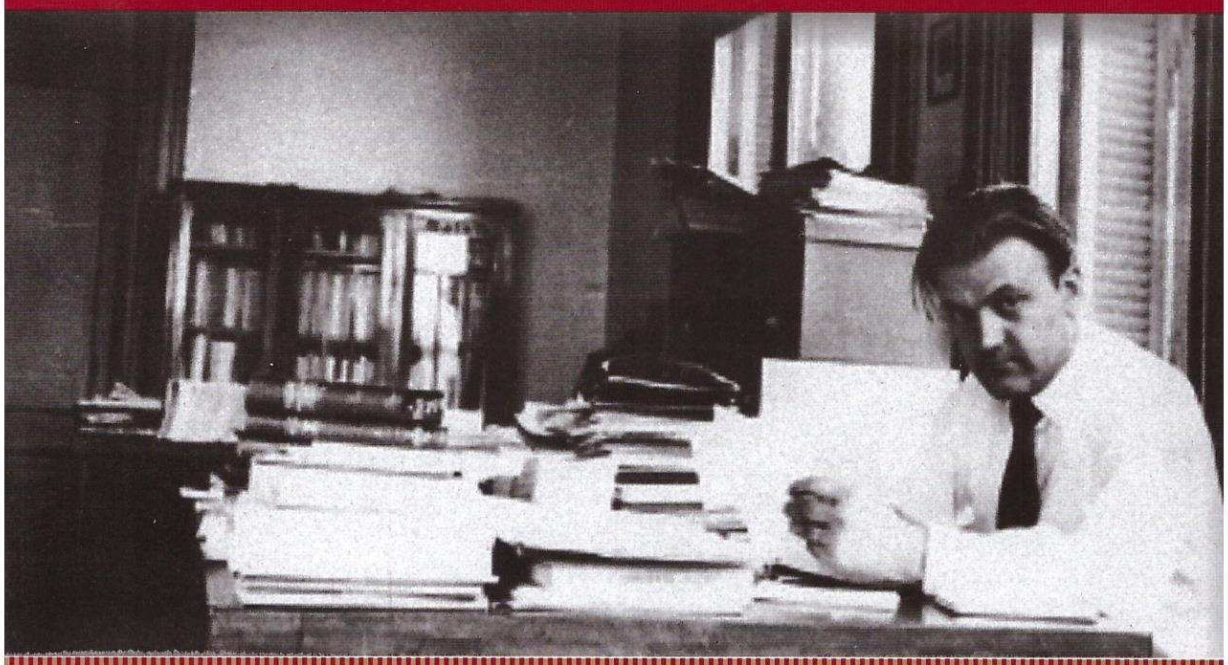

CRISTINEL MUNTEANU

LINGVISTICA INTEGRALĂ COŞERIANĂ

TEORIE, APLICAȚII ŞI INTERVIURI

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAŞI

Cristinel Munteanu

Lingvistica integrală coşeriană

Teorie, aplicaţii şi interviuri

Cristinel Munteanu (născut în 1979, la Tecuci) este doctor în filologie (*magna cum laude*) al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi şi lector la Universitatea „Constantin Brâncoveanu" din Piteşti, Filiala Brăila. A publicat *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale* (2007), *Fundamente ale comunicării* (2007, în colaborare), *Tehnici de redactare în comunicare* (2008, în colaborare), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate* (Institutul European, 2008, ca editor) şi Tobias Peucer, *De relationibus novellis / Despre relatările jurnalistice* [Leipzig, 1690 – prima teză de doctorat din lume dedicată jurnalismului] (2008, ca editor); este, de asemenea, autorul câtorva zeci de articole şi comunicări apărute în reviste de specialitate şi volume de profil. Ca domenii principale de interes, pot fi menţionate: teoria limbajului, lingvistica textului, semantică, frazeologie, ştiinţa comunicării, discursul publicistic.

„Într-o lucrare cuprinzătoare, publicată în 2007, despre *Sinonimia frazeologică în limba română* din perspectiva lingvisticii integrale întemeiate de Eugeniu Coşeriu, Cristinel Munteanu a prezentat o exemplară analiză sincronică, riguros fundamentată metodologic, privitoare la «Satz-Synonymik» în cazul limbii române. O dată cu celelalte contribuţii ale sale, domnul Munteanu se alătură tinerei generaţii de lingvişti români care discută cu maximă competenţă – deşi cu o anumită întârziere, dar cu atât mai energic – tezele lingvistice ale lui Coşeriu. Referitor la volumul de faţă, acesta ar putea oferi, fără îndoială, o contribuţie importantă la receptarea ulterioară a lui Coşeriu, nu doar în România. S-ar recomanda o traducere a celor două cărţi ale lui Cristinel Munteanu într-una dintre «marile» limbi romanice, sau chiar în germană." (Prof. univ. dr. Rudolf Windisch).

Referenţi ştiinţifici:
Prof.univ.dr. Eugen Munteanu
Prof.univ.dr. Stelian Dumistrăcel

Redactor: Oana Bilan
Tehnoredactor: Florentina Crucerescu
Coperta: Manuela Oboroceanu

Fotografia de pe copertă a fost reprodusă cu acordul Arhivei Coseriu de la Tübingen
(© Coseriu-Archiv, Tübingen, www.coseriu.com), prin amabilitatea D-lui Prof.dr. J. Kabatek

ISBN 978-973-703-802-9

© Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012
700109 – Iaşi, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947
http:// www.editura.uaic.ro e-mail: editura@uaic.ro

Cristinel Munteanu

Lingvistica integrală coşeriană

Teorie, aplicaţii şi interviuri

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi, 2012

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MUNTEANU, CRISTINEL
Lingvistica integrală coşeriană : teorie, aplicaţii şi interviuri /
Cristinel Munteanu. - Iaşi : Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 2012
Bibliogr.
ISBN 978-973-703-802-9

81:1(047.53)

Cuprins

***Amintiri și reflecții despre Coșeriu* (În loc de *Prefață*) / 7**
Notă preliminară/ 15

A. Teorie şi exegeză coşeriană

I. Lingvistica integrală ca *Organon* pentru cercetările privind limbajul / 21
II. Cum se învaţă o limbă (după Eugeniu Coşeriu) / 37
III. Problema *terminologiei* în concepţia lingvistică a lui Eugeniu Coşeriu / 51
IV. Despre terminologia lingvistică a lui
Eugeniu Coşeriu (principii, distincţii, concepte) / 71
V. Tradiţie şi inovaţie în problema discursului repetat:
(Pseudo)Hermogenes din Tarsus şi Eugeniu Coşeriu despre „tehnica colajului" / 89

B. Aplicaţii ale lingvisticii coşeriene

VI. Despre „termenul" *limba română* şi relaţia sa cu adevărul ştiinţific / 113
VII. Approaching Synonymy from the Integral Linguistics Point of View / 127
VIII. Sinonime frazeologice obţinute prin procedeul variaţiei sinonimizative / 147
IX. Problema neologismelor (ca împrumuturi) din perspectiva politicii culturii / 159
X. Tehnica utilizării frazeologismelor expresive / 173
XI. Modificarea discursului repetat latinesc în registrul grav al ştiinţei şi al filozofiei / 181
XII. Observaţii privind stilul lui Fănuş Neagu / 197
XIII. Exerciţii de stil pe tema discursului repetat / 205
XIV. Despre «virtuţile stilistice» ale textului jurnalistic / 209
XV. Despre caracterul motivat al numelor proprii din opera literară / 221
XVI. Observaţii şi sugestii privind traducerea unor poezii englezeşti cu formă fixă / 243
XVII. Translating Wellerisms in the Romanian Versions of Charles Dickens' *The Pickwick Papers* / 253
XVIII. O analiză de (con)text / 267
XIX. Reflecţii privind «funcţia criptică» a limbajului medical / 273
XX. *A vărsa apă în mare* – simplă traducere sau calc frazeologic? / 285

C. Interviuri despre Coşeriu şi lingvistica sa

[Cristinel Munteanu în dialog cu discipoli coşerieni]

XXI. Eugen Munteanu – „O lectură integrală şi atentă, «cu creionul în mână», a scrierilor lui Coseriu este calea cea mai directă şi mai sigură către profesionalizare" / 293
XXII. Rudolf Windisch – „Pentru noi, romanistica a fost, aşa cum am învăţat-o de la Coseriu, catalizatorul care ne-a dezvăluit problemele şi metodologia lingvisticii romanice şi generale" / 307

XXIII. Nicolae Saramandu – „Eu îl consider pe Coşeriu un lingvist clasic, în sensul clasicismului aşa cum l-a definit Călinescu într-un faimos articol” / 323
XXIV. Ioan S. Cârâc – „Limbajul, ne spune Eugeniu Coşeriu, nu poate fi identificat cu gândirea logică” / 331
XXV. Stelian Dumistrăcel – „Cred însă că, peste toate, am învăţat o lecţie de bază Coşeriu: cercetarea trebuie să fie critică, recuperatoare şi integratoare” / 339

Când Coşeriu (pare că) greşeşte (în loc de *Postfaţă* sau Pagini pseudo-cârcotaşe) / 347
Abstract / 371
Bibliografie / 375

Amintiri şi reflecţii despre Coşeriu
(În loc de *Prefaţă*)

Prima dată când am auzit rostit numele lui Eugeniu Coşeriu a fost în toamna anului 1997, la cursul de lingvistică generală pe care profesorul Valentin Ţurlan îl preda pe atunci la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi studenţilor de anul I de la Litere, printre care mă aflam şi eu. Ţin minte foarte bine că, încă de la cea dintâi prelegere, ne-au fost prezentate distincţiile fundamentale ale lui Ferdinand de Saussure şi, odată ajunsă discuţia la raportul dintre *sincronie* şi *diacronie*, profesorul meu de lingvistică de la Galaţi – unul dintre cei care mi-au trezit interesul pentru domeniul fascinant al limbajului – ni l-a menţionat pe „Eugen Coşeriu", potrivit căruia „limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic". Am reţinut întocmai, chiar din acel moment, formula celebră, care circula (după cum aveam să observ ulterior) de ceva vreme şi prin manualele noastre universitare[1]. Deşi în acel an apăruse şi la noi, în cele din urmă, în traducerea lui Nicolae Saramandu, cea mai importantă carte a lui Coşeriu, *Sincronía, diacronía e historia* [1958], totuşi numele savantului de origine română nu ne-a mai fost amintit nici măcar o dată de-a lungul întregului semestru în care am învăţat lingvistică generală…

[1] De pildă, în Florica Dimitrescu (coord.), *Istoria limbii române*, E.D.P., Bucureşti, 1978, p. 20. Acestea, poate, şi datorită lui Iorgu Iordan, care în cartea sa, *Lingvistica romanică*, reproducea „câteva afirmaţii, foarte juste, după mine", din lucrarea *Sincronie, diacronie şi istorie*: „Limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic. Dar aceşti termeni nu sunt antinomici, nici contradictorii, fiindcă constituirea se realizează în vederea funcţionării."; „Diacronia pură n-are sens şi trebuie să devină istorie a limbii. Într-adevăr, istoria limbii înlătură antinomia dintre sincronie şi diacronie, fiindcă este negarea diacroniei atomiste şi, totodată, nu vine în contradicţie cu sincronia."; „Limba se face prin schimbare şi «moare» ca atare când încetează de a se mai schimba… Ceea ce se modifică fără întrerupere este realizarea ei şi, în consecinţă, echilibrul ei… Limba se face, dar se face istoric, nu zilnic." (Iordan 1962: 302).

Mi-am închipuit însă că acest român trebuie să fi fost/să fie cineva important în domeniul ştiinţelor limbajului, aşa că, atunci când am descoperit într-o librărie, prin al treilea an de facultate, o cărticică pe care scria „Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică* (ediţia a II-a, Editura Echinox, Cluj, 1999)", nu am ezitat să o cumpăr. Fiindcă era sfârşit de săptămână şi trebuia să ajung acasă, la Umbrăreşti, în apropierea Tecuciului, m-am gândit că lectura acestui volumaş era exact de ce aveam nevoie ca timpul pe care îl făceam pe tren (circa două ore, într-un „personal") să treacă mai repede. Am fost pur şi simplu uluit de cât de clar se puteau expune problemele de bază ale lingvisticii în numai 120 de pagini!

Pe Eugeniu Coşeriu aveam să-l întâlnesc – în carne şi oase, de această dată – un an mai târziu, pe 24 mai 2001, când universitatea gălăţeană i-a conferit titlul de *doctor honoris causa*. Înainte de ceremonia acordării doctoratului respectiv, savantul a ţinut o prelegere – frumoasă coincidenţă! – chiar în Sala U15, adică cea în care îi auzisem numele pomenit întâia oară. Şi (culmea!) ne-a vorbit chiar despre *sincronie*, *diacronie* şi *istorie*! (Păcat că nimeni dintre cei implicaţi în eveniment nu a avut prezenţa de spirit să înregistreze acea expunere, pentru a o transcrie şi publica mai târziu, aşa cum au procedat alte universităţi în ocazii similare!) Întâmplarea a făcut ca, în aceeaşi zi, promoţia noastră să aibă programat banchetul de absolvire a facultăţii. Drept pentru care ne-am autointitulat – în prezenţa Magistrului – „Promoţia Coşeriu" şi l-am invitat pe marele lingvist să participe la petrecerea în cauză. Cred că toate acestea i-au făcut plăcere lui Coşeriu, deoarece a răspuns invitaţiei şi a rămas alături de noi (evident, la masa profesorilor) până târziu în noapte (chiar dacă l-a deranjat niţel muzica noastră cam zgomotoasă). Îmi mai amintesc că a făcut, plin de bunăvoinţă, fotografii de grup cu absolvenţii şi cu universitarii gălăţeni şi că i-am cântat, în avans, „Mulţi ani trăiască!", întrucât urma să împlinească 80 de ani peste două luni. A doua zi, a plecat de dimineaţă spre Bucureşti, pentru a i se înmâna, la Cotroceni, de către preşedintele ţării, înaltul ordin „Steaua României".

Dintre studenţi, se pare că eram singurul care bănuia ce personalitate aveam în faţă şi ce norocoşi eram că îl putem cunoaşte. Nu doar că – pasionat fiind de lingvistică – citisem ceva din opera sa, dar ştiam şi despre om unele lucruri: bunăoară, din *Istoria* lui Călinescu aflasem de precocitatea lui Coşeriu şi de uşurinţa lui de a se mişca prin „toate ramurile culturii". Unui coleg de la specializarea istorie-filozofie, care îmi ceruse lămuriri cu privire la savantul care stârnise vâlvă prin venirea sa la Galaţi, i-am răspuns: „Imaginează-ţi că la banchetul vostru de absolvire ar veni Nicolae Iorga sau Mircea Eliade!".

Eram şi încântat că reuşisem să obţin, imediat după prelegerea menţionată, cu ajutorul profesorului Stelian Dumistrăcel (care mă prezentase măgulitor Magistrului drept cel mai bun student al său), un autograf pe *Introducerea în lingvistică*. Nerenunţând la celebra sa ţigară Dunhill, păstrată între două degete, Coşeriu a aşternut câteva cuvinte, comentând: „Am scris-o pentru studenţii mei de la Montevideo". „Da, acum exact 50 de ani!", i-am replicat eu. Păstrez cu

mândrie dedicaţia lui Coşeriu, alături de fotografia prin care, graţie unui coleg inspirat, clipa acordării autografului a fost imortalizată.

Un moment memorabil a fost şi acela în care, la decernarea titlului de *doctor honoris causa*, Profesorul Coşeriu a ţinut, ca răspuns la obişnuita *laudatio*, şi un discurs de mulţumire în latină, *oratio gratitudinis*. (Din nefericire, nici acesta nu a fost consemnat; alţii au făcut-o însă: de exemplu, cei de la Sibiu sau cei de la Granada, din Spania; vezi Coşeriu 2004c: 15-16, respectiv Coseriu 1993: 34-35.)

Pe Eugeniu Coşeriu aveam să-l reîntâlnesc în toamna aceluiaşi an, pe 25 octombrie, cu ocazia Colocviilor Filologice Gălăţene organizate, în cinstea savantului, de Facultatea de Litere a Universităţii „Dunărea de Jos" din Galaţi. În dimineaţa acelei zile, la rugămintea colegului Ionel Apostolatu, care era implicat în organizarea evenimentului, am venit cu un taxi pentru a-i prelua pe E. Coşeriu şi pe profesorul St. Dumistrăcel de la hotelul unde fuseseră cazaţi, destinaţia fiind Teatrul Dramatic din acelaşi oraş, unde Magistrul urma să ţină o conferinţă. Revăzându-l, am fost surprins, întrucât, cu numai cinci luni înainte, Coşeriu se mişca vioi, în pofida vârstei, însă acum se deplasa foarte greu, sprijinit în cârje. M-a bucurat faptul că m-a recunoscut, dar acest amănunt nu m-a mirat prea mult. Ştiam că marele lingvist avea o memorie formidabilă (de altfel, am aflat apoi că, dând cu ochii de şoferul universităţii gălăţene, care-l dusese la Bucureşti cu câteva luni în urmă, i s-a adresat, fără să greşească, pe nume). Boala de care suferea savantul începea să-şi arate nemiloasă colţii. Cu toate acestea, facultăţile intelectuale ale lui Coşeriu erau neschimbate. La teatru şi-a delectat asistenţa cu o prelegere despre deontologia culturii (şi aceasta rămasă, din câte ştiu, neînregistrată). În maniera-i cunoscută, Profesorul îşi însoţea materia expunerii cu glume sau cu exemple amuzante (de pildă, o anecdotă despre „chestiunea poloneză"). Tot la teatru au fost prezentate şi două cărţi de-ale sale: *Introducere în lingvistică* (ediţia a II-a) şi *Lecţii de lingvistică generală*, despre care au vorbit prof. Ţurlan, respectiv prof. Dumistrăcel. Afară, personalul unei ambulanţe se afla în permanenţă în stare de veghe, pentru orice eventualitate. Şi totuşi, când prelegerea a luat sfârşit, în foaier, de vorbă cu prof. Dumistrăcel, în ciuda interdicţiilor de ordin medical, Coşeriu nu şi-a putut reprima dorinţa de a trage măcar un fum dintr-o ţigară Dunhill…

După cum spuneam, capacitatea intelectuală a lui Coşeriu nu-i fusese diminuată de suferinţa fizică. În cadrul manifestării ştiinţifice, l-am putut vedea foarte activ la secţiunea de comunicări pe care o prezida. Bunăoară, îmi amintesc că l-a combătut destul de vehement pe un cercetător bucureştean care propusese o interpretare (inedită cred) cu privire la balada *Mioriţa*. Spre seară, grupului care îl însoţea pe Coşeriu i s-a adăugat şi N. Saramandu, care venise special de la Bucureşti pentru a-şi reîntâlni Magistrul. Deşi era târziu (lucrările colocviului din acea zi fiind deja închise), Coşeriu a acceptat să mai stea să răspundă celor curioşi la unele întrebări. Printre altele, a vorbit cu mândrie despre diversele centre universitare din lume în care numeroşi discipoli de-ai săi îi duceau

învăţătura mai departe. În acel context, Prof. Dumistrăcel a dat citire (în rezumat) unui text despre Coşeriu, scris de prof. Borcilă, care nu mai reuşise să ajungă şi la Galaţi. Din Sala U15 (denumită ulterior „Aula Eugeniu Coşeriu") s-a mers la cantina universităţii pentru cina festivă. Mai port în minte – ca o ultimă imagine a lui Coşeriu la Galaţi – masa lungă la care marele lingvist îi avea alături pe unii apropiaţi, dintre care nu lipseau prof. Dumistrăcel şi câţiva basarabeni. Spre bucuria Magistrului, vizibil impresionat, comesenii au început să cânte, la un moment dat, „Noi suntem români".

La mai puţin de un an după aceea, la 7 septembrie 2002, genialul român trecea la cele veşnice. Vestea mi-a fost dată de mama mea, care auzise la radio ce se întâmplase. Aproape că nu mi-a venit să cred. Tocmai mă pregăteam în acele zile pentru admiterea la doctorat şi meditam la modul în care ar fi trebuit tratată problematica generală a sinonimiei din perspectiva concepţiei lingvistice a lui Coşeriu. La ultima întâlnire cu E. Coşeriu, de la Galaţi, îmi procurasem *Lecţiile de lingvistică generală* în care am descoperit celebrul tabel privind nivelurile limbajului (*universal*, *istoric* şi *individual*) şi aspectele sub care poate fi acesta văzut (ca *activitate*, *competenţă* şi *produs*). Mi-am zis că aşa ceva trebuia neapărat aplicat la chestiunea care mă preocupa.

Însă asimilarea teoriei lingvistice a lui Coşeriu nu este (şi nu a fost) deloc uşoară, mai ales atunci când nu ai un ghid care să te prevină asupra dificultăţilor care trebuie învinse pe parcursul învăţării, care să-ţi indice paşii ce trebuie urmaţi şi ordinea lor. Din acest punct de vedere, colegii de la Cluj au fost, fără îndoială, nişte privilegiaţi, fiindcă l-au avut tot timpul în preajmă pe prof. Mircea Borcilă, unul dintre cei mai avizaţi cunoscători ai operei şi gândirii coşeriene. În plus, Centrul de Studii Integraliste „Eugeniu Coşeriu" de la Cluj era (şi este) – inclusiv prin bunăvoinţa Magistrului – bine înzestrat cu lucrările lui Coşeriu publicate în diferite limbi, ceea ce creează, dintru început, un mare avantaj celor care vor să se iniţieze şi să „performeze" într-o asemenea lingvistică. Dar poate că şi descoperirea pe cont propriu a învăţăturilor lui Coşeriu are farmecul şi avantajul ei, chiar dacă necesită, pesemne, mai mult timp şi unele sacrificii… financiare[1].

[1] În 2006, după finalizarea tezei de doctorat, am solicitat unor colege de la Cluj, prin e-mail, câteva fotocopii după unele lucrări de referinţă ale lui Coşeriu, netraduse încă în româneşte, la care nu avusesem acces; nu voiam să-mi public teza înainte de a le fi consultat. Într-un caz, mesajele mi-au fost ignorate (n-am primit niciun răspuns). În celălalt caz, am primit un răspuns ce părea, în primă instanţă, favorabil („voi încerca să fac ceva pentru Dvs."). Desigur, nu s-a putut face nimic şi nici vreun alt răspuns n-am mai primit în acest sens… În fine, poate că a fost mai bine că lucrurile s-au petrecut astfel. Am descoperit (ideea mi-a dat-o Donatella di Cesare) că mai toate cărţile lui Coşeriu pot fi comandate on-line din străinătate (adesea, la preţuri destul de pipărate, ce-i drept) şi, cu timpul, golul bibliografic pe care-l resimţeam a fost acoperit.

Spuneam cândva, într-o anume împrejurare[1], că opera ştiinţifică a lui Eugeniu Coşeriu conţine numeroase „filoane de aur" care trebuie neapărat exploatate şi prelucrate. Mai ales că, spre deosebire de aurul de la Roşia Montană care, în prezent, poate fi extras doar cu mare dificultate, implicând tehnici ce periclitează serios mediul înconjurător, aurul lui Coşeriu se află la vedere şi este benefic mediului nostru cultural. Mai mult decât atât – întrucât ştiinţa este o activitate liberă (în sens filozofic, adică infinită), cum este toată cultura, de altminteri –, o astfel de resursă nu se epuizează, rodind în minţile vrednice ori de câte ori este nevoie. Dar pentru aceasta se cuvine să ştii că ceea ce ţii în palme este aur. Or, tare mă tem că (şi) în cazul lui Coşeriu procedăm asemenea vechilor amerindieni: uităm de valoarea aurului nostru, lăsându-ne amăgiţi de mărgelele de sticlă colorată aduse din alte zări…

Renunţând la exprimarea metaforică, vreau doar să subliniez că este necesar ca tinerii lingvişti de azi (români, îndeosebi) să se aplece cu mai multă hotărâre asupra lucrărilor lui Coşeriu. Nu e vorba de a adera necondiţionat la teoria sa. O receptare lipsită de critică l-ar fi nemulţumit profund pe savantul care-şi îndemna discipolii să fie independenţi în gândire. Se vor găsi însă mereu principii, distincţii şi concepte în lingvistica sa ce pot fi aplicate cu succes la problemele spinoase ale limbajului.

Răspunsul cel mai frecvent pe care l-am primit, atunci când le-am sugerat unor colegi să citească şi cărţile lui Coşeriu, a fost: „E prea dificil!". Cred totuşi că ceea ce scria Benedetto Croce despre *Enciclopedia* lui Hegel i se potriveşte şi operei lui Coşeriu: „Desigur că această carte nu este o carte uşoară, nici ea însăşi şi nici prezentarea pe care i-o fac. Dar cred că, pentru oamenii care gândesc, dificultatea constituie mai curând un motiv de atracţie decât de respingere"[2].

Cu siguranţă, mai cu seamă lingvistica românească are nevoie de contribuţiile teoretice ale lui Coşeriu, dar şi cultura noastră *in genere*, estetica etc. ar avea de câştigat de pe urma gândirii sale[3]. În plus, Coşeriu este un exemplu de urmat şi un factor inspirator în numeroase privinţe: te învaţă care este atitudinea corectă în ştiinţă, îţi impune să nu accepţi nimic fără critica de rigoare[4], te obligă

[1] Este vorba despre o comunicare în plen ţinută, în luna septembrie 2011, la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi, pentru a marca (în cadrul unei manifestări ştiinţifice) 90 de ani de la naşterea lui Eugeniu Coşeriu.

[2] *Apud* Tullio de Mauro (care, la rându-i, face referire la *Cursul* lui Saussure), în *Introducere* la Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iaşi, 1998, p. 18.

[3] Vezi, în acest sens, Cristinel Munteanu, *Cu Eugeniu Coşeriu despre literatură, istorie şi politică*, în „Limba română", Chişinău, anul XXII, nr. 9-10, 2012, pp. 17-25.

[4] Mi se pare semnificativ modul în care l-au perceput lingviştii japonezi pe Coşeriu. De pildă, Makoto Hara (care a colaborat şi la traducerea operelor coşeriene în japoneză) şi-a dat repede seama că savantul român are forţa de „a distruge idoli", fiindcă nu „crede orbeşte în autorităţi consacrate" (*apud* Tămâianu-Morita 2002: 98). În viziunea aceluiaşi lingvist, Coşeriu avea „o latură de lup singuratic", de „iconoclast". În plus, crede Makoto Hara, Coşeriu întrunea condiţiile unui adevărat om de ştiinţă: „Eu cred că un om de ştiinţă nu e un om de ştiinţă adevărat dacă nu are creativitate, limbă ascuţită şi numeroşi duşmani." (*ibid*.: 99).

să te întorci la fondatori, să citeşti operele marilor gânditori, îţi stimulează inteligenţa şi creativitatea ştiinţifică, te provoacă în permanenţă să faci legături între domenii/aspecte ale realităţii ş.a.m.d.

Dacă un tânăr m-ar întreba astăzi cum ar trebui să procedeze ca să-şi însuşească bine doctrina lingvistică a lui Eugeniu Coşeriu, cu scopul de a o aplica în cercetările sale, i-aş face următoarele recomandări (adică l-aş sfătui să urmeze aceşti paşi, în această ordine):

1) Să citească (şi să recitească), mai întâi, dintre cărţile lui Coşeriu, *Introducere în lingvistică*, apoi *Prelegeri şi conferinţe* (cele de la Iaşi) şi *Lingvistica integrală* (amplul interviu acordat de E. Coşeriu lui N. Saramandu). Abia după aceea, se poate trece cu lectura la *Lecţii de lingvistică generală*. Cărţi precum *Sincronie, diacronie şi istorie* şi *Teoria limbajului şi lingvistica generală* trebuie citite numai după o astfel de „pregătire prealabilă", altminteri neiniţiatul riscă să nu înţeleagă foarte multe lucruri.

2) Să citească – în măsura în care există posibilitatea – toate studiile coşeriene la care are acces, ba chiar şi prelegerile sau conferinţele (dacă sunt publicate) ori interviurile care se referă la aceeaşi temă, fiindcă, deşi Coşeriu repetă în acestea ideile şi conceptele teoriei sale, de multe ori exemplele date sunt altele, pot apărea explicaţii şi informaţii suplimentare şi, în felul acesta, pricepem idei pe care în alte locuri le scăpasem din vedere. Mai mult decât atât, este nevoie ca studiile fundamentale coşeriene să fie recitite periodic, nu doar pentru că, după o vreme, ar putea interveni uitarea, ci şi pentru că, între timp, este posibil să ne fi îmbogăţit cunoştinţele şi, în consecinţă, să ne fi ascuţit şi capacitatea de înţelegere.

3) Să caute să meargă mai departe, în profunzime, citind cărţile/lucrările de lingvistică, logică şi, mai ales, filozofie aparţinându-le marilor gânditori preţuiţi de Coşeriu: Humboldt, Saussure, Gardiner, Bloomfield, Hjelmslev etc. (în lingvistică), Dewey (în logică), Platon, Aristotel, Augustin, Leibniz, Kant, Hegel, Husserl, Croce, Collingwood, Heidegger etc. (în filozofie). Evident că nu vom reuşi să citim tot ce a citit Coşeriu, dar ar fi bine să citim măcar operele indicate de Coşeriu din aceştia (fiindcă el îşi declară mereu sursele). Pentru a-l recepta corect pe Coşeriu, Coşeriu singur (adică opera lui) nu este de ajuns: trebuie înţeles şi solidul fundament filozofic pe care concepţia sa este clădită. De altfel, câştigul va fi imens, întrucât ceea ce vom găsi la aceşti înţelepţi ne va fi util şi în alte privinţe. O carte precum *Istoria filozofiei limbajului* (la origine, un curs pe care Coşeriu l-a ţinut în faţa studenţilor germani!) îşi dezvăluie adevărata forţă instructivă şi multiplu semnificantă (inclusiv cu referire la sedimentarea concepţiei coşeriene prin dialogul purtat, peste timp, cu titanii gândirii dintotdeauna) numai după o atare iniţiere.

După toate acestea, când s-a produs o anumită familiarizare cu ideile lui Coşeriu, un exerciţiu util ar fi şi acela al lecturii recenziilor, articolelor sau monografiilor despre opera sa, chiar şi atunci (sau în special atunci) când

opiniile exprimate sunt nefavorabile sau nedrepte ori dovedind o crasă lipsă de înţelegere a teoriei lui Coşeriu. Şi acestea ne pot ajuta („prin ricoşeu") să ne cristalizăm, la modul reflexiv, unele intuiţii/păreri despre concepţia genialului lingvist. Nu este exclus ca uneori să experimentăm şi momente de îndoială. Şi ele sunt utile în aventura noastră coşeriană.

Mi-aş mai permite câteva observaţii. Este foarte important ca acela care vrea să deprindă învăţăturile lui Coşeriu să aibă şi înclinaţii artistice şi o bună cultură generală. Să nu uităm că, în închegarea ei, teoria lingvistică a lui Coşeriu a beneficiat şi de considerabilul aport al esteticii[1]. În sfârşit – în funcţie şi de interesul „aspirantului" –, nu trebuie neglijată învăţarea/cunoaşterea câtorva limbi străine (fie şi în diverse grade sau măcar la nivelul de competenţă „citit"), atât pentru a putea avea acces la lucrările lui Coşeriu scrise/publicate în diverse limbi, cât şi pentru a percepe just faptele de limbă discutate de savant în studiile sale.

Este oare, într-adevăr, nevoie de o astfel de „reţetă"? Mă tem că da, chiar dacă ea (în forma sa ideală) poate descuraja un începător. Nu trebuie să uităm că E. Coşeriu nu a fost doar un lingvist, ci şi un teoretician şi un filozof al limbajului. Toate aceste dimensiuni s-au întrepătruns în personalitatea şi opera sa. Cu siguranţă, partea de filozofie a limbajului (cea care se ocupă de „fiinţa limbii") este cea mai dificilă şi, de aceea, puţini îl urmează pe Coşeriu pe un asemenea teren. Încă şi mai puţini se încumetă să-l continue în această direcţie. Mai că l-aş asemăna pe Coşeriu (şi) în această privinţă cu Aristotel, cel care (se pare că) a renunţat, într-un punct al activităţii sale didactice, să mai predea metafizica, întrucât şcoala sa era formată din „auditori cu un spirit mai puţin dotat sau, pur şi simplu, mai pozitiv" (Aubenque 1962/1998: 36). Dar dacă nu suntem în stare să facem noi înşine filozofie lingvistică, putem, în schimb, să încercăm să o înţelegem pe cea a lui Coşeriu şi să practicăm o lingvistică de tip coşerian.

Acum mai bine de un deceniu, Lucia Cifor vorbea despre *nevoia de Coşeriu*, semnalând şi elementele care împiedicau acceptarea concepţiei coşeriene în mediul românesc: „Neurmarea în spirit a filosofiei şi lingvisticii coşeriene în spaţiul românesc (Şcoala de la Cluj reprezintă o fericită excepţie!) are o motivaţie mai adâncă decât explicaţiile socio-culturale la îndemână. Lumea românească nu este pregătită încă să-l urmeze dintr-un motiv mai degrabă metafizic. Predominanţa mentalităţilor materialist-pozitiviste în ştiinţele umane, existenţa unor aprehensiuni îndelung exersate faţă de idealismul filosofic (singurul realist în ştiinţele culturii, după Eugen Coşeriu) au creat în timp un adevărat blocaj epistemologic, pe care mulţi nu-l conştientizează încă ori nu doresc, nu au suficientă forţă să-l depăşească. Probabil este necesară o perioadă

[1] Mărturisesc că mi-a fost de ajutor faptul că, înainte de a avea contact cu opera lui Coşeriu, eram pasionat de literatură, scrisesem poezii, tradusesem sonete shakespeariene, făcusem puţină gazetărie ş.a.m.d. Mai apoi, după cum se poate vedea şi din prezentul volum, am încercat să trec de la o cunoaştere intuitivă la una de tip reflexiv, scriind câte ceva despre literatură, despre problema traducerii, despre discursul jurnalistic etc.

de timp în care seducţiile modelelor intelectuale occidentale de inspiraţie structuralistă să se epuizeze, dezvăluind, odată cu îngroparea celor de pe urma iluzii, *nevoia de Coşeriu* în lingvistică, în ştiinţele culturii în general." (în „Revista româna", Iaşi, nr. 3/1998).

Astăzi aş zice că vremurile sunt ceva mai prielnice receptării lui Coşeriu în spaţiul nostru academic şi cultural, în sensul că interesul manifestat faţă de opera sa este în creştere. Dar nu pot să nu remarc faptul că de Coşeriu avea nevoie întreaga lingvistică mondială din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. Coşeriu a realizat acea „revoluţie copernicană" (Colette Laplace) atât de necesară ştiinţelor limbajului prin studiile capitale elaborate când activa la Montevideo.

Retipărind în 1951, cu minime modificări, cartea *The Theory of Speech and Language*, Alan Gardiner îşi încheia prefaţa celei de-a doua ediţii cerându-şi scuze că nu şi-a dus planurile până la capăt: „În 1932, când a apărut prima ediţie a cărţii mele, eram încă destul de tânăr şi destul de optimist ca să cred că va fi urmată firesc de un al doilea volum care să se ocupe de teoria Cuvântului. Aluzii la acest al doilea volum proiectat se găsesc presărate peste tot prin aceste pagini. Vai, trebuie să admit că scrierea unei asemenea continuări este acum cu totul peste puterile mele." (Gardiner 1951: VIII). De ce nu şi-a putut scrie renumitul egiptolog respectiva carte? Care erau condiţiile fără de care o asemenea sarcină nu putea fi îndeplinită? Gardiner le ştia prea bine: „Cunoaşterea mai multor limbi decât cele pe care le stăpânesc ar fi indispensabilă pentru tratarea satisfăcătoare a aşa-numitelor Părţi de Vorbire; şi nici n-am putut, de-a lungul vieţii mele, să mă familiarizez suficient cu literatura vastă pe care alţii au dedicat-o subiectului. Dar trebuie să nu mă lamentez în faţa unui eşec care aparţine fondului comun şi închei cu speranţa că vreun tânăr va da la iveală această carte foarte necesară într-o formă cu care eu nu aş fi putut concura, nici măcar în zilele mele mai bune." [trad. mea, C.M.] (*ibid*.).

Acel tânăr spre care se îndreptau speranţele lui Gardiner chiar exista (fără ca lingvistul britanic să ştie acest lucru). Era Eugeniu Coşeriu, cel care avea să scrie o lucrare masivă *Teoría lingüística del nombre propio* (1955), rămasă încă în manuscris, dar din care capitole importante au fost demult publicate ca lucrări de sine stătătoare, prezentând *in nuce* concepţia sa lingvistică: *Determinación y entorno*, *El plural en los nombres propios*, *Sobre las categorías verbales («partes de la oración»)*.

Notă preliminară

Această carte, ce reprezintă o parte a activităţii mele ştiinţifice şi publicistice din ultimii cinci ani, cuprinde o serie de materiale dispuse astfel: un grupaj de articole de exegeză a operei lui Eugeniu Coşeriu, sub forma unor caracterizări de ansamblu ori ca prezentări ale unor concepte-cheie, o secţiune (cea mai consistentă) de aplicaţii/contribuţii personale, în care sunt puse efectiv la lucru idei, distincţii şi concepte coşeriene, şi un set de cinci interviuri pe care le-am luat unor reputaţi profesori şi discipoli coşerieni (direcţi sau indirecţi), vizând reliefarea personalităţii şi a concepţiei Magistrului de la Tübingen. Unele studii au fost, la bază, comunicări susţinute la diverse manifestări ştiinţifice, altele s-au publicat în volume de profil ori reviste de specialitate. Toate se înscriu însă în acelaşi efort de recuperare şi de valorificare a gândirii teoretice coşeriene.

Trebuie să spun, totuşi, că am lăsat deoparte câteva cercetări proprii privind, de pildă, implicarea *skeologiei* (cu denumirea lui Coşeriu, care i-a precizat şi obiectul) – disciplină *in statu nascendi*, vizând acea dimensiune a vorbirii care se datorează cunoaşterii «lucrurilor» – în studierea terminologiei (în special a „socioterminologiei" şi a terminologiei interdisciplinare), dar şi a frazeologiei (mai exact, a originii expresiilor idiomatice). Este şi cazul unor aplicaţii făcute din punctul de vedere al lexematicii şi, la fel, al ilustrării conceptelor de *normă*, *sistem* şi *tip* cu material lexical ori gramatical românesc. Pe acestea intenţionez să le includ într-un volum aparte. De asemenea, am în lucru (aproape definitivat), ca autor unic, un curs de *Fundamente ale comunicării* elaborat din perspectiva lingvisticii integrale, ce merită a fi luată în consideraţie şi ca ştiinţă capabilă să „piloteze" câmpul vast şi eterogen al ştiinţelor comunicării (un gând pe care, de altfel, l-am exprimat şi, parţial, l-am şi pus în practică încă din 2007, într-o primă variantă a acelui curs, redactat în colaborare cu trei colegi de la Universitatea „Constantin Brâncoveanu" din Piteşti).

Prezenta carte se adresează deopotrivă studenţilor şi specialiştilor interesaţi de lingvistică, urmărind să le ofere atât conceptele şi distincţiile fundamentale

ale teoriei coşeriene, cât şi numeroase exemple de aplicare ale acesteia la probleme concrete din sfera limbajului, cu scopul de a-i dovedi eficienţa şi valabilitatea. Am convingerea că lingvistica integrală, aşa cum a fost fundamentată de Eugeniu Coşeriu, constituie un veritabil cadru de referinţă epistemologic ce îi poate ajuta pe tinerii cercetători de astăzi să-şi construiască demersurile pe un suport teoretic solid, ferindu-i de rătăciri fără sens. În acelaşi timp, subscriu avertismentului (lansat de Nicolae Saramandu în interviul pe care mi l-a acordat) potrivit căruia „ideologia lui Coşeriu nu-i o tehnică, nu te învaţă cum să faci sau cum să aplici; tu trebuie să te gândeşti cum foloseşti ideile lui şi cum pot fi ilustrate, confruntate, verificate sau, eventual, amendate şi nuanţate". Este şi motivul pentru care îmi previn cititorii că nu vor găsi, în cea de-a doua secţiune a cărţii, o „reţetă" după care, întrebuinţând idei şi concepte coşeriene într-o anumită doză, pot fi soluţionate chestiuni spinoase din domeniul limbajului. Ideile, conceptele şi distincţiile preluate din doctrina coşeriană au fost utilizate – după puterile mele – în mod creator, într-o proporţie variabilă (în funcţie de natura articolului), alături de noţiunile ori delimitările altor lingvişti, cele dintâi jucând însă un rol director. Astfel, consider că acel faimos tabel, prin care Coşeriu a reprezentat limbajul în totalitatea aspectelor sale, trebuie avut permanent în vedere când sunt investigate fenomene sau realităţi complexe (cum ar fi sinonimia, bunăoară). De aceea, el va fi întâlnit, cu explicaţiile de rigoare, în mai multe locuri. De altminteri, pregătind această ediţie, nu am suprimat unele repetiţii ce pot fi sesizate în anumite studii ori articole. Am ţinut seama, şi în privinţa aceasta, de cele spuse de Coşeriu într-o notă preliminară la ale sale *Principios de semántica estructural*: „Las repeticiones no se han eliminado, no sólo por lo de «repetita iuvant» y porque ninguna repetición es sólo repetición, sino también, y sobre todo, porque ello no habría podido hacerse sin menoscabo de la unidad, coherencia y autonomía de cada uno de los estudios." (Coseriu 1977a: 9). Pe de altă parte, acolo unde am crezut necesar, am completat unele articole cu câteva note şi *addenda*.

Apariţia acestui volum nu ar fi fost posibilă fără sprijinul şi bunăvoinţa unor oameni de certă valoare, îndrăgostiţi de învăţăturile lui Coşeriu, oameni de cultură cărora ţin să le mulţumesc şi acum. Aşadar, le sunt recunoscător: Profesorului Stelian Dumistrăcel pentru că a încurajat, încă de la început, dezvoltarea componentei coşeriene în lucrările mele, Profesorului Eugen Munteanu pentru susţinerea morală şi pentru interesul arătat acestui proiect editorial, Profesorului Rudolf Windisch pentru aprecierile stimulatoare, Profesorului Johannes Kabatek pentru amabilitatea de a-mi fi furnizat materiale bibliografice indispensabile, prietenilor Dorel Fînaru şi Marius Nagy – din aceleaşi raţiuni, Domnului Alexandru Bantoş, redactorul-şef al revistei „Limba română" din Chişinău, pentru faptul de a-mi fi publicat multe dintre articolele de aici şi toate interviurile într-o rubrică special creată acum cinci ani, *Coşeriana*.

Nu în ultimul rând, îi mulţumesc Domnului Director al Editurii Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, Profesorul Andrei Corbea-Hoişie, pentru deschiderea cu care a acceptat oferta de publicare a unei asemenea antologii.

Dedic această carte Domnului Profesor Ioan S. Cârâc. De multă vreme, Domnia Sa îmi este un binevoitor şi răbdător partener de discuţii pe teme de lingvistică, logică şi filozofie, urmărind, ori de câte ori este nevoie, cu un ochi atent şi critic, abordările mele din perspectiva lingvisticii integrale coşeriene, pe care o apreciază în grad maxim. Îmi vibrează şi astăzi în minte cuvintele sale rostite la un curs de gramatică, într-o dimineaţă de mai, în anul 2001: „Vă anunţ că vine Coşeriu la universitatea noastră, pentru conferirea titlului de *doctor honoris causa*. Este, la momentul actual, cel mai mare lingvist din lume!”.

Cristinel Munteanu

A. Teorie şi exegeză coşeriană

I. Lingvistica integrală ca *Organon* pentru cercetările privind limbajul

0. Titlul articolului meu, care poate părea „pretenţios", se cuvine a fi explicat. Analogia dintre *lingvistica integrală* coşeriană şi *Organon* îmi aparţine. Am întrebuinţat-o în formularea unei întrebări adresate profesorului Eugen Munteanu, într-un interviu despre Eugeniu Coşeriu[1].

0.1. Spuneam acolo că „în privinţa teoriei (…), doctrina lui Coşeriu se prezintă ca având o remarcabilă coerenţă încă de la începuturi. Pentru studierea corectă a limbajului, lingvistica lui Coşeriu mi se pare a fi ceea ce este *Logica* lui Aristotel (*Organon*) pentru gândire, aşadar un instrument indispensabil, un suport epistemologic obligatoriu pentru orice cercetare de limbă"[2]. La aceasta, Eugen Munteanu (după ce anterior afirmase că, pentru domnia sa, ca lingvist şi ca profesor, „lingvistica integrală coseriană reprezintă lingvistica pur şi simplu"[3]) a dat replica următoare: „Ca adepţi şi admiratori ai doctrinei coseriene, pentru noi ea reprezintă un veritabil «organon», după cum spuneţi"[4]. În acelaşi timp, E. Munteanu declara că trebuie evitate „tentaţiile «idolatre» şi exclusiviste, căci coserianismul nu este o «credinţă» şi nici o castă"[5].

---

[1] Vezi *„O lectură integrală şi atentă, «cu creionul în mână», a scrierilor lui Coseriu este calea cea mai directă şi mai sigură către profesionalizare"* (interviu [cu Eugen Munteanu] despre Eugenio Coseriu şi lingvistica integrală realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba română", Chişinău, anul XVIII, nr. 9-10, 2008, pp. 55-66 [aici, XXI].

[2] *Interviul citat*, p. 58.

[3] *Int. cit*., p. 57. Afirmaţia este reluată şi dezvoltată la p. 61: „Pentru mine, cum am mai spus, doctrina coseriană reprezintă lingvistica modernă pur şi simplu, în expresia ei completă, cea mai credibilă şi mai eficientă, deoarece satisface nu doar criteriul coerenţei interne, ci şi pe cel al aplicabilităţii practice; căci nu trebuie să uităm adevărul fundamental că orice teorie îşi află confirmarea ultimă în confruntarea cu obiectul său, în vederea cunoaşterii căruia a fost formulată".

[4] *Ibid*., p. 59.

[5] *Ibidem*. Respectăm aici opţiunea lui Eugen Munteanu referitoare la grafia numelui Coşeriu → Coseriu (cu **s**, nu cu **ş**) şi a derivatelor acestuia doar în citatele care îi aparţin.

0.2. Nu este aici locul pentru a explica ce înseamnă conceptul de «lingvistică integrală» (vom face, totuşi, câteva precizări – vezi *infra*, 2.) şi de unde vine termenul respectiv[1]. Aş reaminti însă la ce anume făcea referire termenul *organon* şi aş insista asupra acestui aspect. După cum se ştie, numele de *Organon* (gr. ὄργανον 'instrument') a fost dat lucrărilor de logică ale lui Aristotel mai târziu, după moartea sa. Pentru Stagirit, scopul logicii era exclusiv *metodologic*; prin logică se învăţa arta cercetării ştiinţifice, a cunoaşterii şi a demonstraţiei. Ea nu era o ştiinţă ca oricare alta, ci ştiinţa tuturor ştiinţelor, un *modus scientiarum*. Fiind o logică a universalului şi o logică ontologică, logica lui Aristotel şi-a câştigat statutul de *logica perennis*[2].

1. Revenind la analogia mea din titlu, aceasta ar părea una fericită, aflată însă la îndemâna oricui, şi menită să conducă la o altă formulă superlativă (ca multe altele[3]) de tipul „Coşeriu – un Aristotel al lingvisticii". Nu aceasta mi-a fost intenţia. În realitate, trăsăturile comune ale celor doi termeni comparaţi (lingvistica integrală coşeriană şi *Organon*-ul aristotelic) sunt mai numeroase şi mai profunde.

1.1. În primul rând, metodologia lingvisticii se bazează în cea mai mare parte pe logica lui Aristotel, iar Coşeriu a susţinut acest lucru încă de la venirea sa în Uruguay. La Montevideo, în 1950, făcând propuneri pentru organizarea activităţii facultăţii de litere de acolo (într-un fel de „plan managerial", cum i-am zice astăzi), tânărul savant afirma că „la Lógica es una ciencia fundamental y es fundamental hasta la lógica clásica, aristotélica. En efecto, no obstante las reformas de Leibniz y de Hegel, las críticas de John Stuart Mill y las de los matemáticos, como Frege o Russell, no obstante la constitución de una nueva lógica, toda nuestra metodología está todavía basada, por lo menos en gran parte, sobre la lógica aristotélica"[4]. De altminteri, într-un alt loc, combătându-i pe cei care amestecau planul limbajului cu planul lingvisticii, Coşeriu aserta cu

[1] Pentru aceasta, vezi Borcilă 2003 sau comunicarea Dinei Vîlcu, *A Plea for "Integral Linguistics"*, prezentată la Coseclus 2009 (*Coseriu: perspectives contemporaines. Congrès international de linguistique intégrale*, Cluj-Napoca, 23-25 septembrie 2009). De altfel, Coşeriu însuşi a explicat, într-o prelegere inedită ţinută la universitatea clujeană, conceptul şi a precizat momentul în care a adoptat termenul.

[2] Pentru o descriere excelentă a logicii aristotelice, vezi Dumitriu 1969: 130-186.

[3] Care n-ar fi nici ea lipsită de temei, dacă avem în vedere că, după cum Aristotel a scris cam despre tot ce se putea scrie în vremea lui, şi Coşeriu s-a ocupat cam de toate aspectele importante ale limbajului şi ale teoriei limbajului. În rest, ştim prea bine că E. Coşeriu nu ducea lipsă de supranume: „un gigant" (Hans Helmut Christmann) → „Gigantul de la Tübingen", „un rege al lingvisticii" (Silviu Berejan), „prinţul ştiinţei lingvistice" (Anatol Ciobanu) etc., ba chiar „un Bourbaki al lingvisticii" (cum l-a numit [nepotrivit, aş zice] Petru Soltan [cu referire la grupul de tineri matematicieni francezi din prima jumătate a sec. XX, ce s-au autointitulat Nicolas Bourbaki], în „Limba română", Chişinău, XII, nr. 10, 2002, p. 41).

[4] Vezi *Dos documentos coserianos de la época de su llegada a Montevideo*, în „Enérgeia" (Zeitschrift für Sprachwissenschaft und Sprachphilosophie), Ausgabe 1, 2009, p. 135 (http://www.coseriu.de/energeia).

fermitate: „Orice ştiinţă este logică pentru că este *ştiinţă* [subl. lui E.C.] şi nu pentru că este ştiinţa unui obiect *logic* [subl. lui E.C.] (…). Până şi studierea unui obiect «iraţional» – dacă este studiu şi nu contemplare – este în mod necesar raţională" (Coşeriu 1957a/2004: 256-257)[1].

Semnalez, de asemenea, că E. Coşeriu aprecia în grad maxim şi *Logica* lui John Dewey, pe care îl considera drept „cel mai mare gânditor american de până acum" (Coşeriu 2004d: 62), ce ar fi trebuit „să fie să fie preţuit mai mult" (Coşeriu 1994c: 8). Epitetul acordat, în diverse ocazii, operei principale a lui Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry* (1938), era cel de *extraordinară*: „Un filozof care va trebui să fie redescoperit. A lucrat 40 de ani la tratatul său *Logica*, aceasta fiind opera lui capitală, *Logica. Teoria investigaţiei*. Când a terminat *Logica* şi a publicat-o, era depăşit de evoluţie, dar cartea este extraordinară" (Coşeriu 2004d: 62; vezi şi 1994c: 21 – „operă extraordinară")[2]. Probabil că la momentul în care afirma cele de mai sus (vezi *supra* **1.1.**, citatul în spaniolă), Coşeriu încă nu citise *Logica* lui Dewey (publicată în versiune spaniolă tot în 1950), altminteri s-ar fi referit şi la „reforma lui Dewey". Într-adevăr, capitolul al V-lea al cărţii lui Dewey se intitulează chiar *The Needed Reform of Logic* şi reprezintă o critică la adresa logicii clasice de tip aristotelic. Numai că ceea ce face Dewey aici este „a critical exposition of the main features of the Aristotelian logic in reference (1) to the conditions of science and culture which provided its background and substantial material, and (2) to their contrast with the conditions of culture and science which now obtain" (Dewey 1938: 82). Aşadar, pe de o parte, savantul american arată modul „intim şi organizat" în care logica lui Aristotel reflecta ştiinţa perioadei în care a fost formulată: din acest punct de vedere, această logică – cu substrat ontologic – merită toată admiraţia noastră. Pe de altă parte, Dewey încearcă să dovedească faptul că schimbările „revoluţionare" care au avut loc între timp în ştiinţă necesită o mutaţie corespunzătoare radicală şi în logică. De pildă, anticii credeau în imutabilitatea speciilor (a „esenţelor"), fiind interesaţi îndeosebi de *forme*, şi mai puţin de *substanţe* – ceea ce explică, în general, lipsa lor de preocupare pentru măsurare. Or, criteriul cantitativ nu mai poate fi ignorat de ştiinţa modernă, ce acordă prioritate măsurătorilor. Pe lângă aceasta, *Originea speciilor* (1859) a lui Charles Darwin (revoluţionară şi prin titlu) a demonstrat tocmai faptul că speciile (biologice) nu sunt deloc imuabile. Totuşi, reforma lui Dewey, necesară mai ales pentru metodologia disciplinelor ne-umaniste, nu vine deloc în contradicţie cu convingerea lui Coşeriu potrivit căreia „toda nuestra metodología está todavía basada, por lo menos en gran parte, sobre la lógica aristotélica" (vezi *supra* 1.1.), întrucât, în cazul ştiinţelor umaniste, obiectul cercetat, cultura, rămâne în

[1] Cf. şi *Lingvistica şi idealul unei semiotici integrale* (interviu cu Ioan S. Cârâc, realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba română", Chişinău, anul XVII, nr. 4-6, 2007, pp. 27-28 [vezi, aici, XXIV]. Pentru rafinări ulterioare ale acestei probleme, vezi Coşeriu 1976b/2009: 255-281.

[2] Coşeriu are grijă să precizeze că „nu e vorba că ar fi depăşit ca idee. Aceste idei nu vor fi depăşite niciodată, fiindcă rămân drept o poziţie solidă, fondată" (Coşeriu 2004d: 62). Este vorba de o „depăşire" datorată contextului, în care s-a produs o schimbare de accent în câmpul dezbaterilor.

esenţă aceeaşi, adică păstrând aceleaşi caracteristici fundamentale. Şi limbajul, în *esenţa sa*, a rămas neschimbat de la apariţia *omului* (vezi Coşeriu 1967f/2009: 152)[1]. Ca logică ontologică, logica lui Aristotel ţinea seama de aceste lucruri. În consecinţă, ea este în continuare valabilă pentru cercetarea din domeniul care ne interesează. De altfel, nici Dewey – atent la distincţia dintre natură şi cultură – nu neagă în vreun loc validitatea logicii aristotelice pentru investigaţiile din domeniul umanist.

1.2. În al doilea rând, chiar nucleul concepţiei coşeriene asupra limbajului este, în mare măsură, de provenienţă aristotelică, după cum o declară Coşeriu cu diverse ocazii. Eugen Munteanu, în două articole (ultimul fiind o reluare, cu unele amplificări şi uşoare modificări, a celui dintâi), *Componenta aristotelică a gândirii lingvistice coseriene* (Munteanu E. 1993) şi *Eugenio Coseriu. Fundamentele filosofice ale unei «lingvistici integrale»* (Munteanu E. 2005a), a examinat această problematică subliniind că unele dintre „principalele teze ale teoriei lingvistice coseriene relevă un punct de plecare în Aristotel, fie direct, fie mediat prin Humboldt, Hegel, Bühler sau Heidegger" (Munteanu E. 1993: 73). În acest sens, erau enumerate şi comentate: esenţa procesuală a limbajului (limbajul este *enérgeia*, şi nu *érgon*), explicarea schimbărilor lingvistice, raportul formă – substanţă[2] în limbă, definirea semnului lingvistic drept *logos semantikós*, distincţia între semnificare şi desemnare şi problema arbitrarietăţii semnului lingvistic (*ibid*.).

1.2.1. Încă de la început, prin intermediul lui Humboldt, Coşeriu a înţeles însemnătatea celor două concepte aristotelice «formă» şi «substanţă», aplicându-le la problemele limbajului, în special cu privire la fonetică şi fonologie în faimosul studiu *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954). Dată fiind importanţa lor şi pentru gândirea coşeriană, insistăm asupra distincţiei. Aristotel este cel care a teoretizat magistral deosebirea dintre *formă* (gr. *morphé*) şi

[1] Avem în vedere, desigur, omul ca *homo sapiens* (de Cro-Magnon) al cărui atribut esenţial, ca *animal symbolicum* (după E. Cassirer), îl constituie limbajul, fără de care gândirea conceptuală şi, apoi, gândirea discursivă nu sunt posibile. Amendându-l pe Cassirer, Coşeriu afirma: „E important să semnalăm că adjectivul *simbolic* cade sub incidenţa unui concept mai amplu, acela al *cognitivului*; deci, limbajul este în mod esenţial *activitate cognitivă: activitate de cunoaştere care se realizează prin simboluri* (sau *semne simbolice*)." (Coşeriu 1956b/2009: 171-172). Pentru o discuţie amplă despre toate acestea, prin compararea opiniilor lui Coşeriu cu cele ale lui Cassirer şi prin semnalarea influenţei lui A. Pagliaro asupra celui dintâi, vezi Vilarnovo 1993: 170-180. Este interesant de semnalat că, pornind tot de la viziunea lui Cassirer asupra umanului, Giovanni Sartori a susţinut recent că suntem martorii apariţiei unei noi specii: *homo videns* – omul „imbecilizat" de televiziune (de imagine), incapabil să mai opereze cu simboluri sau concepte, locul abstracţiunilor fiind luat (în cazul „video-copilului") de reprezentări. Prin persistenţa „tele-vederii", omul ar fi aruncat într-o stare de primitivitate, devenind un veritabil *homo insipiens* (vezi Sartori 2005). Şi tot demnă de reţinut, *à propos* de importanţa limbajului, este şi ipoteza formulată de unii cercetători (vezi DeFleur, Ball-Rokeach 1999: 18-20) după care *homo neanderthalensis* ar fi pierdut competiţia cu *homo sapiens* de Cro-Magnon şi ar fi dispărut tocmai fiindcă îi lipsea capacitatea de comunicare a celui de-al doilea.

[2] *Substanţă* în sensul de 'materie', şi nu de 'fiinţă' (gr. *ousia*), cum s-a încetăţenit în filozofie.

substanţă (sau *materie* – gr. *hýle*), explicând întreaga devenire a realităţii prin conjugarea acestor două concepte limită. Toate lucrurile din lume sunt alcătuite din formă şi substanţă. Substanţa (sau materia) reprezintă posibilitatea pură, ce manifestă o atracţie către formă (sau esenţă). Realitatea nu este altceva decât „realizarea unor posibilităţi prin încorporarea formei în materie, prin realizarea ei [a formei, n.n. C.M.] concretă, sau trecerea posibilului din simplă virtualitate în act" (Dumitriu 1969: 140)[1].

În acest fel, Aristotel lua atitudine împotriva lui Platon, care făcuse din „ideea universală" (*eídos*) principiul transcendent al lucrurilor, dându-i o existenţă substanţială reală. Pentru Stagirit, singurul lucru care există din punct de vedere material este individul. Universalul este imanent individualului, neexistând în afara acestuia, ci doar prin el însuşi (şi nu într-o lume aparte, dincolo de lumea concretă, cum susţinea Platon). În consecinţă, devenirea realităţii constituie captarea universalului în individual. Trebuie precizat, totodată, că forma (*morphé*) nu este ceea ce înţelegem, de regulă, prin „formă". De pildă, o mână sculptată reprezintă figura unei mâini, însă numai mâna reală conţine într-adevăr forma (esenţa) care-i dă funcţia specifică, adică o face să funcţioneze ca o mână[2].

În plus, merită observat că *opoziţia dintre substanţă şi formă este relativă*, fiindcă ceea ce este formă la un anumit nivel se consideră substanţă la un alt nivel (şi invers). Bunăoară, sufletul – afirmă Aristotel – este formă în raport cu corpul, dar este substanţă în raport cu inteligenţa (*De generatione et corruptione*, II, 1, 329a; cf. Dumitriu 1969: 139). Observaţia este foarte importantă, întrucât ea poate fi constatată la Coşeriu şi în privinţa conţinutului lingvistic ca atare[3]. Dacă la un prim nivel *semnificatul* de limbă este *formă* (de conştiinţă), la un alt nivel (cel textual) semnificatul, determinat de desemnare, devine *substanţă* (adică *semnificant*) pentru *sens* (conţinutul textului/discursului): „Într-adevăr, planul sensului este, ca să spunem aşa, *dublu semiotic*, deoarece în acest plan un

[1] Coşeriu preciza categoric: „nu cunoaştem decât *substanţe*, şi le cunoaştem numai pentru că au *formă*" (Coşeriu 1954/2004: 133); cu alte cuvinte, forma se constată în substanţă, iar substanţa poate fi cunoscută numai prin formă. Caracterizând direcţia de cercetare descriptivistă a lui Bloomfield, Coşeriu spunea: „Chi consideri il linguaggio come pura sostanza, cioè guardando solo alla sua materialità e indagando solo quest'ultima, fa del linguaggio un oggetto naturale". Iar despre orientarea glosematică a lui Hjelmslev afirma că: „Chi consideri invece il linguaggio come «pura forma», che si manifesta più o meno casualmente in una determinata sostanza, lo tratta come un oggetto formale." (Coseriu 2010: 39). Despre cele două teorii savantul român declara că nu sunt false, dar că sunt – datorită „parţializărilor" operate în obiectul investigat – inadecvate.

[2] Cum ar spune Heidegger, „esenţa ciocanului se manifestă în faptul de a ciocăni" (*apud* Coşeriu 2000a: 44).

[3] Subliniem că nici Coşeriu şi nici comentatorii săi (din câte cunoaştem) nu menţionează influenţa lui Aristotel în acest punct, deşi Coşeriu însuşi (vezi 1954/2004: 186), comentând modul în care Hjelmslev vedea („plotinian") conceptul de «substanţă», observă că „«substanţa» poate fi şi o «formă» care manifestă o altă «formă», de ordin superior".

semnificant şi un semnificat de limbă constituie o primă serie de relaţii, urmată de altă serie, în care semnificatul de limbă (prin care desemnează) devine la rândul său 'semnificant' pentru *conţinutul textului* sau «sens». Semnificatele lingvistice (şi ceea ce ele desemnează) constituie partea materială a textului literar, fiind tocmai partea materială – «semnificantul» – *altui semn*, al cărui «semnificat» este sensul textului." (Coşeriu 2000a: 247).

1.2.2. Înaintea lui Chomsky şi mai riguros decât acesta, E. Coşeriu are meritul de a fi punctat în toată complexitatea ei problema şi importanţa *competenţei lingvistice* (pentru toate cele trei niveluri ale limbajului – *universal*, *istoric* şi *individual*), *el saber lingüístico* (cum se numea, iniţial, în spaniolă)[1]. Ca atare, pe lângă termenul *dýnamis* 'potenţă/competenţă' (ce nu se găsea la Humboldt), lingvistul român a mai preluat de la Aristotel, prin A. Pagliaro, termenul şi conceptul de *téchne* 'tehnică' – ce însemna la Stagirit o dispoziţie orientată spre producere (*poietike*), şi nu spre acţiune (*praxis*), o cunoaştere sigură, dar nejustificată[2] –, punându-l în valoare, în teoria sa, pentru caracterizarea unor aspecte ale limbajului. De exemplu, limbile sunt *tehnici* istoric determinate, în cadrul limbii „sincronice" trebuie făcută deosebirea între *tehnica* liberă a discursului şi discursul repetat etc.

1.2.3. De maximă însemnătate pentru Coşeriu este chestiunea *universalului* (*tò kathólou*), definit de Aristotel (în *Despre interpretare*, 17a) drept „ceea ce, prin natura sa, este enunţat despre mai multe subiecte". Ca şi Aristotel (cf. Peters 1997: 147-148), Coşeriu insistă că numai universalul poate fi definit şi constituie adevăratul obiect al ştiinţei (*epistéme*), principiu pe care şi-l însuşise şi Hegel, ce mergea mai departe afirmând că în ştiinţă onticul se identifică cu deonticul, *a fi*, cu *a trebui să fie*. Aceasta i-a permis lui Coşeriu să distingă cu claritate, printre altele, un nivel universal al limbajului, să trateze magistral tema universaliilor lingvistice[3] şi tema universaliilor limbajului etc.

Chiar şi dezvoltările ulterioare în această privinţă (pe care Coşeriu le-a asimilat temeinic şi critic în acelaşi timp) ale unor gânditori precum G. Vico, Hegel sau Husserl se revendică, direct sau indirect, tot de la Aristotel[4]. De altfel, fără o profundă înţelegere a problemei universalului, nici teoria lingvistică a savantului român nu poate fi pătrunsă în esenţa sa şi înţeleasă în sensul ei real. Ar putea mira, bunăoară, faptul că prin opera sa întâlnim, în diverse locuri, enunţuri

[1] Vezi, pentru tratarea *in extenso*, Coseriu 1992a.

[2] Vezi Aristotel, *Etica nicomahică*, VI, 1140a şi *Metafizica*, 981a-b.

[3] Nu este exclus ca până şi clasificarea universaliilor lingvistice în *posibile*, *esenţiale* şi *empirice* (vezi Coşeriu 1974/2009: 76) să fi fost influenţată de împărţirea pe care o face Aristotel în cazul judecăţilor (în *Primele analitice*, I, 13, 32a; cf. şi Dumitriu 1969: 153-154).

[4] Indirect la Husserl, întrucât principiul universalităţii individului, ce capătă în fenomenologia sa o deosebită vigoare, îi venea dinspre Aristotel prin intermediul lui F. Brentano, maestrul său (cf. Coşeriu 2000a: 36).

similare ce diferă doar prin subiectul[1] definit. De pildă, atât *semnificatul*, cât şi *literatura*, ba chiar şi *teoria* reprezintă fiecare *aprehensiunea (sau intuiţia/captarea) universalului în faptul/faptele concret(e)*. Numai că în modalităţi şi în planuri diferite.

1.2.3.1. Semnificatul (ca *analogon* lingvistic al *conceptului*) este intuirea[2] unui mod universal de a fi (de exemplu, a modului-de-a-fi *arbore*), care permite recunoaşterea şi catalogarea unei infinităţi de obiecte/indivizi ca fiind acest «ceva» şi nu «altceva». O asemenea operaţie a gândirii, de captare a unitarului, este anterioară operaţiilor de analiză şi sinteză (cum bine observase acelaşi Aristotel: *nóesis tôn adiairéton*, în *De anima*, 430a).

1.2.3.2. Şi literatura se defineşte la fel, doar că în acest caz avem de-a face cu nişte *universalii fantastice* (după Vico, vezi Coseriu 2010: 325 şi 339): „La Vico am găsit ideea universaliilor şi am constatat că aceste universalii fantastice, care au fost prezentate diferit, au la bază aceeaşi intuiţie. Universaliile trebuie înţelese ca obiecte unitare şi eterne, nu clase, ci obiecte unitare." (Coşeriu 2004c: 20)[3]. Constatând că cineva se comportă ori acţionează dostoievskian sau kafkian, nu facem altceva decât să identificăm tot nişte moduri universale de a fi, moduri pe care marii scriitori (Dostoievski, Kafka etc.) le-au surprins şi ilustrat admirabil[4]. Tocmai de aceea, un continuator al lui Vico, B. Croce, nu vedea nicio diferenţă între limbaj şi poezie. Coşeriu a arătat însă că această identitate funcţionează numai atunci când vorbim de limbajul absolut, altminteri poeziei îi lipseşte o universalie esenţială a limbajului: *alteritatea* (adică necesitatea de a fi înţeles de celălalt, de a fi, prin limbaj, cu celălalt).

1.2.3.3. Definiţia *teoriei* necesită şi ea precizări suplimentare. Coşeriu era convins că *teoria* – în sensul său primar şi autentic – *este, mai întâi, aprehensiunea sau intuiţia universalului în faptele concrete şi, apoi, formularea explicită şi reflexivă a acestui universal*[5]. Lingvistul trebuie să pornească de la intuiţia sau cunoaşterea sigură (de tip *téchne*) a vorbitorului căutând să ajungă la ultimele justificări, adică la o cunoaştere completă, reflexivă (*epistéme* ori [după Leibniz] *cognitio clara distincta adaequata*).

---

[1] «Subiect» aici în sens gramatical.

[2] Comentând un paragraf din *De anima* a lui Aristotel (paragraf care a stat şi în atenţia lui Coşeriu), Anton Dumitriu precizează: „Actul de cunoaştere directă s-a tradus în limbile moderne prin «intuiţie», iar *noûs poietic* prin «intelect intuitiv». Pentru a evita orice confuzie ce s-ar putea naşte din întrebuinţarea termenului «intuiţie», vom utiliza, pentru «actul cunoaşterii», cuvântul «intelecţie»." (Dumitriu 1992: 129-130).

[3] În Coseriu 2010: 248 şi 343 găsim că Whitehead a numit conceptele „obiecte eterne" (*eternal objects*).

[4] Dar şi această idee, *à propos* de literatură, se găseşte deja tot la Aristotel, în *Poetica*, 9, 1451b (cu menţiunea că, în versiunile româneşti ale *Poeticii*, C. Balmuş îl traduce, în locul semnalat, pe *tò kathólou* prin „general", iar D.M. Pippidi, firesc şi adecvat, prin „universal").

[5] La rigoare, respectiva idee – în ce are esenţial – provine tot de la Aristotel (cf. Dumitriu 1992: 94-111).

1.2.4. Autoritatea lui Aristotel este frecvent invocată, deoarece reprezintă o călăuză sigură pentru omul de ştiinţă: „Adică eu spun aşa, că, dacă ceea ce ne pare o greşeală o întâlnim la Aristotel, atunci trebuie să spunem că probabil că nu-i o greşeală, că n-am înţeles noi, şi să vedem ce spune într-adevăr Aristotel. Dacă găsim ceva care ne pare o greşeală la Bertrand Russell, atuncea e mai probabil că e într-adevăr o greşeală şi că este o hotărâre arbitrară a lui Bertrand Russell. (…) Şi Aristotel poate greşi, însă greşeşte mai puţin decât alţii, mult mai puţin" (Coşeriu 2004a: 122)[1].

1.3. Într-un alt sens decât cel discutat până acum, o legătură între Coşeriu şi Aristotel se poate face şi din perspectivă pedagogică (să nu uităm că E. Coşeriu a fost şi un profesor cu reală vocaţie). Pe de o parte, Coşeriu concepea educaţia tot ca pe o *enérgeia*, ca pe o formă de creativitate (vezi Coşeriu 1992e), principiul său pedagogic fiind acela de a lăsa libertate discipolilor, de a nu le impune teme de cercetare („întotdeauna am încercat, dincolo de o pregătire unitară, să le păstrez şi să le dezvolt nota de originalitate" [Coşeriu 2004d: 37-38]). Pe de altă parte, merită a fi relevat că savantul român se asemăna, întrucâtva, cu Aristotel şi în ceea ce priveşte predarea. Se ştie că lecţiile lui Aristotel erau de două feluri: unele *exoterice* (la care puteau asista toţi tinerii – la „plimbarea de seară") şi unele *acroamatice* (ţinute în timpul „plimbării de dimineaţă", la care erau admişi doar aceia în care magistrul „recunoscuse dispoziţii bune naturale, gust pentru studiu şi ardoare pentru muncă" [Dumitriu 1969: 132-133]). Nu întâmplător, Jürgen Trabant, un strălucit discipol coşerian, a scris un articol care se intitulează chiar *Akroamatische Aspekte der Coseriuschen Lehre*[2]. Este, totuşi, o analogie care nu merge până la capăt… Cu certitudine, cei care formau cercul de discipoli ai lui Coşeriu („Şcoala" de la Tübingen) aveau avantajul de a fi în permanent contact cu profesorul lor, asimilând corect ideile acestuia şi fiind, astfel, feriţi de pericolul de a comite erori în cercetare, însă pentru Coşeriu ştiinţa constituia „o formă de împărtăşanie" (Coşeriu 2004d: 61), şi nu o formă de egoism sau de „zgârcenie" intelectuală. Transmiterea învăţăturii, în orice condiţii s-ar fi făcut şi indiferent către cine s-ar fi îndreptat, presupunea pentru lingvistul român nu „vulgarizarea", ci păstrarea nivelului înalt (excluzând însă forma-

[1] Cu diverse prilejuri, Coşeriu arată deficienţele raţionamentelor lui B. Russell, faţă de care avea, pesemne, şi o aversiune, fiindcă acesta desconsiderase logica aristotelică (când, de fapt, nu o înţelesese, cum, de altfel, nu pricepuse nici logica lui Dewey). În acelaşi sens, B. Russell este criticat şi de reputatul logician român A. Dumitriu (1969: 184). Punctele de vedere ale lui E. Coşeriu şi ale lui A. Dumitriu concordă în multe locuri atât în privinţa lui Aristotel, cât şi şi a logicii în general. Amândoi respingeau şi formalismul, atunci când era gratuit şi nu avea suport ontologic.

[2] În *Eugenio Coseriu als Profesor an der Universitat Heidelberg*, Tübingen, 1997, pp. 18-25 (cf. *„Principiul tradiţiei ne obligă să transmitem mai departe învăţătura lui Eugeniu Coşeriu"*. Dialog cu Reinhard Meisterfeld, realizat de Eugenia Bojoga, în revista „Sud-Est", nr. 3, 2007 - http://www.sud-est.md/numere/20070901/article_15/).

lismul), întrucât el era de părere că ascultătorul/cititorul trebuie respectat. În acest sens (preluând un principiu al unui important pedagog şi filozof italian, Giovanni Gentile), considera că mai mult se înţelege dintr-un text dificil, care forţează învăţarea să progreseze, decât dintr-un text simplu, în care se găseşte, de altminteri, ceea ce ştim deja (Coşeriu 1996a: 50).

Totodată, Coşeriu susţinea implicit că şi cercetătorul autentic ar trebui să fie înzestrat cu *enérgeia* (creativitate), de vreme ce făcea deosebire între *cercetătorul minor de tip academic*, ce nu are o filozofie proprie şi nici principii explicite, limitându-se la aplicarea celor mai elementare aspecte ale disciplinei pe care o cultivă, şi *cercetătorul creator*, „care manifestă totdeauna o independenţă fermă de gândire" (Coşeriu 2000a: 57).

1.4. Desigur, mai există şi alte elemente ale teoriei coşeriene ce-şi au originea în gândirea lui Aristotel[1], dar relevarea lor aici ar depăşi cadrul lucrării mele. Pentru acestea, trimit iarăşi la articolele amintite ale lui E. Munteanu. Încheind această primă secţiune, cred că este necesar, cu scopul de a preîntâmpina eventuale neînţelegeri, să mai fac două precizări: [a] cu referire la influenţa lui Aristotel asupra lui Coşeriu, trebuie subliniat că este vorba de (acel) Aristotel interpretat creator de Coşeriu, într-un extraordinar efort hermeneutic, ce implică o cunoaştere detaliată şi profundă a operei Stagiritului, cu surprinderea coerenţei acesteia; [b] doar unele aspecte (esenţiale, ce-i drept) au fost postulate de Aristotel exclusiv cu privire la limbaj[2]; celelalte au fost adoptate şi adaptate de Coşeriu la realitatea limbajului pornind de la distincţiile aristotelice referitoare la realitatea însăşi sau la obiectele culturale în general, între care se află şi limbajul.

2. Este momentul să explic aici ce înseamnă *pentru mine* lingvistica integrală coşeriană ca «organon» pentru cercetările privind limbajul. *My Coşeriu* (ca să mă exprim metonimic: autor pentru operă) reprezintă, în primul rând, acel Coşeriu „al marilor distincţii"[3], al distincţiilor fundamentale. Subliniez însă că deosebirile sale privesc mai multe paliere, ce ţin de filozofia limbajului şi de filozofia ştiinţei (sau epistemologia lingvisticii), de teoria limbajului şi de lingvistica generală[4], ceea ce face ca *organon*-ul de care vorbeam – fie-mi

[1] Bunăoară, cu referire la «adecvare», ca normă a elaborării discursurilor, Coşeriu trimitea la *tò prépon* 'potrivirea' din *Retorica* lui Aristotel.

[2] De pildă, ideea că „tot limbajul semnifică ceva", că este *logos semantikós* (expresie semnificantă), anterior distincţiei dintre adevăr şi fals, dintre existenţă şi non-existenţă (*Despre interpretare*, 16a-b şi 17a). Prin determinări ulterioare (după cum deduce Coşeriu din diverse texte aristotelice), limbajul (ca act lingvistic) poate fi *logos apophantikós*, *logos poietikós* sau *logos pragmatikós*.

[3] Pentru cunoscători, este evidentă aluzia mea la cele două texte coşeriene, *My Pagliaro* (1994) şi *My Saussure* (1995). În cel din urmă, Coşeriu afirma: „*Mon Saussure*, c'est donc le Saussure des grandes distinctions du *Cours de linguistique générale*" (Coseriu 2004e: 19).

[4] Pentru precizări privind obiectul acestora, vezi Coşeriu 2003/2009: 28-35.

permise analogiile – să se constituie din straturi concentrice suprapuse pe nucleul reprezentat de limbaj, acest nucleu aflându-se în relaţie şi cu alte forme de cultură, toate gravitând în jurul omului, creatorul lor, asemeni unor planete într-un sistem solar – cu menţiunea că limbajul este „cea mai apropiată planetă de soare".

2.1. În concepţia lui Coşeriu, un prim palier îl constituie filozofia limbajului, ce caută să determine esenţa şi locul limbajului în raport cu celelalte manifestări omeneşti. Astfel, limbajul este o formă a culturii (precum arta, ştiinţa şi filozofia, religia şi mitologia), dar şi baza culturii înseşi, întrucât conţine în germene toate celelalte forme (de unde şi constatarea lui Hegel că „limbajul e grăbit"). Fiind, categoric, un obiect cultural, limbajul aparţine lumii libertăţii şi finalităţii, şi nu lumii necesităţii şi cauzalităţii[1].

2.2. Nefiind un obiect formal (cum susţinea L. Hjelmslev, a cărui teorie este un fel de algebră a limbajului încadrabilă în lumea ideilor platoniciene) şi nici un obiect natural (care se supune cauzelor şi necesităţii)[2], rezultă că limbajul trebuie studiat dintr-o perspectivă antipozitivistă. Ca atare, de data aceasta la un alt palier – cel al filozofiei ştiinţei (sau al epistemologiei lingvisticii) –, Coşeriu stabileşte foarte clar care este sensul şi rolul lingvisticii şi unde se situează ea între celelalte categorii de ştiinţe[3].

2.3. O dată determinate locul limbajului între celelalte activităţi omeneşti şi locul lingvisticii ca ştiinţă, rolul lingvisticii integrale coşeriene este acela de a poziţiona exact diferitele domenii sau sectoare ale lingvisticii. După cum declara J. Kabatek, sarcina lingvisticii integrale (sarcină care nu poate fi dusă la capăt de o singură şcoală) este aceea de a recepta şi încadra critic toate contribuţiile, fie că vin dinspre lingvistica vorbirii, dinspre lingvistica normei, dinspre semantica lucrurilor etc. După cum lingvistului ideal (spre care aspira Coşeriu prin totalitatea preocupărilor sale) i se potriveşte parafrazarea pe care R. Jakobson o

[1] Deosebirea dintre cele două lumi a fost făcută de I. Kant.

[2] Clasificarea obiectelor în *formale*, *culturale* şi *naturale* provine de la Aristotel, ce luase drept criteriu raportul dintre formă şi substanţă (v. *supra* 1.2.). De aici, apoi, valorificând şi contribuţia lui G. Vico, Coşeriu clasifică ştiinţele plecând de la întrebările pe care acestea le pun cu privire la esenţa lucrurilor şi a fiinţelor. Lingvistica se încadrează printre ştiinţele umaniste sau ale culturii, care, la rândul lor, fac parte din ştiinţele generalului.

[3] Sunt întru totul de acord cu „pentalogul" integralismului lingvistic prin care Mircea Borcilă a sintetizat parametrii cardinali ai paradigmei coşeriene: „(1) întemeierea întregii lingvistici pe un fundament epistemologic antipozitivist; (2) schimbarea radicală a perspectivei de abordare şi constituirea lingvisticii, pe această bază, ca ştiinţă integrală a *vorbirii* şi nu doar a *limbilor*; (3) definirea obiectului noii lingvistici ca fiind reprezentat de «funcţia semnificativă», i.e., a *creaţiei de semnificaţii* şi/sau de «competenţa lingvistică», în sensul coşerian; (4) delimitarea subdomeniilor fundamentale («vorbirea în general», limbile, textul), corespunzătoare celor trei planuri ale competenţei (elocuţională, idiomatică, expresivă) şi straturi de conţinut (designaţie, semnificaţie, sens); (5) dezvoltarea, în acest cadru, a investigaţiilor sistematice preponderent descriptive sau «empirice»" (Borcilă 2003).

făcea după formula lui Terentius (***Linguista*** *sum:* ***linguistici*** *nihil a me alienum puto*)[1], la fel şi lingvisticii integrale îi revine – aş adăuga eu – ca obligaţie să nu neglijeze („să nu-i fie străină") nicio tendinţă sau orientare lingvistică.

2.4. Dar a cunoaşte locul în care se plasează, în ansamblul lingvisticii integrale, fiecare domeniu lingvistic în parte presupune, de fapt, cunoaşterea distincţiilor fundamentale pe care Coşeriu le face în privinţa limbajului. De vreme ce recunoaştem că limbajul cuprinde un nivel universal (al vorbirii în general), un nivel istoric (al limbilor) şi un nivel individual (al discursului/textului), se impune cu necesitate că trebuie să existe o lingvistică a vorbirii, una a limbilor şi una a textului. De vreme ce limbajul cunoaşte atât varietate internă (dată de creativitate), cât şi omogenitate (dată de alteritate), atunci rezultă că trebuie să avem, pe de o parte – întrucât varietatea internă este tripartită (diatopică, diastratică şi diafazică) –, trei discipline care să o studieze (dialectologia, sociolingvistica şi stilistica idiomatică) şi, pe de altă parte, o disciplină (lingvistica structurală sau «gramatica») care să se ocupe de omogenitate (de structuri). Şi în acelaşi mod se procedează şi cu justificarea celorlalte discipline.

2.4.1. Cardinală, ca punct de emergenţă pentru gândirea coşeriană, mi se pare a fi definiţia pe care savantul român o dă limbajului: „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)" (Coşeriu 2000a: 233). De aici se desprinde acel „cadru de referinţă epistemologic" (reprezentat de Coşeriu într-un tabel sinoptic celebru, v. *infra*), care i-a fost genialului lingvist „de mare ajutor în interpretarea nu numai a diferitelor probleme lingvistice începând cu schimbarea lingvistică şi terminând cu traducerea şi corectitudinea lingvistică, ci şi a structurii disciplinelor lingvistice şi a evoluţiilor recente în lingvistică" (Coşeriu 1985/2009: 302).

În concepţia sa (articulată pe gândirea lui W. von Humboldt), limbajul este, în esenţă, o *activitate productivă*. În cazul activităţilor productive (o ştim încă de la Aristotel), se deosebesc trei aspecte: activitatea ca atare (*enérgeia*), competenţa sau tehnica (*dýnamis*), adică „a şti să faci", şi produsul (*érgon*). *Enérgeia* este, din principiu, anterioară oricărei tehnici (*dýnamis*), fiind creativitatea însăşi[2]. Limbajul este *enérgeia*, funcţionând în baza unei tehnici învăţate, dar, tocmai pentru că este o activitate creatoare, depăşeşte, adesea, tehnica învăţată.

[1] Această parafrazare i-a plăcut lui Coşeriu (vezi şi Munteanu E. 2005b: 321), care susţinea că lui i se potriveşte într-o măsură mult mai mare decât lui Jakobson, atrăgând însă atenţia că „lingvistica nu e, în realitate, posibilă decât în cadrul ştiinţelor culturii şi că lingviştii mai buni sunt cei care au o cultură mai vastă decât numai cultura lingvistică". Altminteri, „dacă spui *Linguista sum*…, atunci ar părea că m-am izolat, m-am delimitat ca lingvist, şi tot ceea ce e lingvistică mă interesează, restul nu mă mai interesează" (Coşeriu 1996a: 148).

[2] A. Vilarnovo (1993: 142-153) a arătat, cu multe citate din Aristotel, că E. Coşeriu foloseşte cele trei concepte exact în spiritul lui Aristotel (*ad mentem Aristotelis*).

După cum arătam, lingvistul român distinge în limbaj, pe de altă parte, trei niveluri: unul *universal*, altul *istoric* şi altul *individual*.

Schema coşeriană a reprezentării limbajului

puncte de vedere / niveluri	*enérgeia* **activitate**	*dýnamis* **competenţă**	*érgon* **produs**
universal	vorbire în general	competenţă elocuţională	totalitatea „vorbitului”
istoric	limba concretă	competenţă idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competenţă expresivă	„text”

Sursa: Coşeriu 2000a: 237

În consecinţă, limbajul, în totalitatea sa, îmbrăţişează toate aceste aspecte redate în tabelul de mai sus, aspecte care se prezintă simultan într-un text/discurs/act de comunicare, căci ceea ce se vorbeşte este întotdeauna o limbă (româna, engleza etc.) şi se vorbeşte întotdeauna numai în discursuri. Coşeriu atrăgea atenţia, totodată, că *a distinge* nu înseamnă ‘a separa’: obiectele se separă, iar noţiunile se disting.

În cadrul «competenţei», E. Coşeriu distinge şi trei tipuri de norme corespunzătoare celor trei niveluri: la nivel universal – *congruenţa*, dată de regulile generale ale gândirii, precum şi de cele legate de vorbirea în general şi cunoaşterea lumii, la nivel istoric – *corectitudinea*, dată de sistemul de tradiţii ale vorbirii dintr-o comunitate (a şti să vorbeşti o limbă), la nivel individual – *adecvarea* (sau *tò prépon*), dată de cunoaşterea care se referă la comunicarea în anumite situaţii sau privind elaborarea discursurilor/textelor. Norma adecvării le poate suspenda pe celelalte două, iar cea a corectitudinii pe cea a congruenţei[1].

2.4.2. O altă serie de distincţii capitale devine necesară atunci când vrem să ajungem la limba funcţională, la acea *langue* a lui Saussure bazată numai pe diferenţe. Este nevoie să se deosebească între: 1) cunoaşterea limbii şi cunoaşterea „lucrurilor”; 2) limbaj primar şi metalimbaj; 3) sincronie şi diacronie; 4) tehnică liberă şi „discurs repetat”; 5) „arhitectura” şi „structura” limbii (sau *limba istorică* şi *limba funcţională*) [Coşeriu 2000a: 250 sau Coseriu 1966: 95]. Limba istorică/arhitectura cunoaşte varietate internă (diatopică,

[1] Pentru toate acestea, vezi, în special, Coseriu 1992a, dar şi Coşeriu 1994c: 166-171 sau Coseriu 1998a: 116-118.

diastratică şi diafazică), iar în cadrul limbii funcţionale/structurii trebuie relevate tipul, sistemul, norma şi vorbirea.

O aplicaţie a tuturor acestor distincţii (inclusiv a celor de la 2.4.1.), dovedindu-le utilitatea practică, o face Coşeriu, de pildă, cu privire la problema sistemului verbal romanic (vezi Coseriu 1996b). Această metodologie a fost transmisă şi discipolilor, care i-au confirmat valabilitatea în diverse câmpuri ale cercetării[1].

2.4.3. Şi s-ar cuveni amintite aici şi alte deosebiri fără de care cercetarea lingvistică riguroasă nu se poate face. Cea mai complexă clasificare a contextelor îi aparţine lui Coşeriu. De asemenea, cea mai completă clasificare a structurilor lexematice şi, apoi, cea mai bună tipologie a câmpurilor lexicale au fost făcute tot de Coşeriu. Foarte importantă este distincţia (ce corespunde celor trei niveluri ale limbajului) pe care o introduce Coşeriu în legătură cu conţinutul lingvistic: *desemnarea* (referinţa la realitatea extralingvistică), *semnificatul* (conţinutul din limbă, dat exclusiv de aceasta) şi *sensul* (conţinutul unui act lingvistic, al unui discurs/text). Şi multe altele… Am folosit superlative pentru că, într-adevăr, fie că ne place sau nu, încă nu a elaborat nimeni o teorie lingvistică mai coerentă şi mai unitară, în care să-şi găsească locul toate aspectele limbajului şi care să răspundă mai bine neliniştilor noastre referitoare la această formă de cultură.

Ar părea că teoria lui E. Coşeriu (în pofida stilului său clar, dar profund) este dificilă (pentru unii) tocmai datorită numeroaselor distincţii introduse. În realitate însă, distincţiile sunt impuse de complexitatea limbajului însuşi[2]. Mai mult decât atât, efortul de coerenţă pe care clădirea unui astfel de edificiu conceptual îl presupune, merită măcar un efort analog de interpretare/de înţelegere, care cere să te situezi în interiorul teoriei respective[3].

---

[1] Vezi, bunăoară, interviul pe care mi l-a acordat Rudolf Windisch: *„Pentru noi, romanistica a fost, aşa cum am învăţat-o de la Coseriu, catalizatorul care ne-a dezvăluit problemele şi metodologia lingvisticii romanice şi generale”*, în „Limba română”, Chişinău, anul XIX, nr. 5-6, 2009, pp. 65-77 [aici, XXII]. Preţioasă este, printre altele, şi mărturisirea lui R. Windisch referitoare la coerenţa internă, încă de la începuturi, a viziunii coşeriene: „îmi amintesc bine că el a spus, într-un cerc restrâns – aceasta se întâmpla însă mai târziu, în anii ’80 – că concepţia sa lingvistică s-a consolidat încă devreme, similar cu sistematica timpurie a edificiului filozofic al lui Hegel” (*int. cit*., p. 66).

[2] În acest sens, nu putem decât să subscriem cuvintelor lui Eugen Munteanu: „Idealul oricărei teorii ştiinţifice este simplitatea, deoarece, o ştim de la Aristotel iar scolasticii nu au încetat să o repete, Fiinţa supremă reprezintă simplitatea absolută. Numai că, pentru a ajunge la esenţa simplă a lucrurilor, raţiunea noastră este nevoită să-şi găsească jaloane ferme, inventând mereu criterii şi operând distincţii. Criteriile şi distincţiile raţionale numai atunci sunt prea multe, când nu sunt necesare («entia non sunt multiplicanda sine necessitate» ne învaţă Occam!). Apreciat pe baza acestui principiu epistemologic fundamental, discursul teoretic coserian este simplu şi în grad înalt inteligibil, implicând exact atâtea distincţii câte îi sunt necesare.” (*int. cit.*, p. 60.).

[3] Vezi cele spuse de Coşeriu (în 1954/2004: 177-178), cu admiraţie nedisimulată, despre glosematica lui Hjelmslev, deşi critica sever teoria savantului danez în punctul ei de plecare.

3. Ar fi necesar ca (cel puţin) acest „cadru de referinţă epistemologic" revelat şi relevat de Coşeriu (v. *supra*, 2.4.1.) să fie cunoscut şi avut în vedere, ca formă minimă a «organon»-ului, de către lingviştii români, pentru a-i călăuzi în cercetările lor. Teoria lingvistică a lui Eugeniu Coşeriu este, la noi, mai puţin asimilată şi aplicată decât în alte părţi (de pildă, în Spania şi Germania). În România, nu sunt prea mulţi cei care au pătruns lingvistica integrală coşeriană în sensul ei real. Şi mai redus este, poate, numărul celor care o întrebuinţează concret pentru rezolvarea unor probleme lingvistice sau pentru studierea unor aspecte spinoase ale limbajului. De altfel, cu privire la receptarea lui Coşeriu în România, se constată trei atitudini: [a] de ignorare completă a concepţiei sale (motivele fiind, în general, extra-ştiinţifice); [b] de cunoaştere parţială/superficială (lingviştii în cauză preluând doar ceea ce le convine din teoria sa); [c] de cunoaştere profundă şi (eventual) de aplicare consecventă a metodologiei sale în cercetare (adică atitudinea celor care gândesc: „mai întâi Coşeriu şi apoi ceilalţi", şi nu „…şi Coşeriu").

Participând, în toamna anului 2011, în Spania, la congresul dedicat lui Coşeriu (Congreso Internacional «Eugenio Coseriu, lingüísta entre dos siglos», Universidad de Almería, 5-7 octubre de 2011), am fost atenţionat de către Emma Tămâianu-Morita (care citise acest articol), într-o discuţie particulară, că îi sunt „dator" în ceea ce priveşte identificarea celor trei atitudini mai sus menţionate referitoare la receptarea lui Coşeriu în România şi că ar fi trebuit să fac o trimitere la cartea dânsei, *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni, impact, perspective* (2002), din care mi-aş fi însuşit clasificarea în cauză. „Acuzaţia" (categorică şi fără drept de apel) m-a umplut de mirare, fiindcă – după cum se va putea convinge oricine – nu era nevoie să am ştiinţă de cele cinci (nu trei!) tipuri/modalităţi de referire la opera coşeriană de care Emma Tămâianu-Morita a ţinut seama când a evaluat impactul lingvisticii lui Coşeriu în spaţiul nipon. După cum precizează şi autoarea, acestea sunt, de fapt, preluate din teza de doctorat (din 1999) a Eugeniei Bojoga, care a urmărit impactul operei coşeriene în spaţiul ex-sovietic. Redau – nu pentru îndeplinirea vreunei „datorii", ci pentru o comparaţie – cele cinci modalităţi, aşa cum sunt citate de către Emma Tămâianu-Morita: „1. Referirea directă în care lingvistul sovietic se sprijină pe teze şi idei coseriene, atât în text, cât şi în notă; 2. Referirea comparativă pentru exemplificarea ideilor proprii care nu sunt în dezacord cu cele ale lui E. Coseriu; 3. Referirea ocazională şi colaterală; 4. Referirea ca alternativă, care lasă deschisă posibilitatea de a alege între două soluţii parţial sau total diferite; 5. Referirea indirectă, când autorul se sprijină pe idei coseriene în text, eventual parafrazându-le, citând studiul numai la subsol sau trecându-l doar la bibliografie." (Tămâianu-Morita 2002: 62). Suprapunând cele două clasificări (a mea, privind „atitudinile", şi a Eugeniei Bojoga, privind „modalităţile"), se observă că ele nu prea se potrivesc: primul tip de atitudine [a] nu se regăseşte deloc printre cele 5 modalităţi (nici n-ar fi avut cum, tocmai pentru că este o atitudine de „anti-receptare"!), iar celelalte două tipuri de atitudine, [b] şi [c], se bazează (în formulări destul de diferite),

pur şi simplu, pe opoziţia *profund* vs *superficial*, în timp ce modalităţile deosebite de dna Bojoga sunt ceva mai complicate.

Cred că pentru un tânăr cercetător (în special[1]) cea mai profitabilă atitudine este cea din urmă. Eugen Munteanu avertiza că trebuie evitate „tentaţiile «idolatre» şi exclusiviste, căci coserianismul nu este o «credinţă» şi nici o castă" (v. *supra*, 0.1.). Are dreptate, însă cred (aşa cum, implicit, o spune apoi şi E. Munteanu) că acest pericol nu îl pândeşte pe cel care, alături de teoria lingvistică a lui Coşeriu, aplică şi principiile recomandate de acelaşi savant pentru cercetare: *principiul realismului* (sau *al obiectivităţii absolute*), ce se vădeşte în efortul de „a spune lucrurile aşa cum sunt" (Platon), *principiul tradiţiei*, prin demersul de recuperare a celor descoperite de înaintaşi, *principiul antidogmatismului*, prin receptarea critică (păstrând ceea ce este bun) a teoriilor celorlalţi oameni de ştiinţă (consideraţi „oameni de bună credinţă") şi *principiul responsabilităţii sociale* (sau *al binelui public*), ce reiese din preocuparea şi pentru temele care îi interesează pe vorbitori. Şi, desigur, *principiul cunoaşterii originare*, specific doar disciplinelor umaniste, care postulează că în sfera culturii (al cărei subiect este omul) pornim întotdeauna de la intuiţii sigure, de vreme ce noi creăm obiectele culturale (vezi Coşeriu 1992f: 17-27).

4. În ceea ce mă priveşte, am încercat şi încerc să aprofundez teoria lui Coşeriu, după puterile mele, din dorinţa de a cunoaşte/de a-mi explica cât mai bine această realitate complexă pe care o numim „limbaj" şi pentru a aborda eficient faptele lingvistice, aplicând atât distincţiile, cât şi principiile pe care le-a stabilit ilustrul savant. M-am convins de valabilitatea teoriei coşeriene punând-o efectiv „la lucru" în cercetări referitoare la semantică, frazeologie, teoria traducerii, jurnalism şi comunicare etc. Ar fi necesare – poate chiar într-o teză de doctorat – o inventariere şi o evaluare a contribuţiilor lingvistice româneşti realizate din perspectiva ideilor lui Coşeriu (bine reprezentate la Cluj [mai ales] şi la Iaşi, dar sporadice în restul ţării).

5. În magistralele sale *Lecţii de lingvistică generală*, Eugeniu Coşeriu declara că „în lingvistica mondială e dificil să nu-i datorezi nimic lui Saussure" (Coşeriu 2000a: 118). În contextul actual, propriile cuvinte i se potrivesc savantului român şi operei lui, „fără cunoaşterea căreia nu se mai poate face astăzi lingvistică, nicăieri în lume", după cum apreciau şi cei care i-au îngrijit şi prefaţat volumul de *Prelegeri şi conferinţe* de la Iaşi. În aceeaşi ordine de idei, ne permitem să anticipăm că lingvistica românească a secolului XXI va fi (şi) coşeriană (sau nu va fi deloc?), fără să înţelegem prin aceasta că, în viitor, cer-

[1] Spun asta, întrucât este greu pentru cineva „crescut" la şcoala structuralismului saussurean sau a generativismului chomskyan (şi ajuns la o anumită vârstă) să mai „schimbe macazul" către lingvistica integrală coşeriană. Să renunţe la ceea ce a învăţat şi aplicat atâta vreme? Să recunoască faptul că timp de atâţia ani a „rătăcit"? Judecata nu trebuie să fie aşa de severă. Ceea ce ne învaţă, printre atâtea altele, Coşeriu sunt limitele, dar şi posibilităţile acestor orientări.

cetătorul trebuie să fie un *homo unius linguistae (vel linguisticae)*. Din contră, conform spuselor aceluiaşi lingvist (vezi *supra*, 1.3.), adevăratul cercetător trebuie să manifeste independenţă în gândire, valorificând în mod creator achiziţiile disciplinei noastre. *Se impune însă ca suportul epistemologic pe care se articulează întregul demers să fie unul solid, altminteri efortul duce la rătăciri fără sens*.

Mircea Borcilă afirma că „*opera lui Coşeriu a învins deja veacurile*" (Borcilă 2003). Despre logica lui Aristotel s-a spus că este o *logica perennis* (v. *supra*, 0.2.). Am convingerea că lingvistica integrala a lui Eugeniu Coşeriu este o *linguistica perennis*. Sarcina noastră şi a generaţiilor viitoare este de a o dezvolta şi de a o duce mai departe.

Addenda

Spre luare aminte (vezi şi *supra*, 1.3.), îmi permit să citez din Aulus Gellius (*Noctes Atticae*, XX, 5)[1] două scrisori: una a lui Alexandru cel Mare şi una a lui Aristotel (preluate de Gellius dintr-o lucrare a filozofului Andronicus):

> „Alexandru lui Aristotel, salut. Ai făcut rău publicând lucrările acroamatice. Prin ce ne distingem noi de ceilalţi, dacă învăţăturile care ne-au format devin un bun comun al tuturora? Din partea mea aş prefera să mă disting prin cunoaşterea a ceea ce este mai elevat în lume mai curând decât prin putere. Fii sănătos.";
>
> „Aristotel regelui Alexandru, salut. Mi-ai scris cu privire la învăţăturile mele acroamatice, pentru a-mi spune că ar fi trebuit să le ţin secrete. Ei bine, să ştii că ele sunt publicate şi în acelaşi timp nepublicate; fiindcă ele sunt inteligibile – ξυνετοὶ γαρ εἰσίν – numai acelora care au urmat cursurile mele. Fii sănătos.".

N-aş vrea să mai atrag atenţia, prin interogaţii (mai mult sau mai puţin retorice), decât asupra următoarelor aspecte: Oare câţi conştientizează că, citindu-l pe Coşeriu, se află în faţa „a ceea ce este mai elevat" în lingvistică? Şi, chiar înţelegând acest lucru, oare câţi sunt dispuşi să studieze, să asimileze şi să aplice astfel de idei?

[Publicat, în primă instanţă, sub titlul, *Lingvistica integrală – veritabil **Organon** pentru cercetările privind limbajul*, în Sanda-Maria Ardeleanu, Ioana-Crina Coroi, Mircea A. Diaconu, Dorel Fînaru (coord.), *Limbaje şi comunicare. Creativitate, semanticitate, alteritate*, vol. X-1, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, pp. 235-248; republicat, cu acest titlu, dar cu unele modificări (cuprinzând şi *Addenda*), în „Limba română", Chişinău, anul XX, nr. 11-12, 2010, pp. 110-123.]

[1] *Apud* Dumitriu 1969: 132. Vezi o discuţie lărgită tot la Dumitriu (1992: 33-41).

II. Cum se învaţă o limbă
(după Eugeniu Coşeriu)

0. Mai întâi de toate, titlul articolului necesită lămuriri suplimentare, fiindcă într-o astfel de formulare concisă sunt cuprinse mai multe probleme. Se învaţă (se însuşeşte) o limbă sau se predă o limbă? Este vorba de limba maternă sau de o limbă străină? Se are în vedere limba istorică, limba naţională sau limba funcţională? Sau limba literară? Cum se învaţă o limbă sau cum *trebuie* să se înveţe o limbă anume? Ei bine, vom căuta să lămurim aceste aspecte „prin intermediul" lui Eugeniu Coşeriu, adică încercând să sintetizăm principalele sale idei referitoare la tema anunţată. Subiectul – considerat unul foarte serios – l-a preocupat îndelung pe savantul de origine română, care a tratat/discutat diverse laturi ale chestiunii în mai multe lucrări sau prelegeri, însă întotdeauna din perspectiva coerentă şi riguroasă a lingvisticii sale integrale.

1. Să amintim, pentru început, câteva reflecţii şi distincţii coşeriene referitoare la natura competenţei lingvistice şi la felul în care este însuşită o limbă în general:

1.1. O limbă este o *tehnică*, un „a şti să faci" (cf. gr. *téchne* 'cunoaştere sigură, dar nejustificată'), altfel spus, o „ştiinţă", o cunoaştere sau o competenţă. Limba este tehnica vorbirii, o tehnică determinată istoric, fixată prin tradiţie, dar, în acelaşi timp, şi o tehnică deschisă spre viitor, datorită dimensiunii sale creatoare. Ca orice tehnică, ea poate fi învăţată. Totuşi, să reţinem că nimeni nu cunoaşte o limbă (istorică) în întregime şi că limbile se cunosc (atunci când cineva pretinde că ştie mai multe limbi) în diverse grade.

1.2. La rigoare, o limbă este adoptată şi nu impusă. Intuitiv, lucrul acesta se vădeşte şi în faptul că – de vreme ce limba este un tip de cunoaştere – verbul *a cunoaşte* nu se conjugă la imperativ (Coseriu 1987a: 50). Desigur, există cazuri în care vorbitorul ce adoptă o limbă poate fi „obligat de circumstanţe" să o facă: el învaţă limba în cauză din raţiuni practice. Aceasta ar fi aşa-zisa *impunere a unei limbi*, care „este o adoptare motivată nu intern, ca manifestare şi extindere a propriei alterităţi, ci extern, din motive practice: nu pentru că eu simt şi doresc să

fiu membru al comunităţii X, ci, de exemplu, pentru că vreau şi trebuie să stabilesc relaţii comerciale cu reprezentanţii acelei comunităţi" (*ibid*.).

1.3. Din perspectiva politicii lingvistice, luând în consideraţie raportul dintre limbile majoritare şi cele minoritare, Coşeriu identifică trei atitudini (dintre care doar prima este rezonabilă):

[a] *naţionalismul sănătos*, ce presupune asumarea limbii pentru sine şi pentru comunitatea proprie fără a impune această limbă şi altora (în consecinţă, minorităţile sunt libere să comunice în limba lor, să aibă un învăţământ şi să-şi dezvolte o cultură în limba proprie);

[b] *şovinismul lingvistic* – atitudine constatată la cei care vor să impună limba majoritară şi minorităţilor;

[c] *colonialismul* sau *imperialismul lingvistic*, dovedit de cei care vor să impună limba lor majorităţilor cucerite (Coşeriu 2001d: 141).

2. Este firesc să vorbim acum despre învăţarea *limbii materne*[1], activitate desfăşurată intens în anii copilăriei, dar care durează, de fapt, toată viaţa.

2.1. Modul în care se însuşeşte prima limbă este unul creator: *se învaţă creând*. La acest aspect se gândeau W. von Humboldt, B. Croce sau chiar G. von der Gabelentz atunci când afirmau că în realitate nu se învăţă o limbă, ci se învaţă [cum] să creezi într-o limbă (Coseriu 2000c: 127). Iar experienţa învăţării celei dintâi limbi este unică şi irepetabilă: nu se mai poate reface starea iniţială, ingenuă, întrucât nu mai este posibil să renunţăm la propria limbă când o învăţăm pe cea de-a doua. Nu se poate repeta aceeaşi experienţă a tuturor lucrurilor şi a întâmplărilor pe care am avut-o în copilărie. Ba, mai mult, este cu neputinţă să învăţăm din nou teoria literară, geografia, istoria etc., cu întreaga lor terminologie şi, chiar de s-ar putea, n-ar mai fi în acea formă primară a copilului care învaţă în limba sa maternă (*ibid*.: 128-129).

De aceea, Coşeriu îi dă dreptate filozofului englez Collingwood în critica îndreptată împotriva acelor psihologi care cred că cei mici învaţă limba în felul următor: mama îi arată copilului laptele şi-i spune „lapte", îi arată focul şi-i spune „foc", îi arată degetul şi-i spune „deget"… Într-adevăr, mama îi arată copilului laptele, dar îi (mai) zice (şi) „Ce gustos!", şi-i arată şi focul, dar îi zice „Arde/frige!", şi-i arată şi degetul, spunându-i „Porcuşorul[2] acesta a fost la

[1] Coşeriu observă că, în unele limbi, ceea ce noi numim *limba maternă* se numeşte *limba paternă*! Faptul că i se spune mai frecvent *maternă* se explică prin credinţa că limba se asimilează odată cu laptele („se mama con la leche") [Coseriu 2000c: 128]. De altfel, în alt loc, el comentează, cu umor, imaginea: „Se spune adesea că prima limbă este cea care se ştie mai bine, limba maternă, pentru că se suge odată cu laptele. Metafora este nefericită. Se cunoaşte compoziţia laptelui şi se ştie că nu conţine niciun ingredient idiomatic. Pe de altă parte, există copii crescuţi cu lapte de vacă şi, slavă Domnului, nu sug odată cu el şi limbajul vacilor." (Coseriu 2001b: 440).

[2] Exemplul oferit de Coseriu sună în spaniolă astfel: „*Este chanchito fue al mercado*". Or, *chanchito* (diminutiv format de la *chancho* 'porc', deci 'porcuşor') desemnează un peştişor galben cu dungi negre (*Chichlasoma facetum*) care trăieşte în râul Plata (ce curge între Argentina şi Uruguay), dar – mai apoi – şi în acvariile celor pasionaţi de asemenea vietăţi. De vreme ce şi în

piaţă". Aşa că micuţul învaţă semnificatele cuvintelor „creând şi emiţând, în realitate, ipoteze, creând de fiecare dată o limbă posibilă şi o denumire posibilă şi apoi renunţând la ea, modificând această ipoteză de acord cu vorbirea celorlalţi sau cu vorbirea adulţilor şi dându-şi seama că ipotezele sale nu coincid cu utilizările celuilalt vorbitor" (*ibid*.: 129). Desigur, uneori, în mediul propriei familii, copilului i se pot accepta anumite născociri lingvistice, la care va renunţa însă în momentul ieşirii din respectivul mediu, când va constata că în exterior nu se spune la fel. De pildă, copilul îl poate interpreta, în primă instanţă, pe „arde" (sp. *quema*) drept nume al focului şi să întrebuinţeze cuvântul *arde* pentru a se referi la ceea ce noi numim *foc*. Dar, realizând ulterior că ceilalţi se exprimă diferit, va opera modificări[1]. În consecinţă, învăţarea limbii materne este o permanentă activitate creatoare şi, în acelaşi timp, un fel de sacrificiu.

O teorie destul de răspândită susţine că scopul învăţării limbii ar fi acela de a stăpâni limba adulţilor şi că, de fapt, copilul caută să atingă, cu aproximaţie, puţin câte puţin, în mod progresiv, acest scop. Însă o astfel de concepţie este falsă din punct de vedere teoretic şi empiric: „Aproximarea limbii adulţilor nu se face nici dinspre o non-cunoaştere şi nici printr-o însuşire progresivă, ci printr-o continuă creaţie de proiecte de limbă şi prin adaptarea progresivă a acestor proiecte la limba adulţilor" (Coseriu 1992a: 227-228). Dacă, de exemplu, i se spune unui copil mic: „Acesta e un bou!", se prea poate ca respectivul copil să-şi formeze un semnificat care să nu corespundă în întregime cu semnificatul 'bou' din limba adulţilor. În primă fază, copilul va include, probabil, în acest semnificat şi 'bou', şi 'vacă', şi 'viţel', ba chiar, mai mult decât atât, toate animalele mari sau toate animalele cu o anumită înfăţişare. Văzând întâia oară un cal, e foarte posibil ca el să zică: „Acesta e un bou!". Însă dacă mama îl va corecta („Nu, nu e un bou, e un cal!"), atunci copilul va modifica semnificatul creat, renunţând la o parte din el (*ibid*.: 228)[2].

2.2. Coşeriu insistă în multe locuri asupra a ceea ce ar trebui să înţelegem prin *semnificat* şi asupra modalităţii în care se creează ori se învaţă semnificatele. Încă de la Aristotel, s-ar cuveni să se ştie că semnificatul de limbă este „conţinutul unitar de conştiinţă", conceptul „care face posibilă şi justifică, prin

---

româneşte o anume specie de peşte mic se numeşte *porcuşor*, am considerat că exemplul lui Coşeriu poate fi păstrat, prin traducere, întocmai cum era.

[1] Pentru ilustrare, Coşeriu apelează la propria experienţă: fiica sa cea mare, înainte de a merge la şcoală, folosea o creaţie personală, *dama*, pentru a desemna calul. Ştiind despre ce-i vorba, toţi cei din familie îi făceau pe plac, folosind acelaşi „cuvânt" (ce se ivise din îndemnul „andiamo a cavallo", din care fetiţa îl reţinuse aproximativ pe *andiamo* în forma *dama*). Evident că mai târziu, mergând la şcoală, a trebuit să renunţe la *dama*, fiindcă acolo nimeni nu înţelegea ce însemna (Coseriu 2000c: 129).

[2] În afară de lingviştii deja menţionaţi, Coşeriu ar fi putut fi influenţat, într-o anumită măsură, şi de americanul W.D. Whitney, care, într-o carte celebră (*The Life and Growth of Language*, pe care savantul român o cunoştea în amănunt [vezi Coseriu 1967b: 14-18, 22, 41-43, 51, 54-58]), discută pe larg modul în care copilul învaţă limba maternă (Whitney 1875/1979: 7-31).

intermediul aceleiaşi expresii, desemnarea tuturor obiectelor recunoscute ca ţinând de (sau ca fiind raportabile la) aceeaşi «specie»: nu faptul de a numi *cal* un cal, ci raţiunea pentru care se numeşte *cal* (şi nu *măgar* sau *catâr*)." (Coseriu 1983a: 358-359). Semnificatul ia naştere printr-o operaţie a intelectului, o intuiţie globală a unui mod de a fi (*nóesis tôn adiairéton* – despre care vorbeşte Aristotel în *De anima*): „această operaţie este prima operaţie a înţelegerii, care este aceea de a capta un mod de a fi, nu un anumit om sau mai mulţi oameni, ci numai *ce*-ul sau *ceinţa* [sic!, < lat. *quid* şi *quidditas*, n.m. C.M.], ce e omul. Nu aplicându-l la tot felul de entităţi particulare, ci numai la această esenţă: modul de a fi. Pe urmă există a doua operaţie, aceea a judecăţii, a spune ceva despre ceva ş.a.m.d." (Coşeriu 2004c: 51).

În acelaşi timp, Coşeriu avertizează că semnificatul nu este „dat" de context, ci de cunoaşterea limbii. Contextul nu face altceva decât să determine ulterior semnificatele, precizând desemnarea. La rigoare, „un semnificat poate fi întrebuinţat în contexte cu totul noi («inedite») şi adesea un semnificat se află în conflict cu contextul, ceea ce implică faptul că este identificat sau recunoscut în mod independent de acesta; altminteri, expresiile greşite ori extravagante n-ar putea fi identificate ca atare. Fără îndoială, semnificatele se învaţă în contexte. Dar nu trebuie confundate condiţiile empirice ale învăţării cu cunoaşterea limbii. Învăţarea unei limbi este întotdeauna o activitate creatoare: ceea ce se experimentează este, în fiecare caz, o desemnare particulară şi în întregime determinată; iar ceea ce se învaţă (adică, ceea ce se creează plecând de la această desemnare particulară) este un semnificat, o posibilitate nesfârşită de desemnare, în care desemnarea experimentată nu-i decât un exemplu." (Coseriu 1983a: 359).

Mai atrage atenţia Coşeriu şi asupra altui amănunt neglijat chiar şi de lingvişti importanţi: *semnificatele* ***nu*** *iau naştere pe cale inductivă* prin experimentarea mai multor obiecte care aparţin unei clase. Clasele sunt fixate prin intermediul semnificatelor, şi nu invers: semnificatul justifică posibilitatea de a construi astfel de clase. Iar însuşirea/învăţarea unui semnificat presupune imitarea intuiţiei originare – un act la fel de creator ca şi inventarea acestuia (Coseriu 2010: 343-345).

3. Este momentul să înfăţişăm acum opiniile lui Coşeriu privind modul în care ar trebui să se facă educaţia lingvistică.

Deşi se referă la limba spaniolă, în calitatea ei de limbă naţională întrebuinţată în ţările din lumea hispanică – mediu lingvistic în care problemele par a fi mai numeroase decât în alte părţi (cf. Coseriu 1990c) –, precizările lui Coşeriu sunt valabile, poate mai mult decât oricând, şi în spaţiul limbii române, unde se constată o evidentă degradare a exprimării literare. După Coşeriu, trei lucruri, în special, trebuie avute în vedere pentru a remedia situaţia actuală a educaţiei lingvistice:

[a] să se dedice/aloce mai mult timp învăţării limbii în şcoală („enseñanza idiomática");

[b] toţi profesorii, indiferent de materia predată, să fie, în acelaşi timp, şi „profesori de limbă", îngrijindu-se şi de exprimarea lingvistică din/în cadrul fiecărei discipline în parte;

[c] să fie combătută în mod public atitudinea negativă – existentă şi la noi – faţă de educaţia lingvistică (Coseriu 1989c: 37).

Despre cele trei chestiuni de mai sus vorbeşte Coşeriu, printre altele, în mai multe locuri, dată fiind importanţa lor, aşa că încercăm să prezentăm punctul său de vedere şi în aceste privinţe.

3.1. Pentru a elimina o serie de confuzii şi de erori de perspectivă, Coşeriu afirmă că, la rigoare, problema predării trebuie pusă înainte de toate ca problemă a *obiectului* („CE") care se predă şi a *obiectivelor* („PENTRU CE") învăţării, şi nu a metodelor, întrucât acestea constituie o problemă secundară din punct de vedere raţional: „nu pentru că ar fi mai puţin importantă, ci pentru că nu se poate pune cu temei decât după delimitarea obiectului şi a obiectivelor învăţării. În fapt, metodele analitice se evaluează în funcţie de adecvarea lor la obiect, iar metodele didactice, în funcţie de adecvarea lor la obiective." (*ibid*.: 33-34). Aşadar, ordinea raţională ar fi cea de mai jos:

a) Delimitarea obiectului care trebuie învăţat/predat;

b) Determinarea obiectivelor învăţării/predării;

c) Determinarea metodelor adecvate pentru analiza (descrierea) obiectului;

d) Determinarea metodei didactice.

Obiectul trebuie să cuprindă: α) ceea ce elevii pur şi simplu *nu cunosc*; β) ceea ce ei *cunosc doar în mod intuitiv*, trebuind transpus în planul reflectivităţii. În ambele situaţii, predarea limbilor străine este mai favorizată în raport cu predarea limbii naţionale, întrucât este vorba, în fiecare caz, de o limbă bine determinată ce se poate studia contrastiv (plecând de la limba naţională, presupusă ca fiind deja cunoscută), iar „reflexivitatea se oferă într-un mod aproape automat prin chiar faptul că se referă la o materie necunoscută înainte de învăţarea sa" (*ibid*.: 34)[1]. În cazul limbii naţionale însă, obiectul, pe de o parte, depăşeşte „limba" propriu-zisă, iar, pe de altă parte, nu este bine delimitat în planul limbii. Din acest motiv, şi obiectele învăţării rămân imprecise: „Adesea se

[1] *À propos* de contrastivitate, Coşeriu aminteşte, în mai multe locuri, observaţia lui Roman Jakobson, după care limbile nu se deosebesc prin ceea ce *pot* să zică, ci prin ceea ce *trebuie* să zică. Dacă, de pildă, un englez vorbeşte cu un rus şi-i spune „*I wrote to my friend*" şi rusul îl întreabă: „Spuneţi-mi, vă rog, încă mai scrieţi sau aţi terminat de scris? Şi acest *friend* ['prieten'] este un bărbat sau o femeie?" (ba chiar, în plus, dacă discuţia se poartă la telefon, iar vocea englezului nu e prea clară, rusul ar putea întreba: „Şi dvs. ce sunteţi, bărbat sau femeie?"), atunci anglo-saxonul ar putea să-i răspundă: „Dar de ce vă interesează dacă am terminat sau nu de scris ori dacă e vorba de un bărbat sau o femeie?". Însă rusul nu întreabă aşa din curiozitate, ci pentru că în limba sa chiar *trebuie* să spună aceste lucruri, în vreme ce vorbitorul de limbă engleză *ar putea* să folosească *he* 'el' sau *she* 'ea' şi să precizeze în vreun fel sau altul că acţiunea de a scrie s-a încheiat ori este în desfăşurare, dar *nu trebuie* să o facă, spre deosebire de rus, care cunoaşte o distincţie de gen până şi în privinţa verbului (Coseriu 2000c: 128).

porneşte de la ideea că elevul cunoaşte deja limba naţională şi i se predă, dincolo de orice, o metodă pentru a o descrie şi a o analiza; metodă care, de cele mai multe ori, se reduce la o nomenclatură pentru lucruri care se presupun a fi ştiute sau identificate intuitiv" (*ibid*.). Altfel spus, elevii nu învaţă „limbajul", ci mai degrabă un „metalimbaj" lingvistic şi gramatical[1].

Dar *a şti să vorbeşti* nu înseamnă doar cunoaşterea „limbii" ca atare. Aşa-numita „competenţă lingvistică" – „ştiinţa" de care fac uz vorbitorii în activitatea vorbirii – cuprinde, la un prim palier, un plan *biologic* şi unul *cultural*. Planul biologic nu interesează prea mult aici, fiindcă se referă la mecanismele psihico-fizice ale vorbirii. În privinţa aceasta, putem constata că cineva vorbeşte, pur şi simplu, *normal* sau *anormal* (că are sau nu defecte de vorbire: că pronunţă bine sau nu, că nu este sau este afazic etc.). Ceea ce prezintă într-adevăr importanţă este planul cultural, în cadrul căruia se disting trei niveluri ale limbajului şi, implicit, trei tipuri de competenţă lingvistică: *nivelul universal → cunoaşterea elocuţională* (a şti să vorbeşti în general, în conformitate cu regulile gândirii şi cunoaşterea lucrurilor), *nivelul istoric → cunoaşterea idiomatică* (a şti o anume limbă istorică) şi *nivelul individual → cunoaşterea expresivă* (a şti să elaborezi discursuri în situaţii determinate). Pentru fiecare dintre ele există (în aceeaşi ordine) norme de *congruenţă*, *corectitudine* şi *adecvare* (sau *potrivire*).

3.2. Este evident că „normalul" nu intră în sarcina profesorului de limbă, chiar dacă învăţătorii şi chiar profesorii uneori se văd obligaţi să corecteze şi defectele „biologice" ale copiilor. Aceasta ţine de datoria medicilor, a logopezilor etc. În schimb, când vine vorba de planul cultural, se presupune în mod tacit (dată fiind restrângerea generală a educaţiei lingvistice şi decadenţa retoricii) că profesorul de limbă naţională se cuvine să fie profesor de „limbaj", nu doar de „limbă" (adică să stăpânească [la modul reflexiv] cele trei tipuri de competenţă lingvistică).

Or, ceea ce a observat Coşeriu încă de la început[2] este că cele mai multe deficienţe de exprimare ale vorbitorilor de limbă spaniolă sunt cele care încalcă normele corespunzătoare cunoaşterii elocuţionale şi cunoaşterii expresive. Prin urmare, mai toate exemplele care se aduc în sprijinul ideii că „se scrie rău" în spaniolă sunt, de fapt, cazuri de incongruenţă şi, ocazional, de improprietate/nepotrivire expresivă. Deci, la rigoare, nu ar fi vorba de o „necunoaştere

[1] În acest sens, Coşeriu precizează: „Dar, dacă gramatica (ca *disciplină gramaticală*) nu poate fi *obiectul* propriu al învăţării idiomatice – acesta fiind constituit de cunoaşterea idiomatică, limba – , aceeaşi gramatică poate şi trebuie să fie *instrumentul* său, fiindcă reprezintă exact trecerea de la o cunoaştere intuitivă la o cunoaştere reflexivă, adică fundamentată şi justificată." (Coseriu 1989c: 36).

[2] Adică încă de când a redactat o importantă şi masivă lucrare, *El problema de la corrección idiomática* (rămasă, în continuare, în manuscris, deşi a fost încheiată, în linii mari, în 1957, la Montevideo).

a spaniolei", ci, de cele mai multe ori, de o necunoaştere sau o desconsiderare a normelor elocuţionale ori expresive (*ibid*.: 35).

Pentru a combate toate aceste vicii, profesorul de limbă naţională ar avea nevoie – în forma lor aplicată – de o *lingvistică a vorbirii* în general şi de o *lingvistică a discursului* (sau *a textului*)[1], pe care „să le elaboreze mai mult sau mai puţin intuitiv în acord cu necesităţile imediate şi condiţiile predării" (ceea ce, de altfel, se şi face în unele ţări în virtutea unei tradiţii retorice explicite sau implicite).

3.3. Din nefericire, profesorul de limbă naţională se confruntă şi cu atitudinea negativă a altora – chiar din rândul celor culţi – faţă de obiectul muncii sale. Conducându-se şi ei după principiul conform căruia „se poate vorbi oricum, atâta timp cât se înţelege", nici profesorii ce predau alte discipline nu se obosesc să corecteze greşelile elocuţionale sau expresive din scrierile elevilor (deşi le semnalează uneori), de vreme ce „conţinutul" acelor lucrări le apare ca fiind acceptabil. Pretextul lor, desigur, este acela că o astfel de chestiune cade în sarcina profesorului de limbă…

4. O limbă istorică (spaniola, româna etc.) prezintă varietate internă din punct de vedere *diatopic* (adică geografic → *dialecte*), *diastratic* (adică sociocultural → *niveluri* de limbă) şi *diafazic* (în funcţie de circumstanţele vorbirii → *stiluri* de limbă). Ea este, aşadar, un ansamblu sau o colecţie de limbi funcţionale care interferează unele cu altele. Totuşi, pentru dialectele primare ale unei limbi istorice se poate stabili o *limbă comună*, iar în ce priveşte varietatea regională şi culturală a acestei limbi comune, se poate delimita o *limbă exemplară*. Cu siguranţă, limba istorică face obiectul lingvisticii, dar nu poate fi şi obiectul educaţiei idiomatice. Atunci ce formă (a spaniolei, bunăoară) ar trebui predată/învăţată în şcoală? Ceea ce ar trebui să se înveţe – afirmă Coşeriu – ar fi: [a] spaniola exemplară actuală; [b] limba tradiţiei culturale comune a comunităţilor hispanice (Coseriu 1989c: 35).

4.1. Cu privire la problema limbii exemplare şi a limbii literare, Coşeriu face câteva precizări de mare însemnătate, luând ca punct de plecare faptul că „limbajul este în mod efectiv activitate liberă şi manifestare a libertăţii creatoare a omului" (Coseriu 1998b: 9). Însă activităţile libere – ca întotdeauna când este vorba de cultură – nu sunt lipsite de norme intrinseci şi obligatorii (în sensul lat. *obligatio*, prin care cei vechi înţelegeau nu o impunere exterioară, ci un angajament în mod liber consimţit). Limbajului îi sunt specifice, ca universalii, atât dimensiunea *creativităţii* (ce-i asigură varietate şi dinamism), cât şi dimensiunea *alterităţii* (faptul de 'a fi cu altul', ce-i conferă omogenitate, caracter unitar şi tradiţional). Or, la nivel istoric, tocmai această alteritate produce norma

[1] Din păcate, remarcă E. Coşeriu, „«lingvistica vorbirii în general» nu există ca atare nici măcar ca disciplină descriptivă. Iar «lingvistica discursului» se dezvoltă în zilele noastre ca disciplină descriptivă, însă prea puţin ca disciplină aplicată." (Coseriu 1989c: 35).

corectitudinii (conformitatea vorbirii cu sistemul lingvistic ce se pretinde că se realizează) şi norma *solidarităţii* idiomatice (conformitatea cu vorbirea „celorlalţi", în acelaşi mediu funcţional) – ceea ce determină constituirea şi continuitatea limbilor istorice, a modalităţilor lor interne şi a limbilor comune (*ibid*.: 10).

Limba exemplară (sau „limba standard") este limba comună a limbii comune, ca formă unitară la modul ideal a acesteia, cel puţin pentru acele îndatoriri şi activităţi (culturale, politice, sociale, educaţionale) care sunt (la modul ideal) îndatoriri şi activităţi ale întregii comunităţi idiomatice. Şi, pentru că nu o putem spune mai bine decât Coşeriu, se cuvine să-i dăm şi de această dată cuvântul: „limba exemplară confirmă coeziunea şi individualitatea comunităţii corespunzătoare unei limbi istorice şi este expresia cea mai elocventă a unităţii etnico-culturale a comunităţii idiomatice. În sfârşit, *limba literară* este stilul – sau mai bine zis, «registrul» (ansamblul de stiluri) – mai elevat al limbii exemplare" (*ibid*.: 11). Altfel spus, limba literară „reprezintă, în gradul său cel mai înalt, dimensiunea deontică (acel 'cum trebuie să fie') a[l] limbii; iar gramatica normativă nu este altceva decât manifestarea metalingvistică explicită a acestei dimensiuni" (*ibid*.: 9). Deoarece ea este forma cea mai evidentă şi imediată a coeziunii cu tradiţia culturală a comunităţii, limba literară este o valoare culturală de semn întotdeauna pozitiv. De aici şi preferinţa socio-culturală (neimpusă de vreo autoritate) atât pentru limba exemplară, cât şi pentru cea literară. Şi tot aşa se explică, în planul metalingvistic, normativitatea şi planificarea lingvistică, adică însăşi construirea deliberată a limbii exemplare (*ibid*.: 12).

4.2. În ceea ce priveşte atitudinea negativă pe care o menţionam înainte, Coşeriu este de părere că trebuie criticate egalitarismul idiomatic şi aşa-zisul „liberalism" lingvistic, ambele întemeiate pe sofisme şi ambele ignorând valoarea limbilor de cultură (adică a culturii majore) şi a limbii exemplare. Egalitarismul idiomatic pretinde că toate limbile şi toate modalităţile idiomatice sunt egale, întrucât sunt structuri lingvistice complete şi suficiente pentru a îndeplini funcţia de comunicare în mediul lor. Dar aceasta – observă Coşeriu – nu înseamnă că ar fi „egale" şi în a îndeplini orice funcţie şi în raport cu orice mediu. Iar liberalismul lingvistic susţine că „oricine este liber să vorbească după cum doreşte" oriunde şi oricum şi că limba exemplară n-ar fi mai „corectă" decât celelalte modalităţi, la fel de îndreptăţite, de vreme ce posedă propria lor corectitudine.

Critica lui Coşeriu este, încă o dată, fără drept de apel: „«Liberalismul» lingvistic este, în fond, un fals liberalism: nu promovează libertatea, ci arbitrariul. Şi nu este, cum o cred unii – sau cum o zic ei fără să o gândească – o atitudine «progresistă», «tolerantă» şi «democratică», ci, în fond, o atitudine reacţionară şi profund antidemocratică, fiindcă ignoră dimensiunea deontică a limbajului, sau ignoră şi dispreţuieşte aspiraţia de a vorbi «mai bine» şi «ca cei mai buni»

(aspiraţie sinceră a oricărui vorbitor conştient de fiinţa sa istorică) şi acceptă tacit ca vorbitorii modalităţilor ne-exemplare să rămână excluşi din cultura cea mare a comunităţii idiomatice." (Coseriu 1998b: 13-14).

5. Eugeniu Coşeriu s-a referit frecvent şi la rolul pe care ar trebui să-l aibă textele literare valoroase din punct de vedere estetic atât pentru învăţarea unei limbi, în general (a limbii materne, bunăoară), cât şi pentru învăţarea limbilor străine, în special. Ideile marelui lingvist pot reprezenta oricând cadrul epistemologic de referinţă necesar unui asemenea demers. Mai mult decât atât, ne poate servi ca exemplu sau model (în limita posibilităţilor) şi modul în care savantul român a aprofundat, cu ajutorul literaturii, un număr impresionant de limbi străine.

Ne putem întreba care sunt motivele pentru care predarea unei limbi ar trebui să se facă în legătură cu literatura acelei limbi, adică în mod complementar. E. Coşeriu oferă o serie de justificări:

5.1. Limba şi literatura nu se pot studia separat în mod corespunzător, deoarece, în realitate, ele constituie o unică formă de cultură cu doi poli diferiţi. De altfel, nu este vorba de o limbă şi de un sistem lingvistic particular sau de sisteme lingvistico-gramaticale *stricto sensu*, ci este vorba de limbaj sau, mai bine zis, de competenţa lingvistică sub toate aspectele ei. În acest sens, literatura reprezintă deplinătatea funcţională a limbajului (Coşeriu 1987c/2005: 400). În acelaşi timp, problema unităţii trebuie pusă atât pentru limbaj şi literatură (ca obiecte culturale), cât şi pentru disciplinele aferente (ca ştiinţe ale culturii), lingvistica şi ştiinţa literaturii (*ibid*.: 401).

5.2. Din constatarea justă[1] că deplina funcţionalitate a limbajului se manifestă în limbajul poetic – şi prin *poezie* Coşeriu înţelege *literatura în general, ca artă* – rezultă că:

[a] Toate celelalte aşa-zise „stiluri funcţionale" sunt, de fapt, reduceri ale acestei deplinătăţi funcţionale a limbii. De asemenea, limbajul curent (înţeles ca limbaj „normal") se prezintă ca o deviere faţă de totalitatea limbajului. În schimb, limba marilor scriitori coincide, practic, cu limba istorică (naţională), ca realizare a posibilităţilor/virtualităţilor deja date în aceasta. Aşadar, din această perspectivă, nu stilul beletristic este cel deviant sau „anormal"; din contră, celelalte limbaje sau stiluri funcţionale sunt reductive.

[b] Atunci când se identifică, de pildă, „limba lui Eminescu" cu limba română (sau „limba lui Shakespeare" cu engleza ori „limba lui Dante" cu cea italiană), nu ar trebui luată în consideraţie limba literară, ci *limba istorică* (sau naţională) cu întreaga ei diversitate (în timp şi spaţiu, socială şi stilistică). La modul practic, se poate susţine că „limba lui Eminescu" coincide (nu neapărat

[1] E. Coşeriu dezvoltă astfel punctul de vedere al unor gânditori precum G. Vico, W. von Humboldt, B. Croce.

cantitativ) cu limba istorică (Coşeriu 1971c/2009: 164) cel puţin din două motive: α) întrucât conţine forme arhaice, regionale, populare etc. ale limbii române din trecut şi prezent şi β) întrucât prezintă noi forme (cuvinte, sintagme) pornind de la posibilităţile/virtualităţile creatoare ale limbii (aspect evidenţiat şi de G. Călinescu) – numai în acest sens se poate afirma că un mare poet/scriitor este un „creator de limbă".

[c] Scriitorii de valoare încalcă frecvent *norma*, dar o fac în spiritul limbii române, respectând *sistemul* acesteia, căci limba este o tehnică formată, pe de o parte, din «normă» (tot ceea ce este tradiţional, comun şi constant, deşi nu în mod necesar funcţional, în vorbirea corespunzătoare unei limbi) şi, pe de altă parte, din «sistem» (ce conţine doar opoziţiile funcţionale sau trăsăturile distinctive, adică toate posibilităţile)[1].

5.3. Unitatea lingvisticii cu ştiinţa literaturii se vădeşte mai cu seamă în lingvistica textului, adică în lingvistica ce studiază sensul[2] şi structura sensului şi care reprezintă şi forma cea mai potrivită a hermeneuticii literare ori a interpretării textului literar (Coşeriu 1987c/2005: 414).

5.4. O altă justificare poate fi dată din perspectiva politicii culturale. Unitatea culturală este conferită tocmai de cultivarea unei limbi unitare împreună cu literatura limbii respective. De pildă, literatura spaniolă include operele scrise în spaniolă, indiferent că sunt publicate în Spania sau în afara ei, asigurându-se astfel „marea forţă de coeziune a naţiunilor hispanice în lume" (*ibid*.). Este şi cazul literaturii române ce cuprinde şi literatura – scrisă în româneşte – din Basarabia.

5.5. În fine, există şi un motiv al „oportunităţii didactice": faptul că ceea ce are efect estetic important asupra noastră se păstrează mai bine în memorie – observaţie valabilă pentru lingvistică şi istorie. Informaţia se reţine mai uşor în legătură cu anumite texte generatoare de plăcere estetică, pe câtă vreme „lucrurile învăţate la modul abstract sau în relaţie cu texte neinteresante care sunt date doar ca exemplu şi care nu au nicio valoare prin ele însele sunt uitate cu mare uşurinţă" (*ibid*.: 415).

6. Modelul Coşeriu este foarte greu de urmat şi în ceea ce priveşte voinţa şi capacitatea extraordinară de a asimila un număr foarte mare de limbi străine, de ordinul zecilor. Devenirea sa ca poliglot este impresionantă.

6.1. Într-o scrisoare din 1947, trimisă de la Milano lui Gh. Ivănescu, Coşeriu mărturisea (la nici 26 de ani!): „am învăţat multe lucruri, multe limbi (vreo

[1] În unele limbi se observă o predominare a sistemului (de exemplu, turca, maghiara), în timp ce în altele predomină norma (de pildă, în limbile romanice, mai ales în franceză).

[2] Reamintim că E. Coşeriu distinge în cadrul conţinutului lingvistic *desemnarea* (adică referinţa la realitatea extralingvistică), *semnificaţia* (conţinutul dat exclusiv de şi prin limbă) şi *sensul* (conţinutul unui act concret de vorbire, al unui text/discurs).

douăzeci, adică toate limbile romanice, slave şi germanice)”[1]. Desigur, încă din timpul liceului[2] eminentul elev învăţa franceza, germana, greaca veche şi latina, engleza şi, înainte de a pleca din ţară în 1940, student fiind, ştia italiană şi spaniolă (probabil şi rusă). Semnificativ pentru gradul în care stăpânea limbile clasice este că în primul an de studenţie (la Iaşi) îl uimise pe G. Călinescu, compunând într-o noapte o poezie (cu rimă şi melodicitate eminesciană) în limba latină: *Revelatio*. Nu se ştie cu exactitate câte limbi cunoştea Coşeriu, dar, când a sosit în 1950 în Uruguay, la Montevideo, ziarele locale au şi răspândit vestea că este poliglot, iar în 1960, într-un jurnal din Chile, se consemna că profesorul Eugenio Coseriu „habla treinta idiomas” („vorbeşte treizeci de limbi”) [Polo 2006: 91-90]. Mai aproape de zilele noastre, unele voci afirmau că ştia în jur de patruzeci de limbi! Pe holurile Universităţii din Tübingen, putea fi auzit uneori conversând în croată ori suedeză… Întrebat fiind odată, într-un interviu, în câte limbi „se scaldă”, savantul a răspuns: „În mai multe. De obicei, se spune că se cunosc atâtea limbi şi se vorbesc atâtea limbi... Eu, dacă mă întrebi câte limbi ştiu, spun că niciuna, fiindcă nimeni nu ştie o limbă întreagă, toată în posibilităţile ei şi prefer să mă întrebe în câte limbi mă «scald», cum întrebaţi Dumneavoastră, sau câte limbi întrebuinţez şi atunci spun: depinde de ceea ce scriu. Dacă scriu poezie, scriu în limba română, daca scriu proză – în italieneşte, dacă scriu un articol ştiinţific, atunci scriu în spaniolă, în germană sau franceză, de exemplu. Am predat în engleza, am scris câte ceva în portugheza...” (Coşeriu 2001c). Altădată, într-un alt interviu, Coşeriu preciza motivele care l-au determinat să înveţe atâtea limbi: [a] pe de o parte, pentru că era „de meserie”: ca lingvist, s-a ocupat cu foarte multe limbi („cu toate limbile romanice şi slave, cu limbi germanice, cu maghiara, turca, persana, albaneza”) din dorinţa de a identifica diferenţele structurale dintre limbi şi pentru a se păzi de pericolul de a confunda (aluzia era îndeosebi la Chomsky) „o limbă particulară cu universalitatea limbajului” (Coşeriu 1996a: 163)[3]; [b] pe de altă parte (şi acesta era aspectul care l-a interesat cel mai mult), a învăţat limbile străine pentru a-i citi fără mijlocirea traducătorilor pe marii creatori de literatură: „am învăţat persana ca să-l pot citi în original pe Omar Khayyam, iar maghiara, pentru Ady” (*ibid*.). Era convins că limbile reprezintă un instrument de cunoaştere a culturii în general şi că „omul de cultură român, dacă are aspiraţie spre universalitate, trebuie să cunoască alte limbi…” (*ibid*.).

[1] Scrisoarea a fost reprodusă de Dumitru Irimia în „Limba română” (Chişinău), nr. 10, 2002, pp. 151-153.

[2] Perioadă pe care E. Coşeriu o evoca mereu cu plăcere, apreciind că Liceul „Ion Creangă” din Bălţi, unde a studiat, avea un nivel de instruire ce corespundea nivelului universitar din acea vreme (vezi Coşeriu 2002b: 65-68).

[3] Pentru aceasta, „am citit şi foarte multe gramatici ale altor limbi, pe care nu le-am învăţat ca atare” (Coşeriu 1996a: 163). Bunăoară, recunoştea că nu vorbea japoneza, dar învăţase suficient cât să scrie câteva articole excepţionale despre gramatica acesteia.

6.2. Recomandările lui Coşeriu privind studierea complementară a limbii (materne sau străine) cu literatura sunt justificate teoretic (v. *supra*, 5.), dar pornesc şi de la propria experienţă legată de învăţarea temeinică a limbilor străine cu ajutorul literaturii. De exemplu, încă din liceu, Coşeriu – şi din dorinţa de a obţine note mari, bineînţeles – urmase îndemnul profesorului de germană A. Engler de a face cât mai multe rezumate la cărţile nemţeşti pe care le găsea prin biblioteca şcolii (Coşeriu 2002b: 67). Ajunsese, cu timpul, să cunoască greaca veche la nivel de subtilităţi, tocmai pentru că reţinuse din textele poetice ale autorilor clasici semnificaţiile cuvintelor mai bine decât dacă ar fi făcut-o consultând dicţionarele sau gramaticile ce conţineau enunţuri insipide: „limba greacă pe care am învăţat-o de la Homer şi de la Sapho, de la Alceu şi de la Platon, această limbă greacă este mult mai solidă şi mai înrădăcinată decât o limbă greacă pe care aş fi învăţat-o urmând fraze făcute numai pentru a cunoaşte anumite reguli gramaticale" (Coşeriu 2004d: 66). Pentru învăţarea particulelor specifice limbii germane, care schimbă puţin sensul sau îl precizează, Coşeriu trimitea la un text din Kafka, o povestire[1] în care un animal foarte fricos îşi construieşte o vizuină. Faptul că animalul se simte primejduit din toate părţile, că se frământă punându-şi fel de fel de probleme, face ca textul să fie presărat cu astfel de „părticele", care sugerează aici „insecuritatea" (*ibid*.).

6.3. Vorbind despre „posibilitatea pedagogică de a dovedi creativitatea limbajului", savantul afirmă: „În loc să dăm exemple de felul «Calul fuge» şi «Găina vecinului meu…», avem exemple, într-adevăr, de creaţie de limbă română în ceea ce are un efect nu numai cu privire la învăţarea limbilor şi a regulilor de limbă, ci şi pentru cultivarea gustului pentru literatură, când i se dau elevului exemple. […] Aş spune că, dacă s-ar putea face o predare combinată a limbii şi literaturii aşa cum o înţeleg eu, atunci ar trebui să-i studiem la lecţiile de limbă mai ales pe marii creatori. În cadrul limbii române, ar fi, de exemplu, Cantemir, Eminescu, Sadoveanu, Coşbuc, Arghezi, Barbu… […] De multe ori, profesorul de limbă şi literatură, fiindcă nu are prea mult timp, înţelege că trebuie să facă numai gramatică, numai sistemul limbii şi nu mai face şi vorbirea în general, adică vorbirea în circumstanţe" (*ibid*.: 66-67).

6.4. Trebuie să ţinem seama, totodată, de faptul că, în cazul lui Coşeriu, avem de-a face cu o memorie prodigioasă şi cu nişte aptitudini ieşite din comun pentru învăţarea limbilor străine. Mai mult decât atât, se cuvine să subliniem că el nu era un simplu poliglot, nu învăţa superficial limbile: dorea să le cunoască în profunzime, împreună cu contextele lor culturale şi istorice[2]. Memoria

[1] Franz Kafka, *Der Bau* (*Vizuina*); vezi şi Coseriu 2007a: 122-123.

[2] De pildă, în articolul *Relaţia dintre lingvistica contrastivă şi traducere* (1998c: 5-20), Coşeriu semnalează (pp. 5-6) deficienţele unei traduceri în germană a incipitului din *Hanu-Ancuţei* de M. Sadoveanu, cauzate tocmai de faptul că traducătorul nu a cunoscut contextul cultural în care se plasa respectivul text.

fenomenală l-a ajutat să nu-şi uite deloc limba maternă, în pofida depărtării de mediul lingvistic românesc. Purta în minte numeroase texte poetice integrale sau parţiale din opera scriitorilor români. De altminteri, una dintre plăcerile sale era să recite din poeţii săi favoriţi, mai întâi în original şi apoi în traducere. Fiind întrebat odată când a avut timp să înveţe atâtea limbi străine, Coşeriu a dat următorul răspuns dezarmant: „Între timp!”[1].

7. Cu siguranţă, gradul suprem de însuşire a unei limbi este dovedit în momentul în care poţi scrie literatură valoroasă din punct de vedere estetic în respectiva limbă[2]. Şi această pricepere se dobândeşte şi se desăvârşeşte, atât în cazul vorbitorilor nativi, cât şi în cazul celor care învaţă, de pildă, româna ca a doua limbă, numai prin studierea aprofundată a literaturii române, extrăgând de aici resursele expresive ale limbii noastre şi asimilând posibilităţile creatoare ale limbajului. Fiindcă, aşa cum observase W. von Humboldt (şi cum nu înceta să repete E. Coşeriu), noi nu învăţăm o limbă pur şi simplu, ci învăţăm şi să creăm în limba respectivă. Limba este, ca să reluăm – tot în spirit coşerian – o metaforă a lui Ortega y Gasset, ca pânza Penelopei: se face, se desface şi se re-face neîncetat.

[O parte a acestui studiu reprezintă contribuţia autorului extrasă dintr-un articol scris în colaborare cu Alice Toma, *Importanţa literaturii pentru învăţarea limbii române ca limbă străină*, apărut în „Limba română”, Chişinău, anul XX, nr. 7-8, 2010, pp. 261-270; în rest, este reprodus aproape integral articolul *Cum se învaţă o limbă (după Eugeniu Coşeriu)*, publicat în „Limba română”, Chişinău, anul XXI, nr. 3-6, 2011, pp. 180-190; într-o formă cvasi-identică celei de aici, studiul a apărut, sub titlul *Eugeniu Coşeriu şi învăţarea limbilor*, în Manuela Nevaci (editor), *Studia linguistica et philologica. Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2011, pp. 597-608.]

[1] Vezi Doina Constantinescu, în *Cuvânt înainte* la Coşeriu 2004c: 10.

[2] Într-adevăr, cel mai dificil este să ajungi să creezi literatură de valoare într-o altă limbă decât cea maternă. Dacă este să ne referim la limba franceză, atunci am spune că Panait Istrati este un caz cu totul aparte, pentru că, deşi a scris în franceză, el rămâne, în esenţă un scriitor român. Format în spiritul limbii materne, lumea semantică a literaturii sale, înfăţişată în haină franţuzească, rămâne românească; lumea sa interioară este structurată prin intermediul limbii române. Demonstraţia a fost făcută convingător (fără îndoială, în spirit humboldtian şi/sau coşerian) de către Dumitru Irimia, din care ne permitem să citãm: „În acest sens, trebuie spus că atunci când începe să-şi scrie în limba franceză opera literară, Panait Istrati îşi avea pe deplin formată personalitatea umană de adâncime. El va pătrunde în universul spiritual al limbii franceze fără să se mai poată smulge din universul spiritual al limbii române; lumea dinlăuntrul fiinţei sale trece în literatura pe care o scrie prin prisma modelatoare a limbii, a limbii care tăinuieşte, în primul rând, iar aceasta a rămas pentru el limba română.” (Irimia 1999: 241).

III. Problema *terminologiei* în concepţia lingvistică a lui Eugeniu Coşeriu

0. Pentru cei care au avut curiozitatea de a urmări impresionanta listă de lucrări *publicate*[1] a lui Eugeniu Coşeriu (subliniem *publicate*, întrucât savantul a lăsat în manuscris Arhivei de la Tübingen alte peste 1000 [o mie] de lucrări, în diverse faze de elaborare sau de redactare), devine evident că lingvistul de origine română s-a ocupat cam de toate domeniile ce ţin de ştiinţa limbajului. Din acest punct de vedere, aspiraţia lui R. Jakobson (*Linguista sum: linguistici nihil a me alienum puto* – parafrazându-l pe Terentius) îi se potrivea mai bine lui E. Coşeriu: (aproape) nimic din ceea ce ţine de limbaj sau de lingvistică nu i-a fost străin.

0.1. Aşa se explică faptul că nici chestiunea *terminologiei* nu i-a scăpat. A tratat-o în mai multe locuri, spaţiul dedicat problemei întinzându-se de la dimensiunea unor note de subsol sau a unor paragrafe (în anumite studii), până la câteva pagini (în *Introducción al estudio estructural del léxico*[2], în Coseriu 1977a: 96-100) sau chiar un articol întreg (*Palabras, cosas y términos* – 1987).

0.2. La rigoare, trebuie spus că E. Coşeriu se referă la terminologie cel puţin din două motive: 1) pentru a înlătura confuziile cu privire la esenţa limbajului şi 2) pentru a delimita obiectul specific al lingvisticii structurale şi, cu precădere, al semanticii structurale (sau al *lexematicii*, cum o numeşte el).

0.3. Vom încerca, în cele ce urmează, să prezentăm concepţia lui Eugeniu Coşeriu despre terminologie în general[3], căutând în acelaşi timp să redăm atât exemplele prin care savantul ilustrează ori justifică distincţiile pe care le face, cât şi răspunsurile pe care le dă acelor lingvişti acuzaţi de a nu fi înţeles

---

[1] Aflată la îndemâna oricui, vezi www.coseriu.de, la rubrica *Publikationen*.

[2] Versiunea originară, redactată în franceză, *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, publicată în 1966, datează din 1964.

[3] Pentru o expunere sumară a concepţiei coşeriene privind acest subiect, vezi articolul nostru, *Teze despre problema terminologiei. Perspectiva lui Eugeniu Coşeriu*, în „Limba română", Chişinău, anul XX, nr. 1-2, 2010, pp. 115-119.

întotdeauna corect ideile sale. Pe cât posibil, vom plasa respectivele distincţii în contextul lingvisticii sale integrale din dorinţa de a pune în lumină şi remarcabila coerenţă a teoriei de care vorbim.

Cuvântul *distincţie* va apărea frecvent în expunerea noastră, întrucât – după cum repeta neobosit Coşeriu – ştiinţa are nevoie de distincţii: „a cunoaşte înseamnă a distinge" (Benedetto Croce), sau, după cum postula un cărturar medieval (contemporan cu Abelard), Gilbert de la Porrée, „ori de câte ori întâlnim o dificultate raţională, trebuie să facem o distincţie". Mai mult decât atât, genialul teoretician atrăgea atenţia că *a distinge* nu înseamnă „a separa": *obiectele se separă, iar noţiunile se disting*. Ziua şi noaptea nu se pot separa, întrucât alcătuiesc un continuum, dar pot fi distinse.

> Este necesar să redăm aici şi modul în care Coşeriu clasifică ştiinţele, fiindcă o astfel de chestiune interesează direct şi problema terminologiilor. Fructificând reflecţiile unor filozofi (precum Aristotel, G. Vico şi J. Dewey), E. Coşeriu face o clasificare a ştiinţelor, plecând de la întrebările pe care acestea le pun cu privire la esenţa (sau acel *quid*) a(l) lucrurilor şi a(l) fiinţelor. Astfel, la întrebarea referitoare la esenţa individului, răspunde întotdeauna (justificat şi complet) *istoria*, căci ea este *ştiinţa individualului*. La întrebarea privitoare la esenţa unei clase (adică la esenţa lucrurilor ce corespund unei noţiuni), răspunsurile sunt oferite de *ştiinţele generalului*, care sunt de trei tipuri, în funcţie de obiectul pe care îl cercetează [pornind de la configurarea raportului dintre *formă* (*morphé*) şi *materie*/*substanţă* (*hýle*), Aristotel (în *Physica*, II, 2) clasificase obiectele în *matematice*, *naturale* şi *culturale*]: „1. *ştiinţele matematice*, care se ocupă cu obiectele şi relaţiile pur formale; 2. *ştiinţele naturale*, care se ocupă cu obiectele exterioare omului şi cu omul (considerat ca obiect exterior), cu obiecte care ni se prezintă mai întâi ca o substanţă determinată, ca o anumită materie cristalizată într-un anumit fel, substanţa fiind aceea care ia o formă; 3. *ştiinţe[le] culturii* sau *ştiinţe[le] umaniste*, care se ocupă cu obiectele create liber de om şi care sunt, în primul rând, forme în conştiinţă (au existenţă internă), care iau o anumită substanţă pentru a fi concretizate în lume, ca să poată deveni intersubiective; astfel de forme sunt limbajul, arta, religia şi alte produse ale activităţii culturale, ale activităţii spiritului, ale activităţii creatoare înseşi" (Coşeriu 1994c: 8; cf. şi Coşeriu 2000a: 49-50). Mergând în profunzime, există şi o altă ştiinţă, situată la un alt nivel, „o ştiinţă care îşi pune întrebări cu privire la esenţa esenţei, la *quid*-ul *quid*-ului" (Coşeriu 1994c: 8). Este vorba despre *filozofie* sau *ştiinţa universalului*, care ne conduce la primele principii ale fiecărui mod de a fi. De pildă, filozofia limbajului încearcă să delimiteze limbajul faţă de alte tipuri de obiecte care prezintă anumite trăsături comune cu cele ale acestuia, cum ar fi: „arta, care se prezintă ca expresivitate, asemenea limbajului; activitatea practică, care poate întrebuinţa şi întrebuinţează limbajul ca instrument; sau gândirea raţională, care nu este posibilă fără limbaj" (*ibid*.: 9). O gravă eroare a pozitiviştilor (ce persistă, pe alocuri, şi astăzi) a fost aceea de a identifica obiectele culturii cu cele ale naturii, aplicând metode specifice ştiinţelor naturii celor ale culturii. Or, într-o atare situaţie, abordările nu mai pot avea un caracter ştiinţific, întrucât condiţia de bază a activităţii ştiinţifice este tocmai «obiectivitatea», adică adecvarea la obiectul corespunzător. Introducând în discuţie şi distincţia lui Kant (intuită, anterior, şi de Vico) dintre „necesitate" şi „libertate",

> Coşeriu precizează foarte limpede: „Obiectele naturale aparţin lumii «necesităţii» care e guvernată de «cauze» ce produc anumite «efecte» şi unde, prin urmare, constatarea a ceea ce se întâmplă în mod regulat, în anumite condiţii, reprezintă o «lege naturală» sau o lege de necesitate empirică. Obiectele culturale, în schimb, aparţin lumii specific umane a libertăţii – activităţilor şi creaţiilor libere ale omului –, unde «faptele» create nu sunt determinate de cauze, ci se produc în vederea unei finalităţi şi, ca realizări obţinute – dacă nu este vorba de «instrumente» care au şi o finalitate exterioară –, coincid cu finalitatea lor; astfel, finalitatea *Iliadei* este *Iliada* însăşi" (Coşeriu 2000a: 50-51).

1. Mai întâi, câteva consideraţii din perspectiva filozofiei limbajului (mai ales) şi a teoriei limbajului, cu scopul de a încadra limbajul tehnico-ştiinţific:

1.1. Limbajul este, în esenţa sa, fără alte determinări ulterioare, *logos semantikós* (în termenii lui Aristotel), adică *expresie cu semnificat* (Coşeriu 1968d/2009: 46). În această ipostază, el nu cunoaşte distincţia dintre adevăr şi falsitate sau dintre existenţă şi non-existenţă. Aceste distincţii apar abia în uzul ştiinţific al limbajului (*logos apophantikós*), care se deosebeşte de uzul poetic (*logos poietikós*) şi de uzul practic (*logos pragmatikós*) ale limbajului în general (Coşeriu 1987a/2002: 18). Aşadar, limbajul tehnico-ştiinţific reprezintă doar una dintre posibilităţile limbajului.

1.2. În privinţa conţinutului lingvistic, trebuie făcută distincţia capitală între *desemnare* (sau *denotare* – referinţa la realitatea extralingvistică), *semnificaţie* (sau *semnificat* – conţinutul de limbă dat exclusiv *de* şi *prin* aceasta) şi *sens* (conţinutul unui act lingvistic, al unui discurs/text) [Coşeriu 1967f/2009: 151; *id*. 2000a: 245-248]. Semnificaţia „delimitează substanţa" (cf. *diacriticon tes ousias* – Platon), reprezentând o modalitate (virtuală) a fiinţării. Desemnarea „nu este faptul primar al limbajului, ci un fapt secundar, subordonat *semnificaţiei*: este faptul de a raporta un lucru constatat la o semnificaţie deja dată" (Coşeriu 1999/2009: 12). Limbajul nu este o nomenclatură pentru clase de „lucruri" recunoscute dinainte. În schimb, orice terminologie se constituie invers faţă de limbajul originar non-terminologic, mergând de la desemnare la semnificaţie şi numind în mod efectiv clase recunoscute dinainte ca atare (*ibid*.: 13; cf. şi *id*. 1968d/2009: 46).

1.2.1. Cu referire la *semnificat* (inclusiv cel gramatical), amintim că E. Coşeriu deosebeşte mai multe tipuri: 1) *semnificatul lexical*, care corespunde acelui *CE* al aprehensiunii lumii extralingvistice, adică semnificatul comun cuvintelor dintr-o serie precum: *negru*, *negreaţă*, *înnegri* (în spaniolă, spre deosebire de română, se poate exemplifica cu o serie – legată de culoarea albă – în care apare şi adverbul: *blanco*, *blancura*, *blanquear*, *blancamente*); 2) *semnificatul categorial*, ce corespunde acelui *CUM* al aprehensiunii lumii extralingvistice, adică semnificatul diferit al cuvintelor dintr-o serie precum *bogat*, *bogăţie*, *îmbogăţi*. Este vorba, aşadar, de categoriile verbale – substantiv, verb, adjectiv şi adverb – cu subdiviziunile lor posibile; 3) *semnificatul instrumental*, adică semnificatul morfemelor (fie acestea cuvinte sau nu);

4) *semnificatul structural* (sau *sintactic*, în sens strict) – semnificatul propriu combinărilor de unităţi lexematice sau categorematice cu morfeme în cadrul propoziţiilor, cum ar fi: «singular», «plural», «activ», «pasiv» etc.; 5) *semnificatul ontic* – valoarea existenţială atribuită stării de lucruri desemnate într-un enunţ, de pildă: «afirmativ», «negativ», «interogativ», «imperativ» etc. (Coseriu 1973a: 136-137; cf. şi Coşeriu 1994c: 66-70).

1.2.2. Asupra modului în care reuşim să structurăm şi să gândim lumea cu ajutorul semnificaţiilor/semnificatelor, Coşeriu s-a pronunţat în mai multe rânduri. Reproducem şi aici un citat relevant: „Din punctul de vedere al teoriei limbajului şi a vorbirii, noi spunem că denotăm [= desemnăm, n.n. C.M.] lucrurile şi stările de lucruri prin semnificatele pe care ni le oferă limba, prin această reţea de posibilităţi de denotare. Deci, aplicăm limba faptelor din experienţa concretă, de fiecare dată. Înseamnă că, deşi printr-o operaţie rapidă, care se produce în mod automat când am învăţat limba, în realitate, analizăm starea de lucruri şi raportăm această stare de lucruri la un semnificat, la un conţinut de limbă. Adică ceea ce se întâmplă este exact contrariul de fiecare dată; recunoaştem că ceva corespunde unui mod de a fi pentru care avem un nume în limba noastră sau în limba pe care o vorbim." (Coşeriu 1994c: 85-86).

1.2.3. În ceea ce priveşte *sensul*, considerat drept conţinutul semantic propriu şi exclusiv al textului, trebuie precizat că acesta este determinat de semnificat şi de desemnare, dar merge dincolo de ele. Un enunţ precum *Socrate este muritor* are, din punct de vedere idiomatic, un singur semnificat, analizabil din perspectiva gramaticii limbii. În schimb, sensul poate fi cu totul altul dacă enunţul respectiv face parte dintr-un silogism, dintr-un poem sau dintr-un discurs al vieţii de zi cu zi (Coseriu 1973a: 136; cf. şi Coşeriu 2000a: 245-248). După cum semnificatul poate să coincidă cu desemnarea uneori, şi sensul poate să coincidă cu semnificatul, dar în acest caz sensul textului va fi pur „comunicativ", informativ şi nu artistic.

1.3. Limbajul este condiţie necesară pentru ştiinţă, căci aceasta din urmă se face prin limbaj, dar depăşeşte limbajul, întrucât revizuieşte, pe baza unor criterii obiective, delimitările făcute de limbaj, ajungând la lucrurile înseşi (Coşeriu 1989b/2009: 69-70; *id*. 1967f/2009: 142). Şi se poate constata că ceea ce delimitează limbajul nu corespunde câteodată unei clase în ştiinţă. De exemplu, denumirea balenei în germană, *Walfisch*, ne arată că fiinţa în cauză a fost încadrată iniţial, prin intermediul limbii, în clasa peştilor (cf. germ. *Fisch*), or, ştiinţa a demonstrat că avem de-a face cu un mamifer (Coşeriu 2004c: 56). Pentru ştiinţă şi tehnică, cuvintele sunt pur şi simplu «substitute» ale „lucrurilor"; în cazul lor, *semnificatul* coincide cu *desemnarea* (Coseriu 1966: 96).

> În acest sens, este interesantă clasificarea gândirii pe care o face Coşeriu prin raportare la limbaj: „Gândirea se găseşte înainte, în acelaşi timp şi după limbaj, adică în mod ireal. Există o gândire *pre-lingvistică* pentru care nu e nevoie de cuvânt, o gândire care se prezintă prin reprezentări, fără cuvinte, şi care conduce şi la raţiuni

practice. […] Există apoi *gândirea lingvistică*, această gândire prin semnificaţii care sunt universale şi care, în acest stadiu, ajung să coincidă cu ceea ce numim noţiuni sau concepte, şi apoi există o *gândire post-lingvistică*, o gândire în care ne întoarcem la lucrurile deja delimitate prin limbaj şi le analizăm ca atare şi creăm atunci un limbaj tehnic." (Coşeriu 2004c: 104; cf. şi Cassirer 1923/2008: 23-24). Pe aceeaşi linie, este edificator un alt citat: „Raportul cu speciile naturale a fost lămurit de Leibniz în cartea[1] scrisă în polemică cu John Locke, şi anume că există trei tipuri de specii. *Speciile logice* sunt infinite, sunt cele care pot fi gândite, deci, zice el, de ce n-ar putea exista şi o oaie cu glas de cal sau un cal cu glas de oaie? O putem gândi, deci poate exista. Toate sunt combinaţii posibile dacă nu sunt contradictorii, adică nu poate exista cercul pătrat, însă toate celelalte… *Speciile naturale* sunt specii care sunt date în natură şi se dezvoltă şi sunt o parte din speciile posibile, iar *speciile lingvistice* sunt specii culturale, adică specii care pot foarte bine să coincidă cu speciile naturale: calul poate fi cal, poate fi specie în limbaj şi în natură. În altă limbă, poate nu; poate există doar cal alb şi cal negru, sau în altă limbă există doar o specie care cuprinde calul, catârul, măgarul ş.a.m.d." (Coşeriu 2004c: 56-57; vezi şi Coseriu 2010: 250).

2. Pentru a delimita obiectul specific al lingvisticii structurale (adică locul în care pot fi identificate structurile ca atare[2]) şi, implicit, obiectul semanticii structurale, avem nevoie de o serie de distincţii. Până să ajungem la acea *langue* a lui Saussure (adică *limba funcţională* a lui Coşeriu), bazată numai pe diferenţe, trebuie parcurs un drum lung. Este necesar să se distingă între: 1) cunoaşterea limbii şi cunoaşterea „lucrurilor"; 2) limbaj primar şi metalimbaj; 3) sincronie şi diacronie; 4) tehnică liberă şi „discurs repetat"; 5) „arhitectura" şi „structura" limbii (sau *limba istorică* şi *limba funcţională*) [Coşeriu 2000a: 250; vezi şi Coseriu, Geckeler 1981: 47-55]. Limbajele tehnico-ştiinţifice corespund tradiţiei care se referă la cunoaşterea lucrurilor înseşi.

2.1. Prima distincţie dintre cele de mai sus (cunoaşterea limbii şi cunoaşterea „lucrurilor") prezintă o deosebită importanţă pentru circumscrierea terminologiilor, de aceea vom insista asupra ei. Coşeriu consideră că în teorie această distincţie pare uşor de făcut, dar în practică operaţia se dovedeşte destul de anevoioasă, în domeniul lexicologiei, datorită apropierii dintre funcţia lexicală şi realitatea desemnată prin lexeme. În cadrul a ceea ce ar putea fi catalogat drept «semnificaţie», trebuie să încercăm în permanenţă să facem o separare între ceea ce ţine de cunoaşterea „lucrurilor" ca atare şi a opiniilor (adevărate sau false) despre lucruri şi ceea ce ţine de limbaj. În acelaşi timp, se cuvine să ne ferim de a reduce structurarea lingvistică la structurarea «obiectivă» a realului căutând în limbaj trăsături şi limite specifice obiectelor (Coseriu 1966: 95-96).

[1] G.W. Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*. Redactată în perioada 1703-1705, lucrarea a fost publicată abia în 1765.

[2] *Structura* este definită de E. Coşeriu (2000a: 136) drept „forma relaţiilor interne".

În ceea ce priveşte disciplinele lexicologice, Coşeriu acceptă, cu unele corecţii, o clasificare a lui L. Weisgerber, plecând de la cele două planuri ale limbii (al expresiei şi al conţinutului) şi relaţiile lor reciproce (v. schema de mai jos).

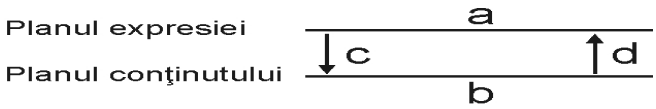

Astfel, rezultă patru puncte de vedere şi, în consecinţă, patru moduri de a pune problemele şi, deci, tot atâtea discipline lexicologice: 1) o *lexicologie a expresiei* – preocupată de planul expresiei ca atare, adică de relaţiile dintre semnificanţi (a), ce pot fi studiate atât sincronic, cât şi diacronic. Dicţionarele de rime şi dicţionarele inverse sunt aplicaţii lexicografice ale acestei discipline; 2) *o lexicologie a conţinutului* – ce ia în consideraţie planul conţinutului, adică relaţiile între semnificatele lexicale (b). La nivel structural sistematic, aici se plasează *lexematica*. Ca aplicaţii lexicografice, se pot menţiona dicţionarele de sinonime şi cele de antonime; 3) *semasiologia* (identificată adesea cu «semantica») – ce se ocupă de relaţia dintre cele două planuri pornind de la expresie (c); 4) *onomasiologia* – ce ia în consideraţie relaţia dintre cele două planuri pornind de la conţinut (d). Dicţionarele de «imagini», precum şi cele «ideologice» sunt aplicaţii lexicografice ale acestei discipline. Şi o precizare importantă: onomasiologia are în vedere semnificanţii ce corespund unui anumit semnificat, şi nu unui «lucru» (cum se spune frecvent), întrucât este vorba întotdeauna de organizarea lingvistică a experienţei şi nu a lucrului ca atare (vezi Coseriu 1964: 46-50).

2.1.1. În afară de chestiunea propriu-zisă a terminologiilor, despre care vom discuta *in extenso* mai jos, există şi alte aspecte legate de cunoaşterea lucrurilor care pot contribui, printre altele, şi la o mai bună înţelegere a raportului dintre ştiinţă şi limbaj.

De pildă, trebuie făcută o deosebire între cunoaşterea cuvintelor şi cunoaşterea lucrurilor. În acest sens, Coşeriu propune distincţia între «zona» lingvistică şi «mediul» obiectiv: „«Zona» este spaţiul în care se cunoaşte şi se foloseşte un cuvânt ca semn lingvistic; «mediul» este spaţiul în care se cunoaşte un obiect (natural sau altfel, material sau imaterial) ca element al unui domeniu al experienţei sau al culturii.” (Coseriu 1966: 100)[1]. Anumite cuvinte pot avea rezonanţe stilistice, întrucât «zona» şi «mediul» lor nu se suprapun în întregime. Cuvinte precum *iglu*, *samurai*, *samovar* nu se definesc adecvat decât în relaţie cu «mediile» aferente.

2.1.2. Un alt aspect ar fi cel reprezentat de pretinsele asocieri între cuvinte, când, de fapt, avem de-a face cu asocieri între lucruri şi asocieri datorate ideilor şi opiniilor despre lucruri. Ch. Bally dădea exemplul cuvântului *boeuf* care ar evoca „în limba franceză” idei precum forţa, rezistenţa etc. În realitate, aceste

[1] Pentru precizări suplimentare privind teoria şi tipologia cadrelor, vezi Coşeriu 1957b/2004: 314-329. Traducerea unor paragrafe din versiunile spaniole ale studiilor coşeriene ne aparţine.

idei – după cum arată Coşeriu – nu sunt evocate de cuvântul în sine, ci de boul însuşi, ca animal (sau ca imagine a sa), şi nu în limba franceză, ci în *comunitatea franceză* (Coşeriu 2000a: 250-252 şi Coseriu 1966: 101).

2.1.3. Cât priveşte relaţia dintre structurările lingvistice şi structurările realităţii obiective, se consideră în mod eronat că subiectivitatea în aprecierea lucrurilor (de pildă, faptul că nu există limite clare între tinereţe, maturitate şi bătrâneţe sau faptul că ceea ce este «cald» pentru individul A este «rece» pentru individul B) ori imprecizia structurilor „realităţii" ar implica o subiectivitate şi o imprecizie a structurărilor lingvistice. Nimic mai fals, întrucât „valorile lingvistice sunt valori conceptuale care se definesc prin opoziţiile şi funcţionarea lor, şi nu prin criterii «reale» şi prin limitele precise sau imprecise dintre fenomenele realităţii." (Coseriu 1966: 102). Prin urmare (şi observaţia este valabilă şi pentru ştiinţă), dificultatea de a stabili graniţe între fenomenele obiective nu reprezintă o dificultate care să afecteze distincţia dintre conceptele corespondente. De exemplu, faptul că nu există limite precise între zi şi noapte (de vreme ce alcătuiesc un continuum) nu înseamnă că noţiunile «zi» şi «noapte» ar fi imprecise – din contră.

În cadrul ştiinţelor, distincţiile sunt „motivate" din punct de vedere obiectiv. În schimb, limbajul este „arbitrar" şi, chiar dacă distincţiile sale se întâmplă să coincidă cu delimitările obiective, acest lucru nu este necesar, fiindcă limbajul clasifică realitatea în funcţie de interesele şi atitudinile umane. Pentru ştiinţă, câinele, bunăoară, reprezintă un «carnivor», la fel ca leul şi tigrul, însă majoritatea limbilor îl „clasifică" într-un alt mod, neluând în seamă, drept criteriu, vreo trăsătură „naturală" a animalului, ci în funcţie de o anumită relaţie a omului cu el. Ca atare, clasificările lingvistice se bazează în acest caz pe criterii precum mare/mic (în raport cu omul), util/inutil, agreabil/dezagreabil, periculos/nepericulos etc. (*ibid*.: 104-105)[1].

2.1.4. Evident, există şi alte situaţii în care cunoaşterea lucrurilor şi a ideilor/opiniilor despre ele intervine în funcţionarea lexicului. Astfel, merită menţionată şi maniera în care acest tip de cunoaştere contribuie la interpretarea cuvintelor compuse şi a derivatelor a căror funcţie de desemnare ar putea fi ambiguă (din punctul de vedere al *sistemului*) ducând la o fixare a semnificatului în planul *normei* din limbă. De pildă, germ. *Strassenhändler* este interpretat în mod normal drept „vânzător ambulant", şi nu drept „vânzător de drumuri/străzi", pentru că nu se cunosc persoane ce „vând sau cumpără drumuri", deşi sistemul limbii germane ar permite o astfel de interpretare (*ibid*.: 105).

2.2. Între lexicul obişnuit (comun sau „primar") şi lexicul terminologic (specializat sau „secundar") există deosebiri fundamentale. Modul de structurare

[1] *À propos* de subiectivitate, Coşeriu precizează aici: „În acest sens, «subiectivitatea» este componentă a limbajului şi este un fapt obiectiv din punct de vedere lingvistic. Dar această subiectivitate lingvistic «obiectivă» nu trebuie confundată cu aprecierea subiectivă (individuală sau tradiţională) «nelexematizată» (sau «negramaticalizată»)." (Coseriu 1966: 105).

al acestora este diferit. Cuvintele obişnuite se structurează idiomatic, prin opoziţiile de semnificat cu care funcţionează în limbă, pe câtă vreme terminologiile nu se structurează decât parţial (sunt simple «nomenclaturi» enumerative ce corespund delimitărilor din obiecte); în măsura în care totuşi o fac, structurarea lor se face în acord cu exigenţele ştiinţelor şi tehnicilor de care aparţin, care se referă la realitatea însăşi a lucrurilor, chiar şi atunci când vorbim de o realitate abstractă sau imaginară, cum este cazul matematicii (Coşeriu 1966: 96-97).

2.3. Delimitările tehnico-ştiinţifice sunt *delimitări operate în realitatea obiectivă*, de aceea delimitările terminologice sunt foarte precise, fiind definite/definibile prin criterii obiective, adică prin trăsături care aparţin obiectelor reale. În schimb, structurările lingvistice sunt *delimitări operate în intuirea realităţii*, adică în planul aprehensiunii umane (Coseriu 1987b: 182; cf. şi *id*. 1967f/2009: 141-142)[1]. Deosebirea se vădeşte mai ales în aceea că opoziţiile terminologice sunt «exclusive», în acord cu principiul logic al contradicţiei (care impune ca, la fiecare nivel al clasificării, orice termen să fie diferit de toţi ceilalţi), pe câtă vreme opoziţiile lingvistice sunt frecvent «inclusive», atâta timp cât termenul «negativ» (sau «nemarcat») al unei opoziţii poate încorpora termenul «pozitiv» sau «marcat». Astfel, cuvintele *zi* şi *noapte* pot funcţiona ca fiind contrarii, dar, în acelaşi timp, *zi* îl poate include pe *noapte* (adică *zi* = *zi* + *noapte*). De asemenea, în limbajul obişnuit, masculinul poate include femininul (*logodnic* + *logodnică* = *logodnici*), pe câtă vreme, în gramatică (văzută ca ştiinţă), «masculinul» şi «femininul» sunt termeni exclusivi. Aşadar, în ştiinţă este de neconceput ca un termen să fie contrariul celuilalt şi, totodată, să-l înglobeze, deşi, în cadrul ei, există posibilitatea ca două clase să interfereze ducând la apariţia unei a treia clase (ca „produs": «dreptunghi» x «romb» = «pătrat») [Coseriu 1966: 97].

2.4. Un termen ştiinţific poate deveni cuvânt obişnuit, iar reciproca este şi ea valabilă (*ibid*.: 99). Iar în cazul terminologiilor/nomenclaturilor populare, este destul de dificil de separat terminologicul de lingvisticul propriu-zis (*ibid*.; *id*. 1987b: 181). Clasificările populare (de pildă, din zoologia/botanica populară) pot să nu coincidă cu clasificările ştiinţifice, dar aparţin tot unei forme de ştiinţă (Coşeriu 2000a: 253-254). „Dar important este să se recunoască faptul că în ceea ce se numeşte «lexicul» unei limbi există ample secţiuni «designative», unde singura «structurare» posibilă este enumerarea, şi altele care sunt, desigur, structurate, însă nu din punctul de vedere al limbajului: că există un *lexic*

[1] Coşeriu face distincţie între „*aprehensiunea lingvistică*, prin care apare un nou cuvânt (sau un nou semnificat)", şi „*comprehensiunea* conţinutului delimitat lingvistic" (Coşeriu 1967/2009: 153). Altfel spus, „cuvântul rezultat din această aprehensiune (act pur intuitiv) nu este aserţiune, şi nu realizează nicio analiză a «existenţei» pe care o reprezintă. O «cunoaştere» în această privinţă poate rezulta doar din reflecţia *asupra* existenţei deja delimitate prin limbaj." (*ibid*.).

structurat, lingvistic, şi un *lexic «nomenclator» şi terminologic*." (Coseriu 1966: 99).

2.5. Majoritatea terminologiilor aparţin limbilor mai degrabă prin semnificant, decât prin semnificat. În general, semnificatele termenilor ştiinţifici sunt «interidiomatice» (cel puţin virtual). De aceea, aceştia se „traduc" uşor în comunităţile care posedă acelaşi grad de dezvoltare a ştiinţelor şi tehnicilor, pentru că, în acest caz, «traducerea» presupune, pur şi simplu, «substituirea semnificanţilor», şi nu «transpunerea semnificatelor unei limbi către semnificatele alteia». De regulă, semnificatele termenilor se cunosc în măsura în care se cunosc ştiinţele şi tehnicile cărora le corespund, şi nu în măsura în care se cunosc limbile. Respectivele semnificate aparţin anumitor universuri de discurs şi se definesc în raport cu aceste universuri de discurs (*ibid*.: 97-98). Prin *univers de discurs*, Coşeriu înţelege „sistemul universal de semnificaţii căruia îi aparţine un discurs (sau un enunţ) şi care îi determină validitatea şi sensul. Literatura, mitologia, ştiinţele, matematica, universul empiric, ca «teme» sau «lumi de referinţă» ale vorbirii, constituie «universuri de discurs»" (Coşeriu 1957b/2004: 324).

> Astfel, o expresie precum *reducerea obiectului la subiect* are sens în filozofie, dar nu şi în gramatică; *Ulise era soţul Penelopei* este un enunţ verificabil (şi adevărat) nu în istoria grecilor, ci în universul de discurs al literaturii (al *Odiseei*). E. Coşeriu revine, după mai bine de patruzeci de ani, într-o tratare amplă, asupra conceptului de «univers de discurs» (vezi Coseriu 2003a: 72-79)[1], cu o serie de precizări, deosebind, în cele din urmă, doar patru universuri de discurs, în acord cu cele patru moduri fundamentale ale cunoaşterii umane: a) *universul experienţei comune* – a cărei obiectivitate este dată de experienţa curentă; afirmaţii precum *soarele răsare*, *soarele apune*, *soarele se învârteşte în jurul pământului* sunt adevărate în universul de discurs şi în cunoaşterea ce corespund acestei experienţe curente, chiar dacă, din punct de vedere ştiinţific, sunt false, prin raportare la lumea fizico-naturală[2] (căci pământul este cel care se învârteşte în jurul soarelui); b) *universul ştiinţei (şi al tehnicii ştiinţific fundamentate)* – a cărui obiectivitate se stabileşte de fiecare dată în

[1] O reluare a problemei «universului de discurs», fără modificări esenţiale ale concepţiei iniţiale, se află şi în *Textlinguistik* din 1980 (vezi Coseriu 2002a: 129-130). O cercetare detaliată asupra originilor şi a evoluţiei acestui concept (pe care – împreună cu termenul aferent – Coşeriu îl preluase din logică) se găseşte la Àlvarez Castro 2006 (ce a scris anterior şi o teză de doctorat pe această temă). Ca precursori, sunt amintiţi (de altfel, chiar Coşeriu face acest lucru) G. Boole şi W.M. Urban. Nicăieri nu este menţionat însă J. Dewey, care lămureşte şi foloseşte şi el conceptul de «universe of discourse» (Dewey 1938: 68-69).

[2] Pe de altă parte, Coşeriu distinge categoric între universul de discurs şi „lumea" cunoscută, admiţând doar trei „lumi" (sau „sfere de cunoaştere" – *ámbitos de conocimiento*): a) *lumea necesităţii şi a cauzalităţii* (în sens kantian), adică lumea experienţei sensibile curente, «sferă de cunoaştere» proprie ştiinţei empirice; b) *lumea libertăţii şi a finalităţii* (tot în sens kantian), adică lumea creaţiilor umane sau a culturii în general (incluzând ştiinţele şi, totodată, instituţiile publice religioase şi ale ceremoniilor de cult), din care lumea imaginaţiei sau a artei reprezintă doar o parte, deşi, probabil, cea mai clar caracterizată; şi c) *lumea credinţei*." (Coseriu 2003a: 75).

cercetarea ştiinţifică; la rigoare, ştiinţa constituie un singur univers de discurs (chiar dacă diferenţiat intern în funcţie de diferitele ştiinţe), întrucât corespunde unui mod unic de a cunoaşte, ce se supune unui criteriu ideal unic: acela de „a spune lucrurile aşa cum sunt" (Platon), indiferent de subiectul empiric care le observă sau le interpretează, adică lăsând lucrurile să apară în lumina lor c) *universul imaginaţiei* (şi, prin urmare, şi *al artei*) – a cărui obiectivitate este dată chiar de lumea creată prin intermediul imaginaţiei; şi d) *universul credinţei* – a cărui obiectivitate este obiectivitatea lumii specifice credinţei – care „nici nu neagă, nici nu exclude celelalte tipuri de obiectivitate din sferele corespunzătoare" (*ibid*.: 74-76).

2.6. Terminologia nu face obiectul semanticii structurale (Coseriu 1990a: 253; cf. şi *id*. 1964: 46-50). Aceasta din urmă, totuşi, poate observa ulterior în ce măsură structurile semantice deja date în limbi sunt/au fost utilizate de ştiinţă şi tehnică (Coseriu 1966: 100). De exemplu, ar fi interesant să se determine modul în care filozofia utilizează astfel de structuri. Se afirmă uneori că Aristotel, Hegel sau Heidegger au ştiut să întrebuinţeze din plin, pentru distincţiile lor filozofice, posibilităţile limbii greceşti sau ale limbii germane. Fără îndoială, aşa este, numai că distincţiile în cauză nu sunt distincţii semantice ale limbilor amintite, ele putând fi definite doar în relaţie cu uzul propriu celor trei filozofi: „ceea ce se numeşte «limbajul lui Heidegger» este, din punct de vedere lexicologic, în parte, limbă germană, în parte, terminologie filozofică generală şi, în parte, terminologie specific heideggeriană." (*ibid*.: 98).

2.7. Terminologiile interesează mai ales din perspectiva constituirii semnificanţilor lor (căci, din punctul de vedere al semnificatelor specifice, ele fac obiectul lingvisticii numite «externe» – în acest sens, studiile asupra terminologiei sunt, la rigoare, contribuţii ale lingvisticii la etnografie şi la istoria culturii nelingvistice) [Coseriu 1966: 97, 100]. Dacă se ia, spre exemplificare, cazul lexicului „politic", adică terminologia referitoare la noţiunile şi instituţiile politice (de pildă, termeni precum *democraţie*, *liberalism*, *socialism*, *constituţie*, *partid*, *regim*, *guvern*, *parlament*, *revoluţie*, *stat*, *politică* etc.), se constată că această terminologie nu prezintă nimic specific lingvistic vorbind: „Problemele sale, ca în cazul oricărei alte terminologii, sunt probleme de lingvistică istorică şi de istorie pur şi simplu, adică, în parte, probleme de semantică lingvistică şi, în parte – şi întâi de toate –, probleme de istorie a lucrurilor şi a ideilor; a se examina cazul unor termeni cum ar fi *constituţie*, *parlament*, *liberalism* etc., cuvinte romanice din punct de vedere material, dar al căror conţinut ideologic – care determină folosirea lor în terminologia politică – provine în mare parte din Anglia." (Coşeriu 1987a/2002: 19).

3. În articolul *Palabras, cosas y términos*, E. Coşeriu răspunde obiecţiilor (nefondate) ale unor tineri lingvişti germani, H.J. Niederehe (1974) şi G. Bossong (1979), care au dovedit că au dificultăţi în ceea ce priveşte distincţia („în sine atât de clară şi de evidentă") dintre lexicul „obişnuit" şi terminologiile tehnico-ştiinţifice. Criticile pe care cei doi cercetători i le-au adus lui Coşeriu în

anii ’70 reies îndeosebi din faptul că aceştia au interpretat grăbit şi neatent unele paragrafe coşeriene (dintre cele la care am făcut deja referire) în care savantul stabilea obiectul şi sensul semanticii structurale/lexematicii. Ca şi în cazul altor studii de semantică semnate de Coşeriu[1], neînţelegerile izvorăsc şi din aceea că respectivii lingvişti au judecat faptele de pe poziţii teoretice diferite, neîncercând să privească problema din interiorul teoriei coşeriene (cum reclamă o exigenţă a cercetării pe care Coşeriu o subsuma principiului deontologic al antidogmatismului). Rezumăm discuţia aici pentru că cele precizate în respectivul articol întăresc şi, eventual, clarifică cele expuse mai sus.

3.1. H.J. Niederehe a presupus că E. Coşeriu, excluzând din sfera semanticii structurale terminologiile tehnico-ştiinţifice, le-a exclus în acelaşi timp şi din toată semantica, din lingvistică, ba chiar din limbaj! (Coseriu 1987b: 175). Or, lesne se poate vedea că trimiterile lui Niederehe la versiunea germană a studiului *Introducción al estudio estructural del léxico* sunt trunchiate şi că, în realitate, Coşeriu a susţinut cu totul altceva (cf. *supra*, 2.6.-2.7.). În orice caz, lăsând la o parte interpretarea greşită pe care Niederehe a dat-o concepţiei sale, Coşeriu se opreşte la două argumente (false, fiindcă provin din confuzii conceptuale[2]) cu ajutorul cărora respectivul lingvist a încercat să se opună deosebirii dintre terminologie şi lexic obişnuit (*ibid*.: 176-178).

3.1.1. Făcând confuzie între limitele din cadrul *fiinţării* (*el ser*) şi limitele din cadrul *devenirii* (*el devenir*) sau, mai exact, între *distincţia* conceptelor şi *separarea* obiectelor, Niederehe susţine că nu există „separare absolută” între cele două tipuri de cuvinte (cele obişnuite şi termenii), de vreme ce multe cuvinte trec dintr-o categorie în alta, ceea ce înseamnă că graniţele dintre limbajul tehnic şi cel obişnuit nu sunt nicidecum atât de insurmontabile pe cât pretinde teoria.

„Teoria” coşeriană nu pretinde aşa ceva. Din contră (cf. *supra*, 2.4.), admite că un termen tehnic se poate converti în cuvânt obişnuit, reciproca fiind şi ea valabilă. Şi, de altfel, tocmai acest lucru „semnifică [faptul] că între cele două tipuri există în orice moment limite reale şi foarte precise; altminteri, nu ar avea niciun sens să se spună (şi nici nu s-ar putea dovedi) că un cuvânt «trece» de la un tip la altul.” (*ibid*.: 176). De aceea, delimitările trebuie făcute în mod riguros, inclusiv atunci când valori uzuale şi valori terminologice sunt exprimate prin aceiaşi semnificanţi (cum este, de pildă, cazul cuvintelor/termenilor *forţă* şi *rază*).

[1] Vezi, în acest sens, bunăoară, articolul *Defensa de la lexemática* (Coseriu 1995b) în care sunt trecute în revistă, fără ca E. Coşeriu să mai menţioneze numele celor vizaţi, o serie de erori de interpretare ale unor lingvişti cu privire la semantica sa structurală.

[2] E. Coşeriu, încredinţat că o confuzie este mai gravă decât o eroare, aminteşte în unele lucrări un principiu al lui Francis Bacon, potrivit căruia mai degrabă reiese adevărul din eroare, decât din confuzie (*Citius emergit veritas ex errore quam ex confusione*, în *Novum Organum*).

3.1.2. Al doilea argument fals al lui Niederehe reprezintă o eroare tipică în semantică şi se reduce la confuzia dintre lucrurile desemnate şi semnificate. În acord cu principiul [non-]contradicţiei, Coşeriu demonstrase că, spre deosebire de opoziţiile idiomatice, opoziţiile terminologice sunt „exclusive" (cf. *supra* 2.3.), postulând că în ştiinţă este de neconceput ca un termen să fie contrariul altuia şi, totodată, să-l înglobeze pe acela. Ei bine, autorul menţionat înţelege din aceasta că o anumită substanţă ar trebui să fie ori «acid», ori «bază», şi nicidecum ambele în acelaşi timp şi observă că specialiştii în chimie, ignorând „obiecţiile filologice", au identificat substanţe ce sunt simultan şi acizi şi baze şi trage concluzia că lucrurile nesocotesc principiul (logic) al contradicţiei. La acestea, Coşeriu răspunde că aici avem de-a face cu fapte ale chimiei şi nu ale semanticii ori ale logicii (fiind vorba „de *lucruri*, nu de *cuvinte*; de *substanţe*, nu de *semnificate*"). Deci, nu se pune problema că termenul *acid* ar semnifica şi „bază", ori că termenul *bază* ar semnifica şi „acid" (cum se întâmplă cu *zi*, ce poate semnifica „zi" + „noapte"), ci doar că substanţele în cauză sunt, pur şi simplu, «acizi» şi «baze» în acelaşi timp. În schimb, chiar în formula ce semnalează acest aspect, *acid* semnifică „acid", iar *bază* semnifică „bază". În rest, exemplul este asemănător celui dat de Coşeriu anterior cu privire la clasa ce rezultă, ca «produs», din intersecţia altor clase (fiecare cu proprietăţile sale exclusive): dreptunghiurile care sunt concomitent şi romburi constituie clasa «pătratelor» – şi acesta este un fapt de geometrie, şi nu de semantică.

3.2. Celălalt critic, G. Bossong, deşi nu respinge distincţia dintre lexicul obişnuit şi lexicul terminologic, crede că deosebirea ar trebui să se facă de pe altă bază şi cu alte criterii, opunându-se tezei lui Coşeriu conform căreia în terminologii semnificaţia coincide cu desemnarea (cf. *supra*, 1.3.). Dacă Bossung ar fi citit (ca şi Niederehe) şi *Introducción*... (Coseriu 1966), nemărginindu-se doar la un studiu de filozofie a limbajului (Coşeriu 1967f/2009 – unde problema este tratată succint), probabil că multe dintre erorile şi confuziile sale ar fi putut fi prevenite. După el, deosebirea dintre limbajul obişnuit şi terminologia ştiinţifică rezidă în modul în care se fac delimitările. În limbajul ştiinţific conceptele se definesc – afirmă Bossong – arbitrar şi explicit (şi de aceea sunt precise şi neechivoce), pe câtă vreme limbajul uzual, în care delimitările nu se stabilesc prin definiţie, ci prin tradiţia utilizării lingvistice (rămânând, ca atare, implicite), „se mulţumeşte" cu concepte mai mult sau mai puţin vagi, având „un nucleu clar şi distinct, dar cu limite imprecise şi neclare" (*ibid*.: 179). Întâmplător, exemplul dat de Bossong este referitor la «zi», «noapte» şi «crepuscul». Astfel, spre deosebire de limbajul obişnuit în care limitele dintre cele trei noţiuni ar fi imprecise, în limbajul ştiinţific noţiunile de «zi», «noapte» şi «crepuscul» s-ar defini arbitrar şi exact, stabilindu-se, bunăoară, următoarele: «crepusculul civil» ţine din momentul asfinţitului până când soarele atinge punctul de 6,5^{o} sub linia orizontului, apoi «crepusculul nautic» durează din acest moment până când soarele ajunge la 12° şi, în fine, «crepusculul

astronomic» ţine de la acest ultim moment până când soarele ajunge la 18° sub linia ideală a orizontului. Încântat de exemplul oferit, Bossong trece cu „obrăznicie" („alegre petulancia juvenil") la criticarea lingvisticii, care n-ar trebui să intervină „ilicit" în construirea limbajului ştiinţific (indicând cum ar trebui să se constituie), ci să-şi asume sarcina modestă, dar adecvată de a constata cum se prezintă acesta, încercând să-l lumineze prin referire la ceea ce are obiectiv.

În faţa acestor afirmaţii categorice, Coşeriu avertizează, încă de la începutul discuţiei, că ele derivă dintr-o serie de „equivocaciones y falacias", pe care le semnalează şi le elimină una câte una (*ibid*.: 180-185).

3.2.1. Exemplul furnizat de Bossong nu prezintă nicio dificultate pentru semantica lingvistică (şi s-ar fi convins şi el de aceasta consultând *Introducción…*). Cu scopul de a clarifica sensul delimitărilor terminologice, Coşeriu precizase deja că obiectele „reale" la care acestea se referă pot aparţine unei realităţi abstracte sau imaginare, cum este cazul matematicii (sau matematicilor – v. *supra*, 2.2.), or, în exemplul dat de Bossong, este vorba de nişte delimitări făcute de *astronomie*, adică tocmai de o disciplină matematică (cele trei tipuri de «crepuscul» amintite fiind *obiecte matematice*).

3.2.2. Criteriul definiţiei nu este nici valid şi nici aplicabil pentru delimitarea terminologiei ştiinţifice: în ştiinţe există mulţi termeni nedefiniţi (deşi sunt *definibili* cu criterii obiective), nemaivorbind de faptul că există numeroşi termeni în afara ştiinţei în sens strict (în mediul relaţiilor economice, în tehnicile industriale etc.) unde, de obicei, aceştia nu se definesc sau se definesc parţial şi ocazional. Mai mult decât atât, dacă ar fi un criteriu valid, atunci el nu s-ar putea aplica „sincronic", întrucât „pentru a atribui o noţiune terminologiei ştiinţifice, ar trebui ştiut când şi cum (măcar cum) a fost definită". Precizia valorilor terminologice este, în schimb, o condiţie necesară, dar insuficientă, pentru că şi în limbajul obişnuit există delimitări tot atât de exacte din punct de vedere obiectiv ca şi cele ale terminologiilor tehnico-ştiinţifice (vezi numele părţilor corpului omenesc sau ale unor specii de animale pe care ştiinţele le adoptă tacit şi le întrebuinţează ca termeni fără să le mai definească).

3.2.3. Exemplul lui Bossong este doar un exemplu de *cum se definesc* termenii (atunci când se definesc), şi nu de cum se înţeleg termenii sau noţiunea însăşi de «termen» (cum crede el). Altminteri, se ştie (şi nu necesită demonstraţie) că uzul lingvistic nu defineşte semnificatele cuvintelor obişnuite. De aceea, Coşeriu reaminteşte că „termenii se definesc în relaţie cu «lucrurile» desemnate, în timp ce semnificatele de limbă sunt definite de semantica structurală prin opoziţiile în care funcţionează în limba corespondentă" (*ibid*.: 181). De pildă, semnificatul lui *parole* din franceză este definit de semantica structurală a francezei prin raportare la cuvinte precum: *mot*, *discours*, *propos*, *boniment*, *devise*, *sentence*, *expression*, *langage* etc., în timp ce termenul *parole* din lingvistica saussuriană este definit de lingvistica respectivă printr-o

delimitare operată în lucrurile înseşi şi renunţând la opoziţiile în care acest cuvânt funcţionează în franceză.

3.2.4. Eroarea fundamentală a lui Bossong (de care se leagă şi celelalte) decurge din interpretarea pe care o dă noţiunilor de «delimitare obiectivă», terminologică, şi «delimitare intuitivă», primară din punct de vedere lingvistic – ceea ce vădeşte o confuzie de planuri: între cel al lucrurilor desemnate şi cel al semnificatelor. În răspunsul său, Coşeriu face iarăşi precizările de rigoare, dar nu este cazul să le reluăm aici (cf. *supra*, 1.1.-1.3.). Subliniem, totuşi, că ideea creării terminologiei prin definiţie şi convenţie provine din faptul că, în acest caz, cele care sunt definite sunt clasele de obiecte cărora li se aplică semnificanţi determinaţi, şi nu noţiunile deja date ca semnificate în limbaj. Procedeul constă într-un fel de convenţie (cel puţin implicită) de tipul: „Vom numi lucrul astfel delimitat cu termenul x".

3.2.5. Aşa-zisele limite «neclare» (sau «tulburi» – în sp.: *borrosos*) despre care vorbeşte Bossong nu sunt limite între semnificatele «zi» şi «noapte» (perfect clare şi delimitabile ca atare), ci între zi şi noapte ca lucruri reale. Dacă semnificatele ar fi „neclare", după cum pretinde lingvistul vizat, ar însemna că vorbitorii nu ştiu ce vor să zică prin intermediul cuvintelor pe care le folosesc. În consecinţă, lingvistul „nu trebuie să confunde dificultăţile pe care *el*, în planul metalingvistic, le poate avea încercând să delimiteze un semnificat, cu faptul obiectiv [în sine] privind semnificatul pe care îl cunosc intuitiv vorbitorii (şi pe care îl cunoaşte şi el însuşi ca vorbitor)." (*ibid*.: 184).

4. În contextul în care în lingvistica românească – dar şi în cea mondială – se constată, în ultimul timp, un interes sporit pentru cercetarea terminologiilor şi/sau a limbajelor specializate, ni se pare benefic (şi chiar o obligaţie) să prezentăm/să reamintim ideile lui Eugeniu Coşeriu pe această temă. Mai ales că se fac unele confuzii în continuare sau se prezintă drept descoperiri recente ceea ce demult s-a descoperit, nemaivorbind de faptul că cercetarea aspectelor particulare ale limbajului ar trebui să se facă pornind de la o teorie coerentă şi unitară, în acord cu realitatea limbajului în ansamblul său.

Addenda

Se pare că nu puţini sunt cei care întâmpină dificultăţi în a înţelege just conceptul de «semnificat» la Eugeniu Coşeriu. Or, fără această înţelegere, nici deosebirea dintre lexicul comun (cuvintele obişnuite) şi lexicul specializat (terminologiile) nu se poate face corect, pericolul de a confunda semnificatul cu desemnarea rămânând permanent. Este vorba, pur şi simplu, de a distinge – cum o spune Coşeriu de atâtea ori – „între categoriile «obiective» (clasele de lucruri desemnate) şi categoriile mentale (concepte sau semnificate)" (Coseriu 1990a: 261). Dar, în acest caz, expresia „pur şi simplu" este un fel (uzual) de a zice, fiindcă, în realitate, chiar şi unii coşerieni par să aibă probleme cu distincţia în cauză şi cu definirea exactă a noţiunii de «semnificat». Bunăoară, Jesús Gerardo

Martínez del Castillo, autorul unui articol (util[1], de altminteri) – *El significado en Coseriu: fundamentación teórica y estudio* –, dă impresia că nu diferenţiază *clasa* de *esenţă*, crearea unui semnificat fiind, indistinct, „la creación de una clase o esencia" (vezi Martínez del Castillo 2004: 87-91 sau *idem* 2010: 310).

Interpretarea oarecum defectuoasă pe care Martínez del Castillo o dă semnificatului la Coşeriu provine, probabil, din pregătirea lingvistică şi filozofică (temeinică, de altfel) care-i stă la bază. În ceea ce priveşte filozofia, lingvistul spaniol este tributar, în primul rând, lui Ortega y Gasset, gânditor agreat de Coşeriu (care îl şi citează uneori). Dar, în pofida fondului comun, nu trebuie să suprapunem – nici măcar ca exerciţiu mental – filozofia lui Gasset peste gândirea teoretică a lui Coşeriu (şi ea riguros şi solid fundamentată filozofic), atunci când îl interpretăm pe cel din urmă[2]. În modul în care Coşeriu concepe semnificatul se vădesc influenţe (declarate şi de savant) în special din Aristotel, scolastici (de pildă, Toma d'Aquino), Leibniz, G. Vico, Hegel şi Husserl. Cred că neînţelegerea majoră izvorăşte din felul în care Coşeriu întrebuinţează – în spiritul vechilor precursori – însăşi noţiunea de «concept», dimpreună cu ideea de «universal» cuprinsă aici, la care adaugă şi ceva din aportul fenomenologiei[3].

Comentând schema lui K. Bühler referitoare la funcţiile semnului lingvistic, Coşeriu aminteşte formula scolasticilor (influenţaţi de stoici), *verba significant res mediantibus conceptibus* ('cuvintele semnifică lucrurile prin intermediul conceptelor'), apreciind că „nu este clar până la ce punct termenul *conceptus*, aşa cum îl folosesc scolasticii, desemnează ceva aparţinând limbajului" (Coseriu 2007a: 177), însă afirmând, în continuare, că „un *analogon* lingvistic [al acestuia] este termenul *semnificat*" (*ibid*.). Operaţia conştiinţei prin care avem intuiţia

[1] De pildă, Martínez del Castillo evidenţiază cinci aspecte sub care se înfăţişează semnificatul în teoria lui Coşeriu. Astfel, semnificatul: a) este „conţinut de conştiinţă" (după Aristotel); b) este raţiunea unică ce defineşte limbajul (care există prin şi pentru a crea semnificate); c) este istoric (aparţine unei limbi); d) este virtual (de aici rezultând şi că limbajul este „actividad cognoscitiva"); e) se manifestă în formă (Martínez del Castillo 2005: 67-68).

[2] Este interesant modul (lăudabil, desigur) în care unii discipoli coşerieni importanţi (direcţi sau indirecţi) „nu jură în cuvintele unui singur maestru", conjugând concepţia lui Coşeriu cu cea a unor filozofi precum H.G. Gadamer (Donatella di Cesare), Josef Simon (Ana Agud), Ortega y Gasset (J.G. Martínez del Castillo) ş.a.m.d. În definitiv, toţi fac parte din aceeaşi mare familie de gândire.

[3] *À propos* de Martínez del Castillo, iată şi o critică a lui Cornel Vîlcu: „Nu poate fi deplânsă îndeajuns profunda neînţelegere a doctrinei coşeriene în cazuri cum e articolul dedicat tocmai noţiunii de *semnificat* în integralismul lingvistic de către Jesús G. Martínez del Castillo. Consider acest text simptomatic pentru riscurile interpretării integralismului fără cunoştinţe reale de fenomenologie. Atrag atenţia aici doar asupra uneia dintre confuziile grave de care se face vinovat autorul pomenit şi semnalez pericolul serios ce ameninţă înţelegerea noastră câtă vreme vorbim despre semnificat ca despre «ceva pe care vorbitorul îl utilizează şi îl face, susceptibil de realizări individuale pentru realizări ulterioare şi aparţinând astfel *discursului*» [subl. lui C.V.]." (Vîlcu 2010: 57).

unitară a unui mod de a fi, prin care cunoaştem esenţa lucrurilor (prin care se formează, deci, conceptele/semnificatele) a fost semnalată de Aristotel în tratatul *De anima*, 430a şi numită de către acesta *nóesis tôn adiairéton* („cunoaşterea indivizibilului", pe care scolasticii o vor denumi apoi *apprehensio simplex* sau *indivisibilium intelligentia*, cf. Coseriu 2010: 118). Ideea a fost înţeleasă just de Toma d'Aquino, care a şi explicat/dezvoltat cele spuse cu parcimonie de Aristotel, susţinând că *voces* (cuvintele) reprezintă *simplices intellectus conceptiones* (*ibid*.: 177). Evident, Coşeriu avertizează undeva că, deşi limbajul exprimă în mod propriu doar conceptualul, „«conceptual» nu înseamnă încă «raţional» sau «logic» şi reducerea faptului lingvistic sau a celui conceptual la logosul raţional este o simplificare arbitrară a lui «ceea ce se poate spune» (*dicibile*, λεκτόν), a logosului în totalitatea sa." (Coşeriu 1968d/2009: 45).

Discuţia acestor probleme şi a surselor gândirii lui Coşeriu (chiar şi numai în această privinţă) ar merita lărgită, dar nu aici[1]. Despre «semnificat», aşa cum este teoretizat de Coşeriu, am vorbit în mai multe locuri (vezi I, 1.2.3.1., II, 2.2., III, 1.2.). Este necesar să lămurim însă ce înseamnă (ori cum se formează), în opinia lui Coşeriu, «conceptul», pentru că ne ajută să pricepem – cu raportare la semnificat – nu doar în ce constă esenţa limbajului, ci şi anumite aspecte esenţiale ale teoriei lingvistice coşeriene.

Cât priveşte problema «semnificatului» la Coşeriu, am impresia că Martínez del Castillo (şi, ca el, atâţia alţii) are o percepţie cumva denaturată a conceptului în cauză sub înrâurirea lui Edward Sapir, a cărui lingvistică o şi rezumă într-un capitol (Martínez del Castillo 2010: 145-159)[2]. Cine va citi o frază de-a lui Sapir, precum cea de mai jos, ar putea crede că atât savantul american, cât şi Coşeriu împărtăşesc acelaşi punct de vedere privind semnificatul:

> „This house and that house and thousands of other phenomena of like character are thought of as having enough in common, in spite of great and obvious differences of detail, to be classed under the same heading. In other words, the speech element «house» is the symbol, first and foremost, not of a single perception, nor even of the notion of a particular object, but of a «concept», in other words, of a convenient

[1] Voi trata chestiunea, pe îndelete, într-un studiu aparte [vezi, acum, nota bibliografică de la sfârşitul acestui articol]. Câteva trimiteri bibliografice voi face, totuşi, pentru orientare. Astfel, despre *indivisibilium intelligentia* la Coşeriu, vezi Seppänen 1988: 19-27; referitor la influenţa lui Aristotel asupra concepţiei lui Coşeriu despre semnificat şi desemnare, îl recomand pe Vilarnovo 1993: 85-107; de asemenea, pentru o prezentare utilă a problemei universalului/universaliilor la Aristotel, vezi Dumitriu 1992: 94-135 (care poate fi menţionat şi pentru o sinteză a concepţiei lui Husserl privind „reducţia fenomenologică" şi obţinerea „intuiţiei pure" [vezi Dumitriu 1990: 22-25]). Pentru influenţa fenomenologiei asupra lui Coşeriu, vezi Vîlcu 2010.

[2] De altfel, Martínez del Castillo, profesor ce predă limba engleză la Universitatea din Almería, este foarte familiarizat cu lingvistica americană, scriind, printre altele, o carte despre lingvistica cognitivă şi una (o reevaluare critică) despre fundamentele teoriei lui N. Chomsky (vezi Martínez del Castillo 2006 şi 2008).

capsule of thought that embraces thousands of distinct experiences and that is ready to take in thousands more." (Sapir 1921: 13)[1].

Însă, de fapt, diferenţa dintre cei doi mari lingvişti rezidă în modul în care fiecare înţelege noţiunea însăşi de «concept». La Sapir (*ibid*. 13-14) semnificatul ia naştere prin generalizare şi abstractizare, prin „clasificarea" experienţei[2]. La Coşeriu, în schimb, după cum vom vedea, perspectiva este alta, chiar dacă, definind (după Aristotel) «semnificaţia», şi el vorbeşte despre „ceea ce ne permite să întrebuinţăm pentru numirea unei serii infinite de lucruri acelaşi cuvânt" (Coşeriu 1994c: 17).

Am convingerea că o serie de confuzii ar putea fi eliminate dacă am avea în vedere măcar locul în care, opunând pozitivismului *antipozitivismul* (al cărui adept este), Coşeriu indică unul dintre principiile fundamentale ale acestuia din urmă: *principiul universalităţii individului*[3]:

„Acesta este unul din principiile fundamentale ale fenomenologiei lui Husserl, în viziunea căruia niciun «individ» nu este numai şi exclusiv individ, ci conţine în sine şi *manifestă* propria sa universalitate. Masa la care scriu nu este numai «lucrul de acolo» neidentificabil şi nu este nici măcar «această masă», dacă o recunosc ca «masă», ci este şi «masă în general». Un individ (= fapt individual) nu este doar *acest individ* cu totul particular şi irepetabil, ci este de asemenea un mod general de a fi. Iar acest mod general de a fi – universalitatea unui fapt – nu se construieşte prin abstractizare şi generalizare, dat fiind că aceste operaţii implică deja o intuiţie prealabilă a universalului. […] Faptul de a recunoaşte ceva drept ceva, adică de a spune, chiar tacit, *x* este *a* (bunăoară, «aceasta este o tragedie»), implică o «cunoaştere antepredicativă», o intuiţie a esenţei obiectului pe care «îl clasificăm».

[1] Prezentând „el símbolo y la clase" în concepţia lui Sapir, iată cum rezumă [sau traduce?] paragraful, citat de noi mai sus, Martínez del Castillo (2010: 151-152): „De esta manera, esta casa y aquella casa y miles de otros fenómenos de carácter análogo se aceptan así en cuanto tienen un número suficiente de rasgos comunes, a pesar de las grandes y palpables diferencias de detalle, y se clasifican bajo un mismo rótulo. Un elemento lingüístico, como *house*, es primordial y fundamentalmente, no el símbolo de una percepción aislada, si [sic!] siquiera de la noción de un objeto particular, sino de un «concepto», o, dicho de otra manera, de una cómoda envoltura de pensamientos en la cual están enncerradas miles de experiencias distintas y que es capaz de contener muchos otros miles". Pentru modul în care conceptul s-ar produce prin inducţie, vezi Martínez del Castillo 2006: 199.

[2] Şi aceasta în ciuda faptului (bine cunoscut) că E. Sapir era un admirator al ideilor estetice şi lingvistice ale lui B. Croce. Iată ce declara în prefaţa de la *Language*: „Among contemporary writers of influence on liberal thought Croce is one of the very few who have gained an understanding of the fundamental significance of language. He has pointed out its close relation to the problem of art. I am deeply indebted to him for this insight." (Sapir 1921: V). Este curios, totuşi, cum de nu a remarcat savantul american, pe linia lui Croce (chiar vorbind despre „intuiţie"), că arta (mai ales literatura) şi limbajul presupun intuiţia universalului (şi nu a generalului! vezi *ibid*.: 224) în realitatea concretă.

[3] Apărut ca un contra-principiu la *principiul faptului individual* al pozitivismului, adică împotriva „ideii de a construi generalitatea faptelor prin abstractizare şi generalizare" (Coşeriu 2000a: 36).

> Tocmai de aceea, vom remarca, conceptele nu se formează prin abstractizare şi generalizare, ci – orice obiect fiind «acest obiect» şi, în acelaşi timp, un mod de a fi, posibilitatea infinită a altor obiecte ca acesta – prin intuiţia imediată a acestui mod de a fi. Nu avem nevoie de mulţi elefanţi pentru a ne forma conceptul de elefant: e suficient unul (chiar dacă experienţa ulterioară va putea modifica sau preciza şi îmbogăţi conceptul nostru iniţial). Mai mult, dacă ar trebui să ne formăm conceptele prin abstragerea unor trăsături comune, pur şi simplu nu ni le-am putea forma, deoarece ar trebui să le avem deja pentru a realiza această operaţie. Ceea ce se formează efectiv prin intermediul abstragerii unor trăsături comune mai multor obiecte, nu este niciodată un concept, ci un obiect generic şi schematic – nu conceptul 'om', de exemplu, ci omul «abstract» din manualul de anatomie – care nu se referă la *ce*-ul, ci la *cum*-ul obiectelor." (Coşeriu 2000a: 36-37).

Coşeriu face observaţia (într-o notă de subsol – 2000a: 36) că, „la rigoare, acest principiu nu îi aparţine lui Husserl, deoarece provine de la Aristotel, prin maestrul lui Husserl, F. Brentano". Remarcă însă că, prin Husserl, principiul „dobândeşte o nouă vigoare, un relief particular, înţelegându-se în toate semnificaţiile sale"[1].

Probabil că deosebirea de viziune (dintre pozitivişti şi antipozitivişti) într-o atare privinţă îşi are rădăcinile în vechea „ceartă a universaliilor" din Evul Mediu. Astfel, în opoziţie cu Toma d'Aquino (continuatorul lui Aristotel), nominalistul W. Occam definea «universalul» drept *conceptus mentis significans univoce plura singularia* („un concept al minţii care semnifică în mod univoc mai multe lucruri individuale"), considerând că „actul percepţiei sesizează numai individualul, iar generalul este scos de abstracţie prin travaliul ei" (Dumitriu 1969: 337). Or, Aristotel, „care pleca tot de la cunoaşterea intuitivă a individualului, credea că universalul era sesizat chiar în actul percepţiei" (*ibid*.). Altfel spus – cu exemplul Stagiritului (reluat apoi şi de Toma d'Aquino) – „cuvântul *om* înseamnă 'faptul de a fi om', pe care îl recunoaştem în fiecare om în particular, când întâlnim un om sau când vorbim despre el" (Coşeriu 1994c: 17). Prin *indivisibilium intelligentia*, după cum susţine şi Toma d' Aquino, obţinem „numai intuiţia unei esenţe, care nu ne spune nimic despre lucruri, ci ne dă numai «*quiditatea* lucrurilor» – să spunem pe româneşte – «ceitatea» lor (ce sunt lucrurile), precum *quid est homo*, *quid est albus*, fără nicio analiză şi o sinteză" (*ibid*.: 19; vezi şi Coseriu 2010: 177).

Revenind la discuţia de mai sus, este important să precizăm că E. Coşeriu subliniază – ca o consecinţă a principiului antipozitivist menţionat – necesitatea de a distinge între «generalitate (empirică)» şi «universalitate», distincţie ce a fost ignorată de ideologia pozitivistă. Cele două noţiuni sunt definite în felul următor:

---

[1] Deşi nu-i atribuise încă statutul de principiu, Coşeriu menţiona această idee a lui Husserl încă din anii '50 (vezi Coşeriu 1954/2004: 171), părându-i-se interesant că Husserl (1913/2011: 43) dădea ca exemplu în acest caz chiar sunetul (vezi şi nota următoare).

„*Generalitatea* reprezintă ansamblul particularităţilor constante pe care, având deja conceptul, le constatăm efectiv într-o clasă de obiecte; trăsături caracteristice care, la rigoare, pot să nu fie indispensabile pentru ca obiectele să fie ceea ce sunt: pur şi simplu aceste trăsături se *prezintă* în ele. *Universalitatea*, în schimb, este *condiţia* constatării trăsăturilor comune în obiecte, modul necesar de a fi al anumitor obiecte: ceea ce aparţine *conceptului* unui obiect sau poate fi dedus din concept, adică ansamblul acelor trăsături fără de care un obiect nu ar fi ceea ce este. […] Aceasta este valabil şi pentru anumite trăsături generale specifice şi exclusive ale unei clase de obiecte, adică pentru ceea ce Aristotel numeşte «propriul». Bunăoară – acesta este exemplul lui Aristotel – numai omul râde. Totuşi faptul de a putea râde ţine de „ceea ce îi este propriu" omului, nefiind o trăsătură necesară a conceptului de 'om' şi nu aparţine definiţiei acestui concept, «esenţei» omului." (Coşeriu 2000a: 37-38).

Aceste idei, însuşite de la marii săi maeştri de gândire, i-au permis lui Coşeriu – aşa cum notam mai sus – nu doar să pătrundă adânc fiinţa limbajului, sesizând specificul semnificatului[1], ci să şi opereze, la nivel teoretic, distincţii fundamentale privind clasificarea ştiinţelor (vezi, aici, III, 03.)[2] şi a disciplinelor ce se ocupă de limbaj, delimitând riguros şi limpede obiectul fiecăreia în parte: cel al lingvisticii generale, cel al teoriei limbajului şi cel al filozofiei limbajului (vezi Coşeriu 2003/2009: 28-35). Din păcate, receptarea distincţiilor şi a conceptelor coşeriene este viciată în unele medii ştiinţifice din cauza unor

[1] Ceea ce este interesant în cazul lui E. Sapir este că acesta, deşi i-a lipsit capacitatea de a surprinde natura semnificatului (datorită ideii pe care o avea despre «concept»), a „simţit" totuşi cum stau lucrurile în privinţa *fonemului*. Astfel, Coşeriu remarcă undeva: „Iar clasele, observă, de exemplu, Sapir – pot fi stabilite numai pentru că există o intuiţie preştiinţifică, implicită a fonemului." (Coşeriu 2000a: 58). Mai precizăm că, încă de la primele sale studii, *à propos* de impactul noţiunii de «concept» asupra ideilor sale privind semnificaţia, Coşeriu sublinia că, indubitabil, conceptul nu poate fi decât virtual. Dacă este actualizat, se transformă în obiect. Iată un citat edificator din acea perioadă: „Un concept ca atare nu poate să se actualizeze, nici «să se identifice» cu o reprezentare, căci asta ar echivala cu transformarea lui într-un «obiect», adică în altceva decât este conceptul însuşi. Noi vorbim şi de «concepte», însă numai considerându-le ca obiecte mentale, din moment ce semnificaţia actualizată se referă în mod necesar la obiecte; astfel, *masă* este nume al unui concept, însă expresia «conceptul de 'masă'» – în măsura în care denotă – denotă un obiect şi nu un concept. Cu alte cuvinte, un concept este totdeauna «virtual». Prin urmare, el poate doar *să se relaţioneze* (şi nu *să se identifice*) cu un «actual». Şi tocmai această relaţie este cea care se revelează în denotaţie." (Coşeriu 1957b/2004: 301-302).

[2] În această privinţă îmi pare surprinzător modul eronat în care o importantă discipolă coşeriană, Donatella Di Cesare, a transpus în italiană clasificarea ştiinţelor efectuată de Coşeriu în a sa *Geschichte der Sprachphilosophie*. Acolo unde în versiunea originară germană figurează *eine Wissenschaft des Allgemeinen*, Di Cesare a crezut de cuviinţă că ar trebui să traducă, în varianta sa, prin *scienza dell'universale* (Coseriu 2010: 35 şi 38). Or, aici Coşeriu ar fi vorbit de *ştiinţa generalului* (vezi Coşeriu 1994c: 7-8 şi 2000a: 50), şi nu de *ştiinţa universalului*, din motivele deja discutate. În versiunea românească a acestei cărţi coşeriene fundamentale, terminologia este redată corespunzător (vezi Coşeriu 2011: 28) şi datorită, într-o oarecare măsură, corecturii efectuate (înainte de „bun de tipar") de către autorul acestui articol (vezi *ibid*.: 23).

orientări ideologice sau filozofice „la modă", foarte diferite de idealismul (inclusiv cel de factură fenomenologică) ce stă la baza doctrinei lui Coşeriu[1].

În rest, întorcându-ne la Martínez del Castillo, trebuie să recunoaştem că – dincolo de interpretarea parţial incorectă a conceptului de «semnificat» la Coşeriu – cercetările lingvistului spaniol (mai ales cele din cartea *La lingüística del decir* [2004]) se pot dovedi utile îndeosebi la studierea terminologiei.

[Se reproduce aici, cu unele adăugiri, studiul (purtând acelaşi titlu) publicat în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", Fascicula XXIV, Anul III, Nr. 1 (3), *Lexic comun/Lexic specializat*, Editura Europlus, Galaţi, 2010, pp. 66-76. Între timp, materialul din *Addenda* a apărut, sub titlul *Câteva precizări referitoare la conceptul de «semnificat» în viziunea lui Eugeniu Coşeriu*, în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", Fascicula XXIV, Anul IV, Nr. 1 (5), *Lexic comun / Lexic specializat*, Editura Europlus, Galaţi, 2011, pp. 145-152. De asemenea, o variantă mult extinsă, în care ne-am ocupat atât de temeiurile filozofice ale concepţiei lui Coşeriu cu privire la «semnificat», cât şi de problema «semnificatului unitar», a fost prezentată la Colocviul Internaţional aniversar „Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere" (Iaşi – Bălţi, 27-29 iulie 2011) cu titlul *Pentru o justă înţelegere a conceptului de «semnificat» la Eugeniu Coşeriu*, fiind publicată recent în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", Tom LI (2011), Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" din Iaşi, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012, pp. 259-276.]

[1] Vezi şi cele declarate de Adolfo Murguía: „Poate [că] una dintre dificultăţile celor care doresc să se iniţieze în teoria lui Coşeriu este vocabularul său [adică *terminologia* sa, n.m. C.M.]. Această problemă a vocabularului lui Coşeriu prezintă o dificultate de receptare, mai ales pentru cei din lumea anglo-saxonă. Sistemul conceptual al lui Coşeriu a fost influenţat în anii '50-'60 de fenomenologie, or, în prezent acest curent filosofic în SUA nu mai e văzut cu ochi buni. De altfel, întreaga filosofie analitică anglo-saxonă este anti-fenomenologică, iar efortul reprezentanţilor acestui curent constă în analizarea conceptelor, nu a intuiţiei, fie de natură categorială, fie de natură sensibilă." (Murguía 2011: 13).

IV. Despre terminologia lingvistică a lui Eugeniu Coşeriu (principii, distincţii, concepte)

1. Intenţiile lucrării

Îmi propun aici, pe de o parte, să trec în revistă şi să comentez o serie de observaţii, critici şi sugestii pe care le-a formulat Eugeniu Coşeriu cu privire la terminologia [din] lingvistică; pe de altă parte – şi aceasta este partea cea mai însemnată a lucrării mele –, să prezint câţiva termeni lingvistici coşerieni importanţi (uneori şi modul în care au luat naştere aceştia) prin raportare la conceptele şi distincţiile fundamentale ale lingvisticii sale integrale. Ca „studiu de caz", m-am oprit asupra termenului de *competenţă lingvistică*, tratând pe larg conceptul[1] „din spatele" termenului[2], concept de o mare complexitate, ce dovedeşte profunzimea gândirii lui E. Coşeriu. Trebuie spus că ilustrul lingvist de origine română a fost preocupat atât de terminologie *in genere* (vezi, aici, III), cât şi de terminologia particulară a ştiinţelor limbajului. În consecinţă, savantul a acordat o atenţie deosebită terminologiei utilizate în propria teorie, fie că era vorba de termeni preluaţi de la alţi lingvişti, fie că era vorba de termeni creaţi de el, ceea ce, după cum vom vedea, denotă un anumit tip de atitudine în ştiinţă.

2. Terminologia lingvisticii din secolul al XX-lea (privire generală)

Mă voi referi mai întâi la caracterizarea pe care o face Coşeriu terminologiei din lingvistica secolului al XX-lea.

Ocupându-se de „unitatea şi diversitatea lingvisticii actuale"[3], Eugeniu Coşeriu apreciază că dificultatea şi complexitatea terminologică a acesteia se da-

---

[1] Voi nota, acolo unde este cazul, conceptul între «», iar termenul aferent cu litere cursive.

[2] Mai ales că, în mod curios, termenul şi conceptul în cauză nu apar în lista de termeni şi concepte („Pautas conceptuales, terminológicas y estilísticas para la traducción de mis obras: esbozo" – vezi Coseriu 2007c: 247-257) editată postum de José Polo.

[3] Precizăm că E. Coşeriu se referă în *Lecţii de lingvistică generală* la lingvistica modernă şi la starea acesteia de până prin anii '70, deoarece versiunea originară italiană a *Lecţiilor* (având la bază o serie de cursuri ţinute în Italia în perioada 1968-1971) s-a publicat în 1973.

torează, în mare măsură, diferenţelor de concepţie (Coşeriu 2000a: 100-104). Bunăoară, în glosematică aproape toată terminologia este nouă, întrucât fondatorul ei, L. Hjelmslev, a simţit nevoia să sublinieze noutatea conceptelor şi a teoriei şi cu ajutorul unor termeni noi, care să se deosebească (atât ca formă, cât şi ca valoare) de termenii lingvisticii tradiţionale sau de cei ai altor orientări din lingvistica modernă, precum şi de termenii metalingvistici ai limbajului curent. Noţiuni proprii şi exclusive există şi în cazul şcolii de la Praga, al curentului bloomfieldian, al gramaticii transformaţionale, numai că, în cadrul acestor direcţii, terminologiile sunt mai puţin „ezoterice" şi, din punct de vedere material, mai apropiate de lexicul comun. Însă această apropiere (dezirabilă, de altfel) de lexicul uzual prezintă uneori şi un dezavantaj: acela că procedura poate să deruteze în momentul în care „termenilor li se atribuie de către public valoarea şi conotaţiile pe care respectivele «cuvinte» le au în limbile naturale" (*ibid*.: 101). De pildă, cu referire la gramatica transformaţională, se observă că un termen precum *a genera* poate produce confuzie dacă i se atribuie valoarea sa normală în română, după cum ar fi la fel de greşit să-i atribuim „structurii de adâncime" 'profunzime' conceptuală (cum ar fi tentaţi să o facă unii).

Totuşi, la rigoare, dificultatea inerentă a terminologiei nu ar consta neapărat în noutatea şi „exclusivitatea" ei (de vreme ce o terminologie coerentă poate fi învăţată destul de uşor), ci mai degrabă în faptul că un termen (acelaşi, sub raport material) este susceptibil de a avea valori diferite în funcţie de „şcoli" şi de orientări. Şi aici Coşeriu (*ibid*.: 101-103) examinează exemplul termenului *morfem*, ce înregistrează accepţii diverse când vine vorba de lingvistica tradiţională, de şcoala de la Praga, de structuralismul nord-american şi, în special, de glosematică.

Această varietate terminologică, ce însoţeşte, de fapt, o varietate de concepţii, moduri de abordare şi metode, contribuie – în opinia lui E. Coşeriu – la „caracterul aparent abscons şi inaccesibil, pentru cei neiniţiaţi, al lingvisticii actuale" (*ibid*.: 103)[1]. În consecinţă, un lingvist începător este obligat să cunoască în linii mari lingvistica modernă ori să cunoască măcar, înainte de a citi un studiu pe o temă concretă, cărei orientări teoretice îi aparţine autorul în cauză. Altminteri, îl pândeşte riscul de a nu înţelege despre ce este vorba, de a rămâne fascinat în faţa unor lucruri evidente, de a considera original ceea ce este elementar ş.a.m.d.

[1] De altfel, problema este semnalată încă de la începutul *Lecţiilor*: „Astfel, lingvistica modernă prezintă o varietate atât de mare de teme, concepţii şi ipoteze formulate adeseori într-un limbaj pe care nu ezităm să-l numim 'ezoteric', încât începătorul poate să rămână adeseori impresionat, dar şi deconcertat" (Coşeriu 2000a: 2). Trebuie adăugată observaţia că prin *limbaj „ezoteric"* Coşeriu desemnează inclusiv formalizarea lingvistică.

3. Eugeniu Coşeriu despre propria terminologie lingvistică

În cele ce urmează voi inventaria, de data aceasta, câteva precizări ale lui E. Coşeriu referitoare la propria terminologie în relaţie cu distincţiile esenţiale şi conceptele pe care le conţine teoria sa[1]. Impresionează, încă de la început, perspectiva deontologică din care judecă E. Coşeriu [şi] o astfel de chestiune. Unei teorii unitare şi coerente, cum este lingvistica integrală, trebuie să-i corespundă o terminologie unitară şi coerentă. Din acest motiv, peste tot se vădeşte efortul savantului de a folosi termenii cei mai potriviţi atât în limba în care şi-a elaborat teoria (spaniola sau germana), cât şi în limbile în care i-au fost traduse scrierile (în majoritatea cazurilor, sub controlul său) ori în care a ţinut numeroase cursuri, prelegeri şi conferinţe (franceză, italiană, portugheză, română, engleză etc.). Deci, adecvarea terminologică despre care vorbeam se justifică tocmai prin atitudinea etică amintită, prin anumite principii ce derivă din principiile deontologice care, în viziunea lui Coşeriu, ar trebui să călăuzească un veritabil om de ştiinţă/un cercetător în activitatea sa.

3.1. Principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii

Ne va veni mai uşor să înţelegem reflecţiile şi motivaţiile lui Coşeriu cu privire la terminologia lingvisticii sale dacă vom menţiona, cu explicaţii minime, principiile respective (intitulate chiar „principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii”):

a) Principiul *realismului* (sau al *obiectivităţii absolute*) cere „să spui lucrurile aşa cum sunt” (Platon), adică să laşi obiectul să apară în lumina proprie. Este imperativul categoric al omului de ştiinţă, ce are obligaţia – atunci când parţializează – să precizeze ce anume a pus în paranteză, din ce perspectivă a abordat obiectul.

b) Principiul *umanismului* (sau al *cunoaşterii originare*) postulează că în sfera ştiinţelor culturii/umaniste pornim întotdeauna de la o intuiţie sigură (*cunoaşterea originară* [după Husserl]) dată de faptul că toate aceste activităţi culturale sunt produse de oameni, deci toţi ştim, într-o anumită măsură, ce este limbajul, ce este arta, ce este religia etc. Datoria omului de ştiinţă este să plece de la intuiţia sigură (dar nejustificată), ajungând la o cunoaştere reflexivă, tinzând spre ultimele justificări.

c) Principiul *tradiţiei* ne obligă să avem în vedere şi să valorificăm contribuţiile înaintaşilor, întrucât şi aceştia au avut idei, reflecţii sau intuiţii excelente cu privire la obiectul de care ne ocupăm. Este, de altfel, o consecinţă a principiului precedent.

d) Principiul *antidogmatismului* îndeamnă să arătăm generozitate faţă de teoriile altora, nerespingându-le în bloc, chiar dacă deviază de la realitatea

[1] Pentru maniera şi gradul în care a fost receptată şi asimilată terminologia coşeriană în spaţiul românesc, vezi Coşeriu 2006: 19.

obiectului investigat. Autorii respectivelor teorii trebuie socotiţi oameni de bună credinţă ce au încercat să vadă (şi, frecvent, chiar au văzut) anumite aspecte corecte referitoare la acel obiect. Deşi este uneori dificil, se cuvine să căutăm să înţelegem astfel de teorii situându-ne în interiorul lor, altminteri riscăm să facem greşeli de interpretare.

e) Principiul *responsabilităţii sociale* (sau al *binelui public*) reprezintă, în schimb, un principiu deontologic al omului de ştiinţă ca „locuitor al cetăţii", ca membru implicat în viaţa comunităţii din care face parte. Aceasta înseamnă că lingvistul, bunăoară, trebuie să se arate interesat şi de problemele care îl preocupă pe simplul vorbitor, cum ar fi teoria traducerii, chestiunea bilingvismului sau a politicii lingvistice etc. Adică să nu se retragă într-un turn de fildeş, să nu practice formalismul (exagerat) sau o terminologie ezoterică.

Importanţa acestor principii a afirmat-o Coşeriu în mai multe rânduri, mergând până la a declara că i-ar plăcea ca măcar aceste lucruri să reziste din moştenirea sa ştiinţifică:

> „Eu cred că, dacă este ceva de imitat în ceea ce am făcut eu, poate nu sunt […] faptele pe care le-am stabilit şi, poate, uneori, nici ideile, în sensul în care le-am formulat eu, ci această atitudine etică în raport cu ştiinţa… […]. Deci această atitudine etică este, cred, lucrul cel mai important." (Coşeriu 2006: 16).

În ciuda scepticismului lui Eugeniu Coşeriu, suntem încredinţaţi că lingvistica integrală coşeriană „a învins deja veacurile" (ca să folosim o formulare aparţinându-i profesorului Mircea Borcilă), ea constituind – aşa cum am afirmat-o [vezi, aici, I] – un veritabil *Organon* al cercetărilor privind limbajul: după cum logica lui Aristotel (*Organon*) reprezintă instrumentul gândirii corecte, indispensabil demonstraţiei ştiinţifice, tot astfel teoria lui E. Coşeriu poate (şi ar trebui) să servească drept suport epistemologic pentru investigaţiile din domeniul nostru, căci însuşirea unei bune metodologii te scuteşte de rătăciri fără sens. Dar scopul lucrării mele nu este acela de a arăta aici valabilitatea şi eficacitatea ideilor lui Coşeriu, ci de a prezenta modul în care câteva concepte şi distincţii fundamentale din teoria sa se înfăţişează într-o terminologie adecvată şi coerentă.

3.2. Principii şi recomandări terminologice. Exemplificări

Coşeriu şi-a fixat, încă de la început, următorul principiu terminologic:

> „Eu încerc – fiindcă consider că e nevoie ca ştiinţele umaniste să fie şi umane, şi să fie mai mult sau mai puţin înţelese de vorbitori – să mă apropii cât mai mult de vorbirea curentă şi să transform în *termen* ceea ce există deja în vorbirea curentă, şi să întrebuinţez cuvântul nu ca în limbă, ci ca termen pentru ceva definit. Acesta este principiul meu în terminologie." (Coşeriu 1996a: 55).

După cum se poate observa, principiul în cauză rezultă dintr-un principiu deontologic al omului de ştiinţă, cel pe care marele lingvist român îl numea „principiul utilităţii publice" (Coşeriu 1992f: 25-26).

3.2.1. Cel mai adesea, pentru a ilustra principiul de mai sus, Coşeriu are în vedere, în special, termenii săi referitori la conţinutul lingvistic: *Bezeichnung* 'desemnare', *Bedeutung* 'semnificaţie' şi *Sinn* 'sens'. Termenii sunt în germană, deoarece în această limbă au fost făcute, la origine, distincţiile respective. Pe aceeaşi temă a conţinutului, el critică opţiunile terminologice nefericite ale lui Frege, generatoare de confuzii, ţinând să-şi precizeze, încă o dată, principiul:

> „În terminologia mea încerc (în acest caz ca şi în general) să corespund pe cât posibil tradiţiei şi, în acelaşi timp, să nu mă îndepărtez prea mult de uzul lingvistic de toate zilele al limbii respective (în cazul de faţă germana). Încerc să utilizez ca termeni de specialitate exact definiţi acele cuvinte ale unei limbi care, chiar dacă nu întotdeauna, măcar de cele mai multe ori, denumesc întocmai ceea ce şi eu desemnez cu termenii mei." (Coşeriu 1992/2009: 118)[1].

În spaniolă, triada terminologică este redată prin următoarele echivalenţe: *designación*, *significado*, *sentido*; în franceză, prin *désignation*, *signifié* (sau *signification*), *sens* (Coseriu 2007c: 251)[2]; în italiană, prin *designazione*, *significato*, *senso* (Coseriu 2002a: 76). Pentru română, termenii agreaţi sunt *desemnare* (eventual, *referinţă* sau *denotare*[3]), *semnificaţie* (sau *semnificat*[4]), *sens* (eventual, *înţeles*) (Coşeriu 1996a: 53-55). O anumită nesiguranţă se constată în cazul englezei (datorită cuvântului *meaning*, ce înregistrează în această limbă foarte multe accepţii): am întâlnit seria *designation* (sau *reference*), *meaning*, *sense* (Coseriu 1985: XXX), dar, atunci când se vorbeşte de semantica structurală (lexematica), am observat că este preferat termenul *signification* în locul celui de *meaning* (Coseriu, Geckeler 1981: 54). Desigur, principiul enunţat este valabil şi în cazul altor termeni (vezi *infra*, 4.2., discuţia despre *saber lingüístico*).

3.2.2. Termenii pot fi preluaţi nu doar din limba comună, ci şi din terminologia altor lingvişti (prin adaptare, după precizările de rigoare), situaţie în care acţionează principiul tradiţiei (vezi *supra*: „în terminologia mea încerc […] să corespund pe cât posibil tradiţiei…"). Coşeriu cunoştea, ca nimeni altul, atât ideile şi reflecţiile privind limbajul, din antichitate până în zilele noastre, cât

---

[1] Desigur, aceasta implică şi o doză de risc (vezi Coşeriu 2004a: 92 şi *supra*, 2.).

[2] În Coseriu 2007c: 247-257 lista (incompletă şi ea) de echivalenţe terminologice este întocmită doar pentru germană, spaniolă şi franceză. Echivalenţele din alte limbi sunt redate de mine, după ce le-am extras din versiunile operelor controlate şi acceptate de Coşeriu. De asemenea, unele citate au fost traduse de mine din spaniolă, fără a mai semnala acest lucru în text.

[3] Acesta din urmă (i.e. *denotare*) utilizat foarte rar (cf. Coşeriu 1994c: 85-86).

[4] *À propos* de forma de plural a acestuia: „Eu aş spune un *semnificat* – două *semnificate*, pe când nepoată-mea [Eugenia Bojoga, n.m. C.M.] aicea zice că ea a auzit un *semnificat* – doi *semnificaţi* şi un *semnificant* – doi *semnificanţi* ş.a.m.d." (Coşeriu: 2004a: 129).

şi terminologia sub care se înfăţişau distincţiile şi conceptele altora[1]. De pildă, pentru a evita confuziile inerente, mai ales în câmpul semanticii, a preferat să întrebuinţeze termenii lui L. Hjelmslev, *expresie* (*expression*) şi *conţinut* (*content*)[2]. Pentru a desemna atât varietatea internă a unei limbi istorice, cât şi omogenitatea, Coşeriu a preluat, încă din anii '50, termenii romanistului norvegian Leiv Flydal, *diatopic* şi *diastratic*, respectiv *sintopic* şi *sinstratic*, adăugând perechea *diafazic – sinfazic*. Făcând concesie modei recente, lingvistul român a acceptat să folosească şi termenul de *competenţă lingvistică* (lansat, în principal, de N. Chomsky), deşi conceptul asemănător, pe care îl numise *saber lingüístico*, fusese delimitat şi teoretizat de el înaintea lui Chomsky (v. *infra*, 4.1-4.3.). Într-un studiu în care propune o clasificare detaliată a contextelor (*Determinación y entorno* – 1955), Coşeriu preia, de la K. Bühler, termenul *Umfeld*, devenit în spaniolă *entorno* (în româneşte a fost tradus prin *cadru* de către C. Dominte, vezi Coşeriu 1957b/2004: 287)[3]. Uneori, pentru a arăta vechimea unui concept sau a unei distincţii, savantul român dublează termenul său cu unul antic, din greaca veche sau din latină. De exemplu, pentru norma nivelului individual al limbajului (nivelul discursului sau al textului)[4], el întrebuinţează termenul *potrivire* (eventual, *adecvare*) – în sp. *apropiado* (eventual, *adecuado*) –, amintind, totodată, şi aristotelicul *tò prépon* (din retorică). Nu trebuie uitat însă că, împrumutând termeni de la alţi lingvişti, Coşeriu redimensionează ori re-delimitează conceptele din spatele lor, în acord cu realitatea limbajului.

3.2.3. Asigurarea unei terminologii coerente şi adecvate, fie în limba în care a fost elaborată iniţial teoria coşeriană, fie în celelalte limbi în care a fost redată ulterior, nu a fost (şi nu este) lipsită de dificultăţi. De multe ori, „vinovate" sunt chiar unele limbi în care nu se realizează intuitiv anumite distincţii, esenţiale, de altminteri, pentru lingvistică. De pildă, deosebirile între *limbaj*, *limbă* şi *vorbire* pe care le fac limbi precum româna, italiana (*linguaggio*, *lingua*/*favella*, *parlare*), spaniola (*lenguaje*, *lengua*, *habla*[*r*])[5], portugheza (*linguagem*, *língua*, *fala*[*r*]) şi

[1] Iată ce mărturisea chiar el undeva: „…de la început m-am prezentat la nivelul tehnic cel mai înalt, discutând lucrurile cu autoritatea pe care ţi-o dă cunoaşterea lor profundă şi autentică. Utilizam conceptele şi terminologia exactă când mă refeream la autorii reputaţi, Saussure, Bloomfield, Hjelmslev…" (Coşeriu 1992e: 15). Donatella di Cesare subliniază, de asemenea, că „vorbea cu o precizie terminologică şi conceptuală pe care n-o mai întâlnisem la nimeni" (vezi http://www.contrafort.md/2003/108-109/617.html).

[2] În germ. *Inhalt*, în sp. *contenido*, în fr. *contenu* (Coseriu 2007c: 251).

[3] În fr. *entourage* (Coseriu 2007c: 255) sau *entour* (Coseriu 2001a: 31-67), iar în it. *intorno* (Coseriu 2002a: 122).

[4] *À propos*, termenul de *lingvistica textului* (*lingüística del texto*) şi conceptul aferent au fost folosite pentru prima oară în lingvistica mondială chiar de către Coşeriu, în studiul *Determinación y entorno* (vezi Coşeriu 1957b/2004: 294).

[5] Încă din anii '50 (cf. *El problema de la corrección idiomatica* [1957], în manuscris; vezi nota lui Óscar Loureda în Coseriu 2007a: 190), Coşeriu făcea deosebire, pentru spaniolă, între

franceza (*langage*, *langue*, *parole*) nu mai apar în alte limbi (unde întâlnim, de regulă, doar doi termeni, primul termen al perechii desemnând atât «limbajul» în general, cât şi «limba»), precum germana (*Sprache*, *Rede*), engleza (*language*/*tongue*, *speech*), rusa (*iazyk*, *reč'*) şi latina (*lingua*, *sermo*).

3.2.3.1. Aşa se face că în germană, atunci când se referă la o limbă istorică, Coşeriu este nevoit să întrebuinţeze expresia *Einzelsprache* ori să plaseze un adjectiv pe lângă *Sprache*, de pildă *die deutsche Sprache* (Coşeriu 2004a: 121). Tot astfel, limba germană nu face diferenţa între *discurso* (*discurs*) şi *texto* (*text*) în sensul în care ar fi dorit Coşeriu («discursul» ca formă a activităţii lingvistice, iar «textul», ca produs al acesteia):

> „…în germană, nu pot face, în mod normal, distincţia între *discurs* şi *text*, fiindcă, dacă spun *Rede*, se înţelege ori «vorbire», ori «discurs» (de exemplu, discurs politic) şi nu se înţelege faptul însuşi de a construi un discurs, adică textul ca activitate. Şi, de aceea, eu specific mereu că e vorba de două perspective diferite…" (*ibid*.)[1].

O discuţie aparte ar merita termenul de *discurs repetat* (desemnând frazeologia în sens larg), ce pare a fi fost inventat de Coşeriu[2]; oricum, savantul român este cel care l-a impus în cercetarea lingvistică. L-a utilizat în germană ca *wiederholte Rede* („vorbire repetată") într-un curs din 1961-1962 privind sistemul verbal romanic (vezi Coşeriu 1996a: 36). În franceză este *discours répété*, în spaniolă – *discurso repetido*, în italiană – *discorso ripetuto*. Ca denumire, pentru varianta germană (dar nu doar pentru aceasta, de vreme ce engl. *speech* înseamnă şi 'discurs'), o sugestie îi putea veni lui Coşeriu dinspre Leonard Bloomfield care, discutând despre metalimbaj (numit *hypostasis*), precizează că acesta „se înrudeşte cu citatul, *repetarea vorbirii* [s.m. C.M.]" („Hypostasis is closely related to quotation, the repetition of speech" [Bloomfield 1935/2005: 148]). Graţie versiunii critice spaniole a *Lingvisticii textului*, care trimite şi la unele manuscrise coşeriene inedite, descoperim că E. Coşeriu se referise la «el discurso repetido» chiar şi mai devreme, de când preda în Uruguay. Citez din lucrarea nepublicată *El problema de la corrección idiomática* (încheiată în 1957, la Montevideo): „discursos ya hechos y transmitidos como tales, a lo que puede llamarse *discurso repetido*" (*apud* Coseriu 2007a: 143, din nota editorului Ó. Loureda)[3].

---

idioma, desemnând limba istorică, şi *lengua* – termen utilizat pentru 'limbă în general', ce corespunde noţional oricărui sistem lingvistic.

[1] Totuşi, distincţia este prezentă, în cele din urmă, în versiunea germană a *Lecţiilor* (Coseriu 1988b: 254), prin termenii *Diskurs* şi *Text*. În celelalte limbi romanice amintite distincţia nu pune probleme de terminologie. Nici în engleză (*discourse* vs *text*).

[2] În Coseriu 2007a: 201 descoperim următoarele: „es lo que *he denominado* [subl.m. C.M.] *discurso repetido*".

[3] Pe de altă parte, versiunea originară a *Lecţiilor*, cea italiană, *Lezioni di linguistica generale*, este singurul loc în care Coşeriu utilizează şi termenul *discorso di riuso*, făcând referire la H. Lausberg: "Oltre a questi allusioni, una buona parte di tradizione linguistica, pur non riferendosi a

3.2.3.2. Deşi, după cum am văzut deja, Coşeriu privilegia termenii preluaţi din limba comună, el nu era împotriva termenilor proveniţi din limbile clasice (greacă veche şi latină) obţinuţi prin compunere (sau derivare) savantă, mai ales dacă pun în evidenţă o anume coerenţă teoretică. Astfel, pot fi menţionaţi termenii *diatopic* şi *diastratic*, respectiv *sintopic* şi *sinstratic* (alături de *diatopie* şi *diastratie*, respectiv *sintopie* şi *sinstratie*) împrumutaţi de la Leiv Flydal (care-i crease pe model saussurian, de la *sincronic* şi *diacronic*[1]) pentru a desemna varietatea (dialecte şi niveluri de limbă), respectiv omogenitatea din limbă (Coşeriu 2004a: 102; cf. şi Coşeriu 2000a: 263)[2]. Era necesară o pereche de termeni care să denumească şi varietatea şi omogenitatea stilistică, aşa că E. Coşeriu a adăugat termenii *diafazie* şi *sinfazie* (şi *diafazic* şi *sinfazic*). Această terminologie, chiar dacă este foarte coerentă şi exactă, îl nemulţumea întrucâtva pe lingvistul român din pricina formării ei: nu este în totalitate de origine grecească, deoarece este utilizat lat. *stratum* pentru 'pătură (socială)' – din păcate, în greceşte nu a fost găsit un cuvânt convenabil. Această preocupare pentru formarea terminologiei reiese şi din următorul citat:

> „La început, când ţineam mai mult ca să se înţeleagă bine că este o derivare grecească şi după regulile greceşti, spuneam *sinfatie* şi *diafatie* şi *sinfatic – diafatic*, fiindcă aşa s-ar fi format cuvintele în limba greacă. Însă, dat fiind că le formam din *fasis* [*phasis*], ca să le înţeleagă şi neînţelegătorii, am spus, la sfârşit, totuşi, *sinfasie*, explicând că într-o primă formă a teoriei spuneam *sinfatic* şi *diafatic*." (Coşeriu 1994c: 59).

Un alt termen, de acest tip, inventat de Coşeriu, îl reprezintă denumirea unei discipline propuse de el – *skeologia* [lingvistică] (< gr. σκεῦος 'lucru'), ce ar trebui să se ocupe de acea dimensiune a vorbirii care se datorează cunoaşterii lucrurilor (Coşeriu 2004a: 109)[3].

---

testi di autori noti, forma tuttavia una tradizione letteraria, un discurso di riuso, secondo una recente definizione che di questo concetto ha proposto il Lausberg." (Coseriu 1973b: 137).

[1] Vorbind despre insuficienţa termenului saussurian *synchronique*, Coşeriu motivează, cu umor, de ce lingvistul elveţian nu a folosit termenul *idiosynchronique*: „Ferdinand de Saussure preciza că ar trebui să spunem *idiosynchronique*, adică «într-o limbă» şi *synchronique*, care este o traducere a lui *gleichzeitig*. Adică «în acelaşi timp», însă renunţă apoi la termenul *idiosynchronique*, fiindcă i se pare prea lung, prea greoi (eu, glumind, spuneam că poate şi din cauza jocului de cuvinte implicit, fiindcă *idiosynchronique* se poate înţelege ca «idiot sincronic», însă Saussure nu spune acest lucru)…" (Coşeriu 1994c: 50).

[2] În celelalte limbi, termenii echivalenţi sunt cvasi-identici, aşa că nu-i mai menţionăm. Totuşi, în cazul unităţilor omogene *sin-*, în germană, într-o primă fază, pentru *niveluri de limbă*, Coşeriu preferă *Sprachstufen* (menţinându-l însă şi pe *Niveaux*, de origine franceză), iar, pentru *dialecte* (alături de *Dialekte*), pe *Mundarten*; în schimb, pentru *stiluri de limbă*, întrebuinţează doar *Sprachstile* (Coseriu 1976d: 28-29).

[3] În româneşte, a fost transpus termenul originar spaniol, *lingüística esqueuológica*, şi prin *lingvistică escheologică* (vezi Coşeriu 1994b: 134), deşi preferinţa lui Coşeriu mergea către formele *skeologic*[*ă*] şi *skeologie*.

3.2.3.3. În fine, ar mai fi de remarcat că există şi termeni aşa-zişi „coşerieni", care au ajuns să fie vehiculaţi în diverse lucrări de lingvistică datorită faptului că au apărut în traduceri pe care Coşeriu nu a mai apucat să le revizuiască. Personal, am observat, de pildă, că în versiunea spaniolă a cărţii *Sprachkompetenz* (1988), *Competencia lingüística* (1992)[1], *wiederholte Rede* 'discurs repetat' este redat *ad litteram* ca *habla repetida*, în loc de *discurso repetido*, cum era firesc[2], iar, în loc de *saber elocucional* (cum era termenul originar în spaniolă), apare *saber elocutivo*. Mai grav este că în traducerea spaniolă a cărţii *Das romanische Verbalsystem* (1976), *El sistema verbal románico* (publicată în Mexic în 1996), se produc confuzii în ceea ce priveşte receptarea fundamentelor teoriei coşeriene, întrucât, foarte frecvent, germ. *Sprache* este redat în text prin *lengua*, când ar fi trebuit să fie tradus prin *lenguaje*.

4. Competenţa lingvistică. Termenul (termenii) şi conceptul în cauză

După cum anunţam la început, intenţionez să prezint un „studiu de caz" referitor la un concept central al lingvisticii coşeriene, cel de «cunoaştere/competenţă lingvistică», împreună cu terminologia care denumeşte (în diverse limbi) atât conceptul general respectiv, cât şi conceptele rezultate în urma altor distincţii operate în cadrul acestuia. Conceptul trebuie discutat prin raportare la universul de discurs coşerian, de aceea îmi permit să aduc o serie de precizări lămuritoare.

4.1. Definiţia şi structura limbajului

Cardinală, ca punct de emergenţă pentru gândirea lui E. Coşeriu, este definiţia pe care savantul român o dă limbajului: „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)" (Coşeriu 2000a: 233). De aici se desprinde acel „cadru de referinţă epistemologic" (reprezentat de Coşeriu într-un tabel sinoptic celebru, v. *infra*), care i-a fost genialului lingvist „de mare ajutor în interpretarea nu numai a diferitelor probleme lingvistice începând cu schimbarea lingvistică şi terminând cu traducerea şi corectitudinea lingvistică, ci şi a structurii disciplinelor lingvistice şi a evoluţiilor recente în lingvistică" (Coseriu 1985: XXV).

[1] Despre care Coşeriu afirma că este o traducere „destul de slabă […] cu greşeli şi de terminologie" (Coşeriu 2004a: 94).

[2] Calchiind termenul german, şi unii lingvişti români întrebuinţează termenul de *vorbire repetată*.

Schema coşeriană a reprezentării limbajului

puncte de vedere / niveluri	*enérgeia* **activitate**	*dýnamis* **competenţă**	*érgon* **produs**
universal	vorbire în general	competenţă elocuţională	totalitatea „vorbitului”
istoric	limba concretă	competenţă idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competenţă expresivă	„text”

Sursa: Coşeriu 2000a: 237

În ceea ce priveşte *competenţa lingvistică*, se constată că există la nivel universal o *competenţă elocuţională* („a şti să vorbeşti în general”), la nivel istoric, o *competenţă idiomatică* („limba în calitate de cunoaştere tradiţională a unei comunităţi”) iar la nivel individual, o *competenţă expresivă* („cunoaştere cu privire la elaborarea «discursurilor»”) (Coşeriu 2000a: 236). Se pot opera şi distincţii ulterioare. Astfel, în cadrul competenţei idiomatice pot fi deosebite o *competenţă idiomatică extralingvistică* (adică o cunoaştere tradiţională şi comună referitoare la „lucruri”, incluzând şi ideile ori credinţele despre lucrurile înseşi), o *competenţă idiomatică „textuală”* (şi anume cunoaşterea „textelor” care se transmit ca atare într-o comunitate lingvistică, de pildă proverbele, frazeologismele etc.) şi o *tehnică tradiţională a vorbirii* (adică „limba” în sens strict)[1].

4.2. Termeni coşerieni referitori la «competenţa lingvistică»

Deşi conceptul de «competenţă lingvistică» este clar delimitat la Coşeriu, se observă că termenul de *competenţă* (*lingvistică*) este adoptat târziu de lingvistul român (şi, mai ales, pentru română), întrucât nu a găsit un echivalent exact pentru termenul pe care îl utilizase în spaniolă – limba în care şi-a dezvoltat teoria (vezi Coseriu 2001b) – şi anume termenul de *saber lingüístico* (aproximativ ‘ştiinţa lingvistică’)[2]. Din păcate, limba română nu a păstrat cuvântul latinesc *sapere* (care a dat în celelalte limbi romanice *saber*, *savoir*, *sapere* etc.), ci doar verbul *scire* ‘a şti’ – care nu satisface în acest caz, fiindcă, în spaniolă, *saber* reprezintă ‘ştiinţa’ în sensul popular al cuvântului. În consecinţă, nici *ştiutul* şi nici *cunoştinţa* nu sunt soluţii convenabile. Aşa se face că, după precizările de rigoare, Coşeriu va întrebuinţa termenul *competenţă* (în

[1] Termenii originari spanioli sunt *saber idiomático extralingüístico*, *saber idiomático «textual»* şi *técnica tradicional del hablar* (Coseriu 1972c: 258-259).

[2] Totuşi, într-una dintre primele traduceri în româneşte ale lui Coşeriu, a fost întrebuinţat şi termenul *cunoaştere* [*lingvistică*], pur şi simplu (vezi Coşeriu 1994b: 135-136).

germ. [*Sprach*]*Kompetenz*) „în acord cu un anumit termen care a devenit cunoscut în ultimul timp" (Coşeriu 1994c: 27)[1].

Terminologia, pentru cele trei tipuri de competenţă lingvistică deosebite, este destul de unitară şi în celelalte limbi. Să se compare: în sp. *saber elocucional*, *saber idiomático*, *saber expresivo* (Coseriu 1972c: 258), în ital. *sapere locutivo* (sau *elocuzionale*, în Coseriu 1992c: 13), *sapere idiomatico*, *sapere espressivo* (Coseriu 2002a: 69); în fr. *savoir élocutionnel*, *savoir idiomatique*, *savoir expressif* (Coseriu 1992h: 432); în germ. *Elokutionelles Wissen*, *einzelsprachliches Wissen*, *expressives Wissen* (Coseriu 1988b: 254)[2]; în engl. *elocutional knowledge*, *idiomatic knowledge*, *expressive knowledge* (Coseriu 1985: XXIX).

Undeva, Coşeriu justifică de ce a ales determinanţii *elocucional*, *idiomático* şi *expresivo*. Termenul *elocucional* reia acel *elocutio* aparţinând retoricii antice, care se referea la arta generală de a vorbi – aşadar, urmează o tradiţie (Coseriu 1992a: 95); termenul *idiomático* provine de la cuvântul spaniol *idioma* ce desemnează limba istorică particulară (*ibid*.: 100-101); termenul *expresivo* nu trimite la o anumită tradiţie, dar nu a fost găsit un termen mai bun (*ibid*.: 104-105)[3].

4.3. Complexitatea conceptului «competenţă lingvistică»

Până aici am înţeles că, prin *competenţă lingvistică* (*Sprachkompetenz*, *linguistic competence* sau, eventual, *competencia lingüística*), Coşeriu înţelege acel *saber lingüístico* pe care îl întrebuinţase încă din anii '50 şi care reprezintă, în viziunea sa, sarcina primară a lingvisticii. Dar ce tip de cunoaştere ar fi aceasta? Unde s-ar încadra? Sau, altfel spus, în ce ar consta natura ori esenţa sa? Conceptul de *saber lingüístico* nu poate fi înţeles corect, aşa cum spuneam, decât în contextul lingvisticii integrale coşeriene al cărei obiectiv a fost întotdeauna acela de a se raporta, într-o manieră coerentă şi unitară, la realitatea limbajului. Coşeriu a dedicat *competenţei lingvistice* mai multe prelegeri şi conferinţe (vezi, de pildă, Coseriu 1985 şi Coşeriu 1994c: 27-47) şi chiar şi o carte, *Sprachkompetenz. Grundzüge der theorie des sprechens* (publicată în 1988 şi având la bază două cursuri ţinute în anii 1983-1985 la Universitatea din Tübingen), pe care o plasa „la sfârşitul sintezei", adică la încheierea construcţiei sale teoretice („la începutul sintezei" aflându-se *Sincronía, diacronía e historia* – 1958) (vezi Coşeriu 2004a: 93-94).

---

[1] Aluzia este evidentă: este vorba, mai ales, de termenul de *competence* lansat de N. Chomsky.

[2] Deşi termenul *Können* pare o opţiune mai firească în cazul cunoaşterii lingvistice decât *Wissen*, Coşeriu îl alege pe cel din urmă tot pentru a evita unele complicaţii terminologice: un *allgemeinsprachliches Sprechenkönnen* pentru 'saber hablar lingüístico general' ar fi fost destul de incomod (Coseriu 1992a: 95-96).

[3] De altfel, termeni precum *saber discursivo* şi *saber textual* pot crea confuzii, îndepărtându-se de conceptul coşerian.

Pentru Eugeniu Coşeriu, un studiu asupra competenţei lingvistice ar trebui să abordeze cu precădere următoarele patru probleme:

a) Ce cuprinde această competenţă?
b) Care este natura acestei competenţe/cunoaşteri?
c) Care este conţinutul acestui tip de cunoaştere?
- Se cunosc forme şi conţinuturi şi structuri ale formelor şi conţinuturilor?
- Se cunosc operaţii pentru configurarea formelor şi conţinuturilor?
- Se cunosc reguli şi norme pentru realizarea acestor operaţii?
d) Cum este configurată această cunoaştere?
- Este această cunoaştere configurată în mod sistematic, adică este „structurată”?
- Dacă este structurată, la ce niveluri şi în ce măsură se structurează această cunoaştere? (Coseriu 1992a: 11-12).

Cartea lui Coşeriu tratează *in extenso* toate aceste probleme, mergând „dincolo de structuralism”, către „lingvistica integrală”. Am prezentat (după Coşeriu, evident), doar lapidar, răspunsul la prima întrebare (a)) Încerc acum să înfăţişez şi modul în care savantul român răspunde la cea de-a doua întrebare (b)).

4.3.1. Referindu-se la natura competenţei lingvistice, E. Coşeriu consideră că, în această privinţă, în lingvistică se constată, la rigoare, existenţa a două concepţii: o concepţie veche, al cărei reprezentant principal în secolul al XX-lea a fost Saussure, potrivit căreia capacitatea de a vorbi este o capacitate inconştientă, şi o concepţie opusă celei dintâi (chiar dacă nu la fel de explicit formulată), vehiculată mai ales prin Chomsky, conform căreia vorbitorii posedă o cunoaştere intuitivă a regulilor limbii lor (Coseriu 1992a: 210-211). După o prezentare critică (dar şi integratoare) a acestor două concepţii (v. *ibid*.: 211-228), Coşeriu îşi expune propria concepţie asupra competenţei lingvistice (*ibid*.: 228-251) pe care o vede „como saber técnico”. Saussure presupunea că vorbitorii nu au niciun fel de cunoaştere cu privire la mecanismul limbii; pe de altă parte, Chomsky pleca de la o cunoaştere intuitivă a vorbitorilor, dar nu deosebea trăsăturile acesteia de cele ale cunoaşterii reflexive. După Coşeriu, singurul care a sesizat problema şi a încercat să opereze anumite distincţii în cadrul cunoaşterii lingvistice a fost Hermann Paul (în *Prinzipien der Sprachgeschichte*) – din nefericire, fără ajunge la o rezolvare satisfăcătoare (cf. şi Coşeriu 1997a: 53-54).

4.3.2. Conceptul de «competenţă lingvistică» poate fi discutat atât din (1) perspectivă lingvistică, pentru a-i releva diviziunile interne impuse de organizarea limbajului pe cele trei niveluri ale sale, cât şi din (2) perspectivă filozofică, pentru a-i determina natura şi încadrarea în conceptul mai general de «cunoaştere».

4.3.2.1. Despre competenţa lingvistică din perspectiva lingvisticii (care la Coşeriu presupune frecvent şi elemente ce ţin de filozofia şi teoria limbajului)

am mai vorbit (vezi *supra*, 4.1.). Totuşi, trebuie arătat că, până să ajungem la competenţa lingvistică propriu-zisă, sunt necesare câteva delimitări. Schematic, încadrarea conceptului care ne interesează este sugestiv redată în figura de mai jos.

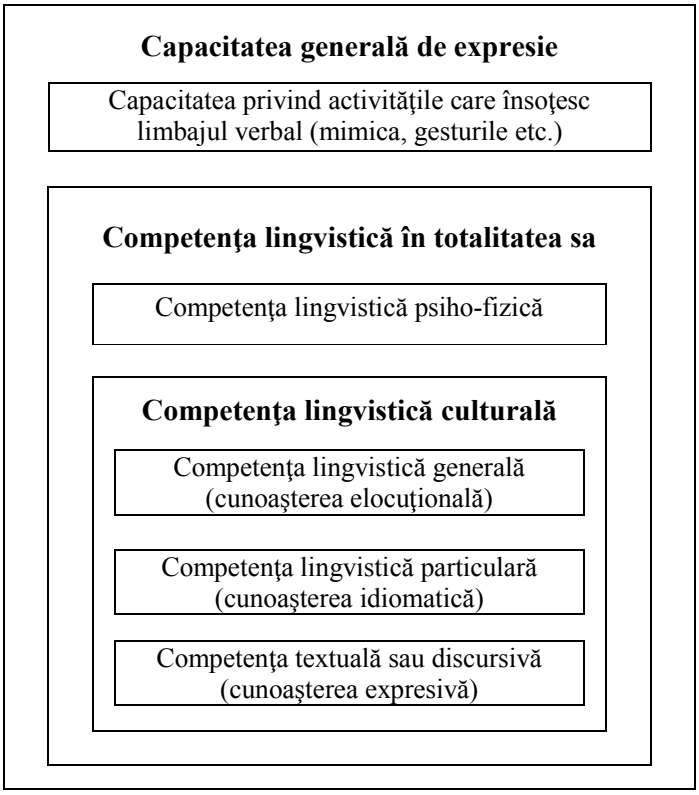
Capacitatea generală de expresie
Capacitatea privind activităţile care însoţesc limbajul verbal (mimica, gesturile etc.)
Competenţa lingvistică în totalitatea sa
Competenţa lingvistică psiho-fizică
Competenţa lingvistică culturală
Competenţa lingvistică generală (cunoaşterea elocuţională)
Competenţa lingvistică particulară (cunoaşterea idiomatică)
Competenţa textuală sau discursivă (cunoaşterea expresivă)

Sursa: Coseriu 1992a: 81

După cum se observă, competenţa lingvistică în deplinătatea sa are o componentă psiho-fizică şi una culturală. Competenţa lingvistică psiho-fizică, ce corespunde nivelului biologic al vorbirii, nu face obiectul lingvisticii coşeriene: „Mecanismele vorbirii condiţionate din punct de vedere biologic nu constituie, într-o formă directă, obiectul lingvisticii [văzute] ca ştiinţă a culturii." (Coseriu 1992a: 85)[1]. Prin urmare, preocuparea lingvistului trebuie să se îndrepte către nivelul cultural al vorbirii sau, altfel spus, către competenţa lingvistică culturală.

[1] În altă parte, Coşeriu spune: "Ahora bien, el «hablar» (que, en sentido técnico, incluye también el escribir) es una actividad que se funda en una *facultad* y revela un *saber*. Por ello mismo, el lenguaje pertenece a dos planos de la vida del hombre: el *biológico* y el *cultural*. La

4.3.2.2. Mult mai bogat se dovedeşte a fi conceptul în cauză dacă este examinat şi delimitat din perspectivă filozofică. Coşeriu era de părere că lingvistica, „în măsura în care nu doreşte să fie doar «erudiţie ciclopică» (cum numea Kant ştiinţele lipsite de ochiul filozofiei)”[1], nu poate ignora filozofia[2]. Din acest motiv, ori de câte ori discută o problemă ce ţine de esenţa limbajului, savantul român apelează la filozofie. Şi determinarea naturii competenţei lingvistice se face tot pe calea filozofiei. În consecinţă, atunci când Coşeriu afirmă că „la lingüística es un saber sobre un saber intuitivo o técnico como objeto” (Coseriu 1992a: 252-253), trebuie avute în vedere o serie de distincţii pe care filozofi precum Aristotel, Leibniz, Hegel, Husserl le-au făcut cu privire la cunoaştere în general, ajutându-l pe lingvistul român să ajungă la concluzia de mai sus. Încercăm să evidenţiem încărcătura filozofică a conceptului de «competenţă/cunoaştere/„ştiinţă” lingvistică» în cele ce urmează.

4.3.2.2.1. De la Aristotel, Coşeriu a preluat (pe filiera lui A. Pagliaro) termenul gr. *téchne* care desemna o cunoaştere sigură, dar nejustificată. În acest sens, limba este o tehnică (un „a şti să faci”) pe care vorbitorii o învaţă şi de care se folosesc mai apoi (cf. *téchne grammatiké*). În greaca veche se făcea şi distincţia între *dóxa* ‘cunoaştere nesigură, părere’ şi *epistéme* ‘ştiinţă justificată, reflexivă’ (Coşeriu 1994a: 36)[3]. Aşadar, „toată competenţa lingvistică este tehnică, este cunoaştere sigură, dar intuitivă. Vorbitorul ştie cum se spune, de ce spune ce spune, însă nu poate explica altfel decât prin faptul că «aşa se spune»” (*ibid*.). Lingvistul trebuie să treacă de la acea *téchne* a vorbitorului la *epistéme*. Tot de la Aristotel, prin W. von Humboldt (cel care observase că limbajul este, în esenţă, *enérgeia* ‘activitate’, şi nu *érgon* ‘produs’), Coşeriu preia termenul *dýnamis* ‘potenţă’ ce se referă la un concept caracterizând activităţile productive (între care se include şi limbajul). Acest concept aristotelic[4] aduce, în plus, ideea că o activitate productivă se desfăşoară în baza unei competenţe (*dýnamis*), competenţă care se poate însă îmbogăţi continuu tocmai prin inovaţiile care apar

facultad de hablar, en cuanto fisiológica y psíquicamente condicionada, pertenece al plano biológico; el saber hablar, en cuanto conocimiento técnico del lenguaje en sus modalidades materiales y semánticas, pertenece al plano cultural.” (Coseriu 1972c: 258).

[1] Vezi transcrierea, parţială şi provizorie, a unui manuscris coşerian (privind teoria lingvistică a numelui propriu, datând din anii ’50) pe site-ul www.coseriu.de, la rubrica Projekt C@seriu. Referirea se făcea la *Logica* lui Kant (apărută în 1800).

[2] Precizăm că E. Coşeriu avea solide cunoştinţe de filozofie: obţinuse în Italia, la vârsta de 28 de ani, şi un titlu de doctor în filozofie.

[3] Cele două „izvoare” ale învăţării prin care se depăşeşte ceea ce se ştie sunt studiul (*máthema*) şi experienţa (*empeiría*) (Coşeriu 1994c: 173).

[4] Pe care Coşeriu l-a descoperit prin Humboldt (datorită perechii *enérgeia – érgon*), deşi *dýnamis* nu se găseşte la Humboldt, care l-a omis, nesesizând importanţa sa.

în cursul activităţii respective. Prin urmare, dacă un fapt lingvistic inedit „convine" comunităţii idiomatice, el este preluat din *érgon* în *dýnamis* şi reluat în vorbire. În caz contrar, acel fapt rămâne la nivel de *érgon* 'produs', în stadiu de *hápax legómenon*. Se pune astfel în evidenţă ideea că limba nu este doar ceea ce s-a făcut, ci şi un sistem al modurilor de a face în continuare, o tehnică deschisă ce incorporează şi virtualităţi (despre care Coşeriu va vorbi prin intermediul conceptului de «sistem»).

4.3.2.2.2. De la Hegel provine distincţia între «cunoscut» şi «recunoscut» şi ideea că omul de ştiinţă (lingvistul, de pildă) trebuie să treacă de la cunoaşterea intuitivă, nejustificată (*Bekannt*) la cunoaşterea reflexivă, justificată (*Erkannt*). Din acest punct de vedere, lingviştii urmează – în mod conştient sau inconştient – sfatul lui Hegel: „toată cunoaşterea trebuie să ajungă să fie recunoaştere" (Coseriu 1992a: 229; cf. şi Coşeriu 2004a: 89).

4.3.2.2.3. De la Husserl, Coşeriu a preluat conceptul de «cunoaştere originară» (*Vorwissen* [cf. Coseriu 1988b: 50] sau *ursprüngliche Wissen* [cf. Coşeriu 2004a: 88]), ce constituie fundamentul prealabil (în calitate de cunoaştere preştiinţifică) al ştiinţelor culturii. Fiind vorba, în acest caz, de creaţii sau activităţi umane (ceea ce omul produce în mod liber şi intenţionat), cercetătorul nu porneşte de la ipoteze (ca în cazul ştiinţelor naturii), ce se pot confirma sau nu, ci de la o cunoaştere intuitivă, sigură (Coşeriu 2000a: 41). Aşadar, lingvistul are o anumită doză de certitudine atunci când studiază limbajul: punctul său de plecare îl constituie chiar cunoaşterea limbii, pe care o posedă ca vorbitor.

4.3.2.2.4. Nerespectând o ordine cronologică a contribuţiilor filozofice, am lăsat la sfârşit distincţiile lui Leibniz privind gradele cunoaşterii. Aceasta întrucât scurtul său tratat, *Meditationes de cognitione, veritate et ideis* (1684), era apreciat în grad maxim de Coşeriu, care îl şi recomanda spre memorare studenţilor, de vreme ce concisa lucrare a servit la fundamentarea diverselor discipline umaniste (de pildă, a esteticii, încă din 1735, graţie lui Baumgarten). Într-o polemică subtilă cu [«ideile clare» ale lui] Descartes, Leibniz introduce mai multe deosebiri (sau grade) pentru a arăta cum se ajunge la veritabila cunoaştere ştiinţifică (Leibniz 1684/1972: 26-28).

a) La un prim nivel, în cadrul conceptului de «*cognitio*», Leibniz face distincţia între o «*cognitio obscura*» şi o «*cognitio clara*». *Cognitio obscura* este o cunoaştere nesigură, vagă, ce corespunde grecescului *dóxa*, deoarece nu permite recunoaşterea obiectului cunoaşterii.

b) «*Cognitio clara*», ce permite identificarea obiectului, se împarte într-o «*cognitio confusa*»[1] şi o «*cognitio distincta*». «*Cognitio confusa*» se numeşte *confusa* nu pentru că ar fi obscură, ci pentru că nu are justificare (şi uneori nici nu necesită aşa ceva). Este o cunoaştere sigură (cum este, de altfel, şi «*cognitio clara*»), dar de tipul „nu ştiu de ce", corespunzând grecescului *téchne*. Justificările apar abia în cazul acelei «*cognitio clara distincta*».

c) «*Cognitio clara distincta*» se divide, la rându-i, într-o «*cognitio inadaequata*» şi o «*cognitio adaequata*». Cunoaşterea distinctă inadecvată oferă doar primele justificări. Este, de pildă, „ştiinţa" unui grădinar cu privire la plantele pe care le îngrijeşte. În schimb, cunoaşterea distinctă adecvată este cunoaşterea ştiinţifică şi filozofică în sens autentic, ce merge până la ultimele justificări. Este, bunăoară, ştiinţa specialistului în botanică, ce cunoaşte – spre deosebire (şi în plus faţă) de grădinar – şi procesele chimice ce determină transformările din plante (Coseriu 1992a: 229-234 şi Coşeriu 1996a: 14-16)[2].

Gradele cunoaşterii după Leibniz

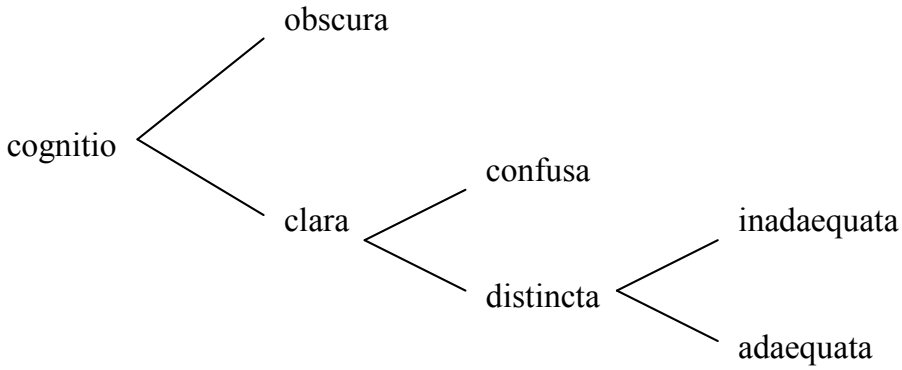

Sursa: Coseriu 1992a: 230

[1] Precizare: «*cognitio confusa*» nu trebuie să se confunde cu «*cognitio obscura*», iar cuvântul *clara* este întrebuinţat de Leibniz într-o accepţie tehnică.

[2] În acest cadru ar merita amintit şi filozoful italian G. Vico, care, pentru a stabili tipul de cunoaştere proprie diferitelor categorii de ştiinţe, făcea deosebire, pe de o parte, între *verum* şi *certum* şi, pe de altă parte, între *verum* şi *factum*. De pildă, doar în cazul ştiinţelor umaniste adevărul şi siguranţa (*verum et certum*) coincid, întrucât obiectele culturale de care se ocupă acestea sunt făcute de noi, oamenii, „atribuindu-le noi un adevăr care este al lor; şi mai ştim şi care este intenţia noastră" (Coşeriu 1994c: 23). De altfel, Coşeriu apelează chiar la distincţiile lui Leibniz (privind gradele cunoaşterii) pentru a lumina distincţiile similare ale lui Vico (Coseriu 2010: 314-322).

4.3.3. În consecinţă, în termeni greceşti, „competenţa lingvistică nu este nici *dóxa*, nici *epistéme*; este *téchne*, i.e. o cunoaştere tehnică" (Coseriu 1992a: 236-237). Pe de altă parte, Coşeriu afirmă (şi observase lucrul acesta încă din anii '50[1]) că „ştiinţa" vorbitorului „aparţine acelui tip de «ştiinţă» pe care Leibniz o numea *cognitio clara vel confusa* (adică sigură dar care nu se poate justifica) şi celuilalt tip de «ştiinţă», pe care tot Leibniz o numea *distincta vel inadaequata* (care se poate justifica numai parţial), deşi simpla *«ştiinţă» de a vorbi o limbă* se învecinează, într-o parte, cu o «ştiinţă» *obscură* (*cognitio obscura*) (în care intră tot ceea ce vorbitorul ştie într-un mod nesigur) şi, în cealaltă parte, cu o «ştiinţă» *distinctă adecvată* (*cognitio distincta vel adaequata*), care este a gramaticianului (a lingvistului) şi a vorbitorului însuşi ca gramatician" (Coşeriu 1997a: 52-53).

4.3.4. Atunci când vorbitorul obişnuit, fără pregătire lingvistică, încearcă să dea explicaţii ştiinţifice unui fapt lingvistic, el se transformă într-un „lingvist naiv", putând greşi foarte uşor. Coşeriu apreciază că, la rigoare, vorbitorii obişnuiţi îşi pot justifica „ştiinţa"/cunoaşterea lingvistică doar în două moduri: (1) printr-o justificare de tipul „pentru că asta nu-i acelaşi lucru" sau „pentru că asta ar însemna altceva" – ceea ce Coşeriu numeşte *justificarea funcţiei* (adică prin semnificatul formelor şi procedeelor lingvistice) şi (2) printr-o justificare de tipul „pentru că noi (nu) zicem aşa" – pe care Coşeriu o numeşte *justificarea prin comunitate* sau *justificarea istorică*, ce face referire la tradiţia cunoaşterii unei limbi (Coseriu 1992a: 252).

5. Concluzii

Afirmam la început că Eugeniu Coşeriu acorda foarte multă atenţie terminologiei prin intermediul căreia şi-a făcut cunoscute principalele concepte şi distincţii ale gândirii sale lingvistice şi că modul în care şi-a construit aparatul terminologic reflectă un tip de atitudine ce derivă din principiile de deontologie a ştiinţei după care s-a condus în decursul activităţii sale ştiinţifice. Într-adevăr, dintre cele cinci „principii ale lingvisticii ca ştiinţă a culturii" (formulate explicit de Coşeriu în 1977, în discursul de recepţie la Academia din Heidelberg), mai cu seamă două, principiul tradiţiei şi principiul binelui public, se vădesc în modul în care savantul român şi-a clădit edificiul terminologic de o remarcabilă coerenţă, adecvat lingvisticii sale integrale. Celelalte trei principii menţionate (ca, de altfel, toate cinci) se referă, întâi de toate, la concepte, idei, distincţii, şi nu la termeni. Principiul realismului, în formularea lui Platon („să spui lucrurile aşa cum sunt"), poate induce ideea că termenii – ca „substitute" ale „lucrurilor", cum îi consideră

[1] Într-adevăr, aceste precizări sunt făcute încă de la prima ediţie a cărţii sale, *Sincronie, diacronie şi istorie* (vezi Coseriu 1958: 33), chiar dacă acolo Coşeriu – amintind distincţiile lui Leibniz – nu oferea şi terminologia originară latinească a filozofului invocat.

unii oameni de ştiinţă – pot „exprima" obiectele de care ne ocupăm aşa cum sunt… Însă, chiar dacă termenii ştiinţifici sunt convenţionali şi motivaţi obiectiv, ei nu sunt motivaţi în mod real, adică din punct de vedere material: substanţa lor (ca şi în cazul oricărui alt cuvânt) nu prezintă nicio relaţie naturală cu lucrurile desemnate. Adevărul despre „lucruri" nu poate fi exprimat decât în enunţuri, adică în acel *lógos apophantikós* (de care vorbea Aristotel) – dar, fireşte, limbajul ştiinţific se serveşte pentru aceasta de termeni riguros definiţi. Nici principiul umanismului[1] şi nici principiul antidogmatismului nu privesc direct chestiunea terminologiei, întrucât se referă, în primul rând, la cunoaştere şi la adevăr.

[Publicat, cu acelaşi titlu, în *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrănceanu* (editori Isabela Nedelcu, Alexandru Nicolae, Alice Toma, Rodica Zafiu), Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2011, pp. 233-248.]

[1] Principiul umanismului se vădeşte, raportat la problema terminologiei, doar în următorul sens: dat fiind faptul că Eugeniu Coşeriu (ca orice alt lingvist [important]) a folosit şi a creat termeni (lingvistici, desigur), atunci rezultă (în baza „cunoaşterii originare") că el ştia foarte bine ce este acela un «termen» şi că putea vorbi despre natura sau specificul terminologiei în general. Lucru pe care l-a şi făcut în mai multe rânduri [vezi, aici, III]. Aceeaşi „cunoaştere originară" i-a servit ca fundament şi în studiul său (parţial publicat) despre teoria lingvistică a numelui propriu (întrebarea iniţială fiind: „Ce ştiu eu, ca vorbitor, atunci când folosesc un nume propriu?").

V. Tradiţie şi inovaţie în problema discursului repetat: (Pseudo)Hermogenes din Tarsus şi Eugeniu Coşeriu despre „tehnica colajului”

0. În ultimii ani, la Iaşi, sub îndrumarea profesorului Stelian Dumistrăcel, a prins contur o şcoală lingvistică de orientare coşeriană, *Tehnica liberă a limbajului şi discursul repetat*, ce începe să-şi arate rezultatele prin contribuţiile discipolilor (concretizate în teze de doctorat sau diverse comunicări pe tema *discursului repetat* [în continuare: DR]). Eugeniu Coşeriu a fixat principiile pentru cercetarea DR şi i-a lăsat pe alţii să investigheze acest domeniu extrem de vast. În lingvistica românească, Stelian Dumistrăcel este cel care şi-a asumat, cu pasiune, o astfel de sarcină, fiind autoritatea cea mai competentă. O dovedeşte şi recenta sa monografie dedicată DR, *Discursul repetat în textul jurnalistic*. *Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media* (Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2006), în care se vădesc preocupările Domniei Sale pentru clasificarea riguroasă a speciilor de *enunţuri aparţinând discursului repetat* [în continuare: EDR], pentru analiza modificărilor EDR din perspectiva *quadripartita ratio* (după Quintilian) şi pentru surprinderea efectelor stilistice, în planul vorbirii, ale respectivelor destructurări/restructurări operate pe EDR, textul jurnalistic fiind un teren propice producerii acestora.

1. Printre termenii utilizaţi în lucrarea menţionată, am remarcat cuvântul-cheie «colaj» (p. 7 şi *passim*), ca, de altfel, şi sintagme ce îl includ, precum „integrare de tip «colaj»” (p. 11) sau „tehnică «de colaj»” (p. 30) ori „utilizare de tip «colaj»” (aceasta din urmă chiar în titlul cap. 3 al părţii I: *Utilizarea de tip „colaj” a EDR*; p. 85) sau „intertextualitate de tip colaj” (p. 151) sau „tehnică a «colajului»” (*passim*) etc., cu referire la modul în care EDR sunt inserate în texte. Cel care a stabilit legătura între acest procedeu şi tehnica picturală a colajului este tot E. Coşeriu (v. *infra*, 2.). Fiind o analogie, este explicabil de ce termenul *colaj* este folosit în majoritatea cazurilor (atât la E. Coşeriu, cât şi la St. Dumistrăcel) între ghilimele, aşa cum se întâmplă, de obicei, cu termenii

neasimilaţi încă de lingvistică[1] sau întrebuinţaţi în accepţie figurată, preluaţi fiind din alte domenii. Considerăm că utilizarea acestui termen de către Stelian Dumistrăcel şi insistenţa de a-l impune sunt mai mult decât binevenite, având în vedere atât tehnica pe care o desemnează, cât şi etimologia sa. Iniţiativa este lăudabilă, de vreme ce se înscrie – după cum încercăm să arătăm – într-o anumită tradiţie (continuată cel puţin până în evul mediu), ale cărei origini pot fi aflate în antichitate. Este vorba despre tehnica introducerii citatului în text, după (Pseudo)Hermogenes, prin *lipire* (*katà kóllesin*) sau prin *parodiere* (*katà paroidían*). Aşadar, se confirmă zicala potrivit căreia marile spirite se întâlnesc uneori. Dar până să prezentăm această distincţie, avem nevoie de câteva precizări.

1.1. Mai întâi, se cuvine să amintim că *discursul repetat* este pentru E. Coşeriu „tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»" (Coşeriu 2000a: 258). Acest tip de tradiţie se opune „tehnicii libere a discursului" (ce cuprinde „elementele constitutive ale limbii şi regulile «actuale» cu privire la modificarea şi combinarea lor, adică «cuvintele», instrumentele şi procedeele lexicale şi gramaticale"; *ibid*.). În sfera DR se încadrează, ca specii, citatele celebre, proverbele, wellerismele (ce fac obiectul lingvisticii textului), locuţiunile fixe, formulele de comparaţie şi diferite alte expresii (*ibid*.: 259-262). Dintre acestea, numai o parte privesc competenţa idiomatică [= *el saber idiomatico*], şi anume cele cunoscute, de regulă, în lingvistica românească, drept *frazeologisme* (adică îmbinări stabile de cuvinte, considerate, de către Th. Hristea, echivalente reale sau potenţiale ale cuvintelor).

1.2. Se pare că termenul *discurs repetat* a fost inventat de Coşeriu[2]; în orice caz, savantul român este cel care l-a impus în cercetarea lingvistică. L-a utilizat în germană ca *wiederholte Rede* („vorbire repetată"), în franceză, ca *discours répété*, în spaniolă, ca *discurso repetido*, în italiană, ca *discorso ripetuto*. Ca denumire, pentru varianta germană (dar nu doar pentru aceasta, de vreme ce engl. *speech* înseamnă şi 'discurs'), o sugestie îi putea veni lui Coşeriu dinspre Leonard Bloomfield[3] care, discutând despre metalimbaj (numit *hypostasis*),

[1] Se explică astfel de ce termenul *colaj* (sau conceptul aferent) nu figurează în lista principalelor concepte («discurs repetat», «figură de construcţie», «context de relevanţă» etc.) cu care St. Dumistrăcel operează constant în lucrare (vezi *op. cit.*, p. 17-18), deşi apare constant şi este prezent chiar şi în titlul unui capitol.

[2] În Coseriu 2007a: 201, descoperim următoarele: „es lo que *he denominado* [subl.n. C.M.] *discurso repetido*" (vezi, pentru mai multe detalii, în acest volum, *supra*, IV, 3.2.3.1).

[3] Pentru care Coşeriu avea o mare admiraţie – o declară în mai multe rânduri; acelaşi lucru era valabil şi în cazul lui Hjelmslev. Deşi le-a criticat teoriile, considerând că baza acestora era eronată, i-a apreciat pentru coerenţa lor. Că le cunoştea opera în cele mai mici detalii, o dovedeşte studiul *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (din 1954; pentru versiunea românească, vezi Coşeriu 1954/2004: 115-237).

precizează că acesta „se înrudeşte cu citatul, *repetarea vorbirii* [s.n. C.M.]” („Hypostasis is closely related to quotation, the repetition of speech” [Bloomfield 1935/2005: 148]).

Despre discursul repetat discută şi Sofia Dima (neprecizând nicăieri de unde a preluat termenul şi netrecându-l pe E. Coşeriu în bibliografie – vezi Dima 2000: 191-196) din perspectivă literară şi văzând în acesta un numitor comun al codurilor literare (arhitextual, paratextual, metatextual, intertextual etc.). Rezultă că autoarea înţelege prin *discurs repetat* o noţiune mult mai cuprinzătoare, care există la toate nivelurile limbii, constituind „în fapt, atât baza scriiturii cât şi a lecturii”. El „se află sub forma clişeelor de limbă, a locuţiunilor, a locurilor comune, a reprezentărilor stereotipe, a schemelor secvenţiale sau generice” şi demonstrează că fenomenul pus în discuţie este complex şi divers putând fi reperat şi analizat în domeniul lingvistic, retoric, semiotic, ideologic etc. Se mai vorbeşte totodată şi de „mirajul formelor pe care acesta le poate îmbrăca, unele fiind concrete, altele abstracte şi multe dintre ele schematice”.

1.3. O discuţie aparte merită legătura pe care o stabileşte Bloomfield (v. *supra*) între *citat* (specie a DR) şi *metalimbaj*. Discursul repetat şi metalimbajul sunt, după Coşeriu, termeni ai unor distincţii diferite, pe care Magistrul le face pentru a ajunge la acea *langue* a lui Saussure (adică limba funcţională). În acest scop, este necesar să se deosebească între: [1] cunoaşterea limbii şi cunoaşterea „lucrurilor”; [2] limbaj primar şi metalimbaj; [3] sincronie şi diacronie; [4] tehnică liberă şi „discurs repetat”; [5] „arhitectura” şi „structura” limbii (sau *limba istorică* şi *limba funcţională*) [Coşeriu 2000a: 250]. Faptul că cele două noţiuni aparţin unor niveluri diferite, nu înseamnă că acestea se află în opoziţie. Din contră, în metalimbaj putem găsi şi EDR, atâta timp cât funcţia metalingvistică este centrată tocmai pe diverse expresii, clişee, citate etc., când fac obiectul unor explicaţii sau discuţii [de specialitate]. Legătura dintre citat (ca specie a DR) şi metalimbaj este cu atât mai mare, cu cât fiecare element preluat în metalimbaj (fie că-i un sunet, o silabă, un prefix, un cuvânt, fie că-i o frază sau un fragment de text) este reprodus între ghilimele/„semnele citării”, deci ca un citat. (Totuşi, trebuie reţinut că doar citatele celebre ţin de DR.) Parcă pentru a dovedi acest lucru, Coşeriu întrebuinţează acelaşi exemplu şi în primele sale observaţii referitoare la distincţia *limbaj primar* vs *metalimbaj* (în studiul *Determinare şi cadru*, publicat în 1956) şi cu privire la citatul celebru, ca formă a DR (în *Lecţii de lingvistică generală* – apărute, în italiană, în 1973 şi având la bază cursurile ţinute de Coşeriu în Italia între anii 1968-1971), şi anume primul vers din *Divina comedie* („*Nel mezzo del cammin di nostra vita*”).

Redăm aici cuvintele lui Coşeriu (din *Determinare şi cadru*): „În realitate, izolată de contextele ei, fraza este alta: este *numele* frazei şi implică o translaţie de la limbajul primar la «metalimbaj» (la vorbirea *despre* limbaj). […] Dar nu trebuie uitat faptul că fraza-exemplu este numai un «nume» prin care ne referim la cealaltă frază, cea care semnifică într-o mulţime de contexte, aşa cum prin cuvântul *arbore* vorbim

despre «arborii» reali şi nu pretindem ca el însuşi (cuvântul) să fie verde şi să aibă frunzişul des. Dacă îmi propun să cercetez semnificaţia versului lui Dante: *Nel mezzo del cammin di nostra vita*, versul la care mă refer nu este acesta pe care tocmai l-am scris, ci acela care se află în *Divina Commedia* şi care semnifică în mod adecvat numai în relaţie cu întregul poem" (Coşeriu 1957b/2004: 329). De asemenea (din *Lecţii de lingvistică generală*): „Discursul repetat poate fi un «citat»: repetarea unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare. Astfel, dacă spun *questo matrimonio non s'ha da fare*, sau *nel mezzo del cammin di nostra vita*, sau *en un lugar de la Mancha de cuyo nombre no quero acordarme*, mă refer la texte anumite din Manzoni, Dante şi Cervantes, la care continuu să fac aluzie chiar variindu-le parţial, spunând, de exemplu, *questa lezione non s'ha da fare*, *nel mezzo del cammin di questo libro*, sau *en una calle de Madrid de cuyo nombre no quero acordarme* (în anumite cazuri, aluzia la text se configurează, tocmai, ca *imitaţie parodică* [aici subl.n. C.M.] a unei opere literare)" (2000a: 259)[1]. Am preferat reproducerea *in extenso* a celor spuse de Coşeriu, întrucât prezintă interes şi pentru discuţia de mai jos.

2. Am precizat deja că E. Coşeriu foloseşte termenul *colaj* în accepţie figurată. Într-adevăr, o demonstrează şi fragmentele de mai jos, extrase din prelegerile şi din cărţile sale, unde cuvântul urmărit apare în comparaţii „plastice" şi chiar între ghilimele sau evidenţiat: „vorbirea este *ca un fel de pictură cu colaj simultan*, adică, în parte este tehnică actuală şi în parte sunt bucăţi de vorbire deja existente şi duse, ca să zicem aşa, de tradiţie, în toate aceste expresii, locuţiuni fixe, în proverbe, citate ş.a.m.d." (1994c: 55); „un discurs concret poate fi *analog adeseori unui tablou realizat, în parte, ca* ***colaj*** [aici cuvântul „colaj" este evidenţiat de Coşeriu[2], celelalte sublinieri ne aparţin]; în tablou, pe lângă porţiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alţi pictori" (2000a: 259); „Vorbirea e *ca un tablou pictat*, în mare parte, cu tehnica actuală a pictorului, însă, în parte, şi cu *tehnica numită colaj*, adică cu fragmente de vorbire" (2004a: 98); „Questo tipo di «*tecnica à collage*», di ricreare all'interno del già detto, può

[1] În versiunea originară italiană a *Lecţiilor* se zice: "Nella stato di lingua, inoltre, ci sono ancora due specie di tradizioni: una, propriamente tecnica e libera, che si rifà a elementi della lingua e li combina e riadatta per i vari livelli del linguaggio; una invece, il *discorso ripetuto*, che riprende tali e quali brani di testi, lunghi o brevi che siano, e li riusa. Se dico *il buon samaritano*, oppure *questo matrimonio non s'ha da fare*, mi riferisco a un testo determinato, cui alludo anche variandolo in parte, dicendo, ad esempio, *questa lezione non s'ha a fare*, *nel mezzo del cammin di questo libro* ecc.: in certi casi, l'allusione al testo si configura come imitazione parodistica dell'opera letteraria." (Coseriu 1973b: 136-137).

[2] În versiunea spaniolă (după care s-a făcut traducerea românească) formularea este următoarea: „…un discurso concreto puede ser análogo a un cuadro realizado, en parte, como *collage*..." (Coseriu 1981: 298). La fel găsim şi în versiunea germană a *Lecţiilor*: „Unter diesen Gesichtspunkt kann ein konkreter Diskurs häufig einem zum Teil als *Collage* angelegten Bild gleichen" (Coseriu 1988b: 276).

contribuire al sorgere del senso in nuovi testi" (2002a: 109)[1]; „…è, per così dire, come un quadro dipinto in parte per mezzo della tecnica propria di un pittore «attuale» e in parte construito «*à collage*», con pezzi già dipinti" (Coseriu 2007b: 258); „In repeated discourse we are dealing with a kind of *collage* of past discourse (du ʻdéjà parléʼ)" (Coseriu, Geckeler 1981: 51-52).

2.1. Semnificativ este faptul că şi alţii, în perioada modernă, au făcut respectiva analogie (ce-i drept, din perspectivă literară, ca intertextualitate), cu referire la modul în care unii scriitori obişnuiesc să [p]reia, în propriile texte, citate sau expresii străine. Iată, bunăoară, cum este definit, într-un dicţionar englezesc de termeni literari, procedeul denumit *collage* [aşadar, termen deja încetăţenit în teoria literară britanică]: "A term adopted from the vocabulary of painters to denote a work which contains a mixture of allusions, references, *quotations* [subl.n. C.M.], and foreign expressions" (Cuddon 1999: 145)[2].

> Cuvântul *colaj* (< fr. *collage* 'lipire') este definit în MDA în felul următor: „1) Procedeu artistic care constă în compunerea unui tablou prin lipirea laolaltă a unor elemente eterogene. 2) (Pex) Tablou realizat prin acest procedeu". Acelaşi termen este întrebuinţat şi pentru desemnarea unor produse obţinute printr-o tehnică asemănătoare în arta cinematografică sau în cea teatrală, dar şi în muzică, arhitectură, literatură – a ajuns să se vorbească până şi de „colaj digital" sau, în pedagogie, de „lecţie-colaj"[3]. Se pare că inventatorul procedeului[4], în pictură, este Pablo Picasso, care l-a pus în practică în 1912 (în acelaşi an şi Georges Braques utiliza o tehnică identică). Practic, termenul este universal. De pildă, în limbile italiană, spaniolă, engleză şi germană (şi, probabil, în multe altele) se scrie la fel ca în franceză: *collage*. Considerăm că termenul *tehnică* este mai potrivit decât *procedeu* şi este de preferat în cazul DR. Utilizându-l, Coşeriu are întotdeauna în minte gr. *téchne* ('cunoaştere nejustificată', după Aristotel).

Cuvântul *colaj*, pus în legătură cu folosirea citatelor, poate fi descoperit şi în exprimarea unor români ce se îndeletnicesc cu cercetarea literară. De exemplu, comentând un fragment din jurnalul lui Marin Preda („Somnul este egal cu speranţa, a zis cineva. În somn uiţi drama vieţii tale şi fiecare deşteptare este un început nou de viaţă, o speranţă nouă. Deosebirea între rai şi iad nu poate fi decât aceasta: în rai poţi dormi cât vrei, în iad niciodată".), cei care au îngrijit ediţia (Eugen Simion şi Oana Soare) fac următoarea notă în subsolul paginii:

---

[1] În varianta spaniolă: „Este tipo de *técnica de collage*..." (Coseriu 2007a: 202). În originalul german: „Diese Art der «Collage-Technik», des Weiterschaffens innerhalb des bereits Gesagten, kann zur Entstehung des Sinnes in neun Texten beitragen." (Coseriu 1980/2007: 108).

[2] Procedeul este exemplificat cu un poem de David Jones, *Anathemata*, şi se menţionează, în acest sens, scriitori precum James Joyce, Ezra Pound, T.S. Eliot. Ca influenţă, tehnica (*collage technique*) este pusă pe seama suprarealismului, caracterizând şi romanul modern, dar mai ales aşa-zisul „antiroman".

[3] Cel care a creat termenul este universitarul clujean Vistian Goia, pornind de la definiţia din DEX a tehnicii picturale (vezi Goia 2002: 221).

[4] Primele exemple se pot găsi încă din secolul XII la caligrafii japonezi.

„*Colaj de citate* [subl.n. C.M.], cu uşoare modificări, din *Pe culmile disperării*, cap. «Renunţarea», p. 104-105”[1]. Dar aici termenul *colaj* are o semnificaţie mai curând „profană”, aceea de ‘amestec’[2].

2.2. Lui Coşeriu ideea îi putea veni, cu siguranţă, direct din estetică, domeniu pe care îl stăpânea foarte bine (în Italia îşi luase un doctorat în filozofie, cu o teză de estetică). Undeva chiar mărturiseşte: „Şi acum am pasiunea esteticii – cred că posed una din cele mai bune biblioteci de estetică – şi se poate observa asta şi în lucrările mele” (1996a: 163-164). Mai mult decât atât, în demersurile sale de lingvistică generală sau de filozofie a limbajului, el apelează frecvent la comparaţia cu pictura (*ut pictura linguistica!*), pentru care are o adevărată predilecţie. De pildă, vorbind despre actul de creaţie lingvistică, face trimitere la această artă: „prin fapte de reproducere, vedem actul originar […] vedem tabloul originar pe care l-a pictat Picasso şi nu reproducerea” (*ibid*.: 50). Tot astfel, ilustrând conceptele sale fundamentale, împrumutate de la Aristotel, *enérgeia* şi *dýnamis*: „ceea ce este tehnică numai a lui Leonardo [da Vinci] a fost inventată de el, pe asta n-a învăţat-o. Pe urmă, dat fiind că *enérgeia* este anterioară *dýnamis*-ului, elevii lui şi chiar el însuşi au reluat ceea ce se crease şi au transformat-o în tehnică” (*ibid*.: 65). Sugestiv este şi următorul paragraf: „Dacă ni se permite o analogie, am spune că sistemul nu se impune vorbitorului în mai mare măsură decât i se impun pictorului pânza şi culorile: pictorul nu poate să renunţe la pânză şi nu poate folosi culori pe care nu le are, dar, în cadrul limitelor impuse de pânză şi de culorile de care dispune, libertatea sa de exprimare este absolută” (Coşeriu 1952/2004: 100).

Dar Coşeriu apelează, alături de pictură, şi la comparaţii muzicale şi chiar privitor la problema DR, având în minte aceeaşi idee a colajului (deşi nu foloseşte termenul *colaj* ca atare): „Los hablantes hacen funcionar en su hablar sistemas diferentes y repiten en parte frases del discurso pasado, del mismo modo en que puede encontrarse en un mismo cuadro el funcionamiento sincrónico de una técnica junto a partes que imitan a cuadros anteriores, o que son simples reproducciones; y así también en una composición musical se escuchan fragmentos que han sido tomados de otras” (Coseriu 1996b: 27; pentru formularea originară, în germană, vezi Coseriu 1976d: 25).

3. Nu suntem primii, în literatura românească de specialitate, care se referă la distincţia lui Pseudo-Hermogenes (*katà kóllesin* şi *katà paroidían*), însă, în mod cert, putem revendica întâietatea de a o fi relaţionat cu ideile lui Coşeriu.

3.1. În acest sens, ocupându-se de problema citatului în antichitate, Elisabeta Poghirc aminteşte că retorul Hermogene[s][1] deosebea două feluri de a introduce

[1] Marin Preda, *Jurnal intim. Carnete de atelier*, Editura Ziua, Bucureşti, 2004, p. 158.

[2] Este şi cazul altor termeni, pătrunşi în limbajul colocvial. Cineva ar putea spune, bunăoară, *melanj/mozaic/cocktail de citate*. În acelaşi sens utilizează şi Umberto Eco sintagma *colaj de citate*: „în momentul redactării, *colajul de citate* se face cu toate textele la îndemână” (Eco 2006: 180).

un citat în text: [a] κατὰ κόλλησιν, adică „ataşând citatul (în special cel în versuri) în continuarea textului, astfel încât legătura nu este decât superficială iar textul citat este net detaşabil" şi [b] κατὰ παρῳδίαν, în care „textul original este asimilat cu textul autorului şi practic indisolubil legat de acesta" (Poghirc 1971: 94, cu trimitere la Spengel, *Rhetores Graeci*, vol. II, Leipzig, 1854, p. 450). În continuare, cercetătoarea apreciază că prima categorie [a] ar cuprinde „citatele exacte, citatele în accepţiunea modernă a termenului" (cu trimiteri precise). În cea de-a doua [b] s-ar încadra „toate categoriile celelalte: de la aluzie sau parafrază, de la rezumarea ideii, adaptarea, prelucrarea şi uneori alterarea (deliberată sau nu) a citatului, contaminarea mai multor citate, până la parodie" (*ibid*.). Mai departe, Elisabeta Poghirc ilustrează toate aceste tipuri cu numeroase situaţii de citare (ale unor versuri sau fragmente în proză) în lucrările anticilor (în special la Platon), încercând să determine o serie de reguli în ceea ce priveşte inserarea citatului în text (mai ales cu referire la citatele exacte, introduse printr-un verb declarativ, printr-un pronume sau adjectiv demonstrativ, printr-un adverb, articol neutru urmat de articol şi substantiv în genitiv etc. – *ibid*.: 95).

> Despre Hermogenes din Tarsus (160-225 d.Hr.), născut în Cilicia, se spune că ar fi fost un copil minune al cărui talent oratoric (la doar 15 ani!) l-ar fi impresionat şi pe împăratul Marcus Aurelius, care i-ar fi făcut o vizită anume pentru a-l auzi. Surse antice consemnează că şi-ar fi scris întreaga operă retorică până să împlinească 23 de ani. Dintre scrierile rămase, i se atribuie cinci lucrări (după unii, doar patru): *Peri staseon*, *Peri ideon*, *Progymnasmata*, *Peri heureseōs* şi *Peri methodou deinotētos*. Specialiştii moderni au dovedit că doar primele două sunt autentice. Celelalte trei au alţi autori, însă, încă din antichitatea târzie, au fost considerate ca fiind opera aceluiaşi Hermogenes şi au circulat împreună sub forma unui singur tratat de mare autoritate, umbrind *Retorica* lui Aristotel. În discuţia noastră, ne vom referi la *Peri methodou deinotētos* (cu titlul *On Method of Forceful Speaking*, în Kennedy 2005: 201-267), atribuită lui Hermogenes din secolul V deja, şi la *Peri ideon* (cu titlul *On Types of Style*, în Wooten 1987)[2].

3.2. Nu împărtăşim întru totul presupunerile/interpretarea Elisabetei Poghirc[3]. Într-adevăr, paragraful 30 (socotit capitol) din *Peri methodou deinotētos*, în care

[1] Este vorba aici de Pseudo-Hermogenes, dar, de vreme ce autorul acestui manual a intrat în conştiinţa posterităţii ca Hermogenes, chestiunea nu incomodează foarte mult. În definitiv, nici autorul *Iliadei* nu-i acelaşi cu cel al *Odiseei* şi totuşi nimeni nu [mai] vorbeşte despre un Pseudo-Homer.

[2] Ambele versiuni englezeşti, realizate de doi reputaţi specialişti americani, George A. Kennedy şi Cecil W. Wooten, au la bază ediţia lui Hugo Rabe, *Hermogenis opera*, Teubner, Leipzig, 1913. Pentru nota bio-bibliografică privindu-l pe Hermogenes, am utilizat prefeţele celor doi traducători şi informaţii din Matei 1980: 146. Acesta din urmă însă afirmă că toate lucrările lui Hermogenes s-au pierdut!

[3] De care am amintit prima oară într-un articol propriu (vezi Cristinel Munteanu, *Forme ale discursului repetat ca tradiţii literare europene inserate în tradiţia lingvistică românească*, în vol. *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Editura ALFA, Iaşi, 2006, pp. 235-240).

Pseudo-Hermogenes stabileşte respectiva distincţie, este destul de scurt şi parcimonios în exemple, dar ne putem face o idee despre principiile retorului citind cu atenţie cele câteva rânduri şi corelându-le cu ceea ce afirmă Hermogenes (cel autentic) într-o secţiune din *Peri ideon*.

> Georges A. Kennedy consideră că Pseudo-Hermogenes nu pare să aibă cunoştinţă de discuţiile referitoare la stil ale lui Aristotel, Demetrius, Dionysius din Halicarnas sau Longinus, ignorând tradiţia; acest aspect se vădeşte şi în utilizarea unei terminologii sensibil diferite de cea a înaintaşilor, adesea originală. În schimb, legătura cu Hermogenes din Tarsus s-ar impune, de vreme ce titlul lucrării lui Pseudo-Hermogenes, *Peri methodou deinotētos*, este anunţat, ca lucrare viitoare, în finalul de la *Peri ideon*. De altfel, există şi alte elemente care confirmă că Pseudo-Hermogenes cunoştea tratatul despre tipurile de stil al lui Hermogenes (cf. Kennedy 2005: 202-203).

3.2.1. Oferim mai jos, pentru început, paragrafele ce ne interesează (din *Peri methodou deinotētos*, cap. 30), însoţite de traducerea foarte fidelă a lui G. A. Kennedy (în lipsa unei versiuni româneşti autorizate), după care vom da interpretarea noastră respectivelor fragmente.

> Κατὰ πόσους τρόπους ἐν πεζῷ λόγῳ χρῆσις ἐπῶν γίνεται; κατὰ δύο, κόλλησιν καὶ παρῳδίαν. καὶ κόλλεσις μέν ἐστιν, ὅταν ὁλόκληρον τὸ ἔπος εὐφυῶς κολλήσῃ τῷ λόγῳ, ὥστε συμφωνεῖν δοκεῖν·
>
> ["In how many ways are verses used in a prose? In two: by quotation and by adaptation. It is quotation (*kollēsis*)[1] whenever one quotes the whole verse gracefully in the speech so that it seems to harmonize with it" (Kennedy 2005: 254)][2];
>
> Κατὰ παρῳδίαν δέ, ὅταν μέρος εἰπὼν τοῦ ἔπους παρ᾽ αὑτοῦ τὸ λοιπὸν πεζῶς ἑρμηνεύσῃ καὶ πάλιν τοῦ ἔπους εἰπὼν ἕτερον ἐκ τοῦ ἰδίου προσθῇ, ὡς μίαν γενέσθαι τὴν ἰδέαν·
>
> ["It is adaptation (*parōidia*)[3] whenever, after quoting part of the verse, one in his own words expresses the rest in prose and then quoting another verse adds something of his own, so that it becomes a single idea" (*ibid*., p. 255)][4].

---

[1] Nota traducătorului, care explică termenul: "Literally, «gluing»" – adică 'lipire'.

[2] Michel Patillon (în Hermogène 1997: 542) îl traduce pe *kollēsis* prin fr. *enchâssement* 'încastrare, potrivire': „Il y a *enchâssement*, lorsqu'on enchâsse convenablement les vers entiers dans le discours, de telle sorte que leur harmonie apparaisse".

[3] Iarăşi nota traducătorului, care precizează: "Another unusual usage; the word otherwise means «parody», as below in ch. 34" – într-adevăr, în cap. 34 din *Peri methodou* termenul pare a fi utilizat în accepţiunea obişnuită (ceea ce îl face pe Kennedy să creadă că respectivul capitol a fost adăugat de altcineva).

[4] Patillon (a cărui versiune a avut-o în vedere şi Kennedy) traduce în felul următor: „On a une *parodie*, lorsque, après avoir énoncé un fragment de poème, on lui invente une suite en prose et qu'après être revenu au poème, on y ajoute autre chose qui vient de soi, de manière à garder l'unité de la forme." (Hermogène 1997: 542).

Înainte de a interpreta spusele lui Pseudo-Hermogenes, este necesar să avem în vedere următoarele:

[1] Pseudo-Hermogenes nu este neapărat descriptiv, cât mai ales prescriptiv în sistematizările sale. Nu enumeră toate situaţiile posibile, ci doar cele recomandate pentru arta oratoriei. În ceea ce-l priveşte, onticul [acel „cum este" al] realităţii lingvistice se confundă cu deonticul [acel „cum trebuie să fie" al] retoricii. Din acest motiv, Pseudo-Hermogenes nu ia în calcul citatul exact[1], cum crede Elisabeta Poghirc, citatul în accepţiunea modernă a termenului (v. *supra*, 3.1.) sau, altfel spus, «discursul raportat» (cf. Dumistrăcel 2006b: 18), cu trimiteri precise la autorul, titlul şi numărul cărţii. Specia citatului exact se întâlneşte în antichitate (după cum dovedeşte aceeaşi cercetătoare), însă retorul grec (deşi face şi el referire la autori şi, sporadic, la operele acestora) are alte intenţii atunci când prezintă tehnica numită *kóllesis*. De altfel, conceptul de «plagiat» era necunoscut anticilor (cf. Poghirc 1971: 90-91), care preluau adesea citatele fără să mai precizeze autorul, nefiind preocupaţi de exactitate. Se bazau de multe ori doar pe memorie şi considerau operele clasicilor drept bunuri ale tuturor pe care (chiar dintr-un spirit de emulaţie faţă de modelul celebru) le puteau prelucra în forme noi, personale[2].

[2] Trebuie făcută (fie şi *grosso modo*) o distincţie de principiu între: [a] utilizarea citatului ca scop în sine, cu statut de exemplu, într-un text sau fragment de text (care există doar pentru a explica/comenta citatul) – aici s-ar include «citatul exact» – şi [b] utilizarea citatului ca auxiliar în producerea textului (ca o cărămidă în construcţia unui edificiu), ca element integrat organic în corpul discursului concret, contribuind la elaborarea unui nou act lingvistic (prin repetare, citatul poate deveni tradiţie literară inserată în tradiţia lingvistică).

În primul caz [a] acţionează funcţia de reprezentare (după K. Bühler sau referenţială la R. Jakobson, care ar fi vorbit aici despre funcţia metalingvistică; totuşi, vezi argumentarea lui Coşeriu, care susţine că „nu există o funcţiune *metalingvistică* separabilă de funcţiunea de *reprezentare*, fiindcă, dacă funcţiunea de reprezentare este de reprezentare a lucrurilor, atunci între lucrurile pe care limbajul le poate reprezenta găsim şi limbajul; dat fiind că limbajul e şi o parte a realităţii, atunci şi limbajul poate fi denumit prin limbaj" – Coşeriu 1994c: 148), ce are ca obiect tocmai citatul, iar textul ce-l conţine este comentariul sau cadrul său de prezentare (vezi şi *supra*, 1.3., extrasul din *Determinación y entorno*, unde Coşeriu se referă la „metalimbaj" şi „fraza-exemplu"). Desigur, distincţia poate fi rafinată, întrucât (luând în consideraţie cele afirmate de Coşeriu) în interiorul categoriei [a] putem deosebi: [a_1] utilizarea unui citat, ca

[1] Decât, poate, în sensul de citat preluat ca atare, fără vreo modificare formală.

[2] Dacă ar fi să discutăm şi din punct de vedere deontologic chestiunea inserării fragmentelor de texte în alte discursuri, se poate pune, evident, şi problema *plagiatului*, aspect ce nu i-a scăpat nici lui Coşeriu: „sería algo así como la imitación, la parodia o el plagio en la actividad literaria real" (1996b: 28).

exemplu în sine şi pentru sine, doar pentru valoarea sa pur lingvistică, acesta fiind rupt complet de context (ca atunci când facem analiza gramaticală a unui text) şi [a_2] utilizarea unui citat (sau a unei înşiruiri de citate; cf. *supra*, 2., enumerarea citatelor pe care le-am reprodus din opera lui Coşeriu pentru noţiunea de *colaj*), tot ca exemplu (într-o argumentare, bunăoară), pentru susţinerea unei idei, tocmai datorită desemnării sale, a realităţii extralingvistice la care se referă (fiind trimitere exactă şi nu aluzie)[1].

În al doilea caz [b] se dezvoltă funcţia poetică (dacă se urmăreşte „împodobirea" mesajului prin citate) sau, cel mai adesea, funcţia fatică (mai adecvat: *comuniunea fatică*, în accepţia lui St. Dumistrăcel, dinspre B. Malinowski), urmărindu-se ca (prin aluzie, prin convocarea EDR) receptorul să fie atras pe acelaşi teren al competenţei idiomatice „textuale" sau al competenţei expresive.

Avem motive să credem că atât Coşeriu, cât şi Pseudo-Hermogenes (prin *colaj*, respectiv prin *kóllesis*) acordă atenţie mai degrabă tipului [b].

3.2.2. „În câte moduri pot fi folosite versurile [într-un text][2] în proză?" se întreabă Pseudo-Hermogenes. În două feluri: prin „*lipire*" (*katà kóllesin*) şi prin „*parodie*[*re*]" (*katà paroidían*). G. A. Kennedy îl traduce pe gr. *kóllēsis* prin engl. *quotation* ('citare/citat'), explicând într-o notă că înseamnă *ad litteram* 'lipire', iar pe gr. *parōidia* îl echivalează cu engl. *adaptation* ('adaptare'), considerând că termenul *parōidia* este utilizat într-o accepţie neobişnuită.

3.2.2.1. Avem de-a face cu *lipirea* (*kóllēsis*) „ori de câte ori cineva citează [de fapt, *lipeşte* → *kóllēse*, în text] cu eleganţă întregul vers în vorbire, astfel încât dă impresia că acesta se armonizează [*symphonein*] cu ea". După lapidara caracterizare, Pseudo-Hermogenes oferă, pentru ilustrare, două citate în versuri (primul, din *Iliada*; al doilea, din Euripide) identificate într-un discurs al lui Aeschines (contemporanul şi adversarul lui Demostene). Ce înseamnă această *armonizare* a citatului cu discursul? Ce semnifică citarea (lipirea) „cu eleganţă" a versurilor în vorbire? Nicidecum că legătura dintre citat şi text este „superficială" iar fragmentul citat „este net detaşabil" (cum afirmă Elisabeta Poghirc, v. *supra*, 3.1.). Din contră, ideea susţinută aici este aceea a necesităţii asimilării organice, fireşti, neforţate a citatului în discurs. Dintre cele opt cazuri de introducere a citatului în text, conform modalităţii *katà kóllesin*, stabilite de Elisabeta Poghirc, doar două (nr. 6 şi nr. 8) sunt, într-adevăr, în acord cu procedeul amintit, îndeosebi ultimul caz: „de multe ori hexametrul poate fi introdus în frază fără ajutorul lui φημι şi bineînţeles fără a fi pomenit numele autorului; numai ritmul sau dialectul ne poate face să ne dăm seama că e vorba

[1] Vezi şi cele spuse de Umberto Eco cu privire la întrebuinţarea citatelor într-o lucrare ştiinţifică: „Citatele sunt practic de două tipuri: a) se citează un text asupra căruia ne oprim din punct de vedere interpretativ; şi b) se citează un text în susţinerea propriei interpretări" (Eco 2006: 221).

[2] În cele ce urmează, precizările din paranteze ne aparţin.

de un citat, în special când sunt versuri celebre, care se recunosc imediat şi nu mai au nevoie de introducere" (Poghirc 1971: 96).

Ca să înţelegem ce avea în minte Pseudo-Hermogenes (căci este vorba de o continuitate de gândire), trebuie să mergem la Hermogenes, care este mai explicit în această privinţă. În *Peri ideon*, Hermogenes din Tarsus se referă la problema citării versurilor, fiind de părere că acestea produc plăcere, conferind „dulceaţă" (*glykytēs* – „*sweetness*", în traducerea lui Wooten) discursului. Dulceaţa (delectarea sau, poate, *armonia*?) reprezintă, la Hermogenes, o virtute a stilului, ce se obţine nu doar prin prezenţa citatelor poetice, ci şi prin apelul la mituri şi legende, prin înglobarea laudelor, a gândurilor amoroase, a personificărilor, a alegoriilor şi a epitetelor, precum şi prin întrebuinţarea dialectului ionic.

> Cât priveşte calităţile/virtuţile stilului (despre care se afirmă uneori, prin manuale, că au fost dezvoltate de lingvistica modernă, după ce anticii precizaseră doar câteva dintre ele!), lucrurile se prezintă în felul următor: Theophrastus (la sfârşitul sec. IV î.Hr.) identificase puritatea, corectitudinea, claritatea, proprietatea şi ornamentaţia; Dionysius din Halicarnas (la sfârşitul sec. I î.Hr.) lărgise această listă. Apogeul este atins în tratatul despre tipurile de stil, aparţinându-i lui Hermogenes, unde descoperim 20 de astfel de calităţi (numite „tipuri de stil"), 7 principale şi 13 secundare (derivate din cele principale): ***forţa*** (*deinotēs*), ce reiese din celelalte 6 principale; ***claritatea*** (*saphēneia*), dată de *puritate* (*katharotēs*) şi *distincţie* (*eukrineia*); ***grandoarea*** (*megethos*), conferită de *solemnitate* (*semnotēs*), *asprime* (*trachytēs*), *vehemenţă* (*sphodrotēs*), *strălucire* (*lamprotēs*), *înflorire* (*akmē*), *abundenţă* (*peribolē*); ***frumuseţea*** (*kallos*); ***rapiditatea*** (*gorgotēs*); ***caracterul*** (*ēthos*), constând, la rându-i, în *simplitate* (*apheleia*), *armonie* [sau *dulceaţă*] (*glykytēs*), *subtilitate* (*drimytēs*), *modestie* (*epieikeia*); ***sinceritatea*** (*alētheia*), în care se include şi *indignarea* (*barytēs*). Retorul grec discută fiecare tip sau subtip în termenii diverselor elemente ce compun vorbirea: *gândul* sau *conţinutul* (*ennoia*), *abordarea* (*methodos*), pe care o identifică în cele din urmă cu figurile de gândire, şi *stilul* (*lexis*), ce priveşte dicţia, figurile discursului, clausulele, ordinea cuvintelor, cadenţa şi ritmul (cf. *Introduction*, în Wooten 1987: XI-XVIII). El reuşeşte, în acest mod, să realizeze un aparat de analiză – structuralist *avant la lettre* – foarte eficient pentru studiul şi construcţia discursurilor[1].

Când se citează versuri (proprii sau ale altora) într-un text/discurs în proză, trimiterile trebuie făcute cât mai subtil, în aşa fel încât „citatele din poezie şi proza să dea impresia că formează [împreună] un singur corp". Senzaţia nu trebuie să fie aceea de „unităţi distincte, ca atunci când legile şi decretele [sau sentinţele] sunt citite cu voce tare în timpul discursurilor", căci asta nu produce delectarea. În acest sens, Hermogenes dă şi un contraexemplu din Demostene:

[1] Vezi demonstraţia pe care o face Cecil W. Wooten într-un eseu (*Hermogenes and Ancient Critical Theories on Oratory*), pe un pasaj al lui Demostene, comparând sistemul de analiză stilistică elaborat de Hermogenes (capabil să surprindă subtilităţile şi nuanţele) cu cele ale unor înaintaşi precum Cicero şi Dionysius din Halicarnas (Wooten 1987: 131-137, Appendix I).

„Citeşte-mi şi versurile pe care le-ai ciopârţit, «Vin din lăcaşul morţilor şi de la porţile întunericului» şi «Să ştiţi că vestesc amare piedici potrivnice voinţei mele»". Pentru a ilustra „dulceaţa", retorul grec oferă numeroase exemple (mai ales din Platon), în care referinţele sunt minime (de tipul: „Homer/Hesiod spune că…") sau lipsesc, citatele poetice fiind absorbite natural de contextele în proză (cf. Wooten 1987: 79-80). Aşadar, Hermogenes considera că referinţele fragmentează discursul (conştientiza că ele reprezintă nişte incidentale, nelegate sintactic de restul frazei[1], un fel de note), distrugând armonia întregului.

> Redăm, în versiunea autorizată a lui C. Wooten (care, spre deosebire de Kennedy, nu prezintă şi textul grecesc original, ci doar termenii importanţi) paragrafele avute în vedere: "Moreover, you must realize that whether you are quoting your own poetry or someone else's, the references must be woven into the passage in such a way that *the quotations from poetry and the prose seem to form one body* [s.n. C.M.] rather than distinct entities, as when laws and decrees are read out during speeches. For that produces something other than real Sweetness, as in: «Read to me also the verses that you butchered, 'I come from the dwelling of the dead and the gates of gloom' and 'Know that I announce sad tidings against my will'» (Dem. 18.267)"; - "But, as I said, it is obvious to me that if there is a clear distinction between the poetic references and the prose passage in which they are quoted, either the pleasure-producing quality of the reference will be lost or it will be weakened considerably" (Wooten 1987: 80).

3.2.2.2. În cazul celuilalt mod de utilizare a versurilor în proză, *parodierea* (*parōidia*), Pseudo-Hermogenes postulează: „Este adaptare (*parōidia*) ori de câte ori, după citarea unei părţi dintr-un vers, cineva, cu propriile cuvinte, exprimă restul în proză şi apoi, citând alt vers, adaugă ceva de la el, în aşa fel încât [totul] devine o singură idee". Apoi, în stilu-i caracteristic, oferă un singur exemplu, din Demostene (discursul *Solia mincinoasă*[2]): „«Cine se delectează în timpul unei solii în compania» lui Philocrates, «n-am cercetat niciodată, ştiind» că el a luat banii, după cum o recunoaşte şi Philocrates" (Kennedy 2005: 255)[3].

Recunoaştem tehnica prin care enunţurile aparţinând DR sunt modificate după *quadripartita ratio* (Quintilian)[4], tehnică de care s-a ocupat pe larg Stelian Dumistrăcel (vezi 2006a şi 2006b). Domnia Sa consideră, pe drept cuvânt, că modificările pe care le suferă acest tip de enunţuri pot fi grupate în [doar] cele patru „figuri de construcţie" semnalate drept „solecisme" de Quintilian în *Arta oratorică* (I. 5, 39-41): *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio*

[1] Aşa cum, de pildă, didascaliile nu fac parte, de fapt, din textul dramatic. Ele sunt destinate regizorului şi, de aceea, se trec între paranteze.

[2] Sau *Ambasada necredincioasă*, cum a apărut în traducere românească.

[3] Kennedy presupune că cele două fragmente inserate în fraza lui Demostene îi aparţin lui Euripide.

[4] Pentru istoria „celor patru reguli", cu origini îndepărtate la vechii greci, dar excelent sistematizate de Quintilian, vezi Ax 1986: 190-208. Totuşi, Wolfram Ax nu-l menţionează nicăieri pe (Pseudo)Hermogenes.

(substituirea) şi *transmutatio* (permutarea). În exemplul de mai sus, identificăm doar procedeul adăugării (*adiectio*), eventual pe cel al substituirii (*immutatio*), dar într-un scurt capitol anterior (nr. 24), despre „cum să treci neobservat în timp ce repeţi cele spuse de tine sau de alţii", Pseudo-Hermogenes vorbeşte despre „schimbarea ordinii [= inversiunea/permutarea] şi lungirile şi scurtările" (*τάξεως μεταβολή, καὶ μήκη καὶ βραχύτητες*), apreciind că metoda este aceeaşi ca în parafrazare (*ἡ δὲ αὐτὴ καὶ τοῦ παραφράζειν μέθοδος*; vezi Kennedy 2005: 243).

3.2.3. Şi acum câteva observaţii privind termenii *kóllēsis* şi *colaj*. Ambii sunt reductibili la acelaşi etimon: cuvântul *kolla* (*κολλα*), din greaca veche, însemnând 'lipici'. Ambii au semnificaţia primară de 'lipire'. Referitor la problema citatului, respectiv a DR în general, ambii au fost utilizaţi în accepţie figurată, desemnând o tehnică similară. Dacă pentru termenul *colaj*, am lămurit deja cum stau lucrurile, rămâne să precizăm că, în cazul termenului *kóllēsis*, singura atestare pentru semnificaţia 'unire a unui vers citat cu proza' pe care unul dintre cele mai bune dicţionare de greacă veche din lume (Liddell & Scott, *Lexicon*, s.v. *kóllēsis*) o dă este de la… Pseudo-Hermogenes (în paragraful discutat de noi); în consecinţă, avem de-a face cu o întrebuinţare pur retorică a termenului[1].

3.2.4. În privinţa termenului *parōidia*, filologii au apreciat că, la Pseudo-Hermogenes, în cap. 30, acesta are o accepţie neobişnuită, diferită de cea curentă. Noi avansăm ideea că, de fapt, cuvântul conservă, probabil, ceva din semnificaţia originară, etimologică: 'un cântec intonat pe lângă (adică imitând) altul' (cf. Skeat 1993: 313)[2]. Altfel spus, în cazul citatelor (ca şi a EDR, în general), asistăm la o deviere (o „deraiere", cum ar zice Al. Graur) de la formula canonică. Ni s-a părut că în acelaşi mod se referă şi E. Coşeriu la *parodie*, atunci când, dând exemple de citate variate parţial (cf. *supra*, 1.3.), apreciază că „în anumite cazuri, aluzia la text se configurează, tocmai, ca *imitaţie parodică*" (2000a: 259).

3.2.4.1. George A. Kennedy afirmă că în cap. 34 (v. *supra*, 3.2.1. – notă de subsol) din *Peri methodou* termenul *parōidia* este întrebuinţat în accepţie curentă (altfel decât în cap. 30); de aici concluzia că respectivul capitol ar fi o adăugire ulterioară a altcuiva. Noi avem, totuşi, unele rezerve faţă de opinia reputatului filolog american. Şi în cap. 34 termenul *parōidia* apare cu o valoare

[1] De altfel, noţiunea de „lipire" (în oricare limbă) este cât se poate de potrivită şi de normală pentru acest scop. Până şi-a mai pus ordine în idei, şi semnatarul acestui articol a umblat cu câteva paragrafe deja scrise, aranjându-le cu ajutorul comenzilor (din programul Microsoft Word) *copy* („copiază") şi ***paste*** („lipeşte"); în versiunea românească a programului apar chiar termenii *copiere* şi ***lipire***.

[2] Quintilian (*Arta oratorică*, IX, 2, 35) socotea că termenul gr. *paroidē* [sic!] desemna doar „melodiile alcătuite prin imitarea altora", folosindu-se, însă, în mod abuziv, şi „pentru denumirea imitărilor de versuri sau proză ale altora".

neobişnuită, destul de apropiată însă de cea cu care apare în cap. 30, doar că exemplele ţin, de data aceasta, de domeniul lexical şi nu de cel al DR.

> Din punct de vedere formal, am putea spune că este vorba de acelaşi lucru. Doar că *parōidia* din cap. 34 vizează ridicolul, deşi nu se poate spune că se parodiază ceva anume (o operă, un stil etc.). Michel Patillon notează mai întâi (la prima ocurenţă a termenului în cauză): „La parodie désigne traditionnelement «des vers forgés à l'imitation de vers connus» Quintilien 6, 3, 97. Le préfixe grec *para* peut avoir le sens de 'violer', 'faire de travers'; d'où la possibilité que le mot *parodia* désigne une contrefaçon de la poésie et puisse être un procédé dans lequel on recherche un effet comique." (Hermogène 1997: 542), iar apoi (la a doua apariţie): „Le procédé porte plus bas (452, 9-10) le nom simple de 'parodie'. Il permet de faire entendre un mot sous un autre. D'où sa parenté avec la parodie qui consiste à forger des vers à l'imitation de vers connus" (*ibid*.: 545). Totuşi, chiar şi în prezent a ajuns să se vorbească de „parodie" ori de câte ori EDR sunt reluate şi adaptate (prin modificări formale) la contexte noi (cf. Zafiu 2001: 68 şi 72-73). Ca tehnică, «*parodierea*» (şi nu *parodia*!) este definită, la Mihaela Popescu, în felul următor: „un procedeu prin care se imită, cu intenţii ironice sau umoristice, fragmente sau texte întregi anterioare, în general foarte cunoscute" (Popescu 2002: 186).

În interpretarea sa, Kennedy se bazează, desigur, pe faptul că respectivul capitol se intitulează *Despre vorbirea în stilul comic* (*Περὶ τοῦ κομικῶς λέγειν*) şi, într-adevăr, Pseudo-Hermogenes susţine că printre cele trei metode (*μέθοδοι*) ce generează un astfel de stil se află şi *parōidia* (*τὸ κατὰ παρῳδίαν σχῆμα*). Pentru ilustrare, retorul citează două fragmente (fără alte explicaţii):

[1] Din Aristofan (*Viespile*, 45): Un personaj peltic (pronunţând [**l**] în loc de [**r**]) spune: „*ὁλᾷς; Θέωλος τὴν κεφαλὴν κόλακος ἔχει*". Corect ar fi fost *τὴν κεφαλὴν κόρακος ἔχει* (adică „Theolus are cap de *cioară*" şi nu „~ cap de *linguşitor*"). Aşadar, efectul comic rezultă din transformarea gr. *korax* 'cioară' în gr. *kolax* 'linguşitor'.

[2] Din Demostene (discursul *Despre coroană*, 18.130): „*τὸν μὲν πατέρα ἀντὶ* Τρόμητος *ἐποίησεν* Ἀτρόμετον" („[Aeschines] a pretins că tatăl său este *Atrometus* ['neînfricat'] în loc de *Trometus* ['tremurător/fricos']").

Ce înţelegem de aici? În primul rând că «parodia» (*katà paroidían*) este o „figură" (*σχῆμα*) şi nu o specie literară minoră, de imitaţie (cum se consideră îndeobşte [cf. Cuddon 1999: 640]; de altfel, nu am descoperit nicăieri „figura parodiei", nici măcar la Dragomirescu [vezi 1999], ce numără 270 de figuri de stil, dintre care 250 sunt „antice"). Din exemplul lui Aristofan, observăm că *parōidia* constă, pur şi simplu, într-o modificare formală. Nu este imitată vorbirea unui peltic, ci pelticia în sine este cea care motivează modificarea **r** > **l** (*co**r**ax* > *co**l**ax*)[1]. Comicul (sau, mai degrabă, jocul spiritual de cuvinte) se naşte

[1] Într-un alt manuscris al operei *Peri methodou* apare şi corectura „*ὁρᾷς Θεόδωρος… κόρακος*" (Kennedy 2005: 260).

datorită contextului. Prin urmare, avem de-a face cu o substituire (*immutatio*) de tip fonetic, cu repercusiuni la nivel lexical. Exemplul lui Demostene ne demonstrează că *parōidia* este, într-adevăr, o modificare formală (**A**trometus > Trometus) – de data aceasta o suprimare (*detractio*)[1] de tip fonetic, cu consecinţe în plan onomastic, dar cu efect stilistic (sau chiar comic) în plan lexical, întrucât, la vechii greci, numele erau analizabile (aveau semnificaţie).

Nu ştim – pentru că nu se face vreo trimitere – dacă G. Kennedy va fi avut în vedere şi pasajul în care Quintilian (*Arta oratorică*, VI, 3, 96-98) vorbeşte despre utilizarea în scopuri comice a [ceea ce numim aici] EDR[2]: „Măresc farmecul glumei şi versurile spuse la momentul oportun. *Ele pot fi citate exact* […]. De asemenea *putem schimba, în parte, cuvintele versului*. […] Alteori, se alcătuiesc versuri asemănătoare cu alte versuri cunoscute (*ceea ce se numeşte parodie*). Pot fi folosite cu succes şi proverbele”[3]. Fără îndoială, Quintilian sesizează fenomenul, însă nu-şi sistematizează observaţiile în mod riguros, precum Pseudo-Hermogenes. Utilizarea citatelor exacte şi a proverbelor ar intra la *katà kóllesin*, pe câtă vreme întrebuinţarea versurile schimbate şi parodia propriu-zisă s-ar încadra la *katà paroidían*, conceptul hermogenian de «parodie» fiind mai cuprinzător, dar justificat (vezi *infra* 4). Este uimitor cum de nu a aplicat retorul latin *quadripartita ratio* şi în legătură cu tipurile de modificări ale versurilor celebre (ca EDR)![4].

3.2.4.2. Cumulând definiţia dată «parodiei» în cap. 30 cu exemplele oferite acolo şi cu exemplele din cap. 34, conchidem că *tehnica/metoda sau figura «parodiei»* (katà paroidían) *reprezintă modificarea*[5] *contextuală a unei forme date (fie că-i un citat/EDR, fie că-i un cuvânt*[6]*), cu finalitate expresivă şi/sau comică, produsul rezultat având sens (sau semnificaţie) şi permiţând recunoaşterea modelului (sau perceperea aluziei)*.

---

[1] Dacă, în schimb, pe tatăl lui Aeschines îl chema Trometus, atunci avem de-a face cu o adăugare (*adiectio*) a lui Aeschines: Trometus > **A**trometus.

[2] Totuşi, vezi *supra* cele spuse de Patillon (invocându-l pe Quintilian) despre *parodie*, or Kennedy afirmă (şi dovedeşte) că l-a consultat (deci că i-a citit şi notele ce însoţeau versiunea sa).

[3] Nu mai reproducem şi exemplele lui Quintilian (schimbarea este ilustrată cu o substituţie). În original, pasajul sună astfel: „*Adiuvant urbanitatem et versus commode positi, seu toti ut sunt* […]. *seu verbis ex parte mutatis*. […] *seu ficti notis versibus similes quae paroidia dicitur*. [...] *et proverbia oportune aptata*”.

[4] Altminteri, aplică „împătrita regulă” nu doar în cazul solecismelor şi al figurilor de construcţie, ci şi în alte privinţe, inclusiv referitor la modurile prin care sunt deformate, în spirit de glumă, numele (*Arta oratorică*, VI, 3, 53), adică tocmai în cap. *Despre râs* din care am extras fragmentele despre EDR!

[5] Conform figurilor de construcţie quintiliene. După Pseudo-Hermogenes (v. *supra*, 3.2.2.2.), cel care modifică (ori intervine în) expresia dată „adaugă ceva de la el, în aşa fel încât [totul] devine o singură idee”. Ar părea că-i vorba doar de *adăugare*, dar amintim că şi *substituirea* = *suprimare* + *adjoncţie* [‘adăugare’] în viziunea Grupului µ.

[6] Trebuie precizat că, la rigoare, cuvintele aparţin tehnicii libere a discursului (v. *supra*, 1.1.)

Este esenţială, în astfel de situaţii, păstrarea unui context (fie şi minim) de relevanţă, astfel încât aluzia să poată fi pricepută. «Contextul de relevanţă» este „partea, de factură lexicală, care se păstrează (neschimbată) din enunţul «canonic» în urma modificării după regulile figurilor de construcţie [quintiliene]" (Dumistrăcel 2006b: 18) în cazul «contextului *minim* de relevanţă», enunţul nou „poate doar evoca «modelul», la nivel general prozodic, suprasegmental" (*ibid*., cf. şi Coşeriu 2004a: 99). Dar în exemplul preluat din discursul lui Demostene (cel cu modificarea onomastică) se oferă şi forma originară, supusă modificării. Contextul este foarte explicit şi în exemplul luat din Aristofan. În prima scenă a comediei *Viespile*, Sosias îi povesteşte lui Xanthias un vis în care Theorus *avea cap de cioară* [gr. *corax*] – deci enunţul corect apare în operă. În acelaşi vis, un personaj peltic, Alcibiades, îl întreabă apoi pe Sosias dacă a observat că „Theolus" *are cap de „linguşitor"* [gr. *colax*]. Auzind aceasta, Xanthias intervine în relatare spunând că greşeala de pronunţie este foarte potrivită (are tâlc). Într-adevăr, visul (alegoric) respectiv îl înfăţişa pe Theorus ca pe un trădător/linguşitor, stând în preajma duşmanului Greciei (simbolizat de o balenă rapace). Am vrut să arătăm că nu există mari diferenţe, ca procedeu, între *parōidia* din cap. 30 şi *parōidia* din cap. 34. În definitiv, cu privire la modificarea EDR, ne putem limita la descrierea tehnicii *katà paroidían* din cap. 30.

3.2.5. Confirmarea valabilităţii celor două tehnici (*kóllēsis* sau *colaj*, respectiv *parōidia* sau *imitaţie parodică*) o găsim cu asupra de măsură la Stelian Dumistrăcel, care distinge între „intertextualitatea de tip colaj aluzivă şi, respectiv, [cea] de transformare a enunţului prin diferite figuri de construcţie" (2006b: 151). Este o necesară racordare/revenire la tradiţia înaintaşilor (ce a continuat cel puţin până în evul mediu sau poate chiar până în renaştere)[1]. Într-un poem compus (aproximativ) prin 1060-1067 pentru tânărul împărat în devenire Michael [Mihail] al VII-lea Doukas, un profesor bizantin, Michael [Mihail] Psellos, realiza într-un poem (de 545 de versuri a câte 15 silabe) o sinteză foarte comprimată a corpusului hermogenic (4 cărţi, fără *Progymnasmata*)[2]. În ciuda concentrării, în ultima secţiune (versul 538), el încă amintea de *katà kóllesin* şi de *katà paroidían*.

4. În fine, ne putem întreba (ca un *advocatus diaboli*) dacă «lipirea» (*katà kóllesin*) şi «parodierea» (*katà paroidían*) sunt, într-adevăr, două tehnici diferite de inserare a citatului (ca EDR) în text, altfel spus, dacă distincţia este justificată. Nu cumva *parōidia* (în accepţia lui Hermogenes) este o formă particulară a procedeului *kóllēsis*? Nu cumva tehnica varierii parţiale a EDR (prin „imitaţie parodică" – Coşeriu) aparţine tot tehnicii colajului?

[1] Ştefan Bîrsănescu aprecia că opera lui Hermogenes era cunoscută (cel puţin prin secolul al XVI-lea), fie şi parţial, şi în mediul românesc, consemnând că, printre cărţile vechi găsite la Biblioteca Centrală din Iaşi, se afla şi *Hermogenis Tarsensis Rhetoris achtisimi Partitiorium Rhetoricorum liber unus… explicitus atque illustratus ab Joanne Sturmis*, 1570 [Text grecesc şi latinesc] (Bîrsănescu 1957: 132).

[2] Vezi traducerea filologică făcută de Jeffrey Walker, de la University of Texas; cf. https://webspace.utexas.edu/jw2893/www/PsellosSynopsisRhetoricWebtext.pdf.

4.1. La o primă vedere (dintr-o perspectivă „naivă"), s-ar zice că în ambele cazuri rezultatul este un colaj. Dacă un discurs concret este similar unui colaj, atunci „în tablou, pe lângă porţiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alţi pictori" (Coşeriu 2000a: 259). Adică, pe lângă tehnica liberă (TL), vom întâlni în vorbire, pe alocuri, formule „gata făcute" (deja spuse). Un text (Tx) obţinut prin tehnica de colaj (*katà kóllesin*) va arăta în felul următor:

Tx = {TL → [DR] ← TL},

iar un text obţinut prin tehnica parodiei hermogeniene (*katà paroidían*) se va prezenta astfel:

Tx = {TL → [DR → (TL) ← DR] ← TL}.

Dar oricâte şi orice fel de modificări vor cunoaşte EDR, întotdeauna vor rămâne „fragmente" (= contextul de relevanţă) din „tablourile" (= textele) altor „pictori" (= vorbitori), iar produsul rezultat va fi asemănător unui colaj. Ca atare, deosebirea celor două tehnici ar putea să pară nerelevantă.

4.2. La o privire mai atentă (dintr-o perspectivă „profundă"), se va observa că distincţia este îndreptăţită. Amintim că, în acord cu doctrina coşeriană (pe linia unor distincţii aristotelice şi humboldtiene), limbajul este, în esenţă, o activitate productivă. În cazul activităţilor productive, se deosebesc trei aspecte: activitatea ca atare (*enérgeia*), competenţa sau tehnica (*dýnamis*) şi produsul (*érgon*). *Enérgeia* este, din principiu, anterioară oricărei tehnici (*dýnamis*), fiind creativitatea însăşi. Limbajul este *enérgeia*, funcţionând în baza unei tehnici învăţate, dar, tocmai pentru că este o activitate creatoare, depăşeşte, adesea, tehnica învăţată. De aceea, Coşeriu afirma frecvent (pe urmele lui Ortega Y Gasset) că limbajul se face, se desface şi se re-face continuu, ca pânza Penelopei.

Aşadar, nu trebuie să confundăm produsul cu tehnica în cadrul discuţiei noastre. Produsul (*érgon*) obţinut, indiferent de tehnică (fie *katà kóllesin*, fie *katà paroidían*), va fi tot un «colaj», căci, într-o măsură mai mare sau mai mică, o doză de imitaţie/reproducere (privind DR al altora) rămâne, chiar dacă va trebui să distingem două forme de colaj:

[α] **colajul propriu-zis** (în sens coşerian, obţinut prin procedeul *katà kóllesin*), unde avem de-a face *doar* cu o tehnică învăţată (sau o tradiţie – *saber idiomático «textual»* [Coseriu 1972c: 258]), presupunând *numai* preluarea EDR ca atare în discurs. *Katà kóllesin* este o tehnică cu efect expresiv, dar lipsită de originalitate[1].

[β] **colajul parodic** (obţinut prin procedeul *katà paroidían*), unde întâlnim o depăşire a tehnicii (sau tradiţiei) învăţate, deoarece EDR suferă modificări într-

[1] Avertizăm că tehnica în sine este neoriginală, altminteri originalitatea textului/discursului concret rezidă în modul în care TL se combină cu DR pentru construirea unui nou sens, determinat de desemnare.

un nou context. *Katà paroidían* este o tehnică al cărei efect expresiv este superior celeilalte. Mai mult decât atât, se manifestă prin originalitate (ori creativitate).

În consecinţă, deosebirea celor două tehnici este necesară, iar Stelian Dumistrăcel are dreptate atunci când vorbeşte despre două forme de intertextualitate (v. *supra*, 3.2.5.)[1].

> La rigoare, trebuie spus că rareori un discurs/text concret se prezintă, în întregime, ca un colaj parodic. Actul lingvistic poate apărea, mai curând, ca o interferare între cele două tipuri de colaj, iar, cel mai adesea, se elaborează sub forma colajului propriu-zis. Evident că există şi texte caracterizate prin absenţa EDR, cazuri în care nu mai putem vorbi de vreun colaj. Explicaţia poate fi dată de diferenţele de idiostil ale vorbitorilor sau de temele diverse ale textelor. Există vorbitori care nu au predilecţie pentru utilizarea EDR, după cum există şi vorbitori ce preferă EDR (pentru paremiologie şi frazeologie, problema a fost clarificată – vezi Dumistrăcel 1988 şi Munteanu C., aici, X). Mult mai rari sunt cei cu simţ lingvistic deosebit, cei care operează modificări pe EDR.

5. După Eugeniu Coşeriu, limbajul prezintă cinci universalii: *creativitatea*, *semanticitatea*, *alteritatea*, *istoricitatea* şi *materialitatea* (vezi 2004a: 73-75). Primele trei sunt universalii primare, ultimele două sunt universalii secundare, derivate din cele dintâi. Creativitatea este specifică tuturor formelor de cultură (religie, artă, filozofie etc.), nu doar limbajului, pe câtă vreme alteritatea (‘a fi cu altul’, cf. lat. *alter*) *este caracteristică numai limbajului*. Creativitatea conduce la varietatea din limbaj şi la schimbarea/înnoirea neîncetată a acestuia. Alteritatea, în schimb, asigură omogenitatea limbajului: „L’altérité […] est le fondement de l’historicité du langage, qui est manifestation constante de la solidarité avec une communauté de sujets parlants et avec ses traditions et, donc, de l’essence sociale et de l’historicité intrinsèque de l’homme” (Coseriu 1992h: 431-432).

Prin urmare, raportându-ne la domeniul DR, tehnica de tip *katà paroidían* este dată de creativitate, iar tehnica de tip *katà kóllesin* este conferită de alteritate. Mai mult decât atât, tot alteritatea este cea care limitează libertatea procedeului *katà paroidían*. Alteritatea ne obligă să păstrăm măcar un context minim de relevanţă atunci când modificăm EDR: „Ne jucăm, de multe ori, cu aceste expresii, însă ce înţelegem? Înţelegem că expresia nouă este o aluzie tocmai la cea veche”

[1] De altfel, M. Patillon observă, într-o notă, că: „Dans l’enchâssement (*kollèsis*) la citation de vers entiers est telle que leur harmonie apparaît (*hôste symphônein*). Dans la parodie la citation de séquences isolées de poésie est telle que l’unité de la forme du discours est sauvegardée (*hôs mìan genesthai tèn idean*), ce qui suppose que les séquences de poésie n’apparaissent pas comme formellement étrangères à la prose. […] Du point de vue de l’intention rhétorique en effet, il est capital que l’attitude de l’auditeur ne soit pas dans la parodie ce qu’elle est dans l’enchâssement.” (Hermogène 1997: 542).

(Coşeriu 1994c: 56). Chiar dacă interlocutorul (dintr-o „lipsă" a sa) nu a priceput aluzia noastră, noi am presupus, în momentul modificării DR, că o va face (oferindu-i elemente de recunoaştere).

Literaturii artistice (sau «poeziei», în terminologie coşeriană) îi lipseşte alteritatea (vezi studiul *Tesis sobre el tema «lenguaje y poesía»*, în Coseriu 1977/1991: 206-207). Poeţii nu doresc să fie înţeleşi numaidecât, iar atingerea originalităţii reprezintă un scop major[1]. Iată de ce o specie literară ca *parodia* a fost şi este considerată o specie minoră.

Limbajul, însă, se actualizează/funcţionează în permanenţă prin reproducerea, de mii de ori, în mii de exemplare, a actelor de creaţie originară. El se face şi se re-face neîncetat, iar schimbarea lingvistică (schimbarea la nivelul tradiţiei) acţionează puţin câte puţin, numai cu acceptul celorlalţi vorbitori şi doar respectând tradiţia (vezi Coşeriu 1994c: 32). Inovaţiile neconsimţite rămân în stadiul de *hapax*. Din acest motiv, în limbaj (fie chiar şi numai pentru domeniul DR) procedeul *katà paroidían* nu poate fi clasificat ca o tehnică „minoră", ci ca una *majoră*, ce corespunde esenţei limbajului.

6. Pictura a dat termeni şi altor arte şi domenii. De pildă, în literatură, Alecsandri şi-a însuşit *pastelul*, pentru a desemna o poezie descriptivă aparţinând genului liric. André Gide a introdus în roman (vezi *Falsificatorii de bani*) tehnica picturală a *punerii în abis* (*mise en abyme*) şi exemplele pot continua. Şi lingvistica a încetăţenit, fără probleme, un termen luat din aceeaşi zonă: *calcul*.

În concluzie, se poate afirma cu toată convingerea că, deşi termenul *colaj* a fost împrumutat de pictură mai multor domenii, în lingvistică, cu precădere în analiza discursului repetat, utilizarea sa este pe deplin îndreptăţită (chiar mai îndreptăţită decât în celelalte părţi), atâta timp cât la cei vechi a existat un termen asemănător (practic, un cvasi-dublet etimologic), *kóllēsis*, care ajunsese să denumească o tehnică asemănătoare privind inserarea citatului într-un text. Aşadar, «colajul» are toate şansele de „a face carieră" în metalimbajul disciplinei noastre.

Oamenii au fost dintotdeauna inteligenţi şi, în consecinţă, poţi descoperi câteodată (în antichitate, de pildă) la precursori intuiţii remarcabile. În faţa acestora poţi să exclami (asemeni lui Aelius Donatus) *Pereant qui ante nos nostra dixerunt*![2] sau să aplici principiul judicios al tradiţiei, recomandat în cercetare de E. Coşeriu (2004a: 87-94). Întoarcerea la fondatori reprezintă nu doar o obligaţie, ci, de multe ori, un câştig, iar dacă descoperim uneori că ceea ce am gândit noi se găseşte şi la antici, aceasta nu trebuie să ne înciudeze (decât,

[1] Deşi, ca în toată cultura autentică, inovaţia se face numai prin tradiţie şi în cadrul tradiţiei (cf. Coşeriu 2004a: 90). Numai că în limbaj tradiţia este mult mai puternică.

[2] Cuvinte admirabil tălmăcite la noi, de Dana Ligia Ilin, prin „Fir-ar să fie de clasici, că ne-au luat vorba din gură!" (vezi Robins 2003: 13).

poate, în sensul etimologic al cuvântului *ciudă* 'minune'), ci să ne facă plăcere. În definitiv, *garanţia obiectivităţii este tocmai intersubiectivitatea*: suntem siguri că obiectele din jurul nostru există tocmai pentru că şi alţii le văd şi ne comunică acelaşi lucru.

Addenda

Se pare că originea ideii de «colaj discursiv» poate fi aflată, cu multe secole înaintea lui Pseudo-Hermogenes, în opera lui Platon. Într-o anexă ce însoţeşte comentariile sale la dialogul *Phaidros* al lui Platon, Gabriel Liiceanu publică, în traducere românească, un capitol – *Scriere şi vorbire* – din cartea lui Henri Joly, *Le renversement platonicien. Logos, episteme, polis*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1974, pp. 111-127. Citindu-l, ne-a atras atenţia, printre altele, faptul că filologul francez, comentând criticile pe care Platon le formulează la adresa scrierii în general, spune că „înjosirea" acesteia ar trebui înţeleasă în felul următor: „Procesul se organizează în jurul unui joc metaforic foarte diversificat, care merge de la drog la pictură şi de la «jardinage» la colaj." (Joly 1974/1983: 399). Ca să înţelegem la ce se referă Joly atunci când utilizează (cu sau fără ghilimele) termenul *colaj* [*collage*], mai reproducem un fragment din lucrarea sa: „Nemaiadresându-se sufletului, scrierea retorică încetează deopotrivă să trimită spre lucru. O asemenea situaţie se manifestă în însăşi practica scriitorului, care se exersează direct pe cuvinte, şi tocmai despre această situaţie este vorba în metafora «colajului» şi a «modelajului». Aşa se face că încă de la prima judecată asupra discursului lui Lysias, Socrate găseşte că «termenii sunt strălucitori şi şlefuiţi, ca şi cum ar fi fost aleşi unu câte unu». Revenind asupra funcţiei care îi e proprie «celui care compune discursul» sau «celui care redactează legile», Socrate observă că «ei îşi petrec timpul întorcând cuvintele pe toate părţile, lipindu-le (*les colle*) între ele sau desfăcându-le iar în bucăţi». Astfel se explică faptul că pentru scriitor «nimic nu este mai preţios decât ceea ce compune şi aşterne pe hârtie», şi că cititorul sau auditoriul nu este atent decât «la retorica discursului»." (*ibid*.: 400-401).

După cum se observă, pentru a-şi dovedi spusele, Joly inserează în comentariul său scurte citate din dialogul *Phaidros*. Dar să vedem cum suna fragmentul grecesc originar din *Phaidros*, 278d-e:[1]:

ΣΩΚΡΆΤΗΣ: οὐκοῦν αὖ τὸν μὴ ἔχοντα τιμιώτερα ὧν συνέθηκεν ἢ ἔγραψεν ἄνω κάτωστρέφων ἐν χρόνῳ, πρὸς ἄλληλα [278e] **κολλῶν** τε καὶ ἀφαιρῶν, ἐν δίκῃ που ποιητὴν ἢ λόγων συγγραφέα ἠνομογράφον προσερεῖς.

Traducerea pe care o oferă G. Liiceanu arată astfel: „SOCRATE: În schimb celui ce nu cunoaşte nimica mai de preţ decât ce a compus ori scris şi care stă

[1] Textul originar este reprodus după Plato, *Platonis Opera*, ediţia John Burnet, Oxford University Press, 1903.

ceasuri în şir sucindu-şi opera şi răsucind-o, tot *lipind* şi tot ştergând, acestuia oare nu pe drept cuvânt îi vei zice poet, autor de discursuri, sau de legi?"[1].

Devine evident acum că precursorul lui Pseudo-Hermogenes în privinţa tehnicii *katà kóllesin* este Platon: el foloseşte explicit verbul *kolláo* 'a lipi' în legătură cu alcătuirea discursului din elemente prefabricate de vorbire. Nu ştim dacă Pseudo-Hermogenes a preluat ideea de «colaj» direct de la Platon (deşi în scrierea sa, printre numeroasele trimiteri la unele dialoguri platoniciene, se găsesc referiri şi la *Phaidros*; vezi Kennedy 2005: 205 şi 225). Mai degrabă, se poate vorbi despre o distincţie (*katà kóllesin* vs *katà paroidían*), devenită tradiţională într-o anumită epocă şi într-un anumit spaţiu geografic, pe care Pseudo-Hermogenes o consemnează, probabil, ca atare.

Andrei Cornea (1984/1998: 77-92) a caracterizat foarte convingător perioada în care a activat Pseudo-Hermogenes ca fiind una a culturii „puzzle", în care accentul era pus pe tehnica pastişei şi a imitaţiei, pe meşteşugul compunerii de discursuri „noi" din bucăţi luate aproape exclusiv din textele clasicilor şi reorganizate după diverse structuri şi modele. Uimitor este cât de firesc a făcut H. Joly legătura între fragmentul din *Phaidros* şi procedeul pictural modern al colajului, topind, practic, printr-o analogie motivată etimologic, o distanţă culturală de mai bine de două milenii!

[Se reproduce aici, cu unele modificări şi adăugiri, în parte esenţiale, studiul *Un vechi precursor al lui Eugeniu Coşeriu în privinţa tehnicii colajului: (Pseudo)Hermogenes din Tarsus*, publicat în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Editura Institutul European, Iaşi, 2008, pp. 175-197.]

[1] Vezi Platon, *Opere*, IV, Ediţie îngrijită de Petru Creţia, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983. Iată şi o versiune englezească în care verbul care ne interesează este tradus prin *to add* 'a adăuga': "SOCRATES: On the other hand, he who has nothing more valuable than the things he has composed or written, turning his words up and down at his leisure, [278e] ***adding*** this phrase and taking that away, will you not properly address him as poet or writer of speeches or of laws?" (Plato, *Plato in Twelve Volumes*, Vol. 9, translated by Harold N. Fowler, Cambridge, MA, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London, 1925).

B. Aplicaţii ale lingvisticii coşeriene

VI. Despre „termenul” *limba română* şi relaţia sa cu adevărul ştiinţific

1. Lucrarea mea are ca scop semnalarea şi înlăturarea unor greşeli şi confuzii pe care le fac, în general, non-lingviştii (fie aceştia jurnalişti şi/sau scriitori ori oameni de cultură în sens larg) atunci când se exprimă public cu privire la *denumirea corectă a limbii vorbite în Republica Moldova*. Mai cu seamă confuziile de genul celor pe care le voi discuta aici trebuie eliminate urgent, întrucât mai degrabă reiese adevărul din eroare, decât din confuzie[1]. Confuziile se elimină făcând distincţiile necesare. Iar ştiinţa nu poate exista fără distincţii, deoarece „a cunoaşte înseamnă a distinge” (Benedetto Croce) sau, după cum postula un cărturar medieval (contemporan cu Abelard), Gilbert de la Porrée, „ori de câte ori întâlnim o dificultate raţională, trebuie să facem o distincţie” (cf. Coşeriu 1996a: 73 sau Coseriu 2002a: 29).

Pentru a preîntâmpina eventuale neînţelegeri, subliniez că nu mi-am propus să demonstrez că aşa-zisa „limbă moldovenească” este limba română, mai exact că limba vorbită în Republica Moldova coincide, în cea mai mare măsură, cu limba vorbită în România – lucru dovedit de nenumărate ori de lingviştii de bună credinţă şi pe baza unui material faptic foarte bogat –, ci să justific de ce sintagma *limba română* este *numele corect şi firesc* pentru a desemna aceeaşi realitate lingvistică din cele două state vecine. Urmărind „să spună lucrurile aşa cum sunt” (Platon), demersul meu va fi unul ştiinţific, atâta timp cât ştiinţa este încă înţeleasă conform vechiului concept grecesc *epistéme*, adică „o activitate care stabileşte însuşi adevărul lucrurilor, şi nu o simplă organizare practică şi convenţională lipsită de sens real” (Coşeriu 1994b: 94).

2. Numai că ceea ce pare limpede şi normal pentru unii este neclar sau anormal pentru alţii, mai ales dacă aceştia din urmă nu sunt lingvişti sau nu dau importanţă celor spuse de lingvişti. Ce se întâmplă atunci când un nespecialist se

[1] *Citius emergit veritas ex errore quam ex confusione* (Francis Bacon, în *Novum Organum*, cf. Coseriu 1958: 16).

apucă să judece aceste chestiuni? Rezultatul poate fi, din punct de vedere ştiinţific, unul nefericit, ca să nu zic „catastrofal”. Voi da un singur exemplu, suficient de altminteri, pentru că vom regăsi adunate în el păreri ori prejudecăţi, confuzii şi erori pe care le înregistrăm şi în alte materiale din mass-media sau, cu precădere, pe acest teren deosebit de influent şi de neîngrădit – când vine vorba de exprimarea opiniilor iresponsabile – care este Internetul (fie că-i vorba de blogosferă, forum de discuţii, comentarii la articole din presa on-line etc.).

Voi supune atenţiei cititorilor şi voi analiza două fragmente asemănătoare extrase din două articole (dezvoltând aceeaşi idee) scrise în 2008 de un gazetar de la Chişinău, Viorel Mihail[1]. La redau mai jos:

> [1] „**Notă**. Aşadar: limba română din Muntenia şi Ardeal se numea valahă. Limba română din Moldova se numea moldovenească. La denumirea ei de astăzi s-a ajuns în urma unei înţelegeri. Denumirea de limba română e o convenţionalitate. Cât adevăr ştiinţific poate fi într-o convenţionalitate? Scoateţi degetul pe fereastră afară. Temperatura aerului este cum este. Cineva poate să spună că-s 30 de grade căldură, altcineva că-s 86 de grade. Ambii vor avea dreptate. Primul a calculat temperatura în scara Celsius. Al doilea în scara Fahrenheit. S-a schimbat ceva afară după asta, deşteptţilor? **Aşa e şi cu denumirea limbii. Fiecare o numeşte cum vrea** [aici şi peste tot evidenţierile sunt ale lui V.M.]. Trei persoane şed la masă şi mănâncă acelaşi[i] fel de bucate: unul e sigur că papă chitonoage, al doilea piftie, al treilea răcituri. S-a schimbat conţinutul bucatelor dacă-s numite diferit de trei persoane diferite? – **Aşa e şi cu denumirea limbii. Fiecare o numeşte cum vrea**. Totul e convenţional, dar cred că ar trebui să-i zicem română, odată ce 85% din vorbitorii ei îi zic română. Acesta ar fi argumentul care ne-ar uni, dar nu mult trâmbiţatul de voi adevăr ştiinţific. Căci **termenul limba română nu conţine în el absolut niciun gram de adevăr ştiinţific**. E ca şi cum ai spune că vidul are greutate”[2].

> [2] „**Moto**: Nu zicem că nu-i română, odată ce 85 procente din vorbitorii ei îi zic română. Pe noi ne interesează altceva: la ce stadiu de piticantropie se află logica elementară din capetele savante de la Chişinău când susţin că sintagma «limba română» e adevăr ştiinţific? Şi dacă trăim într-o societate în care asemenea judecăţi de valoare sunt luate în calcul, apoi stai şi te întrebi: de când Cretinismul a devenit ştiinţă? Şi de ce cretinii trebuie să dicteze regulile de joc în această ţară?”[3].

Pe moment, nu interesează cine este autorul acestor rânduri, dacă este un om de bună credinţă sau nu. Nu contează nici tonul (cam ofensiv) şi nici stilul (cam trivial) în care sunt redactate respectivele articole, aspecte ce sar imediat în ochi la citirea lor în întregime. Şi apoi, nu intenţionez să dau un răspuns polemic, ci

---

[1] Greşelile şi confuziile se găsesc în acest caz, cum ar zice Coşeriu, „într-o formă «exemplară»” (Coşeriu 1982/2005: 171).

[2] Viorel Mihail, *Dacă limba românilor se numea valahă, de ce limba moldovenilor trebuia să se numească română? Noi contribuţii la denumirea ştiinţifică a limbii*, în „Săptămâna” (Chişinău), 4 iulie 2008, p. 10.

[3] Viorel Mihail, *În contra izolaţionismului lingvistic (sau de ce părintele Alexei Mateevici a fost retrograd)*, în „Săptămâna” (Chişinău), 4 iulie 2008, pp. 8-9 [citatul, la p. 8].

să abordez problema *sine ira et studio*, luând atitudine într-un mod cât mai obiectiv cu putinţă. Dacă se doreşte, putem spune că articolele lui V.M. ne-au servit drept pretext pentru o discuţie lămuritoare şi pentru alţii, un dialog critic, dar constructiv. Este bine să dăm dovadă de generozitate şi să arătăm persoanei respective unde a greşit. La urma urmelor, „ştiinţa este o formă de împărtăşanie" (Coşeriu 2004d: 61).

De fapt, în faţa unor asemenea texte, putem avea cel puţin trei tipuri de atitudine:

- fie le ignorăm („nu merită efortul de a te coborî la un aşa nivel", cum procedează destui lingvişti actuali);

- fie le privim amuzaţi, mulţumindu-ne să le înregistrăm drept „gogoriţe" sau inepţii (cum făcea marele lingvist american L. Bloomfield[1]);

- fie le combatem cu argumente ştiinţifice (chiar dacă uneori nu facem altceva decât să parcurgem „anevoiosul proces de demonstrare a adevărului evident" [Berejan 2007: 151]).

Cel mai adesea este preferată prima atitudine. Motivele[2] pentru care ar trebui aleasă, totuşi, cea de-a treia atitudine sunt, în cazul de faţă, cel puţin trei la număr:

[a] Fiindcă este atitudinea necesară în astfel de împrejurări. Este poziţia recomandată şi de Eugeniu Coşeriu, izvorând chiar dintr-un principiu deontologic al omului de ştiinţă, principiul binelui public sau al responsabilităţii sociale, potrivit căruia el nu trebuie să se izoleze într-un „turn de fildeş", ci să participe activ la viaţa politică a cetăţii din care face parte. Întrucât denumirea corectă a limbii (ca şi alte chestiuni de politică lingvistică) îi preocupă pe vorbitori, subiectul se cuvine a fi tratat cu seriozitate şi de lingvist. Aşa se explică şi următoarele cuvinte – cu valoare de crez – ale lui E. Coşeriu:

> „S-a întrebat, se pare, cineva şi la Congresul al V-lea al Filologilor Români dacă noi, filologii şi lingviştii care ne ocupăm cu limba română în toate formele ei, deci şi cu graiul moldovenesc ca atare, avem dreptul să impunem Parlamentului unui stat independent numele pe care trebuie să-l dea limbii acestui stat. Într-adevăr, nu avem dreptul: avem datoria. Nu, se înţelege, să-i „impunem" ceva, ci *să-i arătăm care este adevărul ştiinţific şi istoric* [subl. mea, C.M.] şi să-l avertizăm cu privire la orice uneltire împotriva acestui adevăr, ca nu cumva să facă o greşeală care ar putea avea urmări extrem de grave. *Cine, cu bună ştiinţă, nu protestează şi permite să se facă o astfel de greşeală, se face şi el vinovat, ba chiar mai vinovat decât cine comite greşeala din neştiinţă* [s.m., C.M.]." (Coşeriu 1994d: 129).

---

[1] Despre care Georges Mounin spunea că una dintre distracţiile sale favorite era aceea „de a colecţiona aşa-numitele *stankos*, gogoriţe pe care le scriu nonlingviştii despre limbaj." (Mounin 1999: 228).

[2] Motivele care te determină să iei atitudine pot fi şi de natură subiectivă (mai ales dacă obiectul în cauză este unul „sensibil"), nu însă şi discursul ştiinţific sau atitudinea în sine faţă de obiect.

[b] Fiindcă este aruncată în derizoriu problema «adevărului ştiinţific» în legătură cu „sintagma «limba română»”. Or, după cum se poate vedea din fragmentul de mai sus (de la pct. [a]), şi Coşeriu a întrebuinţat, cu deplină proprietate a termenilor, îmbinarea „adevărul ştiinţific” cu referire la numele limbii din Basarabia, ba chiar a contribuit, prin reputaţia şi autoritatea de care se bucura, la generalizarea expresiei incriminate de V.M.

[c] Fiindcă este luat în derâdere raţionamentul savanţilor de la Chişinău (se ridiculizează „logica elementară din capetele savante de la Chişinău” aflată într-un „stadiu de piticantropie”!). Este adevărat că ştiinţa autentică este în mod obligatoriu şi logică, dar, de vreme ce nu se specifică prea clar cine sunt savanţii vizaţi (trataţi *in globo*), nu putem verifica afirmaţiile lui V.M. În orice caz, putem analiza cât de bună este logica lui V.M.

3. Acestea fiind spuse, voi încerca să resping (pseudo)argumentele lui V.M. exclusiv (sau aproape exclusiv) pornind de la ideile lingvisticii integrale coşeriene. După cum susţineam în alt loc[1], *lingvistica integrală* dezvoltată de Eugeniu Coşeriu reprezintă un adevărat *Organon* pentru cercetările privind limbajul, un cadru de referinţă epistemologic pentru orice discuţie de acest gen. Pentru cunoscători, E. Coşeriu este, sub aspect metodologic, dată fiind şi solida sa formaţie filozofică, întruchiparea logicii pe terenul lingvisticii. Desigur, prin studiul/conferinţa *Latinitatea orientală* (dar şi prin altele), savantul de origine basarabeană „a trimis pe tărâmul fanteziilor teoria lansată după război privind o limbă romanică nouă, proprie, cu influenţe ruseşti – teorie care bântuie şi astăzi în mod evident în cercurile rusofile” (R. Windisch)[2]. Însă un exerciţiu util ar fi acela de a ne imagina ce ar fi spus Coşeriu însuşi, dacă ar mai fi fost posibil să combată cele declarate de V.M., luând ca punct de plecare distincţiile fundamentale pe care le-a făcut în privinţa limbii şi a limbajului. În felul acesta, probabil că nici nu voi putea fi acuzat de lipsă de imparţialitate. Aşadar, să începem, tratând punct cu punct erorile şi confuziile:

3.1. Mai întâi de toate, trebuie eliminat din discuţie argumentul statistic – interesant, dar fără prea mare relevanţă aici –, conform căruia limba din Republica Moldova trebuie numită *română*, întrucât 85% dintre vorbitori acestei ţări „îi zic română”. Adevărul ştiinţific nu se determină prin referendum. Ce s-ar

[1] Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală – veritabil **Organon** pentru cercetările privind limbajul*, în Sanda-Maria Ardeleanu, Ioana-Crina Coroi, Mircea A. Diaconu, Dorel Fînaru (coord.), *Limbaje şi comunicare. Creativitate, semanticitate, alteritate*, vol. X-1 [actele *Colocviului Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului «Eugeniu Coşeriu»*, Ediţia a X-a: Suceava, 22-24 octombrie 2009], Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2009, pp. 235-248 [vezi, aici, I].

[2] Vezi *„Pentru noi, romanistica a fost, aşa cum am învăţat-o de la Coseriu, catalizatorul care ne-a dezvăluit problemele şi metodologia lingvisticii romanice şi generale”* (interviu cu [Prof. univ. dr. dres.] Rudolf Windisch despre Eugenio Coseriu, realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba română”, Chişinău, anul XIX, nr. 5-6, 2009, p. 74 [aici, XXII].

fi întâmplat dacă prin intoxicare şi manipulare[1] populaţia majoritară a Moldovei ajungea la convingerea că vorbeşte „limba moldovenească”? S-ar fi schimbat şi adevărul? Şi, în cazul în care, întrebaţi fiind dacă pământul este rotund sau plat, cei mai mulţi oameni ai planetei ar răspunde că e plat, atunci înseamnă că răspunsul lor ar corespunde adevărului ştiinţific? Ceea ce ar putea conta, în realitate, ar fi intuiţia vorbitorului cu privire la obiectul cultural pe care îl creează şi îl întrebuinţează neîncetat: limba – ca tradiţie idiomatică a comunităţii din care face parte. Avem de-a face cu acea „cunoaştere originară” (Husserl) valabilă în cazul activităţilor al căror subiect/actant este omul (limbajul, arta, religia etc.)[2]. Deci nu procentele prezintă importanţă aici (ele puteau fi mai multe sau mai puţine), ci această intuiţie sigură a vorbitorului referitoare la limba sa.

Dacă se are în vedere conştiinţa apartenenţei la o anumită comunitate lingvistică, atunci nu trebuie să uităm că intuiţia vorbitorilor români a funcţionat dintotdeauna. Stau mărturie observaţiile unui Miron Costin („şi astăzi, când întreb pe cineva dacă ştie moldoveneşte, spun: «ştii rumâneşte», aproape ca «scis romanice».”) sau ale unui Dimitrie Cantemir („Astfel, astăzi moldovenii, muntenii, valahii transalpini, mysienii, basarabenii şi epiroţii se numesc pe sine cu toţii cu un nume cuprinzător, nu «vlahi», ci «români», iar limbii lor neaoşe îi spun «limba română»; iar dacă un moldovean, un muntean, un mysian ş.a.m.d. l-ar întreba pe un străin sau venetic dacă ştie limba lor, l-ar întreba aşa: *Ştii româneşte?*, <adică>: *Scis romanice?*”.) şi ale altora[3].

De altfel, tocmai intuiţia respectivă este garanţia identităţii naţionale a vorbitorilor, a propriei lor istoricităţi, ce se afirmă îndeosebi la omul modern. O spune temeinic E. Coşeriu:

> „Prin intermediul recunoaşterii altor limbi, omul a devenit conştient de propria istoricitate, iar apartenenţa la o comunitate lingvistică este pentru el ceva esenţial. Drept urmare, prin limbaj, omul a ajuns la istoricitatea sa; şi chiar a făcut din limbaj un simbol al acestei istoricităţi: comunităţile idiomatice s-au transformat în *popoare* sau *naţiuni*. De asemenea, li s-a recunoscut limbilor «statutul» de obiecte istorice. Anticii concepeau limbile într-un mod imediat, ca modalităţi ale vorbirii, adică prin intermediul conceptelor verbale sau adverbiale (cf. ἑλληνίζειν, *graece* [*loqui*]); omul

[1] În acest sens, iată o constatare a lui E. Coşeriu: „Să ştiţi că mulţi dintre cei de acum au fost atât de înşelaţi, încât ei sunt de-a dreptul de bună credinţă atunci când sunt convinşi că unele falsuri istorice sunt adevărate. Conştiinţa lor, prin ignoranţă şi manipulare, s-a îmbolnăvit.” (Coşeriu 2006: 10).

[2] În schimb, în cazul obiectelor naturale (a se vedea şi exemplul cu „Pământul e rotund sau plat?”) omul poate greşi mult mai uşor. Ştiinţele naturii nu pleacă de la o *intuiţie sigură*, cum se întâmplă în ştiinţele culturii/umaniste, ci de la o *ipoteză*, care se verifică ulterior sau nu.

[3] Informaţii bogate de acest gen se găsesc în materialul foarte util al lui Pavel Balmuş, *Din scripturile române* [1991], reprodus în vol. *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente* (ediţia a II-a), Antologie de texte publicate în „Limba română” (Chişinău), selecţie şi prefaţă de Alexandru Bantoş, Casa Limbii Române, Chişinău, pp. 229-239.

modern concepe limbile mai curând *substantival* (cf. *român**a***, ***das*** *Deutsche*, ***le*** *français*, ***l'***italiano*)" (Coşeriu 1967f/2009: 154).

În rest, atunci când vrea să treacă la un nivel superior de analiză (de la simpla cunoaştere, la cea reflexivă), vorbitorul obişnuit poate greşi când vine vorba de limbaj, manifestându-se ca un lingvist naiv. Cunoaşterea sa este o cunoaştere preponderent tehnică (în sensul aristotelicului *téchne*), adică sigură (poate vorbi foarte bine limba respectivă), dar fără justificări sau cu justificări parţiale. Cel care caută şi oferă ultimele justificări este specialistul, în speţă lingvistul[1].

3.2. V.M. consideră că „denumirea de limba română e o convenţionalitate" şi – pentru a dovedi, prin analogie, acest lucru – oferă două exemple pe care le încheie identic cu o constatare ostentativ evidenţiată: „***Aşa e şi cu denumirea limbii. Fiecare o numeşte cum vrea***". După care insistă iarăşi: „Totul e convenţional". Nu ni se spune, totuşi, ce tip de convenţie are în minte. Este o convenţie pur şi simplu lingvistică? Este o convenţie ce ţine de terminologia ştiinţifică? Este o convenţie din terminologia oficial-administrativă sau juridică ori politică? Din celălalt articol aflăm însă că „limba română, de altfel ca şi statul, poartă nişte denumiri convenţionale, deoarece atât denumirea statului, cât şi cea a limbii au fost la timpul lor negociate"[2].

Cred că, atât prin modul în care V.M. pune problema, cât şi prin ilustrările pe care le oferă, se produc o serie de confuzii:

[a] La rigoare, orice cuvânt apare prin convenţie. Nu este aici locul să facem istoria reflecţiilor lingvistice, dar amintesc faptul că în antichitate exista acea dispută între cei care susţineau caracterul motivat al limbajului (orientarea *physei*) şi cei care susţineau caracterul arbitrar al limbajului (orientarea *thesei*). Adică cei vechi se întrebau dacă cuvintele au vreo legătură (mai ales sub aspect sonor) cu fiinţa sau firea lucrurilor desemnate ori sunt simple convenţii. La întrebarea aceasta a răspuns chiar Aristotel (şi Coşeriu îi dă dreptate), mutând discuţia din planul cauzalităţii în cel al finalităţii (nu „de ce?", ci „în ce scop"?): cuvintele sunt convenţii, sunt sunete intenţionale, deci simboluri. Astfel, până şi onomatopeele, deşi urmăresc să imite sunete sau zgomote din natură, sunt convenţionale. Un semn este motivat doar istoric, în sensul că este instituit prin tradiţie.

În schimb, nu corespunde adevărului aserţiunea că fiecare numeşte o realitate după bunul său plac. Libertatea umană nu este capriciu individual, ci libertate istorică. În acest sens, vorbind despre dimensiunea istorică a limbajului, Coşeriu obişnuia să-l citeze pe Giovanni Gentile: „Atunci în loc de *măsuţă* aş putea spune *pană*! În mod abstract, da, însă concret, nu, fiindcă eu, cel care

[1] De pildă, cu referire la plante, există o diferenţă clară între cunoaşterea unui grădinar şi cea a unui specialist în botanică.

[2] Viorel Mihail, *În contra*…, p. 8.

vorbesc, am o istorie în urma mea, sau mai bine zis, în interiorul meu şi sunt eu însumi această istorie şi de aceea sunt cineva care spune şi trebuie să spună *măsuţă* şi nu altfel”[1].

În sens contrar, ajungem să gândim asemeni lui Hermogenes (care nu prea strălucea prin inteligenţă) din celebrul dialog *Cratylos* al lui Platon:

> „SOCRATE: Prin urmare, ceea ce fiecare ins susţine că este nume pentru fiecare lucru, acela să-i fie numele?
>
> HERMOGENES: Da.
>
> SOCRATE: Şi oare toate numele pe care pretinde cineva că le are un lucru, pe toate să le aibă acesta, şi de fiecare dată când le rosteşte?
>
> HERMOGENES: Eu, cel puţin, Socrate, nu ţin seama de vreo altă dreaptă potrivire a numelui dacă nu de aceasta: cum că pot denumi fiecare lucru cu un nume statornicit de mine, iar tu, la rândul tău, cu un altul de-al tău.” (Platon, *Cratylos* [sau *Despre dreapta potrivire a numelor*] 385 d)[2].

În consecinţă, exemplul ales de V.M. nu este unul prea fericit. Nefiind nicio legătură cauzală între cuvânt (sunetul material, în special) şi realitate, şi nici invers, desigur că denumirea aceluiaşi obiect („fel de mâncare”, aici) prin diverse sinonime populare sau regionale (*chitonoage*, *piftie*, *răcituri*) nu schimbă cu nimic datele acestuia. Se induce astfel ideea greşită că nu există diferenţă între termenul general (*limba română*) şi cei care desemnează varietatea internă diatopică a limbii ([sub]dialectul moldovenesc, cel muntenesc etc.)[3].

[b] Celălalt exemplu pe care îl oferă V.M. (cel din meteorologie) dă impresia că mută discuţia în planul terminologiei ştiinţifice (sau al ştiinţei înseşi). În acest caz, cuvântul *grad* este un termen ştiinţific. Terminologiile, atunci când nu sunt simple nomenclaturi enumerative, prezintă o cu totul altă structurare decât cea a cuvintelor obişnuite. Acestea din urmă se structurează idiomatic, pe câtă vreme termenii ştiinţifici se structurează în funcţie de exigenţele fiecărei ştiinţe în parte. Termenii sunt, practic, „substitute” ale lucrurilor, de aceea Coşeriu spune că, în

---

[1] G. Gentile, *Sommario di pedagogia* [1954], *apud* Coşeriu 2000a: 249-250.

[2] În Platon, *Opere*, III, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 254 (traducere de Simina Noica).

[3] Ca atare, analogia piscicolă pe care Silviu Berejan o făcea, pe temeiuri logico-semantice, mi se pare mai sugestivă şi mai potrivită: „După cum în locul denumirilor de specie *crap*, *ştiucă*, *plătică*, *şalău* etc., care au toate trăsăturile lor specifice, se foloseşte liber denumirea de gen *peşte*, ce întruneşte numai trăsăturile caracteristice ale genului şi face abstracţie de trăsăturile suplimentare ale speciilor, tot aşa, în locul denumirilor de specie *moldovenesc*, *muntenesc*, *bănăţean* etc. ale vorbirii dacoromâne, care au trăsături specifice proprii, se foloseşte în mod firesc denumirea generică *românesc*, ce întruneşte doar trăsăturile esenţiale, relevante pentru întregul gen, făcând abstracţie de trăsăturile suplimentare ale fiecărei specii. Invers nu se poate fără a denatura realitatea: nici *crap* sau *plătică* în loc de *peşte*, nici *moldovenesc* sau *bănăţean* în loc de *românesc*.” (Silviu Berejan, *De ce limba exemplară din uzul oficial al Republicii Moldova nu poate fi numită* ***moldovenească***? [1995], în *idem* 2007: 25).

această privinţă, *semnificaţia* termenilor coincide cu *desemnarea* lor. În mod convenţional, ştiinţele introduc tot felul de delimitări, cum avem şi în situaţia de faţă, unde temperatura se poate măsura în *grade Celsius* sau în *grade Fahrenheit*. Chestiunea ţine deja de o convenţie ştiinţifică, a fizicii bunăoară. Se iau ca limite, de pildă pentru gradaţia Celsius, punctul de topire al gheţii, respectiv punctul de fierbere al apei, în condiţii de presiune normală, apoi „distanţa” dintre ele se împarte la 100, obţinându-se astfel valoarea unui grad Celsius. Evident că unitatea convenţională cu care măsor temperatura nu o influenţează pe aceasta şi nici faptul că voi comunica într-o terminologie diferită (având la bază un sistem diferit de măsură) valorile acesteia. Dar ce legătură are analogia în cauză cu denumirea limbii noastre? Niciuna. Cel mult ne poate îndemna să analizăm raportul dintre expresia/„termenul” *limba română* şi ştiinţa lingvisticii ori istoria limbii.

Exceptând cazurile numeroase în care termenii tehnico-ştiinţifici sunt inventaţi (cel mai frecvent fiind compuşi cu elemente din greaca veche şi latină), ştiinţa preia cuvinte din limbajul comun şi le transformă în termeni ce se definesc, de data aceasta, în raport cu «lucrurile» desemnate.

Mai trebuie subliniat, totodată, că limba este o primă formă a cunoaşterii umane. Cu ajutorul ei, omul delimitează realitatea, o structurează şi o poate gândi. Ştiinţa porneşte de la limbaj (care-i o condiţie pentru ea), dar îl depăşeşte pe acesta încercând să ajungă la lucrurile înseşi. Altfel spus, delimitările tehnico-ştiinţifice sunt delimitări operate în *realitatea obiectivă* ca atare, pe câtă vreme structurile lingvistice sunt delimitări operate în *intuirea realităţii*. În consecinţă, uneori ştiinţa poate „corecta” intuiţia primară a omului. De pildă, în subst. germ. *Walfisch* ‘balenă’ este incorporat cuvântul *Fisch* ‘peşte’, ceea ce înseamnă că, la origine, omul a încadrat balena în clasa peştilor. Ei bine, ştiinţa vine cu o corecţie ulterioară, precizând că avem de-a face cu un mamifer.

Cu totul alta este situaţia „termenului” *limba română*. În cazul limbii – atribut esenţial al identităţii naţionale –, prin care omul conştientizează propria sa istoricitate, vorbitorul nu se mai poate înşela. Aşa se face că etnonimul *român*, expresia *limba română/românească* şi adverbul *româneşte* au avut pentru noi, încă din evul mediu, un „rol de apărare, de conservare, de delimitare şi de autodefinire faţă de alte comunităţi lingvistice, prin menţinerea mereu treză a conştiinţei propriei identităţi”[1].

În privinţa «limbii», ştiinţa poate veni cu unele precizări suplimentare, în sensul că specialistul poate înţelege prin *limba română*, de exemplu, mai mult decât înţelege un simplu vorbitor. De cele mai multe ori, când vorbitorul obişnuit (de pe la noi) zice *limba română*, el se gândeşte doar la dacoromână (cu subdialectele ei: moldovenesc, muntenesc, bănăţean, crişean şi maramureşean).

[1] Arvinte 2004: 99. Chiar de la prima ediţie (din 1983), cartea lui Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, a fost socotită de E. Coşeriu „până acum cea mai amănunţită tratare a numelui românilor”.

Însă lingvistul, dacă se referă la limba română ca *limbă istorică* (în accepţie coşeriană), atunci va avea în vedere, alături de dacoromână, şi dialectele sud-dunărene: aromân, meglenoromân şi istroromân. Deci, suntem departe de a putea vorbi aici de o simplă convenţie de ordin terminologic, ca atunci când inventăm (sau preluăm) un termen în ştiinţă decretând: „Vom numi lucrul astfel delimitat/definit cu termenul x". În privinţa denumirii limbii noastre, universul de discurs al experienţei comune coincide în bună măsură cu cel al ştiinţei[1].

[c] În cazul în care convenţia la care face aluzie V.M. se referă la terminologia oficial-administrativă, juridică sau politică ori, cu alte cuvinte, la cea întrebuinţată de instituţiile statului, nu încape nicio îndoială că aceasta trebuie să reflecte „adevărul ştiinţific şi istoric", iar lingvistul are datoria de a arăta care este acest adevăr, „ca nu cumva [Parlamentul] să facă o greşeală care ar putea avea urmări extrem de grave" (Coşeriu, v. *supra*). Din păcate, în astfel de situaţii, cel mai adesea, opiniile şi argumentele oamenilor de ştiinţă sunt ignorate…

Cât despre caracterul convenţional al denumirii statului român, pe care o aduce în discuţie V.M., mă văd obligat să fac şi aici câteva menţiuni. După cum a demonstrat, fără drept de replică, Vasile Arvinte, numele de ţară *România* (ce datează din secolul al XIX-lea) are la bază un cuvânt a cărui semnificaţie principală era 'limba românească'. Este vorba de apelativul *românie* (atestat încă din secolul al XVII-lea) al cărui sens abstract a evoluat de la 'limbă românească', la 'românism' şi, în cele din urmă, la sensul colectiv 'românime'. Aceste sensuri stau la baza numelui geografic care, aşa cum au arătat-o istoricii, „reprezintă expresia concentrată a ideii unirii tuturor românilor într-un stat naţional unitar, constituit pe baza afinităţilor etnice, a unităţii lingvistice, teritoriale şi a conştiinţei originii comune" (Arvinte 2004: 7).

Într-unul dintre cele două articole semnalate, V.M. pretinde că aduce „noi contribuţii la denumirea ştiinţifică a limbii"[2], căutând să răspundă la întrebarea (din titlu) „Dacă limba românilor se numea valahă, de ce limba moldovenilor trebuia să se numească română?". În realitate, pentru dânsul, aceasta este o întrebare retorică şi tot temeiul argumentaţiei stă în reproducerea unui lung fragment dintr-o lucrare a lui Stephan Ludwig Roth [1796-1849], care, cunoscând situaţia lingvistică din Ardealul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, întrebuinţează în text, preponderent, „termenul" *limba valahă*, în locul celui de *limba română*. La un citat aş răspunde tot cu un citat aparţinându-i lui Vasile Arvinte, care, ocupându-se de termenul *vlahi* cu care germanii ne desemnau, apreciază că „românii înşişi nu şi-au spus lor niciodată *vlahi*, chiar dacă, sub influenţă culturală străină, unii cărturari au întrebuinţat uneori, în scrierile lor,

[1] Pentru definirea şi tipologia «universului de discurs», vezi Coseriu 2003a: 72-74.
[2] Exprimarea este, cu referire la caracterul „ştiinţific" al problemei, probabil, ironică.

această denumire. Numai unele ramuri româneşti sud-dunărene au preluat de la străini această denumire etnică” (Arvinte 2004: 191).

3.3. Dar cel mai grav este faptul că *se confundă numele propriu cu numele comun*. Or, aspect pe care puţini îl remarcă, *limba română* este un nume propriu (chiar dacă nu îl scriem cu majusculă), cum sunt, de altfel, toate numele de limbi[1]. O spune, iarăşi, foarte clar Coşeriu:

> „O limbă, în sensul curent al termenului (limba spaniolă, limba franceză etc.), este, prin natura ei, un «obiect istoric».” [urmează, pe aceeaşi pagină, nota de subsol nr. 27, n.m. C.M.:] „Un obiect istoric «prin natura lui» este un obiect individualizat în mod absolut, în cadrul speciei sale, ca *acesta şi nu altul*, prin cunoaşterea originară care se manifestă în limbaj; adică, e un obiect care are nume propriu. Cf. E. Coseriu, *El plural en los nombres propios*, ‘Revista Brasileira de Filologia’, I, 1, p. 15. Orice obiect (un câine, un cal, o sabie) poate fi, eventual, conceput ca «obiect istoric» şi numit cu un nume propriu. Dar, în cazul limbilor, acest lucru se întâmplă întotdeauna şi în mod necesar, căci nu există limbă care să nu aibă desemnarea ei individuală. S-ar putea argumenta că limbile sunt numite cu numele popoarelor, dar acest lucru nu se verifică întotdeauna şi, de altfel, la origine, nu limbile se denumesc după popoare, ci invers” (Coşeriu 1997a: 19).

Confuzia reiese mai cu seamă din analogiile pe care diverşi oameni de cultură le fac între denumirea limbii naţionale (şi denumirile dialectelor sale) şi unele serii de cuvinte ce sunt doar nume comune (vezi exemplul lui V.M. privind „felul de bucate”)[2].

Şi, pentru lămuriri esenţiale suplimentare, se cuvine să-i dăm cuvântul tot lui Coşeriu:

> „…numele propriu nu denumeşte în acelaşi plan cu cel al numelor comune, care «clasifică» realitatea, ci reprezintă, în raport cu numele comune, *o nominalizare secundă*, individualizatoare şi unificatoare: o nominalizare care nu este anterioară, ci posterioară nominalizării prin mijlocirea «universaliilor». Într-adevăr, obiectul desemnat printr-un nume propriu este, în mod necesar, un obiect deja clasificat prin mijlocirea unui nume comun (*Azorele* sunt *insule*, *Tibrul* este un *fluviu*, *Spania* este o *ţară*)” (Coşeriu 1955/2004: 284).

---

[1] Şi adjectivele pot fi proprii: „…o limbă pe care o putem numi *limbă istorică*, fiindcă acea limbă a devenit, s-a format în istorie şi este recunoscută în istorie de către propriii ei vorbitori şi de către vorbitorii altor limbi, prin faptul că e numită printr-un nume propriu, printr-un adjectiv propriu (şi adjectivele pot fi proprii), de exemplu limba *română*, limba *franceză*, limba *engleză* ş.a.m.d.” (Coşeriu 1994c: 184).

[2] Aceeaşi confuzie, *à propos* de numele limbii din Republica Moldova, pare a o face şi gazetarul Constantin Tănase, care, deşi nu împărtăşeşte ideile „lingvistice” ale lui V.M. (cel puţin, aşa declară), lasă să se înţeleagă ceva asemănător: „Unde mai pui că în chestiunea limbii române divergenţele dintre cele două tabere pot fi uşor eliminate: într-o şedinţă comună, Academia de la Chişinău şi cea de la Bucureşti decid că în loc de *pepene verde* şi *harbuz* folosim *lubeniţă* şi astfel împăcăm toată românimea din Bugeac până-n Banat…” (Constantin Tănase, *De ce nu-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului*, în „Timpul de dimineaţă” [Chişinău], nr. 150, din 24 august 2009 – vezi ediţia on-line la http://www.timpul.md/node/3759).

Aşadar, la rigoare, nu se poate defini decât limba în general. Limba română, ca limbă particulară/concretă, nu se poate defini ca atare, întrucât este un obiect istoric[1]. Ea se poate doar descrie. De aceea, singura definiţie a limbii române pe care o cunoaştem, aşa-numita „definiţie genealogică”[2], nu este propriu-zis o definiţie.

Astfel de confuzii puteau fi făcute de antici (la care numele propriu avea, deseori, o transparenţă în ce priveşte semnificaţia). Astfel de confuzii au putut apărea în literatură. De pildă, când Shakespeare spune, prin intermediul Julietei: „*What's in a name? That which we call a rose/By any other name would smell as sweet*.” („Ce-i într-un nume? Ceea ce numim un trandafir/Sub orice alt nume ar mirosi la fel de dulce.” – *Romeo şi Julieta*, II, 2), pare să facă (şi poate chiar face) aceeaşi confuzie între nume propriu (numele de familie sau prenumele lui Romeo[3]) şi numele comun (de pildă, *trandafir*). Aici greşelile pot fi trecute cu vederea, pentru că literatura nu-şi propune să stabilească vreun adevăr, ci să construiască lumi posibile – ea are finalitate estetică.

În schimb, asemenea confuzii şi analogii păgubitoare n-ar trebui să se mai facă astăzi când avem în vedere *limba română* ca denumire.

3.4. În fine, ar mai fi de comentat următoarea afirmaţie categorică şi ofensivă a lui V.M.: „***termenul limba română nu conţine în el absolut niciun gram de adevăr ştiinţific***”. Nici nu cred că a susţinut cineva vreodată lucrul acesta. Sintagma sau „termenul” *limba română* în sine nu cuprinde niciun adevăr, fie el ştiinţific sau de altă natură. Adevărul nu se exprimă în cuvinte izolate, ci în propoziţii şi fraze (şi asta o ştim încă de la Aristotel – cu referire la acel *logos apophantikós* specific uzului ştiinţific). În schimb, un enunţ precum „*Limba română este numele corect al limbii noastre*.” exprimă adevărul ştiinţific şi istoric despre care se vorbeşte şi care a fost dovedit cu asupra de măsură. Şi în sensul acesta a şi fost discutată problema, din câte ştiu, de către lingviştii basarabeni de bună credinţă – şi nu altfel!

4. Pentru că am pornit de la articole de presă, mi se pare nimerit să închei discuţia cu câteva consideraţii ale lui E. Coşeriu privind raportul dintre jurnalism şi istorie[4]. Într-o conferinţă, *Periodismo e historia*, Coşeriu (1992b), ocupându-se

[1] În acest sens, analogia piscicolă a lui Silviu Berejan, amintită mai devreme, deşi relevantă pentru ideea susţinută (pentru că-şi atinge scopul didactic), are defectul de a compara obiecte istorice (limba română şi dialectele ei) cu nişte concepte (genul *peşte* şi speciile sale) – desigur, prin intermediul denumirilor acestora.

[2] „Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia superioară şi inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii şi până în zilele noastre” (Rosetti 1978: 77).

[3] Vezi, totuşi, Cristinel Munteanu, *Despre caracterul motivat al numelor proprii din opera literară*, în „Limba română”, Chişinău, anul XVIII, nr. 7-8, 2008, pp. 66-67 [aici, XV].

[4] În perioada în care şi-a efectuat studiile în Italia – unde şi-a luat, până la 28 de ani, două doctorate: unul în litere şi altul în filozofie – E. Coşeriu a lucrat şi ca reporter la un ziar din Milano,

de teza de doctorat în jurnalism a lui Tobias Peucer[1] şi de relaţia dintre discursul jurnalistic şi cel istoric, stabileşte că „jurnalismul este istorie în sincronie, istorie sincronică şi, tocmai de aceea, istorie în mod necesar parţială şi provizorie".

Mai interesante sunt deosebirile pe care le sesizează Coşeriu între cele două forme de «ştiinţă». În primul rând, istoria, ca ştiinţă a individualului, se caracterizează prin obiectivitate, pe câtă vreme jurnalismul (ce are în vedere, frecvent, mai mult publicul decât obiectul relatării) este o ştiinţă incipientă, care nu merge până la ultimele justificări în privinţa faptelor la care se referă, aşa cum o face ştiinţa autentică. În consecinţă, jurnalismul (ştirilor) este o poliistorie incipientă şi, totodată, pragmatică, căci punctul de vedere al ziarului este ancorat în centrul în care se publică: un oraş, o regiune, un stat. Subiectele abordate trebuie să fie de actualitate/recente şi relevante.

Desigur, aş adăuga eu, în prezent (la mai bine de 300 de ani de la susţinerea disertaţiei lui Peucer) jurnalismul s-a diversificat. Dar cred că şi pentru jurnalismul de opinie observaţiile de mai sus sunt valabile. Şi în acest caz unii gazetari, tratând/comentând probleme relevante şi de actualitate, dovedesc frecvent un anume pragmatism, îndepărtându-se de obiectivitatea cerută de codul deontologic al profesiei lor. Căci jurnalistul, dacă vrea să fie obiectiv când vine vorba de probleme lingvistice, trebuie să preia datele pe care i le pune la dispoziţie lingvistul, abţinându-se de la formularea unor judecăţi pe care pregătirea şi competenţa nu i le permit. Datoria sa este aceea de a informa corect cititorul. Când jurnalistul inventează, el nu face literatură, ci dezinformează sau manipulează.

Addenda

Dacă aşa-zisa „argumentaţie" a lui V.M. reprezintă (aşa cum apare) un caz de manipulare jurnalistică prin dezinformare, ale cărei temeiuri sunt (pesemne) politice, atunci abordarea se poate face şi altfel. Cred că ar fi util, în acest sens, să reamintesc aici măcar în ce constă, pe de o parte, minciuna şi, pe de altă parte, dezinformarea:

> [a] „Prin intenţie, şi nu prin adevărul sau falsitatea lucrului însuşi trebuie să judecăm dacă se minte sau nu se minte […]. Se poate minţi spunându-se adevărul […]. ***A minţi înseamnă a vorbi împotriva gândirii proprii cu intenţia de a înşela…***" (Sf. Augustin, *De mendacio*, *apud* Thom 2005: 88).
>
> [b] „Dezinformarea este, într-adevăr, o acţiune care constă în a valida – de către un receptor pe care intenţionat vrem să-l înşelăm – o anumită descriere a realului

„Corriere Lombardo"; ca atare, lingvistul discută şi din propria experienţă de practicant al jurnalismului.

[1] Vezi Tobias Peucer, *De relationibus novellis/Despre relatările jurnalistice* [Leipzig, 1690 – prima teză de doctorat din lume dedicată jurnalismului], prologul editorului, studiu introductiv şi postfaţă de Cristinel Munteanu, text latin stabilit, versiune românească şi note de Cristian Bejan (ediţie bilingvă), Editura „Independenţa Economică", Piteşti, 2008.

favorabilă emiţătorului, făcând-o să treacă drept o informaţie sigură şi verificată. Întreaga abilitate tehnică a dezinformării rezidă tocmai în mecanismul care permite travestirea unei informaţii false într-o informaţie «adevărată», care să fie pe deplin credibilă şi să orienteze acţiunea celui care o primeşte într-un sens care îi este defavorabil lui" (Breton 2006: 55).

[Comunicare prilejuită de Conferinţa ştiinţifică „Limba – atribut esenţial al identităţii naţionale" (organizată la Chişinău de Casa Limbii Române la 1 februarie 2010) şi publicată în „Limba română", Chişinău, anul XX, nr. 1-2, 2010, pp. 89-102; o versiune a acesteia, cuprinzând şi *Addenda*, a apărut, sub titlul *Manipulare jurnalistică cu privire la aşa-zisa „limbă moldovenească" (reflecţii din perspectiva teoriei limbajului)*, în Andrei Dumbrăveanu (coord.), *Jurnalismul politic între corectitudine şi partizanat*, CEP, USM, Chişinău, 2011, pp. 168-186.]

VII. Approaching Synonymy from the Integral Linguistics Point of View

0. In this paper we aim to prove the importance of Eugenio Coseriu's linguistic theory in the study of synonymy, by synthesizing, at the same time, some results we obtained in our doctoral dissertation, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale* [*The Phraseological Synonymy in the Romanian Language from the Integral Linguistics Point of View*] (defended in 2006 and published in 2007)[1].

Until we refer to our own contributions we should, first of all, ask ourselves whether Coseriu himself was interested in the study of synonymy or if some of his disciples (either direct or indirect) did this, and if so, up to what extent.

1. Even if, at times, Eugenio Coseriu makes some observations on synonymy, he did not write a special study on this topic. What is more, he uses the words *synonymy* and *synonyms* between inverted commas.

1.1. The same happens with the terminological phrase "*cognitive synonymy*"[2] by which he means those situations of equivalence in designation (such as: *John read this book – This book was read by John*) given as examples in the transformational-generative grammar (see Coşeriu 2000a: 129-130)[3].

1.2. According to Coseriu, when he refers to things from his structural semantics or lexematics point of view, which only concerns the functional

---

[1] We presented an outline of our opinions on synonymy, starting from Coseriu's ideas on the structure of language as a whole in 2005 in a paper (see Munteanu C. 2006a), even if we applied these ideas before, starting with the beginning of our research, in 2002.

[2] The term does not belong to Coseriu. It can be found with J. Lyons (1968: 449) also, who did not invent it either and who uses it with a different meaning.

[3] And, in general, if Coseriu does not use inverted commas, he associates determiners such as: "*the supposed*", "*the so-called*" to the term *synonymy* (e.g.: "De aquí, precisamente, la igualación de expresiones como *Corto el pan con el cuchillo – Corto el pan utilizando para ello un cuchillo*, etc., cuia supuesta sinonimia es, en realidad, solo «equivalencia» en la designación." [Coseriu 1970a: 204]).

language, the so-called "synonyms" are cases of neutralizable oppositions: "la mayor parte de los «sinónimos» de una lengua (cuando no se trata de términos pertenecientes a lenguas funcionales diferentes dentro de la misma lengua histórica, por ejemplo, a «estilos de lengua» diferentes) son, en realidad, casos de oposición «suprimible» (neutralizable)" (Coseriu 1964: 31; cf. *id*. 1966: 128)[1]. Furthermore, Coseriu also refers to synonymy when he theorizes on the *principle of functionality*, stating that there is no need in language for the same forms to express the same signification (*signifié*) in all units, just as it is not necessary for a unit of signification to be expressed in all the units of the two plans by the same form. The relation between form and content is constant within the same unit in its various usages, but it is not necessarily *regular* in all the units of a language. As a proof, one can mention the existence of homophony (or of "polysemy") and that of *synonymy* (Coşeriu 2000a: 161 & 169-170).

The study *Hacia una tipología de los campos léxicos* is another case in point where Coseriu touches on the topic of synonymy, mainly where he theorizes the concept of *antonymic field* ("campo antonímico"), saying that "en el léxico, la verdadera «privatividad» (ausencia o indiferencia de un rasgo distintivo) se encuentra, no en el dominio de los antónimos, sino en el de los términos que se consideran como «sinónimos», es decir, en oposiciones tales como *maîtriser – dominer*, *candidus – albus*." (Coseriu 1976a: 224). More than that, even the proper privative oppositions can be called *synonymic* («sinonímicas») [*ibid*.; cf. Coseriu 1995b: 114].

1.3. Coseriu does not seem to have been much interested in synonymy, not even from the point of view of the history of ideas (or of *the principle of tradition*, which he himself set). We found, however, a note regarding the way in which Juan Luis Vives (in the XVIth century) defines synonymy (*synonymia*) two times: firstly, as a special type of "polysemy" ("un tipo especial de «polisemia», a saber, la diversidad de los significados de palabras materialmente idénticas dentro de una lengua histórica, especialmente, en las diversas lenguas técnicas o en los distintos autores"), and later on, correctly, as we see it nowadays ("«voces, quae significatione incomplexa idem notant», como, por ejemplo *valde* y *multum*", opposed to "las *voces pares sive aequales*, que «explicatione idem notant», como, por ejemplo, *Socrates* y *Sophronisci filius*.)" (*Vives y el problema de la traducción*, in Coseriu 1977b: 94; cf. *ibid*.: 91).

Since synonymy does not seem to be a semantic structure (cf. Lyons 1968: 452), it is thus clear why Coseriu did not pay much attention to it in his studies on semantics (cf. García-Hernández 1997b: 385).

[1] See also E. Coseriu, *Româna în **Vocabulario** de Lorenzo Hervás*: „(rom. *mână* şi *braţ* se află, din perspectivă structural-semantică, într-o opoziţie «neutralizabilă», în care *mână* este membrul neutru, *braţ*, dimpotrivă, cel marcat)" (Coseriu 1994a: 92).

2. This may also be the reason for his disciples not to have been very interested in the study of synonymy.

2.1. At Tübingen, Hans Martin Gauger dealt with synonymy and the history of synonymy. Although he claims to be one of Coseriu's disciples («Je suis, quant au milieu dans lequel je me meus, un élève de M. Coseriu, bien qu'un peu contestataire» [Gauger 1973: 160]), he does not apply Coseriu's lexematics on the study of this phenomenon. One can easily notice Coseriu's influence regarding the idea of language as technique (as *saber*), but, on the whole, he seems to have been devoted to his master, Mario Wandruszka. Among Coseriu's most devoted disciples (even from the first generation), Horst Geckeler seems to have been the best in lexematics. However, he was more interested in antonymy, and only later in synonymy, on which he wrote short articles, but always pointing back to antonymy. Actually, he refers to synonyms and antonyms as having a common signification basis and some distinctive features; just as with synonyms the similarity of signification counts most, with antonyms the opposition of the distinctive features prevails (Geckeler 1989: 260; cf. García-Hernández 1997b: 397).

2.2. Among Coseriu's indirect disciples from Spain, interested in synonymy and having a good knowledge of lexematics, Benjamín García-Hernández and Gregorio Salvador Caja should be mentioned as the most remarkable[1]. Though Coserians, it is odd that the two of them should have contrary ideas regarding synonymy and synonyms.

2.2.1. B. García-Hernández, author of a comprehensive work (published in two parts in 1997 – almost 60 pages), in which he offers a bird's-eye-view of the conceptions on synonymy from Antiquity up to the present, goes further with Coseriu's ideas (see 1977a: 46-50), establishing the fact that *onomasiology*, and not *lexematics*, have to deal with the study of synonyms, since "si la sinonimia no es una pura relación entre significados, no será una relación propiamente semántica. […] es una relación entre expresiones en torno a un significado, más o menos homogéneo; es una relación entre ese contenido y sus posibles expresiones; los sinónimos no son sino los nombres asociados a un contenido." (García-Hernández 1997b: p. 385) [2]. García-Hernández also makes a

[1] At an international congress in 1993, Coseriu named B. García-Hernández his "intellectual son" (cf. García-Hernández 2002: 79). As to G. Salvador, he is probably appreciated the most by Eugenio Coseriu. The latter applied and developed Coseriu's lexematics, having important contributions mainly in what concerns "las solidaridades léxicas" (cf. Coseriu 1995b: 121-124).

[2] See also Coseriu & Geckeler 1981: 9-10 – "We call the entire discipline of the science of lexical meanings *semantics*, which can be either of descriptive-synchronic (analytic) or of historical-diachronic orientation. By *semasiology* we mean only a sub-discipline with a very limited range of application: *semasiology* takes the word qua *signifiant* as a point of departure and investigates the contents (meanings) associated with it in their multiplicity and their change

classification of synonymy, proposing the distinction "sinonimia débil o clasemática" (e.g.: *arriver* y *atterrir*) vs. "sinonimia fuerte o de campo semántico" (e.g.: *arriver* y *parvenir*).

2.2.2. G. Salvador finds himself on a rather singular position. He asserted that there is only absolute synonymy and this can only happen within the language system ("Si hay sinónimos – y los hay y espero demonstrarlo – tienen que ser absolutos, porque si no fuesen absolutos no serían sinónimos." [Salvador 1983: 51]). And he proved it from the point of view of lexematics, taking into account the *idiolect* (which allows the individual to understand other speakers and to be understood by them), the simplest unit of the system of language, that is the functional language of the individual. Here the perfect synonymy would really exist, since all the dialectal, social, stylistic differences belong to the domain of the *norm* or of the *speech* (cf. García Jurado 2003: 40). As it always happens, Salvador's theory was criticized [1], but it also underwent further developments[2].

The fact that Salvador's demonstration seemed convincing to Coseriu should be pointed out: "En cuanto a los sinónimos, Salvador ha desbrozado el camino para su estudio adecuado y coherente, distinguiendo claramente los falsos sinónimos (o «sinónimos parciales») de los sinónimos «perfectos» y demonstrando la existencia de éstos aun en una misma lengua funcional, precisamente desde el punto de vista lexemático, es decir, en cuanto a su estructura sémica y a nivel del sistema de oposiciones (lo cual, por supuesto, no implica necesariamente existencia también a nivel de las normas individuales y sociales ni, mucho menos, en cuanto a los valores «estilísticos» añadidos)" (Coseriu 1995b: 123).

On the other hand, García-Hernández finds the way chosen by Salvador unacceptable, since he stipulates that synonymy, in order to exist, should only be absolute (García-Hernández 1997a: 6).

2.3. A recent contribution in this domain is owed to Marina Zorman, who comes from Slovenia, a place where Coseriu is almost unknown. She applied

(polysemy and change of meaning), while *onomasiology* proceeds from the contents (*signifiés*) or concepts – in practice even, in part, from the objects of extralinguistic reality itself – and studies the various *signifiants* (designations) which can designate the content in question (in diachronic perspective = *Bezeichnungswandel*)". Taking L. Weisgerber's classification for granted, Coseriu asserts that four lexicological disciplines can be distinguished as follows: *lexicología de la expresión*, *lexicología del contenido*, *semasiología and onomasiología* (Coseriu 1964: 47).

[1] See, for instance, Cerda (2004: 397-420) who argued that the intuitions of the speakers about the virtual uses of any word are necessarily arbitrary, so they do not allow the linguist to conclude anything about the existence of absolute or total synonyms.

[2] See María Luisa Regueiro Rodríguez (2002), one of Salvador's disciples, whose doctoral dissertation was *Lexicografía sinonímicas: estudio critico: confirmación de la sinonimia* (defended in 1998, cf. Núñez 2006: 179).

some concepts from Coseriu's linguistics (including lexematics) in order to analyze the Slovene synonymy and synonyms. Her book (her doctoral dissertation, see Zorman 2000) proves the fact that synonymy represents an interesting phenomenon in speech, in texts, and not so interesting in language[1].

The author was mainly interested in the reasons for which the speakers/writers choose some synonyms to others, while at the same time setting some functions of synonymy in contexts. It is welcoming the fact that, treating synonyms as linguistic signs, the author applies Coseriu's distinctions concerning the interrelation of the linguistic sign with other signs, texts, things, etc. What is more, in Marina Zorman's opinion, the choice of synonyms (from a psycho- and socio-linguistic point of view) can also reflect other aspects (such as solidarity or social distance).

2.4. We did not find the works on synonymy of these more or less direct disciples of Coseriu while writing our doctoral dissertation. Since we share the same opinions about language, it is thus clear why we have some common ideas concerning synonymy, especially with García-Hernández and Marina Zorman. However, to our knowledge, none of those who dealt with this topic before us dwelt on this phenomenon for all the three levels of language and for all its three aspects as they were identified by Coseriu. As a consequence, we will refer in what follows only to our own conception designed in the epistemological frame of reference which was justified by Coseriu[2].

3. Since we will use Coseriu's distinctions, we think it necessary for us to present them briefly. Eugenio Coseriu distinguishes within language, on the one hand, three levels: the universal one (the level of designation), the historical one (the level of signification[3]) and the individual level (that of sense), since "*language is a universal human activity which is done individually but always following some historically established techniques* («*langues*»)" (Coşeriu 2000a: 233 - our translation). The language is generated, on the other hand, according to some acquired knowledge and is presented as some objective facts, that is why Coseriu adopts, just as W. von Humboldt did before, the terms used by Aristotle: *érgon* (product), *enérgeia* (creative activity), which goes beyond the *learnt* technique and *dýnamis* (competence – found only with Aristotle). Language is not essentially *érgon*, but *enérgeia*, *creative activity.*

[1] Since we do not know Slovene, we read a paper (Zorman 2007) which summarizes the research done by Marina Zorman, which she kindly offered us.

[2] Which was very helpful to Coseriu himself in approaching different aspects concerning language (see Coseriu 1985: XXV).

[3] *Significado* (*signifié*) was translated either by *signification* (see Coseriu, Geckeler 1981: 54), or by *meaning* (Coseriu 1985: XXXIV).

Points of view / Levels	***enérgeia*** Activity	***dýnamis*** Competence / Knowledge	***érgon*** Product
Universal	Speaking in general	Elocutional competence	Totality of utterances
Historical	Concrete particular language	Idiomatic competence	(Abstracted particular language)
Individual	Discourse	Expressive competence	Text

One can clearly see from the table above[1] what means activity, competence and product for each of the three levels to Coseriu. However, it is worth mentioning the fact that at the universal level, the *elocutional competence*, as a technique, means *to be able to speak, in general*; at the individual level, *expressive competence* refers to the knowledge regarding the way discourses are made, while at the historical level, the *idiomatic competence* refers to language as traditional knowledge of a community. The *érgon*, seen at the historical level, is also worth mentioning: *product* can only refer here to the *abstract language*, that is the language "deduced from speech and materialized in a grammar book or in a dictionary" (Coşeriu 2000a: 237).

Starting from the brilliant manner in which Coseriu comprehends the general structure of language (see the grid below), we drew a few distinctions in the field of synonymy. With reference to its occurrence, we distinguish *grosso modo*, first of all, a *synonymy in actu*, a *real* one, corresponding to "speech" and a *synonymy in potentia*, *virtual* or *potential*, corresponding to "language". But, since things are not that simple in language, using Coseriu's distinctions, we are forced to draw some new distinctions in order to be more precise.

In short, our opinions are rendered in the following grid, aiming to organize the study of synonymy. In addition, the grid comprises all dimensions of synonymy, for each and every compartment.

Theoretically speaking, one can say that the synonymy *in actu* corresponds to the language seen as *enérgeia* at all levels, while synonymy *in potentia* corresponds to the language seen as *érgon*. What would thus be the role of competence (*dýnamis*) in this analysis of synonymy? That it operates both on the real synonymy and on the virtual one, and we will later see how; up to then, the table presents this by the fact that the drawing line between the two important

[1] Taken and adapted from Coseriu 1985: XXIX.

types of synonymy crosses the competence (be it elocutional, idiomatic or expressive).

Synonymy as it occurs	**synonymy *in actu*** (real)		**synonymy *in potentia*** (virtual/potential)	
points of view / levels	***enérgeia*** (activity)	***dýnamis*** (competence)	***érgon*** (product)	
UNIVERSAL (level of designation)	speaking in general	elocutional competence	Totality of utterances	
	[synonymy as a possible linguistic universal] "cognitive synonymy"			
HISTORICAL (level of signification)	concrete language	idiomatic competence	(abstracted language)	
	internal variety synonymy: **1. diatopic synonymy** **2. diastratic synonymy** **3. diaphasic synonymy** **4. diachronic synonymy**		**synonymy as inventory:** the synonymy existing in dictionaries of synonyms of a certain language (e.g. DSLR by Mircea & Luiza Seche)	
INDIVIDUAL (level of sense)	discourse	expressive competence	text	
	synonymy *in praesentia*		**synonymy *in absentia***	
	1. synonymy in contact/juxtaposed **2. distanced synonymy**		**latent synonymy:** the synonymy of the units excluding each other in context	**synonymy as inventory** (for instance, that taken from a writer's work)

3.1. The universal level

We agree with the fact that synonymy is established only between the units of the same language[1]. To consider that there can be a relationship of

[1] Also in accordance with John Lyons' principle: "all the meanings recognized by a given language are unique to that language and have no validity or relevance outside it" (Lyons 1968:

interlinguistical synonymy between the terms belonging to different languages is a mistake, which is generally rejected by linguists and accepted by some logicians and philosophers. This would lead to the idea that a polyglot lexicon of technical terms, for example, would thus become a dictionary of synonyms. The synonymy at the universal level is worth talking about only if it represents one of the linguistic universals. At the same time, taking into consideration the fact that Eugenio Coseriu distinguishes the essential universals, the necessary universals and the possible universals (Coseriu 1974: 151-152), one can claim that *synonymy is one of the possible universals of language* (cf. Bucă, Evseev 1976: 118). Although it goes beyond the lexical or phraseological synonymy, if wanted, the so-called "cognitive synonymy" can be placed here.

3.2. The historical level

As we already know, Coseriu draws the distinction between *architecture of language* and *structure of language* or between *historical language* and *functional language*: "The synchronic technique of discourse within a *historical language* (i.e. a language as for example German, French, etc.) is not of a homogeneous nature. It exhibits three types of internal differences which can be more or less far-reaching: [a] differences in geographical space: *diatopic* differences (i.e. dialectal differences); [b] differences conditioned by the socio-cultural classes of the linguistic community: *diastratic* differences (concerning language levels or 'niveaux'); [c] differences in the intention of expression: *diaphasic* differences (concerning language styles)" (Coseriu, Geckler 1981: 52). On the other hand, *the functional language* "presents a *syntopic* (i.e. without differences in space), *synstratic* (i.e. without differences in the socio-cultural layers) and *symphasic* (i.e. without differences in the intention of expression) technique of discourse." (*ibid*.: 53).

The things presented so far refer only to the structural description, since it deals with the language seen as a syncronical technique of speech, but, as to what we are concerned, we cannot leave aside the study of diachronic synonymy, since, after all, in a language of culture (mainly in the written one, but also in the spoken one) "even the real diachrony can be syncronical, that is it can be present at any time, since these older texts are known and can be resumed anytime, not only as texts, but also as elementary functions, meaning that there is some kind

55). See also Munteanu C. 2006b: 106-111. It is obvious that synonymy is a semantic relation established between words and not (only) between meanings [cf. Lyons 1968: 444 – "Just as 'having the same length' is a relation which holds between two objects (and not between the 'lengths' inherent in them), so 'having the same sense' - or synonymy – is a relation which holds between two lexical items (and not between the 'senses' associated with them in the minds of the speakers)"].

of coexistence of diachrony in syncrony for these languages" (Coşeriu 1994c: 56-57 – our translation)[1].

The *synonymy of internal variety* will be made up of *diachronic*, *diatopic*, *diastratic* and *diaphasic synonymy*[2]. It also corresponds partly to a traditional classification of synonyms (according to the time, place and circumstance of their usage) into *chronological*, *geographical* and *stylistical synonymy*. Before dealing with the synonymy of internal variety, further explanatory notes are worth mentioning. The distinction between *synonymy in actu* vs. *synonymy in potentia* can also be applied at the historical level. Following Coseriu's distinctions, the first type of synonymy (the real one) is linked to the concrete particular language (which is characterized by dynamism and variety), the second type belongs to the abstract language, deducted or taken out by the linguist from *texts*, language which can be found, according to Coseriu, in a grammar book or in a dictionary (as *érgon*). We should at this point mention the *synonymy as inventory*, product of many linguists' research, who are interested in drawing up dictionaries of synonyms. An excellent example in what lexical synonymy is concerned is the lexicographical work of the couple Luiza and Mircea Seche[3], which also illustrates the internal variety of the Romanian language, since it catalogues archaisms, regional terms, colloquial terms, words used in their connotative meaning, stylistically marked, etc.

Seen from the point of view of language as activity (*enérgeia*) at this level, synonymy is highly rich, since "even if synonyms designate the same reality, they do it, more often than not, from very different varieties of language" (Seche, Seche 1982: VIII). The research done by Narcisa Forăscu proves the fact that very few synonyms succeed in passing so many restrictions and really be synonyms in *system*[4]. However, according to the same linguist, the perfect synonymy is the least interesting in point of research and even of the speakers of a language, while the imperfect one, as a language fact, points out to the gentle and at the same time complicated mechanism of language, by the fading out of differences[5].

Each and every speaker knows more than a functional language. In his *passive* knowledge there are facts specific to other dialectal varieties, apart from

[1] At the same time, there are diachronic differences between the youngsters' speech and that of the elders.

[2] Cf. García-Hernández 1997b: 393-394.

[3] See Seche, Seche 1982.

[4] Actually, Narcisa Forăscu uses the term *system* as seen by L. Hjelmslev, and not by E. Coseriu.

[5] Although Narcisa Forăscu read some of Coseriu's works on lexematics, she didn't apply Coseriu's ideas so much in the structural analysis of synonymy. See Forăscu 2007, so as to get a general perspective of her contributions in this field.

the dialect used by himself, which he brings to life on different occasions. For example an old woman from the village of Ogradena, the county of Mehedinţi, observes that in neighbouring villages the «brake shoe» [i.e. a cart device] has different names: "We call it *mîţă*... the ones from Dubova call it *śovată*... the people from Işelniţa call it *oćic*. So, you see, we are from three villages and we are all Romanians, but those people call it *śovată*, we call it *mîţă*, the others call it *oćic*."[1].

The famous writers use regional terms which are synonyms only at the level of literary language, not in that of the dialects where we usually find only one. Sadoveanu distinguishes in his work the regional terms *nea*, *zăpadă* and *omăt* 'snow': "*nea* = light snow from the beginning of winter; *zăpadă* = the usual snow of winter; and *omăt* = heavy snow"[2].

In this respect, Eugenio Coseriu's statement: "The language of the famous poets [or writers] seems to coincide with the historical language, as a fulfillment of the possibilities already given in this."[3] is perfectly valid. That is why we still claim that there is such thing as diatopic synonymy. Even if not so obvious, the same thing is true for the diastratic and diaphasic synonymy and even for the diachronic one. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu also analyses the informers' observations from the maps of the linguistic atlases in which they distinguish between the terms used in the rural/urban environment by villagers/bourgeois, youngsters/elders, women/men, denoting similar realities.

As to the relation between idiomatic synonymy and competence (*dýnamis*) at this level, Coseriu's distinction within idiomatic competence between *norm* and *system* of language is really useful[4]. When it is said that one infringes the use or practice of speaking, despite the possibility of neglecting (by neutralizing) some differences, it is this very norm which is taken into consideration. What is more, people sometimes say that there are synonyms in a language just for the purpose that their usage is almost never indifferent in norm: Rom. *a împreuna* 'to gather' is not the same thing with *a uni* 'to unite' (cf. Coşeriu 2004: 89)[5].

[1] „Noi i zîśem *mîţă* […]. Dubova-i ziśe *śovată*… Işelniţa-i spuńe *oćic*. Iacă, sînt'em trei saće, aiiśa şî sînt'em rumîń toţ, ăia-i spun *śovată*, noi spuńem *mîţă*, ăia zîc *oćic*." (*apud* Ionescu-Ruxăndoiu 1999: 22).

[2] „*nea* = zăpadă uşoară de la începutul iernii; *zăpadă* = zăpada obişnuită a iernii, iar *omăt* = zăpada mare" (M. Sadoveanu, *Ceva despre meşteşugul scrisului*, *apud* Istrate 1970: 350-351).

[3] See Coseriu 1971c: 205 – "La lengua de los grandes poetas parece coincidir simplemente con la lengua histórica, como realización de las posibilidades ya dadas en ésta".

[4] Coseriu defines the *norm* "as the level of what is merely traditionally fixed and not necessarily functional" and the *system* "as the functional (or distinctive) level of language […], system understood as system of what is already realized in the language and as system of possible realizations." (Coseriu, Geckeler 1981: 54).

[5] In Spanish: "*ligar* no es lo mismo que *atar*" (Coseriu 1967g: 87). See also: „Esto es aplicable, por ejemplo, a la distinción entre significados principales y secundarios, pero también para la elección entre «sinónimos», i.e. entre contenidos en oposición neutralizable: así, por

The speaker has to know the semantic differences between words, as John Lyons said: "the practical utility of reference works such as *Roget's Thesaurus* depends upon a prior knowledge of the language on the part of the person using them. Unless he can himself distinguish correctly between the hundreds of 'equivalents' that he is given for *nice* he can hardly be said to have them 'at his disposal'" (Lyons 1968: 447). The same is true for the lexicographer when he draws up a dictionary of synonyms – in the case of synonymy as inventory.

At the same time, one should point out that the figurative meanings, the metaphorical synonyms used by poets are facts of system, since they come out of new associations regarding the signification (images) possible in system (that is virtually existing), but new in norm. That is why we consider worth mentioning the situations when no selection from a synonymic series is done, but when a new term is coined occasionally by using a metaphor. This aspect is highly important since it leads to the drawing up of occasional synonymic series which can, in time, turn into constant series. Neutralization is also worth mentioning within the system (in Coseriu's terms), since, although it is a *speech fact*, the possibility of performing neutralizations belongs to language (*langue*).

In order to prevent possible misunderstandings, we assert that, since the historical language is a collection of functional languages, at this level (of the idiomatic tradition from a community), the "situation" of synonymy is born at the meeting point of techniques (competences) on whose basis the homogeneous languages function. Competence, as virtual technique, includes the system and the norm. The functional languages partly coincide, mainly in what concerns the system. Diversity, however, is to be found in the group of norms. On the other hand, the system (as open technique/group of possibilities) leads to the birth of new synonyms.

3.3. The individual level

At this level, to the three points of view: *enérgeia* (activity), *dýnamis* (competence) and *érgon* (product) correspond the discourse, the expressive competence and the text. The real synonymy is made up in speech; it is, as shown before, dependant on the context, as a result of the suppression of the semantic differences between words. Before going further, we should, at this point, accept as useful the distinction between *synonymy in praesentia* and *synonymy in absentia* (cf. Zugun 2000: 243).

3.3.1. *Synonymy in praesentia*, seen as creative activity in this dimension of language, is materialized in speech/discourse. According to the place a synonym

ejemplo, en el caso de *perro* y *can* sólo *perro* corresponde a la norma; en alemán, de *Pferd* y *Ross* sólo *Pferd*." (Coseriu 1992a: 299); or: "La frecuencia relativa en el caso de la selección entre los términos «sinónimos» (términos en oposición neutralizable) es tambien un hecho de norma. Así, al. *aufmachen – öffnen*, *zumachen – schliesen* son intercambiables en la mayoria de los contextos, pero *aufmachen*, *zumachen* son preferidos por la norma." (Coseriu: 1977a: 128).

gets to another, one can differentiate between: [1] *synonymy in contact* (or *juxtaposed*), which, according to O. Vinţeler, refers to that case when two synonyms "are found in the same sentence, next to each other and usually the second synonym is a determiner of the first, pointing out to its meaning" (Vinţeler 1983: 19) and [2] *the distanced synonymy*, referring to those synonyms which "are to be found usually in sentences or even in different texts, which can be used with different nuances or even with a similar meaning, so as to avoid repetition within a given context" (*ibid*.: 21)[1].

3.3.1.1. *Synonymy in contact* is quite old in the Romanian language. Here is an example from Coresi (*Carte cu învăţătură*, „Predislovie", 1581): „Dereptŭ aceaia şi noi, *greşiţii* şi *nedestoinicii* şi *ticăloşii*, carii ne-amŭ truditŭ acicea, noi ne *rugămŭ* şi ne *milcuimŭ* fiecărora carei veţi citi acicea, sau veţi propovedui altora […]. Că ne-amŭ *nevoitŭ* şi *truditŭ*…"; and one from B.P. Hasdeu (both a linguist and a writer): „Lumea totuşi de departe ne numeşte cu fiori/*Ucigaşi*, împuşcă-n lună, *hoţi*, *tâlhari*, *omorâtori*." (*Răzvan şi Vidra*).

3.3.1.2. As to what the distanced synonymy is concerned, here is an example from Creangă, *Punguţa cu doi bani*, where he alternates, on two pages, *clonţ* with *plisc* and with *cioc* 'beak': „Boierul se uită cu băgare de seamă la cucoş, vede în *clonţu*-i o punguţă şi zice vezeteului: – Măi! ia dă-te jos şi vezi ce are cucoşul cela în *plisc*.[...] fuga la fereastra boierului şi începe a trânti cu *ciocul* în geamuri...".

The creative activity of language (*enérgeia*) is achieved on the basis of an acquired technique (*dýnamis*), the competence. How is the juxtaposed synonymy linked to this technique? Obviously, it is connected to the expressive competence, the one which dictates how a discourse should be made in a certain circumstance. Tudor Vianu refers to this as *the technique of accumulating synonyms*, considering it as specific to rhetoric: "The rhetorical poets simply love the accumulative synonyms" (Vianu 1968: 108-109).

Moreover, the term *tò prépon* used by Coseriu as a synonym for the norm of adequacy comes from Aristotle's rhetoric. On the other hand, the piling of synonyms can somehow also belong to the idiomatic competence (?) since it frequently appears in speech (as a possibility of the system) and, according to Vianu, it proves *the rhetorical genius of language.* A further proof is given by the phrases which include synonyms in themselves (*praf şi pulbere*, *foc şi pară*, *mici fărâme*, *întuneric beznă*, *pe rudă şi pe sămânţă*)[2]. The synonymy in contact (in binary or tertiary structures) does not annul correctness, since the idiomatic norm frequently accepts tautologies and pleonasms. All the functions identified

[1] The distinction was taken, probably, from rhetoric, being related to the classification of repetition (see Lausberg 1998: 274-281, who mentions *the repetition in contact* and *the repetition at a distance*).

[2] See also Gárcia-Hernández 1997b: 387-388.

for the synonymy in contact (of intensification, explanation, etc.) have to be studied within this expressive competence (see Munteanu C. 2005b: 291-298).

The usage of the distanced synonymy itself is linked to a certain tradition or technique which gets within the expressive competence. As to what correctness is concerned, the usage of the same word in a discourse each and every time it is required by designation is not a mistake; however, some circumstances impose the variation of the phrase. For instance, writers such as Flaubert or Arghezi recommended (and tried to put in practice) the principle of not repeating the same word or phrase on the same page. Furthermore, the tradition of the sonnet required the same thing in its composition. We considered that the distanced synonymy is relevant within discourse, since it can be noticed *in fluxu*, at a first reception of a message. Discourse (just as text as well) is characterized by coherence and cohesion. The shorter it is, the shorter the distances between synonyms and easier to get to the synonymy of this type.

Writers are prone to use distanced synonyms in order to make the linguistic expression more varied. The distance between synonyms can be shorter (of a line or two in the text, if the second synonym is used in the next sentence), or longer (of few pages), as long as the group of sentences in which they are found is interrelated. It is, however, more often than not, difficult to establish where synonymy (very distanced) ends and where the synonymy as inventory starts, just as we do not know, paradoxically, how many grains of wheat it takes to make up a pile.

By *érgon* we mean here "text", seen as product. As for synonymy, the distinction between «discourse» and «text» is meaningful, since the realization of juxtaposed and distanced synonymy is done within discourse, while the analysis of the phenomenon depends on texts. That is why for Coseriu the discourse linguistics or the text linguistics is the same thing.

3.3.2. The *synonymy in absentia* refers to the selection in a discourse of only one term from a synonymic series, by leaving out all the others. Obviously, at this level, this type of synonymy is included, as a technique, within the expressive competence, since it presupposes (at least theoretically) that the most adequate word for the discourse should be chosen in some circumstances.

We think that the functions of synonymy within this type are linked to this very competence. Synonymy *in absentia* also implies the idiomatic competence by the fact that speakers have to know/be aware of the differences between words, differences which sometimes fade in the context, by neutralization, as seen in Narcisa Forăscu's research. This type of synonymy concerns, in our opinion, the text (seen as *érgon*) and not the speech/discourse. We accepted the existence of *synonymy in absentia*, starting from Petre Zugun's definition, but within this category we drew a further distinction, differentiating between the *latent synonymy* (suitable to Zugun's definition) and *synonymy as inventory*

(which can also be found at the historical level). Both types owe that to the linguist (and not necessarily to the speaker, mainly to the writer), who infers it, guesses the first and catalogues the second.

> A quote from M. Bréal suggested the concept (and the term) «latent synonymy» to us: «Une question qui concerne plutôt le philosophe que le linguiste serait de savoir comment cette répartition se fait en nous, ou, pour dire les choses de façon un peu grossière, mais intelligible, si nous avons dans notre tète un dictionnaire des synonymes. Je crois que chez les esprits attentifs et fermes ce dictionnaire existe, mais qu'il s'ouvre seulement en cas de besoin et sur l'appel du maître. Quelquefois le mot juste jaillit du premier coup. D'autres fois il se fait attendre: alors le dictionnaire latent entre en fonction et envoie successivement les synonymes qu'il tient en réserve, jusqu'à ce que le terme désiré se soit fait connaître.» (Bréal 1897: 42).

We can speculate as regards the units which a speaker (or writer) gives up in order to use only one, the most appropriate one, in a given context, but how sure could we be regarding certain things that cannot be seen? The synonymy as inventory can be useful in such a case since it can establish, for example, how many expressions Mihail Sadoveanu uses for the verb *a muri* 'to die'[1]. But still, we will not be able to pretend that we have the whole series of phraseological synonymy that Sadoveanu knew. As to the *latent synonymy*, one can mention those situations in which some terms are fully motivated, which have an evocative function. For example, the fact that archaisms are required by those literary works with a historical content is generally accepted, since they evoke a certain epoch, or the fact that some words are used in poetry for the sake of rhyme, rhythm, etc.

> In order to justify the existence of latent synonymy, I will present a large excerpt from Coseriu in which he proves the fact that it makes sense to study "objectively" even those "unseen" things that belong to the mind: "Ahora, el negar la *mente*, por no tratarse de una *cosa perteneciente al mundo* (o reducirla a actos físicos), es una decisión arbitraria que tiene el mismo carácter «metafísico» y convencional de la decisión contraria: la de negar las *cosas del mundo* porque no pertenecen a la mente (o reducirlas a actos mentales). En realidad, no es de ningún modo necesario entender el *espíritu* o la *mente* como sustancias metafísicas para reconocer el carácter «espiritual» de ciertas actividades o la interioridad, la no-mundanidad de la conciencia (que sólo significa reconocer la distinción entre *sujeto* y *objeto*, condición ineludible de nuestro conocimiento). El *espíritu* puede *concebirse* simplemente como *concepto*, y no *objeto*: como un concepto deducido de ciertas actividades, el principio único a cual las reducimos para entenderlas como unidad (o como el conjunto de estas mismas actividades). Del mismo modo, la *mente* puede entenderse como puro

[1] For this type of synonymy (as inventory) studied mainly in Sadoveanu's literary work, see Iliasa-Frigură: 1980. Another good case in point of the synonymy as inventory is the competent stylistic analysis of synonymy (not just lexical) from Ion Creangă's work drawn by G.I. Tohăneanu.

concepto, como nombre de la *interioridad de la conciencia* (del sujeto como no-integrante del objeto), aunque se pueda demonstrar que también tal interioridad es de carácter físico. No se puede negar tal interioridad con el pretexto de que acerca de su existencia sólo tenemos las pruebas ofrecidas por la experiencia corriente (por la *«popular view»*), porque acerca de las cosas del mundo no tenemos otras pruebas que las de esta misma experiencia: «se dice» que existen las cosas del mismo modo que «se dice» que existe la mente" (Coseriu 1967g: 136).

The distinctions we have drawn or accepted and varied so far are not groundless, especially that the types of special synonymy, as well as the various values of synonyms were partly intuited since Antiquity (see Munteanu C. 2008) [1]. As to the framework of analysis drawn here concerning lexical synonymy, it holds true in many respects both for the phraseological synonymy and for the lexico-phraseological one.

4. Instead of conclusions, we will synthesize the results of our research on the phraseological and lexico-phraseological synonymy from our doctoral dissertation, benefiting by the conceptual frame offered by Coseriu's linguistics and applying the distinctions operated on synonymy which we have already mentioned.

Our doctoral dissertation aimed at providing an analysis of phraseological synonymy in Romanian. The tackling of this linguistic phenomenon is twofold: either by analyzing the list of idiomatic phrases offered by dictionaries (in the cases when the phraseological units only have their dictionary meaning [*signifié*], exclusively given by language [*langue*]), or by looking at the synonymical relation between the idioms from the text (in the cases when the meaning is influenced by the "thing meant"/designation), taking into consideration both the speakers and the contexts. Whereas the first analysis has already been done (we refer to the contributions of some specialists like Gh. Colţun or Mariana Andrei), the second method has not yet been adopted in the monographic exploration of phraseological synonyms. We embarked upon such a project, convinced that it is the most appropriate approach, in accordance with the reality of language (*langage*).

Since a correct study of synonymy has to base itself, first of all, on a clear, coherent perspective on language as a whole, we believe that Coseriu's linguistic theory (known as integral linguistics) offers us the principles we needed. We

[1] We have to mention the fact that B. García-Hernández's foray in the history of synonymy is superior to the one we tried to do. We were not mainly interested in defining synonyms at the old ones (as the above mentioned Spanish linguist did), but rather in the finding at our forerunners (whether intuitive or not) of the distinctions we decided upon in agreement with the reality of language. Thus, we were primarily interested in the way competence was related to synonyms in Antiquity (at Quintilian, for example), but also later on (at Du Marsais or Fontanier – who are not mentioned by García-Hernandez).

would mention at this point only some of Coseriu's essentials[1], which we based on and which directed our efforts:

[a] What is spoken is always a language (*langue*) and any language is spoken only in discourses/texts. Coseriu's linguistics turns Saussure's upside down (according to Coseriu himself), because it takes speech as a starting point to reveal the language.

[b] The historical language (here, the Romanian language), constituted as tradition within a community, stands for a "collection" of functional languages. A functional language ("structure") has as its counterpart Saussure's term *langue*, since it is a unitary language from a syntopic, synstratic and symphasic point of view and used as such in discourses. In fact, each and every speaker knows more than a functional language, for his idiomatic competence also includes knowledge from other dialects, language levels and language styles (or even from other statuses of language).

[c] A permanent characteristic of language is *creativity* (as a universal), manifesting itself in speech and language as variety, just as it is obvious the fact that the language and speech of each and every speaker is characterized by *alterity* (according to Coseriu, i.e. 'to be with someone else [cf. lat. *alter*]'), which ensures its homogeneity. The historical language ("architecture") is the language as such, undergoing internal variety from a diatopic, diastratic and diaphasic point of view.

[d] The full functionality of language gets manifested in the poetic language – and Coseriu sees poetry as literature generally speaking, as art –, all the other so-called functional styles diminishing, in fact, its functional plenitude. The language of the great writers coincides, actually, with the historical language, as fulfilling its possibilities.

The things mentioned above point out why we chose to study synonymy from a mainly functional perspective, especially in belletristic texts[2]. What is more, the prose (mainly the epic genre), due to its complexity, makes the synonymical phenomenon become even more interesting; in a novel, for instance, one can find differences (even different functional languages) between the characters' language and the narrator's.

Taking Coseriu's linguistic theory as a starting point, also including two other premises (i.e. [α] both in language and speech the word and the phraseological unit can be both seen as linguistic signs, and [β] according to the etymological meaning of the term *synonymy* [the Gr. *synonymia* < *syn* + *ônoma*],

[1] We may, at times, resume certain things. As Coseriu used to say: "ninguna repetición es sólo repeticíon" (Coseriu 1977a: 9).

[2] The resources analysed are most probably illustrative: 36 writers (including the chroniclers) from all over the country and from all epochs; in addition to these, there are volumes of regional texts, dialect atlases, general dictionaries or dictionaries of idioms and phrases, collections of proverbs and even journalism.

the concept of «synonymy» only refers to the lexical, phraseological and lexico-phraseological synonymy), we thus aim at proving (apart from the description of the phenomenon researched) that there are not significant differences between lexical synonymy and phraseological synonymy, since synonyms from both categories behave in a similar way.

Primo. We dealt with the phraseological synonymy at the universal level and pointed out the fact that this aspect is worth discussing only as possibility for the intralinguistic synonymy, only if the phraseological units are adopted and adjusted according to the structure of a language due to some general rules referring to judgement or speech in general (which, in fact, explain the cases of polygenesis as well). Since it is a level where the content is seen as designation, asserting that there is such thing as interlinguistic synonymy is an error. One can state that the phraseological synonymy is one of the possible linguistic universals.

Secundo. At the historical level, besides some observations on phraseological variants, we have tackled the phraseological synonymy as a result of diachronic, diatopic, diastratic and diaphasic variation mainly because of two reasons: [a] to prove that taking the syntagms obtained through the different types of variation of the lexical theme as independent phraseological units is more appropriate, for this is how speakers know them; [b] to illustrate the "synonymysative variation" (the term belongs to us) as mechanism of linguistic creativity, as part of idiomatic competence (since we don't learn a language, what we do in fact is learning to create within a language). One can thus assert that units such as *a lua în căruță/~ birjă/~ balon/~ tramvai/~ automobil/~ avion* (pe cineva), meaning 'to pull somebody's leg/to mock at somebody' represent a series of phraseological synonyms obtained out of the diachronic variation of the lexical theme (*căruță* 'cart') and not different variants of the phrase *a lua în căruță*. What is more, units such as *a pune în plug/~ cârd/~ stative* (cu cineva) 'to herd' point to a case of phraseological synonymy as diaphasic variation. Even if we didn't ignore drawing a comparison between phraseological synonyms from a semantic or formal point of view, we were, however, less interested in this aspect.

Tertio. We also dealt with the phraseological synonymy phenomenon at the individual level, in texts. According to the distinctions made in the first part, we look at the *phraseological synonymy in praesentia*, within which we separated a *phraseological synonymy in contact* (e.g.: "Iar când or mai fi patru ceasuri până ne ajunge sorocu' şi începe balamucu', Învierea *îşi ia tălpăşiţa* la gară, *spală putina*." – F. Neagu; both idioms are synonyms, meaning 'to scuttle away') and a *distanced phraseological synonymy* (e.g.: "*Dete sfară în ţară* şi puse pristavi prin toate satele şi cetăţile ca să facă ştiut tuturor oamenilor… […] cunoscură că fata era fiica unui împărat vecin, căruia îi *dară de ştire* despre venirea fie-sei." – P. Ispirescu; synonyms, meaning 'to inform/announce somebody').

A first criterion according to which we presented the data collected to illustrate the synonymy in contact referred to the functions of synonymy. We consider the intensification and explanation functions more important. A second criterion to classify synonyms (also true for distanced synonyms) refers to their grouping into the four main categorial parts of speech (noun, adjective, verb and adverb); within these classes, the examples given were arranged chronologically, according to the epoch the writer belonged to.

With reference to the *phraseological synonymy in absentia*, we analysed some examples showing some writers' preference for a certain idiom or phrase to the cost of others, synonyms which are missing because they are not motivated in those contexts. For instance, it is not by chance that Creangă uses the phrase *a-şi da duhul* 'to give up the ghost' from all the other idioms meaning 'to die'. The one who died was known as *Priest Duhu* [= Ghost]: „Şi poate că din această pricină bolnăvindu-se greu, *şi-a dat duhul*, tocmai când ajunsese îngrijitor la biserica Nicoriţa din Tataraşi" (I. Creangă, *Popa Duhu*).

Quarto. The last chapter dealt with the lexico-phraseological synonymy at the individual level only. We also referred to it, since it implies phraseological synonyms, even if the relation in itself is lexico-phraseological. More than that, according to the place synonyms have in discourse, we thought it proper to talk about relations of *lexico-phraseological synonymy* or *phraseologico-lexical synonymy*. On the other hand, as an inventory issue (either at the historical level or at the individual level), there is no point in using the determinative term *phraseologico-lexical*.

Finally, our research led to the following conclusions:

[1] The analogy between word and phraseological unit allows a similarity between lexical synonymy and phraseological synonymy. In fact, the very existence of the lexico-phraseological synonymy is an important proof. Since, unlike words, idioms are rarely polysemantic, we could notice that in texts also, generally speaking, they have a lesser capacity to get, under the pressure of the context, meanings other than those given by dictionaries, even if in speech the significations seem to be influenced by the designation.

[2] We would point out that each and every distinction regarding the types of lexical synonymy, based on Coseriu's grid representing the language, were proved true for both phraseological and lexico-phraseological synonymy (synonymy *in actu* or real synonymy vs. synonymy *in potentia* or virtual synonymy, with the proper distinctions for the historical and individual level).

[3] As to the functions of the synonyms (which we re-evalued) within the expressive competence, we did not come across major differences between the use of lexical and phraseological synonyms. One could notice the fact that, in the case of juxtaposed phraseological synonyms, drawing a distinction between the

explanation function and the intensification function becomes even a more difficult task, as compared to the lexical synonyms.

[4] As to the universal level (level of designation), we noticed that one cannot accept the idea of interlinguistic synonymy, since meanings are not valid but within a certain language.

[5] From a historical point of view, in tackling phraseological synonymy as a result of diachronic, diatopic, diastratic and diaphasic variation, we thought it proper, according to idiomatic competence, to see the phrases obtained from the different types of variation as independent phraseological units (since this is how the speakers know them). These types of synonymysative variation are worth being studied, for they become a real mechanism of linguistic creativity, which is part of the idiomatic competence.

[6] The question regarding the difference between «expresii» ʻidiomatic expressions' and «locuţiuni» ʻphrases' is not really a "problem" which disrupts the study of phraseological synonymy, since the term «frazeologism» ʻidiom' includes both of them, as stable word joinings[1] (and still, we proposed that the difference should be made according to the distinction between metaphor and metonymy).

[7] Our research proved that even in practice the great majority of phraseological synonyms are verbal phraseological units.

[8] In the case of writers, we noticed that both the use of synonyms and the use of idioms are constituent parts of idiostyle only in some cases (e.g. A. Pann, P. Ispirescu, I. Creangă), out of different reasons (ludic or because of a need of intensification). There are also writers who rarely use synonyms (such as M. Preda).

[9] Certain text traditions, such as Tohăneanu's assertion that more expressive synonyms are to be found in dialogue, not in narration, are true with some exceptions (take L. Rebreanu as an example).

[10] If language as such always gets known through its speakers, at the individual level, as "discourses", while the historical language (here, the Romanian language) is seen as a "collection" of functional languages, then it cannot be properly studied but in discourses or texts. It is also the case of synonymy, as language matter, which reveals its beauty in literary works.

5. In his great *Lecciones de lingüística general*, Eugenio Coseriu stated that it is difficult not to owe anything to Saussure in the world linguistics. In the present-day context, Coseriu's own words characterize the Romanian scholar and his work, without whose apprehension nowhere in the world can linguistics be studied. Similarly, we dare anticipate the fact that the Romanian linguistics of the XXIst century will be Coserian (or it will cease to be?). It does not mean that,

[1] Cf. also Coseriu 1966: 116-118.

in the future, the researcher has to be a *homo unius linguistae* (*vel linguisticae*). On the contrary, according to what the same linguist declared, the real researcher has to have freedom of mind, while creatively turning the acquisitions of our field to good account. It is, however, vital that the epistemological basis on which the whole research is developed should be a firm one; otherwise, all our efforts are in vain.

[Comunicare nepublicată încă, prezentată, cu acest titlu, la Congresul *Coseriu: perspectives contemporaines. Congrès international de linguistique intégrale. Seconde édition* (Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 23-25 septembrie 2009); părţi însemnate din această lucrare au apărut ulterior sub forma a două articole separate: *Applying Eugenio Coseriu's Linguistic* ***Organon*** *to Synonymy*, în „Philologica Jassyensia", An V, Nr. 2 (10), 2009, pp. 51-61, respectiv *Eugenio Coseriu and his Disciples on the Issue of Synonymy*, în „Diversité et identité culturelle en Europe/Diversitate şi identitate culturală în Europa", Editura Muzeul Literaturii Române, Bucureşti, 2011, tome 8/1, pp. 101-118.]

VIII. Sinonime frazeologice obţinute prin procedeul variaţiei sinonimizative

0. Nivelul istoric surprinde varietatea internă a unei limbi (văzută ca *enérgeia*, adică activitate), varietate ce poate fi diatopică, diastratică şi diafazică (conform terminologiei Flydal – Coşeriu). De asemenea, mai poate fi constatată şi o varietate diacronică, întrucât există o co-prezenţă a diacroniei în sincronie. La acest nivel se cuvine să discutăm şi despre variantele frazeologice. Dacă se are în vedere limba ca *érgon* (ca produs), atunci sinonimia frazeologică de inventar va fi pusă în evidenţă de un dicţionar de frazeologisme sinonime (deocamdată, în ceea ce priveşte limba română, încă în stadiul de deziderat). Studiul nostru încearcă, totodată, să evidenţieze importanţa unui mecanism aparte, *variaţia sinonimizativă*, prin care sunt generate noi sinonime frazeologice. Este un procedeu creator, ilustrând naturala schimbare lingvistică, ce porneşte de la un tipar fix (o expresie sau o locuţiune originară), producând prin substituire (*immutatio*) sinonime frazeologice diacronice, diatopice, diastratice şi diafazice[1].

1. Observaţii privind statutul variantelor frazeologice

În opinia lui Gheorghe Colţun, frazeologismele ce intră în relaţie de sinonimie „trebuie să posede, de regulă, elemente componente (cuvinte) diferite: *a duce pe umerii săi (în cârcă), a purta în spinare; a i se face inima cât un purice, a i se duce inima în călcâie; a-şi face seama, a-şi pune capăt zilelor, a-şi curma zilele, a-şi pune funia (laţul, ştreangul, juvăţul) în (de) gât, a-şi lega piatra de picioare; a fi coborât cu hârzobul din cer, a fi cu stea în frunte, a fi cu*

[1] Precizăm că termenii de *sinonimie diacronică, sinonimie diatopică* şi *sinonimie diastratică*, chiar cu referire la domeniul frazeologiei, au fost folosiţi pentru prima dată de către Stelian Dumistrăcel (2001: 18). Heinrich F. Plett (1983: 224) utilizează doar *deviaţie diacronică/diatopică/diastratică*, referindu-se la alegerea cuvintelor pentru un text (deşi, probabil, are în minte sinonimia latentă).

moţ (în frunte), a se crede mai cu moţ, a fi cu patru ochi şi nouă minţi ş.a." (Colţun 2000: 66).

Într-un alt loc (*ibid*.: 73-78), lingvistul basarabean se ocupă de variantele frazeologice[1], deosebind trei tipuri de bază: *lexicale, gramaticale* (morfologice şi sintactice) şi *mixte sau combinate*, care la rândul lor se clasifică în foarte multe alte subspecii. Nouă ne-au reţinut atenţia *variantele lexicale* care sunt definite ca fiind „varietăţi ale unui frazeologism, care apar în urma înlocuirii elementelor componente prin sinonime lexicale, dublete, ocazionalisme (sic!), sau sinonime stilistice[2] fără a modifica identitatea sensului, imaginea etimonului şi a formei iniţiale sau tradiţionale" (*ibid*.: 74). Din păcate, de multe ori exemplele date de Gh. Colţun nu par a fi variante: *a nu-l ţine cureaua/osia; a-şi băga* (*a-şi pune*) *boii în jug* (*în plug, în cârd*) (cu cineva)*, a-i cădea* (*a i se lua, a i se ridica*) (cuiva) *pânza* (*vălul, solzii*) *de pe ochi* etc. „Variantele" în care apar cuvintele *osie, cârd, solzi* au alte imagini la bază.

Un alt aspect asupra căruia trebuie să ne oprim este faptul că sunt considerate variante frazeologice îmbinările stabile „care apar în urma înlocuirii elementelor componente prin sinonime lexicale" (v. *supra*). Exemplele lui Colţun sunt, în general, acceptabile: *a atrage* (pe cineva) *în cursă (în capcană), a face mare tămbălău* (*tărăboi*)*, a avea noroc orb* (*chior*) etc. Mai puţin convingătoare este discuţia privind acelaşi aspect pe care o face Florica Dimitrescu. Considerând-o o particularitate specifică locuţiunilor din categoria a II-a[3], lingvista bucureşteană propune termenul de *înlocuire sinonimică* pentru substituirea „graţie căreia puterea de expresivitate a locuţiunii sporeşte" (Dimitrescu 1958: 46). Termenul acesta i se pare mai potrivit decât cel de *derivare sinonimică* creat de M. Schwob şi G. Guieysse şi preluat, la noi, de Iorgu Iordan. Totodată, Florica Dimitrescu mai aminteşte şi alt termen (de dată mai recentă), *radiaţia sinonimică* (propus de B. Migliorini)[4]. La aceiaşi termeni se referă şi St. Ullmann, care propune însă, pentru acest concept, *analogia sinonimică*, ce nu reprezintă altceva decât „un cas spécial d'un phénomène plus vaste, l'analogie sémantique: l'imitation de l'évolution sémantique d'un mot par un mot associé" (Ullmann 1965: 184-185).

În opinia noastră, greşeala care se face frecvent este că elementele care se substituie între ele (mai ales în frazeologismele verbale) sunt considerate sinonime, lucru care transpare şi în terminologie (*înlocuire* sau *substituţie*

[1] Văzute ca „diversele varietăţi ale unui frazeologism, identice între ele din punct de vedere semantic, gramatical (se află în raport de corespondenţă cu una şi aceeaşi parte de vorbire şi îndeplinesc aceleaşi funcţii sintactice) şi stilistic, având o formă iniţială de bază, care-şi poate modifica parţial componenţa, forma gramaticală şi topica elementelor componente" (Colţun 2000: 74).

[2] Din felul în care este formulată definiţia, s-ar părea că *sinonimele stilistice* sunt altceva decât sinonimele lexicale, dar din exemple reiese că sinonimele stilistice sunt tot lexicale.

[3] Cele din categoria I au ca particularitate general valabilă „imposibilitatea înlocuirii unor elemente din locuţiuni prin altele" (Dimitrescu 1958: 46).

[4] Termenii sunt comentaţi în nota de subsol de pe aceeaşi pagină.

sinonimică, derivare sinonimică, radiaţie sinonimică, variaţie sinonimică etc.). Este adevărat că, uneori, cuvintele înlocuitoare sunt sinonime, mai mult sau mai puţin, cu cele care fac parte din îmbinarea originară (*a-şi da* ***sufletul*** *(duhul)*, de pildă), dar cazurile acestea sunt destul de rare. Florica Dimitrescu nu ezită să considere că „sinonimia dintre termeni este evidentă" în situaţii precum: *a se duce pe* ***gârlă*** *(copcă)*, *a avea* ***gărgăuni*** *(sticleţi, papagali, păsărele)* etc. (Dimitrescu 1958: 46-47). Tot sinonimie există, după aceeaşi lingvistă, şi în exemplele ce urmează, deşi recunoaşte că aici „firul înlocuirii este mai sinuos": *a duce pe cineva cu* ***vorba*** *(preşul, zăhărelul, mâia, iordanul)*, *a-şi ieşi din* ***fire*** *(pepeni, răbdări, ţâţâni*, *balamale, şine)*, *a-i sări* ***ţandăra*** *(ţâfna, bâzdâcul, muştarul)* etc. (*ibid.*: 47). Se observă însă lesne că nu putem vorbi de sinonimie între termenii ce se pot schimba între ei în expresiile de mai sus, căci în realitate avem nu termeni sinonimi între ei, ci unităţi frazeologice sinonime, întrucât au alte imagini la bază sau pornesc de la alt tipar formal.

Pentru a dovedi acest lucru, ne vom opri puţin asupra seriei *a-şi ieşi din fire, pepeni, răbdări, ţâţâni, balamale, şine*, formată din aşa-zisele „variante". În cazul de faţă se întâlnesc cel puţin trei tipare de bază. În primul rând, trebuie izolată de celelalte forme expresia *a-şi ieşi din pepeni*; menţionăm – pentru mai multă claritate – că s-a spus mai întâi, cu siguranţă, *a scoate* (pe cineva) *din pepeni*; verbul *a ieşi* dă caracter reflexiv îmbinării şi acest lucru este valabil pentru întreaga serie. Imaginea are la bază strategia prin care paznicul bostănăriei este enervat şi, astfel, atras în afara teritoriului păzit, pentru a i se fura pepenii (vezi Zanne, *Proverbele*, art. *pepene* [*Natura fizică – plante*]: „*A scoate din pepeni pe cineva* – A te face să-ţi pierzi răbdarea ca şi pândarul bostănăriei, care a ieşit din pepeni afară ca să bată pe acei care-l ocărau"). Un alt caz îl constituie seria *a scoate din ţâţâni/din balamale/de pe şine.* Prima formă este cea mai veche (*ţâţână* e atestat în MDA pe la 1508), urmează, probabil, cea care conţine termenul *balamale* (de origine turcă, atestat în MDA pe la 1805) şi apoi cea conţinând termenul *şine* (atestat, conform MDA, la Dosoftei; provine din germană). Dacă expresiile ce au în componenţă cuvintele *ţâţâni* şi *balamale* pornesc de la aceeaşi imagine[1], în cazul izolării *a sări/scoate de pe şine* se pot formula mai multe ipoteze, căci nu ştim în mod sigur forma iniţială. Conţinea ea singularul, caz în care avem în minte imaginea unei uşi glisante (sau alt dispozitiv) care sare de pe şină, sau pluralul, situaţie în care ne putem gândi la un tren sau un vagon care deraiază? Deşi termenul *şină* e destul de vechi, îmbinarea pare mai recentă, marcată de progresul tehnic. Oricum, toate aceste expresii au, ca punct de plecare, ideea devierii de la normalitate, regăsită şi în alte expresii, locuţiuni sau cuvinte simple (vezi *a o lua razna, a bate câmpii*, ba chiar şi

[1] La Umbrăreşti, în apropierea Tecuciului, am întâlnit expresia *a-i sări* (cuiva) *căţeii*, cu acelaşi sens. După MDA, *căţel* mai înseamnă şi 'zimţ' şi 'parte în care intră veriga de la uşă' sau 'parte crestată a cheii care intră în gaura cheii'.

neologismul *a delira* care, etimologic vorbind, însemna în latină [*deliro, -are*], literalmente, 'a ieşi din brazdă').

Un alt caz este constituit de formele ce conţin abstracţiuni (*fire, minte, răbdări*), la plural, cu excepţia substantivului *fire*. Este probabil ca în cazul *a-şi ieşi/scoate din răbdări* să avem o contaminare în care a intrat şi *a-şi pierde răbdarea*, forma de plural (*răbdări*[1]) datorându-se formulei *a scoate din minţi*.

Mai există un caz aparte ce s-ar fi cuvenit să apară în lista Floricăi Dimitrescu: *a scoate din sărite* (pentru origine, vezi Dumistrăcel 2001: 369-370). Este posibil ca forma iniţială (păstrată şi astăzi, dar folosită mai rar) să fi fost *a-şi pierde sărita* (opoziţia este exprimată prin *a-şi ţine sărita*).

În urma celor spuse, se vede că anevoie se mai poate vorbi de variante. Avem de-a face cu îmbinări stabile de sine stătătoare care, cu timpul, datorită întrebuinţării îndelungate şi formei asemănătoare, au adoptat toate, în cele din urmă, modelul cel mai general. Tiparul formal a ajuns să fie ceva de genul: *a scoate/a-şi ieşi din X* (la plural) = 'a se enerva, a înnebuni (cineva/pe cineva)', unde X = *minte, fire*[2]*, răbdare, ţâţână, balama, şină, căţel, pepene, sărită* etc. Se poate avansa ipoteza (neverificată încă de noi) că la baza formulei ar putea sta *a scoate* (pe cineva) *din minte/minţi*, ca moştenire a unui tipar din latină (populară?)[3].

Problema criteriilor care trebuie să stea la baza delimitării sinonimelor de variantele frazeologice a preocupat-o şi pe Ametista Evseev într-un studiu din 1969. În accepţia cercetătoarei, variante frazeologice sunt „acele forme concrete ale unităţilor frazeologice identice ca sens şi numai parţial identice ca formă în care elementele comutabile nu distrug forma internă a expresiei[4], nu creează o altă imagine plastică care însoţeşte sensul unităţii" (Evseev A. 1969: 249). Credem că pot fi acceptate cele spuse de autoare referitor la *variantele fonetice* (unele sunt, totuşi, pronunţări dialectale!) şi *variantele structural-gramaticale* deosebite şi exemplificate elocvent (*ibid*.: 250-251). Nu putem accepta însă cele afirmate despre *variantele lexicale* (*ibid*.: 251-252), ce respectă, în general, ideile Floricăi Dimitrescu, criticate de noi mai sus. De altminteri, Ametista Evseev aminteşte opinia unui lingvist rus, N. Şanski, care consideră variante numai acele forme care diferă fonetic sau gramatical, pentru variantele obţinute în urma substituirii lexemelor el propunând denumirea de *dublete frazeologice* (*ibid*.: 248).

După aceste discuţii, suntem în măsură să facem următoarele precizări:

---

[1] Care se întâlneşte şi în (*a mânca*) *răbdări prăjite*, adică 'nimic'.

[2] Singura excepţie de la forma de plural.

[3] În latina clasică se găsesc forme de tipul *mentem amittere* 'a-şi pierde mintea' sau *captus mente* 'smintit'.

[4] Prin *forma internă a expresiei*, termen preluat din lingvistica sovietică, Ametista Evseev înţelege „imaginea concretă, reprezentarea plastică care rezultă din structura unităţii frazeologice, din înlănţuirea componenţilor în interiorul expresiei" (Evseev A. 1969: 249).

[a] Cei care sunt avantajaţi de „descoperirea" cât mai multor variante sunt lexicografii, întrucât realizează economie de spaţiu în întocmirea dicţionarelor. Pe de altă parte, şi munca lor devine astfel mai uşoară. Alegerea unei forme tip, după care să apară variantele, poate fi (şi este) adeseori subiectivă. Este, totuşi, o problemă de clasificare şi mai ales cercetătorii (nu numaidecât lexicografii) au tendinţa să studieze doar aspectul de produs (*érgon,* la nivel istoric) al limbajului, neglijând limba concretă (ca *enérgeia*, ca activitate). Fiind interesaţi de aspectul abstract, ei încearcă să determine invariantele. În dinamica limbii concrete[1] fiecare aşa zisă *variantă* (vom explica ce este şi ce nu este variantă pentru noi) se comportă ca o unitate de sine stătătoare (vezi seria *a scoate/a-şi ieşi din minţi/fire* etc., discutată anterior). Nu este vorba aici numai de funcţionarea în discurs (căci discutăm la nivelul limbii istorice), ci în special de competenţa idiomatică a vorbitorilor, care nu include, de la caz la caz, şi variantele pentru anumite frazeologisme.

> Pentru aceasta, este suficient să ne reamintim cuvintele lui Saussure: „[Limba, n.n. C.M.] este o comoară depusă de practica vorbirii în subiecţii ce aparţin uneia şi aceleiaşi comunităţi, un sistem gramatical ce există virtual în fiecare creier, sau mai bine zis în creierele unui ansamblu de indivizi; căci limba nu este completă la nici unul, ea nu există în chip perfect decât vorbită de masă (Saussure 1916/1998: 39).

[b] Cu tot relativismul de care am da dovadă, nu putem accepta că elementele ce se substituie în frazeologisme sunt considerate, în bloc, sinonime de către unii lingvişti (vezi exemplele Floricăi Dimitrescu). Numai o parte pot fi considerate sinonime şi încă, cele mai multe, relative (cf. Evseev A 1969: 251). Greşeala rezidă, probabil, în tendinţa de a acorda statutul de sinonime cuvintelor ce se înlocuiesc conform principiului: „două sau mai multe unităţi sunt sinonime dacă propoziţiile [= *enunţuri*, cf. engl. *sentence*, n.n. C.M.] care rezultă din înlocuirea uneia cu cealaltă au acelaşi sens" (Lyons 1968/1995: 480). Asta înseamnă că se trece peste faptul că discursul repetat (îmbinarea stabilă) se deosebeşte de discursul liber (îmbinarea liberă de cuvinte).

[c] Vom considera unităţi frazeologice de sine stătătoare acele îmbinări stabile obţinute prin varierea analogică sau, după caz, sinonimică a *suportului lexical*[2] (sau *cuvânt-titlu, -temă/cheie/esenţial* sau *pivot sintactic*, după denumirile unor lingvişti). Aşadar, *a-şi ieşi din balamale* şi *a-şi ieşi din ţâţâni* sunt sinonime frazeologice. La fel vor fi considerate şi locuţiunile *a pune pariu* şi *a pune rămăşag*. De altfel, aşa se judecă şi situaţia cuvintelor cu afixe identice şi rădăcini diferite, considerate nu variante, ci cuvinte de sine stătătoare şi, în consecinţă, sinonime: *necugetat – nechibzuit, circumlunar – circumselenar* etc. (cf. Bucă, Evseev 1976: 141). Atunci când se produc modificări asupra cuvintelor ce nu constituie termenul esenţial dintr-o locuţiune sau expresie (fie verbe, conjuncţii,

[1] Amintim că lingvistica lui E. Coşeriu răstoarnă lingvistica saussuriană, deoarece porneşte dinspre vorbire spre limbă şi nu invers, cum procedase ilustrul său predecesor.

[2] Termenul *suport lexical*, pe care-l preferăm, a fost lansat de Stelian Dumistrăcel (2001: 11).

prepoziţii etc.[1]), modificări fonetice sau de topică[2], vom avea de-a face cu variante frazeologice. De pildă, expresia *a purta sâmbetele* (cuiva) cunoaşte şi variantele *a paşte/a ţine/a păzi/a păstra sâmbetele* (cuiva) înregistrate în DLR (tom X, litera S). În schimb, izolarea întrebuinţată regional *a purta slujbele* (cuiva) (cf. DLR), deşi s-a născut în împrejurări similare[3], va fi, după cum am stabilit, sinonimă cu *a purta sâmbetele*.

[d] Atâta timp cât încearcă să denumească modul general (şi nu particular) în care se produc substituirile cuvintelor esenţiale din expresii, termenii *înlocuire* (sau *substituţie*)*/radiaţie/variaţie/derivare sinonimică*[4] sunt improprii. Nepotrivit este îndeosebi determinantul *sinonimic*, căci el arată natura procedeului (adică 'prin sinonime'), or, am văzut că nu este cazul. Mai util ar fi să se găsească/inventeze un termen care să traducă scopul sau efectul substituirii, şi anume acela al creării de noi sinonime frazeologice. Noi am inventat un determinant, care are, totuşi, dezavantajul de a fi cam incomod (deşi e constituit pe baza regulilor din sistemul limbii române – sistem în sens coşerian): *variaţie* **sinonimizativă* (= variaţie care creează un sinonim în raport cu baza)[5].

2. Sinonime frazeologice «dia-e»[6]

2.1. Sinonimia frazeologică obţinută prin variaţie diacronică

În lexicologie sinonimele cronologice sunt considerate „sinonimele care s-au succedat, coexistând scurte perioade în istoria limbii române, precum *slobozenie* (în secolele al 18-lea şi al 19-lea)/*eliberare* (secolul al 19-lea şi acum); de acelaşi tip sunt *polcovnic – colonel; peşcheş – mită; atingătoare – tangentă*..." (Zugun 2000: 235-236).

În frazeologie lucrurile se prezintă altfel. Cu siguranţă că şi aici se poate vorbi de îmbinări stabile care au coexistat o vreme, una dintre ele sfârşind prin a fi eliminată. De pildă, locuţiunea *a face zapt* 'a prăda, a jefui' (din tc. *zapt etmek*, cf. Dimitrescu 1958: 172), pe care o găsim, bunăoară, la Neculce („cât pre turcii balgii din ţară foarte-i înfrânasă, şi să temè de dânsul, de nu putè *face zapt* oamenilor întru nemica" – Neculce, LM, p. 351) a coexistat cu *a face jaf* sau *a face pradă*, dispărând în cele din urmă[7]. În acelaşi mod a dispărut şi *a scoate/ieşi la maidan*[1] [sau *meidan*] 'a scoate/ieşi la iveală', concurată de seria *a da/scoate la iveală/la lumină/în vileag.*

---

[1] Şi chiar morfem Ø: *a da **de** veste/a da veste.*

[2] Ultimele două tipuri de modificări se pot aplica şi cuvintelor esenţiale.

[3] Dintr-o practică de magie homeopatică prin care se încerca grăbirea morţii celui duşmănit: era pomenit, i se organizau slujbe etc.

[4] Care denumeşte, de fapt, un alt procedeu, prin care „două cuvinte care au acelaşi înţeles propriu devin sinonime şi prin înţelesul figurat al unuia dintre ele" (Iordan 1975: 313).

[5] După modelul *sufix augmentativ* – sufix care creează un cuvânt ce denumeşte un obiect sporit în raport cu baza (< *augmenta* < *augment*).

[6] Cf. şi studiul coşerian *Le double problème des unités «dia-s»* (Coseriu 1998d).

[7] În schimb, pentru aceeaşi idee, s-a păstrat locuţiunea *a da/face iama* (provenind tot din turcă: *yağma atmek*, cf. Dimitrescu 1958: 164).

Totuşi, spre deosebire de sinonimele lexicale cronologice, care se succedă în timp, prin variaţie diacronică seria sinonimelor frazeologice se poate îmbogăţi simţitor, ba chiar trebuie precizat că unităţile frazeologice rămân uneori singurele contexte (împietrite) în care mai supravieţuiesc unele cuvinte vechi: *a fi/sta la* ***cheremul*** (cuiva)[2], *a da* ***iama*** etc.

Dar mai interesante sunt cazurile de variaţie diacronică în care sunt implicate expresiile. Ne oprim asupra izolării *a lua în căruţă* 'a lua peste picior', care a produs, în timp, o bogată serie de sinonime frazeologice. După Florica Dimitrescu, „înlocuirea termenilor merge mână în mână cu progresul tehnic: *a lua în* ***căruţă*** (*birjă, tramvai, automobil, balon, avion*)" (1958: 47). Expresia *a lua în căruţă* se va fi născut, probabil, din obiceiul de a purta prin sat/oraş în căruţă pe cei care săvârşeau diverse delicte, pentru a suferi oprobriul public (un fel de variantă mobilă a stâlpului infamiei). Cu vremea, legătura dintre imaginea iniţială şi forma expresiei s-a pierdut şi *căruţa* s-a „transformat" în mijloace de transport mai moderne, mai rapide şi mai... confortabile. Lista Floricăi Dimitrescu suferă, credem noi, şi de o imprecizie în privinţa ordinii care, în mod firesc, ar fi trebuit să fie, ca evoluţie, *căruţă, birjă,* ***balon****, tramvai* (mai întâi, cel cu cai), *automobil* etc. *Balon* denumea pe la mijlocul secolului al XIX-lea un tip de trăsură (dar nici în DEX, nici în MDA nu se dă acest sens pentru *balon*, în schimb, dicţionarul lui Tiktin o face – vezi şi titlul piesei lui Alecsandri, *Cocoana Chiriţa în balon*) şi reflectă, desigur, şi o schimbare de optică, din perspectiva aristocraţilor – aşadar, avem şi o variaţie diastratică în acest caz. Odată cu apariţia balonului umplut cu aer cald, planurile s-au confundat şi s-a trecut la mijloace de transport aeriene (confuzie pe care o face şi Florica Dimitrescu). Referindu-se la o expresie sinonimă cu cele din seria noastră, şi anume *a lua la vale*, Stelian Dumistrăcel comentează cazul astfel: „Sinonimele mai noi sau destul de recente, autohtone sau împrumutate din alte limbi, reflectând şi o perspectivă diastratică, subliniază lipsa liberului arbitru pentru cel devenit obiectul batjocurii: *a lua în căruţă, ~ în tramvai, ~ în balon* etc."[3] (2001: 438).

Cercetătorul ieşean surprinde variaţia diacronică şi diastratică şi în cazul frazeologismului *a-i lipsi* (cuiva) *o doagă*: „Clasele de reprezentări ale omului modern au mutat metafora, în sinonimie diacronică şi diastratică, pe terenul unor ansambluri tehnice, de exemplu radioul: (cuiva) *îi lipseşte o lampă*, sau *îi filează o lampă* (în cel de al doilea caz însă o contaminare, căci este vorba şi de lampa de iluminat cu petrol, a cărei lumină «filează»)" (*ibid*.: 128).

---

[1] Din tc. *maydana konmak/gelmek* (cf. Dimitrescu, *op. cit*.: 175) sau *meydana gelmek/čekarmak* (Şăineanu 1900: CIV).

[2] Pe care o avem tot din turcă şi care a devenit sinonimă atât cu *a fi/sta la mila* (cuiva), cât şi cu locuţiunea, de dată mai recentă, *a fi/sta la dispoziţia* (cuiva).

[3] Faptul că Stelian Dumistrăcel utilizează semnul „~" demonstrează că şi pentru Domnia Sa sintagmele respective sunt expresii de sine stătătoare şi nu variante.

Dincolo de cele discutate (exemplele se pot înmulţi), într-un anume sens, se poate susţine că orice variaţie este, în mod obligatoriu, şi diacronică, întrucât modificările survin treptat, în stadii diferite de limbă, şi nu simultan.

Tot variaţie diacronică este şi fenomenul surprins de Liviu Groza atunci când aduce în atenţie variaţiile determinate de asimilarea unor modele frazeologice de provenienţă franceză, care, de această dată, duc la crearea unor variante frazeologice şi nu a unor unităţi frazeologice de sine stătătoare (Groza 2005: 61-74)[1]. Sunt oferite exemple în context, comparându-se forma veche, iniţială (la care limba a renunţat), cu cea actuală şi cu etimonul francez: *a face epocă*, înv. *a face epohă* (< fr. *faire époque*), *a face progrese*, înv. *a face propăşiri* (< fr. *faire des progrès*) etc.

2.2. Sinonimia frazeologică obţinută prin variaţie diatopică

La modul general, graiurile înfăţişează un tablou foarte diversificat în ceea ce priveşte sinonimia[2]. Hărţile atlaselor lingvistice par a confirma acest lucru. În realitate, însă, se constată „bogăţie şi varietate lexicală în toate graiurile unui idiom luate împreună, sărăcie şi uniformitate într-un singur grai" (Coteanu 1973: 91).

> Este edificator următorul citat, de la aceeaşi pagină: „această bogăţie – câtă există – se anulează din punct de vedere funcţional, căci sinonimele nu intră toate, nici efectiv, nici ca disponibilitate, în enunţurile unui anumit grup dialectal de vorbitori şi cu atât mai puţin în exprimarea unuia singur, care se foloseşte în genere de cuvintele din mediul său lingvistic, şi chiar dacă are cunoştinţe despre altele, dacă ştie, de exemplu, că la *cartofi* li se mai zice *barabule*, *napi*, *crumpeni*, *picioace* etc., el tot nu adoptă aceşti termeni numai pentru a face variaţie sinonimică". Coteanu surprinde aici ceea ce Coşeriu numea *patrimoniu pasiv*. Şi Sextil Puşcariu declara (în primul tom din DA) că „limba literară are cu mult mai multe sinonime decât dialectele, căci ea primeşte cuvinte din toate regiunile" (*apud* Seche 1969: 58).

Dăm câteva exemple pentru a dovedi varietatea surprinsă de hărţile dialectale.

De pildă, pentru (floarea) *îmboboceşte* vom avea (după ALRM, s.n., II, h. 477) următoarele locuţiuni sau îmbinări mai mult sau mai puţin stabile: *îi dă bobocul* (pct. 769), *prinde a îmboboci* (514), *dă boboci* (531), *prinde a împupi* (272), *iese pup* (316), *are mugur* (157), *ţipă muguri/pupi* (325, 334 etc.), *face boboci/pupi* (346, 705), *face boabe* (95), *îşi face bubuşlie* (260), *începe a face bumburezi* (574), *dă bumburile* (872), *împuieşte de floare* (386), *face muguri*

[1] Pentru Liviu Groza, „studiul variantelor unităţilor frazeologice raportate la invariante constituie […] dinamica unităţilor frazeologice" (2005: 51).

[2] Articolul Lucreţiei Mareş, *Cuvinte regionale în locuţiuni şi expresii literare* (din 1973), nu interesează în discuţia de faţă, întrucât sunt analizate doar unele regionalisme lexicale care au pătruns în limba literară ca fiind incluse în unele îmbinări stabile (*a îngheţa **bocnă***, *a da **ghes***, *a da **greş*** etc.), cum este, de altfel, şi cazul unor arhaisme (vezi Mareş 1973: 149-154).

(414). După cum se observă, unele sunt variante şi, probabil, exprimări ocazionale de idiolect. Enunţul *m-ai scos din fire* (conform ALRM, s.n., III, h. 1158) cunoaşte în graiuri şi „traduceri" precum: *a scoate din minte/minţi* (frecvent), *a lua din minte* (frecvent), dar şi *a lua din fire* (pct. 349), *a lua din gând* (886) şi chiar *a scoate din sănătate* (791). Expresii de sine stătătoare sunt doar cele în care se modifică suportul lexical (substantivul), celelalte sunt variante.

Sinapsa (cf. Zugun 2000: 21) *calul popii* (vezi ALR, s.n., I, h. 16) cunoaşte şi forme precum: *calul dracului* (frecvent), *flutur de apă* (frecvent), *flutur de mătasă* (260), *calul şarpelui* (833, 105), *cosaş pă apă* (310), *flutur pădureţ* (172).

Interesante sunt şi formulele de comparaţie, pe care le amintim în treacăt: pentru *drept ca lumânarea* (ALRM, s.n., III, h. 1210), întâlnim *drept ca lumina/puşca/ţeava puştii/lemnul/degetul/copacul/varga/aţa* etc.; pentru *alb ca zăpada* (ALR, s.n., IV, h. 1213): *alb ca omătul/zăpada/ neaua*[1] */laptele/hârtia/ varul/caşul/floarea/pânza* etc.; pentru *negru ca corbul* (*ibid*., h. 1214), se găsesc forme precum: *negru ca păcura/cerneala/mura/corbul/ tăciunele/un harap/ţigan* (fără *ca*)*/tina/catranul/funinginea/tuciul/ceaunul* etc. La fel se pot urmări şi *roşu ca sângele* (*ibid.*, h. 1215), *galben ca ceara* (h. 1216).

Locuţiunea *a se da de-a berbeleacul* (ALR, s.n., V, h. 1434) are corespondente ca: *a se da de-a dura/de-a curu-n cap/de-a rostogolul/de-a roata* etc.

Se pot extrage mai multe exemple. Noi ne vom ocupa doar de două situaţii înfăţişate de două hărţi lingvistice.

Mai întâi ne vom ocupa de expresia *a purta sâmbetele* (cuiva)[2] ce figurează pe harta 969 (din ALR, s.n., IV) în trei puncte (182 – loc. Cernatu, lângă Braşov, 762 – Valea Lungă Cricov, lângă Târgovişte şi 987 – Topraisar, lângă Constanţa) la traducerea în graiuri a enunţului *i-a purtat mânie (multă vreme)*. Harta lingvistică este interesantă, întrucât oferă trei tipuri de sinonimie. În primul rând, sinonimie frazeologică obţinută prin variaţie dialectală[3] pe tiparul unei locuţiuni: *a purta/avea mânie/ciudă*/*duşmănie/pică/pizmă/ură* (cuiva/pe cineva) la care se adaugă *a avea băsău* (din mg. *baszu* 'ură') şi *a purta alean* (din mg. *ellen* 'contra'), precum şi (în pct. 2) enunţul ironic *a purta* (cuiva) *de grijă*. În al doilea rând, întâlnim sinonimia frazeologică ce se stabileşte între locuţiunile amintite şi expresiile pe care urmează să le discutăm. Şi în fine, în al treilea rând, sinonimia ce se instituie între expresii, adică între *a purta sâmbetele* (cuiva)*, a coace turta* (cuiva) (pct. 791 – Negreni, lângă Slatina) şi *a-i coace* (cuiva) în

[1] Cuvintele *omăt, zăpadă, nea* sunt regionalisme sinonime„clasice" şi apar în puncte de anchetă ce respectă, în mare, caracterizarea lui Iordan: „*nea* (peste munţi), *omăt* (Mold.), *zăpadă* (Munt.)" (Iordan 1956: 43).

[2] Vezi şi Munteanu C. 2001: 114-118.

[3] Fără a înţelege prin aceasta că termenii care apar sunt exclusiv regionali, adică specifici doar zonei în care au fost consemnaţi.

guşă (27 – Glimboca, lângă Caransebeş). Dacă primele două izolări au la bază anumite practici de magie homeopatică, a treia expresie s-a născut din analogia ce se va fi făcut între acumularea de ranchiună specifică oamenilor şi veninul „distilat" în guşa viperei (reptilă ce populează acele zone)[1]. Aşadar, trebuie făcută distincţie între sinonimia frazeologică diatopică constituită de expresii ce au ca punct de plecare imagini diferite şi sinonimia frazeologică obţinută prin variaţia diatopică a suportului lexical.

Celălalt caz, surprins pe harta 787 (din ALR, s.n., III), prezintă variaţia diatopică suferită de sintagma *a ploua cu găleata*. Pe lângă termenul obişnuit *găleată*, descoperim, în diverse areale, *cofa, ciubărul, doniţa, bota, căldarea*. Expresia, în varianta *a turna cu găleata*, este discutată de Stelian Dumistrăcel, care apreciază că ea izvorăşte din anumite manifestări de magie homeopatică (cum ar fi *Paparuda*), menite să provoace ploaia, în cadrul cărora tinerii erau udaţi cu apa aruncată din vasele respective (2001: 156-158). Adeseori, termeni care fac parte din nucleul comun tuturor dialectelor (acel *common core* teoretizat de Ch. F. Hockett) şi care desemnează anumite realităţi, obiecte, forme de relief etc. capătă, regional, nuanţe semantice specifice[2].

2.3. Sinonimia frazeologică obţinută prin variaţie diastratică şi diafazică

Am grupat aici, sub variaţia diastratică şi diafazică, fapte de limbă privind sinonimia frazeologică ce sunt considerate de specialişti ca fiind marcate stilistic. Am văzut deja, în exemple anterioare discutate la variaţia diacronică, că adesea modificările ce survin în cadrul unei unităţi frazeologice nu sunt exclusiv rodul unui singur tip de variaţie. Pe de altă parte, după cum recunoaşte şi E. Coşeriu, diferenţele diastratice „sunt în special marcate în comunităţile în care există mari diferenţe culturale între diferite straturi sociale, precum şi în comunităţile diferenţiate în caste" (2000a: 264). În comunităţile europene deosebirile de acest tip sunt mai greu de sesizat. Sigur, se poate vorbi de diferenţe între vorbirea populară (vorbirea ţăranilor) şi vorbirea lumii bune (a boierilor/aristocraţilor), dar numai până la un anumit punct (trecerea de la *a lua în căruţă* la *a lua în balon* dovedeşte această deosebire). De asemenea, se poate discuta despre mediul în care circulă o expresie sau alta, dar pe noi ne va interesa punctul de

[1] Amintim în acest sens versurile lui Blaga (originar din preajma acelor locuri, pe care le va fi străbătut): „Veniţi lângă mine, tovarăşi! E toamnă,/*se coace*/pelinul în boabe de struguri/şi-*n guşe de viperi veninul*" (*Veniţi după mine*, *tovarăşi*). Mai deţinem contexte (din scriitori şi gazetari), pe aceeaşi imagine (vezi Munteanu C. 2005a: 389-395).

[2] Vezi demonstraţia făcută pe entopice de Stelian Dumistrăcel în studiul *Variabila geografică şi variaţie semantică în răspunsurile din ancheta dialectală*. Extragem din concluzii: „Variabila geografică îşi pune amprenta nu numai asupra sensurilor entopicelor; se poate vorbi de un determinism geografic extins asupra lexicului din domenii dependente de forma de relief, cum ar fi ocupaţiile, locuinţa, îmbrăcămintea şi hrana" (Dumistrăcel 1985: 28).

plecare al acestora, mediul în care s-au născut. O lucrare de referinţă este, în acest sens, *Lexic românesc*. *Cuvinte, metafore, expresii*, aparţinându-i lui Stelian Dumistrăcel, care ilustrează mai ales conceptul de *variaţie diafazică* (după Coşeriu, „diferenţele lingvistice care – la acelaşi strat socio-cultural – caracterizează grupuri «biologice» (bărbaţi, femei, copii, tineri) şi profesionale pot fi de asemenea considerate ca «diafazice»" – 2000a: 263) ocupându-se, de pildă, de expresiile izvorâte din diferite terminologii profesionale evocând mediul rural sau de frazeologisme vechi reflectând viaţa colectivităţii în general. O expresie întâlnită aici, „care reprezintă sensibilizarea simultană a unor fapte de comunicare din diferite medii socio-profesionale" (Dumistrăcel 1980: 126) este *a pune în plug* (din limbajul agricultorilor[1]) care cunoaşte variaţia *a pune în cârd* (din exprimarea oierilor) şi *a pune în stative* (din industria casnică). Ultima sintagmă marchează şi diferenţa diafazică dintre femei şi bărbaţi. Exemplul acesta dovedeşte încă o dată că de multe ori înlocuirile nu sunt sinonimice (adică *plug, cârd*, *stative* nu sunt sinonime şi nici nu devin prin intermediul expresiei). Substituţiile, deşi se realizează analogic, conducând la acelaşi efect (şi, implicit, la aceeaşi semnificaţie), îşi creează propria imagine. De aceea ar fi, poate, nimerit să numim aceste elemente înlocuitoare *grefe metaforice* (cu un termen aparţinându-i lui T. Vianu, care-l foloseşte în cadrul analizelor poetice[2]).

Se pot da şi exemple în care suportul lexical modificat este un verb. Este cazul frazeologismului *a snopi/a stinge/a zvânta* (sau *usca*) *în bătaie*[3]. Cum *a zvânta în bătaie* s-a născut, după toate probabilităţile, din practica femeilor de a lovi/bate rufele spălate de pietrele râului pentru a le zvânta mai repede, şi în cazul acestei serii sinonimice se realizează o variaţie diafazică, generată de opoziţia bărbaţi/femei. Din îndeletniciri diferite au luat naştere şi *a schimba foaia*, respectiv *a schimba macazul* 'a-şi schimba atitudinea faţă de ceva'.

La nivel diastratic şi (mai ales) diafazic merită a fi studiate şi frazeologismele provenind din argou şi aşa numitele *expresii familiare*[4].

3. Concluzii

La nivelul istoric, ocupându-ne de sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diacronice, diatopice, diastratice şi diafazice, apreciem că este mai adecvat, din punctul de vedere al competenţei idiomatice, să considerăm sintagmele obţinute prin respectivele tipuri de variaţie ca fiind unităţi frazeologice de sine stătătoare (întrucât aşa le cunosc şi vorbitorii). Aceste tipuri de variaţie sinonimizativă merită a fi studiate, deoarece se constituie într-un

[1] Pentru ideea de 'tovărăşie (ca izvor al neînţelegerilor)'.

[2] Vezi art. *Sinonime, metafore şi grefe metaforice la Tudor Arghezi*, în Vianu 1968: 276-280.

[3] Ca ameninţare, expresia îşi schimbă structura: *te bat de te zvânt/sting/snopesc*.

[4] Pentru acestea, vezi, în special, Volceanov, DAEF (inclusiv prefaţa, pp. 5-16) şi Baciu Got 2006: 168-174, dar şi Stoichiţoiu 2001: 119-156.

veritabil mecanism al creativităţii lingvistice, ca făcând parte din competenţa idiomatică (în realitate, nu învăţăm o limbă, ci învăţăm să creăm într-o limbă, cf. Coşeriu 1996a: 13).

[Cu acest titlu, studiul a apărut în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Editura Institutul European, Iaşi, 2008, pp. 63-76, având la bază un fragment din cartea mea (la origine, teză de doctorat), *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Editura Independenţa Economică, Piteşti, 2007, pp. 148-161.]

IX. Problema neologismelor (ca împrumuturi) din perspectiva politicii culturii

0. Deşi vom face referire la unele momente din istoria culturii şi a lingvisticii româneşti, precizăm, dintru început, că nu ne-a interesat, în mod deosebit, evoluţia ideilor lingviştilor noştri privind dinamica neologismelor intrate în limba română, ci, mai degrabă, *modul în care ar trebui tratată această problemă* din perspectiva politicii lingvistice sau, într-un cadru mai larg, din perspectiva politicii culturii. Tema şi titlul comunicării ne-au fost sugerate de câteva citate extrase din paginile a două cărţi (una înainte de 1950 – *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor”* [1943 (ed. I), 1948 (ed. a II-a)] şi alta după 1950 – *Limba română contemporană* [1954 (ed. I), 1956 (ed. a II-a)]) în care Iorgu Iordan dezbate „problema neologismelor”. De altfel, fragmentele respective – pe care le vom reproduce, adesea, *in extenso* – vor reprezenta şi punctul de plecare al discuţiei noastre[1].

1. În *Limba română actuală* [=LRA], Iorgu Iordan dedică un capitol întreg neologismelor. Se observă imediat aici că lingvistul român ia atitudine împotriva exceselor „antineologiştilor”, care, de regulă, sunt şi naţionalişti în problemele politico-sociale. Întrucât aceştia consideră că influenţele externe sunt un pericol pentru neamul lor, rezultă că şi cuvintele „străine” devin „adevăraţi inamici ai limbii materne neaoşe” (Iordan 1948: 465). Dar o astfel de idee este absurdă. Nu-i nimic umilitor – spune Iordan – în a împrumuta cuvinte de la alţii atunci când denumesc lucruri create de alte popoare, pentru că, alături de lucruri, este firesc să fie împrumutate „şi numirile corespunzătoare”: „Este imposibil să ne

[1] Comentarea lor (ţinând seama şi de condiţiile în care au fost redactate) ar fi putut constitui chiar o lucrare aparte, datorită multiplelor idei conţinute şi a problemelor pe care le ridică; vezi, de pildă, Cristinel Munteanu, *Influenţa ideologiei marxiste asupra concepţiei lingvistice a lui Iorgu Iordan şi a lui Al. Rosetti (cu referire la două probleme)*, în „Communication interculturelle et littérature” (Galaţi), nr. 2/2010, pp. 258-268; cf. şi *idem*, ***Viaţa cuvintelor*** *şi* ***selecţia*** *lor* ***naturală*** *(sau despre influenţa biologiei asupra lingvisticii)*, în „Communication interculturelle et littérature” (Galaţi), nr. 2/2011, pp. 230-239.

izolăm de restul lumii, chiar dacă am avea această năstruşnică idee" (*ibid*.: 467-468). În consecinţă, Iordan se arată a fi partizanul neologismelor necesare.

1.1. Totodată, el remarcă faptul că „se introduc şi neologisme netrebuincioase", şi nu doar în „limbaje pur tehnice", ci şi în „graiul comun". Această situaţie s-ar datora, pe de o parte, specialiştilor care, din comoditate, nu-şi pun problema „dacă toţi termenii tehnici din ramura de activitate respectivă sunt necesari şi trebuiesc, deci, împrumutaţi", iar, pe de altă parte, scriitorilor şi publiciştilor de orice fel, care dau dovadă de snobism – „din dorinţa de a impresiona, de a trece drept om cult, cunoscător al marilor limbi de civilizaţie, de «a fi la pagină» (cum se exprimă mulţi din ei), de a se supune modei etc." (*ibid*.: 470-471). Totuşi, o astfel de imagine nu ar trebui să producă îngrijorare pentru cel care cunoaşte istoria limbii române:

> „Totdeauna şi pretutindeni au intrat din limbile străine foarte multe cuvinte inutile împreună cu cele absolut necesare. Dar sita vremii le-a cernut, eliminându-le treptat, fără zgomot şi fără trudă! Căci *limbajul uman procedează*, prin subiectele vorbitoare, *întocmai ca un organism* [s.n. C.M.]: asimilează ce-i convine şi înlătură ce-i poate strica sau nu-i foloseşte" (*ibid*.: 471).

1.2. Mai reţinem, din volumul în cauză, şi următoarea afirmaţie categorică (ce anulează, cumva, ideea de „politică/planificare lingvistică"):

> „Nimeni n-are dreptul să decidă în momentul de faţă care neologisme trebuie să rămâie şi care nu, fiindcă nimeni, oricine ar fi el, nu se poate proclama purtătorul de cuvânt al întregii mase vorbitoare. Pentru aceasta ar avea nevoie de o… delegaţie, pe care însă n-are cum s-o obţie" (*ibid*.: 471).

2. Este posibil ca impresionanta (nu doar ca dimensiuni) operă *Limba română contemporană* [=LRC] să fie locul unde se recunoaşte pentru prima dată, într-o lucrare de lingvistică românească, faptul că „problema [normării] neologismelor", raportată la limba literară, ţine de *politica culturii*. De data aceasta, Iorgu Iordan se vede obligat să facă unele concesii regimului politic al vremii, adaptându-şi concepţia referitoare la subiectul cu pricina în funcţie de noile „cerinţe". Să reamintim că, în urma unui referat (nr. 570, din 13 iunie 1952) întocmit de către Leonte Răutu, a fost decisă, de către Iosif Chişinevschi, „Epurarea Institutului de Lingvistică al Academiei" şi că, alături de Al. Rosetti şi Al. Graur, avusese de suferit şi Iorgu Iordan. Se explică astfel de ce reputatul lingvist alege „să-i dea dreptate", în această privinţă, chiar lui Leonte Răutu[1] (deşi o anumită comunicare esopică poate fi sesizată printre rânduri): „Felul cum se va rezolva problema neologismelor este, cred, cel indicat, în linii generale, de către tovarăşul L. Răutu în comunicarea făcută la sesiunea Academiei R.P.R. din

[1] Care, totuşi, spre deosebire de majoritatea politrucilor ce se îndeletniceau cu „bunul mers" al culturii româneşti, avea o pregătire în domeniu destul de solidă.

martie 1951." (Iordan 1956: 71)[1]. Şi Iordan citează un amplu fragment din comunicarea în care Leonte Răutu perorează despre dezvoltarea viitoare a limbii române (redăm doar câteva fragmente):

> „Noi ne exprimăm speranţa că lingviştii noştri, fără a-i repeta pe purişti […], vor aborda *problema curăţirii limbii literare de zgură şi a apropierii ei tot mai mari de limba vorbită de popor*. În niciun caz nu putem fi de acord cu părerea exprimată într-o lucrare a sa de Acad. I. Iordan, care preconiza *un fel de selecţie naturală a neologismelor*. […] Totodată *trebuie îndrumată şi îmbogăţirea ei cu neologismele necesare*. În U.R.S.S. se duce cu mare avânt activitatea de îmbogăţire a limbii naţionale cu noi termeni speciali. Numai în Letonia sovietică, comitetul special constituit în acest scop *a aprobat* aproape 40 [de] mii de termeni noi din diferite domenii ale ştiinţei şi tehnicii." (*apud* Iordan 1956: 79)[2].

2.1. La o privire atentă, se vede că, de fapt, Iorgu Iordan nu a renunţat la ideile sale mai vechi. Dovadă că se autocitează în LRC, reluând un paragraf din LRA (acela în care afirma că „limbajul uman procedează, prin subiectele vorbitoare, întocmai ca un organism" (*ibid*.: 70) [v. *supra*, **1.**]), chiar dacă preia sintagma „selecţie naturală" (pe care o socoteşte „foarte potrivită") din critica pe care i-o face L. Răutu. Istoria limbii române – susţine savantul în continuare – ne arată că idiomul nostru, în diverse etape ale dezvoltării sale, sub diverse influenţe sau stăpâniri, a fost invadat de numeroase slavonisme, turcisme, grecisme inutile care, în majoritatea cazurilor, au avut o existenţă efemeră, dispărând fără de urmă. Prin urmare, acelaşi lucru ar trebui să se întâmple şi cu „nenumăratele cuvinte franţuzeşti din vremea noastră introduse fără nevoie, numai din spirit de imitaţie şi din dorinţa de a impresiona pe cititori".

2.2. Să se observe, de asemenea, că I. Iordan, trimiţând la L. Răutu, nu spune „felul în care *ar trebui să se rezolve* problema neologismelor este…", ci „felul *cum se va rezolva*" [din păcate? într-un mod artificial?] problema în speţă: deci, nu pe cale firească, ci, pesemne, prin… „aprobări". Mai departe, referindu-se, pe lângă neologisme, şi la termenii tehnici, Iordan declară (într-o veritabilă limbă de lemn):

> „[…] atitudinea noastră în această problemă [trebuie] să se conducă după *criterii politice*, de ideologie a clasei muncitoare, care a fost ţinută în întuneric de către regimul burghezo-moşieresc şi are nevoie, în interesul întregului popor, să se lumineze, să înveţe şi să se cultive, spre a putea construi socialismul în patria noastră…" (*ibid*.: 79).

2.3. Politica culturii este atrasă şi ea în discuţie, dar interesant este că cel care a afirmat că problema neologismelor intră în sarcina acesteia nu a fost un lingvist, ci un publicist, Lothar Rădăceanu (fost ministru al muncii în regimul

[1] Este vorba despre comunicarea *Problemele ştiinţelor sociale în dezbaterea Academiei R.P.R.* (susţinută de L. Răutu la 25 martie 1951).

[2] Sublinierile din acest text (ca şi din celelalte) ne aparţin.

comunist), preţuit de Iordan pentru poziţia sa singulară printre ceilalţi gazetari/publicişti care judecau chestiunea neologismelor din perspectivă puristă, naţionalistă:

„Singurul publicist român care a avut în problema neologismelor o atitudine principială justă este L. Rădăceanu. Iată ce spune el în articolul «Despre problema neologismelor» (*Gândul vremii*, ianuarie 1938, p. 1): «Întrebarea aceasta nu trebuie însă pusă din punct de vedere al filologiei academice. Pentru filologie, limba nu este decât un fenomen obiectiv, ca atâtea altele, care trebuie studiat şi cercetat, ale cărui legi de fiinţare şi dezvoltare trebuie descoperite, dar faţă de care nu încape altă atitudine decât aceea a cercetătorului perfect dezinteresat… Orice amestec conştient al omului şi orice intervenţie organizată a societăţii pentru a îndrepta limba pe un anumit făgaş de dezvoltare nu pot fi pentru filologie decât noi aspecte în acest fenomen complex care este limba şi a cărei studiere aprofundată este menirea ei. *Aprecierile însă asupra îndreptăţirii sau folosului cutărei intervenţiuni conştiente în ceea ce se numeşte, fără prea mult temei, evoluţia organică a limbii iese din sfera de competinţă a filologiei. Ele sunt exclusiv de domeniul politicii culturale, care, prin definiţie, are menirea de a îndrepta cultura într-o anumită direcţie*, nu de domeniul ştiinţei, care are a constata şi cerceta, nu a aproba sau dezaproba».” (Iordan 1956: 72).

Desigur, faţă de cele afirmate de L. Rădăceanu, Iordan are şi o serie de obiecţii, în general întemeiate, pe care le precizează într-o consistentă notă de subsol:

„Partea finală a acestui citat, care exprimă ideea, foarte justă, că *problema neologismelor este o problemă de politică culturală* (căci se leagă strâns de ridicarea nivelului intelectual al maselor) păcătuieşte prin afirmaţia (care ar putea fi numai ironică sau prezentată din punctul de vedere, greşit, al lingviştilor) că ştiinţa trebuie să se limiteze la constatarea şi cercetarea faptelor, renunţând la aprobarea şi dezaprobarea lor. Când este vorba de fenomene naturale, se înţelege că omul de ştiinţă nu trebuie (nici nu poate) să ia atitudine faţă de ele. Fizicianul constată şi cercetează trăznetul, chimistul urmăreşte combinaţiile de corpuri, pentru a vedea cum se produc ele şi după ce legi se conduc etc. Dar în cazul fenomenelor sociale, printre care se număra limba, omul de ştiinţă, presupunând că vrea să fie aşa zicând obiectiv, ba chiar se sileşte în acest sens, prin forţa lucrurilor ia, nu se poate să ia [sic!], atitudine faţă de ele, fiindcă ştiinţele sociale (deci şi lingvistica) sunt ideologie, sunt produsul mentalităţii de clasă.” (*ibid*.: 72-73).

Şi, totuşi, Iordan consideră, în mod surprinzător, că aşa-numita „problemă a neologismelor” ar trebui rezolvată printr-o „discuţie publică”[1] la care să fie invitate toate categoriile sociale:

[1] Vezi şi un alt fragment: „Unii [scriitori, n.n. C.M.], foarte puţini, se conduceau după idei juste, datorită legăturilor strânse cu viaţa şi cu limba poporului. Este cazul lui Sadoveanu, de pildă, care poate fi citat ca model şi din acest punct de vedere. *Dar ei nu puneau problema «neologismelor» în discuţie publică*, ci se limitau şi se sileau s-o rezolve fiecare cum putea, cu ajutorul mai de grabă al unui fel de instinct lingvistic, al simţului pentru limba maternă…” (Iordan 1956: 71).

„Discuţia de până aici arată că a existat şi continuă să existe o problemă a neologismelor, care a fost numai pusă, de obicei incidental, neorganizat şi, aproape totdeauna, greşit. Rezolvarea ei n-a încercat-o în trecut nimeni, urmând să se producă de la sine, pe calea «selecţiei naturale». […] *Problema trebuie pusă în discuţie publică, la care să participe lingvişti, scriitori şi reprezentanţi ai diverselor instituţii de cultură, întreprinderi şi organizaţii de masă, pentru ca toate categoriile sociale să-şi spună cuvântul*. Limba este creaţia întregului popor şi mijlocul cel mai important de comunicare în viaţa societăţii. De aceea, problemele ei interesează întreaga societate şi la rezolvarea lor trebuie să participe reprezentanţi ai tuturor categoriilor sociale." (Iordan 1956: 73).

3. După toate aceste citate, simţim nevoia unor observaţii şi precizări:

3.1. Discuţia evidenţiază că, înainte de instalarea regimului comunist, atitudinea „antineologistă", puristă se datora unui puternic spirit naţionalist provenind mai ales din partea gazetarilor/publiciştilor. După venirea comuniştilor, politica lingvistică în această chestiune devine una de „curăţire a limbii literare de zgură şi a apropierii ei tot mai mari de limba vorbită de popor" (L. Răutu), acţiune motivată de ideea că „dacă limba manifestă indiferenţă faţă de clase, în schimb clasele sunt departe de a fi indiferente faţă de limbă" (*idem*, *apud* Iordan 1956: 79). „Zgura" ce trebuia eliminată nu era altceva decât „jargonul de salon al claselor dominante" a cărui „influenţă nefastă" acţionase în ultimele decenii asupra „limbii române literare" (*idem*).

3.2. Leonte Răutu, atunci când abordează „problema neologismelor", se referă, fără echivoc, doar la „limba română literară", pe câtă vreme Iorgu Iordan pare să aibă în vedere mai degrabă limba istorică, cu toate varietăţile ei stilistice, ceea ce mută problema, după cum vom vedea, într-un alt plan.

3.3. Încă din 1938, L. Rădăceanu nu agrea formula „evoluţia organică a limbii" („…ceea ce se numeşte, fără prea mult temei, *evoluţia organică a limbii*…", v. *supra*, **2.**), considerând-o neîntemeiată. Şi pe bună dreptate, întrucât limba este un obiect cultural, şi nu unul natural. Metafora limbii ca organism (care se naşte, se dezvoltă şi moare) provine de la comparatişti şi a fost propagată şi de neogramatici, deşi aceştia din urmă căutau să evite excesele biologiste ale predecesorilor. Iordan – care avea şi o pregătire de neogramatic – foloseşte cu plăcere această analogie („limbajul uman procedează […] întocmai ca un organism") când vorbeşte despre dispariţia neologismelor inutile, însuşindu-şi, totodată, şi sintagma darwinistă de „selecţie naturală" întrebuinţată de L. Răutu. Şi totuşi (după cum o dovedeşte fragmentul deja citat) lingvistul român este conştient de diferenţa dintre „fenomenele naturale" şi „fenomenele sociale" şi de modul în care omul de ştiinţă se raportează la ele. Astfel, în cazul celor din a doua categorie, specialistul poate (şi are datoria) să ia atitudine faţă de ele.

3.4. În mod straniu, deşi admite punctul de vedere al lui L. Rădăceanu (care confundă însă filologia cu lingvistica), potrivit căruia „problema neologismelor" aparţine de drept politicii culturale, dar susţinând, în acelaşi timp, că lingvistului

îi este permis să intervină în dezvoltarea limbii, Iordan minimalizează rolul acestuia, afirmând că o astfel de chestiune „trebuie pusă în discuţie publică”[1]. El revine, de fapt, în acest fel, la ideile din LRA, când afirma că „nimeni n-are dreptul să decidă în momentul de faţă care neologisme trebuie să rămâie şi care nu” (v. *supra*, **1.**). Dubla negaţie s-a transformat în afirmaţie: de la „*nimeni n*-are dreptul…” s-a ajuns la formula „*toate* categoriile sociale să-şi spună cuvântul” (v. *supra*, **2.**). Formularea contrară înseamnă, în cazul de faţă, paradoxal, acelaşi lucru.

3.5. Iordan apreciază că „problema neologismelor” a fost doar pusă „de obicei incidental, neorganizat şi aproape totdeauna greşit” (*ibid*.), fără să se încerce şi rezolvarea ei, dar, cel puţin în privinţa punerii problemei, greşeşte flagrant, fiindcă Sextil Puşcariu tratase exemplar chestiunea, cu câţiva ani înainte, într-un capitol întreg (*Influenţe culturale* – 45 de pagini!) din a sa *Limba română I. Privire generală* (1940). Atât „progresistul” Al. Graur, cât şi „reacţionarul” S. Puşcariu sunt amintiţi (v. Iordan 1956: 72) pentru faptul că au avut o poziţie justă faţă de pătrunderea neologismelor în limbă (*à propos* de „selecţia naturală”), deşi atitudinea lor izvora din doctrine politice diferite. Trebuie să avem în vedere însă contextul în care scria Iorgu Iordan, context care nu-i permitea să trimită la ideile unor lingvişti neagreaţi de putere la acel moment.

4. Credem că în abordarea corectă a fenomenului trebuie să avem în vedere următoarele:

4.1. Din perspectiva teoriei şi a filozofiei limbajului, problema neologismelor se încadrează în fenomenul general de „schimbare lingvistică”, ce ţine de însăşi devenirea limbii, de facerea ei neîncetată. Adoptarea de neologisme este un fenomen cât se poate de firesc în „viaţa” unei limbi. Şi, dacă ar fi să transferăm distincţiile coşeriene privitoare la cele trei tipuri de probleme ale schimbării lingvistice la neologisme, atunci am avea:

a) problema *raţională* a neologismelor (de ce apar/se adoptă neologismele?);

[1] Despre felul cum ar fi arătat o asemenea „discuţie publică”, deşi era vorba de o altă epocă, este sugestivă o evocare a lui Al. Graur: „Acum vreo 35 de ani am fost invitat, fără să reuşesc să înţeleg de ce, la şedinţa de constituire a unei «Gărzi pentru apărarea limbii» (remarcaţi calitatea formulei), la Universitatea din Bucureşti. Prezida rectorul de atunci, farmacistul Deleanu, sprijinit de lingvistul I.-A. Candrea. Jurişti, ziarişti, scriitori şi alţii au tunat şi au fulgerat contra neologismelor. Între alţii, poetul I.U. Soricu, care era profesor la şcoala normală, a povestit plin de indignare că, cerând elevilor să-i aducă, la întoarcerea din vacanţă, versuri populare, a primit un cântec cu refrenul *Opreşte, Ghiţă, maşina,/Că s-a isprăvit benzina*. Cei de faţă i-au împărtăşit indignarea, socotind că termeni ca *maşină* şi *benzină* sunt nedemni de a intra într-un text literar românesc. Juristul Meitani a combătut pe *automobil*, arătând că grecii nu zic *aftomobilon*, ci *aftokiniton*. În general astăzi nu mai întâlnim asemenea absurdităţi, purismul fiind redus în cea mai mare parte la proteste verbale nostalgice în conversaţii particulare duse de bătrâni.” (Graur 1968: 285).

b) problema *generală* a neologismelor (în ce condiţii [şi nu din ce cauze!] obişnuiesc ele să fie adoptate?);

c) problema *istorică* a unui anumit neologism (adică istoria împrumutării unui neologism) (cf. Coşeriu 1997a: 58).

Problema raţională nu trebuie redusă la cea generală. Raţiunea apariţiei sau a existenţei neologismului (fie că-i un cuvânt nou creat pe terenul aceleiaşi limbi, fie că-i un cuvânt împrumutat) este aceea de a acoperi un gol semantic; neologismul apare întotdeauna (la modul ideal) dintr-o necesitate expresivă (adică „de exprimare" – pentru a exprima ceva)[1], ca nume al unui obiect recent descoperit, inventat etc. În schimb, condiţiile („cauzele") adoptării neologismelor pot fi mai multe. De pildă, Sextil Puşcariu (1940/1976: 386-387) amintea, printre altele, drept „căi de penetraţie" ale acestora în limba română, *comerţul*, *presa*, „aşa-zisa *societate bună*" (deci, snobismul) etc.

4.2. Eugeniu Coşeriu semnalează faptul că în lingvistica pozitivistă (prezentată uneori ca fiind „liberală" sau „democratică", dar, în acelaşi timp, „obiectivă"!) se constată o opoziţie faţă de întreaga gramatică normativă şi faţă de normarea vorbirii, pe motiv că acest liberalism ar fi condiţia convieţuirii şi că fiecare ar trebui să vorbească după bunul plac, atâta vreme cât „se înţelege despre ce e vorba". O asemenea atitudine, susţinută cu argumente false, reduce limbajul la un simplu instrument de comunicare practică, nesocotindu-se funcţia reală a limbajului în comunitate şi în viaţa omului (Coseriu 1998a: 113-114). În acest sens, este celebră cartea lingvistului american Robert Anderson Hall jr., *Leave your language alone* (New York, 1950), în care se afirmă că „there is no such thing as good and bad (or correct or incorrect, grammatical or ungrammatical, right and wrong) in language" (*op. cit.*, p. 6); mai mult decât atât, pe coperta cărţii se precizează că ea conţine „un mesaj de libertate şi de toleranţă". Poziţii similare înregistrează Coşeriu şi la alţi lingvişti, precum M. Swadesh, H.E. Palmer şi O. Jespersen (*ibid*.: 114).

Înainte de a hotărî rolul politicii culturale şi al politicii lingvistice, care au ca sarcină normarea culturii şi a limbii, trebuie făcută distincţia între *limba istorică* şi *limba exemplară* (limba exemplară fiind, în terminologia lui Coşeriu, mai mult sau mai puţin, limba standard sau limba literară[2]) şi identificat locul în care, în structura generală a limbajului, intervine respectiva normare. Astfel, deontologia sau etica limbajului include o serie de norme, pe care le prezentăm în cele ce urmează (şi pe care Coşeriu le intuise şi le teoretizase încă din anii '50, vezi Coseriu 1988c: 337).

---

[1] Pentru conceptul de «interferenţă lingvistică» (*sprachliche Interferenz*) şi modul în care funcţionează acesta în cazul vorbitorilor cultivaţi, buni cunoscători de limbi străine, vezi Coseriu 1977e. Ideile lui Coşeriu se pot utiliza cu succes şi la cercetarea textelor unor oameni de cultură care abuzează (adesea inconştient) de „xenisme".

[2] Pentru unele rafinări ale conceptelor de «limbă exemplară» şi «limbă literară», vezi Coseriu 1998b.

4.2.1. Mai întâi, pentru a identifica tipurile de norme la care ne referim, se cuvine să înfăţişăm câteva distincţii esenţiale referitoare la limbaj. În concepţia lui E. Coşeriu (articulată pe gândirea lui W. von Humboldt), limbajul este, în esenţă, o *activitate productivă*. În cazul activităţilor productive (o ştim încă de la Aristotel), se deosebesc trei aspecte: activitatea ca atare (*enérgeia*), competenţa sau tehnica (*dýnamis*), adică „a şti să faci", şi produsul (*érgon*). *Enérgeia* este, din principiu, anterioară oricărei tehnici (*dýnamis*), fiind creativitatea însăşi. Limbajul este *enérgeia*, funcţionând în baza unei tehnici învăţate, dar, tocmai pentru că este o activitate creatoare, depăşeşte, adesea, tehnica învăţată. Lingvistul român distinge în limbaj trei niveluri: unul *universal*, altul *istoric* şi altul *individual*, întrucât „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)" (Coşeriu 2000a: 233).

Schema coşeriană a reprezentării limbajului

puncte de vedere / niveluri	*enérgeia* **activitate**	*dýnamis* **competenţă**	*érgon* **produs**
universal	vorbire în general	competenţă elocuţională	totalitatea „vorbitului"
istoric	limba concretă	competenţă idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competenţă expresivă	„text"

Sursa: Coşeriu 2000: 237

În consecinţă, limbajul, în totalitatea sa, îmbrăţişează toate aceste aspecte redate în tabelul alăturat, aspecte care se prezintă simultan într-un text/discurs/act de comunicare, căci ceea ce se vorbeşte este întotdeauna o limbă (româna, engleza etc.) şi se vorbeşte întotdeauna numai în discursuri.

4.2.2. În cadrul «competenţei», E. Coşeriu distinge şi trei tipuri de norme corespunzătoare celor trei niveluri: la nivel universal – *congruenţa*, dată de regulile generale ale gândirii, precum şi de cele legate de vorbirea în general şi cunoaşterea lumii, la nivel istoric – *corectitudinea*, dată de sistemul de tradiţii ale vorbirii dintr-o comunitate (a şti să vorbeşti o limbă), la nivel individual – *potrivirea* (sau *tò prépon*, la Aristotel)[1], dată de cunoaşterea care se referă la comunicarea în anumite situaţii sau privind elaborarea discursurilor/textelor.

[1] De cele mai multe ori, când nu simte nevoia altor distincţii, Coşeriu se mulţumeşte să întrebuinţeze doar termenul de *adecvare* pentru aristotelicul *tò prépon*.

Norma potrivirii le poate suspenda pe celelalte două, iar cea a corectitudinii pe cea a congruenţei.

În acest sens, este cazul să reamintim că pentru grecii antici retorica (*téchne retoriké*) reprezenta studiul limbajului determinat de situaţie şi de elementele ce o compun, adică vorbitorii şi interlocutorii, circumstanţele vorbirii şi obiectul despre care se vorbeşte. Justificarea o găsim şi la Aristotel: „Căci discursul este format din trei elemente, şi anume: cel care vorbeşte, subiectul despre care el vorbeşte şi cel căruia el îi vorbeşte, iar scopul se referă la acesta din urmă, vreau să spun auditoriul" (*Retorica*, I, 3, 1358 b).

Ţinând seama şi de retorică, E. Coşeriu consideră că *potrivirea* este de trei tipuri:

a) *adecvarea*, adică „potrivirea, cu privire la lucrurile despre care se vorbeşte";

b) *convenabilul*, adică potrivirea „cu privire la destinatar";

c) *oportunul*, adică potrivirea „cu privire la circumstanţele vorbirii" (Coşeriu 1994c: 169).

Când ne abatem de la aceste norme, când ne exprimăm nepotrivit, vorbim fie inadecvat, fie neconvenabil, fie inoportun. Coşeriu a sintetizat aceste aspecte ce ţin de deontologia implicită a limbajului sub forma următorului tabel[1].

Deontologia limbajului

Niveluri ale cunoaşterii lingvistice	***JUDECĂŢI ASUPRA VORBIRII***	
	de suficienţă	**de insuficienţă**
elocuţională	*congruent*	*incongruent*
idiomatică	*corect* (în lexic: *propriu*)	*incorect* (în lexic: *impropriu*)
expresivă	*potrivit* temă *adecvat* destinatar *convenabil* circumstanţă *oportun*	*nepotrivit* temă *inadecvat* destinatar *neconvenabil* circumstanţă *inoportun*

4.3. În privinţa adoptării şi a utilizării neologismelor rămân valabile şi astăzi constatările şi principiile lui Sextil Puşcariu, care considera (acum şapte decenii!) că „problema pe care o pune azi neologismul e de ***natură stilistică*** (subl. S.P.)". Oferind liste cuprinzătoare de termeni din diverse stiluri funcţionale, Puşcariu susţinea că „cel ce vorbeşte – şi mai ales cel ce scrie – are să aleagă între doi sau

[1] Preluat, cu echivalările româneşti necesare, din Coseriu 1998a: 117 (Prezentarea normelor se face la pp. 115-117).

mai mulţi termeni ce-i stau la dispoziţie pe cel mai potrivit cu situaţia în care se găseşte vorbitorul" (Puşcariu 1940/1976: 395). Căci „neologismul e cerut de ambianţa în care-l întrebuinţez şi e justificat de pregătirea auditoriului meu de a-l înţelege şi de a-l gusta" (*ibid*.: 392). Desigur, pentru aceasta este nevoie de simţ lingvistic (adică de acea competenţă expresivă în sens coşerian): „Măsura în care voi întrebuinţa neologismul nu mi-o poate da decât *bunul simţ şi tactul*" (*ibid*.). Iată că, explicit, apar în consideraţiile lui Puşcariu *convenabilul* şi *oportunul* (v. *supra*, 4.2.2.) şi, implicit, *adecvatul/adecvarea*.

4.4. Punctul de vedere al lingvistului clujean este în consonanţă şi cu părerile actuale exprimate de specialiştii echilibraţi. De pildă, cu referire la anglicisme, Stelian Dumistrăcel mută discuţia în planul stilisticii funcţionale (cu luarea în consideraţie a pragmaticii comunicării) şi susţine că „există împrumuturi nu numai necesare, ci indispensabile în toate domeniile tehnice, conform principiului «Wörter und Sachen»" (Dumistrăcel 2002: 139-140), amintind, totodată, şi punctul de vedere al Mioarei Avram (exprimat într-o conferinţă la Academie, din 1997), care nu se arăta deloc îngrijorată de avalanşa de neologisme de provenienţă engleză, întrucât cercetarea istoriei limbii române ne arată că am mai avut de-a face cu invazii de acest gen (se ajunge, practic, la constatarea lui Iorgu Iordan, v. *supra*, 1.1.[1]). Este vorba, după cum apreciază un lingvist brazilian (citat tot de Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 142), José Luiz Fiorín, de influenţa lingvistică a „unui popor hegemonic într-o anumită perioadă istorică". Acelaşi specialist, consideră că limba portugheză, bunăoară, nu riscă nimic, atâta timp cât este folosită „în momentele mai importante şi mai intime ale vieţii", adică „în cuvintele de dragoste, de rugăciune, de tandreţe şi de consolare", în vreme ce „engleza este circumscrisă la *shopping centers*, la informatică", ilustrând „hegemonia nord-americană".

De altfel, preocupat de esenţa limbajului, Eugeniu Coşeriu a făcut o caracterizare generală menită să ne liniştească. Întrebat „dacă nu există pericolul ca, drept consecinţă a creşterii «tehnicizării» limbilor moderne, să fie afectate spontaneitatea şi ceea ce este «viu» în limbajul curent", savantul a răspuns că nu vede un asemenea pericol, semnalând că „au existat întotdeauna limbaje tehnice legate de ştiinţele şi tehnicile dezvoltate de către comunităţile umane şi că uzul lingvistic curent nu a fost afectat de acest lucru, căci obişnuieşte să se

[1] Iată că, cel puţin pentru perioada recentă, Al. Graur vedea chestiunea altfel decât Iorgu Iordan: „Se pune însă problema în sensul contrar: dacă fondul principal se menţine, neologismele de astăzi nu vor avea şi ele soarta celor din trecut, nu vor fi eliminate după oarecare trecere de timp, fiind înlocuite cu altele, de altă provenienţă? Lucrul nu pare câtuşi de puţin probabil. E de remarcat că în trecut influenţele venite din diferite direcţii se încrucişau şi se succedau, o modă elimina pe alta; astăzi din toate părţile vin aceleaşi cuvinte internaţionale pentru că s-au introdus şi se introduc în toate limbile." (Graur 1968: 290). Graur are, desigur, dreptate, când are în vedere neologismele terminologice (mai ales cele obţinute prin compunere savantă din elemente greco-latine).

concentreze pe alte interese, nu pe cele tehnico-ştiinţifice." (Coşeriu 1967f/2009: 152)[1].

4.5. Este oare îndreptăţit lingvistul să intervină în funcţionarea sau dezvoltarea limbii? Al. Graur dădea un răspuns afirmativ: „Omul de ştiinţă nu are dreptul să se mulţumească cu contemplarea fenomenelor, ci *are datoria de a interveni* pentru a ajuta evoluţia în direcţia progresului. Lingviştii au sarcina de a elabora norme pentru folosirea limbii" (Graur 1968: 14).

Dar ce limbă sau, mai bine zis, ce aspect al limbii naţionale trebuie avut în vedere? Eugeniu Coşeriu avertiza că nu trebuie confundat criteriul *corectitudinii* cu cel al *exemplarităţii*. În virtutea principiului binelui public sau al responsabilităţii sociale, lingvistul este îndreptăţit (ori chiar obligat), în calitatea sa de membru al cetăţii, să supravegheze şi să „asigure calitatea" limbii exemplare (sau a limbii standard). Corectitudinea este criteriul unei judecăţi ce priveşte realizarea oricărui mod de a vorbi (fie că-i un anumit dialect, un anumit stil funcţional etc.), în timp ce „exemplaritatea este o calitate a unei forme determinate a unei limbi istorice care ajunge să fie vehicul comun de comunicare, dincolo de varietăţi, pentru acele scopuri în mod ideal comune întregii comunităţi, ca educaţia, politica, administraţia etc." (Coseriu 1998a: 117)[2]. Tocmai acest caracter exemplar şi ideea implicită de superioritate justifică munca permanentă care se duce pentru desăvârşirea ori păstrarea acestei forme a limbii naţionale. Aşa se explică planificarea lingvistică şi tendinţele de normare, care, în practică, pot conduce şi la comiterea de erori[3], ceea ce nu anulează însă sensul lor pozitiv. În consecinţă, continuă Coşeriu:

> „Trebuie să replicăm, aşadar, că gramatica normativă, cu defectele sale, are bune motive să existe; şi că liberalismul lingvistic este o atitudine nedemocratică şi reacţionară care obligă vorbitorul să rămână izolat şi fără posibilitatea de a participa la cultura majoră a unei comunităţi: se prezintă ca libertate acel «vorbeşte cum vrei,

[1] În acest sens, este surprinzătoare (deşi reală) observaţia lui Sextil Puşcariu, valabilă doar pentru o anumită fază a dezvoltării limbii române: „E interesant de constatat că cei ce s-au arătat mai refractari faţă de neologismul inutil au fost la noi tehnicienii, deşi ne-am aştepta ca aceştia să fi introdus cele mai multe neologisme în limbă." (Puşcariu 1940/1976: 386).

[2] Traducerea din spaniolă a acestor citate ne aparţine.

[3] De exemplu, Al. Graur mărturisea că prin anii '50 stăruise ca în manualele normative termeni tehnici recenţi, precum *amplificator*, *centru*, *economizor*, să fie încadraţi la genul neutru (pornind de la criteriul că limba română păstrase categoria neutrului, incluzând în el substantivele inanimate), ceea ce i-a nemulţumit pe specialiştii din diverse domenii, care obiectau că ei le utilizează ca masculine. În cele din urmă (nu după multă vreme), lingvistul român a trebuit să admită că vechea tendinţă fusese răsturnată şi că termenii noi, desemnând neînsufleţite, sunt încadraţi preponderent la masculin (Graur 1968: 17-18). Mai departe, Graur revine şi cu justificarea: „Explicaţia fenomenului trebuie căutată în faptul că noile substantive au fost împrumutate în grup cu determinante adjectivale, şi anume au fost împrumutate dintr-o limbă care face la plural diferenţa între masculin şi feminin: franceza. Astfel au pătruns în grupuri *calculi renali* din fr. *calculs rénaux*, *centri nervoşi* din fr. *centres nerveux*…" (*ibid*.: 93-94).

pentru că noi facem cultura», dar ei înşişi, cei care prezintă această atitudine ca democratică, nu vorbesc ca aceia ale căror libertăţi pretind că le apără" (*ibid*. : 118).

4.6. În prezent, se pare că, cel puţin în ştiinţa limbii, orientarea este cea firească. De la cartea lui Robert Anderson Hall jr., *Leave Your Language Alone!* (din 1950) s-a ajuns la cartea lui Joshua A. Fishman, *Do Not Leave Your Language Alone!* (2006). În prezent, se pune accentul pe politicile lingvistice sau pe ideea de „planificare lingvistică", ce îmbracă două forme: *status planning* (ce se referă la intervenţia statului, a parlamentului prin legi, hotărâri etc. menite să reglementeze situaţia lingvistică) şi *corpus planning* (ce priveşte, de regulă, intervenţia Academiei în aceste probleme).

Dar dacă lingviştii, în general, au o atitudine justă şi adecvată, în schimb, mai sunt multe de făcut în ceea ce priveşte *opinia publică*, insuficient informată despre fenomenele discutate mai sus. Un exemplu, pe această linie, îl constituie modul în care a fost receptată, dezbătută sau respinsă „Legea Pruteanu", neînţelegându-se bine scopul ei, adică faptul că avea în vedere *discursul public* şi că a apărut „ca expresie a voinţei de *promovare* a limbii naţionale" (Dumistrăcel 2002: 141). Se viza şi crearea unei atitudini responsabile în cadrul structurilor instituţionalizate, ca „o posibilă replică la permisivitatea expresivă a mass-media, reprezentând dintotdeauna terenul experimentului (chiar involuntar)" (*ibid*.: 140-141)[1].

5. În mod cert, „problema neologismelor" (ca, de altfel, tot ce înseamnă „politică lingvistică") aparţine *politicii culturii*. Şi acest lucru a fost semnalat (după cum am consemnat deja, v. *supra*, 2.3.) încă din 1938, de către Lothar Rădăceanu. Nu ar fi rău să amintim ce cuprindea sau cum era văzută politica culturii în acea perioadă, mai ales că o exigenţă a cercetării ne obligă să ţinem seama şi de principiul tradiţiei. Cu atât mai mult în această privinţă, în condiţiile în care, în anul 1937, apărea la Iaşi excelenta carte a lui Ştefan Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană. Studiu de pedagogie*, în care conceptul de «politică a culturii» era riguros definit şi ilustrat.

Întrucât studiul respectiv nu şi-a pierdut nici până astăzi valabilitatea teoretică şi aplicabilitatea[2], ne permitem să redăm aici, succint, concepţia în cauză. În viziunea lui Ştefan Bârsănescu, cele trei *misiuni* ale politicii culturii se manifestă în direcţia *pregătirii educative*, în cea a *creaţiei originale* şi în *propagarea culturii*. Rezultă următoarea definiţie: „Politica culturii înseamnă

[1] Iarăşi, merită citată o caracterizare a lui Al. Graur cu privire la această „permisivitate" a stilului publicistic/jurnalistic raportată la neologisme: „Se înţelege, nu pretind că orice neologism este binevenit şi nici că toate prind, dar în linii generale se poate urmări cum se înlocuieşte, rapid, vocabularul tradiţional cu unul încărcat de termeni internaţionali. Din acest punct de vedere, cel mai însemnat dintre stilurile limbii este cel publicistic: în presa cotidiană se citesc, la radio şi televiziune se aud cuvinte noi, care se repetă imediat peste tot." (Graur 1968: 285).

[2] Conform principiului lui Leibniz: *Scientia, quo magis theorica, magis practica* („Ştiinţa, cu cât este mai teoretică, cu atât este mai practică").

orice activitate de guvernare care tinde la organizarea culturii pentru comunitate şi indivizi: a culturii-educaţie, a culturii-creaţie şi a propagării culturii." (Bârsănescu 1937/2003: 37). Sunt luate în calcul, ca sisteme, sistemul *liberalist* (considerat şi ca sistem *individualist*) şi sistemul *universalist* (considerat şi ca sistem *normativ* [în sensul de „cultură dirijată"]). Politica culturii presupune măsuri de guvernare ce se realizează (ca o totalitate *organică*) prin următoarele: a) un *spirit călăuzitor* (ce se formulează, de obicei, în constituţia ţării); b) o *organizare* (ce se vădeşte în legi [şcolare] ce privesc educaţia, creaţia, propagarea culturii); c) o *tehnică* (constând în acţiuni şi mijloace: sisteme de educaţie, metode, orare, cunoştinţe etc.). Se poate stabili dacă un stat posedă/desfăşoară o politică mare sau mică a culturii, în funcţie de îndeplinirea următoarelor condiţii: α) *extensivitate* (să cheme la cultură tot poporul); β) *intensivitate* (constând în *elan* [acţiune înflăcărată şi sinceră] şi *profunzime* [îndepărtare de superficialitate]); γ) *varietate* (însemnând lipsa unilateralităţii şi a monopolului, acceptarea concurenţei şi cultivarea întregii table de valori) [*ibid*.: 36-42].

În consecinţă, ar trebui să ne întrebăm la final (şi poate că cineva se va gândi să întreprindă şi o astfel de evaluare) dacă, în problema neologismelor, în România am avut/avem o politică mare sau o politică mică. Deocamdată, înclinăm să apreciem că avem de-a face cu o politică mică.

[Publicat, cu titlu identic, în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", Fascicula XXIV, Anul III, Nr. 2 (4), *Lexic comun/Lexic specializat* (Actele conferinţei internaţionale *Lexic comun/Lexic specializat*, ediţia a III-a, Galaţi, 8-9 septembrie 2010), Editura Europlus, Galaţi, 2010, pp. 364-374.]

X. Tehnica utilizării frazeologismelor expresive

0. În acest studiu ne propunem să dovedim importanţa unor concepte şi distincţii ale lingvisticii coşeriene pentru cercetarea frazeologismelor expresive din operele scriitorilor români[1].

1. Mai întâi, se cuvine să amintim că „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)" (Coşeriu 2000a: 233). Se deosebesc astfel trei niveluri: unul *universal*, altul *istoric* şi altul *individual*. Fiecărui nivel îi corespunde un tip de *competenţă* (o *tehnică* sau o *dýnamis* [concept aristotelic] ori un *saber*, un „ştiut") pe baza căreia se realizează *activitatea* (*enérgeia* [concept aristotelic]) lingvistică. În consecinţă, la nivel universal există o *competenţă elocuţională* („a şti să vorbeşti în general"), la nivel istoric, o *competenţă idiomatică* („limba în calitate de cunoaştere tradiţională a unei comunităţi"), iar la nivel individual, o *competenţă expresivă* („cunoaştere cu privire la elaborarea «discursurilor»") (*ibid*.: 236). Insistăm mai mult asupra acestei competenţe expresive, despre care E. Coşeriu afirmă că reprezintă acea cunoaştere ce se referă la „a vorbi în situaţii determinate şi cu privire la anumite lucruri, cu anumiţi interlocutori" (Coşeriu 1994c: 36). Adică, altfel se vorbeşte cu un copil, altfel ne adresăm unei femei sau unei persoane în vârstă etc. De asemenea, există tot felul de tradiţii ale textului (despre cum se scrie un sonet, un *haiku*, o scrisoare de condoleanţe etc.) care ţin tot de *saber expresivo* (*ibid*.: 36-37).

2. În ceea ce priveşte frazeologia, E. Coşeriu precizează că aceasta este totuna cu discursul repetat (Coşeriu 1996a: 36). Prin *discurs repetat* se înţelege „tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai

[1] Sintagma *frazeologism expresiv* ar putea părea un pleonasm pentru cei care împărtăşesc opinia lui Gh. Colţun, potrivit căruia doar îmbinările stabile de cuvinte cu caracter figurat (expresiile) ar constitui obiectul frazeologiei (vezi Colţun 2000: 13-29). Noi considerăm frazeologisme şi locuţiunile (de acord cu Th. Hristea), însă aici ne vom ocupa în special de expresii şi locuţiuni expresive.

puţin identică de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»". Aceasta face ca „textul" rezultat (discursul) să se constituie adesea prin înglobarea discursului repetat în tehnica liberă a discursului, rezultatul putând fi asemănat cu un tablou realizat prin „colaj" (Coşeriu 2000a: 259). Ca „specii" ale discursului repetat, E. Coşeriu include în sfera acestuia citatele („ca repetare a unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare"), proverbele, locuţiunile fixe, formulele de comparaţie şi diferite alte expresii (*ibid*.: 259-262). Totuşi, după Coşeriu, numai o parte din ele privesc competenţa idiomatică, citatele, proverbele şi wellerismele făcând obiectul lingvisticii textului (ele fiind „tradiţii literare inserate în tradiţia lingvistică"). De altfel, pe acestea din urmă noi nu le includem în frazeologie (pe care o concepem în sens îngust).

3. Observaţii asupra frazeologismelor expresive se pot face începând cu cronicarii. De pildă, remarcăm în treacăt că inventarul de expresii şi locuţiuni verbale descoperit la Miron Costin este foarte bogat şi mai expresiv chiar decât cel al lui Ion Neculce[1]. Iată o serie de expresii şi locuţiuni expresive: *a-şi călca pe inimă, a face fărâme, a se face foc, a face mici bucăţi, a-şi frânge mâinile, a lua inimă, a mânca capul* (cuiva)*, a pierde sărita, a scoate ochii* (cuiva)*, a sta la cumpănă, a striga în gura mare, a trage inima* (pe cineva)*, a ţine ca în palmă, a umbla cu zilele în mână* etc., la care se pot adăuga şi unele formule eufemistice pentru 'a muri'. Numai la el întâlnim frazeologismul *a nu încăpea îndoială* despre care E. Coşeriu afirmă că ar proveni dintr-un latinesc **non capit dubium*, reconstituit pe baza sintagmei româneşti şi a celei din spaniolă, *no cabe duda* (Coseriu 1992g: 69-75)[2].

3.1. Aspectele evidenţiate până aici ţin de o *compétence idiomatique*, inclusă în conceptul de *compétence langagière* (cf. Greciano 1983: 15), pe care orice cronicar (ca vorbitor) ar fi trebuit să o aibă într-o măsură mai mare sau mai mică. Nu putem folosi însă termenul *competenţă idiomatică* în sensul de mai sus, deoarece creează confuzii pe terenul lingvisticii coşeriene, unde desemnează cunoaşterea unei limbi (*idioma*, în spaniolă) la nivel istoric, deşi locuţiunile şi expresiile reprezintă, şi după Coşeriu, un compartiment autonom al acestei competenţe idiomatice (Coşeriu 2000a: 262). Fiind vorba tot despre un tip de cunoaştere lingvistică fără justificare (*téchne*), a primit numele de „tehnica discursului repetat" (*ibid*.: 258).

3.2. Problema utilizării frazeologismelor expresive în operele literare este mai complicată decât s-ar crede. Ea se pune într-un mod mai simplu la cronicarii

[1] În schimb, în ansamblu, Neculce este mai expresiv decât Costin prin totalitatea resurselor cu efect stilistic de care dispune. Vezi, în acest sens, Cristinel Munteanu, *Frazeologia în primele texte literare româneşti*, în „Limba română", Chişinău, anul XIX, nr. 9-10, 2009, pp. 184-192.

[2] Cf. şi Dumistrăcel 2001: 103-104.

analizaţi, întrucât scrierile lor nu constituie o literatură propriu-zisă[1]. Se poate ajunge uşor la inventarul frazeologic pe care îl deţineau, de vreme ce, practic, în aceste texte nu există deosebiri între autor şi narator. Cam în aceiaşi termeni se poate discuta şi în privinţa lui Petre Ispirescu, care este tot atât de bogat în frazeologisme expresive ca şi I. Creangă. La scriitorul humuleştean se observă deja o diferenţiere între planul narativ şi planul dialogat. Cel din urmă, după cum demonstrează convingător G. I. Tohăneanu (1969: 130), este mai expresiv, dar distincţia cunoscutului stilistician, deşi folositoare în principiu, este, totuşi, insuficientă în cazul marilor creatori în proză, a căror operă palpită de viaţă, de personaje vii, verosimile. Scriitorul le înzestrează pe acestea, în grade diferite, cu diverse capacităţi, printre care se poate enumera şi calitatea de a fi, mai mult sau mai puţin, expresive. Aşa stau lucrurile şi în viaţa reală, unde există vorbitori care apelează, în comunicare, pentru a impresiona receptorul, la mijloace de expresie, după cum există vorbitori care nu au apetenţă pentru resursele expresive ale limbii, acestea neconstituind o componentă a idiostilului lor. În acest sens, sunt deosebit de interesante rezultatele la care ajunge Stelian Dumistrăcel (1988: 282-295) în analiza în care combate prejudecăţile unor cercetători precum Ovidiu Bârlea (în *Poveştile lui Creangă*, Bucureşti, 1967, p. 138) sau Cezar Tabarcea (*Poetica proverbului*, Bucureşti, 1982, p. 52), potrivit cărora enunţurile paremiologice apar la povestitorii populari în mod „incidental" (Ov. Bârlea), iar în vorbirea uzuală „cu totul sporadic" (C. Tabarcea). În realitate, după cum dovedeşte limpede Stelian Dumistrăcel, volumul examinat de C. Tabarcea conţine preponderent texte dialectale cu caracter *nuanţat tehnic*, şi mai puţin narativ (texte libere), cum s-ar fi cerut. De aceea, pe baza unei bogate experienţe de anchetator, Stelian Dumistrăcel clasifică *vorbitorii* înregistraţi în două categorii esenţiale: „cei cărora componenta paremiologică a limbii le este mai mult sau mai puţin străină (şi aceştia sunt, şi după volumele consultate, mai numeroşi) şi cei care recurg la zicători şi proverbe ca mijloace de plasticizare a expunerii. Din ultima categorie se selectează însă şi adevăraţii «virtuozi» ai formulei proverbiale" (*ibid*.: 291). Concluzia cercetătorului ieşean (valabilă şi pentru componenta idiomatică)[2] este

[1] Deşi ne place să credem că literatura română aici îşi are punctul de plecare. E adevărat că se întâlnesc în aceste texte şi elemente ale artei literare: portrete şi descrieri plastice, unele figuri de stil, implicarea afectivă etc., dar, în general, cronicarilor le lipseşte o conştiinţă scriitoricească. Ei au vrut să facă istoriografie, alunecând uneori (în funcţie de înzestrări) şi spre literatură.

[2] Legătura proverbelor cu frazeologismele se impune (am şi văzut că frazeologismele şi proverbele şi zicalele fac parte din tehnica discursului repetat), dar nu ne propunem să dovedim acest lucru aici. Menţionăm doar că, adeseori, nici vorbitorii nu fac deosebire între ele, considerându-le pe toate, în bloc, *vorbe* de un anumit specific. Unele expresii provin chiar din enunţuri paremiologice bimembre. *A strica orzul pe gâşte* este prima parte dintr-un proverb: *Nu strica orzul pe gâşte când îi iarba la genunchi* (cf. Dumistrăcel 2001: 285-286, vezi şi *cât ai zice peşte* sau *a o pune de mămăligă*). Mai mult decât atât, şi expresiile, şi proverbele pot fi metafore.

că, în limbajul popular, „prezenţa elementelor stilului proverbial trebuie raportată la idiostiluri ca idiolecte dezvoltate, dominate de conotaţii" (*ibid.*).

4. Pentru a dovedi complexitatea problemei la care ne-am referit, am comparat două inventare de frazeologisme expresive stabilite pe baza cercetării a două cărţi de dimensiuni aproximativ egale (cca 400 de pagini, cu acelaşi format), fiecare aparţinând unui prozator cunoscut. Cei doi scriitori au activat în aceeaşi perioadă: Liviu Rebreanu (1885-1944) – am ales romanul *Ion* [= Ion]; Mihail Sadoveanu (1880-1961) – ne-am oprit la un volum conţinând două romane, *Venea o moară pe Siret* [= VMS] (235 pag.) şi *Cazul Eugeniţei Costea* [= CEC] (150 pag.)[1]. Rezultatul, surprinzător, este următorul. Precizăm că am selectat în special expresiile şi locuţiunile expresive.

Liviu Rebreanu: *a schimba feţe-feţe* (Rebreanu, *Ion*, p. 33) sau *a face* ~ (*ibid.*, p. 321), *a sta cu mâinile în sân* (39, 202[2]), *sărac iască* (48), *a pune umărul* (49), *a se duce pe apa sâmbetei* (49), *a-şi da sufletul* (56, 298), *a-şi bate joc* (59, 81, 136) *a spune verzi şi uscate* (67) sau *a torăi* ~ (294), a-*şi lua nasul la purtare* (69, 268), *a-şi da arama pe faţă* (70), *a face cu ou şi cu oţet* (70), *a-şi lua inima-n dinţi* (71, 213, 315), *a tăia din nas* (71), *a ajunge la cuţite* (71), *a pune vârf* (la toate) (73), *a bate măr* (74), *a plăti o ceapă degerată* (75, 134), *a nu fi de nasul* (cuiva) (75), *porc de câine* (77), *a ţine piept* (81), *a umbla după cai verzi pe pereţi* (82, 244) sau *a alerga* ~ (193), *a-i lipsi o doagă* (cuiva) (90), *între patru ochi* (93, 96), *a nu-i fi* (cuiva) *toţi boii acasă* (98, 119), *a da cu oiştea-n gard*, *a lăsa pasărea din mână pe cea din gard* (103), *a căuta cearta cu lumânarea* (104), *a (se) da pe brazdă* (105, 109, 181, 203 etc.), *a lăsa* (pe cineva) *în plata Domnului* (106, 136), *a sta ca pe spini* (109) sau ~ *pe ghimpi* (125, 326), *a aduce pe tapet* 'a expune' (116, 356), *a înghiţi în sec* (124, 321), *a fi mână spartă* (126), *cu inima cât un purice* (130), *a trage* (cuiva) *o săpunea*lă (136), *a-şi lua lumea-n cap* (155, 331), *a snopi în bătaie* (155), *a fi cu ochii în patru* (159, 170, 336), *a aduce apa la moara* (cuiva) (161, 203), *a mânca ruşinea cu lingura* (165), *a se face luntre şi punte* (167), (a răspunde) *în doi peri* (169), *a înghiţi ruşinea cu pumnii* (173), *peste nouă mări şi nouă ţări* (173), *a vedea în ce ape se scaldă* (cineva) (173), *a scoate din ţâţâni* (175), *a scoate din sărite* (193), *a ajunge de râsul lumii* (200) şi *a face* ~ (324), *a rămâne ca degetul de gol* (202), *a rupe gheaţa* (203) sau *a sparge* ~ (266, 363), *a se lua de păr* (203), *a întinde*

[1] Ediţiile consultate sunt: Liviu Rebreanu, *Ion*, Editura Facla, Timişoara, 1988 şi Mihail Sadoveanu, *Venea o moară pe Siret. Cazul Eugeniţei Costea*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1990. Am urmărit ca în operele selectate pentru cei doi scriitori să existe unele asemănări de conţinut. În ce priveşte timpul, în *Ion* acţiunea se desfăşoară în primii ani ai sec. XX, în VMS, cu câţiva ani înainte de 1900, iar în CEC, în jurul primului război mondial. În *Ion* se prezintă două planuri ale acţiunii: cel al ţărănimii şi cel al intelectualităţii ardelene, cu aceeaşi pondere în economia romanului, cu intersectările de rigoare. Aceeaşi deosebire socială apare şi în VMS (între ţărani şi boierii moldoveni şcoliţi) şi, deşi mai puţin, chiar şi în CEC.

[2] Cifrele reprezintă doar paginile.

coarda prea tare (204), *a-şi aprinde paie-n cap* (210), dar şi *a aprinde paie-n cap* (cuiva) (249), *a da piept* (212), *goală puşcă* (238), *a se vârî ca musca-n bălegar* (245), *a o lua la sănătoasa* (246), *a nu face un ban găurit* (252), *a trage pe sfoară* (252, 271), *a readuce la matcă* (269), *a rămâne în sapă de lemn* (282), *nici cât negru sub unghie* (284), *a-i fugi* (cuiva) *pământul de sub picioare* (286), *a ajunge pe drumuri* (289) sau *a lăsa* ~ (302), *a lăsa* (pe cineva) *cu buzele umflate* (292), *a lăsa baltă* (300), *a lua peste picior* (311), *a fi la aman* (315), *săracă lipită şi sărac lipit* (323), *a pune lacăt gurii* (328), *a bate în strună* (329), *a ţipa ca din gură de şarpe* (337), *a trece ca şi căţelul prin apă* (347), (ca) *scăpat din puşcă* (351), *a i se scurge ochii* (după cineva) (369), *calic ca şoarecele din biserică* (373), *a lua cu japca* (378), *a tremura ca varga* (411).

Mihail Sadoveanu: *a se stinge de pe faţa pământului* (Sadoveanu, VMS, p. 8), *a turna cu găleata* (*ibid*., p. 9), *a-i ajunge* (cuiva) *funia la par* (16), *a descurca iţele* (19), *a lua* (pe cineva) *în unghii* (20), *a i se împestriţa inima* (ca şarpele) (25), *a măcina altă făină* (51), *a-şi lua lumea în cap* (65), *a i se îneca* (cuiva) *corăbiile* (74), *a nu avea nici în clin, nici în mânec[ă]* (cu cineva) (104), *a trage* (cuiva) *un ibrişin pe la nas* (144), *a-i fi* (cuiva) *inima cât un purice* (145), *a rămâne* (ceva) *în picioare* (166), *a se bate cu capul de pereţi* (192), *a-şi pune mâinile în cap* (207), *a i se lua* (cuiva) *o piatră de pe suflet* (Sadoveanu, CEC, p. 260), *a-şi lua lumea-n cap* (*ibid*., p. 306), *săracă lipită pământului* (309), *a-şi pune capăt zilelor* (318), *a sta în cumpănă* (345), *lacrimi de crocodil* (377), *a zice aleluia* ‘a muri’ (382), *a înşira verzi şi uscate* (382), *a pune mâna în foc* (pentru cineva) (390).

5. Primele impresii contrazic aşteptările. Adică ne-am fi aşteptat ca un mare povestitor (cu plăcerea vorbei, a oralităţii) să utilizeze o cantitate mai mare de frazeologisme expresive în comparaţie cu Rebreanu (căruia i s-a reproşat că nu are simţul limbii vorbite). Şi atunci cum se explică raportul neaşteptat, inversat, dintre cei doi? Căutând un răspuns, trebuie să avem în vedere următoarele:

[1] Scriitorii sunt şi ei oameni, deci vorbitori[1].

[2] Ca orice vorbitor, scriitorul cunoaşte mai mult decât o limbă funcţională, adică ştiinţa lui idiomatică trece dincolo de propriul său dialect şi dincolo de propriul său nivel de limbă (Coşeriu 1994b: 111). În cazul unui prozator de talia lui Sadoveanu, ce avea cunoştinţe aprofundate din toate graiurile româneşti, aspectul este cu atât mai evident.

[3] Asemenea oricărui vorbitor, competenţa sa idiomatică cuprinde un *patrimoniu activ* („ceea ce vorbitorii ştiu şi folosesc în mod obişnuit”), un *patrimoniu disponibil* („ceea ce folosesc [vorbitorii] în mod ocazional”) şi un

[1] Prin termenul *vorbitor* înţelegem un om care produce enunţuri într-o limbă istorică. Nu este vorba aici de opoziţia dintre *oral* şi *scris*. De altfel, şi prin *vorbire* înţelegem ‘comunicare verbală’ (care cuprinde atât comunicarea orală, cât şi cea scrisă).

patrimoniu pasiv („ceea ce cunosc [vorbitorii] oarecum, chiar dacă nu ar folosi niciodată”) [*ibid*.].

[4] În teoria literaturii se face clar distincţie între *scriitor* (ce aparţine nivelului ontologic real) şi *narator* (ce ţine de nivelul textual). *Personajele* (ca şi naratorul-personaj, intradiegetic) fac parte din nivelul ficţional.

[5] Un bun scriitor îşi organizează discursul de la cele două niveluri, textual şi ficţional, respectând *norma adecvării* (aristotelicul *tò prépon*), ce ţine de *competenţa expresivă*. Aceasta înseamnă că el îşi asumă nişte *roluri*: acela de narator, care (deşi autorul este, de exemplu, un bărbat în vârstă) poate fi o femeie, un copil şi care se adresează unui anume public (copiilor, persoanelor de cultură medie, specialiştilor – dacă e un metaroman – etc.); acela al personajelor, care-şi au propriul discurs în dialog, în monolog, în propria povestire etc. Lucrurile se complică totalmente într-un roman ca *Război şi pace*, unde Tolstoi „jonglează” cu vreo 500 de personaje. În spatele acestor roluri stă mereu scriitorul/autorul, care vorbeşte prin vocea naratorului despre ceva prin intermediul personajelor. Dată fiind anvergură romanului realist şi multitudinea personajelor, patrimoniul pasiv al unui scriitor de o asemenea literatură tinde în permanenţă să se transforme în patrimoniu disponibil.

6. Cum se explică numărul mare de frazeologisme expresive din romanul rebrenian *Ion*? Prin aceea că marea majoritate (covârşitoare!) a acestora se găsesc în discursul naratorului, care ocupă, evident, cel mai mult spaţiu în economia genului epic. Tot surprinzător este că – cu foarte puţine excepţii – vorbirea ţăranilor lui Rebreanu este lipsită de expresii şi locuţiuni expresive, în timp ce exprimarea intelectualilor din sat (familia Herdelea, preotul Belciug) conţine, totuşi, o serie (nu prea numeroasă) de astfel de îmbinări stabile.

În schimb, Sadoveanu procedează *adecvat*, în acord cu o tradiţie a textului, care cere ca discursul naratorului să fie mai sobru, mai puţin expresiv decât stratul dialogat (după cum constatase Tohăneanu). Aşa se face că, în cele două romane sadoveniene analizate aici, în stratul narativ frazeologismele lipsesc aproape cu desăvârşire. Ele apar mai ales în replicile personajelor neinstruite[1], după cum ne aşteptam, întrucât expresiile şi locuţiunile caracterizează vorbirea populară. Consecinţa care se desprinde este că, deşi Rebreanu pare a nu folosi întotdeauna adecvat resursele expresive ale limbii, în cazul său ne putem face mai uşor o imagine asupra inventarului de frazeologisme deţinut[2].

[1] În acelaşi mod dozează frazeologismele expresive şi Duiliu Zamfirescu în *Viaţa la ţară* şi în *Tănase Scatiu* (la un loc având cam 250 de pagini), cu menţiunea că aici întâlnim mai multe exemple decât în cele două romane sadoveniene examinate, întrucât şi partea de dialog este foarte extinsă, dând uneori impresia de dramaturgie.

[2] O cauză ar putea să reiasă şi din următoarea mărturisire, lăsată într-un jurnal: „Româneşte ştiam, dar atât de puţin, încât mi-a fost ruşine când o familie de români din Vechiul Regat mi-a ieşit înainte cu voioşie să-mi vorbească, pe puntea unui vapor, pe Dunăre, în Ungaria, aflând ca sunt român. Mi-am dat seama că nu voi putea scrie niciodată româneşte fără o adâncire a limbii noastre, fără o revenire la izvoarele ei cele mai curate. Şi am luat pe Creangă. Am înţeles foarte

7. Am precizat deja că, după cum vorbitorii se împart, în viaţa reală, în unii care utilizează expresiile idiomatice (ca, de altfel, şi enunţurile paremiologice) şi unii care nu au preferinţă pentru ele, şi personajele (din operele marilor creatori, ce surprind esenţa realităţii) se împart în unele care au o exprimare din care nu lipsesc frazeologismele şi altele care sunt străine de astfel de îmbinări expresive. Consideraţiile acestea sunt valabile şi pentru Fănuş Neagu, care, deşi în părţile narative nu face abuz de expresii idiomatice, folosindu-le judicios, moderat, le întrebuinţează în vorbirea colorată a unora dintre eroii săi. Ele se găsesc în număr mare, de pildă, în rostirea unui personaj precum Papa Leon din scurta povestire *Om rău*[1], unde, în aproape 5 pagini de text, pot fi înregistrate cel puţin 25 de frazeologisme: *a face cu ou şi cu oţet, a face de râsul lumii, a umbla cu fofârlica, a-i da cu fleanca, a-l ustura la ficat, a turna la minciuni, a o lua razna, a pune* (cuiva) *cruce, a suci minţile, a vedea stele verzi, a lua la refec, a pune de mămăligă, a spăla putina, a lega clanţa, a face nazuri, a lua la rost, a băga în cofă, a-şi bate joc, a lua* (pe cineva) *în unghii, a urla ca-n gură de şarpe, a bate câmpii, a ţine morţiş, a ajunge de râpă, a scoate din pepeni, a se face dracul gol*[2]. Iată cam cum poate arăta o frază-„colaj" din discursul personajului mai sus menţionat: „Chiar Dumnezeu, cât era el de tare şi de mare şi de Dumnezeu, când l-*a luat la refec*, n-*a pus-o de mămăligă* şi-*a spălat putina*?"[3]. La expresiile deja amintite se mai pot adăuga unele modificate de autor sau mai puţin fixate ca unităţi frazeologice: *a face* (pe cineva) *coleaşă, a se ţine pacoste de capul* (cuiva), *a-l apuca* (pe cineva) *şapte mii de draci, a-i umbla limba în gură ca o căţea la ouă, a fi plin de năduf ca o capră de râie, a rămâne sărac până-n pământ* [în loc de *sărac lipit pământului*], *a căuta cai bălţaţi* [în loc de *a umbla după cai verzi*], *a călca* (pe cineva) *pe călcâie* 'a împiedica' etc. În context, sintagme precum *bun ca pâinea caldă, bun de pus la rană, a umbla ca după iarba de leac* se transformă după cum urmează: „Sunt eu un om blând, miez de *pâine caldă*, *să mă pui cocoloş pe rană, ca pe buruiana de leac*, dar dacă nu-mi place cum munceşti, te duc târâş la preşedinte, mor cu tine de gât"[4]. Dacă s-ar mai socoti aici şi o cantitate semnificativă de cuvinte cu valoare stilistică incontestabilă, atunci ne putem face într-adevăr o idee despre discursul lui Papa Leon.

8. Dacă ar fi să adăugăm şi câteva cuvinte despre implicarea *competenţei elocuţionale* în utilizarea frazeologismelor expresive în textele beletristice, ar trebui să spunem că această problemă se pune atunci când, datorită cunoaşterii

puţin. Am vrut să citesc pe Caragiale, dar n-am putut înţelege nimic. Am reînvăţat limba românească aşa cum înveţi orice altă limbă, vorbind şi scriind în caiete cu teme şi extrase" (*apud* Miron, Roşca 2000: 95).

[1] Personajul Papa Leon nu apare numai în această povestire.

[2] Ordinea prezentării este cea a apariţiei lor în text.

[3] Fănuş Neagu, *În văpaia lunii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 114.

[4] *Ibidem*.

unei limbi străine, scriitorul întrebuinţează, în traducere (prin calc), anumite expresii idiomatice care, prin imaginile exprimate, sunt perfect inteligibile pentru cititori, întrucât există aceste posibilităţi universale ale vorbirii, date de regulile generale ale gândirii şi ale cunoaşterii lucrurilor (aşa se explică şi cazurile de poligeneză). După cum susţinea E. Coşeriu, avem datoria ca, în fiecare situaţie, să delimităm faptul elocuţional de faptul idiomatic şi de cel expresiv.

[Publicat în „Limba română”, Chişinău, anul XVI, nr. 7-9, 2006, pp. 150-158; vezi şi Munteanu C. 2007: 123-130.]

XI. Modificarea discursului repetat latinesc în registrul grav al ştiinţei şi al filozofiei

1. Delimitări teoretice

1.1. Conceptul de *discurs repetat* (=DR – „discurso repetido", în spaniolă) constituie în viziunea lui Coşeriu „tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»" (Coşeriu 2000a: 258). Acest tip de tradiţie se opune „tehnicii libere a discursului" (ce cuprinde „elementele constitutive ale limbii şi regulile «actuale» cu privire la modificarea şi combinarea lor, adică «cuvintele», instrumentele şi procedeele lexicale şi gramaticale" [*ibid*.]). În sfera DR se includ, ca specii, citatele celebre, proverbele, wellerismele (ce fac obiectul lingvisticii textului), locuţiunile fixe, formulele de comparaţie şi diferite alte expresii (*ibid*.: 259-262). Dintre acestea, numai o parte privesc competenţa idiomatică [= *el saber idiomatico*], şi anume cele cunoscute, de regulă, în lingvistica românească drept frazeologisme (adică îmbinări stabile de cuvinte, considerate – de către Th. Hristea – echivalente reale sau potenţiale ale cuvintelor). Coşeriu a scris pe scurt despre aceste probleme, prezentând ideile şi lăsându-i apoi pe alţii să le dezvolte (cf. 1996a: 39). În general, cei care i-au aplicat principiile au fost discipolii săi, formaţi la şcoala de la Tübingen[1].

1.2. Pe teren românesc, ideile lui Coşeriu despre DR au fost dezvoltate la Iaşi de către Stelian Dumistrăcel, sub cel puţin trei aspecte, evidenţiate în preocupări vizând: clasificarea speciilor din sfera DR; stabilirea tipurilor de modificare a enunţurilor aparţinând DR; analiza efectelor stilistice generate de aceste modificări.

1.2.1. După St. Dumistrăcel, enunţurile canonice aparţinând DR pot fi destructurate/restructurate după regulile „*quadripartita ratio*" quintiliene

[1] Vezi, în acest sens, teza lui H. Thun, *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholten Rede*, Tübingen, 1978.

(Quintilian, *Institutio oratoria*, I. 5, 39-41): *adiectio* ‘adăugare’, *detractio* ‘suprimare’, *immutatio* ‘substituire’ şi *transmutatio* ‘permutare’. Este prima dată când distincţiile lui Quintilian sunt aplicate la domeniul frazeologiei, asigurând o clasificare riguroasă, fără rest, a acestor tipuri de modificări[1]. Le ilustrăm, pe cont propriu, cu câteva expresii şi dictoane latineşti (evidenţierile cu bold ne aparţin): [a] suprimarea – apare, de pildă, atunci când, în diverse contexte, e destul să se spună doar *verba volant* sau, după caz, numai *scripta manent*, suprimându-se la stânga ori la dreapta dictonul *verba volant, scripta manent*; [b] adăugarea – *homo homini lupus (est)* a devenit în Evul Mediu *homo homini lupus, femina feminae lupior, clericus clerico lupissimus*; [c] substituirea – formula lui Plaut, *homo homini lupus est*, se schimbă la diverşi clasici în *homo homini* ***deus*** *est* (Caecilius) sau *homo* ***res sacra*** *homini* (Seneca); [d] permutarea – *ubi bene, ibi patria* a fost inversată de naţionalişti: *ubi* ***patria*** *ibi* ***bene***.

Toate tipurile de modificare se reduc la acestea patru: nu există mai multe (sunt universale), după cum există doar patru puncte cardinale. În vorbire se întâlnesc şi situaţii mixte (aşa-numitele figuri „cameleonice”, cum le numesc cei din Grupul μ), cazuri de combinare a figurilor de mai sus, tot astfel cum, în geografie, ne orientăm dând coordonate precum N-V, S-E, N-N-V etc. Oferim, spre exemplificare, un context în care vom recunoaşte o adăugare, o suprimare şi o substituire. Un orator al Revoluţiei Franceze, vorbind în Adunarea Constituţională din 1789 despre duşmanii politici, rosteşte: „**Catilina** est aux portes, et l’on délibère” (Catilina e la porţi[le oraşului] şi se deliberează)[2]. Rezultatul este o interferenţă între *Hannibal ante/ad portas* şi alt citat latin, mai puţin celebru, *Dum Roma deliberat, Saguntum perit* (În timp ce Roma deliberează, Saguntul piere [se pare că formula originară, aparţinându-i lui Titus Livius, este: *Dum Romae consulitur, Saguntum expugnatur*]), referindu-se tot la Hannibal, care a cucerit Saguntul în anul 219 î.Hr.; Catilina este tipul conspirativ; în consecinţă, republica franceză era ameninţată de comploturi şi nu de forţe armate.

1.2.2. Interesat de modul în care aceste destructurări/restructurări apar în textul jurnalistic, lingvistul ieşean şi-a adus contribuţia şi în ceea ce priveşte reproiectarea, cu caracter de sinteză, a structurii stilurilor funcţionale[3]. În delimitarea acestora, cercetătorul porneşte de la distincţiile operate de trei iluştri înaintaşi: Aristotel, Ion Heliade Rădulescu şi Karl Bühler. Rezultă, în baza relaţiei dintre „funcţii” (după Bühler – denotarea, manifestarea şi apelul), „úzuri”

[1] Prezentarea acestor idei a avut loc prima oară chiar în prezenţa lui Coşeriu, la Colocviile Filologice Gălăţene (ediţia 2001 – dedicată lui Eugeniu Coşeriu), când Stelian Dumistrăcel a susţinut (la 25 oct. 2001) comunicarea *Modificarea enunţurilor aparţinând „discursului repetat” din perspectiva quadripartita ratio*. Până la acea dată se foloseau, pentru tipurile de modificări, termeni precum *elipsă*, *detentă* sau *expansiune*, *interferenţă* sau *contaminare*.

[2] Extras din Dragomirescu 1995: 69.

[3] Vezi Dumistrăcel 2006a: 31-60 şi Dumistrăcel 2006b: 333-360 (cele două lucrări sunt, de fapt, complementare).

(după Aristotel – uzul ştiinţific, cel poetic şi cel practic), respectiv „limbi" (după Heliade Rădulescu – „limba ştiinţei sau a duhului", „limba inimei sau a simtimentului" şi „limba politicii"), doar trei stiluri funcţionale: stilul tehnico-ştiinţific, stilul beletristic (prezente în toate clasificările de până acum şi acceptate de toţi specialiştii) şi *stilul comunicării publice şi private*. După o serie de distincţii (după diverse criterii: raporturile dintre emiţător şi receptor, faticitatea, tipul enunţării), Stelian Dumistrăcel determină şi poziţia limbajului publicistic, ca specie a discursului public, acesta, la rându-i, fiind subgen al stilului comunicării publice şi private literare.

1.2.3. Cercetătorul ieşean a demonstrat, cu numeroase exemple, că respectivele modificări ale EDR nu sunt o descoperire a jurnaliştilor. Din contră, această modalitate creatoare de expresivitate se întâlneşte frecvent la scriitori. Mai mult decât atât, nici scriitorii nu-şi pot revendica prioritatea în materie: tendinţa poate fi înregistrată încă de la nivelul vorbirii (chiar populare)[1]. Pentru toate aceste categorii, Stelian Dumistrăcel oferă suficiente dovezi. Însă, datorită obiectivului fixat, se observă că studiul Domniei Sale dedicat problemei DR nu consacră şi o secţiune stilului tehnico-ştiinţific (sau *logosului apofantic*, după Coşeriu, dinspre Aristotel[2]) sau, mai bine zis, modificării EDR în textul tehnico-ştiinţific.

1.3. Ne propunem în cele ce urmează să abordăm şi să exemplificăm doar modificările operate pe discursul repetat latinesc (format, *in genere*, din maxime, dictoane, principii şi expresii celebre) şi numai în registrul grav al oamenilor de ştiinţă şi al filozofilor. Exemplele provin atât de la savanţii români, cât şi de la cei străini, de vreme ce formulele latineşti consacrate reprezintă un bun universal. Dar, mai întâi, câteva menţiuni sunt necesare.

1.3.1. Multe modificări sunt efectul contestaţiei, atunci când valabilitatea universală a principiilor/dictoanelor este pusă la îndoială. Desigur, contestarea nu duce obligatoriu la o modificare formală pe expresia canonică. Iată câteva situaţii în care autorii (filozofi sau oameni de ştiinţă) se mulţumesc doar cu combaterea acestora:

• Coşeriu, referindu-se la „ştiinţa" (*tehnica*) lingvistică, afirmă: „O activitate nepatologică a conştiinţei treze nu este şi nu poate fi inconştientă. Principiul pe care un gânditor cartezian [[3] n.n. C.M.] l-a formulat odată pentru a susţine că propriu-zis omul nu «face» (*impossibile est, ut is faciat, qui nescit quomodo fiat*) trebuie mai curând inversat când este vorba despre «facerea» lingvistică: este imposibil ca el să nu ştie ce face" (Coşeriu 1997a: 52).

• Ioan Pânzaru, de altfel bun cunoscător al limbii latine, nu intervine în formula lui Locke, deşi o pune sub semnul întrebării: „*Nihil est in intellectu,*

[1] Vom face referire, de aici încolo, doar la Dumistrăcel 2006b.
[2] Limbajul filozofic se încadrează tot la *logos apophantikós*.
[3] Principiul îi aparţine lui A. Geulinx, filozof olandez din secolul al XVII-lea.

quod non prius fuerit in sensu, cum zice un continuator [al lui Aristotel, n.n. C.M.]. Nu există oare niciun *a priori* în intelect?" (Pânzaru 1999: 149).

• Thomas Carlyle [1795-1881], un eseist englez, atacă principiul cartezian: „*Cogito, ergo sum*. Vai, bietule Cugetător, cât de puţin departe mergem pe această cale. Fără doar şi poate că sunt; că până de curând nu eram; dar de Unde vin? Şi cum? Încotro?" (Carlyle 1834: 255).

• Oamenii de ştiinţă pot deveni/fi şi filozofi (de pildă, Coşeriu era şi om de ştiinţă [lingvist], dar şi filozof al limbajului), după cum şi unii scriitori pot trece în tagma filozofilor (uneori şi invers). Bunăoară, Voltaire (filozof, dar şi scriitor) contestă, plin de ironie, printr-o povestioară inclusă în al său *Dicţionar filozofic*, deviza ordinului iezuiţilor, *ad maiorem Dei gloriam*. Diatriba vine din gura unui derviş-şef, Ben-al-Betif, care pretinde că Dumnezeu nu are nevoie de glorie, căci nu este conceput după chipul şi asemănarea oamenilor, singurii doritori de slavă. Până şi discursul lui Topârceanu capătă accente filozofice (tot de fină ironie) atunci când neagă valoarea dictonului *Mens sana in corpore sano*, într-un eseu omonim. Dintr-un alt punct de vedere, acelaşi lucru îl făcuse şi G. B. Shaw, căruia îi plăceau paradoxurile: „*Mens sana in corpore sano* is a foolish saying. The sound body is the product of the sound mind" (*Man and superman*) [Bernard Shaw 1983: 5].

1.3.2. Pentru a avansa, trebuie făcute o serie de distincţii. Există contestări totale, vehemente şi contestări parţiale. De asemenea, pot fi înregistrate adaptări ale formulelor la situaţii particulare, fără a fi contestări; acestea ţin de sentimentul apartenenţei autorului/vorbitorului la o comunitate de savanţi; recuperând un concept malinowskian, St. Dumistrăcel vorbea aici despre «comuniunea fatică» sau de atragerea interlocutorului pe acelaşi teren al experienţei lingvistice (ori *saber idiomático «textual»*, după Coşeriu). Evident că nu toate enunţurile aparţinând DR latinesc sunt principii sau maxime care poartă cu ele adevăruri [pretins] valabile. Tot aici se includ diverse citate celebre, expresii etc. Modificări se pot produce şi pe formula tradusă, nu doar pe contextul originar/original.

Preferăm însă modificările operate direct pe original. Iată câteva exemple: C. Noica: „Că tot ce este natură se clatină astfel? Dar *fiat* ***scientia****, pereat mundus*" (Noica 1978: 53). Şi: „Deviza mea: ***Nulla*** *dies sine laetitia*. Dar *laetitia* înseamnă: disciplină, muncă, trudă, suferinţă, îndoială, invenţie, bucurie" (C. Noica). Athanase Joja neagă o altă formulă: „*Quod* ***non*** *erat demonstrandum* – întrucât nu ne-am propus să demonstrăm o teză, ci analiza ne-a impus ea însăşi această concluzie" (Joja 1967: 273). Principiul juridic *pacta sunt servanda* ('tratatele trebuie respectate') este contrazis de către savantul olandez Johan Huizinga prin introducerea negaţiei *non*: „State de înaltă cultură se retrag cu totul din comunitatea dreptului internaţional şi practică fără ruşine un *pacta* ***non*** *sunt servanda*" (Huizinga 2002: 308).

2. „Studii de caz”

2.1. *Adaequatio rei et intellectus* (Toma d’Aquino). O expresie cu o asemenea încărcătură conceptuală nu putea scăpa de modificări formale, atâta timp cât conceptele înseşi sunt întoarse pe toate feţele de către filozofi. De pildă, Heidegger, subliniind dublul caracter al potrivirii (pus în lumină de definiţia clasică a esenţei adevărului: *veritas est adaequatio rei et intellectus*), apreciază că sintagma în cauză poate însemna fie că adevărul este adecvarea lucrului la cunoaştere, fie că adevărul este adecvarea cunoaşterii la lucru. După ce recunoaşte că cel mai adesea definiţia se enunţă numai prin formula *veritas est adaequatio intellectus ad rem*, filozoful german declară, dimpotrivă, că „adevărul astfel conceput, adevărul propoziţional, nu este posibil decât pe temeiul adevărului reic, pe temeiul lui *adaequatio rei ad intellectum* [caz de permutare, n.n. C.M.]. Ambele concepte ale esenţei lui *veritas* au întotdeauna în vedere o orientare care se corectează «în funcţie de…» şi gândesc astfel adevărul drept *corectitudine* [subl. aut.]” (Heidegger 1988: 138). Ceva mai departe, ca o consecinţă derivând din noţiunile de *intellectus divinus* şi de *intellectus humanus*, Heidegger conchide, amplificând formula printr-o suită de adăugări: „Acea *veritas* ca *adaequatio rei (creandae) ad intellectum (divinum)* stă chezăşie pentru *veritas* ca *adaequatio intellectus (humani) ad rem (creatam)*” (*ibid*.: 139).

Judecând din punct de vedere estetic lucrurile, Benedetto Croce consideră că „obiectul [în artă, n.n. C.M.] nu e decât ceea ce devine materie pentru intuiţie şi pentru fantezie şi, prin aceasta, pentru reflecţie şi gândire. Ca urmare a acestei concepţii, adevărul nu va putea fi deci definit ca în filozofia scolastică *adaequatio rei et intellectus*, deoarece *res* (lucru), ca *res*, nu există, ci mai curând (luând, bineînţeles, în sens metaforic conceptul de adecvare) *adaequatio* ***praxeos*** *et intellectus*” (Croce 1971: 184).

Aceeaşi expresie a stat şi în atenţia gânditorilor români, care au încercat să o „corecteze” în funcţie de propriile convingeri. Bunăoară, Athanase Joja, pornind de la consideraţiile lui Marx cu privire la conformitatea teoriei cu realitatea, ca unic fundament şi criteriu al celei dintâi, se întreabă cum putem stabili această conformitate, „cum putem constata această *adequatio intellectus ad rem*?” (Joja 1967: 215). Răspunsul ar fi acela că trebuie găsită calea [*méthodos* ‘drum’]: „Într-adevăr, pentru a fi *méthodos*, cale spre drumul care conduce la descoperirea adevărului, metoda trebuie să fie ea însăşi adevărată, adică să fie *adaequatio intellectus* ***inquirentis cum*** *re*” (*ibid*.: 219).

Tot astfel, comentând un fragment din Aristotel (*De anima*, III, 4, 430a), Anton Dumitriu operează o substituire pe sintagma consacrată, înlocuind termenul *adaequatio* cu cel de *identitas* în următorul context: „«Într-adevăr, în cazul realităţilor imateriale, există o identitate între subiectul gânditor şi obiectul gândit, fiindcă ştiinţa teoretică şi obiectul ei sunt identice». Dar nu numai atât, însuşi intelectul trebuie să fie inteligibil, ca şi obiectele inteligibile. Astfel, aporia de care am vorbit şi care nu este rezolvată printr-o simplă *adaequatio rei*

et intellectus, ci printr-o ***identitas*** *rei et intellectus*, s-ar baza pe ceva ininteligibil, ceea ce ar reduce-o la un singur punct, dar soluţia ei tot nu ar fi găsită" (Dumitriu 1992: 128).

2.2. *Cogito, ergo sum* (Descartes, *Principia philosophiae*, I, 7). Variaţiuni pe marginea acestui principiu (care porneşte, la rându-i, de la reflecţia Sfântului Augustin: *dubito, ergo cogito* 'mă îndoiesc, deci exist') întâlnim la reputatul logician şi filozof român Anton Dumitriu, în mai multe fragmente din aceeaşi carte (*Homo universalis*[1]): [a] „În aceste consideraţii a scăpat însă lui Heidegger [[2] n.n. C.M.] observaţia că, dacă *cogitare* înseamnă, aşa cum am văzut în citatul dat mai înainte, şi a înţelege, şi a voi, şi a imagina, şi a simţi, şi dacă considerăm că «*ego cogito*» este propoziţie primă, atunci şi *intelligere*, *velle*, *imaginari*, *sentire* sunt prime, şi deci pot spune în loc de *cogito ergo sum* alte propoziţii, cel puţin următoarele: 1) ***intelligo****, ergo sum*; 2) ***volo****, ergo sum*; 3) ***imaginar****, ergo sum*; 4) ***sentio****, ergo sum*. În acest sens afirmă Maine de Biran că atunci este suficient să spun «mă mişc, deci exist», adică din orice acţiune a individului s-ar putea scoate *ergo sum*" (Dumitriu 1990: 112-113); [b] „Iată raţionamentul lui [Descartes, n.n. C.M.]. În afara mea există o fiinţă care are toate atributele maxime – în primul rând gândirea şi întinderea – fiind caracterizată de veracitatea divină. Ea este aceea care îmi garantează veracitatea gândirii mele şi obiectivitatea existenţei mele. Cercul vicios al acestei concepţii carteziene este evident: *cogito ergo sum, cogito ergo* ***Deus est****, Deus est, ergo* ***sum****, ergo* ***cogito***" (*ibid*.: 103); [c] „Gassendi merge mai departe şi spune că, atunci chiar când am conştiinţa că mă înşel, pot să inferez că exist – ***ludificor*** *ergo sum*" (*ibid*.: 104); [d] „Când Protagoras spune în mod lapidar – şi limba greacă, ca şi limba latină, avea posibilităţi mari de exprimare eliptică – : «Omul măsură a tuturor lucrurilor», el implică faptul că cineva face această măsură, că cineva măsoară, că cineva a gândit această măsurare şi a descoperit etalonul măsurării. Dacă Descartes ar fi formulat această maximă, el ar fi expus-o, desigur, aşa: *Cogito ergo sum, ergo* ***metior***" (*ibid*.: 153).

O substituire descoperim şi la Pompiliu Constantinescu: „Poezia noastră modernă a cunoscut un lirism de notaţie, altul muzical, apoi unul imaginat; lirismul d-lui Barbu trece la limita extremă a poeziei, în plan pur cerebral. Intelectualismul său implică paradoxul: *cogito ergo* ***sentio***!" (Constantinescu 1967: 182).

---

[1] Atrăgeam atenţia, încă din disertaţia noastră de masterat din 2003, asupra faptului că există foarte multe sintagme (deţinem un inventar de peste 100 de cazuri) de tipul *homo universalis*, *homo videns*, *homo sovieticus*, *homo americanus* etc. (figurând adesea chiar ca titluri de cărţi), obţinute prin procedeul substituirii – de la vechea formulă *homo sapiens* sau de la altele mai recente, cum ar fi *homo ludens* (1938), consacrată de către J. Huizinga.

[2] Probabil că se porneşte de la următoarea cugetare: „Cu această imagine, Hegel vrea să spună ***ego*** *cogito sum*, acel «eu gândesc, eu sunt», este terenul ferm pe care filozofia se poate aşeza cu adevărat şi în deplinătatea ei" (Heidegger 1988: 375).

Al. Tănase îşi intitulează un capitol dintr-o carte chiar ***Sum*** *ergo* ***cogito***, informându-ne că „Unamuno este acela care a înlocuit formula carteziană *Cogito ergo sum* cu ***Sum*** *ergo* ***cogito***, înţelegând natura lui *Sum* prin a trăi, a simţi, a dori" (Tănase 1985: 43). În conformitate cu autorul român, permutarea este motivată: „În legătură cu toţi aceştia [filozofii moderni, n.n. C.M.], trebuie să inversăm cunoscuta formulă a lui Descartes: *cogito ergo sum* nu este o premisă, ci o concluzie, adevărată doar dacă plecăm de la *sum ergo cogito*, înţelegând prin *sum* modul de a fi uman, fiinţa umană integrală, cu toate determinările sale de ordin cognitiv, psihic, afectiv, volitiv, social, axiologic" (*ibid*.: 39).

Mai aproape de noi, filozoful italian Giovanni Sartori, discutând despre manipularea prin televiziune, afirmă, printre altele, că în China „nu se intra pe atunci, şi nu se intră nici astăzi, iar astfel ceea ce se întâmplă unui miliard şi ceva de fiinţe umane nu constituie – pentru televiziune – o ştire. ***Non vidi****, ergo* ***non est***" (Sartori 2005: 70). Negarea reprezintă practic, aici, o adăugare pe o ipotetică formulă cu substituire: ****vidi****, ergo* ***est***.

2.3. *Ad maiorem Dei gloriam*. Un lingvist german, bun cunoscător al limbii şi al culturii noastre (un „românist", cum se spune), Rudolf Windisch, discipol din prima generaţie de studenţi de la Tübingen a savantului Eugeniu Coşeriu, are o adevărată predilecţie pentru expresia de mai sus, utilizând-o cu modificările de rigoare, după cum o cere contextul. De altminteri, am identificat trei contexte asemănătoare în care, discutându-se teoria lui Rösler (privind constituirea limbii române la sudul Dunării), este amintit un cronicar de la curtea regelui maghiar Béla al IV-lea, care atestă prezenţa „valahilor" în zona Transilvaniei: [a] „Aceasta [cercetarea românească, n.n. C.M.] consideră ca posibile informaţiile din Cronica lui Nestor referitoare la existenţa valahilor şi slavilor *înainte* de venirea ungarilor «de după muntele înalt», pentru că ele se potrivesc cu cele referitoare la români – *ad maiorem* ***Hungarorum*** *gloriam*! – ale acelui Notarius Anonymus al regelui ungar Béla…" (Windisch 1980: 22); [b] „Ni se pare că «dragostea de adevăr» a acestui cronicar, adesea incontestabil minoră, nu justifică verdictul distrugător pe care îl manifestă Rösler: interesant e chiar faptul că în calitatea sa de scriitor de curte *ad maiorem* ***Hungarorum*** *gloriam*, el menţionează pe «Blacci» din Transilvania, procedeu care uimeşte cu atât mai mult cu cât trebuie presupus că acestor vlahi nu li se atribuia nici o însemnătate politică în acea epocă" (Windisch 1981: 37); [c] „Este vorba aici de deja amintita *Gesta Hungarorum*, scrisă de notarul anonim P. la comanda regelui maghiar Béla al IV-lea (sau poate Béla al III-lea, 1172/3-1196/7?), cronicar care, *ad maiorem* ***Hungarorum*** *gloriam*, ar fi trebuit să aibă o atitudine mai degrabă negativă faţă de români" (Windisch 1982: 53).

Acelaşi cercetător caracterizează poemul polonez al lui Miron Costin în felul următor: „Poema polonă poate fi considerată, în cele din urmă, o scriere istoriografică de «propagandă» *ad maiorem* ***patriae*** *gloriam*. Ea face caduce

vechile cronici slavone, în care predominau povestirile fantastice" (Windisch 2005: 347).

2.4. *Graeca sunt, non leguntur/Graecum est, non legitur*. Acad. Marius Sala, prin mărturisirea sa, demonstrează încă o dată că Al. Rosetti avea plăcerea jocurilor de cuvinte: „De aceea a suferit profund când a fost suprimată [revista „Bulletin linquistique" (1933-1948)], mai mult decât la acuzaţiile de cosmopolitism din presa vremii. În anii '60 spunea, chiar cu glas tare: ***walachica non leguntur*** («ce e în româneşte nu se citeşte»)"[1].

Deplângând faptul că teoria sa lingvistică (din *Sincronie, diacronie şi istorie*) nu a fost cunoscută, Eugeniu Coşeriu a ajuns să afirme: „…il y a 25 ans, dans mon livre *Sincronia, diacronia e historia* (Montevideo, 1957/58), mais qui n'a pas toujours été comprise, à cause du «***Hispanicum** est, non legitur*» et à cause de l'étrangeté de mon cadre théorique par rapport à l'«esprit du temps»"[2].

Acelaşi Rudolf Windisch, referindu-se la un studiu [din 1986-7] al istoricului freiburghez Gottfried Schramm (ce reia, într-o manieră elocventă, vechea teză despre originea sud-dunăreană a românei), declară: „Altfel spus, ignorarea studiului lui Schramm n-ar trebui să poată fi explicată prin acel simplu ***germanicum est**, non legitur*, care ar putea să muşamalizeze luarea în considerare a tezei lui Schramm într-o manieră prea facilă" (Windisch 1999: 247).

2.5. *Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu*. După ce menţionează în latineşte principiul lui Locke, Lucian Blaga îl modifică în româneşte în felul următor: „Nimic nu este în *inconştient*, ce n-a fost înainte în *conştiinţă*". Apoi, amintind şi el sarcastica adăugare a lui Leibniz (*nisi ipse intellectus*), îşi completează propria frază: „Nimic nu este în *inconştient*, ce n-a fost înainte în *conştiinţă*, afară de *inconştientul* însuşi" (Blaga 1969: 19). Până la Blaga însă aflăm şi alţi filozofi care au „atacat" cunoscuta formulă. Bunăoară Hegel (1770-1831), care a contestat-o printr-o permutare, apreciind că teza lui Locke nu exprimă punctul de vedere al filozofiei lui Aristotel: „Ar trebui considerat numai ca o înţelegere greşită dacă filozofia speculativă nu ar voi să accepte această teză. Dar, invers, ea va afirma tot astfel că *nihil est in **sensu**, quod non fuerit in **intellectu***, – în înţelesul cu totul general că νους, şi cu determinarea mai adâncă, *spiritul*, este cauza lumii, iar în sens mai precis, că sentimentul dreptăţii, sentimentul moral şi cel religios sunt sentimente şi deci experienţă a unui conţinut ce-şi are rădăcina şi sediul numai în gândire"[3].

---

[1] Marius Sala în discursul său de recepţie la Academia Română, în care şi-a evocat maeştrii – „cei doi stâlpi ai înţelepciunii" –, Al. Rosetti şi Iorgu Iordan (Sala 2006: 16).

[2] Coseriu 2001a: 414 (în versiunea franţuzească a lucrării *Linguistic change does not exist*); vezi şi Coşeriu 1983b/2009.

[3] Hegel 1962: 48-49. Permutarea săvârşită de Hegel a devenit ulterior formula reprezentativă pentru opera altui gânditor, Maurice Pradines (1874-1958), autor al unei filozofii a senzaţiei – care la origine ar fi inteligentă – (Guendouz 2003).

Celebra sintagmă a făcut carieră în lingvistică şi se pot urmări nu doar modificările, ci, mai ales, evoluţia unor idei. Într-o analiză asupra nivelurilor limbii (din 1962), Émile Benveniste trage următoarea concluzie: „Limba se formează şi se configurează numai în discurs, actualizat în fraze. Aici începe limbajul. Putem spune, calchiind o formulă clasică: *nihil est in **lingua**, quod non prius fuerit in **oratione***" (Benveniste, I, 2000: 124). Chiar dacă substituirea operată în latină şi devenită, la rându-i, celebră, trimite spre J. Locke, ideea îi venea lingvistului francez din cursul lui Saussure (1916): „*Nimic nu intră în limbă fără să fi fost mai întâi încercat în vorbire*, şi toate fenomenele îşi au rădăcina în sfera individului" (Saussure 1916/1998: 174, cf. şi 112). De aici, probabil, s-a născut sugestia pentru caracterizarea altor raporturi surprinse de alţi lingvişti.

De pildă, în cazul lui Eugeniu Coşeriu, care discută despre *sistem* vs *normă*, înrâurirea este evidentă: „Parafrazând faimoasa afirmaţie a lui Saussure referitoare la raportul dintre «limbă» şi «vorbire», se poate spune că – afară de cazul împrumuturilor interlingvistice şi al eventualelor creaţii *ex nihilo* – «nimic nu apare în *sistem* care să nu fi existat mai înainte în *normă*» şi, invers, nimic nu dispare din sistemul funcţional decât după o amplă selecţie realizată de normă" (Coşeriu 1997a: 113-114).

Saussure trebuie să-l fi influenţat şi pe Leo Spitzer, de vreme ce acesta precizează că „orice inovaţie porneşte de la indivizi creatori: nimic nu există în *sintaxă* care să nu fi existat mai întâi în *stil*"[1]. Mulţumită lui Iorgu Iordan, aflăm că Leo Spitzer îşi fixase principiul privind raportul *sintaxă – stil* chiar în latineşte: „Interesant, din punctul de vedere al atitudinii lui Spitzer, este şi articolul său din *Language* XIX (1943), unde, la p. 260, îşi apără poziţia «stilistică»: porneşte de la stilistică spre a ajunge la sintaxă («nihil est in *syntaxi* quod non fuerit in *stylo*», spune el parafrazând o maximă filozofică medievală [sic!])" (Iordan 1962: 143). Trebuie să ţinem, totuşi, seama şi de faptul că Spitzer i-a fost elev lui Karl Vossler (1872-1949), de la care ar fi putut reţine următoarele (publicate încă din 1904): „Folosirea limbii, în măsura în care este convenţie, deci regulă, o descrie sintaxa. Uzul limbii, în măsura în care este creaţie individuală, este studiat de stilistică. Calea inductivă însă duce de la individual la general, de la cazul particular la convenţie. Nu invers. *Deci mai întâi stilistică, apoi sintaxă*! (s.a.)"[2].

Nu doar lingviştii clasici s-au „jucat" cu formula lui Locke. Recent, un lingvist generativist din Spania, Xavier Villalba, s-a folosit de acelaşi enunţ pentru a reda raportul dintre LF (= logical form) şi SS (= surface structure), chiar

[1] *Apud* Iordan 1975, pe supracopertă.

[2] Fragment din *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (1904), în *Teorie şi metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea (texte comentate)*, Universitatea din Bucureşti, 1984, p. 196.

din titlul studiului: *Nihil est in LF quod prius non fuerit in SS* – cu referire la catalană (Villalba 1999).

Nici semiotica nu a scăpat prilejul de a prelua şi adapta principiul lui Locke, mai ales că filozoful englez este însuşi inventatorul termenului *semiotică*, menit să denumească doctrina semnelor. Astfel, pentru renumitul semiotician american John Deely, maxima valabilă pentru câmpul său de cercetare ar fi: „*Nil est in intellectum* ***nec in sensum*** *quod non prius* ***habeatur in signum*** [sic!] (Nimic nu există în gândire sau în simţire care să nu fi fost mai întâi într-un semn)". Adăugarea, dublată de substituţie, se explică prin aceea că, „dacă *anthropos*, ca animal semiotic, este un interpretant al semiozei deopotrivă în natură şi în cultură, aceasta se întâmplă numai pentru că ideile acestui animal, prin funcţia lor de semne, nu se limitează nici la natură, nici la cultură, ci au mai curând […] universul în totalitate – «tot acel univers mai larg, care include, ca parte, universul a ceea ce există» – drept obiect" (Deely 1997: 94).

2.6. *Sub specie aeternitas*. Creator, ca întotdeauna, E. Coşeriu scrie undeva: „…todo discurso podría interpretarse *sub specie* ***poiesis***, desde el punto de vista de lo poético, en cuanto texto poético o desde la dimensión poética" (Coseriu 1990b: 90).

Aceeaşi sintagmă cunoaşte multiple variaţiuni la Benedetto Croce: „Sentimentul sau starea sufletească nu e un conţinut particular, ci e întregul univers considerat *sub specie* ***intuitionis***; şi în afară de el nu e de conceput niciun alt conţinut care să nu fie în acelaşi timp o formă diferită de forma intuitivă; nici ideile, care reprezintă întregul univers *sub specie* ***cogitationis***; nici obiectele fizice sau entităţile matematice, care sunt universul întreg *sub specie* ***schematismi et abstractionis***; nici voinţa care e universul întreg *sub specie* ***volitionis***" (Croce 1971: 90).

Şi A. Joja modifică formula în cauză: „Ideea de timp joacă un rol capital în stoicism. Într-adevăr, în timp ce filozofia conceptului considera lucrurile *sub specie aeternitas* ***et universalitas***, filozofia stoică le considera *sub specie* ***durationis et individui***" (Joja 1967: 46). Iar Lucian Blaga îşi intitulează un capitol din „Trilogia cunoaşterii" *Sub speci****a stilului*** [sic!].

2.7. *Amicus Plato, sed magis amica veritas* ([pusă pe seama lui] Aristotel; cf. *Etica nicomahică*, I, 6)[1]. O permutare de o rară frumuseţe săvârşeşte eruditul filolog (de formaţie clasicistă) şi eminescolog notoriu Nicolae Georgescu atunci când, discutând principial despre adevăr şi feţele sale, trage concluzia că, în unele situaţii, „poţi spune chiar cu mâna pe inimă: *Sed magis amicus* ***Plato***" (Georgescu 2000: 241). Deşi dublată de o suprimare (în întregime ar fi fost **Amica veritas, sed magis amicus Plato*), enunţul lui N. Georgescu răstoarnă

[1] În acest sens, este foarte elocvent, pentru cei cultivaţi, titlul unui amplu eseu al lui Alexandru Paleologu (cu care îşi începe cartea *Ipoteze de lucru*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2006 [ediţia a II-a]), *Amicus Plato sau despărţirea de Noica*, unde formula canonică este suprimată la dreapta.

maxima aristotelică, făcând, probabil, aluzie şi la o replică (mai puţin faimoasă, dar prezentă în unele dicţionare) aparţinându-i lui Cicero (*Tusculane disputationes*, I, 17, 39): *Errare malo cum Platone quam cum istis vera sentire* [Prefer să greşesc alături de Platon, decât să aflu adevărul împreună cu aceia (adepţii lui Pitagora, n.n. C.M.)][1].

În acest context ni se pare nimerit să adăugăm şi un fragment din frumoasa pledoarie pe care o face Andrei Cornea pentru perenitatea operei Stagiritului: „Aristotel nu «a ţinut ştiinţa în loc», nici nu «a deturnat-o» de la calea justă. Dimpotrivă, fără contribuţia sa decisivă, ştiinţa autentică ar fi rămas mult în urmă. Căci aceasta constă mai puţin într-o colecţie de «intuiţii sclipitoare şi pătrunzătoare», cât reprezintă un corpus întemeiat pe o metodă raţională, uniformă […]. De aceea probabil, chiar a greşi, dar cu o bună metodă – ceea ce este inevitabil în ştiinţe –, este în final mai preţios decât a cădea din întâmplare şi intuitiv peste un mare adevăr.”[2].

De altfel, acelaşi filolog cu serioasă pregătire clasică (traducător din Platon, Aristotel etc.), apelează – prin substituţie – tot la formula de mai sus, într-un eseu grăitor ca titlu, *Când Socrate are dreptate*: „Ceea ce nu înseamnă că aceştia [Hippias, Prodicos, Gorgias, Protagoras *et alii* – personaje din dialogurile lui Platon, n.n. C.M.] sau alţii asemenea lor nu au şi ei cumva, uneori, dreptate. Dar *ethos*-ul moral al dialogului e atât de convingător, încât «adevărul» contează mai puţin decât persoana care îl pronunţă şi care îl contaminează; aşa că putem spune şi aici ceea ce s-a spus în legătură cu doi celebri filozofi francezi (Sartre şi Aron) ai secolului XX: *preferăm să ne înşelăm cu Socrate decât să avem dreptate cu Protagoras* (Gorgias sau Hippias etc.)!” (Cornea 2008: 235-236)[3].

3. *Ut poesis linguistica*

Şi lingvistul este vorbitor şi se comportă ca atare. Ne-am propus să arătăm (şi este de la sine înţeles de ce vom privilegia lingvistica), în exemplele următoare, că modificările EDR sunt destul de frecvente şi în registrul sobru lingvistului, şi chiar cu privire la limba latină.

Constantin Dominte, discutând despre problemele pe care le ridică terminologia în lingvistică, aminteşte un „vechi adagiu”: „De aici nu rezultă cu

---

[1] Nu ne putem abţine, în acest context, de la a aminti o ludică transformare a acestui celebru adagiu, de care se face „vinovat” spiritualul om de litere Ştefan Cazimir, ce-l avea în vedere pe Marius Sala: „*Amicus **Marius**, sed magis amica… **Sala***” (Cazimir 2002: 130). În cazul de faţă, avem de-a face cu două substituţii ludice, acceptabile în situaţia respectivă. Exemple nefericite în care, fără astfel de intenţii, sunt încălcate regulile gramaticii latine există, din păcate, foarte multe (vezi Hristea 2003: 270-275 şi 279).

[2] Andrei Cornea, *Lămuriri preliminare*, la traducerea sa din Aristotel, *Despre generare şi nimicire*, Editura Polirom, Iaşi, 2010, p. 55.

[3] Pesemne că asemănător gândea şi Eminescu atunci când scria următoarele versuri (poezia *Cărţile*), în care îl elogia pe Shakespeare: „Tu mi-ai deschis a ochilor lumine,/M-ai învăţat ca lumea s-o citesc,/*Greşind cu tine chiar, iubesc greşeala*:/S-aduc cu tine mi-este toată fala”.

necesitate o dramă, pentru că, comunicându-şi reciproc rezultatele cercetărilor, lingviştii pot cădea de acord între ei, atât în privinţa a ceea ce «au văzut», cât şi în privinţa terminologiei folosite pentru a descrie obiectele observate, în spiritul vechiului adagiu *grammatici certant,* ***non concertant*** («gramaticii dezbat, dar nu se bat»)" (în Mihail 2003: 127). Nu ştim cât de veche este respectiva sintagmă, dar ea reprezintă cu siguranţă o modificare (*adiectio*) a formulei *grammatici certant* extrasă din *Ars poetica* (v. 78) lui Horaţiu, în care se vorbea despre chestiunea introducerii distihului elegiac în versificaţia antică. În prezent, se referă la controversele interminabile din jurul unui subiect din lingvistică[1] sau din alt domeniu, caz în care se poate adapta circumstanţelor. Astfel, dacă disputa îi preocupă pe istorici, se poate ivi următorul context: „Există însă, în mod firesc, şi multe probleme *sub judice*, deci controversate (***historici*** *certant*)" (Nicolescu 1999: 14). Un alt exemplu, din lingvistică, ne este oferit de Ion Coja, care, comentând posibilităţile de traducere a unui fragment din rugăciunea *Tatăl nostru* fie prin „pâinea noastră cea de toate zilele", fie prin „~ cea spre fiinţă", afirmă: „În privinţa acestuia, **specialiştii** *certant* mai departe" (Coja 2003: 230). Este o situaţie în care substituirea nu s-a mai făcut cu un termen latinesc, deşi restul formulei suprimate se păstrează în original, cum se întâlneşte, de pildă, şi într-un articol scris de Alexandru Niculescu, ce tratează despre neologisme: „Câţi mai disting *fantazia* de *fantezie*? Florile-s *fanate* sau *ofilite*, astăzi? **Neologismele** *habent sua fata*… Unele sunt mai rar folosite, astăzi…" (Niculescu 1982: 8). Înlocuirea s-a săvârşit pe dictonul *Habent sua fata libelli*[2].

Schimbările pot surveni pe enunţul originar/original, latinesc, sau pe traducerea acestuia. În exemplul de mai jos, Eugeniu Coşeriu face aluzie la maxima *Quod licet Iovi, non licet bovi* (Ce i se permite lui Jupiter, nu-i este permis boului): „Şi Goethe scria cu greşeli de ortografie. Ei bine, dacă un elev din clasa a III-a ne spune: «Dar şi Goethe scria cu greşeli de ortografie», îi răspundem: «Să fii şi tu Goethe», adică ceea ce i se permite *cezarului*, nu i se permite *oricărui om*" (Coşeriu 2004d: 70). Este şi acesta un caz „cameleonic", întrucât asistăm la o contaminare cu enunţul biblic „Să dai cezarului ce-i al cezarului…"[3]. Tot Coşeriu, vorbind despre necesitatea umplerii prăpăstiei dintre *sincronie* şi *diacronie*, sau dintre *langue* şi *parole*, afirmă: „în realitate,

[1] În acest sens (vezi şi *supra*, *Dum Roma deliberat*…), iată un caz relatat de Puşcariu: „Se citează ca un exemplu tipic de inconştienţă faptul că savanţii bizantini erau atât de preocupaţi de discuţii asupra unor chestii de ortografie la mijlocul secolului al XV-lea, încât nu băgară de seamă că turcii împresurau Constantinopolul" (Sextil Puşcariu, *Călare pe două veacuri*, Bucureşti, 1968, p. 350).

[2] O adăugare/substituire, în traducere, aflăm şi la Nicolae Manolescu: „*Habent sua fata libelli*, spune dictonul clasic al lui Terentianus Maurus. Trăind ani de zile printre cărţi, m-am convins de faptul că, pe lângă soartă, cărţile au şi *suflet*" (eseul *Cărţile au suflet*, în Manolescu 2003: 22).

[3] O suprimare, în legătură cu licenţele poetice, descoperim la Ion Coja: „Un Eminescu, un Arghezi, un Creangă… Au ei raţiunea, justificarea lor, accesibilă numai unora. Altora – mai puţin sau deloc. Conform străvechiului edict: *quod licet Iovi*…" (Coja 2003: 303).

pretinsele prăpăstii nu există […], ele au apărut numai datorită faptului că planul obiectului cercetat a fost adesea confundat cu planul procesului cercetării, printr-un veritabil *transitus ab intellectu ad rem*" (Coşeriu 1997a: 14-15). Aici lingvistul român a modificat cu subtilitate definiţia dată adevărului de către Toma de Aquino (*adaequatio rei et intellectus*).

Modificări ale formulelor latineşti consacrate nu apar, desigur, doar în lingvistica românească, ci peste tot în lume şi la importanţi lingvişti. De pildă, G. Bonfante schimbă principiul (atribuit lui Leibniz) *Natura non facit saltus*: „După Schleicher, şi neogramatici, limbile trăiesc şi mor ca animalele sau plantele. Ei amintesc adesea că «ultimul vorbitor» al cutărei limbi (cornica, sau polaba, sau vechea prusiană, sau dalmata) a murit în cutare zi, la cutare vârstă şi în cutare sat. Toate acestea sunt greşite, afirmă neolingvişti: *natura non facit saltum* [sic!], şi în special ***lingua*** *non facit saltum*. Ce soi de jargon amestecat, corupt şi impur vorbea ultimul vorbitor al prusienei sau al cornicei, al dalmatei?"[1].

Leo Spitzer neagă teza aristotelică (formulată de scolastici) *Individuum est ineffabile* (Individul este de neexprimat). Studiul *Der Unanimismus Jules Romains im Spiegel seiner Sprache* are ca motto „*Individuum* ***non*** *est ineffabile*"[2].

O modificare ajunsă deja clasică în lumea lingviştilor îl are ca autor pe Roman Jakobson şi porneşte de la vorbele lui Terenţiu, *Homo sum: humani nihil a me alienum puto*: „Thus we realize more clearly that our optimum goal is observation of language in all its complexity. To paraphrase Terrence's saying, ***Linguista*** *sum:* ***linguistici*** *nihil a me alienum puto*" (Jakobson 1953: 12). Această parafrazare i-a plăcut lui Coşeriu, care susţinea că lui i se potriveşte într-o măsură mult mai mare decât lui Jakobson, atrăgând însă atenţia că „lingvistica nu e, în realitate, posibilă decât în cadrul ştiinţelor culturii şi că lingviştii mai buni sunt cei care au o cultură mai vastă decât numai cultura lingvistică". Altminteri, „dacă spui *Linguista sum*…, atunci ar părea că m-am izolat, m-am delimitat ca lingvist, şi tot ceea ce e lingvistică mă interesează, restul nu mă mai interesează" (Coşeriu 1996a: 148)[3].

Şi pentru că l-am menţionat deja pe Terenţiu, iată că şi o altă expresie a sa, *Quot homines, tot sententiae* (Câţi oameni, atâtea păreri), se transformă în *Quot homines, tot* ***semanticae*** la un lingvist german, Hans-Martin Gauger, care aprecia că există tot atâtea semantici, câţi lingvişti care se ocupă de aşa ceva: Trier, Weisgerber, Porzig, Greimas, Coşeriu etc. (Gauger 1973: 158).

---

[1] Giuliano Bonfante, *The Neolinguistic Position*, în „Language", XXIII, nr. 4, 1947, p. 357 (*apud* Graur, Wald 1961: 83).

[2] Cf. Munteanu Şt. 1972: 47. Cunoscând acest amănunt, Ileana Oancea va afirma despre T. Vianu: „Ca şi Spitzer, Vianu a încercat, în cultura românească, să demonstreze că «individuum non est ineffabile»" (Oancea 1988: 267).

[3] Şi Eugen Munteanu subliniază dimensiunea integrator-sintetică a lingvisticii coşeriene şi aspiraţia acesteia de a nu neglija nimic din ceea ce ţine de limbaj, amintind că „«linguista sum et nihil linguisticum a me alienum puto» era o parafrază pe care marele savant o rostea mereu cu plăcere şi cu o doză de autoironie!" (Munteanu E. 2005: 321).

Principiul de economie a gândirii formulat de William Occam (numit şi „briciul lui Occam"), *Non sunt multiplicanda entia praeter necessitatem* (Speciile nu trebuie multiplicate decât atât cât este necesar), ajunge să fie modificat, printr-o suprimare şi o substituire, de un semiotician de talia lui Umberto Eco: „Nu mai rămânea decât să mărim numărul categoriilor, inversând principiul lui Occham [sic!]: uneori *entia sunt multiplicanda* ***propter neccesitatem*** [Speciile trebuie multiplicate pentru că este necesar] (Eco 1982: 8)". De asemenea, doi lingvişti elveţieni ne înştiinţează că „pragmatica lui Grice adoptă un principiu metodologic fundamental, principiul lui Occam modificat: *Nu multiplicaţi* ***semnificaţiile lingvistice*** *mai mult decât este necesar*." (Moeschler, Auchlin 2005: 233).

Ut pictura poesis (ca şi pictura, poezia…; Horaţiu, *Epistula ad Pisones*, v. 361) reprezintă o sintagmă celebră ce a cunoscut, de-a lungul timpului, numeroase modificări. O permutare, dublată de o substituire, operată pe acest enunţ canonic descoperim la D. Caracostea (reputat stilistician şi critic literar, cu pregătire lingvistică serioasă – l-a avut ca profesor pe Wilhelm Meyer-Lübke), care-şi intitulează un capitol din cartea sa (după titlul unui articol propriu din 1942) *Ut poesis* ***verbum***. Capitolul în cauză încearcă să demonstreze că şi cuvântul este precum poezia, după cum arată şi un citat (dintre altele asemănătoare): „Cuvântul apare ca un microcosm în care găsim elemente de artă, ca şi în poezie" (Caracostea 2000: 73). Mai mult decât atât, întreaga lucrare a lui D. Caracostea are ca obiectiv să dovedească faptul că „limba condiţionează poezia", anume că limba română (considerată ca stil supraindividual) este modelatoarea oricărei creaţii literare româneşti. Îl suspectăm, aşadar, pe D. Caracostea de a se fi gândit la o formulare de tipul **ut lingua poesis*, dar ar fi impropriu să căutăm structuri de adâncime de acest tip, căci ne aflăm la nivelul competenţei expresive (unde opoziţiile se fac între texte sau între semne şi texte) şi nu la cel al competenţei idiomatice. Este vorba doar de aluzii. Cu siguranţă, Caracostea nu este singurul care raportează *poezia* (în sensul etimologic de 'creaţie', cf. gr. *poesis*) la limbă. La nivel universal, similitudinea este teoretizată de Eugeniu Coşeriu (în tradiţia lui G. Vico şi B. Croce): „*Asemeni* ***limbajului****, şi poezia* [s.n.] ignoră distincţia între adevăr şi neadevăr, între existenţă şi inexistenţă: atât limbajul cât şi poezia sunt «anterioare» (preliminare) acestor distincţii. Pe de altă parte, *poezia, ca şi limbajul*, este aprehensiune a universalului în individual, obiectivare a conţinuturilor intuitive ale conştiinţei" (Coşeriu 1971c/2009: 165; în original: "Como el lenguaje, también la poesía..." [Coseriu 1971c: 206]). Există, în funcţie de domeniul de aplicare, diverse adaptări/modificări ale formulei *ut pictura poesis*[1].

[1] Menţionăm doar câteva. Remy de Gourmont caracterizează poezia simbolistă astfel: „Il n'y a pas de poésie sans rythme, ni de rythme sans nombre. […] *Ut* ***musica*** *poesis* (de la musique avant toute chose)" (Gourmont 1938: 172). O permutare semnalează şi Tudor Vianu, care, într-un articol intitulat chiar *Ut pictura poesis*, aminteşte părerea unui estetician străin asupra evoluţiei acestei teme: „În această privinţă, îi datorim [sic!] lui K. Borinski […] observaţia că epoca barocului răstoarnă maxima horaţiană transformând-o în contrariul ei: *ut poesis pictura*" (Vianu

4. Concluzii

În consecinţă, se poate afirma că oamenii de ştiinţă şi filozofii, ca vorbitori, pot fi la fel de rafinaţi în spirit, la fel de subtili, ca orice om de cultură. La toţi cei capabili de astfel de jocuri funcţionează impulsul creativităţii (*enérgeia*), ce stă la baza activităţii culturale. Pentru 'a face productiv', se întrebuinţa în greaca veche verbul *poiein*, de aici *poesis*, cu sensul de 'creaţie'. În cultură (deci, şi în limbaj) se creează cu adevărat numai în cadrul tradiţiei şi prin tradiţie (E. Coşeriu). Este şi cazul acestor modificări pe care le produc savanţii pe un tipar fixat, spunând lucruri noi, dar făcând aluzie în continuare la cele vechi. De multe ori, ei sunt atinşi de un spirit ludic. Vorbind despre realizarea limbii funcţionale, Coşeriu preciza că există şi „anumite texte ştiinţifice şi strict ştiinţifice, adică numai acolo unde savanţii nu glumesc deloc şi nu-şi permit, din când în când, şi câte-o ghiduşie". Dar adăuga imediat: „E bine să-şi permită!" (Coşeriu 1994c: 61).

[Sub acest titlu, cea mai mare parte a acestei lucrări s-a publicat în Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (editori), Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti, *Lucrările primului simpozion internaţional de lingvistică (Bucureşti, 13-14 noiembrie, 2007)*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, pp. 207-217; s-au mai adăugat aici, pentru completare, unele exemple dintr-o altă lucrare ce ne aparţine, ***Ut poesis linguistica*** *(sau despre relaţia lingviştilor cu discursul repetat)*, apărută în volumul (coordonat de Luminiţa Hoarţă Cărăuşu) *Rezultate şi perspective actuale ale lingvisticii româneşti şi străine* (Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul „Zilelor Universităţii «Al. I. Cuza» Iaşi", Iaşi, 27-28 octombrie 2006), Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2007, pp. 275-287.]

1968: 25). Un ludic şi un contestatar precum Luca Piţu amendează şi el sintagma: „Ridiculizează inteligent impertinenţa opoziţiei îndârjite dintre liricul şi prozasticul modern, aflate, de peste un secol, în competiţie mimetică (*ut* ***prosa*** *poesis*, nu?)" (în art. *Habet papam theoria*, din „Viaţa românească", XCVIII, martie-aprilie, 2003, p. 131).

XII. Observaţii privind stilul lui Fănuş Neagu

0. Abordarea care urmează, bazată pe recitirea unor volume fănuşiene, se vrea preponderent stilistică. Din perspectiva unei stilistici (şi literare, şi lingvistice), în sens tradiţional, la care se poate adăuga fructificarea unor contribuţii teoretice recente datorate cercetătorului Stelian Dumistrăcel. Mărturisim dintru început că ne vor interesa *doar unele aspecte* referitoare la stilul lui Fănuş Neagu.

1. De caracterizări asupra stilului nu duce lipsă prozatorul cu origine brăileană. Toată lumea admite (chiar şi detractorii) că Fănuş Neagu este un excelent narator. Posesor al unei fantezii debordante, care „cu un ochi priveşte necruţător obiectul, iar cu altul îl răstoarnă şi-l deformează" (Simion 1998: 304), scriitorul a creat „un *limbaj* al lui, aproape misterios, fără de care *conflictele* naraţiunii nu se pot înţelege. Dacă traducem faptele într-un limbaj comun de analiză, farmecul dispare, înţelesurile naraţiunii se întunecă. Proza a devenit, într-un cuvânt, prizoniera limbajului ei inefabil." (*ibid*.: 297). O figură de stil deosebit de frecventă în paginile sale este metafora. Fănuş Neagu este un căutător de imagini rare, incisive şi, în privinţa aceasta, posibilităţile îi sunt nelimitate[1], „în mâna lui orice devine simbol, lucrurile cele mai îndepărtate se unesc într-o metaforă nouă, dezechilibrantă" (*ibid*.: 304). De altfel, pentru Andrei Grigor, un interesant factor de organizare al creaţiei fănuşiene îl reprezintă, printre altele, tocmai principiul *metaforizării*. Acest criteriu îi permite criticului să situeze proza scurtă a lui Fănuş Neagu în două registre stilistice. Un prim registru se revendică „din codul realist tradiţional, canonic", cel de-al doilea „consemnează o surprinzătoare mobilitate a faptului real, făcându-l să gliseze spre oniric sau spre diferite teritorii ale fantasticului". Aşadar, primul registru este mai puţin sau deloc marcat metaforic, pe câtă vreme în cel de-al

[1] Este cât se poate de convingător, în acest sens, inventarul realizat de Marian Popa, alcătuit din zeci de metafore şi comparaţii ce privesc *luna*, presărate în întreaga operă fănuşiană, constituind o adevărată *frenezie selenară* (după M. P.): „luna, ca o limbă de câine", „luna e un vas cu lacrimi" etc. (vezi Popa 1980: 29-37).

doilea discursul narativ dovedeşte „o largă permeabilitate faţă de limbajul metaforizant". Andrei Grigor numeşte cele două registre stilistice *realismul clasic*[1], respectiv *realismul metaforic*, întrucât în niciunul din textele sale Fănuş Neagu nu încetează să valorifice realul[2], indiferent de cât de complicat, diluat sau camuflat sub ţesătura metaforică îl prezintă (Grigor 2001: 15-16).

În paginile cu care îşi prefaţează o reeditare a unora dintre povestiri (*Dincolo de nisipuri*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1994) scriitorul mărturiseşte procedeul prin care iau fiinţă povestirile: „Povestirile se scriu aşa: se ia un fapt de viaţă, real sau închipuit, se tăvăleşte printr-un morman de amintiri şi un munte de observaţii asupra oamenilor şi a naturii, se scoate apoi pe o vale verde, se pune la uscat pe un măceş înflorit, e lăsat să-l bată soarele şi să-l fluiere, se trage apoi la sticlă şi se varsă, pe înnoptate, cu multă închipuire proaspătă, în urechea copiilor". Este o „nenaturală dăruire sau delir verbal" puse pe seama faptului că, atunci când doarme bine, Fănuş Neagu se trezeşte „împovărat de metafore". Delirul acesta (sau *metaforita* de care s-a spus că suferă F.N.) se explică prin aceea că „vorbele se spun singure şi iau naştere dintr-un protest al sensurilor şi în acelaşi timp dintr-o continuitate florală" (IM, p. 39), dar, în definitiv, el „unge la inimă", după cum se exprimă un personaj: „– Fac parte din plutonul lui de elită, nu înţelegi, Turla?/– Nu, Don Pablo, dar spune mai departe, te-ascult oricum. *Pen' că vorbeşti aşa de aiurea, mă unge la inimă*, mi se face să-mbrac rochie roşie, să mă leg cu tulpan verde şi să mă joc geamparalele" (PB, pp. 141-142). Tot ce atinge autorul cu ramura lui de zarzăr înflorit capătă viaţă şi de vraja personificatoare nu scapă nimic, nici măcar abstracţiunile: „Timpul îşi dă în petec, iese din hamuri, se aruncă în râuri să se scalde şi să-i intre săpunul în ochi, lăsându-ne astfel să trecem şi prin zile fără scorburi." (IM, p. 21); „ – O zi bună s-o pui cu faţa la zid şi să-i zbori creierii fără milă, a-ncheiat grecul." (PB, p. 63).

După cum s-a observat, acest tip de discurs permite scriitorului să alunece spre zone rezervate visului sau fantasticului şi uneori, în glumă, Fănuş Neagu „plăteşte" pentru „vina" sa: „– Bine, zise Ruxandra, o să plec cu Lăstun. Însă când mă-ntorc, vreau să stau de vorbă cu iepurii. Singură.

Ninge. Şi eu stau şi mă-ntreb de unde să fac rost de patru iepuri care ştiu să vorbească?" (PB – *Izvor cu dropii*, p. 58). Dar tentaţia, nevoia de poezie e prea mare. Prozatorul-poet consideră că „lipsit de virtuţile poeziei, omul şi-ar trăi viaţa cu sufletul însemnat de lapoviţă" (IM, p. 30).

2. Pentru partea a doua a demersului nostru ne-am propus să facem câteva observaţii asupra raportului în care se află Fănuş Neagu cu *discursul repetat*, să intrăm, aşadar, pe un tărâm mai puţin cercetat. Mai întâi, precizăm că prin

[1] În această primă categorie se pot grupa mai ales textele de început, având ca limită relativă volumul *Vară buimacă* (1967), apreciază A. Grigor.

[2] Eugen Simion este de părere că avem de-a face cu un „stil de realism atroce şi fabulos discret" (Simion 1998: 296).

discurs repetat înţelegem „tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»” (Coşeriu 2000a: 259). Ca specii ale discursului repetat, E. Coşeriu include în sfera acestuia citatele („ca repetare a unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare”), proverbele, locuţiunile fixe, formulele de comparaţie şi diferite alte expresii (*ibid*.: 259-262). După acelaşi mare lingvist român, textul se constituie adeseori prin înglobarea discursului repetat în tehnica liberă a discursului, ceea ce rezultă putând fi asemănat cu un tablou realizat prin „colaj”.

Unităţile frazeologice (expresiile şi locuţiunile) ţin de discursul repetat şi constituie o însemnată sursă de expresivitate pentru marii povestitori. I. Creangă şi M. Sadoveanu sunt cât se poate de reprezentativi în acest sens. Este important însă să se remarce şi modul în care sunt întrebuinţate şi dozate aceste frazeologisme. De pildă, G. I. Tohăneanu observă că, în general, la Creangă îmbinările stabile folosite în replici sunt mai expresive decât echivalentele lor din părţile narative[1]. Mai mult decât atât, trebuie spus că, după cum vorbitorii se împart, în viaţa reală, în unii care utilizează expresiile idiomatice (ca de altfel şi enunţurile paremiologice)[2] şi unii care nu au preferinţă pentru ele, şi personajele (din operele scriitorilor mari, ce surprind esenţa realităţii) se împart în unele care au o exprimare din care nu lipsesc frazeologismele şi altele care sunt străine de astfel de îmbinări expresive. Consideraţiile acestea sunt valabile şi pentru Fănuş Neagu care, deşi în părţile narative nu face abuz de expresii idiomatice, folosindu-le judicios, moderat, le întrebuinţează în vorbirea colorată a unora dintre eroii săi [vezi, aici, X, 7.].

O menţiune merită şi sinonimia frazeologică prezentă în creaţia fănuşiană. Două tipuri ne reţin atenţia: sinonimia frazeologică distanţată, ce apare din dorinţa de variere a exprimării, şi sinonimia frazeologică juxtapusă, cu funcţie de precizare, de diferenţiere sau de intensificare etc., după caz. Pentru prima situaţie e destul să amintim exemple din inventarul extras din scurta proză *Om rău* [vezi, aici, X, 7.]. Iată câteva serii de sinonime frazeologice (unele relative): *a face cu ou şi cu oţet/a face de râsul lumii/a lua la rost/a lua la refec* sau *a-i pune* (cuiva) *cruce/a băga în cofă*. Oferim exemple şi pentru sinonimia juxtapusă: „Şalăul [numele unui personaj, n.n. C.M.], scos din front, *făcea zâmbre*, *înghiţea-n sec*, se uscase ca o jumară.” (VL, p. 125); „Iar când or mai fi patru ceasuri până ne ajunge sorocu şi începe balamucu, Învierea *îşi ia tălpăşiţa* la gară, *spală putina*.” (ÎS, p. 106). Demn de remarcat este faptul că pentru ideea de ‘plecare în grabă,

[1] Este şi motivul pentru care acest specialist în stilistică deosebeşte un strat narativ şi un strat dialogat (vezi Tohăneanu 1976).

[2] Acest tip de enunţuri reprezintă o componentă a idiostilului lor (aspect ce se observă şi la unii scriitori), după cum a demonstrat Stelian Dumistrăcel în art. *Cercetarea dialectologică şi analiza stilistică în procesul de învăţământ* în „Limbă şi literatură”, vol. II, Bucureşti, 1988, pp. 282-295.

fugă' Fănuş Neagu preferă expresia *a-şi lua tălpăşiţa*, întâlnită mai frecvent, pe care, la nevoie, o alternează[1] cu *a spăla putina*: „– Strigă la ei *să-şi ia tălpăşiţa*, răcni Titi Şorici. Ăştia au bani destui. Să se ducă dracului. Nici aşa nu merge./– Măi, scamatorilor! mi-o luă înainte Nae Caramet. *Spălaţi putina* până nu vă fac eu o scamatorie, să mă ţineţi minte toată viaţa." (ÎS, p. 54).

În sfera discursului repetat se includ şi citatele din diverşi autori, care sunt reluate ca intertext. Fănuş Neagu face, de pildă, aluzii la versuri eminesciene atunci când vorbeşte despre poetul nostru naţional: „Noi suntem patimă clădită pe cuvintele lui, şi fiecare cuvânt al lui e *o vatră de jăratec*, lângă care se-ngână *poveşti şi doine, ghicitori, eresuri*." (IM, p. 5). Sintagmele subliniate fac parte din versuri arhicunoscute ce se pot reproduce din memorie: „Pe un deal răsare luna, ca o vatră de jăratic" (*Călin (file din poveste)*) sau „Căci nu mă-ncântă azi cum mă mişcară/Poveşti şi doine, ghicitori, eresuri" (*Trecut-au anii...*). De asemenea, trimiteri spre opera sadoveniană se fac în textul *Ca o fântână albă*, deşi numele lui Sadoveanu nu apare deloc: se fac referiri la un *cocostârc albastru*, la o *Ancuţă*, la *fraţii Jderi*, la o *ţară* [de dincolo] *de negură* şi, mai mult decât atât, se apelează de patru ori la formula *Venea o moară pe Siret* (IM, pp. 168-169).

Dar cu adevărat interesante pentru cercetarea stilistică sunt *modificările* pe care le aduce Fănuş Neagu enunţurilor aparţinând discursului repetat, cazurile în care el contestă, într-o formă sau alta, formulele canonice, fixate prin tradiţie. Este tendinţa marilor creatori de a încerca să iasă din cercul trasat de limbă din care puţini reuşesc să scape, după cum afirma Wilhelm von Humboldt.

Mai întâi trebuie semnalate situaţiile în care enunţurile (în special expresiile idiomatice) sunt deturnate semantic, sunt folosite în sens propriu (privându-le parţial sau total de idiomaticitate) etc. fără a fi modificate formal. Iată câteva contexte: „Ca *să calci în strâchini* nu trebuie nici măcar să mişti piciorul." (FN, p. 44); „lampa-i sărută inima, cumpăna fântânii-şi sună pentru el roata de moară care-o ţine *cu capul în nori*." (IM, p. 104); „Ce iarnă scumpă! Ţine gheaţa lacului Mogoşoaia? întreabă duşmanii. Cei vrednici tropăim şi ne batem cu pumnii în bucile obrajilor, câte unii *ne* mai *ducem pe copcă* şi ne-ntoarcem, şi de-ai dracului ce suntem ne vom sfârşi la timpul potrivit pentru noi şi de mult trecut pentru alţii." (IM, p. 69) – aici alcătuirea frazei surprinde atât sensul figurat, cât şi sensul propriu al sintagmei *a se duce pe copcă*. Fenomenul de miraj numit *fata morgana* (din ital. *fata morgana* 'Zeiţa Morgana') cade pradă unei speculaţii poetice ce vizează apropierea fonetică de românescul *fată*[2]: „În

[1] Aceeaşi preferinţă pentru alternarea doar a anumitor frazeologisme am constatat-o şi la alţi prozatori, bunăoară la Petre Ispirescu sau la Marin Preda.

[2] Theodor Hristea consideră că avem de-a face cu o „«inovaţie» nu tocmai fericită" în versurile următoare ale unui talentat şi regretat poet: „Mi-a fost drag pe bărăgane/Să văd *fetele morgane*" (Th. Hristea [coord.], *Sinteze de limba română*, ediţia a III-a, Editura Albatros, Bucureşti, 1984, p. 159).

depărtările pământului s-a deşteptat pelinul, amar şi răscolitor cum e sângele hergheliilor ieşind dintre frunzele cu care moartea găteşte şoldurile şi umerii *fetei Morgana* şi pătrunzând în albia unui râu." (IM, p. 142); „Semnul arşiţei este el [luceafărul, n.n. C.M.] care se adevereşte încă din busuiocul dimineţii, când *Fata Morgana* se apucă să ciopârţească drumurile cu foarfece de abur." (IM, p. 150)[1].

În ceea ce priveşte modificările formale ale discursului repetat, trebuie precizat că baza teoretică a studiului acestora a fost pusă la punct de cercetătorul ieşean Stelian Dumistrăcel, specialist în frazeologie. Domnia Sa consideră, pe drept cuvânt, că modificările pe care le suferă acest tip de enunţuri pot fi grupate în cele patru „figuri de construcţie" semnalate drept „solecisme" de Quintilian în *Arta oratorică* (I. 5, 39-41): *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea) şi *transmutatio* (permutarea) [vezi, aici, XI, 1.2.1].

Pentru ilustrare, oferim câteva exemple de astfel de modificări (operate cel mai frecvent pe frazeologisme) al căror autor este Fănuş Neagu, după tipologia de mai sus.

[a] S u p r i m a r e a. Nu am întâlnit multe situaţii de acest gen. De altfel, suprimarea, din punct de vedere stilistic, are valoarea cea mai scăzută, de aceea nici nu prea reprezintă o ţintă pentru spiritele contestatare: „ – Se poate, aprobă Barbu Căpălău, dropia e pasăre grea, când i se prinde poleiu pe aripi, *cruce*, nu mai zboară." (ÎS, p. 13) – în acest caz a fost suprimată expresia *a pune* (cuiva) *cruce*.

[b] A d ă u g a r e a. Următorul exemplu, prin *adiectio*, schimbă sensul unei porunci din Decalog: „Fir de iarbă, îl avertiză el, chiar dacă suntem în ajunul Crăciunului, *să nu-ţi faci ţie chip cioplit* ***cu colţii mei***." (PB, p. 27). Alte citate: „e un *frig*, boieri dumneavoastră, *de le sar ochii din cap* cailor ţigăneşti **drept în gura lupului**." (IM, p. 70); „eu i-am dat să bea o sticlă de agheasmă, ridica paharu şi-mi striga, ce crezi că-mi striga? «Hai noroc, şi *să nu te joci cu ţara-n bumbi,* ***cu Europa-n nasturi şi cu naşu-n firfirici***.»" (ÎS, p. 245) – formula sporită, cu propagare sinonimică, este *a se juca cu ţara în bumbi*. Clişeul internaţional [*a construi*] *castele în Spania* 'o imposibilitate' este infirmat de Fănuş Neagu prin adăugarea cuvântului *sunt*: „*În Spania* ***sunt*** *castele*" (IM, p. 90 – titlu).

[c] S u b s t i t u i r e a. Este figura cea mai frecventă. Am observat deja că Fănuş Neagu ia peste picior discursul religios. O face şi prin înlocuiri: „ – *Sfânt, sfânt, Dumnezeul* ***mirării***! strigă Raminţki." (FN, p. 200) – în cântările liturgice textul este „*sfânt, sfânt, sfânt, Domnul Savaot*!"; nu scapă prelucrărilor nici *Tatăl Nostru*: „*Sfinţească-se*, deci, *numele* ***fagului*** din inima Bucovinei, *sfinţească-se*

[1] Deturnarea semantică apare des, din raţiuni ludice, la Fănuş Neagu: „– [...] Dacă, de-o pildă, prin faţa noastră ar curge-un râu de lapte, n-aş băga lingura în el./– De ce?/– De liliac înmiresmat." (PB, p. 38); „– Am doi ochi căprui şi astăzi n-o să mănânc decât zăpadă şi un ţurţure de gheaţă./– Şi o mamă de bătaie, mă amestec eu." (PB, p. 54).

numele ***spinului*** înţepat în bob de smeură sălbatecă, *sfinţească-se numele* ***salcâmului*** cu zăpada magică [...] şi mai presus de toate *sfinţească-se numele* ***viţei-de-vie***...” (IM, p. 160) şi nici *Crezul*: „***Catâr din catâr, viaţă din viaţă****, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat*!” (ÎS, p. 246) – substituire şi adăugare pe enunţul canonic „*lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat*”. Zicala *Mielul blând suge la două oi* se transformă în următorul citat astfel: „Am aflat aici şi abia acum că *mielul care suge la două oi e* ***tigru de prăsilă***.” (IM, p. 122). O reală inventivitate dovedeşte Fănuş Neagu în cazul expresiilor idiomatice. Un personaj, căruia îi lipseşte momentan băutura din casă, este ironizat: „Va să zică, *sărac lipit* ***paharului***! spuse Ed, dezamăgit.” (FN, p. 156) – în loc de *sărac lipit pământului*. Iată încă o serie de exemple: „«*Vrei, nu vrei*, gândi el, făcând haz de necaz, *bea,* ***Onică*** *aghiazmă*.»” (VL, p. 38) – în loc de *vrei, nu vrei, bea, Grigore, aghiazmă*; „*Pagubă-n* ***lemn*** nu există. Paguba lemnului, când e s-o aibă, se numeşte, în cel mai rău caz, vioară.” (IM, p. 12) – în loc de *pagubă-n ciuperci*!; „plini de-o ***veselie*** *soră cu* ***gâlceava***” (PB, p. 14) – unde contextul minim de relevanţă[1] este cuvântul *soră* din *bătaie soră cu moartea*; „«Iaca, îşi zise Morogan cu duşmănie, cine se va lăfăi în averea mea. *De haram a fost,* ***pe apa sâmbetei se duce***.” (VL, p. 85) – ultima parte a expresiei *de haram a fost, de haram s-a dus* a fost înlocuită cu frazeologismul *a se duce pe apa sâmbetei*; „să nu plece după pradă *la dracu-n* ***farfurie***” (ÎS, p. 91) – în loc de *la dracu-n praznic*; „da unu era *beat* ***cocă***” (ÎS, p. 205) – în loc de *beat turtă*. Se încearcă adesea adaptarea formulelor stabile la situaţiile din naraţiuni, cum se petrece şi cu exemplul următor: „– Du-te şi te culcă, intervine regizorul, iar *o s-o faci de oaie*./– Greşeşti, sare Nino, nu de oaie, ci ***de porc***./– Pentru prima oară, se scuză Filip. Pentru prima oară vreau *s-o fac de* ***porc***.” (ÎS, p. 256). Butada „De bir [sau de impozit] şi de moarte nu scapă nimeni” apare şi la Fănuş Neagu, dar modificată: „– Eşti şchiop, zise Eremia, altfel, *de* ***armată*** *şi de moarte nu scapă nimenea*.” (VL, p. 304).

[d] P e r m u t a r e a. Este figura cea mai rară. Nu am întâlnit-o în această parte a creaţiei fănuşiene pe care am revăzut-o în ultimul timp. Desigur că există încă multe surprize în opera nesondată a marelui prozator, îndeosebi în paginile ce ţin de activitatea de gazetar. Totuşi, cu ceva indulgenţă, se poate da şi aici un exemplu. *Joaca de-a cuvintele* şi *a se juca de-a cuvintele* au devenit un clişeu pentru iubitorii de literatură, un enunţ repetat. În prefaţa amintită de noi Fănuş Neagu spune: „*Mă joc de-a vorbele* sau *ele se joacă de-a* ***F. N.***...”. E o inversiune care lasă să se înţeleagă multe în legătură cu stilul său.

Cele relevate de noi sperăm să fie o contribuţie la studiul limbii scriitorului de sorginte brăileană, dintr-o anumită perspectivă ce merită să fie aprofundată.

[1] Termenul de *context minim de relevanţă* a fost lansat de Stelian Dumistrăcel.

Izvoare

ÎS = Fănuş Neagu, *Îngerul a strigat*, ed. a II-a, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969.
VL = Fănuş Neagu, *În văpaia lunii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.
FN = Fănuş Neagu, *Frumoşii nebuni ai marilor oraşe*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1976.
IM = Fănuş Neagu, *Insomnii de mătase*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1981.
PB = Fănuş Neagu, *Pierdut în Balcania*, Editura Sport – Turism, Bucureşti, 1982.

[Publicat în „Limba română”, Chişinău, anul XVII, nr. 1-3, 2007, pp. 143-149]

XIII. Exerciţii de stil pe tema discursului repetat

0. Ilustrarea – într-o manieră unitară – a celor patru tipuri de modificare (*qudripartita ratio*) a enunţurilor aparţinând discursului repetat se poate face pe mai multe căi: fie urmărind aceste modificări în cele trei mari categorii de discursuri (logosul apofantic, logosul poetic şi logosul pragmatic), fie cercetându-le în opera unui singur autor, fie căutând exemple în care transformările în cauză se aplică unei singure formule celebre[1]. Vom alege aici această ultimă posibilitate, ca punct de interes. Pornind de la Hegel, care spunea despre Aristotel că acesta era omul capabil să vadă tot universul într-o scoică, adică să descopere toate universaliile, E. Coşeriu afirmă că este suficient să studiezi un singur fapt lingvistic (de pildă, fonemul) pentru a vedea în acest fapt tot limbajul şi prin limbaj „tot omul şi toate posibilităţile creatoare ale omului" (Coşeriu 2004d: 50). Vom încerca, aşadar, să particularizăm teza coşeriană de mai sus la problematica discursului repetat, referindu-ne, în special, la acele forme care nu ţin de competenţa idiomatică[2]. Ca exemplificare, în ceea ce priveşte modificările EDR, ne vom ocupa doar de un citat: „*Le style c'est*

[1] Am abordat toate aceste modalităţi: pentru logosul apofantic, vezi, aici, XI (inclusiv prin studii de caz), pentru logosul poetic, vezi XII; de aceeaşi chestiune, în logosul pragmatic (într-o formă a acestuia, şi anume în discursul jurnalistic), ne-am ocupat în două comunicări nepublicate încă: *„Parodierea" clişeelor aparţinând limbii de lemn în publicaţia „Academia Caţavencu"(interferenţe electronice)*, prezentată la Al VII-lea Simpozion Naţional de Jurnalism, cu participare internaţională, *Limba de lemn în presă – ieri şi azi* – (Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, 24-25 octombrie 2008), şi *Despre titlul jurnalistic atipic*, prezentată la Sesiunea Ştiinţifică Anuală a Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării, *Mediamorfoze* (Bucureşti, 7-8 mai 2010). De altfel, contribuţiile lui Stelian Dumistrăcel la această temă vizează mai ales stilul publicistic, aşa că logosul pragmatic (dacă punem la socoteală şi cercetările doctoranzilor acestuia) s-a bucurat de cea mai mare atenţie.

[2] La Coşeriu, *competenţa idiomatică* se referă la cunoaşterea unei limbi (cf. sp. *idioma* 'limbă') şi nu la cunoaşterea privind expresiile idiomatice, cum se înţelege, de exemplu, în scrierile cercetătoarei Gertrud Greciano, prin termenul *compétence idiomatique*.

l'homme même". Aşadar, vom înfăţişa variaţiuni pe aceeaşi temă (într-un studiu de caz aparte).

1. Formele discursului repetat care corespund unor texte întregi (sau unor fragmente de texte cu sens complet), cum sunt citatele, proverbele şi wellerismele, sunt considerate de Eugeniu Coşeriu „tradiţii literare [e vorba de „literatură" în sens larg, adică deopotrivă morală, ideologie etc., n.m. C.M.] inserate în tradiţia lingvistică" (Coşeriu 2000a: 261), cuvenindu-se a fi studiate de lingvistica textului. Ele devin tradiţii lingvistice, întrucât contribuie la construirea unor noi discursuri/texte/acte lingvistice.

Putem afirma, în consecinţă, că citatele celebre (ca şi operele din care provin) reprezintă bunuri culturale ce aparţin întregii umanităţi. Şi ele pot fi utilizate ca atare, în formulă originară (citatul exact), sau pot fi modificate, conform tipologiei anunţate (*quadripartita ratio* a lui Quintilian: *adiectio*, *detractio*, *immutatio*, *transmutatio*, vezi, aici, XI, 1.2.1.). De asemenea, modificările se pot face direct pe original, în limba căreia îi aparţine formula, sau în traducere, dar într-un context verbal realizat, bunăoară, în limba română; ceea ce demonstrează încă o dată că aceste forme trebuie studiate de lingvistica textului.

2. Cea mai faimoasă (şi, probabil, cea mai lapidară) definiţie a stilului, aparţinându-i naturalistului şi scriitorului francez George-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788), este *Le style c'est l'homme même*[1], cel mai adesea întrebuinţată fără termenul *même* (suprimare). Ideea în sine, anume că stilul este expresia unei individualităţi, nu este nouă, căci, într-o formulare asemănătoare (sentinţă), poate fi descoperită la mimograful latin Publilius Syrus: *Sermo imago animi est: vir qualis, talis est oratio* („Vorba este imaginea sufletului: cum e omul aşa e şi discursul")[2].

Ca orice clişeu arhicunoscut, şi formula lui Buffon a fost supusă modificărilor de tot felul (cele mai frecvente fiind substituirile), în spatele acestora aflându-se dorinţa de a-i contesta adevărul exprimat, nevoia de a-l corecta sau de a-l particulariza pe acesta în funcţie de contextul în care se purta discuţia; desigur, uneori transpare şi intenţia ludică. Aşa se face că formula a fost „atacată" chiar pe terenul limbii franceze. De pildă, Remy de Gourmont, punând în relaţie gândirea cu stilul în literatură, ajunge să-l înlocuiască pe acesta cu gândirea, căci amprenta pe care o lasă omul într-o operă intelectuală este cea din urmă: „Le signe de l'homme dans l'œuvre intellectuelle, c'est la pensée. *La pensée* est l'homme même. Le style est *la pensée* même" (Gourmont 1938: 154). Este, după cum se observă, o dublă substituire.

Tot o substituire pe enunţul canonic aflăm la Benedetto Croce. Apreciind că „imixtiunea" femeilor în literatura modernă se datorează caracterului de

[1] Buffon ar fi rostit aceste cuvinte în discursul său de recepţie la Academie, în anul 1753: *Discours sur le style* (cf. Berg 2003: 197).

[2] Publilius Syrus, *Sententiae/Maxime* (ediţie bilingvă, traducere, studiu introductiv, note şi comentarii de Traian Diaconescu), Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2003, p. 135.

„confesiune” pe care l-a căpătat aceasta („bărbaţii s-au efeminat puţin din punct de vedere estetic; şi un simptom al efemin ării lor e lipsa de pudoare în a-şi etala mizeriile…”), filozoful italian vede în femei „fiinţe prin excelenţă afective şi practice, care, aşa cum subliniază când citesc cărţi de poezie tot ceea ce se potriveşte cu propriile lor aventuri şi nefericiri personale sentimentale, tot astfel se simt în largul lor când sunt invitate să-şi descarce sufletul”. Şi adaugă: „Nici lipsa de stil nu constituie pentru ele o preocupare, căci aşa cum s-a spus în mod subtil: «Le style, ce n’est pas *la femme*»” (Croce 1971: 169).

Într-o altă ordine de idei şi într-un alt context (românesc, ca toate cele care urmează), I. L. Caragiale se găseşte în opoziţie cu B. Croce. În naraţiunea *Om cu noroc!*, povestitorul primeşte o scrisoare de la o oarecare familie Guvidi şi, recunoscând exprimarea doamnei Guvidi, afirmă: „Stilul e *femeia*… Graţioasă doamnă Guvidi! Îi cunosc scriptura şi dictonul favorit [*où il y a de la gêne, il n’y a pas de plaisir* n.m. C.M.], pe care îl spune aşa de des şi cu o atât de fermecătoare clipire în ochi!”.

Dar o modificare a citatului, ca *immutatio*, poate fi întâlnită mai înainte, la Vasile Alecsandri. În *Istoria unui galbân şi a unei parale*, problema stilului este înlocuită cu chestiunea financiară, după cum reiese din replica galbenului olandez: „D. Buffon, naturalistul francez, au zis că: stilul arată omul; eu zic că: *buzunarul* arată omul. El este cea mai sigură caracteristică a firei, a patimelor şi a moralului său. De pildă, buzunarul unui cheltuitor este spart; punga unui zgârcit e făcută din materie groasă şi trainică şi e legată cu nouăzeci şi nouă de noduri…”.

Şi alte spirite rafinate din cultura noastră s-au „jucat” cu celebra sintagmă. Tudor Vianu, definind stilul drept: „unitatea structurii artistice într-un grup de opere raportate la agentul lor, fie acesta artistul individual, naţiunea, epoca sau cercul de cultură”, face următoarea remarcă: „«Le style c’est l’homme», spune Buffon şi ar fi putut adăuga că [stilul] este *naţiunea, epoca* sau *cercul de cultură* căreia opera îi aparţine”[1].

Evident că şi în textele româneşti modificarea enunţului se poate face direct pe original şi nu în traducere. Justificându-şi explicaţiile în manieră atrăgătoare din dicţionarul său de expresii celebre, I. Berg declară în prefaţă: „Parafrazându-l pe Buffon, putem spune că *le style c’est l’âme*; şi în paginile acestui dicţionar vibrează într-adevăr sufletul unei epoci, sufletul luminos al unor oameni luminaţi, fiecare cu specificul, cu zestrea, cu talentul lui. Prin urmare, nici stilul nu poate fi acelaşi pentru toţi” (Berg 2003: 9).

Vom trata în final cea mai rară dintre figurile de construcţie quintiliene: *transmutatio* (permutarea). Într-un scurt eseu intitulat chiar *Omul e stilul*, Nicolae Manolescu inversează formula lui Buffon pentru a dovedi că şi

[1] Tudor Vianu, *Stilul*, în *Idem* 1968: 31. Tot o adăugare (*adiectio*) identificăm şi în titlul articolului scris de I. Isarova, *Stilul înseamnă omul şi timpul*, în „Contemporanul”, nr. 16, 1961, p. 3.

reciproca este valabilă: „Şi anume că dacă scrisul exprimă pe cel care scrie, la rândul lui, cel care scrie ia cu timpul chipul scrisului său”[1]. Demonstraţia se face în jurul lui G. Călinescu, despre care se afirmă că şi-a creat mai întâi un stil, pentru ca apoi personalitatea lui să-l copieze. Mai mult decât atât, adaugă Manolescu, „*omul e stilul* şi din unghiul lecturii. Ce ştim noi despre omul Eminescu este o proiecţie a stilului lui: melancolia, romantismul, patosul, langoarea. […] Ne-am făurit despre poetul naţional o imagine pe care o datorăm versurilor lui învăţate din clasele primare” (Manolescu 2003: 250).

3. Având un grad mare de generalitate şi bucurându-se de autoritatea unor personalităţi cu renume, citatele celebre sunt „mai universale” (dacă se poate spune aşa) decât celelalte forme ale discursului repetat, chiar şi decât proverbele, întrucât pot fi întrebuinţate cu limba proprie, în original, în texte realizate în alte limbi. Modificările lor reprezintă privilegiul minţilor creatoare, înzestrate cu *enérgeia*, ce depăşesc modelul învăţat (tradiţia), deşi, după cum afirmă neîncetat Coşeriu, faptul care suprimă o tradiţie este în acord cu tradiţia însăşi. Dar mai merită subliniat un aspect: modificările în sine nu reprezintă nimic, atâta timp cât nu este redat şi contextul care le motivează, iar contextul este românesc, creat de români. Aşadar, şi în privinţa utilizării sau modificării enunţurilor aparţinând discursului repetat, cultura rămâne universală ca obiect şi naţională prin subiect (E. Coşeriu).

[În această formă, cu prezentul titlu, articolul s-a publicat în „Limba română”, Chişinău, anul XVIII, nr. 5-6, 2008, pp. 8-12, fiind, la bază, un fragment din studiul *Forme ale discursului repetat ca tradiţii literare europene inserate în tradiţia lingvistică românească* (prezentat la Simpozionul Internaţional „Identitatea culturală românească în contextul integrării europene”, Iaşi, 22-23 septembrie 2006), apărut în volumul *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Editura ALFA, Iaşi, 2006, pp. 235-240.]

[1] Nicolae Manolescu, *Omul e stilul*, în Manolescu 2003: 249.

XIV. Despre «virtuţile stilistice» ale textului jurnalistic

0. Titlul studiului nostru este o trimitere transparentă la un capitol din cartea lui Sorin Preda, *Tehnici de redactare în presa scrisă* (vezi Preda 2006a: 43-60), capitol intitulat chiar *Virtuţile stilistice ale textului jurnalistic*. În pofida caracterului de manual (sau de curs universitar) al respectivei cărţi, este de remarcat faptul că aici se încearcă pentru prima oară (după cunoştinţele noastre) *in extenso* şi într-un capitol aparte, în literatura românească de specialitate, determinarea unui specific al textului jurnalistic din perspectiva acestor «virtuţi stilistice». În cele ce urmează ne propunem: [1] să trecem în revistă „virtuţile stilistice" identificate atât de Sorin Preda, cât şi de unii precursori ai acestuia; [2] să dovedim dacă (şi în ce măsură) „virtuţile stilistice" pe care le recomandă S. Preda sunt, într-adevăr, virtuţi stilistice – ca atare, vom apela la retorică (la cea clasică) şi la lingvistică. Chestiunea în sine nu este doar didactică (ţinând de o disciplină preocupată de predarea tehnicilor de redactare în presa scrisă) sau numai terminologică, ci chiar ştiinţifică, atâta timp cât ştiinţa este încă înţeleasă conform vechiului concept grecesc *epistéme*, adică „o activitate care stabileşte însuşi adevărul lucrurilor, şi nu o simplă organizare practică şi convenţională lipsită de sens real" (Coşeriu 1994b: 94).

1. În cartea amintită, la începutul capitolului menţionat, Sorin Preda enumeră următoarele virtuţi: *claritatea, concizia, credibilitatea, lizibilitatea, coerenţa, fluenţa, adecvarea* (după acestea adaugă şi un „etc.", lăsând, aşadar, impresia că lista poate continua), după care trece la discutarea acestora într-o anumită ordine: [a] *lizibilitatea* (uşurinţa cu care înţelegem un text); [b] *claritatea* (care seamănă, dar nu se confundă cu lizibilitatea, întrucât aceasta din urmă este o noţiune mult mai largă, obţinută printr-un cumul de procedee[1]); [c] *credibilitatea* – calitatea textului de a fi veridic (cerând coerenţă pe toate planurile: semantic, gramatical, logic argumentativ), fiind „un efect, şi nu un scop în sine" (Preda 2006a: 49); [d] *concizia* – a vorbi mult în cât mai puţine

[1] Pentru mai multe informaţii asupra lizibilităţii, vezi Severin, Tankard 2004: 130-150.

cuvinte; [e] *fluenţa* („ruda săracă a virtuţilor stilistice", „strâns legată de credibilitate" [*ibid*.: 53]). Dintre cele inventariate la început, se observă că S. Preda nu se mai referă la *adecvare*, iar *coerenţa* este inclusă în credibilitate. La nevoie, unele virtuţi pot fi suprimate: „Dacă ne gândim că textul jurnalistic se adresează unui cititor-ţintă obosit şi grăbit, devine limpede că scriitura de presă trebuie să fie simplă, clară şi incitantă" (*ibid*.: 54).

Într-o altă carte, *Jurnalismul cultural şi de opinie*, Sorin Preda, abordând „tableta de autor", afirmă că despre aceasta se crede că este „un text în care *exigenţele jurnalistice* [s.n. C.M.] obişnuite (claritate, concizie, actualitate etc.) pot fi suspendate fără nicio reţinere. Această libertate este discutabilă" (Preda 2006b: 43). O pagină mai departe, în legătură cu eseul, se precizează: „Mai libere şi mai îngăduitoare, *exigenţele stilistice* [s.n. C.M.] sunt aceleaşi pentru orice gen de opinie: claritate, concizie, credibilitate. Dintre toate, decisivă rămâne *claritatea* [s.a.]" (*ibid*.: 44). La pagina următoare, tot la eseu, este adăugată şi *actualitatea*: „Pentru ca acest tip de articol să fie găzduit de presă, trebuie ca eseul respectiv să acopere măcar o singură *cerinţă jurnalistică* [s.n. C.M.] majoră – indirect, în subsidiar, *textul trebuie să trimită la o problemă de actualitate* [s.a.]" (*ibid*.: 45).

1.1. Probabil că în lucrările lui Sorin Preda îşi vor fi găsit un ecou şi recomandările lui David Randall, din celebrul său manual (tradus la noi – într-o primă ediţie la Polirom – încă din 1998), *Jurnalistul universal* – în special cap. 14, intitulat *Stilul jurnalistic*. Importantă ni se pare o afirmaţie (asupra căreia vom reveni ulterior) din incipitul capitolului respectiv: „Toate scrierile de calitate au unele lucruri în comun. Sunt clare, uşor de citit, folosesc un limbaj proaspăt, stimulează şi distrează cititorul. Aceste lucruri sunt tot atât de valabile pentru un articol de ziar bine scris, ca şi pentru un roman bun. *Şi sunt valabile indiferent de limba în care scrieţi* [s.n. C.M.]" (Randall 2007: 231). Totodată, specialistul britanic – gazetar cu exerciţiul scrisului – consideră că, pe lângă modul în care atenţia cititorului poate fi captată imediat şi apoi întreţinută de-a lungul articolului, mai sunt necesare „alte şase *cerinţe* [s.n. C.M.]: claritatea, prospeţimea limbajului, onestitatea, precizia, adecvarea şi eficienţa" (*ibid*.: 233). Din celelalte pagini deducem că eficienţa ar fi un fel de concizie sau chiar concizia, că adecvarea se mai numeşte şi *armonizare*, adică „potrivirea dintre stilul, tonul şi ritmul articolului şi subiectul acestuia" (*ibid*.: 249), că onestitatea presupune credibilitate şi obiectivitate şi că „prospeţimea limbajului" este echivalentă cu utilizarea unui „limbaj viu".

Problema virtuţilor stilistice este atinsă în treacăt (în vol. *Stilistica presei* – 2003) şi de universitarul bucureştean Victor Vişinescu, care nu se opreşte asupra ei deloc, apreciind doar că, în cazul *ştirii* (care stă la baza tuturor genurilor gazetăreşti), „virtuţile" acesteia, aproape intacte de-a lungul vremii, sunt: *concreteţea, exactitatea, noutatea, concizia, sobrietatea şi stereotipia compoziţională* (Vişinescu 2003: 166). Concreteţea se referă, pesemne, la obiectivitate, noutatea este, desigur, chiar

actualitatea, dar „stereotipia compoziţională" nu este o virtute stilistică, întrucât ţine de organizarea articolului de presă, făcând trimitere, mai degrabă, la conceptul de *lead*[1].

Tot fără a dezvolta chestiunea, inventariind trăsăturile presei din prima jumătate a secolului al XX-lea, Luminiţa Roşca precizează: „Se impun principiile limbajului jurnalistic (*acurateţea, accesibilitatea, adecvarea stilistică, claritatea, credibilitatea*) şi se fixează limbajul tehnic al profesiei" (Roşca 2004: 43) – cu observaţia că se vorbeşte despre «limbajul jurnalistic» şi nu despre textul jurnalistic.

Un adevărat precursor în această privinţă (în literatura noastră de specialitate) trebuie socotit marele gazetar interbelic Pamfil Şeicaru, în a cărui carte, *Istoria presei* (încheiată în 1954 şi publicată postum abia în 2007, la Ed. Paralela 45) descoperim interesante observaţii legate de stilul gazetăresc, care „implică arta de a spune mult în puţine cuvinte; un talent sintetic, servit de o cultură enciclopedică de nespecialist, arta de clasificare a faptelor, o vioiciune critică şi un sigur instinct de orientare în confuzia actualităţii" (Şeicaru 2007: 138). Din suita caracterizărilor lui Şeicaru, mai selectăm câteva foarte actuale: „Uşurinţa concisă a expresiei dă o comunicativitate ideilor, decizia de a lua o atitudine dă accentul convingerii, arta de a epuiza subiectul în minimum de spaţiu înlesneşte legătura cu cititorul" (*ibid*.). Pamfil Şeicaru are şi intuiţia noţiunii de «lizibilitate» (fără a o numi ca atare): „Vocabularul folosit nu trebuie să fie excesiv de tehnic, cuvintele din convorbirea curentă pot fi transformate prin îndemânarea de a le mânui, traducând cea mai subtilă idee pe înţelesul oricui" (*ibid*.).

De altfel, pe linia recuperărilor, Pamfil Şeicaru îşi exprimă entuziasmul faţă de o „admirabilă lecţie de stil şi compoziţie gazetărească" dată de unul dintre cei mai mari jurnalişti ai Franţei, Louis Veuillot (1813-1883), care a definit „condiţiile literare" ale gazetarului: „Talentul jurnalistului constă în promptitudine, concizie şi, înainte de toate, claritate" (*apud* Şeicaru, *op. cit*.: 139). În opinia lui Veuillot, gazetarul nu trebuie să caute elocinţa, părere împărtăşită şi de Şeicaru („totdeauna se impune o frână retoricii" [*ibid*.: 141]), iar, ulterior, pe cont propriu, şi de Sorin Preda: „Cele trei defecte ale expresivităţii jurnalistice sunt: *poncifele*, *retorismul* şi *emfaza* (abuz de elemente şi figuri stilistice)" (Preda 2006a: 54).

Dar, înaintea tuturor, la 1690, pornind de la Cicero, Lucian din Samosata şi Quintilian, Tobias Peucer (autorul primei teze de doctorat din lume dedicate jurnalismului, *De relationibus novellis*)[2] a vorbit, explicit şi implicit, de necesitatea respectării aceloraşi virtuţi stilistice pe care le recomandă şi actualele

[1] Aspect foarte clar exprimat de Tobias Peucer (1690/2008: §§ XX-XXII), care deosebea *oikonomia* de *lexis*.

[2] Tobias Peucer (1660?-1696), un tânăr medic originar din Görlitz (Lusaţia de Sus – Germania), şi-a făcut studiile de medicină, de teologie şi de filozofie la Universitatea din Leipzig, luându-şi, în 1690, două doctorate – unul în jurnalism (la catedra de filozofie) şi altul în medicină. Poliglot erudit, a tradus din olandeză tratatele unor somităţi medicale ale vremii, precum Blankart şi Solingen. Se cunosc foarte puţine amănunte despre viaţa sa.

manuale referitoare la tehnicile de redactare a textului jurnalistic: *claritatea*, *concizia*, *fluenţa*, *corectitudinea, precizia* şi chiar *lizibilitatea*. Redăm, ca dovadă, doar un fragment din paragraful XXII al disertaţiei sale: „*Lexis*-ul – exprimarea sau stilul – ştirilor nu trebuie să fie nici retoric, nici poetic, fiindcă stilul retoric îl îndepărtează pe cititorul dornic de ştiri, iar cel poetic îl răscoleşte şi nici nu expune suficient de clar evenimentul. De fapt, povestitorul, ca să încânte, vrea să fie imediat înţeles. Cf. Cicero, *Despre orator*, cartea a II-a. El ajunge la acest rezultat dacă foloseşte un limbaj în parte curat, în parte clar şi succint. Cicero recomandă acest lucru în lucrarea sa *Brutus*: «*În istorie*, spune el, *nimic nu este mai dulce decît concizia clară şi corectă*». Aşadar, trebuie evitate cuvintele neclare şi o topică încâlcită. Asupra acestui lucru atrage atenţia şi Lucian în *Cum trebuie scrisă istoria* […]" (Peucer 1690/2008: 101).

1.2. Deşi practica jurnalistică respinge elocinţa specifică retoricii, se observă că instrumentarul utilizat în teorie a fost preluat şi din retorică. Lucrul acesta este firesc atunci când se vorbeşte despre facerea textului şi atâta timp cât o exigenţă a cercetării o constituie tocmai principiul tradiţiei: suntem datori să recuperăm intuiţiile bune – uneori extraordinare – ale precursorilor. În acest sens, este cazul să reamintim că pentru grecii antici retorica (*téchne retoriké*) reprezenta studiul limbajului determinat de situaţie şi de elementele ce o compun, adică vorbitorii şi interlocutorii, circumstanţele vorbirii şi obiectul despre care se vorbeşte. Justificarea o găsim şi la Aristotel (*Retorica*, I, 3, 1358b): „Căci discursul este format din trei elemente, şi anume: cel care vorbeşte, subiectul despre care el vorbeşte şi cel căruia el îi vorbeşte, iar scopul se referă la acesta din urmă, vreau să spun auditoriul". Aşadar, *retorica* era cea care se ocupa de nivelul textelor sau al discursurilor, pe câtă vreme gramatica era preocupată de tot ceea ce nu ţinea de situaţiile concrete ale vorbirii: formarea pluralului, a timpurilor verbale, a genurilor, a cazurilor etc. Retorica tradiţională, totuşi, s-a concentrat mai mult pe obiectul discursului. Fiind normativă, stabilea principiile sau tehnica (*téchne*) elaborării discursurilor (în funcţie de gen: deliberativ, judiciar, demonstrativ/epidictic).

O retorică a discursului/textului jurnalistic [precizare: discursul este activitatea, iar textul este produsul, vezi *infra*] a stat şi în atenţia profesorilor/cercetătorilor având ca obiect jurnalismul. Se remarcă, astfel, păstrarea unei legături între *téchne retoriké* şi *tehnicile de redactare în presa scrisă*. Şi nu doar cu referire la chestiunea virtuţilor stilistice, pe care le vom readuce în atenţie aşa cum le vedeau anticii[1].

De virtuţi se ocupase şi Aristotel, care atât în *Retorica* (III, 2, 1404a), cât şi în *Poetica* (22, 1458a), pusese accentul pe *claritate*. Pe aceeaşi linie, Quintilian

[1] Pentru o prezentare a conceptului de «virtute stilistică» la antici şi pentru evoluţia şi clasificarea acestor virtuţi (în special la Hermogenes din Tarsus), vezi, aici, V, 3.2.2.1.

afirma: „calităţile stilului sunt trei: corectitudinea [[1]], claritatea, frumuseţea (căci calitatea esenţială – proprietatea – cei mai mulţi o includ în frumuseţe)" (*Institutio oratoria*, I, 5)[2]. Mai semnalăm faptul că Aristotel intuise, pe cât se pare, şi conceptul modern de «lizibilitate». Vorbind despre continuitatea stilului, el preciza: „Or eu numesc *perioadă* o frază care are un început şi un sfârşit prin ea însăşi, precum şi o întindere [este] uşor de cuprins dintr-o privire. O astfel de formă este plăcută şi uşor de înţeles. […] uşor de înţeles, întrucât poate fi reţinută în memorie cu uşurinţă" (*Retorica*, III, 9, 1409a-b). Evident că lui Aristotel nu i-a scăpat nici noţiunea de «adecvare» (dacă nu cumva chiar el a inventat-o), pe care o numea *potrivire* (gr. *tò prépon*) şi care se referea la necesitatea ca stilul să fie „proporţionat cu subiectele propuse", dar şi cu interlocutorii (*Retorica*, III, 7, 1408a-b). Concizia le era cunoscută anticilor (fiind tratată şi de Aristotel, şi de Quintilian).

2. Pentru a stabili care dintre «virtuţile stilistice» inventariate în dreptul textului jurnalistic sunt într-adevăr stilistice, trebuie să apelăm la lingvistică. Cea mai bine fundamentată şi mai coerentă teorie lingvistică îi aparţine savantului român Eugeniu Coşeriu (1921-2002)[3]. De altfel, lingvistica textului pe care o dezvoltă îşi are rădăcinile în vechea retorică (vezi Coseriu 2007a: 91-92).

În concepţia sa (articulată pe gândirea lui W. von Humboldt), limbajul este, în esenţă, o *activitate productivă*. În cazul activităţilor productive (o ştim încă de la Aristotel), se deosebesc trei aspecte: activitatea ca atare (*enérgeia*),

[1] În această privinţă, vezi şi Aristotel: ἔστι δ' ἀρχὴ τῆς λέξεως τὸ ἑλληνίζειν (*Retorica*, III, 5, 1407a), afirmaţie pe care Maria-Cristina Andrieş o transpune astfel: „Principiul stilului este faptul de a vorbi *corect* [sic!] greceşte". Dar, în realitate (după cum se vede în enunţul originar), este vorba doar despre „a vorbi greceşte" (*hellēnízein*), căci, într-adevăr, nu există discurs care să nu fie, înainte de toate, într-o limbă anume (greacă, latină etc.). Aşadar, nu trebuie să confundăm aici *arché* 'principiu' cu *areté* 'virtute'. În greaca veche *arché* avea semnificaţii multiple: 'capăt, început, temei, principiu, origine, demnitate publică, stăpânire politică' etc., lucru pe care îl consemnează Aristotel însuşi, enumerând şi ilustrând în *Metafizica* sa nu mai puţin de şase accepţii ale termenului. Credem că cea de-a treia semnificaţie înregistrată de Stagirit se potriveşte cel mai bine contextului propriu amintit mai sus: „În alt sens, *principiu* înseamnă locul de unde mai întâi apare [ceva], această origine rămânând încorporată, precum chila bărcii şi temelia casei, iar la animale, unii consideră un asemenea principiu inima, alţii – creierul, alţii – oricare alt organ de acest tip." (*Metafizica*, V (Δ), 1, 1013a, în traducerea lui Andrei Cornea). În consecinţă, „faptul de a vorbi greceşte", adică *limba greacă*, reprezintă „principiul stilului" (al discursului), întrucât limba este atât structura, cât şi competenţa (*dýnamis* sau *téchne*) din cadrul limbajului, fără de care nu poate exista vorbirea. Pe de altă parte, probabil, *corectitudinea* (idiomatică) este implicită în fragmentul citat (ceea ce explică cumva completarea traducătoarei), deşi, în continuare, Aristotel pare să se refere, mai degrabă, la virtutea clarităţii.

[2] Vezi, de asemenea (*ibid*., VIII, 2, 22: „Pentru mine, prima calitate este claritatea, proprietatea termenilor, ordinea lor normală, fraza nu prea extinsă: nimic să nu lipsească, nimic să nu prisosească". Tot Quintilian era de părere că „prima calitate [a stilului] este aceea de a fi lipsit de defecte" (*ibid*., VIII, 3, 41).

[3] Numai că puţini specialişti români ştiu asta, preferându-i în continuare pe Saussure şi pe Chomsky, deşi Coşeriu – ca teoretician – le este superior. „Nimeni nu-i profet în ţara lui" este, din păcate, o afirmaţie valabilă şi în acest caz.

competenţa sau tehnica (*dýnamis*), adică „a şti să faci”, şi produsul (*érgon*). *Enérgeia* este, din principiu, anterioară oricărei tehnici (*dýnamis*), fiind creativitatea însăşi. Limbajul este *enérgeia*, funcţionând în baza unei tehnici învăţate, dar, tocmai pentru că este o activitate creatoare, depăşeşte, adesea, tehnica învăţată. Lingvistul român distinge în limbaj trei niveluri: unul *universal*, altul *istoric* şi altul *individual*, întrucât „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)” (Coşeriu 2000a: 233).

Schema coşeriană a reprezentării limbajului

puncte de vedere / niveluri	*enérgeia* **activitate**	*dýnamis* **competenţă**	*érgon* **produs**
universal	vorbire în general	competenţă elocuţională	totalitatea „vorbitului”
istoric	limba concretă	competenţă idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competenţă expresivă	„text”

Sursa: Coşeriu 2000a: 237

În consecinţă, limbajul, în totalitatea sa, îmbrăţişează toate aceste aspecte redate în tabelul alăturat, aspecte care se prezintă simultan într-un text/discurs/act de comunicare, căci ceea ce se vorbeşte este întotdeauna o limbă (româna, engleza etc.) şi se vorbeşte întotdeauna numai în discursuri. Atragem atenţia, totodată, că *a distinge* nu înseamnă ‘a separa’: obiectele se separă, iar noţiunile se disting. Nu putem separa ziua de noapte (pentru că alcătuiesc un continuum), dar putem distinge ziua de noapte. Ştiinţa are nevoie de distincţii, deoarece „a cunoaşte înseamnă a distinge” (Benedetto Croce). În cadrul «competenţei», E. Coşeriu distinge şi trei tipuri de norme corespunzătoare celor trei niveluri: la nivel universal – *congruenţa*, dată de regulile generale ale gândirii, precum şi de cele legate de vorbirea în general şi cunoaşterea lumii, la nivel istoric – *corectitudinea*, dată de sistemul de tradiţii ale vorbirii dintr-o comunitate (a şti să vorbeşti o limbă), la nivel individual – *adecvarea* (sau *tò prépon*), dată de cunoaşterea care se referă la comunicarea în anumite situaţii sau privind elaborarea discursurilor/textelor. Norma adecvării le poate suspenda pe celelalte două, iar cea a corectitudinii pe cea a congruenţei.

3. Revenind la subiectul discuţiei, constatăm că terminologia nu este unitară. Sorin Preda întrebuinţează, pentru aceeaşi noţiune, termenii „exigenţe jurnalistice”, „virtuţi stilistice/exigenţe stilistice”, „cerinţe jurnalistice”. David Randall le numeşte „cerinţe” (cf. trad. lui Al. B. Ulmanu), Pamfil Şeicaru – „condiţii literare”, Luminiţa Roşca, „principii”, iar Victor Vişinescu le consideră

pur şi simplu „virtuţi”. La şcoală se predau unele dintre noţiunile în cauză drept „calităţi (generale şi particulare) ale stilului”. De vreme ce nu toate aceste norme sunt propriu-zis stilistice, propunem să fie numite doar «exigenţe ale [producerii] textului jurnalistic».

În acest sens, cu referire la redactarea ştirilor, o observaţie cu consecinţe profitabile ar fi aceea că, spre cinstea lor, anticii făceau distincţie între calităţile stilului şi calităţile naraţiunii (chiar dacă uneori purtau acelaşi nume, cf. Quintilian, *Arta oratorică*, IV, 2, 31-65).

Ţinând seama de distincţiile coşeriene mai sus înfăţişate, vom observa, la rigoare, că:

[a] Doar *claritatea* (într-un anume sens)[1], *concizia*, *lizibilitatea*, *fluenţa* şi *precizia* (sau „exactitatea”, dacă V. Vişinescu a gândit-o întocmai aşa) sunt exigenţe/virtuţi stilistice. În schimb, *adecvarea* reprezintă norma generală a nivelului (individual), căreia i se subordonează celelalte deja menţionate.

[b] *Corectitudinea* ţine de un alt nivel (cel istoric), fiind norma limbii istorice (bunăoară, a limbii române), limbă ce cunoaşte varietate internă (din punct de vedere spaţial, socio-cultural, stilistic). Norma limbii literare (adică a limbii comune, situată deasupra diferenţelor dialectale, sociale etc.) se numeşte «exemplaritate». La aceasta se referă specialiştii când recomandă o exprimare corectă.

[c] Exigenţe precum *actualitatea, credibilitatea, obiectivitatea* şi chiar *claritatea* (într-un alt sens) ţin de norma congruenţei (la nivel universal), adică de cunoaşterea lucrurilor, de experienţa pe care o avem în legătură cu lumea în care trăim. În funcţie de ceea ce ştim, vom judeca o ştire ca fiind actuală, credibilă, iar o relatare ca fiind obiectivă (căci a fi obiectiv, după Platon, înseamnă „să spui lucrurile aşa cum sunt”). Credibilitatea sau *verosimilul* (= ‘în conformitate cu aşteptarea noastră’) caracterizează şi textele literaturii artistice, adică limbajul poetic (*logos poietikós*, la Aristotel), dar acesta nu este interesat de distincţia dintre adevăr şi fals sau dintre existenţă şi non-existenţă (prezente în *logos apophantikós*, limbaj propriu ştiinţei). În schimb, limbajul publicistic ţine de *logos pragmatikós* (concept aristotelic, de asemenea)[2].

4. În concluzie, vom spune că limbajul (verbal, cf. lat. *verbum* ‘cuvînt’) este cel care structurează realitatea şi prin intermediul căruia cunoaştem lumea. De aceea, este normal să aflăm „informaţiile” din texte sau discursuri, însă avem datoria să deosebim ceea ce aparţine fiecărui nivel al limbajului şi, implicit, fiecărui tip de competenţă. David Randall are dreptate când susţine că «cerinţele» recomandate „sunt valabile indiferent de limba în care scrieţi” (v.

[1] Pentru justa caracterizare a clarităţii, vezi Coseriu 1992a: 249. Dacă ea se referă la limpezimea gândirii, atunci ţine de norma congruenţei (aparţinând nivelului universal).

[2] La Aristotel (în *Peri hermenias*) se spune că, la origine, tot limbajul semnifică ceva – este *logos semantikós*. Prin determinări ulterioare se ajunge la *logos apophantikós*, *logos poietikós* şi *logos pragmatikós*.

supra, 1.1.). Într-adevăr, cu excepţia corectitudinii (idiomatică prin excelenţă), toate celelalte exigenţe se aplică fie vorbirii în general (*actualitatea, credibilitatea, obiectivitatea*)[1], fie unui anumit tip de text alcătuit în baza unei tradiţii (cel jurnalistic, bunăoară), virtuţile stilistice autentice încadrându-se în competenţa expresivă.

Cele consemnate de noi aici – nişte „însemnări" – nu au nicidecum pretenţia exhaustivităţii, fiind susceptibile de dezvoltări ulterioare. Deşi apreciem ca binevenită iniţiativa unor specialişti de a justifica specificul textului jurnalistic pornind de la virtuţile stilistice, să luăm aminte la faptul că discursurile, ca fapte omeneşti intenţionale, nu se pot defini prin structura lor [expresivă] (ce constituie *cauza* lor *materială* – este şi cazul acestor virtuţi stilistice), ci numai prin *cauza finală*, determinantă în activităţile umane[2]. În cultură, structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea şi nu invers[3].

Ca atare, încheiem cu următorul exemplu: Pentru a demonstra că regulile elaborării unei ştiri se întâlnesc şi în literatură, Coşeriu făcea trimitere la un umorist italian care a aplicat celebrele întrebări („pentagonul interogativ" al jurnaliştilor) la primele trei versuri din *Divina Commedia* a lui Dante: „Nel mezzo del camin di nostra vita" (Când?), „mi ritrovai per una selva oscura" (Cine? [pers. I] + Ce? + Unde?), „ché la diritta via era smaritta" (De ce?) [Coseriu 1992a: 185].

---

[1] Cf. şi maximele conversaţionale ale lui H.P. Grice.

[2] Coseriu 1990b: 91. Pentru aplicarea cauzelor aristotelice la problema limbajului, vezi Coşeriu 1996a: 90 şi 1997a: 176-177. Dacă prin „cauză" se înţelege 'orice, prin care ceva se produce (ajunge să fie), se modifică sau se anulează (încetează să mai fie)', atunci putem fi de acord cu Aristotel, care distinge (în *Physica*, II, 3 şi II, 7) patru „cauze": [1] *cauza eficientă* sau *motorul proxim* – cea care face sau produce ceva, adică agentul ca atare ori autorul acţiunii; [2] *cauza materială* sau *materia* – cea cu care se face ceva: [3] *cauza formală* sau *esenţa* – ideea a ceea ce se face; [4] *cauza finală* – cea în vederea căreia se face ceva (cf. Coşeriu 1997a: 176). În activităţile omeneşti, caracterizate prin intenţionalitate, cauza finală (sau finalitatea/scopul) este determinantă, constituind *raţiunea* prin care *motorul proxim* face ceea ce face. De pildă – ca să amintim exemplul lui Aristotel –, o casă nu s-ar putea realiza fără material şi fără anumite condiţii externe, însă nu acestea constituie raţiunea casei. Casa există pentru că omul o creează *pentru ceva*, aşadar, cu un anumit scop. Prin urmare, casa nu este „produsul" unei necesităţi fizice, exterioare omului însuşi.

[3] Deşi, în teza de doctorat a lui Tobias Peucer, la Aristotel se face trimitere o singură dată (şi atunci la „a doua mână", prin intermediul lui Diogene Laertios), este curios cum de niciun comentator (din cei pe care i-am consultat, nici chiar Coşeriu) nu a observat şi influenţa Stagiritului în structurarea disertaţiei respective! Or, Peucer pune pe „ordinea de zi" a lucrării sale şi cauzele aristotelice (cauza eficientă, cauza materială, cauza formală şi cauza finală), uşor de recunoscut încă din sumar: ***causa*** *illarum* ***efficiens*** (§9), ***materia*** *novellarum* (§15), ***forma*** *novellarum* (§20), ***finis*** *novellarum* (§23). La rigoare, două treimi din teză discută şi dezvoltă tocmai aceste chestiuni. Probabil că autorul nu a mai făcut referire la Aristotel, fiindcă tratarea unor asemenea probleme reprezenta o exigenţă a cercetării academice fixată prin tradiţie la Universitatea din Leipzig (mai ales în catedra de filozofie, unde a fost susţinută teza cu pricina).

Addenda

Pentru o mai bună caracterizare a discursului jurnalistic, încercăm să rezumăm, în cele ce urmează, anumite paragrafe esenţiale din două lucrări (*Información y literatura* şi *Periodismo e historia*) în care Eugeniu Coşeriu determină specificul acestuia prin raportare la discursul literaturii, respectiv al istoriei.

[**1**] După ce face o critică îndreptată împotriva unor lingvişti notorii precum Charles Hockett, Roman Jakobson sau Teun van Dijk, care au eşuat în încercările lor de a arăta în ce constă esenţa discursului literar, Coşeriu prezintă apoi viziunea sa în legătură cu această temă. [O redăm numai sub forma unor teze, renunţând (din economie) la numeroasele exemple.]

[a] Trebuie precizat, mai întâi, că discursurile, ca fapte omeneşti intenţionale, nu se pot defini prin structura lor (ce constituie *cauza* lor *materială*), ci numai prin *cauza finală*, hotărâtoare în activităţile umane. În cultură, structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea şi nu invers.

[b] Spre deosebire de discursul literar, discursul informativ are finalitate exterioară sau instrumentală: trebuie să comunice informaţii (în calitate de cunoştinţe despre lucruri) cuiva. În schimb, discursul literar are o finalitate internă – opera literară este finalitatea însăşi.

[c] Datorită finalităţii sale externe, discursul informativ vorbeşte despre ceva care există în realitate. Discursul literar, din contră, nu vorbeşte despre lume, ci creează o lume; nu „informează", ci „face".

[d] În discursul informativ, sensul coincide cu semnificatul şi desemnarea, pe câtă vreme în cel literar sensul nu coincide cu acestea (adesea, nu se revelă prea uşor, fiind nevoie de hermeneutică).

[e] Subiectul vorbitor al discursului informativ este un subiect empiric. Un jurnalist, de pildă, scrie despre fapte particulare, adresându-se unor indivizi empirici particulari. Subiectul operei literare (scriitorul) este întotdeauna subiectul universal, care-şi asumă o responsabilitate (spunând „aşa trebuie să se scrie!").

[f] „Situarea" [=plasarea] subiectului unui discurs informativ este întotdeauna o situare istorică determinată, în timp ce situarea subiectului universal al operei literare este eternă – pentru ca opera să aibă valoare estetică, este necesar ca ea să fie *asituaţională*.

[g] În discursul informativ, subiectul se orientează cu necesitate către cineva pentru a transmite informaţia. În opera literară, subiectul acesteia nu se îndreaptă către cineva anume. *Iliada* nu este o comunicare cu cineva/către cineva, ci un mod universal de a fi – pentru toată umanitatea şi pentru toate epocile.

[h] Informarea este mereu un act politic şi social, adică un act de responsabilitate publică. Literatura nu este aşa ceva, pentru că nici nu-şi propune un atare lucru (neservind Statul, nu-i era utilă nici lui Platon în Republica sa).

[i] În sfârşit, atât discursul informativ, cât şi discursul literar au o dimensiune etică. Imperativul categoric al informării este să comunice informaţia în mod obiectiv (când se prezintă ca ficţiune, nu constituie literatură, ci dezinformare). Etica literarului este mai complexă, întrucât obligă subiectul empiric să apară ca subiect universal, adică să nu cedeze tentaţiilor de tot felul ce ar putea veni dinspre cititori (Coseriu 1990b: 91-99)[1].

***

[**2**] În prima parte a conferinţei sale *Periodismo e historia*, Coşeriu se ocupă de teza lui Peucer, după ce, în prealabil, stabileşte că „jurnalismul este istorie în sincronie, istorie sincronică şi, tocmai de aceea, istorie în mod necesar parţială şi provizorie" (Coseriu 1992b: 102). Ca atare, dându-i dreptate lui Peucer în mai multe privinţe (dar nu întru totul), Coşeriu abordează mai întâi problema identităţilor dintre relatarea jurnalistică şi cea istorică.

[a] De pildă, este de acord cu faptul că, în ceea ce priveşte structurile interne şi externe ale textelor, există identităţi între cele două tipuri de relatări. Diferenţe se pot înregistra, totuşi, în cazul relevanţei evenimentelor. Aşadar, se aplică aceleaşi norme şi în privinţa narării evenimentelor (este dat, alături de altele, exemplul lui Herodot), şi cu referire la celebrele întrebări ale lui Lasswell (consfinţite, de fapt, de retorica antică). Mai mult decât atât, fără îndoială, jurnalismul serveşte ca sursă de informare pentru istorie, mai ales când reporterii sunt martori la faptele petrecute.

[b] Mai interesante sunt deosebirile, dintre cele două forme, pe care le sesizează Coşeriu. În primul rând, istoria, ca ştiinţă a individualului, se caracterizează prin obiectivitate, pe câtă vreme jurnalismul (ce are în vedere, frecvent, mai mult publicul decât obiectul relatării) este o ştiinţă incipientă, care nu merge până la ultimele justificări în privinţa faptelor la care se referă. În consecinţă, jurnalismul (ştirilor) este o poliistorie incipientă şi, totodată, pragmatică (*ibid*.: 107), căci punctul de vedere al ziarului este ancorat în centrul în care se publică: un oraş, o regiune, un stat. Mai mult decât atât, jurnalismul vizează actualitatea evenimentelor recente, în vreme ce – oricât ar părea de paradoxal – istoria nu are ca obiect trecutul, ci prezentul sau viitorul în raport cu un moment anterior. Aşadar, în cazul acestuia este nevoie de o detaşare în timp: nu poţi vorbi, ca istoric, despre Războiul de o Sută de Ani atunci când este încă în desfăşurare[2].

[c] Nu în ultimul rând, istoria (ca orice ştiinţă) nu poate prevedea, întrucât nu posedă *necesitatea* specifică obiectelor naturale. Istoricul poate vorbi doar despre posibilităţi. În schimb, jurnalistul trebuie să-şi asume riscul de a prevedea,

[1] Cum ar fi, bunăoară, să scrie literatură angajată politic.

[2] Coşeriu aminteşte, în acest sens, şi o anecdotă: un cavaler îi răspunde soţiei, care-l întrebase unde se duce: „Mă duc la Războiul de o sută de ani". Asemănătoare este şi o alta, citată tot de Coşeriu: alarmat de zgomotul de afară, un rus iese în stradă şi, la întrebarea „Ce se întâmplă?", cineva îi răspunde: „Cum, nu ştii?! E Revoluţia din Octombrie!".

cumva, tocmai prin faptul că-şi alege ştirile şi le apreciază ca relevante sau irelevante. Şi adesea vorbeşte despre posibilităţi care nu se realizează niciodată (*ibid*.: 110).

[Cu titlu identic, această lucrare (la bază, o comunicare susţinută la Sesiunea Ştiinţifică Anuală *Mass media, Comunicare şi Comunitate* (Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării, Bucureşti, 23 mai 2008) a fost publicată în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi" (serie nouă), secţiunea III e, Lingvistică, tomul LIV, 2008, pp. 209-217, fiind reprodusă întocmai şi în „Limba română", Chişinău, anul XX, nr. 5-6, 2010, pp. 73-81; *Addenda* reprezintă un fragment din studiul *Despre jurnalism şi limbaj jurnalistic din perspectiva tradiţiei*, cu care am postfaţat textul lui Tobias Peucer, *De relationibus novellis/Despre relatările jurnalistice* (editor: Cristinel Munteanu), Editura „Independenţa Economică", Piteşti, 2008, pp. 125-158.]

XV. Despre caracterul motivat al numelor proprii din opera literară

0. Studiul nostru încearcă să determine dacă (şi în ce măsură) numele unor personaje – în special din literatura română – sunt motivate[1], altfel spus dacă există vreo legătură între numele unui anume personaj şi caracterul său, înfăţişarea sa fizică ori destinul său. Ideea ne-a venit în momentul în care, parcurgând un dicţionar de personaje literare[2], am constatat că explicaţiile cu privire la numele acestor personaje lipsesc aproape cu desăvârşire. Excepţie fac unele nume din opera lui Caragiale.

În învăţământul altor ţări de cultură, în predarea literaturii[3] se acordă o mai mare atenţie semnificaţiei, conotaţiei sau simbolisticii numelui unui personaj în raport cu sensul/sensurile operei literare. Acest aspect nu i-a scăpat lui Eugeniu Coşeriu, care, în *Lingvistica textului* (*Textlinguistik*, Tübingen, 1980), apreciază că semnificatul numelor proprii din textele literare reprezintă un subiect ce merită aprofundat[4].

1. Pentru început, precizăm că în civilizaţiile arhaice acţiona o regulă potrivit căreia fiinţa purtătoare de nume trebuia să se identifice cu numele său. Oamenii primeau curând după naştere un nume în funcţie de ceea ce părinţii sau conducătorul obştii îi doreau nou-născutului pentru viitor ori în funcţie de vreun

---

[1] «Nume motivat» înseamnă, de fapt, că raportul dintre nume şi personaj este motivat.

[2] Constanţa Bărboi, Iustina Itu (coord.), *Dicţionar de personaje literare*, Braşov, 1987. Ulterior am consultat şi alte astfel de lucrări, cu acelaşi rezultat.

[3] Bunăoară, la editura britanică Express Publishing (specializată în manuale şi cărţi didactice) sunt publicate variante prescurtate şi mai facile din clasicii literaturii engleze, urmate de exerciţii, teme de discuţie etc. În cazul romanelor lui Charles Dickens, am observat că unele întrebări vizează tocmai analiza numelor de personaje (şi asta la nivel de gimnaziu!), elevilor cerându-li-se să constate dacă există legături între personaje şi numele lor: vezi, de exemplu, Charles Dickens, *A tale of two cities* (retold by Jenny Dooley), Express Publishing, 2006, pp. 146-147.

[4] Vezi Coseriu 2002a: 155. La doi scriitori, cu precădere, înregistrează Coşeriu o tendinţă evidentă de a utiliza numele ca mijloc expresiv: Charles Dickens şi Thomas Mann – la amândoi poate fi observată preferinţa pentru numele analizabile din punct de vedere etimologic.

eveniment care îi marca venirea pe lume sau cu referire la vreo particularitate fizică[1] etc. De asemenea, prin nume, persoana putea primi şi un ocrotitor din rândul celor care au sacralizat numele, fie prin martiriu, fie prin fapte eroice. Multe nume de botez s-au transmis ca nume de familie (*cognomen*), întrucât s-au moştenit de la părinţi[2] sau rude. De la Quintilian aflăm că analiza etimologică a numelor proprii constituia o preocupare pentru cei antici, îndeosebi pentru retori: „Profesorul destoinic şi subtil, aşa cum îl văd eu, va cerceta originea numelor" (*Arta oratorică*, I, 4, 25)[3].

O bună dovadă că în vechime numele păreau a fi foarte potrivite o constituie *Biblia*. Patriarhul Isaac se chema aşa pentru că mama sa, Sara, *a râs* (*yţha'k*) la auzirea promisiunii că va naşte un fiu la bătrâneţe. Povestea numelui lui Iacov este şi mai interesantă. Din *Vechiul Testament* aflăm că el s-a născut „ţinându-se de călcâiul lui Esau". Când va creşte, îl va înşela de două ori pe Esau şi o dată pe tatăl său, Isaac, obţinând fraudulos binecuvântarea părintească cuvenită primului născut. Etimologia numelui *Iacov* (sau *Iacob*) evocă perfect destinul deţinătorului, căci în ebraică *aqeb* semnifică tocmai 'călcâi', dar provine din radicalul *aqab* care, pe de o parte, înseamnă 'a veni pe urmă', pe de altă parte, 'a înşela' (cf. Ionescu 2001).

2. Astăzi, în general, criteriul alegerii numelor este cel al sonorităţii, puţini dintre cei care fac alegerea gândindu-se la semnificaţie şi la personalitatea de mâine a progeniturii. Dar în literatură cum se petrec lucrurile? Să fie numele motivate ca şi la antici? Aşa s-ar părea, dacă acceptăm cele spuse de Ion Rotaru: „În viaţa de toate zilele nu există nicio legătură cauzală între nume şi caracterul omului. În artă însă potrivirea numelui pe caracter e obligatorie" (Rotaru 1996: 174). Afirmaţia criticului trebuie privită cu unele rezerve, fiindcă este o exagerare atunci când se referă la întreaga artă literară[4]. Mai mult decât atât, ea i-a fost prilejuită de discuţia numelor personajelor lui Caragiale din capitolul dedicat Junimii, din istoria sa literară, inspirându-se dintr-un faimos studiu al lui G. Ibrăileanu, studiu pe care îl vom supune şi noi atenţiei (vezi *infra*).

---

[1] Vezi, de pildă, *Aleksandros* < gr. *alexo* 'a apăra' + *andros* 'bărbat, om' (deci, 'care îi apără pe oameni') sau *Marcellus*, hipocoristic pentru *Marcus* ('dedicat lui Marte', deci 'războinic') sau *Heléne* < gr. *hele* 'strălucire solară' sau *Paul(l)us* < lat. *paul(l)us* 'mic' ş.a.m.d.

[2] Bunăoară, *Cicero* vine de la *cicer*, desemnând în latină 'bob de năut'. Lui Marcus Tullius Cicero i s-a transmis acest cognomen de la un strămoş, împreună cu excrescenţa facială care generase numele în cauză.

[3] Vezi ediţia românească: M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică* (traducere de Maria Hetco), vol. I-III, Editura Minerva, Bucureşti, 1974. Discuţii interesante privind modul în care nou-născuţii îşi primeau numele se găsesc, tot la Quintilian, în I, 4, 25-26. De asemenea, se precizează că numele cuiva putea reprezenta un motiv de atac sau de ironie într-un proces. Cicero obişnuia să glumească pe seama adversarilor folosindu-se de numele acestora (v. Quintilian, *Arta oratorică*, V, 10, 30-31, dar şi VI, 3, 53). La fel procedase anterior, la greci, Demostene (vezi Hermogenes, în Wooten 1987: 98.). De altfel, şi Aristotel consemnează această practică a jocurilor de cuvinte pe baza numelor (*Retorica*, II, 23, 1400 b).

[4] Vezi şi Aristotel, *Poetica*, IX, 1451 b.

2.1. În ceea ce ne priveşte, ne vom mulţumi să declarăm deocamdată că, în literatură, *in genere*, numele *nu sunt întâmplătoare*[1], şi nicidecum să susţinem că sunt potrivite obligatoriu pe caracter. Unele sunt chiar nepotrivite, numai că nepotrivirea are şi ea rostul ei, nu este aleatorie. De exemplu, încă de la Platon, din dialogul *Cratylos*, aflăm cum personajul cu acelaşi nume, îşi bate joc de un alt personaj, Hermogenes, pe motiv că numele nu i-a fost bine pus. Nedumerirea dispare când suntem lămuriţi că *Hermogenes* înseamnă 'cel care este zămislit de Hermes'. Având în vedere că Hermes este, printre altele, şi zeul inteligenţei şi că Hermogenes, pe cât se pare, nu strălucea prin agerimea minţii, se vădeşte că numele nu îi evocă adevărata natură.

2.2. Tot în legătură cu nepotrivirea de nume, redăm o convingătoare analiză a filologului Andrei Cornea făcută numelui lui Romeo din tragedia *Romeo şi Julieta* de W. Shakespeare (Cornea 2002: 11-15). Din textul shakespearian reiese clar că Julieta declară război identităţii sociale a iubitului ei, căci ea este o Capulet, el un Montague iar familiile lor se duşmănesc: „...Ce-nseamnă Montague? Nici braţ/Nici mână, nici picior, nici chip, nici altă/Bucată dintr-un om. Alt nume ia-ţi! Ce-i numele?...". Dar mai departe spusele Julietei devin ciudate. Ea începe să se refere nu la numele de familie, ci la numele de botez, la *Romeo* care, şi acesta, îi este duşman: „La fel şi el: de nu-l mai chem Romeo,/Tot fără de cusur şi drag rămâne/Şi-atunci, Romeo, leapădă-al tău nume,/Căci nu-i crâmpei din tine... (*which is no part of thee*)". De unde vine credinţa Julietei că numele *Romeo* stă în calea iubirii ei? De la faptul că *Romeo* este italienizarea cuvântului greco-bizantin *Rhomeos* care înseamnă 'roman' (*Julieta* este, în ultimă instanţă, tot nume roman, căci e un diminutiv de la *Julia*), provenind de la *Roma*, termen care, citit invers, dă *Amor*. Aşadar, *Roma* este antiteza, contrariul Amorului. De altfel (detaliu neconsemnat de A. Cornea), şi replica lui Romeo conduce la aceeaşi interpretare: „Call me but *love,* and I'll be new baptized;/Henceforth I never will be Romeo" („Numeşte-mă *iubire* [s.n.] doar, şi printr-un nou botez/Nicicând nu voi mai fi Romeo"). „Nepotrivirile" acestea, în spatele cărora stă, desigur, scriitorul, fac ca astfel de nume să fie ironice.

3. Îndreptându-ne către literatura română în căutarea numelor motivate, ar trebui să începem cu basmele. Constituind o specie veche de când lumea, de-o seamă cu miturile, ele conservă acest procedeu de a denumi în acord cu natura fiinţei. În basmele populare numele sunt cât se poate de clare, exprimând ceea ce sunt sau ceea ce fac personajele: Făt-Frumos, Strâmbă-Lemne, Sfarmă-Piatră, Statu-Palmă-Barbă-Cot (ori Piticot), Muma Pădurii, Sărăcia, Prostia etc. Mai obscur, ca origine[2], se dovedeşte a fi numele Ileana Cosânzeana/Cosângeana ce

[1] Aspect valabil mai ales în cazul personajelor care deţin un rol important în economia operei literare.

[2] Într-un basm de Petre Ispirescu, eroul se numeşte *Ţugulea*. Numele poate veni de la un regionalism rar, *ţugule* 'om prost', dar nu prea se potriveşte. Mai degrabă el provine de la *ţugui*

desemnează personajul feminin mitic (divinitate florală), idealul lui Făt-Frumos. Numele ei ar putea fi o amintire a Sfintei Elena, mama lui Constantin (dacă se admite o formă **Helena Co(n)s(t)antiana* [cf. Ciorănescu 2001: 244] care s-a contaminat ulterior cu *Sânziana*[1]).

În basmul cult lucrurile stau întrucâtva altfel şi în privinţa numelor, fiindcă uneori intervin subtilităţile. De pildă, în *Făt-Frumos din lacrimă*, Eminescu foloseşte un nume bizar pentru lumea poveştilor noastre: *Genarul*. Etimologic, termenul se justifică prin italianul *Genaro* 'Ianuarie'[2] (cf. şi Sf. Ianuarie [Genaro], martir născut în Neapole), însă nici etimologia, nici personalitatea sacră evocată (deşi în basm apar Dumnezeu şi Sf. Petru) nu explică statutul personajului. Textul sugerează o altă soluţie etimologică – am spune personală – a lui Eminescu. Se poate susţine că Genarul este denumirea poetică a obsesiei lui Eminescu pentru *ochi*, obsesie personificată. Genarul are o uitătură puternică şi încruntată ce hipnotizează („fata se uită mult în ochii tatălui său [...], uitase tot ce-i spusese tată-său"). În latină, genitivul plural al substantivului *gena* (semnificând 'geană, ochi[3], pleoapă, orbită') este *genarum*[4]. Iată şi fragmentul ce justifică o atare ipoteză: „Norii cerului înmărmuriră şi se făcură palat sur şi frumos, iar din două *gene* de nouri se vedeau doi *ochi* albaştri ca cerul, ce repezeau fulgere lungi. Erau *ochii* Genarului, exilat în împărăţia aerului".

S-a spus despre Creangă că „este atât de realist, încât unele dintre poveştile lui sunt aproape lipsite de miraculos" (G. Ibrăileanu). Personajele par nişte ţărani din Humuleşti şi numele lor reflectă acest aspect: Dănilă are şi numele-poreclă Prepeleac, fiindcă singurul lucru din gospodăria sa pe care se pricepuse să-l facă era un *prepeleac* ('par cu crăcane scurte în care se atârnă oalele'); Ivan se mai cheamă şi *Turbincă*, de la buclucaşa sa traistă.

Creangă se amuză când îşi botează personajele şi este capabil de subtilităţi onomastice. Pe dracul ce îl slujeşte pe Stan Păţitul s-a gândit să-l numească tocmai Chirică! Dacă-i potrivit numele sau nu, ne-o dezvăluie următorul fragment: „– [...] Şi cum te cheamă pe tine?/− Tot Chirică mă cheamă./− Măi, parpalecule, nu cumva *eşti botezat de sfântul Chirică Şchiopul, care ţine dracii*

'vârf' (cf. Iordan 1983), ceea ce face ca numele să capete sensul de 'căpetenie', cum s-a întâmplat şi cu o serie de nume pantracice de tipul *Mocas, Mocazia, Mucaporis, Mucatralis* etc., care au la bază un formant (*muca* sau *moca*) cu semnificaţia generală de 'vârf; cap, căpetenie', formant care, potrivit specialiştilor (vezi Dumistrăcel 2001: 242-252) a supravieţuit în cuvântul *muc* (*mucul* lumânării, *mucul* cânepii etc.), care a dat apoi şi **mucure* > *mugure*.

[1] De la Iana Sânziana (< *Sancta Diana*), personaj desemnând o zână sau o zeiţă astrală, o Selene (cf. Kernbach 1995: 252).

[2] Vezi Constantinescu N.A. 1963: 304 şi Bălan-Mihailovici 2003: 265.

[3] Sens mai ales poetic, după cum găsim la Ovidiu: *fixis in tua membra genis* „cu ochii pironiţi asupra ta" (*apud* Guţu 2003: 565).

[4] Versurile următoare constituie cel puţin o dovadă că lui Eminescu sonoritatea genitivului de acest tip nu-i era străină: „Cu murmurele lor blânde, un izvor de *horum – harum*/Câştigând cu clipoceală *nervum rerum gerendarum*" (*Scrisoarea II*).

de păr?/− Nu-l ştiu pe acela, dar Chirică mă cheamă./−Apoi, despre mine, fie oricine ţi-a fi nănaş, dar ştiu c-a nemerit-o bine, de ţi-a pus numele Chirică: pentru că eşti un fel de vrăbioiu *închircit* [s.n.]".

Dar numele *Stan Păţitul* (anunţat din titlu) este motivat? De bună seamă, de vreme ce în finalul basmului personajul zice: „– Ia păziţi-vă mai bine treaba şi nu-mi tot spuneţi cai verzi pe păreţi, că eu sunt Stan păţitul!". De fapt, subtilitatea constă în aceea că pe Stan îl cheamă şi Ipate („de la o boală ce am avut, când eram mic, mi-au schimbat numele[1] din Stan în Ipate, şi de atunci am rămas cu două nume"). *Ipate* (sau *Ipatie*) este un nume creştin al Bisericii răsăritene provenind din adj. gr. *ypatos* 'suprem', atribut al consulilor romani, peste care s-a suprapus însă participiul trecut al verbului *pathaino* 'a păţi', adică *pathes* 'păţit'. Creangă a exploatat această asemănare fonetică (cf. Bălan-Mihailovici 2003: 295).

Problema numelui se pune îndeobşte în *Povestea lui Harap-Alb*. S-a arătat că numele feciorului de crai, *Harap-Alb* (dat de Spânul), este oximoronic şi potrivit cu destinul şi esenţa sa, ilustrând conceptul eliadesc de *coincidentia oppositorum*. Spânul este foarte convins că i-a dat un nume elocvent: „– De-acum înainte să ştii că te cheamă Harap-Alb; aista ţi-i numele, şi altul nu". Asistăm la o adevărată sărbătoare onomastică atunci când Harap-Alb face eforturi de a da nume corespunzătoare (e şi aceasta o probă) tovarăşilor săi de drum, nişte monştri simpatici şi vrednici de toată mirarea. De exemplu: „Poate că acesta-i vestitul Ochilă, frate cu Orbilă, văr primare cu Chiorilă, nepot de soră lui Pândilă, din sat de la Chitilă, peste drum de Nimerilă. Ori din târg de la Să-l-caţi, megieş cu Căutaţi şi de urmă nu-i mai daţi. Mă rog, unu-i Ochilă pe faţa pământului..."; sau „– Dar oare pe acesta cum mama dracului l-a mai fi chemând?/− Zi-i pe nume, să ţi-l spun, răspunse atunci Ochilă, zâmbind pe sub musteţe./− *Dar te mai duce capul ca să-l botezi*? Să-i zici Păsărilă, nu greşeşti; să-i zici Lăţilă... nici atâta; să-i zici Lungilă... asemene; să-i zici Păsări-Lăţi-Lungilă, mi se pare că e mai potrivit cu năravul şi apucăturile lui, zise Harap-Alb, înduioşat de mila bietelor paseri. Se vede că acesta-i vestitul Păsări-Lăţi-Lungilă, fiul săgetătorului şi nepotul arcaşului; brâul pământului şi scara ceriului; ciuma zburătoarelor şi spaima oamenilor, că *altfel nu te pricepi cum să-i mai zici* [s.n.]". Iată cum Harap-Alb devine un creator de nume, adică un *onomatourgos*, cum ar spune Platon în dialogul *Cratylos*. Onomaturgii „nu pot fi oameni de rând" (Cratylos, 401b) şi ei sunt cei care se străduiesc să instituie numele după firea lucrurilor (Cratylos, 391a)[2]. Aşadar, Harap-Alb începe să-şi dezvăluie adevărata esenţă (căci, vorba lui Călinescu, „omul de soi se vădeşte sub orice strai").

[1] Practică magică pe care o vom regăsi şi în *Baltagul* lui Sadoveanu.

[2] În această ordine de idei, un citat din cartea profesorului Ioan S. Cârâc este semnificativ: „Existenţa unui legiuitor în materie de limbaj, a unui creator de nume, poate părea astăzi neştiinţifică, dar nu trebuie să uităm că şi astăzi cei care pun poreclele, creatorii de eroi literari,

Personajele slab conturate (fraţii lui Harap-Alb, verişoarele sale) nu primesc nume, şi pe drept cuvânt. S-ar zice, totuşi, că fata împăratului Roş ar merita şi ea un nume mai acătării. Lucrul nu se întâmplă, întrucât apelativul *fata împăratului Roş* este suficient pentru a o uniciza (şi aceasta este funcţia de bază a numelui). Ea este singura fiică, „bucăţică ruptă tată-său în picioare, ba încă şi mai şi" (după cum o descrie Gerilă), a unui împărat cu totul singular („*doar unu-i împăratul Roş*, vestit prin meleagurile aceste pentru bunătatea lui nemaipomenită şi milostivirea lui cea neauzită"). De altfel, ea este *fata frumoasă* („frumoasă de mama focului"), după cum Harap-Alb este *fătul frumos* (verişoarele îl descriu ca având „o înfăţişare mult mai plăcută" decât a Spânului).

4. Pentru analiza numelor personajelor literare, deschizător de drumuri şi punct de reper rămâne Garabet Ibrăileanu cu al său remarcabil studiu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale* („Viaţa Românească", 1926, nr. 12)[1]. Acesta susţinea că „în literatură personagiul trebuie să se nască odată cu numele care convine naturii fizice şi morale", observând că la Caragiale numele seamănă, prin ele însele, cu personajele, dau impresia că fac parte din ele. De asemenea, criticul aminteşte faptul că la Alecsandri procedeul era „copilăros", deoarece se afla într-un stadiu copilăresc al literaturii; el pe escroc îl numea Pungescu, pe demagog Răzvrătescu etc., pe câtă vreme Caragiale procedează artistic, mulţumindu-se să sugereze.

4.1. Până să menţionăm şi alte idei judicioase ale lui Ibrăileanu, trebuie să precizăm că procedeul numelor ce caracterizează personajul se găseşte şi înainte de Alecsandri. S-ar cuveni amintit Dimitrie Cantemir cu a sa *Istorie ieroglifică*, vastă scriitură cu cheie în care autorul este *Inorogul*, Constantin Brâncoveanu este *Corbul* iar Mihail Racoviţă este *Struţocămila*, care nu este nicidecum un „animal himeric" (G. Călinescu), cum s-a crezut şi încă se mai crede, ci chiar struţul, uriaşa pasăre africană numită pe greceşte *Strouthokamelos*, adică „Vrabiocămila", de vreme ce gr. *strouthos* înseamnă 'vrabie' (Cornea 2002: 42).

O tratare aparte ar merita numele din subsolul critic al *Ţiganiadei* lui Ion Budai Deleanu, subsol ce se constituie într-un veritabil teatru al receptării epopeii, pe niveluri de cititori, în număr de peste treizeci: Idiotiseanul, Simpliţian, Musofilos, Dubitanţius, Filologos, Onochefalos, Mândrilă, Adevărovici, Arhonda Suflănvânt, Chir Criticos, Coantreş, Părintele Evlavios etc. Dar şi numele deosebit de expresive, din punct de vedere fonetic, ale ţiganilor prezintă interes: Parpangel, Romica, Titirez, Găvan, Parnavel, Ghiolban etc.

4.2. Revenind la studiul lui Ibrăileanu, vom mai reţine că în literatură „numele, chiar numai prin sonoritate, fără să mai vorbim de imixtiunea asociaţiilor de idei, nu sunt indiferente din punctul de vedere al calităţii lor". Că

creatorii denumirilor ştiinţifice [...] nu sunt altceva decât onomaturgi" (Cârâc 2003: 46). Vezi şi Dumitriu 1986: 324 şi 328.

[1] Vezi Garabet Ibrăileanu, *Pagini alese* (vol. II), ESPLA, Bucureşti, 1957.

aşa stau lucrurile în dramaturgie şi în proza scurtă, ne-o dovedeşte Ibrăileanu, cu lux de amănunte, pe opera comică a lui Caragiale, unde „numele e o însuşire mai esenţială a personagiului, decât în alte genuri literare”[1].

Mai spune criticul ieşean că în viaţa reală, din cauza deprinderii noastre, numele „se sudează” cu imaginea fizică şi morală a purtătorului, devenind o însuşire a lui, oricare ar fi acel nume. Simţim, prin urmare, că Eminescu nu s-ar fi putut numi altfel. Mai ales în piesele de teatru se justifică necesitatea corespondenţei dintre nume şi personaj, „căci o piesă de teatru e scurtă, şi nu e timp să se facă acea sudare între nume şi personagiu”. „Sudarea” respectivă este posibilă numai „într-un lung roman, care, la rigoare, poate imita viaţa şi în privinţa aceasta”.

Aşadar, nu ne rămâne altceva de făcut decât să vedem dacă principiul declarat pentru literatură în general mai funcţionează şi în roman. Vom spune, conform opiniei enunţate deja, că nici în roman numele nu sunt întâmplătoare, nu sunt indiferente, unele dintre ele având o mare putere de sugestie. Intrăm însă pe un teren în care problemele de onomastică se complică foarte mult, deoarece genul romanului este extrem de complex, extrem de divers. Ni se pare îndreptăţită distincţia operată de Eugen Simion în cazul prozatorilor, care pot fi *observatori* sau *creatori*. Creatorii „îşi inventează obiectul, având aerul că reproduc realitatea[2]. [...] Observatorul crede că lumea există ca să devină o *Carte*. Creatorul epic trăieşte ca să transforme Cartea într-o *Lume*”. El este, totodată, şi un moralist – spune E. Simion – căci nu scapă din vedere caracterul (Simion 1985).

5. În cele ce urmează ne vom ocupa de numele câtorva personaje literare ale romancierilor *creatori*, în opera cărora impresia de viaţă este copleşitoare. Cu totul sporadic, şi nu într-un studiu special dedicat acestor chestiuni, s-au făcut unele aprecieri privind numele unor personaje de roman[3]. S-a spus, de pildă, că

[1] Două observaţii se cuvin şi aici. Mai întâi aceea că, din necesităţi proprii, Caragiale îşi întocmise un bogat repertoriu de nume, în ordine alfabetică: Artorisidi, Aguridă-Agurizoaia, Amărăzoiu, Abulidi, Ampotrofagu, Bălmăjeanu etc. (cf. Rotaru 1996: 173-174) – dintre care unele nu se deosebesc de maniera „copilărească” a lui Alecsandri. A doua observaţie se referă la faptul că talentul lui Caragiale nu consta numai în a inventa nume sugestive, ci şi în a alege nume dintre cele deja existente în viaţa reală. Bunăoară, despre un vestit Hagi Petcu Pristanda din Moldova „de dinainte de 1848” aflăm din memorialistica lui Ion Ghica (*O călătorie de la Bucureşti la Iaşi înainte de 1848*). Vezi şi Zafiu 1998.

[2] Liviu Rebreanu gândea la fel: „Artistul nu copiază realitatea niciodată. Realitatea pentru mine a fost numai un pretext pentru a-mi putea crea o altă lume, nouă, cu legile ei, cu întâmplările ei...”.

[3] Cu referire la literatura română, precizăm că ne-au interesat îndeobşte operele studiate în şcoală, aparţinând, în general, scriitorilor canonici. Altminteri, menţiuni privind semnificaţia/simbolistica unor nume de personaje se mai pot găsi. De pildă, vezi discuţia din jurul numelor unor personaje precum Luchian (pus în legătură cu mitul lui Lycaon sau chiar cu etimonul gr. *lykos* ‘lup’), Vernescu (cf. lat. *verna* ‘impostor, şarlatan’) etc. din romanul *Fascinaţia* (1977) al

Svoboda (din *Pădurea spânzuraţilor* de Liviu Rebreanu) înseamnă în cehă ‘libertate’, fiind un nume simbolic. Al. Paleologu (1978: 83) a arătat, bunăoară, că semnificaţia tandemului onomastic „Vitoria – Nechifor” nu este întâmplătoare. Amândoi au natură de stăpâni, de triumfători. Expediţia Vitoriei „se soldează cu o eclatantă victorie”, iar Nechifor (< *Nike-phoros* ‘purtător de victorie’) are în fond numele schimbat („ca să nu-l mai cunoască bolile şi moartea”). Numele iniţial fusese Gheorghe, tot nume de învingător, numele celui care a ucis balaurul.

5.1. Observaţii interesante privind onomastica se pot face începând cu Nicolae Filimon. În romanul *Ciocoii vechi şi noi* personajele negative au nume sugestive: Dinu Păturică[1], Andronache Tuzluc, chera Duduca, Neagu Rupe-Piele etc. Iată, spre exemplu, cât de adecvat este numele *Andronache Tuzluc*, care arată originea atât grecească (*Andronache*, *-ache* – sufix grecesc), cât şi turcească (*Tuzluc* < tc. *tozluc*). Şi, într-adevăr, naratorul precizează că acest fanariot („născut în uliţele strămte ale Fanarului”) venise din Constantinopol, în suita lui Caragea, îndeplinind meseria de *ciohodar* (< tc. *çokadar*), adică îngrijindu-se de încălţămintea domnului şi a curţii sale. Dacă mai precizăm şi că arhaismul *tuzluc* însemna fie ‘papuc’, fie ‘cizmă de aba’, fie ‘ciorap gros’, remarcăm că, cel puţin în acest caz, N. Filimon îl egalează pe Caragiale în măiestria alegerii numelui. Indiferente nu sunt nici numele personajelor pozitive (personaje slab conturate însă). Un nume mai potrivit decât *Maria* pentru o fată exemplară prin virtute şi puritate sufletească[2], nici că se putea găsi.

5.2. La Slavici[3], numele *Mara* din romanul omonim, este cel al unei văduve ce se plânge în permanenţă că este femeie necăjită, amărâtă (şi naratorul o compătimeşte chiar dintru început: „A rămas Mara, săraca, văduvă cu doi copii, sărăcuţii de ei...”). El reproduce un nume ebraic, biblic, din *Cartea lui Ruth* unde soacra acesteia (cunoscută mai întâi ca *Noemi*, nume inadecvat pentru că înseamnă ‘bucurie’), *Marah*, văduvă şi ea, zice că este „amărâtă” şi cere să i se spună *Mara* („căci Cel Atotputernic m-a umplut de amărăciune”). Şi, pe bună dreptate, căci ebr. *marah* înseamnă ‘amar’[4].

---

lui Laurenţiu Fulga, respectiva discuţie fiind esenţială pentru justa receptare a textului (cf. Pop 1999: 46-49). Vezi şi Zafiu 1999.

[1] Numele celorlalţi ciocoi (personaje episodice) sunt chiar prea transparente: Boroboaţă, Ciolănescu, Chioftea, Ploscă etc.

[2] La fel procedează şi Eminescu când numeşte personajul feminin angelic din *Sărmanul Dionis* tot Maria.

[3] Încă de la debutul în nuvelistică scriitorul ardelean alegea un nume potrivit pentru personajul său, popa Tanda (obişnuit, la început, să cam „tândălească”), ca să nu mai vorbim de numele satului din naraţiunea *Popa Tanda* – Sărăceni, ce era perfect motivat.

[4] Şi *Persida* este un nume foarte rar, de provenienţă biblică. Apare în *Noul Testament* în *Epistola către romani*: „Îmbrăţişaţi pe iubita Persida, care mult s-a ostenit în Domnul.” (*Romani*, 16, 12). Contextul este prea scurt şi nu ştim dacă există într-adevăr o motivaţie în ce priveşte alegerea acestui nume pentru romanul lui Slavici. Persida din *Biblie* locuia la Roma. Ni se pare,

5.3. La Liviu Rebreanu, ca şi Marin Preda, în romanele înfăţişând viaţa satului, onomastica e foarte importantă în a da iluzia unui univers verosimil. N. Manolescu sublinia că, într-un roman ca *Ion*, „un aspect nu îndeajuns relevat este bogăţia toponimiei şi a onomasticii" (Manolescu 1999: 140). Una dintre „convenţiile centrale ale naraţiunii omnisciente" rezidă în faptul că „locurile şi oamenii, ce populează tabloul, există din prima clipă cu numele lor cu tot". Diferenţa dintre scriitorul creator (realist) şi Dumnezeu este aceea că, în cazul celui dintâi, nu avem de-a face cu haosul primordial din care Dumnezeu a scos lumea dându-i nume. Universul romancierului – spune Manolescu – presupune anterioritate şi a-ţi introduce cititorul într-un univers deja existent „înseamnă a «recunoaşte» lucrurile odată cu numele lor".

5.3.1. Numele din romanul *Ion* nu par a fi nici ele întâmplătoare[1]. Facem cunoştinţă cu cele mai multe dintre ele încă din primul capitol: Alexandru Pop-Glanetaşu, Macedon Cercetaşu, Florea Tancu, Zaharia Herdelea, Todosia (văduva lui Maxim Oprea), Simion Butunoiu, Trifan Tătaru, Ştefan Hotnog, Vasile Baciu, Ana, Ion, Savista, George Bulbuc, Avrum, Belciug (preotul) etc., la care se adaugă şi numele ţiganilor lăutari: Holbea, Găvan şi Briceag. Ele sunt sugestive, fără îndoială, *Avrum* este un nume potrivit pentru un cârciumar evreu, *Bulbuc* îl exprimă bine pe George, un flăcău masiv şi greoi în mişcări, *Vasile* (< gr. *Basileus* 'rege, conducător') *Baciu* este potrivit pentru un om înstărit, stăpân absolut peste pământurile lui şi căruia îi place să fie ascultat (el pretextează că bea pentru că Ana „nu vrea să mă asculte şi-s tare supărat că nu vrea să se uite-n gura mea"); *Belciug* sugerează că preotul este strângător; *Herdelea* – ironie a sorţii – este un nume unguresc (< magh. *herdelö* 'gândac negru', cf. Iordan 1983); Savista, oloaga satului şi colportoarea de ştiri, are un nume apropiat fonetic de *zavistie* ('invidie, ură, intrigă, discordie'), ce caracterizează oarecum rolul personajului în roman. Se ştie că în societatea rurală numele de familie provin din porecle: Alexandru Pop primise supranumele de Glanetaşu („zicea atât de frumos din trişcă, parc-ar fi fost clarinet. De aceea l-a şi poreclit lumea «Glanetaşu»."). Ana are un destin tragic, soarta ei stârneşte milă. Numele i se

deci, suspect că personajul lui Slavici se orientează spre cei de rit romano-catolic (primeşte educaţie la o şcoală catolică şi se căsătoreşte cu un catolic, Hubărnaţl).

[1] Deşi nu fac obiectul lucrării noastre, trebuie spus că şi toponimele „se potrivesc" într-un roman realist. Iată, în acest sens, o mărturisire de-a lui Rebreanu: „[...] Jidoviţa indică satul, ce se numea înainte Tradam, dintre Năsăud şi Prislop. Comisiunea oficială care, după Unire, a revizuit şi verificat numele tuturor localităţilor din România Mare, a adoptat în loc de Tradam numele Jidoviţa pe care i l-am dat eu în roman şi care exprimă într-un fel şi o realitate, Jidoviţa fiind un sat pur jidovesc în regiunea noastră pur românească, de altfel unicul sat jidovesc din Ardeal, afară, bineînţeles, de Maramureş" (L. Rebreanu, *Mărturisiri*, în *Opere*, vol. 15, Editura Minerva, Bucureşti, 1991, p. 174). Şi Thomas Hardy a fost foarte surprins să afle că regiunea de sud-vest a Angliei, numită de el în romane, cu un nume fictiv, *Wessex* (tărâm imaginar şi în ciclul legendelor regelui Athur), a fost adoptată de geografi, figurând ca atare pe hărţi.

potriveşte, întrucât ebr. *hannāh* înseamnă ‘milă’. Florica are şi ea, evident, nume adecvat, căci e frumoasă.

L-am lăsat pe Ion Pop al Glanetaşului la sfârşit. Scriitorul mărturiseşte că punctul de plecare pentru acest personaj l-a constituit un flăcău ce vorbea cu patimă despre pământ şi care avea exact acelaşi nume: Ion Pop al Glanetaşului. Ne putem întreba de ce a păstrat numele *Ion*[1]. Pentru că nu există un nume mai reprezentativ pentru ţăranul român (N. Manolescu [1999: 142] spune că „Ion este Ţăranul obsedat de pământ”). De altfel, era şi cel mai frecvent nume din ţară în acea perioadă. Sigur, ne putem referi şi la romanul *Răscoala*, unde arendaşi precum Ilie Rogojinaru sau Cozma Buruiană au nume care trădează faptul că sunt o clasă socială parazită.

5.3.2. Dar poate că cel mai interesant nume din creaţia lui Rebreanu este *Apostol Bologa* din *Pădurea spânzuraţilor*. Relevant nu este numele de familie *Bologa* (pe cât se pare, provine din magh. *Bologa* < bg. *Blaga*, sinonim cu *Dobre* ‘bun’, cf. Iordan 1983, sau din magh. *balog* ‘stângaci’, cf. Constantinescu N.A. 1963), ci numele de persoană *Apostol*. Unul dintre autorii manualului de limba şi literatura română pentru clasa a X-a, Florina Rogalski, face următorul comentariu: „Repetiţia finală onomastică – «Primeşte, Doamne, sufletul robului tău, Apostol... Apostol... Apostol» – aşază personajul printre urmaşii acelor ucenici ai Mântuitorului care – sacrificându-se pentru credinţă – s-au transformat în Apostolii harului divin”[2]. Apostol este un nume simbolic, nu întâmplător ales de un scriitor care recunoştea că este „credincios şi superstiţios”.

Dar despre care dintre apostoli este vorba? Deşi numele părinţilor (Iosif şi Maria) ar trimite nu către vreun Apostol, ci spre Iisus, cele mai multe indicii, precum şi evoluţia personajului, fac ca Apostol Bologa să-şi găsească cele mai izbitoare asemănări cu Sf. Pavel.

Sf. Apostol Pavel, bărbat învăţat, era un credincios responsabil şi conştiincios, apărător al *Legii Vechi*, şi un aprig prigonitor al celor ce îl urmau pe Hristos. În drum spre Damasc i se arată Iisus într-o lumină orbitoare şi din acel moment Saul (= Pavel) „devine cel mai neînfricat şi luminat mărturisitor al lui Hristos” şi, prin aceasta, un prigonit. Va sfârşi în anul 67, ca mucenic, decapitat din ordinul lui Nero (cf. Bălan-Mihailovici 2003: 445). Este destul să comparăm unele pasaje din roman cu altele din *Biblie* (*N. T.*) ca să ne demonstrăm ipoteza.

În timpul execuţiei lui Svoboda, „Bologa se aştepta ca gura condamnatului să se deschidă şi să scoată un strigăt îngrozitor de izbăvire, întocmai ca cei dintâi

[1] Fata ce i-a servit lui Rebreanu ca punct de plecare pentru personajul Ana se numea Rodovica, dar *Rodovica*, nefiind un nume semnificativ, nu a fost păstrat.

[2] Eugen Simion (coord.), *Limba şi literatura română* (manual pentru clasa a X-a), Editura Corint, Bucureşti, 2002, p. 118.

credincioşi [apostolii n.n.] care, în clipa morţii silnice, vedeau pe Hristos". Svoboda aduce cu Sf. Apostol Ştefan care, înainte de a fi omorât prin lapidare, îl vede pe Hristos: „Iar Ştefan, fiind plin de Duh Sfânt şi privind la cer, a văzut slava lui Dumnezeu şi pe Iisus stând de-a dreapta lui Dumnezeu. Şi a zis: Iată văd cerurile deschise şi pe fiul Omului stând de-a dreapta lui Dumnezeu!" (*Fapte*, 7, 55-56).

Saul, ca şi Bologa, este prezent la locul crimei (v. *Fapte*, 7, 58) şi aprobă (ca şi Bologa) gestul: „Şi Saul era de acord cu uciderea lui" (*Fapte*, 8, 1). La moartea lui Svoboda, soldaţii prezenţi au feţele scăldate de lacrimi. În *Biblie*, „bărbaţi cucernici au îngropat pe Ştefan şi au făcut plângere mare pentru el" (*Fapte*, 8, 2). Semnificativ este că Ştefan, înainte de a fi lapidat, rezumă într-o cuvântare istoria lui Moise, tot un fel de „dezertor" şi el (de vreme ce era socotit egiptean) care refuză astfel să-şi asuprească propriul popor evreu (*Fapte*, 7). Iniţial, Saul prigoneşte Biserica (este şi cazul lui Bologa, care face parte din Curtea Marţială), dar apoi (v. *Fapte*, 9, 3: „o lumină[1] din cer ca de fulger, l-a învăluit deodată") devine un propovăduitor al Bisericii.

5.4. La G. Călinescu semnalăm utilizarea unor nume ironice în romanul *Enigma Otiliei*. De pildă, *Felix* (< lat. *felix* 'fericit') ar părea că este adecvat[2] cu destinul personajului (confirmat de finalul romanului) care, destul de precoce, ajunse profesor universitar, celebru în lumea medicală şi „se căsători într-un chip care se cheamă strălucit şi intră, prin soţie, într-un cerc de persoane influente". Cei din jur par să-l fericească şi Călinescu îşi permite următorul joc etimologic când Stănică Raţiu îl întâlneşte la sfârşit: „*Felix* l-a întâlnit o dată şi Stănică, bătându-l pe umeri familiar l-a *felicitat*: − Bravo, ştiu că te-ai ajuns. Era şi de prevăzut". Dacă este să vorbim de fericire în dragoste, numele nu mai este potrivit, aşa cum se întâmpla cu Jim din *Cartea nunţii*, care-şi găsea dragostea adevărată în persoana Verei (*Vera* < lat. *verus* 'adevărat').

Numele *Aglae*, pentru acea *mater familias* a clanului Tulea, este cu siguranţă ironic, întrucât Aglaia (< gr. *agláos* 'strălucire, podoabă') era socotită cea mai mare dintre Graţii, reprezentând splendoarea. Personajul lui Călinescu are faţă „gălbicioasă, gura cu buzele subţiri, acre", „nasul încovoiat şi acut, obrajii brăzdaţi de câteva cute mari, acuzând o slăbire bruscă" şi nişte ochi „bulbucaţi", în contrast evident cu numele (la fel proceda şi Eugen Barbu când numea în capodopera *Groapa* o bătrână cocoşată şi bârfitoare tot *Aglaia*). *Titi*, în schimb,

[1] De altfel, lumina este un laitmotiv al romanului: lumina din ochii lui Svoboda, lumina divină, lumina reflectorului rusesc, lumina răsăritului etc.

[2] Numele de familie al lui Felix este *Sima*, nume grecesc (cf. Iordan 1983), şi, pesemne, nu a fost pus nici el la întâmplare, de vreme ce Călinescu, făcându-i portretul fizic, vorbeşte şi de „tăietura elinică a nasului" său.

este un nume potrivit pentru un tânăr retardat[1], în acord până şi cu ritmicul legănat pe scaun, destul de frecvent, al personajului.

5.5. Dar poate că nicăieri ca la Marin Preda, în *Moromeţii*, nu întâlnim un inventar mai bogat de nume ilustrând totodată şi sistemul onomastic al societăţii rurale tradiţionale româneşti[2]. O mostră o constituie şi prezenţa pe care o face învăţătorul Toderici duminica dimineaţa la „premilitară" (în vol. I). Se vede clar că multe nume sunt porecle, arătând un defect sau originea omului etc. Cel care umbla cu „fonciirea" este poreclit *Jupuitu*, de la o boală a epidermei. Sora lui Moromete, Maria, capătă, în urma unei întâmplări, porecla batjocoritoare *Guica* (de la vb. *a guici*, variantă pentru *a guiţa*). Este şi cazul lui Ouăbei, care „avea în acest sens un strigăt care-i şi aduse porecla: «Ouă bei, care mai vinde ouă?!» El vroia adică să spună, ouă, bă, care mai vinde ouă, dar în loc de *bă* zicea *bei* ca să i se mai subţieze glasul mai boiereşte şi să fie şi auzit mai bine de urechile muierilor" (vol. II). Numele diferă adesea de cele oficiale şi naratorul strecoară acest lucru: „Tocmai în acel an se mărită Tita, şi Niculae în loc să se apropie de tatăl său se lipi de proaspătul cumnat, pe care îl cunoştea de fapt de mic, îl chema nea Sandu (numele celălalt, Dogaru, *fiind bun doar pentru cei mari şi pentru autorităţi*)" (vol. II). Apelativele sau poreclele sunt atât de ciudate uneori, încât până şi naratorul îşi pierde pe alocuri omniscienţa: „De ce îi spunea el Cioroşbulingă [Sandu lui Niculae, n.n. C.M.] şi ce însemna de fapt numele ăsta, nu ştia şi nici nu voia să afle nimeni..." (*ibid*.); „Se spunea despre acest Isosică – de fapt îl chema Tăbârgel Gheorghe, după numele lui tat-său, *dar nu se ştie cine îi scornise această poreclă care oricât te-ai fi gândit tot n-ai fi putut să-ţi dai seama ce putea să însemne*..." (vol. II). Altă dată, nu este cunoscut motivul atribuirii poreclei: „...un oarecare Pascu *poreclit nu se ştie de ce încă* de când era mic, Terente (numele vestit al unui bandit)..." (vol. II) [s.n.].

Pe noi ne interesează însă numele lui Ilie Moromete, personaj al cărui prototip îl reprezentase chiar tatăl lui Marin Preda, Tudor Călăraşu. Într-un interviu („Revista noastră", XIII, nr. 100, Focşani, 1984, p. 1773-1774) Eugen Barbu face o caracterizare maliţioasă a operei lui M. Preda apreciind, printre

[1] Oare Costache Giurgiuveanu nu face cumva trimitere subtilă spre zgârcitul lui Camil Petrescu, Tache Gheorghidiu? De remarcat şi că Giurgiuveanu este un derivat de la Giurgiu/Giurgea (provenit din George), deci şi numele de familie ale celor doi avari au aceeaşi bază. Iar despre Călinescu ştim că era un pasionat (şi pasionant) utilizator al jocurilor etimologice, revitalizând, de pildă, adeseori sensurile pierdute ale actualelor neologisme.

[2] Marin Preda cunoştea foarte bine raţiunea unui astfel de sistem. Aceasta se demonstrează dacă se consultă şi lucrarea de sociologie (cap. *Sistemul onomastic familial*) a lui H. Stahl, *Satele devălmaşe* (Stahl 1998: 118-125). De altfel, Preda, ca şi Caragiale, îşi întocmise o listă cu nume pentru personajele romanelor sale (vezi Marin Preda, *Jurnal intim. Carnete de atelier*, Editura Ziua, Bucureşti, 2004, pp. 94-97). Vezi, pentru motive asemănătoare, în cazul lui Marin Sorescu, cu privire la inventarul de nume din *La lilieci*, Zăbavă 2007: 81-85.

altele, că Ilie Moromete este cam dostoievskian şi aceasta se vede şi de la nume („cam rusesc, vezi *Ilya Muromeţ* care stă pe şanţ şi vorbeşte pe alţii de rău"). Nu ne îndoim că Preda n-ar face trimitere şi spre acest erou al cântecelor vitejeşti ruseşti (aşa-zisele „bâline"), născut în stepele Ucrainei, din plugari săraci, şi care putea fi cunoscut la noi şi din paginile de memorialistică ale lui O. Goga din volumul *Mustul care fierbe* (unde numele este redat ca *Ilie Muromets*[1] – vezi *Povestea lui Ilie Muromets*)[2], numai că scriitorul va fi speculat şi identitatea fonetică dintre numele rusesc şi regionalismul *moromete* (cu varianta *moromeţ*, ambele puse de Iordan [cf. 1983] pe seama oltenescului *molomete* < adj. *moale*) însemnând 'om leneş'. În societatea rurală numele de familie provine adeseori dintr-o poreclă şi avem dovezi în textul primului volum că cei din jur îl privesc pe Moromete ca pe un leneş: „şi din nou feciorii începură să murmure. Că tatăl lor nu face nimic. Că stă toată ziua". Catrina îi reproşează şi ea în mai multe rânduri acelaşi lucru: „Îţi arde de prostii, se supără mama fără să se uite la omul ei. După ce că nu munceşti, nici nu taci" sau „Toată ziua stai la vorbă şi beai la tutun şi mie îmi arde cămaşa pe mine. Dacă alţii n-au treabă şi au chef de vorbă... Copilul ăsta plânge aici şi el stă la poartă şi bea tutun" ş.a.m.d. În realitate, ceilalţi nu înţeleg esenţa lui Moromete, care este un spirit contemplativ. Ne-o demonstrează şi fragmentul următor: „În acest an la seceriş Moromete n-avea de ce să nu fie ca totdeauna el însuşi, adică nepăsător faţă de ceea ce se aduna în urma lui, uitând de toate şi pierzându-se pe mirişte în contemplări nesfârşite" (vol. I).

Referirea la un personaj rusesc a putut să deranjeze pe unii care „s-au sesizat" imediat. Dar în cazul lui Nilă, fiul lui Moromete, avem de-a face cu un nume potrivit pentru a sugera prostia, lipsa de agerime a minţii. Ca hipocoristic, *Nilă* vine de la *Dănilă* şi ne putem întreba dacă textul face vreo aluzie la Dănilă Prepeleac din basmul lui Creangă, tot un prost, dar care, la nevoie, capătă minte, dovedindu-se mai meşter decât dracul. Un dialog din scena tăierii salcâmului, când Nilă este chemat să ajute cu caii la doborârea impunătorului arbore, este

[1] L-am descoperit scris şi *Ilia Moromeţ*.

[2] N. Georgescu a scris un captivant articol, „*Numele ca un gârbaci peste faţă*…" (în „Bucovina literară", Suceava, anul XVI, nr. 1 [179], ianuarie, 2006, p. 28), în care a argumentat că M. Preda a ales numele Ilie Moromete pentru personajul său pornind de la următoarea (presupusă!) întâmplare (dar făcând şi o concesie sovieticilor): Scriitorul a precizat în romanul său autobiografic *Viaţa ca o pradă* că a făcut câteva clase de liceu în Ardeal, într-o clădire dotată cu o bibliotecă impresionantă pe care o frecventa asiduu. N. Georgescu deduce că M. Preda va fi descoperit aici numărul, din iulie 1922, din revista lui Octavian Goga, „Ţara noastră", în care acesta îşi publicase iniţial reportajul despre românii din Basarabia, intitulat chiar *Ilia Murometz*. De ce căutase Preda o revistă din 1922? Simplu: pentru că era născut în 1922 – şi încercase astfel să-şi satisfacă (asemeni altora) o normală curiozitate. Un argument în plus pentru ipoteza lui N. Georgescu este că în acelaşi număr din „Ţara noastră" s-a publicat şi o nuvelă scrisă de Ion Gorun, *Salcâmul*, prezentând o scenă similară cu cea a tăierii salcâmului din *Moromeţii*, vol. I.

sugestiv în acest sens: „− Unde vii, mă, cu ei, Nilă? îl întrebă batjocoritor./− Cum unde vin? răspunse Nilă, nedumerit./− Adică da! exclamă Moromete. Treci cu ei încoa' să cadă salcâmul pe ei". Episodul ne trimite, fără să vrem, cu gândul la Dănilă Prepeleac care taie în aşa fel copacul, încât acesta cade „peste car de-l sfarmă şi peste boi de-i ucide!" (Creangă).

Există şi alte nume motivate. Tudor *Bălosu* sugerează că personajul numit astfel este lacom, pus pe căpătuială. În al doilea volum al *Moromeţilor* îl găsim pe Moromete în preajma altor prieteni care îi par mediocri şi care nu sunt în stare să glumească inteligent, aspect relevat şi de nume: Matei *Dimir* (< *dimie* 'ţesătură groasă de lână' < tc. *dimi*), Nae *Cismaru*, *Giugudel* etc.

6. Aproape de încheiere, vom spune că nici în romanele observatorilor numele nu par a fi alese la întâmplare. Ne putem opri, de pildă, la romanul lui Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, unde Nae şi Tache Gheorghidiu sunt nume cu iz caragialesc (Nae, ca politician, trimite spre Nae Caţavencu). Prin nume, Ştefan Gheorghidiu pare consacrat carierei militare (aluzie la Ştefan cel Mare, genial strateg, şi, prin Gheorghidiu, la Sf. Gheorghe, ostaş prin excelenţă – tribun şi comandant şef al armatei), dar acesta se dovedeşte a fi un nume ironic. Nu este şi cazul căpitanului Corabu, întrucât *Corabu* este o variantă pentru numele *Coravu* (< bg. *korov* 'dur, aspru', cf. Iordan 1983).

O menţiune specială merită Ela, despre care Ştefan Gheorghidiu spune în prima parte a romanului: „Simţeam că femeia aceasta era a mea în exemplar unic; aşa, ca eul meu, ca mama mea, *că ne întâlnisem de la începutul lumii*, peste toate devenirile, amândoi, şi aveam să pierim la fel amândoi...". Eroul se auto-iluzionează, crezând că reface perechea originară, Adam şi Eva. Ela este Femeia, dar se dovedeşte o Galateea care devine, treptat, un monstru. Florina Rogalski apreciază că *Ela* vine de la *El* (Bărbatul) + *a*, pentru a da genul feminin[1]. Ipoteza nu ar fi absurdă, dacă avem în vedere un citat din *Biblie* (*Geneza*, 2, 22-23): „Atunci omul [Adam] a grăit: «Aceasta este acum os din oasele mele şi carne din carnea mea; ea se va chema femeie [*ishshah*], căci din bărbat [*ish*] a fost luată»". Pentru noi, ca cititori, Ela există doar ca parte din Ştefan Gheorghidiu. Aşadar, *Ela* poate proveni din *El*, după tiparul *Işa* < *Iş*.

7. Analizele şi exemplele au valoare ilustrativă. Ele se constituie într-o pledoarie pentru luarea în consideraţie a numelor proprii (de persoană sau de

[1] În manualul deja citat, la p. 149: „Eroina nici nu poate fi percepută în mod obiectiv de cititor, de vreme ce coordonatele personalităţii ei sunt fixate exclusiv din perspectiva bărbatului (chiar şi numele de Ela, fiind, deloc întâmplător, forma articulată [sic!] a pronumelui «el»), care îi atribuie trăsături deconcertante (de înger şi demon, în acelaşi timp)".

familie), întrucât studierea lor poate duce la o mai bună receptare[1] a operei, la descoperirea de noi interpretări sau relaţionări. Oare este lipsit de importanţă faptul că personajul principal din romanul dostoevskian *Crimă şi pedeapsă*, Raskolnikov, îşi are numele derivat de la rus. *raskolnik* 'schismatic' ori că prietenul său se numeşte Razumihin (< rus. *razum* 'raţiune, inteligenţă')? Merită atenţie semnificaţia şi repetiţia numelor (Aureliano, Jose Arcadio etc.) din cartea *Un veac de singurătate* a lui Gabriel García Márquez?[2] Să nu conteze oare câtuşi de puţin amănuntul că, în *Numele trandafirului*, Umberto Eco îl numeşte pe fostul bibliotecar al abaţiei, un venerabil călugăr orb, Jorge din Burgos? Face el vreo trimitere la Jorge Luis Borges, cel care afirmase că paradisul e o bibliotecă? Mai ales că U. Eco chiar se apropie de celebrul prozator prin crearea de false piste de lectură sau de bibliografii fictive. Sunt interogaţii retorice. Scriitorii de peste tot şi, probabil, dintotdeauna au dat însemnătatea cuvenită numelor cu care-şi „botezau" personajele. Şi cercetătorii literari, şi stilisticienii ar trebui să facă la fel. Aşadar, în cazul literaturii române măcar, credem că nu ar trebui să ne limităm doar la observaţiile făcute asupra numelor din opera lui Caragiale.

8. Din numărul destul de mare de fapte prezentate aici, suntem în măsură să oferim şi două clasificări ale tipurilor de motivări ce caracterizează raportul *nume – personaj literar*. Numele propriu este, în ultimă analiză, tot un cuvânt[3], cuvânt care poate avea atât denotaţie, cât şi conotaţie[4].

[**1**] Din punct de vedere semantic (după informaţia purtată de nume în/cu ele), se pot distinge două tipuri majore de motivări:

[a] m o t i v a r e p r i n d e n o t a ţ i e, adică prin sensul „propriu" al etimonului – atât al radicalului, cât şi al afixelor – indiferent dacă provine dintr-o limbă străină, fiind accesibil doar specialiştilor (vezi exemplele discutate: *Ana*, *Mara*), sau din limba română (de pildă, *Florica* şi în cazul poreclelor, cu precădere);

[b] m o t i v a r e p r i n c o n o t a ţ i e, aici intrând tot ce înseamnă aluzie biblică, istorică etc., evocare a unei personalităţi, a unui context social (*Ziţa* şi *Veta* din comedia lui Caragiale sunt, după cum arăta Ibrăileanu, nume de mahala)

[1] Şi Rodica Zafiu consideră că în proză „apariţia numelui are explicaţii de mimesis realist, dar şi raţiuni stilistice de economie a expresiei şi de uşurinţă a lecturii" (Zafiu 2000: 113-114).

[2] Când am citit, student fiind, romanul lui Márquez, tocmai numele personajelor m-au ajutat să anticipez finalul acestuia. În acest caz, numele (fiecare cu povestea lui) au acţionat asemeni tehnicii «punerii în abis» (*mise en abyme*).

[3] Se pare că deosebirile dintre *nume comun* şi *nume propriu* sunt mai puţine decât se crede de obicei. Vezi şi Coşeriu 1955/2004: 265-285.

[4] Termenii *denotaţie* şi *conotaţie* sunt folosiţi în sens foarte larg. Că şi numele proprii pot avea conotaţii, o dovedeşte observaţia făcută în treacăt de Ivan Evseev: „Conotaţiile estetice sunt mai pregnante la o serie de nume proprii specifice folclorului nostru (cf. Ileana-Cosânzeana, Făt-Frumos etc.) sau împrumutate din mitologia greacă şi latină (cf. Adonis, Venus, Apollo etc.) care sunt folosite ca simboluri ale frumuseţii." (Şerban, Evseev 1978: 148).

sau cultural, tot ce se situează în sfera intertextualităţii şi se asociază cu un nume ori se sugerează[1] de către un nume de familie sau de persoană (de pildă, *Ilie Moromete, Gheorghe*); majoritatea numelor din literatură, ce prezintă interes, se încadrează în acest loc[2].

Evident că, pentru ambele categorii, există şi nume ironice, care fac în egală măsură – prin negaţie – apel la denotaţie ori la conotaţie, după cum există şi nume care sunt motivate simultan prin denotaţie şi conotaţie (vezi discuţia numelui *Moromete*).

[**2**] După sursa motivării (în funcţie de cel care oferă motivarea), deosebim:

[a] m o t i v a r e i n t r a t e x t u a l ă, când motivarea este oferită de către narator (vezi *Ouăbei*) sau de către personaj (Costache Giurgiuveanu îşi explică numele de familie povestind despre vechii săi înaintaşi, care „când au plecat şi-au vândut toate oile şi au făcut parale şi şi-au cumpărat mai mulţi fraţi moşie mare pe lângă Giurgiu. D-aia le-a zis Giurgiuveanu.”);

[b] m o t i v a r e e x t r a t e x t u a l ă, în cazurile în care motivarea este intuită, descoperită de cititor sau oferită/„deconspirată” chiar de scriitor într-o anume împrejurare, într-un text autobiografic etc.

În funcţie de alte criterii, sunt posibile, cu siguranţă, şi alte clasificări sau chiar subclasificări. De pildă, raportul de motivare intratextuală poate fi stabilit de către personaj[e] (dar nu neapărat doar de el[e]):

[α] fie *dinspre nume către personaj* (adică numele sugerează un anumit tip de om), cum descoperim într-un roman sadovenian, *Venea o moară pe Siret*, unde o fată, Răţuşca, face comentarii pe marginea unui nume: „– Cum poţi fi fericită c-un om pe care-l chiamă Evghenie Ciornei?/– Parcă se mărită cineva cu numele lui? observă, râzând uşor, duduia Matilda./– Ba da, nânăşică, să nu crezi mata că numele n-are importanţă. Evghenie Ciornei! Eu când zic Evghenie, văd ceva nalt şi uscat. Când zic Ciornei, văd ochi mititei şi-un zâmbet răutăcios.”;

[β] fie *dinspre personaj către nume* (omul îşi „cere” numele), cum se deduce din replicile Eugeniţei (dintr-un alt roman sadovenian, *Cazul Eugeniţei Costea*): „– Am văzut pe băieţii cei cu părul lins din fotografie. Unul are nasul strâmb: pe acela trebuie să-l fi chemat Costăchiţă./– De unde-ţi vine în minte asta?/– Nu-mi

[1] Desigur că şi aceste două tipuri pot prezenta subtipuri. De exemplu, numele *Savista* din romanul rebrenian *Ion* are o conotaţie ce reiese din forma cuvântului (are „efect natural”, cum ar spune Bally) – face referire la *zavistie* – şi nu din conţinutul acestuia, ca în majoritatea cazurilor.

[2] Unele nume evocă întreaga poveste a celor care le-au purtat (bunăoară, cele din mitologie). Ele se comportă oarecum asemeni clişeelor internaţionale. *Călcâiul lui Ahile* are semnificaţia figurată de ‘punct vulnerabil’, dar sintagma ne trimite *nolens volens* către viaţa lui Ahile şi spre universul de discurs al *Iliadei*. În cazul numelor de personaje literare, textul operei demonstrează dacă acestea se justifică sau nu.

vine în minte; mă uit şi văd că aşa este; pe acel băiat cu părul lins şi cu nasul strâmb nu-l poate chema decât Costăchiţă”[1].

Mai facem observaţia că, dacă nu găsim motivarea pentru un nume, aceasta nu înseamnă că ea nu există. Cine ştie ce îi îndeamnă pe scriitori să aleagă un nume? Preferinţa pentru unul anume poate să ţină uneori cont de o conotaţie cu totul personală, numai de creator ştiută. Tanti Ghenca din *Cartea nunţii* nu are un nume frumos, dar se pare că lui G. Călinescu îi place, de vreme ce îi dedică şi o poezie, *Ghenca* (pe un pretext de André Gide, recunoaşte autorul), în care apare aceeaşi bătrână mătuşă din „casa cu molii”: „Pe an numai o dată la Ghenca merg, mătuşa/Din casa moartă-n anul o mie nouă sute;/Cu rochiile multiple ce par pe ea cusute,/După puţină pândă la geam, deschide uşa”.

Addenda

Astăzi [în anul 2012], fiind în măsură a fructifica şi mai mult ideile lui Coşeriu despre numele propriu în general şi despre importanţa numelor de personaje în literatură, aş face câteva adăugiri, nu în ideea de a critica ceea ce am scris mai demult, ci pentru a completa şi a exprima mai clar cele spuse atunci.

[**1**] În primul rând, trebuie amintită caracterizarea lui Coşeriu, care surprinde în ce constă esenţa numelui propriu:

> „…numele propriu nu denumeşte în acelaşi plan cu cel al numelor comune, care «clasifică» realitatea, ci reprezintă, în raport cu numele comune, *o nominalizare secundă*, individualizatoare şi unificatoare: o nominalizare care nu este anterioară, ci posterioară nominalizării prin mijlocirea «universaliilor». Într-adevăr, obiectul desemnat printr-un nume propriu este, în mod necesar, un obiect deja clasificat prin mijlocirea unui nume comun (*Azorele* sunt *insule*, *Tibrul* este un *fluviu*, *Spania* este o *ţară*).” (Coşeriu 1955/2004: 284).

[**2**] În al doilea rând – având în vedere, în ultimă instanţă, tot literatura –, meritată evidenţiată şi modalitatea în care numele proprii de persoană devin nume comune (sau eponime). Sursa acestora poate fi lumea ficţiunii (literatura, îndeosebi; de pildă, un *harpagon*) sau lumea reală (un *hrebenciuc*, un *becali* etc.)[2]. Ca nume comune, ele au semnificat lexical, ceea ce înseamnă că exprimă

[1] S-a văzut deja (v. *supra*) că şi Sadoveanu era pasionat de problema potrivirii numelor. El transmite această pasiune chiar şi personajelor sale. De pildă, tatăl Eugeniţei (din romanul amintit), domnul Costea, motivează alegerea numelui pentru fata sa în felul următor: „– De aceea şi numele ei, care, în limba olimpică, însamnă «bine-născută». Potenţial şi progres, explică d-l Costea într-o formulă fericită; astfel o generaţie întrece pe cealaltă, urmând spirala de îmbunătăţire a umanităţii”; vezi, în cazul lui Mircea Eliade, şi Fînaru S. 2006: 212 (de altfel, problema numelor motivate este esenţială în literatura lui M. Eliade, după cum arată, cu numeroase exemple, Sabina Fînaru [la care găsim şi o bibliografie a onomasticii literare], în *op. cit*.: 73, 76, 113, 123-125, 132, 147, 148, 150, 152, 157, 160, 165, 166, 171, 177, 204, 212-213, 216, 262); şi Borş 2007: 74-77.

[2] Dacă se doreşte, se pot invoca, şi în această privinţă, cele trei lumi deosebite de Coşeriu: a) *lumea necesităţii şi a cauzalităţii* (în sens kantian), adică lumea experienţei sensibile curente,

deja universalul, adică „un mod de a fi”. Mai ales dinspre literatură fenomenul trecerii de la nume propriu la nume comun se produce cu uşurinţă, întrucât (de vreme ce şi literatura reprezintă intuiţia universalului în faptele concrete) personajele înseşi, ca modele, sunt „universalii fantastice” (după G. Vico, vezi Coseriu 2010: 339), adică deschid o posibilitate universală. Şi în cazul unor substantive precum [un] *hrebenciuc*/[nişte] *hrebenciuci*[1], procedeul transformării este similar, fiindcă vorbitorii identifică în cutare individ/personaj politic un tip uman reprezentativ şi-l „lexicalizează” ca atare. Odată surprinsă esenţa (semnificatul lexical), aceasta se poate înfăţişa, din punct de vedere gramatical, în forme diferite (semnificate categoriale): ca substantiv ([un] *becali*, *becalizare* [din infinitivul lung]), ca verb (*a becaliza*, *a topârceniza*, *a urmuziza*, *a argheziza* etc.[2]), ca adjectiv (*machiavelic*, *caragialesc* etc.), ca adverb ([a acţiona] *machiavelic*, [a scrie] *caragialeşte* etc.).

[**3**] Când am vorbit, cu referire la personajele literare, de motivarea numelor prin *denotaţie*, respectiv prin *conotaţie* (*supra*, 8.)[3], oferind exemple clare în acest sens, nu m-am gândit că această clasificare ar putea crea confuzii pe terenul lingvisticii coşeriene, generabile de faptul că prin *denotaţie* Coşeriu înţelege *desemnarea*, în timp ce *conotaţia* (luată, de pildă, în accepţie hjelmsleviană, cf. Coseriu 2007a: 235) poate însemna şi ea altceva[4]. Dacă socotim că numele de personaje literare sunt, mai mult sau mai puţin, analizabile, atunci putem spune – în termeni coşerieni – că numele:

[a] fie *semnifică* (în cazul mai sus numitei „motivări prin denotaţie”),

[b] fie *evocă* (în cazul mai sus numitei „motivări prin conotaţie”).

De vreme ce şi numele propriu este un semn lingvistic, atunci se cuvine să reamintesc că semnul lingvistic are posibilitatea de a funcţiona în discurs în

---

«sferă de cunoaştere» proprie ştiinţei empirice; b) *lumea libertăţii şi a finalităţii* (tot în sens kantian), adică lumea creaţiilor umane sau a culturii în general (incluzând ştiinţele şi totodată, instituţiile publice religioase şi ale ceremoniilor de cult), din care lumea imaginaţiei sau a artei reprezintă doar o parte, deşi, probabil, cea mai clar caracterizată; şi c) *lumea credinţei*.” (Coseriu 2003a: 75).

[1] Întâlnite frecvent pe internet. Despre *vogorizi* şi *chiţaci*, cu suficiente atestări, vezi Uritescu 1993: 120-122.

[2] Adică ‘a se comporta în maniera lui Becali’, ‘a scrie/crea în maniera lui Topârceanu, Urmuz, Arghezi’ etc. (despre Nichita Stănescu se spunea prin manualele de liceu din anii ’90 că, exersând în studenţie, „topârceniza, urmuziza, argheziza”). De formarea de verbe şi substantive postverbale din nume proprii de persoană s-a ocupat, pe larg, C. Frâncu (2007: 131-140), care afirmă, totuşi, că *a argheziza* nu este atestat, fiind doar o posibilitate şi nu o realizare (*op. cit.*: 135).

[3] Semnificativ mi se pare faptul că o conferinţă, ţinută de Coşeriu în 1951 la Centrul Lingvistic din Montevideo, se intitula chiar *Denotación y connotatión en los nombres propios* (vezi p. VII dintr-un manuscris coşerian privind teoria lingvistică a numelui propriu, datând din anii ’50, pe site-ul www.coseriu.de, la rubrica Projekt C@seriu).

[4] Deşi nici nu este întotdeauna foarte departe de ceea ce, în continuare, vom considera drept *evocare* (cf. Hjelmslev 1963: 114-120).

raport cu alte semne (raport atât material, cât şi de conţinut), cu microsisteme de semne şi chiar cu sisteme întregi de semne. El poate funcţiona şi în relaţie cu alte texte, cu lucrurile înseşi sau cu cunoştinţele noastre despre lucruri (Coşeriu 1994c: 149). Aceste relaţii sunt numite de către E. Coşeriu (pe urmele lui W.M. Urban) *funcţii de evocare*: „putem să spunem că în jurul *reprezentării* există un mănunchi de funcţiuni de evocare, avem de-a face [...] cu acea bogată ambiguitate a cuvântului care poate denota cu precizie ceva, fără a renunţa în acelaşi timp şi la alte denotări" (*ibid*.: 153)[1].

Cred că numele de personaje literare (dacă nu toate, măcar unele dintre ele) au un dublu statut: pe de o parte, se comportă în universul de discurs al operei de care aparţin asemeni numelor din viaţa reală, reprezentând „*o nominalizare secundă*, individualizatoare şi unificatoare" (Coşeriu); pe de altă parte, ele posedă o anumită „transparenţă", întreţinând un raport de motivare cu personajele denumite. În cazul literaturii, asistăm, aşadar, la o suprapunere de planuri de care trebuie să ţinem seama în analiza numelor: în acelaşi timp, un nume rămâne nume propriu, dar poate şi semnifica la fel ca un cuvânt obişnuit sau poate evoca ceva/pe cineva cu care personajul în cauză stabileşte anumite legături[2]. Aluzia – prin identitate sau asemănare de nume – la un alt personaj celebru (dintr-o altă operă) pare cea mai interesantă, căci, de data aceasta, un personaj nou ajunge să fie cumva „clasificat", datorită numelui purtat, prin mijlocirea „universaliilor fantastice". Aici ar putea fi amintit, bunăoară, cazul personajului central, Casaubon, din romanul lui U. Eco, *Pendulul lui Foucault*. Numele său trimite atât la filologul Isaac Casaubon (cu existenţă reală), cât şi la personajul omonim al lui George Eliot, din *Middlemarch* (vezi Istrate M. 2000: 167).

Modul în care scriitorii îşi denumesc personajele seamănă cu procedeul originar prin care cei vechi (vezi *supra*, 1.) îşi botezau copiii. Diferenţa ar fi aceea că anticii (în situaţia în care numele nu descria deja aspectul ori starea purtătorului) nu puteau decât să spere că numele va influenţa destinul individului în cauză, în vreme ce în literatură numele determină (chiar şi când este ironic) evoluţia ori condiţia personajului.

[1] Sau cum o spune *in extenso* Coşeriu în a sa lingvistică textuală: „La evocación contribuye notablemente a la riqueza del lenguaje; con ella surge esa plurivocidad que no siempre debería enjuiciarse negativamente, como «vaguedad», sino que habría que valorarla también positivamente, como un enriquecimiento: el teórico del lenguaje Wilbur Marshall Urban ha puesto de relieve con particular énfasis esta riqueza basada en la función evocativa del lenguaje, es decir, en la posibilidad de referirse con ayuda del lenguaje a algo sin hablar en realidad de ello. El sentido surge entonces, como combinación de las funciones bühlerianas (representación, expresión y apelación) y la evocación." (Coseriu 2007a: 233).

[2] Uneori şi simultan: numele *Gheorghe* semnifică (etimologic vorbind) 'ţăran/agricultor' şi îl evocă pe Sf. Gheorghe (ostaşul prin excelenţă).

[**4**] Totodată, aş încerca să subliniez şi să sistematizez rolurile pe care le au numele de personaje în textul literar. Şi aici problema este destul de complicată, întrucât se poate vorbi atât de funcţia numelui în literatură, în general, cât şi de funcţia anumitor strategii de atribuire a numelor în unele opere literare.

[a] Înainte de toate, numele întreţin *ideea de mimesis realist*. Ele sunt date personajelor în maniera în care sunt acordate oamenilor din realitate, funcţia lor esenţială fiind aceea de a uniciza/individualiza purtătorul. Se poate imita – din aceeaşi necesitate de creare a verosimilului – inclusiv modul în care oamenii, dominaţi (pe vremuri) de o gândire magico-mitică (sau influenţaţi încă de reminiscenţe ale acesteia), îşi botează (sau chiar îşi redenumesc) copiii cu nume menite să le controleze destinul[1]. Aşadar, exemplele oferite aici din Marin Preda, Liviu Rebreanu, pe de o parte, şi cele din Mihail Sadoveanu şi Ion Creangă, pe de altă parte, sunt pesemne grăitoare.

[b] În literatură, după cum o arată majoritatea exemplelor discutate, numele pot fi motivate, adică pot juca *rolul unei „etichetări"*: indică ceva cu privire la caracterul ori la înfăţişarea fizică ori la destinul personajelor care le poartă. Procedeul prin care eroii literari primesc nume care le prevăd/„anunţă" cumva evoluţia – procedeu caracterizat drept naiv în realitatea noastră – este pe deplin justificat în literatură, căci în cultură totul se conduce după finalitate. Deci, şi soarta personajelor se conformează voinţei autorului.

[c] La un nivel mai sofisticat al artificiului literar, există cazuri în care o modalitate particulară de atribuire a numelor se poate converti într-o strategie textuală de construire a sensului. Îi datorăm lui Coşeriu o interesantă observaţie pe această temă potrivit căreia modul în care sunt numite personajele în anumite opere literare poate constitui *un procedeu de articulare a sensului* în acele opere. Cu scopul de a demonstra acest lucru, Coşeriu corectează o faimoasă interpretare a lui Leo Spitzer cu privire la „polionomasia" sau „instabilitatea numelor" din Don Quijote de Cervantes (Coseriu 2007a: 266). Spitzer încercase să dovedească faptul că respectiva instabilitate a denumirii reprezintă un indiciu de mare însemnătate pentru sensul romanului în ansamblul său, dându-i numele de „perspectivism lingvistic" şi străduindu-se să-i determine semnificaţia. Astfel, el recurgea la ideea medievală potrivit căreia esenţa tuturor celor create trebuie să fie exprimată prin numele lor „corect", doar că nu oamenii – limitaţi de/în subiectivitatea lor –, ci numai Dumnezeu cunoaşte numele „corecte" ale lucrurilor (*ibid*.: 267). Coşeriu susţine însă că această „instabilitate a numelor"

[1] Prin practicile magice, omul primitiv/naiv îşi închipuia că poate controla lumea. Iar mitologia este, cum observă Coşeriu, „un fenomen hibrid care aparţine de drept universului [de discurs] al fanteziei, dar care, în acelaşi timp, aspiră să se prezinte ca explicaţie a faptelor şi evenimentelor naturale sau istorice, adică asemeni ştiinţei" (Coseriu 2003a: 74). Altfel spus, ceea ce aparţine lumii necesităţii şi cauzalităţii este explicat de parcă ar fi un produs al lumii libertăţii şi finalităţii: evenimentele naturale sau istorice sunt puse pe seama intenţiilor sau dorinţelor unor fiinţe supraomeneşti.

este „un factor *entre otros*, es decir que sólo puede comprenderse exactamente en conexión con otros" (*ibid*.: 268). Adevărata temă a romanului este libertatea, temă susţinută, între altele, de polionomasie, precum şi de acţiunile de eliberator ale lui Don Quijote, de discursul acestuia despre libertate, de utopia politică (insula Barataria). Toate reprezintă sensuri parţiale care se articulează pentru a da sensul global al operei: tragedia lipsei de speranţă cu privire la libertate. Nebunia lui Don Quijote semnifică entuziasmul său pentru libertate, veritabila sa natură. Vindecarea eroului – care-l face să revină la starea de monotonie iniţială – reprezintă tragedia, întrucât îl transformă într-un învins: abandonează căutarea libertăţii pentru sine şi pentru ceilalţi.

Mariana Istrate[1] ne oferă un alt exemplu de instabilitate denominativă (sau, eventual, un fel de desemnare onomastică multiplă) în care atribuirea ezitantă de nume are rolul „de a produce o răsturnare a identităţii, într-un spaţiu în care individul îşi caută cu insistenţă personalitatea, pierdut în anonimat" (Istrate M. 2000: 60). Este vorba despre romanul lui Georges Perec, *Quel petit vélo à guidon chromé au fond de la cour?* (1966), în care „autorul creează 72 de construcţii onomastice pentru acelaşi personaj, toate având un element comun (*Kara*-), la care sunt asociate adjective, nume, verbe, interjecţii, sufixe specifice limbilor europene." (*ibid*.). Astfel, particula fixă, comună *Kara* (însemnând în turcă ʻnegruʼ) ar dezvălui apartenenţa personajului la spaţiul cultural balcanic sau oriental, în timp ce al doilea component al numelui – ataşat printr-un procedeu insolit – ar lărgi aria geografică a posibilei origini a acestuia: fie grecească (*Karamanlis*), fie poloneză (*Karalcrowics*), fie rusească (*Karaschoff*), germană (*Karalberg*) ş.a.m.d.

[d] În fine, până acum am văzut cum ajută numele la caracterizarea personajului ori cum contribuie – ca factor între alţi factori –, într-o măsură mai mare sau mai mică, la articularea sensului în opera literară. Este cazul să ne întrebăm dacă se poate şi invers: dacă există texte a căror raţiune de a fi o constituie chiar concentrarea asupra numelui/numelor. Scrieri făcute „de dragul" numelor? Desigur. Nu ştiu dacă acest lucru este valabil pentru texte foarte ample (de ordinul romanelor sau al nuvelelor), dar, pentru unităţi textuale mai simple (de tipul capitolelor sau subcapitolelor), cred că este posibil. De fapt, *à propos* de felul „concentrării", trebuie să facem o distincţie clară între:

[α] numele ca *principiu de construcţie al unui text* şi

[β] numele ca *obiect al reflecţiei metalingvistice* într-un text.

Se pot construi, aşadar, texte de mici dimensiuni, cum sunt jocurile de cuvinte/calamburile (chiar sub formă versificată, ca epigrame) al căror scop în sine îl reprezintă numele şi puterea lor de sugestie. Raymond Queneau chiar şi-a intitulat *Nume proprii* unul dintre numeroasele sale „exerciţii de stil" – un text

[1] A cărei carte (de care nu am ştiut la prima redactare a acestui studiu), *Numele propriu în textul narativ. Aspecte ale onomasticii literare*, este foarte bogată în exemple.

concis făcut după o anumită reţetă a utilizării unor nume cunoscute[1]. Mai mult decât atât, merită amintit scriitorul Mircea Horia Simionescu, în al cărui insolit *Dicţionar onomastic* multe „articole" (ordonate după un principiu lexicografic, evident) sunt „poveşti" ce pornesc de la un nume. Pe de altă parte, pasaje însemnate dintr-o operă literară pot fi rodul unor divagaţii sau inserţii metalingvistice, adică de explicare a semnificaţiei sau a provenienţei unui nume. De pildă, într-o naraţiune a lui F. Kafka, *Die Sorge des Hausvaters*, sunt făcute speculaţii etimologice privind numele straniului personaj Odradek: este un cuvânt de origine slavă sau un termen german slavizat ulterior? (vezi Coseriu 2007a: 272)[2].

[Publicat în „Limba română", Chişinău, anul XVIII, nr. 7-8, 2008, pp. 65-80; materialul din *Addenda* a apărut, între timp, cu unele modificări, ca un articol de sine stătător, cu titlul *Problema numelor proprii din literatură în lumina unor idei ale lingvisticii coşeriene*, în „Limba română", Chişinău, anul XXII, nr. 1-2, 2012, pp. 37-45.]

[1] În altă parte, observam că se pot construi texte de mici dimensiuni luând sinonimia (juxtapusă) ca principiu de construcţie (exemplificând tot cu un „exerciţiu" de-al lui Queneau) [vezi Munteanu 2007: 73]; la fel şi în cazul frazeologismelor (*ibid*.: 202) care, în astfel de micro-texte, au funcţie exclusiv ludică. Până şi în jurnalism a apărut, în anumite publicaţii (în special în „Academia Caţavencu"), obiceiul de a inventa titluri fără legătură cu conţinutul articolului „titrat", doar de dragul unei anumite tehnici de creare a titlului (vezi, pentru aceasta, Cristinel Munteanu, *Despre titlul jurnalistic atipic*, în curs de publicare).

[2] Nu mai punem la socoteală ipotezele celor care şi-au bătut capul mai apoi ca să afle ce etimologie va fi avut, într-adevăr, în vedere Kafka, atunci când a inventat acest nume.

XVI. Observaţii şi sugestii privind traducerea unor poezii englezeşti cu formă fixă

1. Sonete shakespeariene

1.0. Lucrarea noastră se referă, în primul rând, la o traducere (integrală) recentă a sonetelor lui William Shakespeare, aparţinându-i unei doamne profesoare de limba engleză din Brăila, Gabriela Constanda[1], dar vom atrage în discuţie şi exemple din alte două versiuni, cea a lui Ion Frunzetti (o selecţie de 81 de sonete)[2] şi cea a lui Gheorghe Tomozei (integrală)[3]. Deşi ar fi interesant să se examineze toate versiunile parţiale sau integrale ale sonetelor Marelui Will, nu ne-am propus acest lucru aici. Deocamdată, ne vom mulţumi să facem câteva observaţii asupra tălmăcirilor mai sus amintite şi unele sugestii pentru o viitoare transpunere românească mai adecvată.

1.1. O traducere bună a sonetelor lui Shakespeare reprezintă un act de cultură, la fel ca traducerea *Iliadei* sau a *Bibliei*, bunăoară. Dar cum să arate o astfel de traducere? În principiu, este necesar să fie aşa cum este cultura în esenţa ei, adică, cu vorbele lui Eugeniu Coşeriu, „identificând onticul cu deonticul" (Coşeriu 1994c: 173); aşa cum trebuie să fie şi nu cum se constată empiric, pe alocuri. Însă ce înseamnă acest „a fi cum trebuie" în cazul unei traduceri? De la cei vechi ne-au parvenit unele recomandări utile, de altfel foarte actuale.

1.1.1. Astfel, Sfântul Ieronim, cel care ne-a lăsat varianta latinească a *Bibliei*, *Vulgata*, declara: „Eu nu numai că o mărturisesc, dar chiar o afirm cu voce tare

---

[1] Traducerea a fost publicată foileton (câte 10 sonete per număr) în două reviste brăilene de cultură, „Dunărea" (începând cu nr. 2/1999) şi „Florile Dunării" (începând cu nr. 1/2001 şi încheindu-se în nr. 10/2004).

[2] Shakespeare, *Sonete*, în româneşte de Ion Frunzetti (Editura Tineretului, Bucureşti, 1964).

[3] William Shakespeare, *Sonnets – Sonete*, versiune românească de Gheorghe Tomozei, Editura Pandora-M, Târgovişte, 1996; în realitate, versiunea lui Tomozei a apărut, într-o primă ediţie, cu două decenii înainte. Pentru original, am consultat *The Complete Works of William Shakespeare*, Wordsworth Editions Ltd, 1996.

că, în traducerea grecilor, cu excepţia Sfintelor Scripturi, unde şi ordinea cuvintelor reprezintă o taină [*ubi et ordo verborum mysterium est*, n.n. C.M.], am transpus nu cuvânt cu cuvânt, ci sens cu sens [*non verbum e verbo, sed sensum de sensu transtulisse*, n.n. C.M.]" (cf. Munteanu E., Munteanu L.G. 1996: 79). Sfântul Ieronim îşi propunea, aşadar, să traducă nu semnificaţia fiecărui cuvânt, ci înţelesul global al textului. Ne întrebăm totuşi dacă nu ar merita mai mult respect şi ordinea cuvintelor dintr-un poem scris de Shakespeare, nu doar din *Biblie*.

1.1.2. Mai aproape de noi, Martin Luther, realizatorul versiunii fondatoare a *Bibliei* în limba germană, afirma despre traducerea poeziei biblice: „Cine vrea să vorbească în germană, nu trebuie să folosească stilul ebraic. Ci, mai degrabă, trebuie să aibă grijă ca – odată ce l-a înţeles pe autorul evreu – să se concentreze asupra sensului textului, întrebându-se «Ce spun (cum se exprimă) germanii într-o astfel de situaţie?». Odată ce are cuvintele germane care vor servi scopului său, să lase deoparte cuvintele ebraice şi să exprime în chip liber înţelesul *în cea mai bună germană pe care o cunoaşte* [s.n. C.M.]"[1]. Pornind de aici, ne putem întreba care este *cea mai bună română* pentru exprimarea sensului din sonetele shakespeariene.

1.1.3. Este evident că există două tipuri de traducere: cea poetică, preocupată să transmită sensul general al textului originar/original şi care constituie, la rându-i, un nou act de creaţie în limba în care se traduce şi cea filologică (sau exegetică), exactă, care urmăreşte, cu ajutorul comentariilor, al notelor explicative, să rămână cât mai aproape de original.

> Şi traducerea unui text non-artistic poate pune probleme, fiind uneori mai mult sau mai puţin exegetică. Astfel, Coşeriu semnalează că în cea mai bună ediţie engleză a operelor lui Aristotel, termenul grecesc *tragélaphos* (*ad litteram*, 'ţap-cerb'), prezent în *Despre interpretare*, a fost redat prin *mermaid* 'sirenă', respectându-se sensul, adică 'un tip de animal sau de fiinţă mitologică', căci Stagiritul dorea să se refere la ceva imaginar tocmai pentru a demonstra că limbajul este, întâi de toate, semantic (*lógos semantikós*), deci anterior distincţiei dintre adevăr şi neadevăr, dintre existenţă şi nonexistenţă. Din punct de vedere filologic, traducerea prin *mermaid* nu permite întoarcerea la izvor (cum se întâmplă în versiunea latinească, unde cuvântul *tragélaphos* a fost tradus literal prin *hircocervus*), fiind, în consecinţă, o greşeală (Coşeriu 1996a: 62). Eroarea este cu atât mai mare în traducerea lui Mircea Florian (*Organon*, I, Bucureşti, 1957, p. 208), care utilizează doar termenul *cerb*, distrugând prin aceasta exemplul lui Aristotel. Greşeala nu mai apare în traducerea ulterioară a lui Constantin Noica. În acest context, ne permitem să semnalăm şi o traducere inadecvată a unui paragraf coşerian în care este redată o afirmaţie aparţinându-i lui Platon. Este vorba despre o versiune în limba engleză (realizată la Cluj) a unei conferinţe coşeriene, ţinută în limba română la Universitatea „Babeş-Bolyai"[2], conferinţă în care Coşeriu a prezentat *Principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii*:

[1] *Apud* Mihoc 2001: 106; cf. şi Coseriu 1978: 237.

[2] Prilejuită de acordarea titlului de *doctor honoris causa* savantului la 11 martie 1992.

„This principle [*the principle of objectivity*, n.m. C.M.] was formulated by Plato in his dialogue on the «Sophist», in the famous phrase τὰ ὄντα ὡς ἔστιν λέγειν, i.e. «to call things by their proper name». Plato was saying there that this is the characteristic, the essential feature of the true logos: λέγειν δὲ ὁ ἀληθής λόγος τὰ ὄντα ὡς ἔστιν, while the untrue logos says how things are *not*, or how they are viewed from one angle only, or how they used to be, or how they are only at a given moment, and so on." (Coseriu 2000e: 108). Unde se găseşte inadecvarea? În aceea că E. Coşeriu a tradus întotdeauna *ad litteram* celebra frază a lui Platon, indiferent de limba în care şi-a prezentat principiile: în germ. *die Sachen sagen, wie sie sind*, în sp. *decir las cosas como son*, în rom. *a spune/să spui lucrurile aşa cum sunt* etc. Redarea formulei prin engl. *to call things by their proper name* este nefericită, chiar dacă (din perspectivă frazeologică sau chiar textuală) pare să însemne acelaşi lucru. Şi noi putem zice, aproape identic, că „spunem lucrurilor pe nume" când pretindem că suntem obiectivi. Însă cine ştie (eventual, tot de la Coşeriu[1]) că Platon făcuse distincţia între *onomázein* 'a numi' şi *légein* 'a spune', ştie şi că E. Coşeriu nu ar fi fost de acord cu o asemenea transpunere englezească[2]. Mai ales că – în universul de discurs platonician – ea ar putea evoca, mai degrabă, dialogul *Cratylos*, despre „dreapta potrivire a numelor" (ὀρθότης τῶν ὀνομάτων).

Până în prezent nu avem în cultura noastră decât o singură traducere cu adevărat filologică a sonetelor lui Shakespeare, şi aceea parţială, aparţinându-i lui Andrei Ion Deleanu, care se ocupă doar de ultimele 28 de sonete (CXXVII - CLIV), dedicate Doamnei Brune[3]. În schimb, înregistrăm mai multe versiuni integrale sau parţiale ieşite de sub condeiul unor anglişti sau scriitori (chiar poeţi) renumiţi, precum Leon Levitchi, Dan Grigorescu, Mihail Sebastian, Petre Solomon, Ion Frunzetti, Gheorghe Tomozei etc. Preocuparea lor merge către respectarea rigorilor formale/prozodice ale sonetului (poezie cu formă fixă) şi a conţinutului global al acestor poeme. Soluţia pe care o vom propune doreşte să împace ambele tipuri de traducere. Credem că, astfel, atât Shakespeare, cât şi cultura noastră, ar avea mai mult de câştigat. Se poate ajunge la o traducere şi fidelă şi frumoasă, deşi, desigur, absolutul nu poate fi atins[4]. Oricum, pentru o asemenea întreprindere, se cuvine să ţinem seama de mai multe aspecte, pe care

[1] Vezi Coseriu 1989a: 166 sau Coşeriu 1994c: 17, unde se precizează (cu referire şi la *Sophistes*) că Platon făcuse „o deosebire clară între două funcţiuni fundamentale ale limbajului, aceea de *a numi* (ónomáζειν) şi aceea de *a spune* ceva (λέγειν). Un cuvânt văzut doar ca ónomáζειν nu este nici adevărat, nici fals; adevărat sau fals poate fi doar un enunţ întreg, adică vorbirea ca λέγειν; nu «numitul» poate fi adevărat sau fals, ci numai «spusul»".

[2] Cu atât mai mult cu cât, în continuare, chiar în versiunea englezească de la Cluj apare formularea „while the untrue logos says how things are *not*".

[3] Andrei Ion Deleanu, *Doamna Brună din Sonete (The Dark Lady of the Sonnets)*, versiune românească adnotată la 28 din sonetele lui William Shakespeare, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

[4] În general, se spune că funcţionează şi aici legea compensaţiei, adică, în transpunere, unele pasaje sunt redate foarte bine, iar altele sunt mai puţin izbutite.

le vom menţiona în continuare. Printre ele, ar trebui să avem în vedere şi conceptele de *corectitudine* şi *adecvare*, luate în sens coşerian.

1.1.4. Eugeniu Coşeriu distinge în limbaj, pe de o parte, trei niveluri: unul *universal* (nivel al desemnării), altul *istoric* (nivel al semnificaţiei) şi altul *individual* (nivel al sensului), de vreme ce „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)" (Coşeriu 2000a: 233). Fiecărui nivel îi corespunde un tip de *competenţă* (o *tehnică* sau o *dýnamis* [concept aristotelic] ori un *saber*, un „ştiut") pe baza căreia se realizează *activitatea* (*enérgeia* [tot concept aristotelic]) lingvistică. La nivel universal, *competenţa elocuţională*, ca tehnică, înseamnă „a şti să vorbeşti în general", la nivel individual, prin *competenţă expresivă* se înţelege cunoaşterea cu privire la elaborarea „discursurilor", în timp ce, la nivel istoric, *competenţa idiomatică* este constituită de „limba în calitate de cunoaştere tradiţională a unei comunităţi" (*ibid*.: 236). În cadrul competenţei, E. Coşeriu deosebeşte şi trei tipuri de norme corespunzătoare celor trei niveluri: la nivel universal – *congruenţa*, dată de regulile generale ale gândirii, precum şi de cele legate de vorbirea în general şi cunoaşterea lumii, la nivel istoric – *corectitudinea*, dată de sistemul de tradiţii ale vorbirii dintr-o comunitate, la nivel individual – *adecvarea* (sau *tò prépon*), dată de cunoaşterea care se referă la „a vorbi în situaţii determinate şi cu privire la anumite lucruri, cu anumiţi interlocutori" (Coşeriu 1994c: 36). Adică, altfel se vorbeşte cu un copil, altfel ne adresăm unei femei sau unei persoane în vârstă etc. De asemenea, există tot felul de tradiţii ale textului (despre cum se scrie un sonet, un *haiku*, o scrisoare de condoleanţe etc.) care ţin tot de *saber expresivo* (*ibid*.: 36-37). Trebuie precizat, totodată, că E. Coşeriu face deosebire între corectitudinea idiomatică şi *exemplaritate* (aceasta din urmă referindu-se la normele limbii literare/exemplare).

1.2. Se susţine, de obicei, că o traducere poetică reprezintă o creaţie în limba în care textul este *actualizat*. Dar *a actualiza* înseamnă a transpune în limba actuală? Depinde de ce se înţelege prin *limbă actuală*. Într-un articol redactat de regretata Mioara Avram, se preciza că *limba actuală*, ca termen, are două accepţii: în sens larg, este aceeaşi cu limba contemporană (fază care, în cazul românei, începe de la 1918) iar, în sens strict, ar constitui doar o subdiviziune a ei, limitată aproximativ la ultimul deceniu. Se aprecia, totodată, că, în ultima accepţie, „perioada în cauză este prea scurtă pentru a se putea înregistra modificări semnificative; mai curând se observă tendinţe" (în Sala 2001: 19). O astfel de tendinţă ar fi şi neologizarea masivă. Este însă adecvat să utilizezi limba română actuală într-o traducere poetică din Shakespeare, în speţă din sonetele sale? Am spune că nu, şi credem că exemplele următoare, din versiunea Gabrielei Constanda, vorbesc de la sine.

1.2.1. Fragmentul "How much more praise deserved thy beauty's use/If thou couldst answer «This fair child of mine/Shall sum my count, and make my old

excuse»,/Proving his beauty by succession thine." (Sonnet II) este redat de către Gabriela Constanda prin: „Cu cât mai multă laud-ar avea/Farmecul tău, dac-ai putea să spui:/Copilul e *bilanţul*, *scuza* mea/Şi-ar *demonstra*-o frumuseţea lui"[1]. Neologisme cum sunt *bilanţ, scuză, a demonstra* nu au ce căuta într-o astfel de traducere; se ştie că neologismele diminuează „căldura" lirică, ce are nevoie de termeni „intimi" pentru a fi exprimată. Nu este obligatoriu să fii specialist pentru a simţi aceste lucruri, e suficient să ai simţ estetic (sau acea *cognitio clara confusa*, de care vorbea Leibniz; vezi, aici, IV, 4.3.2.2.4.). Să se examineze şi alte exemple, semnate de aceeaşi traducătoare, în care neologismele „zgârie urechea"[2]: "Lo, in the orient when the gracious light/Lifts up his burning head, each under eye/Doth homage to his new-appearing sight,/Serving with looks his sacred majesty" (VII) – „Te uită-n răsărit lumina când/Înalţă arzătoru-i cap, priviri/*Omagiază* soarele-apărând/În *sacră majestate*, străluciri"; "She carved thee for her seal, and meant thereby/Thou shouldst print more, not let that copy die." (XI) – „Sigiliul ei eşti tu şi eşti menit/*Copia*-i s-o *multiplici, infinit*."; e de mirare că, în acest ultim exemplu, nu a fost folosit chiar termenul *a printa*, un anglicism recent în limba noastră, de vreme ce în original apare verbul *to print*! Să se observe că, în general, traducătoarea a păstrat termenii englezeşti (sau derivatele acestora, chiar dacă se schimbă categoria lexico-gramaticală), pe motiv că există şi în româneşte (*excuse – scuză, homage* (subst.) – *a omagia* (vb.), *sacred majesty – sacră majestate, copy – copie*), ignorând faptul că în limba engleză din vremea lui Shakespeare respectivii termeni nu erau simţiţi ca fiind atât de recenţi. Exemplele se pot uşor înmulţi, dar scopul nostru a fost să prezentăm doar o mostră şi nu un inventar exhaustiv de greşeli/inadecvări.

Totuşi, vom mai adăuga şi cea mai gravă (în opinia noastră) situaţie întâlnită: "When I consider every thing that grows/Holds in perfection but a little moment,/That this huge stage presenteth naught but shows/Whereon the stars in secret influence comment" (XV) – „Când văd că tot ce creşte-n jurul meu/şi e perfect, o clipă doar durează,/Că viaţa noastră nu-i decât un *show* [sic!]/Ce stelele-n *secret* îl *regizează*". Întrebuinţarea barbarismului *show* (probabil, conducându-se după acelaşi principiu: pentru că în originalul englezesc există verbul *to show*!) în transpunerea românească este impardonabilă.

1.2.2. Conform viziunii coşeriene, deplina funcţionalitate a limbajului se manifestă în limbajul poetic – şi prin *poezie* Coşeriu înţelege *literatura în*

[1] Evidenţierile ne aparţin.

[2] Nu ne vom referi aici şi la numeroasele stângăcii ce ţin de prozodie, atunci când versurile din versiunea doamnei profesoare Constanda „şchiopătează". În acest sens, oferim un singur exemplu: „Ca dragul meu să n-ajungă cum sunt,/Zdrobit şi zdrenţuit de timp hain,/Secat de sânge, cu părul cărunt/Şi riduri mii, când cerul lui senin/În noaptea senectuţii-i prăvălit/Şi frumuseţi cărora rege e/Pălesc, sau dispărut-au la zenit,/Comoara-i toată risipindu-se,/Pentru aşa un timp mă oţelesc,/C-a vârstei blestemate rea plăsea,/Cât timp oameni trăiesc şi-şi amintesc,/Viaţa, nu frumuseţea să i-o ia./În negru-mi vers de-a pururi încrustat,/Frumos şi tânăr fi-va ne-ncetat." (LXIII).

general, ca artă –, toate celelalte aşa-zise stiluri funcţionale fiind, de fapt, reduceri ale acestei deplinătăţi funcţionale a limbii. Tot astfel, limbajul curent (înţeles ca limbaj „normal") se prezintă ca o deviere faţă de totalitatea limbajului. În schimb, limba marilor scriitori coincide, practic, cu limba istorică (naţională), ca realizare a posibilităţilor/virtualităţilor deja date în aceasta (Coseriu 1971c: 205). Din această perspectivă, nu vom greşi identificând (nu neapărat cantitativ) limba română cu limba lui Eminescu. Cu siguranţă, nu vom greşi nici dacă vom susţine că vocabularul (sau inventarul de cuvinte) utilizat de Eminescu în poeziile sale este nu doar suficient, ci, mai ales, indicat pentru transpunerea sonetelor shakespeariene în româneşte. În cele 2155 de versuri ale *Sonetelor*, cu 17520 de cuvinte, sunt 3239 de termeni[1], mai puţini decât cei număraţi (e adevărat, într-un corpus mai mare de texte poetice) la Eminescu (aproximativ 5000 de unităţi lexicale). Răspundem astfel la întrebarea referitoare la cea mai bună limbă română ce ar servi exprimării acestor poeme. Mai mult decît atât, am putea adăuga că, raportându-ne la evoluţia celor două limbi, engleza şi româna, se poate spune că cei doi creatori sunt „contemporani", ambii situându-se cam pe la începutul perioadei moderne din cele două idiomuri[2]. Bineînţeles că nu se poate realiza o echivalare perfectă între cele două inventare de termeni deţinute de cei doi mari scriitori, dar în linii mari este posibil (şi de dorit) să se facă.

1.3. Un alt aspect asupra căruia dorim să ne oprim este constituit de inadvertenţele (îndepărtările) pe care le prezintă versiunile româneşti în raport cu originalul lui Shakespeare. Iată doar câteva situaţii:

[a] Întrebuinţarea eufemismelor. Uneori traducătorii români dau dovadă de pudibonderie, diminuând forţa versului original. De pildă, să se compare următoarele transpuneri ale fragmentului „*For where is she so fair whose uneared womb/Disdains the tillage of thy husbandry*?/Or who is he so fond will be the tomb/Of his self-love to stop posterity?" (Sonnet III), unde descoperim o vivace metaforă a actului procreării: „Căci unde-i zâna, *pântecul fecior*/Al căreia nu-ţi cere volnic brazdă?" (I. Frunzetti); „Unde-i frumoasa *stea neprihănită*/ce nu s-ar vrea de plugul tău arată?" (Gh. Tomozei); „Căci unde-i ea, cu *pântec nenuntit*/Ce-o să refuze plugăritul tău?" (Gabriela Constanda)[3].

[b] Inventarea metaforelor acolo unde acestea nu există. Să se compare fragmentul "So long as men can breathe or eyes can see,/*So long lives this, and this gives life to thee*" (XVIII) cu traducerea lui Gh. Tomozei: „Cât oamenii

[1] Cf. Deleanu, *op. cit*, p. 9. Statistica îi aparţine lui Marvin Spewack, care a publicat în 1970 o lucrare masivă (în 6 volume!) cu concordanţele din operele lui Shakespeare.

[2] Începutul englezei moderne este plasat pe la 1500, iar al limbii române, pe la 1850.

[3] Varianta noastră era „Căci unde-i cea cu pântec nearat/Dispreţuindu-ţi plugăritul blând?/Şi-ndrăgostit de sine, ce bărbat/Şi-ar lua cu el urmaşii în mormânt?" (vezi Cristinel Munteanu, *Traducerile – oglinzi mincinoase*, în „Akademia", Galaţi, 2000, nr. 3, pp. 14-16). Oricum, deşi ne-am îndeletnicit, prin anii de studenţie, cu traducerea selectivă a vreo 40 de sonete shakespeariene, astăzi am încerca să le traducem altfel.

privesc şi cât respiră/Trăieşti şi tu *în cântu-nchis în liră*.". De altfel, în această privinţă, Tomozei este greu de egalat.

[c] Transformarea comparaţiilor în metafore. De la Quintilian încoace se tot afirmă că o metaforă este o comparaţie prescurtată. Cercetările moderne susţin contrariul: de fapt, comparaţia este o metaforă dezvoltată. Aşadar, imaginile lui Shakespeare sunt, de regulă, mai explicite: "How sweet and lovely dost thou make the shame/Which, *like a canker in the fragrant rose*" (XCV) – „Ce dulce ştii să-ţi faci neruşinarea!/(*vierme mişcându-se în crisalizi*)" (Tomozei). Acolo unde expresivitatea lui Shakespeare nu este rodul specificului limbii engleze (în cazul expresiilor idiomatice, de exemplu), este recomandabil ca imaginile să fie traduse fidel, pentru că şi ele conferă originalitate, prin ineditul lor.

Se pot semnala şi alte inadecvări (variaţia sinonimică, bunăoară, atunci când nu se află în original, deşi este adevărat că o regulă a sonetului – probabil a celui italian, nu a celui englezesc – ar fi să nu se repete niciun cuvânt cu sens lexical deplin), dar toate vor fi puse pe seama constrângerilor prozodice…

1.4. Şi totuşi, inadecvările pomenite rezultă dintr-un sacrificiu pe care trebuie să-l facă traducătorii români, întrucât există o diferenţă cantitativă semnificativă între cuvintele întrebuinţate de Shakespeare şi cele din transpunerile autohtone. Limba lui Shakespeare conţine foarte mulţi termeni monosilabici, care nu pot fi redaţi prin echivalenţi monosilabici, deoarece limba română nu-i are. Cuvântul *love* (o silabă) va fi tălmăcit prin *dragoste* sau *iubire* (3 silabe), eventual, *amor* (2 silabe), *shame* (o silabă) va fi tradus prin *ruşine* (3 silabe) şi exemplele pot continua. O simplă statistică ar demonstra că se pierd astfel, prin trecerea de la engleză la română, foarte multe semnificate categoriale[1], chiar şi pentru un singur sonet. Ceea ce pentru poezia românească, prin versurile lui Arghezi („În câmp, în dâmb, în râpi şi-n pisc,/Viu când mă urc, şi trist când iar mă isc" – *Psalm*; toate cuvintele sunt monosilabice) trecea drept o performanţă sau o probă a măiestriei, la Shakespeare este normalitate, întrucât cuvintele din fondul principal (cele mai multe, de origine germanică) sunt, de regulă, foarte scurte (vezi, de pildă, versurile deja citate la 1.3.[b]). Soluţia ar putea veni dinspre formula lui Vasile Voiculescu care, în *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară*, lungeşte versul la 13-14 silabe, folosind alexandrinu[2], chiar dacă în tradiţia românească a sonetului se cultivă endecasilabul (iambic). Este o variantă mai „încăpătoare" pentru conţinutul sonetelor shakespeariene, care se apropie de lungimea versurilor libere (de 15-16 silabe, cel mai frecvent) ce apar în tălmăcirea lui A. I. Deleanu.

[1] În terminologia lui Coşeriu, semnificatele categoriale sunt cele patru părţi de vorbire existente în toate limbile Pământului: substantivul, adjectivul, verbul şi adverbul (Coseriu 1972d: 55 şi 1973: 137).

[2] De altfel, sonetul franţuzesc utilizează alexandrinul de 12 silabe, propriu limbii franceze. Alexandrinul românesc are 13-14 silabe.

1.5. Argumentele pe care le-am adus în această lucrare privind vocabularul ce ar trebui utilizat (luându-l ca reper pe Eminescu), precum şi lungimea versului (pornind de la intuiţia remarcabilă a lui V. Voiculescu) au urmărit să proiecteze o opţiune personală/o propunere de traducere a sonetelor lui Shakespeare. Dincolo de acestea, rămân criticile la adresa întrebuinţării fără discernământ a neologismelor într-o atare traducere[1].

2. Limerick-uri

2.1. Limerick-ul este o poezie ocazională, cu formă fixă, având de obicei cinci versuri rimate după schema *aabbc* sau *aabba* (există însă şi alte variante). Se spune că ar fi apărut abia în secolul al XVIII-lea în oraşul irlandez Limerick, dar, în realitate, acest tip de poezie este mult mai vechi. A fost popularizat în secolul al XIX-lea, mai ales de poetul umorist Edward Lear în a sa *Book of Nonsense* (1846) [vezi Cuddon 1999: 458-462].

2.2. Prezentăm, în cele ce urmează, câteva limerick-uri în traducere proprie, cu scopul de a evidenţia câteva particularităţi ce ţin de trecerea unui text de la limba engleză la limba română. Evident că sunt necesare o serie de compromisuri. O traducere frumoasă nu este întotdeauna şi fidelă, iar reciproca este şi ea valabilă. Pentru a reda jocurile de cuvinte, traducătorul trebuie să caute alte soluţii valabile pentru cititorul român. Este şi cazul aliteraţiilor sau al jocurilor de cuvinte ce trebuie păstrate, nu doar al respectării prozodiei fixe[2].

[a] "*There was an Old Man of Nepaul,/From his horse had a terrible fall;/But, though split quite in two, by some very strong glue,/They mended that man of Nepaul*." (Edward Lear)[3].

„Odat-un bătrân din Nepal/Căzuse cumplit de pe cal./Deşi spart ca un ou, l-au făcut iarăşi nou,/L-au lipit pe-acel om din Nepal.".

Variante: „~ Dar, deşi rupt în trei, cu un foarte bun clei,/Ei l-au dres pe-acel om din Nepal". „~ Dar, deşi despicat, l-au şi reparat/C-un clei zdravăn pe-ăl om din Nepal". „~ C-un clei bun pe-acel om din Nepal" (C.M.).

[b] "*There was a young fellow named Hall,/Who fell in the spring in the fall./'T would have been a sad thing/Had he died in the spring./But he didn't – he died in the fall*." (W.S. Gilbert).

„Era un flăcău numit Hall/Ce căzu primăvara-ntr-un ghiol./Ar fi fost un mare păcat/În pârâu să se fi înecat./Însă nu – a murit într-un ghiol." (C.M.).

Această versiune, deşi mai apropiată de sensul originalului, nu redă şi ambiguitatea polisemiei suprapuse în cazul cuvintelor *spring* şi *fall*. În această

[1] Nu doar în cazul Gabrielei Constanda. Şi alţi traducători „păcătuiesc" la fel, chiar dacă nu atât de des.

[2] Am utilizat şi culegerea *Topsy-Turvy World. English Humour in Verse*, Progress Publishers, Moscow, 1974.

[3] „Era un moş în Nepal/Ce crunt căzu de pe cal./Deşi-n două despicat,/Se văzu iar reparat/Cu lipici viu din Nepal", în Edward Lear, *Rime fără noimă*, antologie şi traducere de Constantin Abăluţă şi Ştefan Stoenescu, Bucureşti, Editura Albatros, 1973, p. 55.

privinţă, mai reuşită este varianta următoare, unde este speculată polisemia cuvintelor *cuptor* şi *frunzar* (care denumesc şi luni ale anului în registrul popular).

„Era un flăcău, Coridor,/Ce căzu în frunzar în cuptor./Ar fi fost vai şi-amar/De murea în frunzar./Însă nu – muri în cuptor." (C.M.).

[c] "*There was an Old Man of Dundee,/Who frequented the top of a tree;/When disturbed by the crows, he abruptly arose./And exclaimed, «I'll return to Dundee»*" (E. Lear)[1].

„Stătea un bătrân din Dundee/Cocoţat într-un pom zi de zi,/Când, de ciori deranjat, s-a sculat imediat/Exclamând: «Mă-ntorc în Dundee!»".

[d] "*There was an Old Man of Bohemia,/Whose daughter was christened Euphemia;/Till one day, to his grief, she married a thief;/Which grieved that Old Man of Bohemia*" (E. Lear).

„Era un bătrân din Boemia/C-o fiică botezată Eufemia/Din păcate, ca soţ, ea-şi alese un hoţ,/Mâhnind pe-acel om din Boemia" (C.M.)[2]. Tălmăcirea noastră surprinde şi rima interioară din versul nr. 3.

[e] "*A fly and a flea in a flue/Were imprisoned, so what could they do?/Said the fly, «Let us flee!»/«Let us fly!» said the flea./So they flew through a flaw in the flue*." (Carolyn Wells).

„Un purec plăpând şi-o ploşniţă-n plasă/Fură închişi, deci pe unde să iasă?/Purecul spuse: «Hai să sărim!»/Ploşniţa spuse: «Hai s-o roim!»/Şi-o roiră prin ruptura din plasă." (C.M.).

Este imposibil de redat perfect în română aliteraţiile (şi în aceleaşi sunete!) din originalul englezesc. Cu toate acestea, există mijloace prin care imperfecţiunile pot fi estompate, chiar dacă anumiţi termeni nu-şi păstrează semnificaţia originară ori sunt înlocuiţi.

3. Concluzii tranzitorii

Dificultatea formulării unor principii clare în ceea ce priveşte traducerea textelor literare (mai ales atunci când respectivele texte sunt poezii cu formă fixă) ţine de statutul paradoxal (ori „dublul statut") al traducerii literare în general, întrucât aceasta este atât o *ştiinţă* (şi există o disciplină numită *traductologie*), cât şi o *artă* (şi nu doar în sensul grecescului *téchne*, care însemna şi 'artă', dar şi 'meşteşug' sau 'ştiinţă nejustificată'[3]). Ştiinţa cere obiectivitate absolută, adică să laşi obiectul să apară în lumina sa proprie: „să spui lucrurile aşa cum sunt"

[1] „Era un ins în vârstă din Karnak/Ce frecventa vârful unui copac./Fiind deranjat de ciori/Se sălta de subţiori/Strigând: «Mă voi întoarce în Karnak!»" (Lear, *op. cit*, p. 64).

[2] „Avea un moşulică din Boemia/O fată botezată Euphemia./Dar spre-a lui mâhnire/Luă un hoţ drept mire,/Mâhnindu-l rău pe moşul din Boemia" (Lear, *op. cit*., p. 58).

[3] De aceea, traducătorii buni nici nu au nevoie de prea multă teorie, intuind cum trebuie făcută o bună traducere. În orice caz, traducerea ţine de lingvistica textului, după cum a arătat-o E. Coşeriu. Pentru reflecţii coşeriene esenţiale referitoare la problematica traducerilor, vezi, în special, Coseriu 1971b, 1978, 1990d ori 1998c şi 1998e. Despre teoria lui Coşeriu privind traducerile, vezi, mai ales, Morani 2003.

(Platon). În schimb, în artă, subiectul creator (artistul) se absolutizează pe sine însuşi, considerând că arta se face sau trebuie să se facă numai în maniera în care el creează.

[Publicat în „Limba română", Chişinău, anul XX, nr. 5-6, 2010, pp. 64-72; o versiune parţială, *Corectitudine şi adecvare în versiunile româneşti ale sonetelor shakespeariene*, a apărut în volumul *LIMBA ROMÂNĂ AZI. Lucrările Conferinţei Naţionale de Filologie „Limba română azi", Iaşi – Chişinău, 3-7 noiembrie 2006*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2007, pp. 449-456.]

XVII. Translating Wellerisms in the Romanian Versions of Charles Dickens' *The Pickwick Papers*

0. Hegel used to say about Aristotle that he was a man able to see the whole universe in a shell, that is by looking at a shell, he saw all the universals. Eugenio Coseriu adapted this idea to linguistics, stating that "You can also see the whole man in a phoneme. You can study a single linguistic fact and see in this very fact the whole language, and in language you will see the whole man and all his creative possibilities." (Coşeriu 2004d: 50 – our translation).

Next, we aim to particularize Coşeriu's reflections mentioned above with reference to the Romanian translations of Charles Dickens' *The Pickwick Papers*. Thus, we think that by looking only at the way the wellerisms from the respective novel were rendered into Romanian is enough to characterize the versions in question. In other words, this survey (similar to a poll) allows us to observe both the strengths and the weaknesses of such versions.

1. In general, speaking correctly or adequately, applying the rules of language is not impressive, this thing is never "awarded" (see Coşeriu 1994c: 169, but also Quintilian, *Institutio oratoria*, VIII, 3, 1). Correctness is "0", since it is something normal. However, the mistakes are immediately noticed and the other speakers usually react with retorts such as: *You should not speak to a woman like that!*, or *People do not talk like that in the Parliament/Academy!*, or *You are talking nonsense!*, etc. Or at least they can think in these terms in such situations.

So is the case of translations. Mistakes, inadequacies, imperfections – that is what draws our attention. This is the reason why we will point them out in what follows. At the same time, given the restricted space, we will make observations

concerning the rendition of wellerisms into Romanian, referring mainly to the lexical and phraseological equivalence (and only in the case of some examples)[1].

2. First of all, we should explain what a *wellerism* is. According to G.L. Permyakov, they are "elementary scenes comprising a remark and response" (1979: 149). More often than not, a proverbial saying can become a wellerism by adding some words "capable of serving as a remark" (*ibid.*): *Everyone to his taste → "Everyone to his taste", said the old woman as she kissed the cow.* The procedure is also applicable to famous phrases: *"To err is human", said the housewife and shook pepper in the coffee*; *"All's well that ends well", said the peacock when he looked at his tail.* (cf. Avădanei 2000: 44).

Eugeniu Coşeriu included the wellerisms within the *repeated discourse*[2], considering that they should be studied more than they really are (Coşeriu 2000a: 261), and rather by the text linguistics than by paremiology. Introduced by phrases such as: it. *come diceva quello che*, *come disse colui che*, sp. *como decía (dijo) aquel que*, etc., the wellerisms "pretend to refer to somebody's verbal reaction in a certain situation (although they frequently point to imaginary reactions and situations, such as: «*Non è una cosa piacevole*», *come diceva quello che si faceva schiacciare le noci in testa* – '«*Nu este plăcut*», *cum spunea cineva cuiva spărgându-i nucile de cap*')." (*ibid.*).

The term *wellerism*, given to these forms (also known as *apologetic* or *Dutch proverbs*) comes from the name of the character Sam Weller[3] from Dickens' novel *The Pickwick Papers*, who used them quite frequently. This

[1] Interesting observations can also be made with reference to the phonetic level (the spelling, the phonetic symbolism, the play upon words based on sonority, etc.), the grammatical level (morphological and syntactic), topic etc. Silvia Munteanu has dealt with all these aspects by looking at the Romanian versions of the whole inventory of wellerisms (almost 50) from Charles Dickens' novel in her master dissertation, defended in 2009 at the University "Dunărea de Jos", Galaţi.

[2] The *repeated discourse* – opposed to the *free technique of discourse* – is defined by Coseriu as "everything that is repeated in a more or less identical form in the speech of a community as discourse already made or more or less fixed combination, as fragment, either long or short, of what has already been said" (2000a: 258-259).

[3] It is not the only case. There are other terms which come from a proper name + the suffix – *ism*. Take, for example, *malapropism* (< Fr. *mal à propos* 'not to the purpose'), "so called after Mrs. Malaprop, a character in Sheridan's *The Rivals* (1775), who had a habit of using polysyllabic words incorrectly": *I've always been thin. When I was a girl I had infantile paraphernalia.* Another case in point is *spoonerism*, "so called after the Rev. W.A. Spooner (1844-1930), dean and warden of New College, Oxford. It consists of a transposition between the consonant sounds (especially the initial sounds) of two words; a practice to which Spooner was addicted". *The queer old dean* for *the dear old queen* is a famous example attributed to him (Cuddon 1999: 489, 852). A special form of *wellerism* is *Tom Swifty*, in which an adverb relates both properly and punningly to a sentence of reported speech: "*The doctor had to remove my left ventricle*", *said Tom* ***half-heartedly***. The name comes from Tom Swift, a young scientist hero from Victor Appleton's series of books.

novel and the above mentioned character ensured celebrity to this form of repeated discourse. As a matter of fact, the typical wellerism (or its variants) dates back to Antiquity and is found in different parts of the world (cf. Ulrich 1997: 160)[1].

3. With reference to the theory of translation or to the translation as science, Coşeriu's distinctions and observations suffice for what we aim to prove here. Thus, even from the beginning, one should assume the fact that the issue of translation is "fundamentally something dealing with the text linguistics" (Coşeriu 2000a: 244), since, when translating, we wonder how and what would be said in the same situation in another language or linguistic community – just as competent translators intuitively do (Coseriu 1978: 215-216).

As shown before, Coşeriu was interested in studying wellerisms, too. That is why the Romanian scholar guided Miorita Ulrich's doctoral dissertation, *Die Sprache als Sache: Primärsprache, Metasprache, Übersetzung*. In a chapter of her book (*"Bref", comme disait Pépin – Zur Hierarchie der Übersetzungsnormen am Beispiel der Wellerismen*) she proved that the wellerism in itself is an interesting aspect for the science of translation (see Ulrich 1997: 158-168). Among other things, she drew a comparison between the different translations of Charles Dickens' wellerisms in various languages (German, Italian, Spanish, Romanian and French)[2].

4. Before dealing with the translation of wellerisms, we should make a brief presentation of the Romanian versions of Charles Dickens' novel *The Pickwick Papers*.

All of them are connected with the name of Ion Pas. There are four editions (but actually three versions) – that from 1939, the one from 1954 (in collaboration with Nicolae Popescu), which is republished in 1970, and that of 1961[3]. Ion Pas, pen name for Ion M. Pascu (1895-1974), was a writer, journalist and translator[1].

---

[1] Cf. Permyakov 1979: 149-152. He even quotes a Kurdish example: "«Hurry up, the herd is going away», said the wolf as they were reading the Gospel to him" (*ibid*.: 205). They are sometimes found in the Romanian folklore, as well: *'De câte ori un câine lătra, credeam că-i Sfinţia-ta', cum spunea o femeie care aştepta vizita unei feţe bisericeşti* (Eretescu 2004: 229). It can also be found in Latin: *Sunt munda mundi omnia,/Sus inquit in luta iacens* ('«Everything is clean in the world», says the pig wading in mud') - cf. Munteanu E., Munteanu L.G. 1996.

[2] At the end of her book there is an annex which contains Dickens' wellerisms followed by their translations into different languages: German, Spanish (two versions), Italian (two versions), Romanian (I. Pas' version from 1961) and French.

[3] Soon after writing our paper, another Romanian version of this novel, signed by Letiţia Lazăr, was published (Charles Dickens, *Cronicile Clubului Pickwick*, Editura Adevărul Holding, Bucureşti, 2009). However, from what we have noticed (by comparing the translation of wellerisms), she seems to have "copied", with slight changes, one of Ion Pas' versions. And there is one more edition from 2005, translated and abridged for children by Dana Bărbulescu. With

The evolution of the translations signed by Ion Pas is quite puzzling. The variant from 1939 is signed by Ion Pascu alone. The one from 1954 (republished in 1970) benefits from the help of an Anglicist, Nicolae Popescu. It is odd that in 1961 Ion Pas publishes another variant by himself, which is different than the previous two. And still, the text from 1954 is republished in 1970! Should the translator have become aware of the fact that the version of 1954 is the best?

The first edition is freer from the original, using a much more literary style. Although the later variants should be better (and they usually are), some parts of the translation of 1939 are better. Nevertheless, the author may have used a French translation, since *The Pickwick Papers* is his first translation from English. As we mentioned before, the edition from 1954 (1970) is done together with an Anglicist. In fact, the practice is old. Many books are translated by both a specialist and a writer (see Cervantes' *Don Quixote* translated by I. Frunzetti and Edgar Papu or Tolstoi's *Război şi pace* – by I. Frunzetti and N. Parocescu). The fact that the translator is also a writer can be seen in the way he chooses to embellish stylistically the original text, using over expressive, sometimes redundant words and phrases.

5. Drawing a parallel between the Romanian versions of wellerisms reveals, as we said before (see *supra*, **1.**), a lot of aspects which are worth discussing. However, we will only refer to some of them. Further observations (including those linked to the French, Italian, Spanish, etc. versions of these wellerisms) will be made in a footnote[2].

5.1. With reference to the issue of *adaptation*, the translator has to choose between making an exegetic translation or a literary one. Some things are known only to the English language community, that is why the Romanian translator can make footnotes in such cases to explain who Jack Ketch was („călăul din timpul revoluţiei engleze de la 1688 sub Iacob al II-lea") or what the name Tyburn refers to („până în anul 1783 exista în partea de vest a Londrei un loc de

reference to this version, we should mention the fact that the translator left out all of the almost 50 wellerisms found in the original, which was a great mistake. Since this variant is made for children, she should have adapted at least some wellerisms, for they (as it was noticed by so many researchers) give flavour to Sam Weller's speech and charm to his character.

[1] He is a prolific translator mainly from French, but also from Russian and English. Here are some of his most important translations from English: *The Pickwick Papers* by Charles Dickens, *Vanity Fair* by Thackeray (1941), *The Medallion* by A.K. Green (1943), *Tom Jones* by Henry Fielding (1956) [together with Al. Iacobescu], *The Typhoon* by Joseph Conrad (s.a.), *The Self Murderer* by Rudyard Kipling (s.a.). Although he made many translations of very important writers, such as Jules Verne, Emile Zola, Knut Hamsum, Anatole France, Lev Tolstoi, Victor Hugo, Charles Dickens, he was mainly interested in journalism. His literary work is not of great value (see *Dicţionarul general al literaturii române*, vol. V [P-R], Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2006, pp. 95-96).

[2] At the same time, we mention that writing some words in italics, in the Romanian translations, is our choice. Moreover, we left out the parts that were identical in the quoted versions.

osîndă, numit Piaţa Tyburn, pentru execuţii publice"). However, if one is mainly interested in rendering the meaning[1] and not the designation, then he can give up that term, deciding on adaptation[2]. For example, in version [a] the name Tyburn is left out of the translation.

"No, no; reg'lar rotation, as Jack Ketch said wen he tied the men up." (Dickens 1994: 148);

[a] „Nu! Nu! fiecare la rând! cum zicea Jack Ketch unor indivizi pe care urma să-i spânzure." (Pas 1939: I, 127);

[b] „Nu, nu, fiecare la rând! cum zicea Jack Ketch când punea ştreangul de gâtul cuiva." (Pas & Popescu 1954: I, 151/1970: I, 139);

[c] „Nu ţine! Fiecare la rând! cum zicea Jack Ketch când îi punea cuiva ştreangul de gât." (Pas 1961: 146)[3].

"If you walley my precious life, don't upset me, as the gen'lm'n said to the driver when they was a-carryin' him to Tyburn." (Dickens 1994: 289);

[a] „Dacă apreciezi preţioasa mea viaţă, nu mă răsturna, cum spunea gentlemanul acela căruţaşului care îl ducea *la ştreang*." (Pas 1939: I, 260);

[b] „Dacă preţuieşti scumpa mea viaţă, nu mă da peste cap, cum spunea gentelmanul ăla căruţaşului care-l ducea în Tyburn." (Pas & Popescu 1954: I, 307/1970: I, 285);

[c] „Dacă preţuieşti scumpa mea viaţă, nu mă răsturna, cum spunea gentlemanul[4] ăla căruţaşului care-l ducea la Tyburn." (Pas 1961: I, 300).

Some explanations are sometimes given within the text, not in footnotes. *Heads!* is a short form of *Mind your head!*, used to draw smb's attention. [a] is an odd translation, while the addition *când juca rişca* is left out in [b]&[c]. The ambiguity is solved by the original context, the game *Head or tail? 'cap şi pajură' = rişca*.

"Heads, ***as the pieman says."*** (Dickens 1994: 338);

[a] „*Păzea capul*! cum zicea vânzătorul de plăcinte *când juca rişca*." (Pas 1939: I, 304);

---

[1] Or the *sense*, in Coseriu's terms, that is the content of a speech act or text/discourse.

[2] For further discussion on adaptation and the metalanguage of translation, with proper examples, see Coseriu 1978: 227-234.

[3] The [a] variant is closer to the original meaning; however, the verbal form of posteriority *urma să-i spânzure* is not such a good choice since there is simultaneity in the original: *said when he tied the men up*. In [b], although the simultaneity is preserved, a verbal phrase is preferred (*a pune ştreangul de gâtul cuiva*), to render the phrasal verb *to tie up.* There are slight changes in the translation of [b] and [c]: the phrase *nu ţine!* is too far from the original.

[4] Ion Pas uses, in all cases, the variant *gentlemanul* in [a]&[c] and *gentelmanul* in [b] for *the gen'lm'n*.

[b]&[c] „*Păzea capul*! cum zicea plăcintarul[[1]]." (Pas & Popescu 1954: I, 360/1970: I, 334 & Pas 1961: I, 353).

What is more, Ion Pas adapted the English term *to confine* in the first version (*confinat*), since the pun or the "simultaneous double designation" (cf. Coseriu 1978: 232) cannot be rendered. He explained the term and the pun in a footnote ["1) a fi în stare de lehuzie şi 2) a fi în închisoare"]. In the other variants, however, he gave up this method.

"I'm a pris'ner, gen'lm'n.* Con-fined*, as the lady said." (Dickens 1994: 676)

[a] „Iată-mă *confinat*, cum zicea femeiuşca." (Pas 1939: II, 216);

[b]&[c] „Sunt întemniţat, domnilor; *închis*, cum zicea cocoana." (Pas & Popescu 1954: II, 261/1970: II, 246 & Pas 1961: II, 250)[2].

5.2. We deal with adaptation again when a character uses a certain dialect or style (Coseriu *ibid*: 231). The translator has to look for an adequate dialect or style so as to render the same impression that a speaker in a certain language community creates. For example, Sam Weller speaks in the Cockney dialect, thus the translator is somehow forced to find something similar in the Romanian version. We have noticed that the translator opts for a style rather than a dialect, mainly for the colloquial one, although an influence of the Muntenian dialect should be taken into account, since, mainly in the following versions, Sam Weller's Romanian discourse abounds in grammatical disagreement.

Anyone who wants to translate adequately Sam Weller's speech should first notice that, in order to show off, he usually uses neologisms in his speech (although he does not always spell them correctly). This aspect should be reflected in translation, thing that was not consistently done by Ion Pas.

For example, since Sam uses the phrase *polar bear*, it should have been kept as such in his translation, i.e.: *ursul polar*, not *ursul alb*.

"Severe weather, Sam, observed Mr. Pickwick". "Fine time for them as is well wropped up, as the* polar bear *said to himself ven he was practising his skating, replied Mr. Weller." (Dickens 1994: 448);

[a] „- Straşnic anotimp, Sam!". „- Frumos pentru cine e îmbrăcat, domnule, cum zicea *ursul alb* învăţându-se să patineze." (Pas 1939: II, 7);

[b] „- Grozavă vreme, Sam.". „- Frumoasă pentru cine e bine înfofolit, cum îşi zicea *ursul alb* când învăţa să patineze." (Pas & Popescu 1954: II, 18/1970: II, 16);

[c] „~ cum zicea *ursul alb* când învăţa să patineze." (Pas 1961: II, 5)[1].

---

[1] *A pieman* is someone both making and selling pies. The translator may have chosen *plăcintar* [b]&[c] instead of *vânzător de plăcinte* [a] because the warning refers to the process of making pies itself.

[2] [b]&[c] do not render the pun, so the meaning of the wellerism is lost. *Femeiuşca* [a] is a more pejorative term than *cocoana* for *lady*, in [b]&[c].

The same should happen in the case of *laudanum*, because there is such a word in Romanian[2]. Ion Pas opted for *băutură cu/de buruiană adormitoare*.

"There's nothin' so refreshin' as sleep, sir, as the servant-girl said afore she drank the egg-cupful o'* laudanum.*" (Dickens 1994: 244);

[a] „Nimic nu înviorează mintea ca un somn bun, domnule, cum zice servitoarea înainte de a da peste cap păhăruţul de băutură cu *buruiană adormitoare*." (Pas 1939: I, 217);

[b] „Nimic nu înviorează mai bine decât somnul, dom'le, cum zicea servitoarea înainte de a da pe gât păhăruţul de băutură cu *buruiană adormitoare*." (Pas & Popescu 1954: I, 257/1970: I, 238);

[c] „~ păhăruţul de băutură de *buruiană adormitoare*." (Pas 1961: I, 251)[3].

To remonstrate should have been rendered by *a reproşa* or *a imputa* rather than by the colloquial *a se răsti.*

"…come, sir, this is rather too rich, as the young lady said wen she* remonstrated *with the pastry-cook arter he'd sold her a pork-pie as had got nothin' but fat inside." (Dickens 1994: 590);

[a] „Asta-i straşnic! cum *zicea* tânăra lady plăcintarului care îi vânduse o plăcintă numai cu grăsimi înăuntru." (Pas 1939: II, 138);

[b] „Asta-i culmea ridichilor [4], cum a zis o fată când *s-a răstit* la plăcintar după ce el i-a vândut o plăcintă cu carne de porc care avea numai seu înăuntru." (Pas & Popescu 1954: II, 172/1970: II, 162);

[c] „~ care îi vânduse o plăcintă cu carne de porc numai cu seu înăuntru." (Pas 1961: II, 159).

Also, for *fractious pennywinkle* (the latter[5] was hesitatingly translated by either *melc* or *stridie*) *melc refractar* would have been a better choice as compared to *melc încăpăţânat* or *stridie îndărătnică*.

---

[1] *Grozavă vreme*, in [b]&[c], is more apropriate for *severe weather* than *straşnic anotimp* [a], since *weather* refers to much more than *season.* [b]&[c], identical, better translate *well wropped up* by *înfofolit*, a more colloquial term than the neutral *îmbrăcat* [a] 'dressed'.

[2] All the other translations from French, German, Spanish, Italian, etc. preserved the term as such (cf. Ulrich 1997: 392).

[3] In order to be more expressive, the translator preferred a verbal phrase: *a da peste cap* [a] and *a da pe gât* [b]&[c] to the more neutral verb *to drink*. *A da pe gât* is a better choice, since it implies a smaller quantity, *an egg-cupful*, adequately rendered by *păhăruţ.*

[4] The original *too rich* alludes to the *fats* in the pork-pie, so rendering it in Romanian is quite a challenge. Anyway, the equivalent *asta-i culmea ridichilor*, meaning *asta-i prea de tot* is exaggerate (this idiom does not appear in any Romanian dictionary, it may be a regional idiom, familiar to the translator).

[5] A *pennywinkle* (or *perrywinkle*) is 'a marine snail'.

"…allow me to express a hope as you won't reduce me to ex-tremities; in saying wich, I merely quote wot the nobleman said to the* fractious pennywinkle *ven he wouldn't come out of his shell by means of a pin, and he consequently began to be affeered that he should be obliged to crack him in the parlour door." (Dickens 1994: 590-591);

[a] „Daţi-mi vo[i]e să nădăjduiesc, însă, că n-o să mă obligaţi la măsuri extreme, cum spunea gentlemanul *melcului încăpăţânat* care nu vroia să iasă din găoacea lui, măcar că-l înţepa cu acul şi pe care se temea c-o să fie nevoit să-l strivească în uşă." (Pas 1939: II, 139);

[b]&[c] „Da' daţi-mi voie să nădăjduiesc că n-o să mă siliţi să iau măsuri istreme, şi când spun asta mi-amintesc de un nobel domn care zicea odată unei *stridii îndărătnice* când nu vrea să iasă din scoică, măcar că o înţepa cu acul, aşa că el, în consecinţă, se temea c-o să fie nevoit s-o strivească în uşă." (Pas & Popescu 1954: II, 172/1970: II, 162 & Pas 1961: II, 159-160)[1].

5.3. Ion Pas is both a writer and a translator, that is why he sometimes exaggerates by using idioms, over expressive words and phrases where there is no such thing in the original text[2]. For instance, in the following example the Romanian idiom *colac peste pupăză* ('on top of it all'), although it emphasizes the original, was not necessary. And still, in the later versions, Ion Pas' text is over expressive as compared to Dickens'.

"Yes, but that ain't all, said Sam, again directing his master's attention to the coach-door; not content vith writin' up Pickwick, they puts "Moses" afore it, vich I call addin' insult to injury, as the parrot said ven they not only took him from his native land but made him talk the English langwidge arterwards." (Dickens 1994: 540);

[a] „…nu s-au mulţumit să scrie Pickwick, au pus şi un Moise înainte, iată ce numesc eu a adăuga ocara la insultă, cum zicea papagalul când a fost învăţat să vorbească englezeşte, după ce l-au adus din ţara lui natală." (Pas 1939: II, 93);

[b]&[c] „Adică, vorba aia, după moarte şi ruşine, cum zicea papagalul când nu numai că l-au luat din ţara lui de baştină, da' l-a mai şi pus, *colac peste pupăză*, să vorbească pe englezeşte." (Pas & Popescu 1954: II, 118/1970, II, p. 110-111 & Pas 1961: II, 105)[3].

---

[1] The word *istreme* [b]&[c] somehow renders the spelling *ex-tremities* rather than *extreme* [a]. To *express a hope* could have been translated by *să-mi exprim speranţa*, a more neological phrase than the familiar *a nădăjdui.*

[2] We should mention here the over expressive translation of W. Shakespeare's *Sonnets* that the poet Gheorghe Tomozei made, by introducing metaphors in his translation, although they are not found in the original (see **XVI**, **1.3.**).

[3] In [a] *addin' insult to injury* is closely translated: *a adăuga ocară la insultă*. By choosing the term *ocară*, the translator used the term *insultă* in second position, since *ocara* denotes a higher way of "punishment". *Ţara natală* [a] is a better translation for *native land*, as compared to *ţara de baştină* [b]&[c], too expressive. An inadequate inversion in point of topic to the original is

Here is another case in point. In the first version, the fragment we are interested in is left out of translation (!). In the second version, the phrase *all in two minutes and a quarter* is rendered word for word and emphasized by *iute şi degrabă.* The latter is also found in the last version, but it precedes the adequate Romanian equivalent *în doi timpi şi trei mişcări*.

„So I take the privilidge of the day, Mary, my dear – as the gen'lm'n in difficulties did ven he valked out of a Sunday to tell you that the first and only time I see you, your likeness was took on my heart in much quicker time and brighter colours than ever a likeness was took by the profeel macheen (wich p'raps you may have heerd on Mary my dear) altho it does finish a portrait and put the frame and glass on complete, with a hook on head to hang it up by, and all **in two minutes and a quarter.*"*** (Dickens 1994: 498);

[a] „Îmi iau curajul [,] dragă Mary [,] de ziua asta să-ţi spui că prima şi întâia oară de când te-am văzut potretul [sic!] Dumneatale e tipărit în inima mea în culoare mai viu şi mai repede decât un potret dălălaltu'. " (Pas 1939: II, 54);

[b] „«Îmi iau corajul, dragă Mary, de ziua asta să-ţi spui – cum a zis un domn când a ieşit într-o duminică la plimbare – că de prima şi singura oară când te-am văzut, potretul [sic!] dumneatale s-a tipărit în inima mea în colori mai viu şi mai repede decît un potret[1] făcut cu maşina de profir (de care pesemne că ai auzit [,] Mary dragă), aşa că potretul e gata cu ramă şi geam şi c-un clenci la capăt ca să-l atârni *iute şi degrabă în două minute ş-un sfert*»." (Pas & Popescu 1954: II, 71/1970, II, 67-68);

[c] „«~ mai repede decât un potret făcut cu maşina de profir (de care pesemne ai auzit, Mary dragă), aşa că potretul e gata cu ramă şi geam şi cu un clenci la capăt, ca să-l atârni *iute şi degrabă în doi timpi şi trei mişcări*.»" (Pas 1961: II, p. 60).

The same thing can be seen in another wellerism, where Ion Pas, in later versions, gave up the phrase *a se uita cruciş* (more adequate for the English *squintin'*) for a more expressive phrase, *a se uita c-un ochi la slănină şi* [*cu*] *altul la făină* ('to look nine ways').

"There, now we look compact and comfortable, as the father said ven he cut his little boy's head off to cure him o' **squintin'.*"*** (Dickens 1994: 425);

[a] „Acum avem aerul compact şi simpatic, cum zicea părintele tăind capul ţâncului său ca acesta *să nu se mai uite cruciş*." (Pas 1939: I, 387);

[b] „Aşa! Acum mai zic şi eu: halal! cum zice părintele cînd taie capul ţâncului ca să-l vindece *să se mai uite c-un ochi la slănină şi altul la făină*." (Pas & Popescu 1954: I, 453/1970: I, 423);

---

made in [a]: *cum zicea papagalul când a fost învăţat să vorbească englezeşte, după ce l-au adus din ţara lui natală.*

[1] In order to render the non-literary speech of the main character, the translator uses *corajul* [b]&[c] for the noun *privilidge*, and *potret* and *colori*, although the last two are correctly spelt in the original.

[c] „~ cum zice tatăl ~." (Pas 1961: I, 447-448)[1].

5.4. The last version is not always the closest to the original or the best one. For instance, in the following example, we notice that Ion Pas uses the verb *a înăbuşi* in the first two versions for the original *to smother*, while in the last one he prefers the verb *a gîtui*, which is far from the original text.

"Business first, pleasure arterwards, as King Richard the Third said wen he stabbed the t'other king in the Tower afore he* smothered *the babbies." (Dickens 1994: 378);

[a] „Afacerile mai întâi, plăcerile pe urmă, cum zicea regele Richard când înjunghia pe celalt în turn, înainte de-a *înnăbuşi* [sic!] pe ţânci." (Pas 1939: I, 343);

[b] „Afacerile mai întâi, plăcerile pe urmă, cum zicea Regele Richard al treilea când îl înjunghia în turn pe regele ălălalt, înainte să-i *înnăbuşe* [sic!] ţâncii." (Pas & Popescu 1954: I, 403/1970: I, 374);

[c] „~ cum zicea Regele Richard al III-lea ~ să-i *gîtuiască* ţâncii." (Pas 1961: I, 396)[2].

To fall on means 'l) to attack fiercely or unexpectedly, 2) seize enthusiastically', so [a] *începeţi* is better than *înfulecarea* [b]&[c].

"Now, gen'lm'n,* "fall on"*, as the English said to the French when they fixed bagginets." (Dickens 1994: 290);

[a] „Şi acum, gentlemeni, *începeţi*, cum ziseră Englezii Franţujilor punându-şi baionetele." (Pas 1939: I, 261);

[b] „Şi acum, domnilor, *înfulecarea*! cum zicea englezii franţujilor când îşi punea la puşcă baionetele." (Pas & Popescu 1954: I, 308/1970: I, 286);

[c] „~ când îşi punea baionetele la armă." (Pas 1961: I, 301)[3].

5.5. We would like to end the series of examples by mentioning a few mistakes in translation (most of them are found in the first version) which may have come out, this time, of either lack of attention or of the fact that, at first, Ion Pas used a foreign edition (probably French) and not the English original.

For instance, in [a]&[b], although slightly changed, the phrase *he wos took with fits* is correctly translated by *l-a cuprins/l-a apucat un atac/atacul*, while in [c], probably because of a reading mistake, *fits* was interpreted as *fists*, so it came out as *tânărul gentleman (când) a fost luat la pumni.*

---

[1] Ion Pas has the tendency to add redundant words and phrases: *Acum mai zic şi eu: halal!*, in [b]&[c].

[2] *King Richard the Third* is rendered by *regele Richard* [a], *Regele Richard al treilea* [b] and *Regele Richard al III-lea* [c].

[3] In order to be more explicit, the translator added to the phrase *a pune baionetele* [a] ~ *la puşcă* ~ [b] and inverted the form in [c]: *a pune baionetele la armă.*

"…nothin' less than a nat'ral conwulsion, as the young gen'lm'n observed ven he wos took with* fits.*" (Dickens 1994: 564);

[a] „Nici mai mult, nici mai puţin decât un cutremur de pământ, cum a constatat tânărul gentleman când l-a cuprins un *atac*." (Pas 1939: II, 115);

[b] „Nici mai mult, nici mai puţin decât vreo convulsie a naturii, cum a constatat tânărul gentelman când l-a apucat *atacul*." (Pas & Popescu 1954: II, 145/1970, II, 135);

[c] „~ tânărul gentleman când a fost luat la *pumni*." (Pas 1961: II, 131-132)[1].

A mistake in translation can be found in [a]: *o sută cincizeci de bice* vs *trei sute cincizeci de bice* [b]&[c] < *three hundred and fifty lashes*. The translator may have thought 150 lashes was more than enough!

"Oh, quite enough to get, sir, as the soldier said ven they ordered him* three hundred and fifty lashes*, replied Sam." (Dickens 1994: 530);

[a] „A, da [cîştig] deajuns, domnule, cum zicea soldatul când a fost condamnat la *o sută cincizeci de bice*." (Pas 1939: II, 83);

[b] „A, da, capăt destul, dom'le, cum zicea soldatul când s-a poruncit să i se dea *trei sute cinzeci de bice*." (Pas & Popescu 1954: II, 107/1970: II, 100);

[c] „A, da, mi-e de ajuns, dom'le ~" (Pas 1961, II, 94).

The noun *housebreaker* was wrongly translated in [a] by *fochistul* as compared to the term *spărgător* in [b]&[c]. The verbal phrase *to put somebody on fire* is figuratively used, meaning 'to annoy somebody, to cause personal inconvenience to somebody'. So the choice of *fochist* and *a pune pe grătar* is a mistake in translation.

"Wery sorry to 'casion any personal inconwenience, ma'am, as the* housebreaker *said to the old lady* when he put her on the fire…*" (Dickens 1994: 399);

[a] „Îmi pare foarte rău că vă deranjez, doamnă, cum zicea *fochistul* bătrânei doamne punând-o pe grătar." (Pas 1939: I, 363);

[b] „~ – cum zicea bătrânei cocoane *spărgătorul*, băgând-o în boli de spaimă." (Pas & Popescu 1954: I, 426/1970: I, 397);

[1] For *nat'ral conwulsion*, the translator prefers a word for word translation in [b]&[c], *o convulsie a naturii*, while in [a] he tries to be more explicit *cutremur de pământ. Nothin' less* is more expressively translated in Romanian by *nici mai mult, nici mai puţin.*

[c] „~ – cum îi zicea *un spărgător* unei cucoane bătrâne, pe care o băgase în boli, de spaimă." (Pas 1961: I, 420)[1].

6. We are convinced that our observations, based only on the translation of wellerisms, are confirmed for the versions made by Ion Pas as a whole, although an integral contrastive analysis would prove further aspects, be they good or bad[2]. At all events, we noticed that the least close to the original (even if not always) is Ion Pas' first version. However, our observations only referred to some fragments connected to the dialogued level of the novel, more expressive by definition. At the same time, the way the narrative level, that is the narrator's discourse, is reflected in the Romanian versions would be interesting to consider. With Dickens, this is much more sober, giving the impression of solemnity – a true "aristocratic" language (containing, for example, many elevated terms and neologisms from the learned Latin, old Greek or French)[3].

We think it proper to conclude by referring to Coseriu's ideas, according to whom an ideal translation, one that is unique and universally valid, is a *contradictio in adiectio*. Just as in the case of speech, we can only consider certain norms, which are differentiated and motivated by purpose. That is why "the best translation" of a certain text does not simply exist. There can be only the best translation of a certain text for certain receivers, certain aims and in a certain historical situation (Coseriu 1978: 239).

Sources

Dickens 1994 = Charles Dickens, *The Pickwick Papers*, Penguin Books, London, 1994.
Dickens 1939 = Charles Dickens, *Aventurile D-lui Pickwick*, în româneşte de Ion Pas, vol. I şi II, Editura „Cugetarea", Bucureşti [1939].
Dickens 1954 = Charles Dickens, *Documentele postume ale Clubului Pickwick*, în româneşte de Ion Pas şi Nicolae Popescu, volumul I şi II, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1954.
Dickens 1961 = Charles Dickens, *Documentele postume ale Clubului Pickwick*, în româneşte de Ion Pas, volumul I şi II, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1961.

[1] The noun phrase *the old lady* was translated by [a] *bătrâna doamnă* and [b]&[c] *cucoană,* which has a depreciating meaning as compared to *doamnă.* A better equivalent for *a băga în boli de spaimă* is *a pune pe jar pe cineva*, a verbal phrase which is linked to the idea of fire from the original.

[2] We should take into account the fact that the so-called "law of compensation" is applied to translations, too (Ralph Waldo Emerson [1803-1882] explains compensation in clear terms: "For everything you have missed, you have gained something else; and for everything you gain, you lose something else.").

[3] See Tohăneanu 1969: 130, for the distinction between the narrative and dialogued level.

Dickens 1970 = Charles Dickens, *Documentele postume ale Clubului Pickwick*, în româneşte de Ion Pas şi Nicolae Popescu, vol. I şi II, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1970.

Dickens 2005 = Charles Dickens, *Aventurile domnului Pickwick*, traducere şi adaptare: Dana Bărbulescu, Editura Semne, Bucureşti, 2005.

[Acest studiu, scris în colaborare cu Silvia Munteanu (care l-a şi tradus în limba engleză), a apărut în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi" (serie nouă), secţiunea III e, Lingvistică, tomul LV, 2009, pp. 147-158.]

XVIII. O analiză de (con)text

1. Al. Rosetti face undeva următoarea afirmaţie: „Cuvântul nu există decât prin context şi nu e nimic prin el însuşi. Contextul determină sensul cuvântului" (Rosetti 1946: 70). Poate părea un truism, dar tocmai astfel de adevăruri evidente constituie axiomele (ca în geometria lui Euclid) de la care trebuie să pornim. Aşadar, toată „puterea" de semnificare a cuvântului stă în context. O spune şi un lingvist american, Dwight Bolinger, însă mult mai plastic: „Un cuvânt este precum Anteu, revigorat de fiecare atingere cu pământul" (Bolinger 1975: 223). În operele scriitorilor forţa cuvântului este cu atât mai mare, căci, în definitiv, literatura este „arta cuvântului" iar cei care se îndeletnicesc cu ea apelează la toate resursele expresive ale lexicului, cum face, de pildă, Caragiale într-o însemnare (*Din carnetul unui vechi sufleor*): „Tot într-o vreme *răsărea* pe *orizontul* artei naţionale o nouă *stea* ursită să *eclipseze* toată *pleiada*…". Cercetând contextul termenului *stea* (aici, cu semnificaţia de 'artistă, vedetă'), observăm că marele dramaturg lărgeşte metafora (tocită), întrebuinţând vocabule din astronomie (*a răsări, orizont, a eclipsa, pleiadă*[1]), ceea ce duce la valorificarea simultană, prin suprapunere, a accepţiilor acestor cuvinte. Este meritul lui Eugeniu Coşeriu de a fi subliniat (continuându-i pe G. Vico, W. von Humbold, B. Croce) că deplina funcţionalitate a limbajului se manifestă în limbajul poetic – şi prin *poezie* Coşeriu înţelege literatura în general, ca artă – şi că limba marilor scriitori coincide, practic, cu limba istorică (adică naţională) ca realizare a posibilităţilor/virtualităţilor deja date în aceasta (vezi Coşeriu 1994c: 153).

2. Dar ce este *contextul*? Acest termen cunoaşte mai multe accepţii, însă, de obicei, se are în vedere fie contextul verbal[2], fie contextul situaţional. Cea mai complexă teorie a contextelor îi aparţine lui E. Coşeriu. Pentru marele savant

[1] *Pleiada* desemnează un nor de stele din constelaţia Taurului, dar şi un grup de şapte poeţi din Alexandria sau tot un grup de şapte poeţi francezi din sec. XVI şi apoi, prin extensie, 'grup de oameni iluştri'.

[2] Numit de alţi cercetători şi *context lingvistic*, care include şi *contextul diagnostic*.

român *contextul* reprezintă unul dintre cele patru tipuri de *cadru* pe care le distinge în vorbire, alături de *situaţie, sferă* şi *univers de discurs* (vezi Coşeriu 1957b/2004: 316). Astfel, *contextul* vorbirii înseamnă „toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca «ştiinţă» a interlocutorilor, ca prezenţă fizică şi ca activitate" (*ibid*.: 319-320). Pot fi deosebite trei tipuri de contexte: *idiomatic, verbal şi extraverbal*. *Contextul idiomatic* este constituit din „limba însăşi, ca «fond» al vorbirii", căci, deşi în vorbire se manifestă în mod concret o parte a limbii, „această parte semnifică (are semnificaţie) în relaţie cu toată limba, cu toată «ştiinţa» idiomatică a vorbitorilor" (*ibid*.: 320). *Contextul verbal* este „discursul însuşi în calitate de «cadru» al fiecăreia din părţile sale". El poate fi *nemediat* (format din semnele care se găsesc imediat înainte sau după semnul considerat) sau *mediat*, cuprinzând, la nevoie, întregul discurs (în acest caz fiind numit *context tematic*). Dacă se are în vedere ceea ce se spune efectiv, atunci contextul verbal este *pozitiv*. Contextul este *negativ* dacă se omite intenţionat ceva, dar se lasă să se înţeleagă prin insinuare, aluzie sau exagerare (*ibid*.: 320-321). *Contextul extraverbal* se constituie „din toate circumstanţele de natură nelingvistică ce sunt percepute în mod direct de către vorbitori" (*ibid*.: 321-322). E. Coşeriu consideră că acest tip de context este de mai multe feluri: *fizic, empiric, natural, practic, istoric* şi *cultural.*

3. Pentru a da o idee despre complexitatea şi utilitatea celor prezentate până acum pentru cercetarea cuvintelor în context, ne propunem să analizăm un fragment dintr-o naraţiune, deoarece opera în proză „trebuie să-şi *conţină* în mare parte cadrele" (*ibid*.: 327), inclusiv contextele istorice şi culturale[1]. Iată exemplul în cauză:

> „*Făcură un popas la o filosofică fântână cu cumpănă, care li se închină şi-i cinsti cu apă*".

3.1. La o primă vedere, observăm că sintagma *fântână cu cumpănă* este folosită, cumva, „nenatural". Dar, deocamdată, atât cât este, contextul verbal nu ne permite să hotărâm dacă fragmentul face parte dintr-un basm, unde, prin *extravaganţă*, orice absurditate este permisă, inclusiv aceea ca o fântână să se comporte ca un om (cum se întâmplă, bunăoară, în basmul lui Creangă, *Fata babei şi fata moşneagului*, unde o fântână vorbeşte; luând în consideraţie fabulosul, nimeni n-ar putea să spună că avem aici vreo figură de stil) sau dintr-o altă specie literară, de pildă, dintr-un roman, în care respectivul grup de cuvinte

[1] Pentru o aplicare mai elocventă a teoriei coşeriene a cadrelor la problematica foarte complexă a comunicării verbale în raport cu cea non-verbală, în special cu privire la decodarea aberantă, vezi Cristinel Munteanu, *Aberrant Decoding and Its linguistic Expression (An Attempt to Restore the Original Concept)*, în curs de publicare în revista "Procedia – Social and Behavioural Sciences".

este utilizat metaforic[1]. În consecinţă, fraza analizată nu ne spune mare lucru. Trebuie să-i dăm dreptate şi în această privinţă lui E. Coşeriu, care apreciază că, izolată de contextele ei, fraza este alta, „este *numele* frazei şi implică o translaţie de la limbajul primar la «metalimbaj»" (Coşeriu 1957b/2004: 329). Fraza-exemplu este doar un „nume" prin care ne referim la fraza ce semnifică într-o mulţime de contexte. Un vers din *Divina Commédia* nu semnifică în mod adecvat decât în relaţie cu întregul poem dantesc. Contextul verbal extins (mediat sau tematic, vezi *supra*) evidenţiază că citatul redat mai sus face parte dintr-un roman istoric sadovenian, *Zodia Cancerului*, integrându-se într-un poetic tablou:

> „Era o imagine repetată a târgului cu nume pompos, şi-n preajma lui bălţile Bahluiului răsfrângeau, pe lângă subiecte de pictură, acelaşi cer verziu de toamnă, în strălucirea calmă de aur vechi a soarelui. Făcură un popas la o filosofică fântână cu cumpănă, care li se închină şi-i cinsti cu apă. După aceea porniră iar"[2].

3.2. O dată lămurite aceste aspecte, conştientizăm că avem de-a face cu o personificare şi această concluzie se sprijină pe două dovezi: atributul *filosofică* şi atributivele coordonate *care li se închină şi-i cinsti cu apă*. De vreme ce termenul *filosofică* decide primul că suntem în prezenţa unei personificări, verbele *a (se) închina* şi *a cinsti* din subordonate nu mai sunt în mod necesar figurate (pentru a ne convinge, este suficient să înlocuim *fântână cu cumpănă* cu *o bătrână*, de exemplu). Prin urmare, contextul verbal restrâns ne îndreptăţeşte să vorbim despre o utilizare „anormală" a sintagmei *fântână cu cumpănă*, iar cel extins ne permite să identificăm aici o personificare. Nu întâmplător este ales determinantul *filosofică*. Aici intervine contextul idiomatic, căci, prin faptul că fântâna are cumpănă, se face o evidentă aluzie la expresia *a sta în cumpănă* 'a chibzui' (sinonimă şi cu *a sta în cumpăt*, de care *cumpănă* se apropie fonetic)[3]. Deci, e o fântână „gânditoare".

3.3. În creaţiile marilor scriitori niciun cuvânt nu apare întâmplător, ci în urma unui temeinic proces de selecţie. Contextul extins demonstrează că verbul *a (se) închina* este motivat de faptul că cei care poposesc sunt oaspeţi de seamă (beizadeaua Alecu Ruset şi abatele Paul de Marenne) care merită plecăciuni, dar, totodată, pentru cunoscători, *a închina* îşi evocă dubletul etimologic, *a (se)*

---

[1] Vezi Coşeriu 1994c: 45; de asemenea, cf. Tudor Vianu 1968: 358, unde personificarea este socotită o formă particulară a metaforei.

[2] Mihail Sadoveanu, *Zodia Cancerului*, Bucureşti, 1955, p. 69.

[3] Trebuie precizat că un semn lingvistic poate funcţiona în relaţie şi cu alte contexte idiomatice (adică alte limbi). Dacă analizăm primul vers din *Poema chiuvetei* de Mircea Cărtărescu, „într-o zi chiuveta căzu în dragoste", se observă clar aluzia la (sau calcul după) expresia englezească *to fall in love* 'a se îndrăgosti' (*ad litteram*, 'a cădea în dragoste'), deşi pot exista în continuare referiri la poemul eminescian parodiat, *Luceafărul* (versul „îi *cade* dragă fata") sau la contextul idiomatic românesc (vezi expresia *a-i cădea cu tronc* [*la inimă*]).

înclina (< lat. *inclino, -are*), fiindcă, pentru a scoate apă, braţul fântânii se apleacă spre pământ, aluzie ce ţine, iarăşi, de contextul idiomatic. *A cinsti* este şi el cerut de prezenţa iluştrilor oaspeţi, având aici, simultan, sensul 'a respecta, a venera' şi 'a oferi băutură [alcoolică] cuiva'. De altfel, cele două verbe se invocă unul pe altul, întrucât se spune *a închina (un pahar) în cinstea cuiva*. Toate aluziile se împletesc şi cu o amară ironie (aparţinând contextului verbal negativ). Să cinsteşti pe cineva cu apă înseamnă să faci a pagubă, a sărăcie, iar sărăcia reprezintă o stare generală cu care se confruntă Moldova, un paradis devastat, după cum rezultă din întreg romanul. Ne aflăm în universul de discurs al literaturii şi aceasta face ca textul să fie în bună măsură autoreferenţial, însă, fiind un roman istoric, păstrează însemnate legături cu realitatea. Se creează astfel, tot prin contextul verbal, un context extraverbal istoric (particular trecut), constituit din circumstanţele istorice pe care le cunoaştem (adică istoria Moldovei) şi un context cultural (ce poate fi considerat un tip particular al contextului istoric, cuprinzând tot ce aparţine tradiţiei culturale a unei comunităţi). Cel din urmă ne poate interesa, pentru discuţia de faţă, referitor la dispreţuirea apei, ca băutură, de către moldoveni. Alecu Ruset aminteşte acest mod de gândire: „Carnea de pasăre bine îngrăşată nu-i gătită cu apă, care, după o zicală a breslei noastre, nu-i vrednică de nimic. Moldovenii, oameni cu imaginaţie, adaugă că nu-i bună de pus nici în ciubote"[1]. Afirmaţia confirmă un adevăr, acela că moldovenii erau băutori de frunte, după cum nu uită să precizeze şi Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, în capitolul *Despre năravurile moldovenilor*.

Addenda

Faţă de cele spuse de Al. Rosetti (pe care îl citam la începutul acestui articol mai mult în ideea că desemnarea prezentă într-un text determină semnificaţia [= „sensul" cuvântului]), mă simt obligat să reamintesc că *semnificatul*, dat exclusiv *de* şi *prin* limbă, este *virtual*, adică reprezintă (în viziunea coşeriană), în calitatea sa de conţinut lingvistic, totalitatea *posibilităţilor* de desemnare (vezi aici III, 1.2.). Pentru Coşeriu, semnificatul este un fapt noţional, un *concept*. În acest sens, el porneşte de la definiţia, mereu actuală, pe care Aristotel a dat-o «numelui» (în *Despre interpretare*, 16a, 20-24, cf. şi Coseriu 1967b: 22) şi se opune celor spuse de Ch. W. Morris, care – sub influenţa behaviorismului – considera semnificatul drept un ansamblu al regulilor de folosire a «semnului» (adică a semnificantului material) şi care – şi datorită unei concepţii „distribuţionale" – identifica semnificatul cu suma contextelor în care el poate apărea (Coseriu 1964: 16-17). În consecinţă, Coşeriu afirmă: „Nos limitamos a

[1] Sadoveanu, *op. cit*., p. 61.

declarar que, personalmente, consideramos el significado como un hecho nocional. Pensamos, además, que el hecho nocional es primario y determinante en relación con las «reglas del empleo del signo» y con la distribución de los significantes, por lo cual consideramos los métodos y los criterios «mecanicistas» (behavioristas) aplicadas al significado como contradictorios, circulares y, en el fondo, inaplicables." (*ibid*.: 17). Despre neputinţa lui Wittgenstein (şi el vorbind despre semnificaţie ca utilizare: „the meaning of a word is its use in the language") de a înţelege natura conceptuală a semnificatului (laolaltă cu critica aferentă), vezi Coseriu 2003a: 71.

[Publicat, cu acest titlu, în „Limba română", Chişinău, anul XVI, nr. 10, 2006, pp. 22-25.]

XIX. Reflecţii privind «funcţia criptică» a limbajului medical

0. Cu privire la terminologia medicală, dar preocupat de chestiunea neologismelor, Sextil Puşcariu făcea, încă din 1940, următoarea constatare: „La termenii medicali, neologismul mai e ajutat să se propage şi prin faptul că medicii, întrebuinţând termenii tehnici, se pot înţelege, la patul bolnavului, fără să fie înţeleşi de el, apoi fiindcă o boală cu un nume străin i se pare bolnavului mai «interesantă» decât cea cu un nume obişnuit (cf. *migrenă* faţă de *dureri de cap*, *calcul* sau *litiază* faţă de *piatră* etc.); în sfârşit, fiindcă atunci când e vorba de părţi ale corpului, termenul tehnic – cel puţin la început, până nu e înţeles de toată lumea – nu este supărător: cuvintele *hernie* sau *intestine* se pot întrebuinţa în societate, pe când *vătămătură* sau *maţe* trec de vulgare." (Puşcariu 1940/1976: 385-386). După cum se observă, S. Puşcariu anticipa atunci, într-o oarecare măsură, ceea ce astăzi unii cercetători numesc „funcţia criptică a limbajului medical".

1. După o prealabilă prezentare a conceptului de «funcţie criptică a limbajului medical» (aşa cum reiese din descrierea făcută de Ch. Baylon şi X. Mignot, la care ne vom mărgini în cele ce urmează), ne propunem să reevaluăm funcţia în cauză şi să stabilim în ce măsură are ea relevanţă pentru discursul medical (îndeosebi) şi (mai puţin) pentru limbajul medical propriu-zis.

2. Pentru Christian Baylon şi Xavier Mignot, cei care consacră, într-o carte, o amplă şi densă secţiune limbajului şi comunicării medicale, *funcţia criptică* ar face deosebirea între vocabularul medical considerat ca *jargon* şi vocabularul medical văzut ca *argou*[1]. Cei doi specialişti în comunicare[2] apreciază că funcţia criptică este prezentă doar în argou şi, pe această bază, admit că limbajul medical se înscrie într-o „perspectivă dinamică a raportului argou-jargon."

[1] Încă de la începutul primului capitol al respectivei secţiuni, *Limbajul medical*, autorii subliniază că „limba medicilor nu este de fapt decât un *vocabular medical*: ea are aceeaşi fonetică, aceeaşi morfologie şi aceeaşi sintaxă ca şi limba comună; doar lexicul este diferit parţial." (Baylon, Mignot 2000: 345).

[2] Dar având şi o bună pregătire în lingvistică.

(Baylon, Mignot 2000: 351). Altfel spus, „putem aluneca din jargon, limbaj tehnic folosit doar cu intenţia transmiterii de informaţii, în argou, de îndată ce apare dorinţa de a ascunde o informaţie ne-iniţiaţilor într-o situaţie de comunicare precisă.” (*ibid*.).

Mai departe, se consideră că atât argoul, cât şi jargonul ar asigura (în afara funcţiei comunicaţionale – centrală – şi a celei criptice, proprie celui dintâi) o serie de funcţii precum: funcţia de economie, cea de specializare, cea de signum social (sau funcţie discriminantă şi de coeziune) şi chiar o funcţie estetică[1]. Nu insistăm însă asupra acestora aici.

Nimeni nu poate stăpâni vocabularul tuturor disciplinelor. Ca atare, un limbaj tehnic este cunoscut doar de un anumit număr de persoane, ceea ce îi conferă acestuia o funcţie criptică virtuală. De vreme ce jargonul ştiinţific este ezoteric pentru masa indivizilor, rezultă că el deţine deja, embrionar, un aspect criptic. De altfel, „breslele au creat întotdeauna un limbaj al celor iniţiaţi” (*ibid*.: 351-352).

Prezenţa funcţiei criptice în limbajul tehnic al medicinii s-ar explica şi prin tendinţa corpului medical „de a păstra *avantajul* pe care îl aduce o ştiinţă neîmpărtăşită”. Acest ermetism al limbajului convine, în cele din urmă, atât medicului, care-şi păstrează locul privilegiat, cât şi pacientului, care – din câte se pare – nu-şi doreşte mereu ca medicul să utilizeze un limbaj obişnuit.

3. Faţă de toate acestea, simţim nevoia unor precizări pentru o mai bună înţelegere şi încadrare a fenomenului semnalat.

3.1. În primul rând, trebuie lămuriţi termenii din sintagma „funcţia criptică a limbajului medical”, mai exact *funcţie*, *limbaj* şi, apoi, *limbaj medical*.

3.1.1. Mai întâi, să observăm că însuşi termenul *limbaj* are mai multe accepţii, de la cea mai largă, de ‘activitate umană universală’ (constând – cum ar spune Saussure – din *limbă* + *vorbire*) până la cea mai restrânsă, de ‘stil funcţional’, în sensul de ‘limbaj specializat’ şi chiar, pe alocuri, cea de ‘discurs’, ca act verbal concret[2]. Constatăm adesea că, vorbind, bunăoară, despre „limbajul medical”, unii specialişti nu fac (sau nu par să facă) distincţia între limbajul specializat (abstract, aparţinând stilului funcţional tehnico-ştiinţific) şi discursul concret, aferent acestuia.

---

[1] Întrucât, pe de o parte, în argou, creaţia lexicală „ţine de plăcerea de a combina cuvintele trimiţându-le la un univers încărcat de simboluri expresive”, iar, pe de altă parte, în jargon, „o voinţă estetizantă perpetuează şi aici modelul greco-latin în ceea ce priveşte formarea unităţilor lexicale ştiinţifice: o consonanţă marcată cultural mângâie în mod agreabil urechile delicate.” (*ibid*.: 351).

[2] De pildă, Coşeriu, atunci când vorbeşte despre limbajul poetic, are în vedere, mai degrabă, discursul literaturii artistice, decât stilul [funcţional] beletristic. Recunoaştem aici o preluare, prin calc, a terminologiei lui Aristotel, la care *limbajul semantic* (*logos semantikós*) este limbajul în esenţa sa, fără alte determinări ulterioare, în timp ce *limbajul apofantic* (*logos apophantikós*), *limbajul poetic* (*logos poietikós*) şi *limbajul pragmatic* (*logos pragmatikós*) sunt, de fapt, tipuri de *discurs*, adică ‘limbaj determinat ulterior’.

3.1.2. O limbă istorică (de exemplu, româna) cunoaşte o varietate internă reprezentată de diferenţe *diatopice* (între dialecte), diferenţe *diastratice* (între niveluri de limbă) şi diferenţe *diafazice* (între stiluri de limbă)[1]. După Coşeriu, „diferenţele lingvistice care – la acelaşi strat socio-cultural – caracterizează grupuri «biologice» (bărbaţi, femei, copii, tineri) şi profesionale pot fi, de asemenea, considerate ca «diafazice» (Coşeriu 2000a: 263). Este cert că limbajul [specializat] medical intră în categoria „«limbajelor» grupurilor profesionale”[2].

3.1.3. În general, termenul de *funcţie/funcţiune a limbajului* se referă la „o relaţie între o anumită formă lingvistică şi situaţia/contextul/poziţia socială or interpersonală în care aceasta este utilizată” (DŞL 1997: 211)[3]. Fie că avem în vedere funcţiile deosebite de Karl Bühler (expresivă, de apel, de reprezentare), fie că vorbim de cele identificate de Roman Jakobson (emotivă, conativă, referenţială, poetică, fatică, metalingvistică) axate pe factorii comunicării, nu trebuie uitat că ele privesc utilizarea semnului lingvistic într-un mesaj/act verbal concret, nefiind şi funcţii ale respectivului semn în limba însăşi. În limbă, semnul virtual are o singură funcţie, cea de reprezentare[4], care, după cum a arătat Coşeriu, poate fi „înconjurată” şi de unele funcţii de evocare (ca posibilităţi actualizabile în discurs): „putem să spunem că în jurul *reprezentării* există un mănunchi de funcţiuni de evocare, avem de-a face […] cu acea bogată ambiguitate a cuvântului care poate denota cu precizie ceva, fără a renunţa în acelaşi timp şi la alte denotări.” (Coşeriu 1994c: 153).

3.2. Se pune întrebarea dacă o funcţie, în accepţia pe care tocmai am precizat-o, a fost luată în calcul de lingvişti cu privire la discursul medical. Se poate da un răspuns afirmativ, dacă se are în vedere discursul medical primitiv. Pornind de la observaţiile lui Roman Jakobson, s-a vorbit şi de o funcţie magică a limbajului, identificabilă în descântece şi incantaţii, deci şi în textele ce însoţesc practicile iatrologice (de *medicină populară*, cunoscută, mai cu seamă, cu determinantul „băbească”). Specificul ei rezidă în transformarea unui referent (o maladie) într-un destinatar, căruia „vraciul” i se adresează printr-un descântec pentru a-l face să părăsească organismul în care s-a localizat (Dominte 2003: 92).

Într-un anume sens, un reflex al funcţiei magice[5] originare l-ar constitui fenomenul psihic al autosugestiei: „un bolnav descântat se poate simţi mai uşor, poate căpăta încredinţarea că se va însănătoşi, ceea ce îl poate ajuta, efectiv, să

[1] Caracterizate astfel: „diferenţe *diastratice*, adică diferenţe între straturile socio-culturale ale comunităţii lingvistice” şi „diferenţe *diafazice*, adică diferenţe între diferite tipuri de modalităţi expresive” (Coşeriu 2000a: 263).

[2] Cf. Coşeriu 1994b: 101 (în studiul *Obiectul şi problemele dialectologiei*).

[3] Vezi şi Coteanu 1973: 69.

[4] De aceea, mai potrivit ar fi să se spună că în mesaj se manifestă o funcţie de *denotare* (şi nu de *reprezentare* – în terminologia lui Bühler [vezi Coşeriu 1994c: 146-147]).

[5] Un alt reflex al acestei funcţii l-ar reprezenta eufemismul. Se vorbeşte chiar şi de o *funcţie eufemistică* a limbajului (vezi Cornea 2002: 87), de mascare a realităţii (cf. Slama-Cazacu 1999: 583), având uneori şi consecinţe manipulatorii.

se însănătoşească." (*ibid*.: 93). Semnificativ este că reflexul respectiv, pe cât se pare, nu doar că nu a dispărut, ci cunoaşte chiar un reviriment, în condiţiile în care medicul modern este (re)investit cu puteri magice: „Bolnavii sunt încrezători în progresele medicinii, dar cred, în acelaşi timp, şi în magie. Preoţii dispar din societatea noastră, se reinventează un nou preot, medicul, iar lumea îl consultă la fel cum se sfătuia în trecut cu preotul." (Philippe Meyer, *apud* Baylon, Mignot 2000: 358).

3.3. Considerăm că, indiferent de modul în care definim *funcţia* (ca relaţie/raport, destinaţie etc.), ea trebuie pusă în legătură cu ideea de «scop». Toate activităţile culturale (produse exclusiv de om, evident), printre care se află şi limbajul, sunt guvernate de finalităţi (şi nu de cauze). Şi existenţa funcţiei criptice se justifică printr-o anumită finalitate, prezentă ca atare nu în limbajul medical (ca stil funcţional), ci în discursul medical[1]. La rigoare, avem de-a face nu cu o funcţie propriu-zisă, ci cu un număr de tradiţii (condamnabile sau nu, din perspectivă extralingvistică) ale elaborării discursului medical în anumite situaţii, tradiţii izvorâte şi perpetuate în virtutea unei eventuale intenţii criptice.

3.4. Cât despre legătura pe care Baylon şi Mignot o trasează între limbajul medical şi argou, aceasta ni se pare forţată[2]. Este adevărat că la baza creării termenilor argotici stă o intenţie criptică sau, mai bine zis, că activitatea de „inventare" a termenilor din argou are şi o finalitate criptică (de codificare) îndreptată împotriva vorbitorilor din alte categorii sociale, însă nu acelaşi lucru stă la baza creării termenilor ştiinţifici, în speţă ai celor din limbajul medical. De altminteri, există deosebiri radicale între lexicul comun (sau vocabularul obişnuit) şi jargonul ştiinţific şi argou, pe de o parte, ca şi, pe de altă parte, între jargonul ştiinţific şi argou. Cuvintele din lexicul limbajului curent/obişnuit se structurează idiomatic, pe câtă vreme terminologia tehnico-ştiinţifică se structurează (când nu avem de-a face doar cu nomenclaturi enumerative) în funcţie de exigenţele şi delimitările fiecărei ştiinţe ori tehnici în parte. Termenii tehnico-ştiinţifici sunt, pur şi simplu, «substitute» ale lucrurilor: în cazul lor, desemnarea şi semnificatul coincid. În schimb, desemnarea şi semnificatul nu se mai suprapun în cazul argoului: „Formele limbajului care apar drept «revoluţionare» şi în care tradiţiile se abandonează şi se substituie rapid, precum diversele tipuri de «argou», sunt, propriu-zis, doar nomenclaturi materiale care corespund unei structurări de semnificate altminteri dată deja în limbile istorice." (Coşeriu 1967f/2009: 149).

[1] De altfel, Baylon şi Mignot dau impresia că ştiu acest lucru, deoarece, cel mai adesea, spun că limbajul medical „asigură" o funcţie criptică (chiar „virtuală") sau că el conţine „embrionar" un aspect criptic.

[2] La fel, implicit, nici Marin-Omer (2003: 272) nu pare să deosebească, referitor la limbajul medical, termenul *slang* ('argou') de *jargon* ('jargon'). De altminteri, nici dicţionarele limbii engleze nu fac această distincţie întotdeauna, *slang*-ul fiind adesea inclus în *jargon*.

Şi jargonul (în interpretarea curentă de limbaj tehnic) şi argoul[1] sunt stiluri de limbă (v. *supra*), numai că cel din urmă îşi reînnoieşte în permanenţă inventarul lexical tocmai cu scopul de a rămâne un cod închis „neiniţiaţilor". În schimb, jargonul ştiinţific se îmbogăţeşte neîncetat din cu totul alte raţiuni: pe de o parte, datorită revoluţiilor tehnico-ştiinţifice ce impun noi delimitări şi noi concepte (şi de aici, implicit, noi termeni pentru a denumi realităţile descoperite ori inventate); pe de altă parte, datorită tendinţei oamenilor de ştiinţă de a crea şi de a folosi terminologii diferite de cele ale altora (aparţinând, eventual, altor şcoli sau direcţii de cercetare) din ideea (amăgitoare) că dacă inventează o terminologie nouă, „inventează" şi o teorie nouă. Aşadar, cu referire la terminologia medicală, nu împărtăşim opinia exprimată de Baylon şi Mignot, după care corpul medical ar dori să-şi protejeze ştiinţa cu ajutorul unui vocabular ermetic (Baylon, Mignot 2000: 355). Faptul că acesta rămâne frecvent un cod închis pentru „neiniţiaţi", se explică prin lipsa de cunoştinţe medicale în rândul celor mai mulţi pacienţi. Iar faptul că se creează sau se apelează în continuare la termeni formaţi din elemente greco-latine – ce prezintă o oarecare transparenţă a semnificatului pentru (tot mai puţinii) cunoscători de limbi clasice) – ţine de o anumită tradiţie a constituirii terminologiei medicale (şi nu numai a acesteia), iar nu de o clamată tendinţă criptică/de „cripticizare".

Şi tot legat de problema terminologiei, interesantă ni se pare observaţia aceloraşi specialişti, potrivit căreia funcţia criptică s-ar manifesta şi dincolo de relaţia medic – pacient „în cazurile unde posibilităţile de înţelegere şi de explicare actuale ale medicinii sunt depăşite" (*ibid*.: 354). Astfel, termeni precum *idiopatic* sau *idiosincrasie* ar ascunde ignoranţa medicinii sau a medicului cu privire la complexitatea „mecanismelor umane descoperite pe bâjbâite" (*ibid*.). În acest caz, se apreciază că funcţia criptică este (deşi discutabilă), totuşi, necesară „sub presiunea socială a dreptului la o viaţă sănătoasă, a dreptului la cunoaştere şi a nevoii de a denumi totul, inclusiv vidul cognitiv" (*ibid*.). Pacientul, chiar dacă se teme uneori de adevăr, nu suportă incertitudinea „vidului lingvistic" în care maladia sa poate să se numească oricum. Întrucât medicina se prezintă ca fiind atotputernică, ei îi vine greu să recunoască o discrepanţă între „această imagine idealizată şi realitatea patologică şi terapeutică" (*ibid.*: 355).

4. De vreme ce am convenit că aşa-numita „funcţie criptică a limbajului medical" trebuie analizată la nivelul discursului medical (singurul loc, de altfel, în care se prezintă şi unde are sens să fie discutată), propunem ca o eventuală cercetare aprofundată a acesteia să se facă pornind de la o teorie lingvistică unitară şi coerentă, cum este lingvistica integrală coşeriană, şi mai cu seamă din perspectiva lingvisticii textuale întemeiate de E. Coşeriu, atrăgând în investigaţie şi normele limbajului identificate de acelaşi savant. În acest sens, credem că este profitabil să amintim câteva idei şi distincţii esenţiale.

[1] La origine, şi argoul era un fel de „limbaj profesional": de pildă, limbajul hoţilor.

4.1. În concepţia lui E. Coşeriu (articulată pe gândirea lui W. von Humboldt), limbajul este, în esenţă, o *activitate productivă*. În cazul activităţilor productive (o ştim încă de la Aristotel), se deosebesc trei aspecte: activitatea ca atare (*enérgeia*), competenţa sau tehnica (*dýnamis*), adică „a şti să faci", şi produsul (*érgon*). *Enérgeia* este, din principiu, anterioară oricărei tehnici (*dýnamis*), fiind creativitatea însăşi. Limbajul este *enérgeia*, funcţionând în baza unei tehnici învăţate, dar, tocmai pentru că este o activitate creatoare, depăşeşte, adesea, tehnica învăţată. Lingvistul român distinge în limbaj trei niveluri: unul *universal*, altul *istoric* şi altul *individual*, întrucât „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)" (Coşeriu 2000a: 233).

Schema coşeriană a reprezentării limbajului

puncte de vedere / niveluri	*enérgeia* **activitate**	*dýnamis* **competenţă**	*érgon* **produs**
universal	vorbire în general	competenţă elocuţională	totalitatea „vorbitului"
istoric	limba concretă	competenţă idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competenţă expresivă	„text"

Sursa: Coşeriu 2000a: 237

În consecinţă, limbajul, în totalitatea sa, îmbrăţişează toate aceste aspecte redate în tabelul alăturat, aspecte care se prezintă simultan într-un text/discurs/act de comunicare, căci ceea ce se vorbeşte este întotdeauna o limbă (româna, engleza etc.) şi se vorbeşte întotdeauna numai în discursuri.

4.2. În cadrul «competenţei», E. Coşeriu distinge şi trei tipuri de norme corespunzătoare celor trei niveluri: la nivel universal – *congruenţa*, dată de regulile generale ale gândirii, precum şi de cele legate de vorbirea în general şi cunoaşterea lumii, la nivel istoric – *corectitudinea*, dată de sistemul de tradiţii ale vorbirii dintr-o comunitate (a şti să vorbeşti o limbă), la nivel individual – *potrivirea* (sau *tò prépon*, la Aristotel)[1], dată de cunoaşterea care se referă la comunicarea în anumite situaţii sau privind elaborarea discursurilor/textelor. Norma potrivirii le poate suspenda pe celelalte două, iar cea a corectitudinii pe cea a congruenţei.

[1] De cele mai multe ori, când nu simte nevoia altor distincţii, Coşeriu se mulţumeşte să întrebuinţeze doar termenul de *adecvare* pentru aristotelicul *tò prépon*.

În acest sens, este cazul să reamintim că pentru grecii antici retorica (*téchne retoriké*) reprezenta studiul limbajului determinat de situaţie şi de elementele ce o compun, adică vorbitorii şi interlocutorii, circumstanţele vorbirii şi obiectul despre care se vorbeşte. Justificarea o găsim şi la Aristotel: „Căci discursul este format din trei elemente, şi anume: cel care vorbeşte, subiectul despre care el vorbeşte şi cel căruia el îi vorbeşte, iar scopul se referă la acesta din urmă, vreau să spun auditoriul" (*Retorica*, I, 3, 1358 b).

Ţinând seama şi de retorică, E. Coşeriu consideră că *potrivirea* este de trei tipuri:

[a] *adecvarea*, adică „potrivirea, cu privire la lucrurile despre care se vorbeşte";

[b] *convenabilul*, adică potrivirea „cu privire la destinatar";

[c] *oportunul*, adică potrivirea „cu privire la circumstanţele vorbirii" (Coşeriu 1994b: 169).

Când ne abatem de la aceste norme, când ne exprimăm nepotrivit, vorbim fie inadecvat, fie neconvenabil, fie inoportun. Coşeriu a sintetizat aceste aspecte ce ţin de deontologia implicită a limbajului sub forma următorului tabel[1].

Deontologia limbajului

Niveluri ale cunoaşterii lingvistice	***JUDECĂŢI ASUPRA VORBIRII***	
	de suficienţă	**de insuficienţă**
elocuţională	*congruent*	*incongruent*
idiomatică	*corect* (în lexic: *propriu*)	*incorect* (în lexic: *impropriu*)
expresivă	*potrivit* temă *adecvat* destinatar *convenabil* circumstanţă *oportun*	*nepotrivit* temă *inadecvat* destinatar *neconvenabil* circumstanţă *inoportun*

4.3. Plecând de la distincţiile coşeriene, prin raportare la astfel de norme, poate fi cercetată şi aşa-zisa „funcţie criptică", evidenţiindu-se când este motivată sau nu prezenţa sa în discursul medical. Chiar şi autorii menţionaţi observă că „o anumită *etică medicală* [s.n., C.M.] poate explica această tendinţă [de asigurare a funcţiei criptice, n.n., C.M.]. Practicantul evită, prin intermediul argoului, să spună pacientului un adevăr prea dur, prin intermediul unor termeni

[1] Preluat, cu echivalările româneşti necesare, din Coseriu 1998a: 117 (prezentarea normelor se face la pp. 115-117).

pe care acesta nu-i înţelege. Pe de altă parte, poate, medicul conştient de caracterul uneori efemer al unor «adevăruri» găseşte aici un motiv pentru a nu le pronunţa, spunându-le totuşi." (Baylon, Mignot 2000: 352).

Discursul medical pune probleme „delicate" mai ales când vine vorba de comunicarea medic – pacient. Tema dialogului medical poate fi sănătatea sau boala pacientului (maladia putând fi şi ea într-o formă mai uşoară sau mai gravă); ca interlocutor, pacientul poate fi tânăr sau bătrân, bărbat sau femeie, un om mai rezistent sau mai labil din punct de vedere emoţional etc.; circumstanţele sunt şi ele diverse. Medicul trebuie să ţină seama de asemenea amănunte când discută cu pacientul. Ca virtuţi ale stilului medical orientat spre bolnav, sunt recomandate *claritatea* şi *simplitatea*: „A vorbi simplu înseamnă să întrebuinţezi limbajul obişnuit, să te îndepărtezi de cuvântul ezoteric de fiecare dată când acesta nu este cu nimic mai bun decât un cuvânt obişnuit al limbajului comun" (*ibid*.: 363). Funcţia criptică se justifică doar când „este bine să se evite unii termeni curenţi care, aşa cum arată observaţiile, au prin ei înşişi puterea să trezească frica: cuvintele *tumoare*, *cancer*, *uremie*, *infarct*, *sincopă cardiacă*, *ramolisment cerebral*, *paralizie* şi câteva altele trezesc uneori profanului imagini mai angoasante decât îşi poate închipui medicul" (*ibid*.). A vorbi clar presupune a permite pacientului „să ştie în orice moment despre ce se vorbeşte, trebuie, deci, să se vorbească lent, cu o anumită redundanţă a cuvintelor" (*ibid.*). Este necesar ca medicul să-şi impună să se ferească de a cădea în capcana umorului şi a ironiei, să evite tonul glumeţ ori cumsecade, chiar dacă pacientul discută într-un asemenea mod despre boala sa. În definitiv, în pofida aparenţelor, acesta din urmă îşi priveşte cu deplină seriozitate boala sau problemele de sănătate (*ibid.*: 364). Uneori şi cultura unei comunităţi joacă un rol deloc de neglijat. De pildă, în ţările mediteraneene şi latine situaţia este cu totul alta decât în cele anglo-saxone când vine vorba despre dorinţa pacienţilor de a cunoaşte întregul adevăr despre starea sănătăţii lor: „iberismul exacerbat este compus şi dintr-o doză de fanfaronadă în faţă bolii, dar şi dintr-o extremă demoralizare, descurajare atunci când aceasta survine" (*ibid*.: 353). Medicul se găseşte într-o postură dificilă, căutând să-i comunice unui astfel de bolnav treptat adevărul, pentru că acesta ar accepta mai degrabă minciuna decât adevărul.

5. În încheiere, dorim să reafirmăm/să punctăm câteva idei:

[a] De multă vreme i se recunoaşte argoului o funcţie criptică primară („fonction cryptique"), frecvent vehiculată în literatura de specialitate (cf. François 1969: 14). Însă ea nu caracterizează limbajul medical decât în mod secundar, nefiind esenţială pentru existenţa acestuia.

[b] Când se pune pe seama funcţiei criptice ocultarea adevărului în comunicarea dinspre medic spre pacient (cum fac Baylon şi Mignot), se părăseşte planul limbii şi se pătrunde pe terenul discursului.

[c] Desigur că, neînţelegându-se semnificaţia termenilor medicali, nici sensul global al comunicării medicale nu mai poate fi priceput de către pacient.

Dar aceasta este vina medicului şi nu a limbajului. Limba ne oferă suficiente resurse să exprimăm ceea ce vrem să comunicăm şi să dăm explicaţii acolo unde nu se înţelege ceva. Medicul trebuie să se arate preocupat şi de *alteritate* (de la ʻa fi cu altulʼ [cf. lat. *alter*] – în sens coşerian), adică să încerce să se facă înţeles de interlocutor; alteritatea reprezintă o trăsătură universală primară a limbajului omenesc.

[d] De vreme ce medicul crede că respectă, totuşi, condiţia logosului apofantic (specific ştiinţei) spunând adevărul pacientului – deşi într-o expresie neinteligibilă pentru acesta –, considerăm că aşa-zisa „funcţie criptică" de la nivelul discursului trebuie abordată şi din perspectiva deontologiei limbajului.

[e] În concluzie, chiar dacă discursul medicului respectă norma congruenţei şi norma corectitudinii, caracterul criptic al comunicării sale orientate [şi] spre pacient reiese din încălcarea normelor potrivirii (*tò prépon*, v. *supra*) şi din limitarea alterităţii. Neîndoielnic, respectivele devieri pot fi uneori doar constatate şi descrise de lingvist, dar este bine să arătăm de ce şi în ce sens sunt devieri, ba chiar în ce măsură unele au devenit deja tradiţii discursive condamnabile sau nu.

Addenda

0. Deoarece, în unele articole din acest volum, am făcut trimitere – din perspectiva interpretativă a lui Coşeriu – la tipurile de *lógos* aristotelice (apofantic, poetic şi pragmatic), vorbind despre diverse tipuri de stiluri şi/sau limbaje funcţionale, mi se pare util să dezvolt aici, ceva mai mult, o atare temă.

1. Am afirmat în mai multe rânduri, referindu-mă la taxonomia stilurilor funcţionale, că – cel puţin pentru mine –, în această privinţă, clasificarea cea mai coerentă şi mai bine justificată din punct de vedere teoretic este cea aparţinându-i lui Stelian Dumistrăcel. Mă convinsese, printre altele, şi faptul că, în delimitarea acestor stiluri funcţionale, cercetătorul ieşean pornea de la distincţiile operate de trei iluştri înaintaşi: Aristotel, Ion Heliade Rădulescu şi Karl Bühler. Astfel, în baza relaţiei dintre „funcţii" (după Bühler – denotarea, manifestarea şi apelul), „úzuri" (după Aristotel – uzul ştiinţific, cel poetic şi cel practic), respectiv „limbi" (după Heliade Rădulescu – „limba ştiinţelor sau a duhului", „limba inimei sau a simtimentului" şi „limba politicii"), rezultau doar ***trei stiluri funcţionale*** (primare): *stilul tehnico-ştiinţific*, *stilul beletristic* şi *stilul comunicării publice şi private* (vezi Dumistrăcel 2006a: 37-51)[1].

Motivul principal însă pentru care consider că avem de-a face aici cu cea mai pertinentă clasificare a stilurilor funcţionale (de până acum) îl constituie

[1] Utilizând criterii suplimentare, Stelian Dumistrăcel încadrează riguros, în sfera celui din urmă stil funcţional, o serie de sub-stiluri funcţionale (pe care le numeşte „limbaje"), precum limbajul conversaţiei, limbajul epistolar, limbajul publicisticii, limbajul publicităţii, limbajul instrucţiei şcolare, limbajul organizaţiilor politice, limbajul juridico-administrativ şi limbajul religios.

raţiunea fundamentală care conduce la această distincţie tripartită, şi anume FINALITATEA. Ştim de la Coşeriu că discursurile, ca fapte omeneşti intenţionale, nu se pot defini prin structura lor (expresivă), ci numai prin *cauza finală*, determinantă în activităţile umane. În cultură, structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea şi nu invers (vezi, pentru detalii, aici, *supra*, XIV, 4.).

2. Sunt, într-adevăr, interesante intuiţiile lui Heliade Rădulescu în această direcţie (cu sesizarea celor trei „limbi"), deşi sunt amestecate, inconsecvent, două criterii de delimitare: pe de o parte, *obiectul* (corespunzător „ştiinţelor" sau „politicii"), pe de altă parte, *dimensiunea conştiinţei* (fie că-i vorba de „duh", fie că-i vorba de „inimă / simtiment"). Însă, pe linia celor spuse mai sus (*à propos* de FINALITATE), mult mai importantă, în economia şi pentru justificarea clasificării de mai sus, este atragerea în discuţie a funcţiilor identificate de K. Bühler şi a „úzurilor" / „modurilor de actualizare" / „modalităţilor de utilizare" a limbii, aşa cum le-a înţeles Coşeriu în impresionantul său efort hermeneutic dedicat operei aristotelice (vezi, recent, şi Coşeriu 2011: 125). Reamintesc că, la Aristotel, *limbajul semantic* (*lógos semantikós*) este limbajul în esenţa sa (adică limba / *langue*), fără alte determinări ulterioare, în timp ce *limbajul apofantic* (*lógos apophantikós* – enunţ, judecată; poate fi „adevărat" sau „fals"), *limbajul poetic* (*lógos poietikós* – uzul limbii ca expresie a imaginaţiei) şi *limbajul pragmatic* (*lógos pragmatikós* – uzul limbii ca formă de acţiune) sunt, de fapt, tipuri de *discurs*, adică „limbaj determinat ulterior".

3. În timpul vieţii lui E. Coşeriu, Stelian Dumistrăcel s-a bucurat de aprecierea acestuia. Ar fi fost cu adevărat extraordinar dacă învăţatul de origine basarabeană ar mai fi trăit câţiva ani şi ar fi apucat să se pronunţe şi cu privire la temeinicia proiecţiei lingvistului ieşean referitoare la structura stilurilor funcţionale. *Dar oare n-ar putea-o face încă şi altfel, prin ceea ce ne-a lăsat deja?* Cred că E. Coşeriu ar fi fost de acord cu demersul lui St. Dumistrăcel şi voi arăta imediat pe ce mă bazez făcând o asemenea presupunere.

3.1. Eugeniu Coşeriu este mereu surprinzător nu doar prin rigoarea şi luciditatea sa, ci şi prin vastitatea preocupărilor sale. În plus, se ştie că era cea mai informată persoană din domeniul lingvisticii. În consecinţă, întrucât multe dintre lucrările sale, scrise în diverse limbi, ne sunt [în continuare] inaccesibile, ne putem întreba dacă nu cumva distincţiile pe care le-am operat sau le operăm astăzi în cercetările noastre au fost făcute sau intuite de genialul savant înaintea noastră. Să fi făcut şi Coşeriu, bunăoară, legătura între funcţiile lui Bühler, úzurile (tipurile de lógos) aristotelice şi anumite stiluri / limbaje funcţionale? Sunt semne că el se gândise la aşa ceva, încă din 1952, în studiul *La creación metafórica en el lenguaje* (publicat abia în 1956). Iată câteva citate relevante:

[1] „…putem distinge în conformitate cu funcţia predominantă (sau, mai bine zis, conform finalităţii, din punctul de vedere al vorbitorului şi al efectului obţinut la ascultător), mai multe tipuri de limbaj, care adesea se prezintă [adică sunt prezentate de alţii, n.m. C.M.] ca fiind *tot* limbajul, ca esenţă a sa, deşi

acestea nu se manifestă niciodată sau aproape niciodată în stare pură." (Coşeriu 1956b/2009: 177).

[2] „Fără îndoială, triada funcţională stabilită în această privinţă de K. Bühler – *Kundgabe* sau *Ausdruck* (manifestare [în orig. sp.: *manifestación anímica* 'manifestare psihică', n.m. C.M.], expresie, exteriorizare), *Darstellung* (reprezentare) şi *Auslösung* sau *Appell* (acţiune asupra ascultătorului, apel) – aduce precizări esenţiale realităţii limbajului. Într-adevăr, conform prevalării uneia sau alteia dintre aceste funcţii, distingem: un limbaj *reprezentativ* sau *enunţiativ* sau *informativ*[1], în care finalitatea este, mai ales, aceea de a informa cu privire la ceva exterior atât pentru vorbitor, cât şi pentru ascultător […]; un limbaj *expresiv* (*afectiv* sau *emotiv*), în care finalitatea principală e aceea de a exprima o stare psihică, «sentimentală» a vorbitorului; şi un limbaj *apelativ* (sau *volitiv*), a cărui finalitate o reprezintă obţinerea unui comportament anumit al ascultătorului." (*ibid*.).

[3] „În plus, «limba» nu poate fi identificată cu nicio funcţie particulară, pentru că este un sistem abstract şi, ca atare, indeterminat: funcţiile se manifestă în vorbirea concretă. […] Filozoful şi omul de ştiinţă îşi creează un limbaj propriu în egală măsură ca oratorul sau poetul." (*ibid*.: 178)[2].

Cel de-al treilea citat (prezent, în studiul amintit, în imediata vecinătate a celorlalte două) ne îndreptăţeşte să afirmăm că E. Coşeriu înţelegea prin limbajul filozofului şi al omului de ştiinţă tocmai logosul apofantic (sau, în termeni actuali, stilul tehnico-ştiinţific), prin limbajul oratorului, chiar logosul pragmatic (sau stilul comunicării publice şi private), iar prin limbajul poetului, logosul po[i]etic (sau stilul beletristic).

4. Cele spuse mai sus nu au nicidecum scopul de a diminua meritele profesorului Dumistrăcel, dimpotrivă: pe de o parte, precizările lui Coşeriu confirmă demersul corect proiectat al lingvistului ieşean (care nu cunoscuse pe atunci afirmaţiile în cauză); pe de altă parte, ceea ce la Coşeriu se găseşte doar menţionat ori schiţat, la St. Dumistrăcel apare ca fiind dezvoltat, rafinat şi suplimentar justificat. De pildă, pe aceeaşi linie, Dumistrăcel stabileşte corelaţii şi cu alte distincţii tripartite: cu „împărţirea trinitară a psihologiei": „inteligenţă – sensibilitate – voinţă" (observată de D. Caracostea ca reflex în concepţia lui K.

[1] Traducerea acestui studiu coşerian îi aparţine Eugeniei Bojoga. În originalul spaniol, Coşeriu scrisese: „un lenguaje *representativo* o *enunciativo* o *informativo*", deci, pe românește, „un limbaj *reprezentativ* sau *enunţiativ* sau *informativ*" (vezi Coseriu 1956b: 78-79); în consecinţă, am corectat transpunerea dnei Bojoga, care optase, inexplicabil, pentru „un limbaj *reprezentativ*, unul *enunţiativ* şi altul *informativ* [sic!]", ceea ce schimbă cu totul (nicidecum în bine!) raţionamentul coşerian (eroarea va fi rămas din prima variantă a traducerii, publicată în „Dacoromania", serie nouă, IV, 2000-2001, Cluj-Napoca, pp. 15-41 [vezi p. 24]).

[2] Despre tipurile de *lógos* aristotelice, care îi erau foarte clare încă de la începutul perioadei uruguyane (sau poate chiar din Italia), E. Coşeriu a vorbit explicit şi *in extenso*, prima dată (probabil), în studiul *Logicism şi antilogicism în gramatică* (vezi Coşeriu 1957a/2004: 250-251 şi 253).

Bühler, aspect ce l-ar fi condus pe învăţatul vienez la deosebirea celor trei funcţii ale limbajului) ori cu cele trei „limbaje” („logic sau intelectual”, „afectiv” şi „activ”) la J. Vendryes etc. (vezi Dumistrăcel 2006a: 41).

[Publicat, cu titlu identic, în „Limba română”, Chişinău, anul XX, nr. 1-2, 2010, pp. 120-128; într-o versiune extinsă, materialul din *Addenda* a apărut, cu titlul *Eugeniu Coşeriu şi problema «stilurilor funcţionale»*, în „Limba română”, Chişinău, anul XXII, nr. 7-8, 2012, pp. 124-131.]

XX. *A vărsa apă în mare* – simplă traducere sau calc frazeologic?

0. Nu există o ştiinţă veritabilă a viitorului. O spune foarte limpede Eugeniu Coşeriu, cu referire specială la lingvistică, dar şi la activităţile culturale (al căror subiect este omul): „Las previsiones en el campo de las actividades humanas no pertenecen propiamente a la ciencia (no hay, en realidad, ciencia del futuro), sino a la actividad practica" (Coseriu 1972c: 257; cf. şi Coşeriu 2004d: 38). Se poate vorbi *doar* despre *posibilităţile de dezvoltare* ale ştiinţei sau ale culturii *in genere*. După Coşeriu, cultura include filozofia, ştiinţa, religia şi mitologia, arta şi limbajul, acesta din urmă stând la baza tuturor celorlalte manifestări omeneşti enumerate.

Marele lingvist român definea limbajul în felul următor: „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)" (Coşeriu 2000a: 233). Se desprind din această definiţie cele trei niveluri ale limbajului (universal, istoric şi individual) cărora le revin şi trei straturi de conţinut (desemnarea, semnificatul şi sensul), precum şi trei tipuri de norme aferente (congruenţa, corectitudinea şi adecvarea). Pentru fiecare dintre respectivele niveluri pot fi relevate anumite *posibilităţi* care fac limbajul să se primenească neîncetat, să evolueze în acord cu una dintre universaliile sale (valabilă şi în cazul întregii culturi): *creativitatea* (sau *enérgeia* – în accepţie aristotelică).

Dar scopul comunicării noastre este mai modest. Ne interesează numai acele posibilităţi prin care o expresie ca **a vărsa/arunca/turna/căra apă în mare* ar fi reuşit să intre în limba română. Ceea ce propunem nu este chiar un exerciţiu de imaginaţie, întrucât am identificat unele fapte pe care titlul lucrării se poate sprijini.

1. Probabil că originea sintagmei *a vărsa apă în mare* (ca imagine a inutilităţii unei acţiuni) trebuie căutată în limba latină (populară)[1]. Într-adevăr, cea mai cuprinzătoare antologie autohtonă (numărând nu mai puţin de 7777) de expresii, maxime, citate celebre etc. latineşti, alcătuită de Eugen Munteanu şi Lucia-Gabriela Munteanu, este şi singura colecţie ce o înregistrează, confirmând că aceasta circula în latină, în evul mediu (căci mai devreme nu o atestă), sub forma *In mare fundis aquam* sau, într-o formulă extinsă, *In mare fundit aquam qui corrigit insipientes* ['Varsă apă în mare acela care vrea să-i îndrepte pe cei lipsiţi de minte'] (Munteanu E., Munteanu L.G. 1996: 123). S-ar părea că prima formă este un frazeologism obţinut prin secţionarea unui enunţ bimembru, cum este cel deja amintit (*In mare fundit aquam qui corrigit insipientes*)[2]. În realitate, lucrurile stau, mai degrabă, invers: credem că unitatea frazeologică trebuie luată drept formă primară.

Într-o amplă lucrare de paremiologie comparată, Gabriel Gheorghe, utilizând numeroase surse bibliografice, consemnează expresiile latineşti *mari aquam addere* şi *aquas in mare fundere (ferre)*, la care adaugă (deşi prezintă o altă imagine) *in mare aquam quaerit*. Pentru cel de-al doilea exemplu, atestându-i astfel şi vechimea, cercetătorul oferă un citat din *Tristele* lui Ovidiu: „In litus harenas,/In segetem spicas, *in mare fundat aquas*" (Ovidius, *Tristia*, V, VI, 43-44). Există şi reflexe romanice (cu suficiente atestări în limbile neolatine): în franceză – *porter de l'eau à la mer* (cu varianta ~ *à la rivière*), în italiană – *portare acqua in (al) mare*, în portugheză – *ẽ levar água ao mar*, în spaniolă – *llevar agua a la (al) mar* (Gheorghe 1986: 77). La acest capitol, româna suferă, întrucât se pare că nu a moştenit expresia în cauză. Părăsind spaţiul romanic, menţionăm că o altă lucrare de referinţă, dicţionarul lui Apperson, care dă primele atestări pentru "the English proverbs and proverbial phrases", înregistrează, cu aceeaşi semnificaţie, *to cast water into the sea* ['a arunca apă în mare'], cu varianta ~ *into the Thames* ['~ în Tamisa'], atestată încă din 1509 (cea cu Tamisa apare încă din 1377). Apperson (1993: 84) face referire şi la o formă din Ovidiu: „*His qui contentus non est, in mare fundat aquas*"[3] (trimiţând, de fapt, la aceleaşi versuri [sic!], citate deja după Gabriel Gheorghe).

---

[1] Cu privire la importanţa latinei populare pentru studiul frazeologiei comparate şi despre unitatea limbilor romanice în acest sens, vezi Coseriu 1979, 1980 şi 1992g.

[2] Pentru astfel de exemple, româneşti (de „eşuare a proverbului în locuţiune"), obţinute prin secţionarea unui enunţ bimembru, vezi Dumistrăcel 2001 (s.v. *cât ai zice peşte* sau *a strica orzul pe gâşte*).

[3] Atât la Gabriel Gheorghe, cât şi la Apperson citatul apare trunchiat. Contextul exact este „*His qui contentus non est, in litus harenas,/In segetem spicas, in mare fundat aquas*". Iată şi traducerea lui Teodor Naum: „Nu ţi-i destul? Mai pune nisip pe malul mării,/Mai pune apă-n mare şi spice într-un lan!" (Publius Ovidius Naso, *Tristele. Ponticele*, Editura Univers, Bucureşti, 1972, p. 171).

2. Pentru români, «marea» a reprezentat o noţiune fabuloasă (vezi *a făgădui marea cu sarea* ori *peste nouă mări şi nouă ţări*)[1], pe care au cunoscut-o mai puţin sau deloc. Se explică astfel de ce românul, în situaţii similare, preferă să spună *a căra apă la puţ/la fântână*, eventual *a căra apă la râu*[2], dar nu şi **a căra apă în/la mare*. Cu toate acestea, Gabriel Gheorghe înregistrează, în acelaşi loc şi cu aceeaşi semnificaţie, şi construcţia *aruncă picătura-n mare*, indicând o unică sursă[3] – este posibil ca sintagma să provină, pe cale cultă, tot din latină. Este interesant că, pentru aceeaşi idee a inutilităţii, maghiara are frazeologismul *a Danuba vizet hord* [‘*a căra apă în Dunăre*’] (cf. Evseev A. 1969: 6), iar germanii, în acelaşi sens, obişnuiesc să spună *Wasser in die Elbe tragen* [‘a căra apă la Elba’] (cf. Condrea 2006: 115).

3. Şi totuşi, expresia *a vărsa/a turna/a căra apă în mare* ar fi putut pătrunde şi în limba română, fără prea mari probleme. O dovadă o constituie faptul că traducătorii români (ca şi cei străini, de altfel) nu s-au sfiit să o traducă *ad litteram*. Într-o primă traducere românească integrală a cărţii lui Cervantes (*Don Quijote de la Mancha*, Bucureşti, 1969), realizată de Ion Frunzetti şi Edgar Papu, prima replică din cap. XXIII (după episodul în care nişte răufăcători le administrează o bătaie straşnică tocmai celor care-i eliberaseră) este: „– Am auzit întotdeauna spunându-se, Sancho, că *a face bine unor oameni de nimica e ca şi cum* ***ai turna apă în mare***”. Cu siguranţă, este o traducere fidelă a originalului spaniol (vezi *infra*, nota de subsol), iar englezii procedează la fel într-o clasică traducere: “Sancho, I have always heard it said, that *to do a kindness to clowns is like* ***throwing water into the sea***” (Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quixote*, Wordsworth Editions Ltd, 1993, p. 140 [versiunea englezească, aparţinând lui P. A. Motteux, datează de pe la 1700-1703]). Cele spuse de noi sunt confirmate şi de cea mai recentă traducere românească a aceluiaşi roman (Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha* [traducere din spaniolă, cuvânt înainte, cronologie, note şi comentarii de Sorin Mărculescu], Editura Paralela 45, Piteşti, 2004): „– Am auzit mereu zicându-se, Sancho, că, de faci bine mojicimii, *apă-arunci de-a surda-n mare*” (*op. cit*., p. 223)[4]. Este,

[1] Pentru discuţii (inclusiv legate de *a făgădui marea cu sarea*) vezi Ivănescu 2000: 368 (ce susţine punctul de vedere al lui Puşcariu) şi, mai ales, Dumistrăcel 2001: 224.

[2] Vezi Gheorghe, *ibidem* şi Dumistrăcel, *op. cit*., s.v. *fântână* (după opinia lui St. Dumistrăcel, în această expresie se conservă semnificaţia etimologică a termenului *fântână* < lat. *fontana*, adică ‘izvor’). Ca frazeologisme sinonime pot fi amintite *a căra lemne în pădure*, *a arăta lupului pădurea*, *a vinde castraveţi la grădinar*, *a învăţa pe dracu’ să dea cu puşca*.

[3] Elie Cristea, *Proverbe, maxime, asemănări şi idiotisme, colectate din graiul Românilor din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1901, p. 13.

[4] Tălmăcirea este cam pleonastică, dar intenţia traducătorului se explică prin nota 438, de la aceeaşi pagină: „Proverb [sic!] cunoscut, «echar agua en la mar», a da cui are sau a face ceva inutil. De remarcat succesiunea a două octosilabe trohaice”. De altfel, precizările din *Nota traducătorului* sunt sugestive: „Foarte numeroasele proverbe, una din extraordinarele surse ale umorului în *Don Ouijote*, mai ales în gura lui Sancho Panza, le-am tradus în înţelesul strict al termenului, nu le-am echivalat, păstrându-le, ori de câte ori a fost cazul, structura ritmică, asonanţele sau rimele […],

totodată, semnificativ faptul că, cel mai probabil, la generalizarea în limba engleză a expresiei *to cast water into the sea* (ce poate reprezenta şi un caz firesc de poligeneză: englezii sunt înconjuraţi de mare), a contribuit şi cartea lui Cervantes, căci Apperson o află şi într-o traducere a textului *Don Quijote*, de pe la 1654, făcută de un oarecare Gayton. Desigur, nici posibilitatea calchierii unui enunţ latinesc celebru nu trebuie exclusă.

Însă expresia vizată fusese transpusă în româneşte mai devreme, fiindcă o descoperim în cel mai vechi manuscris al cărţii populare *Floarea darurilor* (datat cam pe la 1592-1604, găsit la Putna – tălmăcirea s-a făcut după originalul italian, *Fiore di virtù*, mic tratat de morală, cu puternic răsunet în literatura evului mediu, avându-l ca autor pe călugărul benedictin Tommaso Gozzadin din Bologna veacului al XII-lea): „Că cine dă oamenilor ce nu-s şi credincioşi şi nu-ţ trebuiesc de vrun lucru, aceaea easte peritǎ, ca şi [= cum] *leapedzi apă în mare*"[1].

4. Traducerile nu fac o limbă (după cum nu fac o literatură). Totuşi, Petru Zugun, din al cărui curs de lexicologie extragem citatul de mai jos, este de părere că: „Menţinerea, în echivalare, a expresiilor, când este pe deplin motivată prin înţelegerea ei şi prin satisfacerea nevoii de expresivitate, îmbogăţeşte limba. Astfel, echivalarea românească prin expresia *a săpa cu hârleţul în mare* «a irosi timp şi eforturi», a expresiei corespunzătoare din italiană (în traducerea lui Aurel Covaci din *Pentameronul* lui Giambattista Basile), trebuie apreciată ca mai izbutită decât ar fi fost sinonimizarea [2] ei prin expresiile specific româneşti *a tăia frunză la câini* sau *a umbla de frunza frăsinelului* (în limbajul lui Ion Creangă)" (Zugun 2000: 36)[3].

Afirmaţia profesorului ieşean trebuie acceptată cu o anumită rezervă. Simpla redare *mot-à-mot* în româneşte a unei expresii, chiar motivată fiind, într-un text care, la rându-i, este tot o traducere (a unui roman, bunăoară), *nu îmbogăţeşte limba*, atâta timp cât rămâne în stadiul de *hapax*. Pentru a pătrunde în limbă, este nevoie ca respectivul frazeologism să fie utilizat (de mai multe ori şi de mai mulţi vorbitori) în acte de limbaj/discursuri inedite. Pentru a intra ulterior în dicţionare, sunt necesare atestări. Însă, uneori, faptul că nu există atestări pentru o expresie, nu înseamnă că expresia în cauză nu există într-o limbă. În acest sens, se poate aduce următorul argument. Afirmam anterior că în română se spune, în mod firesc, *a căra apă la fântână* (un excelent echivalent pentru *a săpa cu hârleţul în mare*). O construcţie similară *to carry water to the fountain*, având

---

calchiind uneori chiar expresii idiomatice care mi s-au părut perfect inteligibile, totul fiind consemnat în note" (*op. cit*., pp. V-VII).

[1] *Cărţi populare. I. Floarea darurilor. Sindipa*, Editura Minerva, Bucureşti, 1996, p. 136 – textul este îngrijit şi prefaţat de cercetătoarea Alexandra Moraru.

[2] Mai adecvat ar fi fost să se spună *echivalarea* decât „sinonimizarea". Considerăm că ideea de «sinonimie interlingvistică» este de neconceput (vezi, aici, VII, 3.1.).

[3] O expresie asemănătoare, vizând inutilitatea unei acţiuni, există şi în spaniolă: *cavar en el agua*.

aceeaşi semnificaţie, nu este înregistrată în dicţionarele de *idioms* ale limbii engleze (nici în cel al lui Apperson). Şi totuşi, într-o formă identică expresiei româneşti, am descoperit, absolut întâmplător, izolarea «*a căra apă la fântână*» la scriitorul englez (de origine americană) Henry James: "to espouse a paragon of wisdom would be but *to carry water to the fountain* ['a susţine un model de înţelepciune n-ar fi altceva decât *să cari apă la fântână*']"[1].

5. Pentru moment, deşi deţinem câteva atestări ale sintagmei discutate, nu putem susţine că avem de-a face cu un calc frazeologic, deşi ar respecta unele criterii. Amintim, ca atare, cuvintele lui Theodor Hristea: „…subliniem că orice calc de structură (fie el lexical sau frazeologic) este, în acelaşi timp, şi o traducere sui-generis, însă *nu orice traducere reprezintă un calc*" (Hristea 1984: 104-105). Nu avem de-a face cu un calc frazeologic, fiindcă sintagma respectivă nu funcţionează, în contextele identificate, ca frazeologism. De altfel, niciunul dintre dicţionarele importante ale limbii române (de la *Etymologicum Magnum* până la DLR) nu o înregistrează. Calcul reprezintă [şi] un procedeu de îmbogăţire a vocabularului sau a frazeologiei, explicând apariţia unui fapt lingvistic (cel mai adesea datorită suprapunerii a două competenţe idiomatice/lingvistice în conştiinţa unui vorbitor), după ce a fost constatată prezenţa acestuia în limbă. Or, *a vărsa apă în mare* este un frazeologism (ipotetic) pentru care nu avem, deocamdată, atestări în limba română în ceea ce priveşte utilizarea în alte contexte decât cele ale traducătorilor. Este foarte probabil să nu circule deloc. Este, mai degrabă, posibil să circule ca zicală – sau citat celebru – enunţul (aparţinând discursului repetat, după Coşeriu) *A face bine unor oameni de nimica e ca şi cum* ***ai turna apă în mare***[2]. Ceea ce este cu totul altceva, întrucât o unitate frazeologică reprezintă un echivalent potenţial al cuvântului (având semnificat), pe câtă vreme un citat sau un proverb reprezintă deja un [micro]text dotat cu sens (în accepţie coşeriană). Să se observe, de asemenea, că, în cadrul eventualei zicale, frazeologismul ar constitui termenul unei comparaţii (ireale).

Într-adevăr, anumite expresii idiomatice, prin imaginile exprimate, sunt perfect inteligibile pentru cititori, întrucât există aceste posibilităţi universale ale vorbirii, date de regulile generale ale gândirii şi ale cunoaşterii lucrurilor (aşa se explică şi cazurile de poligeneză). Pentru aceeaşi idee există inovaţii plastice şi la scriitori. În romanul lui Eugen Barbu, *Groapa*, naratorul comentează, după ce un părinte îşi ceartă copilul: „Vorbele *cădeau ca ploaia în baltă*". O imagine asemănătoare, simbolizând zădărnicia acţiunilor omeneşti, întâlnim şi la

[1] Vezi *The New Penguin English Dictionary*, Penguin Books, 2001, p. 1010, s.v. *paragon*. Precizăm, în mod expres, că frazeologismul a fost descoperit în acest dicţionar într-un citat întrebuinţat doar pentru a ilustra semnificaţia cuvântului *paragon*.

[2] Mărturisim că, în adolescenţă, am întâlnit fraza lui Cervantes într-un almanah („Almanahul pădurii"), ca *aforism*, înainte de a fi citit *Don Quijote de la Mancha*. Aşa cum ne-a rămas nouă în minte (am şi întrebuinţat-o ocazional, pe vremea când nu aveam preocupări de lingvistică), este foarte posibil să fi fost preluată şi de alţi vorbitori.

Eminescu, în poezia *Epigonii*: „Noi cârpim cerul cu stele, noi *mânjim marea cu valuri*".

6. Răspunzând la întrebarea din titlu, vom spune că, deocamdată, avem de-a face, probabil, cu o simplă traducere. În eventualitatea în care expresia *a vărsa/a căra apă în mare* există deja în vorbirea şi competenţa unor români, atunci fenomenul poate primi una sau mai multe dintre explicaţiile sistematizate mai jos:

[a] Deşi nu a fost moştenită, unitatea frazeologică s-ar fi putut forma ulterior pe tiparul unei expresii idiomatice deja existente (pe care s-a grefat cuvântul *mare*), cum este *a căra apă la puţ/fântână*, prin mecanismul variaţiei sinonimizative (alţi cercetători întrebuinţează termenii *substituire* sau *derivare* sau *radiaţie* sau *analogie* sinonimică; vezi, aici, VIII). Aşa au luat naştere, de pildă, expresii ca *a lua în balon/tramvai*/*avion* etc., pornind de la izolarea *a lua* (pe cineva) *în căruţă* 'a lua peste picior'.

[b] Un citat celebru [tradus], precum *A face bine unor oameni de nimica e ca şi cum* ***ai turna apă în mare***, ar fi putut „eşua" într-o expresie. Comparaţia în sine nu ridică probleme, căci se poate „topi" direct in imagine. Aşa s-a întâmplat cu *a se întoarce cu coada între picioare*, pe care o aflăm la cronicarul Radu Popescu în următorul context: „s-au întorsu îndărăt, *ca nişte câini cu coadele între picioare*".

[c] Citatele şi expresiile latineşti consacrate pot circula atât în [enunţ] original (*De mortuis nil nisi bene*; *Mens sana in corpore sano*), cât şi în traducere (*Despre morţi numai de bine*; *Minte sănătoasă în corp sănătos*). Este posibil ca (într-un cerc elevat) *in mare fundis aquam* să circule ca expresie calchiată. Şi în acest caz se poate ca o zicală [tradusă] precum „Varsă apă în mare acela care vrea să-i îndrepte pe cei lipsiţi de minte" să „eşueze" într-o expresie.

[d] Între timp, românii au cunoscut marea. Aşadar, „cunoaşterea lucrurilor" (pentru care Coşeriu propunea şi o disciplină aparte – *skeologia*), în ceea ce-i priveşte, s-a modificat. Acceptarea unei expresii ca *a vărsa/căra apă în mare* (fie că se explică prin [a], [b] sau [c]) este posibilă, de vreme ce experienţa vorbitorilor români (la nivel universal, competenţa elocuţională) este în concordanţă (este congruentă, după Coşeriu) cu cea a altor popoare.

[Publicat, sub acelaşi titlu, în volumul *Români majoritari/Români minoritari: interferenţe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice*, Editura ALFA, Iaşi, 2008 pp. 295-300; ilustrând o altă problemă lingvistică, anumite fapte din acest material au apărut anterior şi în articolul *Nu există sinonimie interlingvistică (cu referire la sinonimia frazeologică)* tipărit în „Limba română", Chişinău, anul XVI, nr. 4-6, 2006, pp. 106-111.]

C. Interviuri despre Coşeriu şi lingvistica sa
[Cristinel Munteanu în dialog cu discipoli coşerieni]

XXI. „O lectură integrală şi atentă, «cu creionul în mână», a scrierilor lui Coseriu este calea cea mai directă şi mai sigură către profesionalizare”

Interviu cu Eugen Munteanu, realizat de Cristinel Munteanu

Eugen Munteanu (născut în 1953), reputat filolog şi universitar ieşean, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iaşi şi al Centrului de Studii Biblico-Filologice „Monumenta linguae Dacoromanorum” din cadrul Universităţii „Al.I. Cuza” din Iaşi, ilustrează, prin calităţile pe care le posedă, tipul cercetătorului ideal pentru domeniul disciplinelor umaniste, în general, şi pentru cel al lingvisticii, în special. Cunoscător al mai multor limbi vechi şi moderne, s-a concentrat îndeosebi asupra studiilor de istorie a filozofiei limbajului (manifestând o predilecţie pentru Evul Mediu, scolastici şi Antichitatea târzie), dar şi de istorie a limbii române literare. Deşi cercetările sale conturează o sferă de preocupări ştiinţifice complementare, cele biblice ocupă primul loc. Sunt de amintit, în acest sens, lucrarea *Studii de lexicologie biblică* (2008, a cărei primă versiune, din 1995, a fost premiată de Academie), ce introduce o metodă nouă în abordarea textuală, comparativă, interlingvistică şi istorică a lexicului de origine biblică a limbii române, şi, de asemenea, comentariile – scrise cu rigoare şi erudiţie – pentru traducerile biblice publicate în seria *Monumenta Linguae Dacoromanorum*. Ca traducător, a dat culturii noastre versiuni din Sf. Augustin, Plotin, William Ockham, Thomas de Aquino sau din Emmanuel Swedenborg, Wilhelm von Humboldt ş.a. De remarcat este că, în studiile sale privind limbajul, Eugen Munteanu aplică în mod creator ideile lui Eugeniu Coşeriu, a cărui doctrină lingvistică şi-a însuşit-o foarte bine, după cum recunoştea şi „Gigantul de la Tübingen” [C.M.].

C.M.: *Stimate domnule profesor Eugen Munteanu, mărturiseaţi undeva*[1] *că, deşi numele „Coseriu" vă era cunoscut de prin anii '70, prima întâlnire adevărată cu lingvistica lui Eugeniu Coşeriu s-a produs puţin mai târziu, în momentul în care profesorul Dumitru Irimia v-a împrumutat un volum de studii coşeriene traduse în italiană. Atât de mare a fost impactul celor descoperite atunci, încât v-aţi hotărât să învăţaţi germana pentru a-i citi lucrările, în special cele de filozofia limbajului. Cum sau cu ce anume v-a „cucerit" Coşeriu? Mai ales că în România ideile sale nu prea avuseseră ecou, ba chiar păreau a fi, în acea vreme, un „fruct oprit"*[2]*. Să vă fi tentat şi acest lucru?*

E.M.: Nu cred că cineva interzicea în mod expres citarea numelui lui Coseriu în România anilor 1970-80. Necunoaşterea operei sale în acei ani la noi se datorează mai degrabă unor cauze care, în parte, sunt încă şi astăzi active. Este vorba despre o anumită obedienţă excesivă a lingviştilor români faţă de „moda" momentului, care a condus, în unele cazuri, ca pe parcursul carierei unuia şi aceluiaşi „specialist" român să recunoaştem, ca într-un sit arheologic, o perioadă „pragheză", una „barthesiană", alta „chomskyană", apoi una „intertextuală", una „semiologică" etc., la fel cum, în actualitatea imediată, unii dintre lingviştii români se declară, cu un aplomb ridicol, adepţi înflăcăraţi ai „pragmaticii" sau ai „ştiinţelor comunicării", fără să îşi dea seama, lipsiţi de o pregătire filosofică şi fără o orientare solidă în istoria ideilor lingvistice cum sunt, că toate aceste „şcoli", „orientări" sau „discipline" la modă nu sunt altceva decât explorări parţiale (unele respectabile şi utile în sine) în câmpul generos al lingvisticii moderne integrale, în care reperele ferme sunt Humboldt, Saussure, Hjelmslev, Martinet şi Coseriu. Se mai adaugă o „boală" care, de data aceasta, nu mai este o specialitate exclusiv românească, şi anume prezumţiozitatea sfruntată a cutărui posesor de catedră universitară de a emite o „teorie" proprie sau de a „crea o şcoală" nouă şi personală. Coseriu atrăgea mereu atenţia că, în lingvistică, la fel ca şi în filosofie de altfel, numărul „şcolilor" de gândire veritabile este extrem de limitat.

Revenind acum la direcţia confesivă spre care mă orientează întrebarea dvoastră, trebuie să spun că în timpul studiilor universitare la Iaşi am avut iniţial

[1] Vezi Eugen Munteanu, *Coşeriu, aşa cum l-am cunoscut*, în „Limba română", Chişinău (XII), nr. 10, 2002, pp. 12-14.

[2] Aveam în vedere cele spuse de Coşeriu într-un interviu, acordat lui Victor Spinei la sfârşitul anului 1990: „Este pe deplin adevărat că în România sunt mai puţin cunoscut decât în foarte multe ţări din Europa şi America şi chiar decât în Japonia. Întrebându-mă adesea cum se explică această situaţie, am ajuns la concluzia că s-ar putea întrevedea mai multe motive. Mai întâi, lucrările mele trimise unor savanţi români şi unor biblioteci nu au ajuns la destinaţie şi se pare că la un moment dat au existat indicaţii ca numele să nu-mi fie menţionat în publicaţii." (Coşeriu 1991: 333). Ca piedici la receptarea operei sale în România, Coşeriu mai amintea: reticenţa şi suspiciunea faţă de teoriile conaţionalilor („aşteptându-se mai întâi deplina recunoaştere a acestora în străinătate"), faptul că în România nu prea existau preocupări pentru teoria şi filozofia limbajului, apoi chiar existenţa unor invidii personale etc.

preocupări mai mult literare şi filosofice, de domeniul lingvisticii interesându-mă doar în măsura în care mă obligau datoriile de student. Îmi amintesc că, în această perioadă, numele lui Eugenio Coseriu evoca figura unui personaj legendar, a unui român care reuşise să îşi creeze o solidă reputaţie în spaţiul universitar german, după o scurtă perioadă de formaţie la Universitatea din Iaşi la sfârşitul anilor ’30 şi un periplu misterios prin America Latină. Doctrina sa lingvistică ne era însă ca şi necunoscută; nu îmi amintesc ca vreunul dintre profesorii mei de atunci să fi menţionat vreodată la curs vreuna dintre ideile sau teoriile sale. Cum am mai spus şi altă dată, lectura în anul 1978 a versiunii italiene a celor „cinci studii” a fost pentru mine un moment de revelaţie. Am înţeles atunci că lingvistica poate fi o preocupare fascinantă, o veritabilă disciplină filosofico-teoretică, departe nu doar de plictisitoarea „grămăticeală” şcolară şi de istorismul factologic care ne umpleau orarul de studenţi, ci şi de structuralismul descriptiv încă la modă în acei ani. M-au sedus în textele lui Coseriu profunzimea ideilor, dozarea ideală între evaluarea critică a înaintaşilor şi afirmarea unor idei originale proprii, coerenţa impecabilă a argumentării, discursul limpede şi convingător. Aflat atunci încă la vârsta tatonărilor şi a încercărilor, mi-am spus că „aşa ceva” aş vrea să fac şi eu, aşa încât Coseriu mi-a devenit în mod natural, chiar dacă *in absentia*, magistru şi reper. Am început să caut şi să procur cu asiduitate lucrările sale, ajungând să deţin, în curând, în original sau fotocopii, aproape tot ce publicase până atunci, în germană, spaniolă şi italiană. În aceiaşi ani, începutul anilor ’80, s-a petrecut şi o altă „întâlnire providenţială” a mea, cea cu profesorul Gh. Ivănescu, personalitate fascinantă la rândul său, pe care îl consider, de asemenea, magistru al meu. Pe Ivănescu am avut privilegiul să îl cunosc îndeaproape şi ca persoană, încercând să deprind de la el şi ceea ce nu se „predă” şi nu „se învaţă”: înţelegerea ştiinţei ca vocaţie, pasiunea şi dăruirea pentru cunoaştere, dezinteresul faţă de laturile secundare ale existenţei, altruismul. Am aflat astfel cu bucurie că între cei doi învăţaţi, Ivănescu şi Coseriu, exista o veche relaţie de amiciţie, datând din anii ’38-’40 ai secolului trecut, când primul (cu opt-nouă ani mai vârstnic) era asistent, iar celalalt, student la Litere la Iaşi. În anii despre care vorbesc, Ivănescu tocmai îşi vizitase la Tübingen vechiul prieten, pe care îl aprecia în grad maxim, fără a-şi cruţa însă remarcile critice la adresa lui. Asemenea unui fiu credincios ambilor părinţi, ignoram aceste critici ale lui Ivănescu, al căror conţinut propriu-zis nici nu l-am ţinut minte! Ce am ţinut însă minte este aprecierea lui Coseriu, formulată prin 1992: „Gh. Ivănescu avea o minte genială”. Fapt este că, aflând de interesul meu pentru scrierile lui Coseriu, Ivănescu mi-a dăruit câteva extrase cu texte coseriene, între acestea şi un exemplar din cunoscutul studiu *Determinación y entorno* din 1956, purtând deasupra iscăliturii lui Coseriu dedicaţia: „Lui Gheorghe Ivănescu, ca unui frate mai mare”. Când i-am arătat mai târziu acest extras, Eugenio Coseriu mi-a făcut un dar nepreţuit, adăugând, cu scrisul său clar şi viguros, o nouă dedicaţie,

simetrică: „Lui Eugen Munteanu, ca unui frate mai mic!”. Evoc cu mândrie şi de câte ori am prilejul acest episod, ca şi împrejurările publice în care marele nostru mentor s-a exprimat laudativ la adresa scrierilor şi a activităţii mele ştiinţifice, cunoscut fiind spiritul său critic foarte acut şi parcimonia cu care formula evaluări pozitive la adresa cuiva. Cu intensă emoţie îmi reamintesc de una din zilele Congresului de Lingvistică şi Filologie Romanică de la Palermo, 1994, când, luându-mă de braţ în felul imperativ care îl caracteriza, Coseriu m-a prezentat pe rând câtorva specialişti pe care, spunea el, „este bine să îi cunoşti”. Cu unii dintre aceştia (Wolf Dietrich, Wolfgang Dahmen) am devenit ulterior prieten apropiat. Cele câteva zeci de ore de discuţii private, pe care Coseriu mi le-a acordat cu generozitate în cursul anilor 1991 şi 1994, mă îndreptăţesc să cred că o simpatie reciprocă, bazată pe inefabile „afinităţi elective”, a stat la baza relaţiilor noastre. Între altele, i-am expus proiectele mele de viitor, arătându-i şi cum înţeleg să aplic şi să valorific ideile şi teoriile sale în domeniul filosofiei limbajului şi al cercetărilor concrete de semantică şi de filologie românească. Nuanţările, precizările şi sugestiile sale au fost hotărâtoare pentru definitivarea concepţiei mele lingvistice.

C.M.: *Ce aţi aplicat din teoria sa lingvistică, ştiut fiind faptul că „Gigantul de la Tübingen”, deşi a scris foarte mult şi despre mai toate aspectele limbajului, s-a mulţumit în unele privinţe să fixeze principii, lăsându-i pe ceilalţi (mai ales pe discipoli) să-i dezvolte ideile?*

E.M.: Pentru mine, ca lingvist şi ca profesor, lingvistica integrală coseriană reprezintă lingvistica pur şi simplu. Nu mi-am propus în mod expres să continui sau să dezvolt doctrina, ci am învăţat-o şi mi-am însuşit-o ca atare şi o predau studenţilor mei, atât începătorilor, cât şi celor mai avansaţi în studiu, încercând să îi conving de justeţea şi utilitatea ei. Dincolo de orientările generale în care mă înscriu (dezideratul „integralităţii”, primatul istoriei şi înţelegerea finalistă a schimbărilor în limbă etc.) pot fi totuşi depistate şi unele elemente, concepte, distincţii şi raţionamente coseriene pe care le „aplic” în mod mai concret în practica mea ştiinţifică.

Primul dintre aceste elemente este preocuparea mea constantă pentru istoria ideilor lingvistice şi pentru filosofia limbajului. Citind, cu decenii în urmă, *Geschichte der Sprachphilosophie*, mi-am dat seama de relevanţa şi „actualitatea” ideilor înaintaşilor, ale gânditorilor antici şi medievali, ale lui Descartes, Leibniz, Harris, Humboldt etc. şi am înţeles că a reflecta în permanenţă pe marginea textelor lor este nu doar pasionant în sine, ci aproape obligatoriu pentru a-ţi însuşi o gândire teoretică proprie adecvată şi flexibilă. Mai mult, unele formulări din lucrarea citată, ca de exemplu afirmaţia lui Coseriu că Sf. Augustin este „adevăratul întemeietor al semioticii”, m-au determinat să transpun în româneşte şi să comentez din perspectivă lingvistico-filosofică textele cu conţinut semiologic ale Sf. Augustin, *De dialectica*, *De Magistro* şi *Confessiones*. Pe

această filieră am pătruns apoi în câmpul absolut fascinant al semanticii scolastice, trasându-mi un program care va trebui dus la capăt şi care include traducerea şi interpretarea unor texte de Thomas de Aquino, Petrus Hispanus, Raimundus Lullus, Thomas de Erfurt, Sigerus de Cortraco ş.a. Frecventa raportare la Humboldt a lui Coseriu a jucat, de asemenea, un rol important în decizia mea de a traduce în română tratatul humboldtian despre diversitatea limbilor, care se adaugă traducerilor comentate pe care le-am dat unor texte din aceeaşi sferă ale lui Jean-Jacques Rousseau, Jacob Grimm şi Ernst Renan.

Semantica pe care o predau şi o practic este şi ea cea coseriană. Aceasta, împreună cu lingvistica textului în înţeles coserian, a fost aplicată în cercetările mele de lexicologie biblică. Îmi propun, totodată, să contribui la rafinarea şi perfecţionarea metodologiei filologice în editarea textelor româneşti vechi prin introducerea în discursul descriptiv-explicativ specific a conceptelor şi a distincţiilor lingvisticii integrale coseriene.

C.M.: *În privinţa interpretării unor fapte, în privinţa unor etimologii, oricine poate greşi (*Quandoque bonus dormitat Coseriu*), adesea soluţiile nu sunt definitive. În privinţa teoriei însă, doctrina lui Coseriu se prezintă ca având o remarcabilă coerenţă încă de la începuturi. Pentru studierea corectă a limbajului, lingvistica lui Coşeriu mi se pare a fi ceea ce este* Logica *lui Aristotel (*Organon*) pentru gândire, aşadar un instrument indispensabil, un suport epistemologic obligatoriu pentru orice cercetare de limbă. Totuşi, există vreun punct al teoriei sale în care vă îndepărtaţi de maestru, pe care nu-l împărtăşiţi în totalitate? De altfel, chiar Coşeriu nu dorea să fie urmat orbeşte, declarându-vă şi Dvs. într-un interviu: „Aş putea chiar formula, glumind, că elevii mei* non jurant in verba magistri, sed in magistrum*, adică ei cred în mine în măsura în care şi eu le las libertatea de a fi ei înşişi”*[1].

E.M.: Nu îmi dau seama la ce vă gândiţi în aluzia pe care o faceţi cu privire la eventuale erori de detaliu ale lui Coseriu. Dacă aveţi în vedere părerea unor specialişti că, de exemplu, etimologia pe care a dat-o Coseriu verbului *a socoti* în limba română nu se susţine, vă declar că, după părerea mea, această etimologie este corectă! După cum impecabile ca demonstraţie, ingeniozitate şi bogăţie de material sunt şi alte studii şi interpretări coseriene pe probleme lingvistice concrete, cum sunt cele despre problema lui *torna, torna, fratre*, despre expresia romanică „sibi in sinum spuere”, despre influenţa greacă asupra latinei populare sau despre exprimarea perifrastică a aspectului în greaca veche. Nu aş putea indica, aşadar, vreun punct sau vreun aspect mai slab al teoriilor coseriene, poate şi pentru că nu am reflectat niciodată asupra textelor sale cu intenţia de „a-i găsi nod în papură”. Nu putem decât să regretăm că numărul

[1] Vezi *A gândi independent este cel mai preţios lucru pentru un tânăr. Un dialog cu Eugen Coşeriu despre idealul paidetic*, *realizat de Eugen Munteanu*, în „Cronica”, nr. 11, 1992, pp. 6-7 (I) şi nr. 12, 1992, pp. 12, 15 (II).

contribuţiilor de acest tip nu este mai mare. Sunt de acord însă cu d-voastră că încă de la începuturi (aş jalona aceste începuturi prin studiul menţionat despre determinare şi cadru din 1956) concepţia coseriană globală era deja formată în liniile sale esenţiale. Ca adepţi şi admiratori ai doctrinei coseriene, pentru noi ea reprezintă un veritabil „organon", după cum spuneţi. Sunt însă de părere să evităm tentaţiile „idolatre" şi exclusiviste, căci coserianismul nu este o „credinţă" şi nici o castă. Valabilitatea universală a ideilor sale nu câştigă nimic dacă exacerbăm, cu mândrie „patriotică", românitatea creatorului lor!

C.M.: *La începutul întrebării anterioare aveam în vedere unele ipoteze etimologice (de altminteri, ingenioase), insuficient cercetate, pe care Coşeriu le-a lăsat în manuscris…*[1]*. Dincolo de doctrina sa lingvistică, ce anume aţi deprins de la cercetătorul şi magistrul Coseriu, cu referire la metodă, la modul de lucru şi la relaţia care trebuie cultivată cu studenţii?*

E.M.: În perioada mea de formare, din frecventarea asiduă a scrierilor lui Coseriu, am căpătat convingerea, întărită ulterior prin frecventarea persoanei Coseriu, că epigonismul este deplorabil şi contraproductiv. Prin epigonism în ştiinţă se înţelege reproducerea mecanică a spuselor maestrului, însoţită de gesturi şi de ritualuri frecvente de adulare necondiţionată. Rezultatul acestei mecanici a adulării constă în transformarea doctrinei adoptate în dogmă şi a atitudinii interogative, proprie ştiinţei, într-o atitudine de supunere oarbă, proprie credinţei religioase. Cred că aceasta este „învăţătura" pe care dorea să o transmită Coseriu când spunea, fie şi glumind, că discipolii nu trebuie să jure în cuvintele magistrului, ci în magistrul însuşi! Cu alte cuvinte, dezbaterea rămâne întotdeauna liberă, însă o anumită fidelitate faţă de persoana magistrului (care nu trebuie să se confunde, repet, cu idolatria!) este obligatorie. Mărturiile foştilor studenţi şi colaboratori converg în conturarea portretului unei personalităţi dominante şi autoritare. Supunându-se el însuşi unui exerciţiu permanent al efortului de documentare, reflecţie şi creaţie, se aştepta să găsească la colaboratori un comportament similar. Energia umană şi forţa sa de muncă cu totul ieşite din comun, erudiţia absolută, cunoaşterea a numeroase limbi, imaginaţia critică, un fel de paternalism intransigent în relaţiile cu discipolii apropiaţi (într-o discuţie pe această temă l-am auzit formulând apăsat preceptul popular «pe copii trebuie să îi săruţi doar atunci când dorm»), sarcasmul îndulcit de o anumită toleranţă

[1] Vezi Eugeniu Coşeriu, *Limba română – limbă romanică. Texte manuscrise editate de Nicolae Saramandu*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005. De altfel, chiar Coşeriu mărturisea, în unele situaţii, că sunt doar încercări şi că problemele ar trebui cercetate mai bine. De pildă: „Aici o propunere timidă pentru *Dunăre*: cum ar fi dacă *Dunăre* ar fi un cuvânt refăcut, pe baza unui genitiv: **Dună-lei* > *Dunărei*, cu rotacism; cu articolul *-lei*, ceea ce se înţelege (a fost interpretat) ca un genitiv de la *Dunălea*, de unde rezultă apoi: *Dunărea*. Forma originară ar fi, în acest caz, pur şi simplu, *Duna*, care, în general, în aceste ţinuturi, provine, evident, din substrat" (*op.cit.*, p. 31).

faţă de neputinţele omeneşti, toate acestea sunt trăsături ale unei personalităţi care nu avea cum să nu-i marcheze profund pe cei din preajma sa, pe discipoli în primul rând. Port cu mândrie, împreună cu alţii, această „marcă [a lui] Coseriu" şi resimt simpatie şi încredere faţă de „semenii mei întru Coseriu". Unul dintre cei mai vechi discipoli ai maestrului mi-a produs recent o imensă bucurie adresându-mi-se, într-o discuţie privată, cu sintagma «wir, die Coserianer». Îmi place să cred că am „moştenit" de la Coseriu şi o oroare aproape viscerală faţă de prostia agresivă, faţă de impostură şi lichelism. În rest, cât priveşte metodele şi modalităţile de lucru, nu ne rămâne decât să ne însuşim şi să „aplicăm" cu bună credinţă cele cinci cunoscute „principii ale lingvisticii ca ştiinţă a culturii", pe care Coseriu le-a formulat, dar le-a şi urmat el însuşi cu consecvenţă: al obiectivităţii, al umanismului, al tradiţiei, al antidogmatismului şi al utilităţii publice.

C.M.: *Coseriu susţinea adesea, citând din înaintaşi, că ştiinţa are nevoie de distincţii, deoarece „a cunoaşte înseamnă a distinge", după cum spunea Benedetto Croce, sau, după cum postula un cărturar medieval (contemporan cu Abelard), Gilbert de la Porrée, „ori de câte ori întâlnim o dificultate raţională, trebuie să facem o distincţie". Să li se pară celor de azi Coşeriu prea dificil tocmai pentru că, în acord cu realitatea limbajului, a introdus prea multe distincţii? Pentru mine este un mister de ce o lingvistică atât de coerentă şi unitară cum este* lingvistica integrală *nu se bucură încă, în ţara noastră, de răspândirea meritată – lucru pe care îl constatase cu tristeţe însuşi Coşeriu. Care să fie motivele acestei lipse de interes, îndeosebi la Bucureşti?*

E.M.: Idealul oricărei teorii ştiinţifice este simplitatea, deoarece, o ştim de la Aristotel iar scolasticii nu au încetat să o repete, Fiinţa supremă reprezintă simplitatea absolută. Numai că, pentru a ajunge la esenţa simplă a lucrurilor, raţiunea noastră este nevoită să-şi găsească jaloane ferme, inventând mereu criterii şi operând distincţii. Criteriile şi distincţiile raţionale numai atunci sunt prea multe, când nu sunt necesare («entia non sunt multiplicanda sine necessitate» ne învaţă Occam!). Apreciat pe baza acestui principiu epistemologic fundamental, discursul teoretic coserian este simplu şi în grad înalt inteligibil, implicând exact atâtea distincţii câte îi sunt necesare. Mai amintesc în acest context şi formularea pe care, în *Prolegomenele* sale, o dă Hjelmslev acestui principiu, pe care învăţatul danez îl numeşte „empiric": ca orice bună teorie, o teorie lingvistică trebuie să fie (în ordine) noncontradictorie, exhaustivă şi simplă. Dacă uneori unele segmente din teoria coseriană ni se par „complicate", această impresie poate apărea sub presiunea exigenţelor noncontradictoriului şi ale exhaustivităţii. De cele mai multe ori insuficienţele de înţelegere aparţin însă „subiectului" cunoscător, căci este mult mai comod să îţi însuşeşti „teorii" rudimentare şi parţiale decât să înţelegi în toate conexiunile sale o doctrină completă, cum este cea coseriană.

Cât priveşte acum a doua parte a întrebării dumneavoastră, confirm faptul că în ultimii săi ani de viaţă Coseriu îşi exprima dezamăgirea că teoria şi ideile sale nu sunt destul de cunoscute şi aplicate în România. Pe de altă parte, cei care se consideră adepţi sau continuatori într-un fel sau altul ai doctrinei coseriene sunt uimiţi sau nemulţumiţi de faptul că această doctrină nu are o răspândire realmente mondială — să fie adică profesată şi predată, dacă se poate, în universităţi din toate continentele deopotrivă. Sunt de părere că aceste temeri nu sunt justificate. Înainte însă de a argumenta această afirmaţie aş vrea să precizez că denumirea de „integralism" folosită de unii dintre noi pentru a desemna doctrina lingvistică a lui Coseriu nu mi se pare prea fericită. Este adevărat că, în interviurile pe care le-a dat în ultimul deceniu de viaţă, Coseriu însuşi sublinia caracterul „integral", adică, altfel spus, complet al concepţiilor sale, folosind, pentru a se autocaracteriza, chiar sintagma „lingvistică integrală". Această sintagmă ca atare, însoţită eventual de calificativul „coseriană" mi se pare potrivită, explicită şi justă şi o putem întrebuinţa ca atare. Dar „integralism" singur, ca substantiv, nu! Pentru mine, cum am mai spus, doctrina coseriană reprezintă lingvistica modernă pur şi simplu, în expresia ei completă, cea mai credibilă şi mai eficientă, deoarece satisface nu doar criteriul coerenţei interne, ci şi pe cel al aplicabilităţii practice; căci nu trebuie să uităm adevărul fundamental că orice teorie îşi află confirmarea ultimă în confruntarea cu obiectul său, în vederea cunoaşterii căruia a fost formulată. Or, din acest punct de vedere, al virtuţilor sale metodologice şi aplicative, doctrina coseriană îşi găseşte confirmări parţiale în alte doctrine moderne (Saussure, Hjelmslev, Jakobson, Martinet, Chomsky), dar este singura care prezintă răspunsuri convenabile la *toate* întrebările esenţiale ale înţelegerii şi cercetării limbajului şi ale limbilor, organizate într-un ansamblu coerent.

Dacă avem acum în vedere „soarta istorică" a coserianismului, nu ar trebui să uităm încă un lucru: valabilitatea şi caracterul universal al unei teorii ştiinţifice în general nu sunt valori plebiscitate, nu se calculează, cu alte cuvinte, prin vot sau prin alte criterii cantitative! Ea există în sine şi este sau nu convingătoare prin însăşi natura ei şi prin virtuţile ei implicite. Pentru a fi verificată şi a se impune ca valoare „clasică", o teorie ştiinţifică mai are nevoie şi de proba timpului, adică de perspectiva posterităţii non-imediate. În această dinamică istorică a ideilor lingvistice, nu trebuie pierdută din vedere nici rezistenţa unor tradiţii locale redutabile, cum este de exemplu cea britanică, destul de puţin penetrabilă faţă de teorii „exterioare". Mi-aş permite aici un raţionament riscant! Putem presupune că, dacă Eugenio Coseriu ar fi devenit profesor nu la Tübingen, ci la Oxford, este probabil că astăzi coserianismul ar fi fost o componentă a tradiţiei... britanice. În lumina acestor disocieri, aş spune că lucrurile stau astăzi, la mai puţin de un deceniu de la dispariţia fizică a maestrului, mult mai bine decât, să zicem, la un deceniu de la moartea lui Saussure cu doctrina acestuia! Posteritatea lui Coseriu s-a dezvoltat pe solul şi în

tradiţia care îi sunt native, şi anume în spaţiul german, în cel hispanofon şi în cel italian. Cred chiar că puţini lingvişti din generaţia sa au avut atât de mulţi şi de proeminenţi urmaşi direcţi în universităţi europene majore! Îi menţionez, într-o listă alfabetică, desigur lacunară, în Germania pe profesorii şi cercetătorii Fr. Abel, J. Albrecht, W. Busse, Helga Crössmann-Osterloh, Wolf Dietrich, H. Geckeler, Johannes Kabatek, J. Lang, Jens Ludtke, Reinhard Meisterfeld, Gunter Narr, Ch. Rohrer, Brigitte Schlieben-Lange, B. Staib, Harald Thun, Jürgen Trabant, H. Weydt, Rudolf Windisch, în Italia pe Donatella di Cesare, în Spania pe Óscar Loureda Lamas, Ana Agud, Rosario Gonzalez Perez, José Polo, B. García Hernández şi Adolfo Murguía, în Franţa pe J.-P. Durafour, H. Dupuy-Engelhardt. Toţi aceştia (şi alţii, pe care nu mi-i amintesc pe moment!) se află la vârsta maturităţii depline, alţii către sfârşitul carierei. În scrierile şi în practica lor academică ei au continuat şi adâncit una sau mai multe dintre elementele doctrinei coseriene. Ceea ce este îmbucurător de constatat este faptul că şi în Franţa, graţie mai ales reputatului cercetător François Rastier, probabil cel mai important lingvist francez al momentului, ideile lui Eugenio Coseriu sunt din ce în ce mai insistent discutate şi integrate în discursul ştiinţific actual. Este de presupus că şi urmaşii acestor învăţaţi au primit şi şi-au însuşit, într-un fel sau altul, coserianismul, asigurându-i astfel continuitatea. S-a întâmplat aşadar şi se întâmplă cu Coseriu ceea ce este normal în istoria ştiinţei: ideile importante se impun în cele din urmă în conştiinţa specialiştilor, devenind astfel un „bun public", în sensul că, uneori, le formulăm şi le folosim fără să mai fie nevoie să menţionăm de fiecare dată numele „părintelui" lor.

Desigur, pentru difuzarea şi impunerea doctrinei coseriene ar fi foarte utilă şi o anumită „strategie de promovare", în care s-ar cuveni să se înscrie toţi cei care se recunosc sau se simt „marcaţi" de personalitatea lui Coseriu. Ideea „pluteşte în aer", cum se spune, iar începuturile au fost deja făcute în cadrul colocviului «Coseriu: réceptions contemporaines, sémantique, linguistique du texte, philosophie du langage», care a avut loc la Aix-en-Provence între 17-19 septembrie 2007, când a fost lansată ideea întemeierii unei „fundaţii internaţionale" de studii coseriene. Să sperăm că la Colocviul Coseriu de la Cluj, plănuit pentru anul 2009, această idee va prinde viaţă. Personal, cred că formula cea mai potrivită ar fi aceea a unei „asociaţii internaţionale de studii coseriene" sau „de lingvistică integrală", cu regim juridic, statute, congres periodic, publicaţie proprie etc.

C.M.: *Vă număraţi printre puţinii care au pus umărul la editarea şi traducerea lui Coşeriu în româneşte. Mai aveţi în vedere astfel de proiecte? În acelaşi timp, aveţi doctoranzi care se ocupă de Coşeriu. Puteţi face o evaluare a receptării lui Coşeriu la Iaşi? Mă gândesc şi la faptul că, la Cluj, există un* Centru de studii integraliste *sub îndrumarea profesorului Mircea Borcilă. Există ceva similar la Iaşi?*

E.M.: Inițiativa colegilor clujeni este admirabilă. Asumându-şi anumite riscuri instituţionale şi confruntându-se cu regretabile adversităţi „colegiale", ei au reuşit, sub conducerea profesorului Mircea Borcilă, să impună Clujul ca centru-pilot al lingvisticii coseriene în România. Sunt convins că vizibilitatea internaţională a centrului de studii coseriene de la Cluj nu va înceta să crească în anii viitori prin elaborarea şi publicarea unor contribuţii majore la cunoaşterea şi dezvoltarea doctrinei coseriene. Tinerii pregătiţi de dl Borcilă (Emma Tămâianu, Eugenia Bojoga, Cornel Vîlcu, Lucian Lazăr, Lolita Zagaevschi, Oana Boc, Rodica Frenţiu) alcătuiesc deja un grup redutabil de cercetători cu preocupări comune. Cât priveşte acum traducerea în româneşte a lucrărilor lui Coseriu, vreau mai întâi să menţionez că, după părerea mea, pentru cunoaşterea doctrinei sale acest lucru este util dar nu absolut necesar. Cine este într-adevăr interesat de cunoaştere şi performanţă poate găsi cu uşurinţă drumul către textele coseriene originale, în germană, spaniolă sau italiană. Dacă totuşi traducem aceste texte în română, o facem în special pentru începători, pentru „pedestraşii" ştiinţei, adică pentru studenţi, masteranzi şi doctoranzi. Din acest punct de vedere, apreciez că „nu stăm rău". Graţie în special eforturilor depuse de Nicolae Saramandu, Eugenia Bojoga şi Andrei A. Avram, principalele volume coseriene deţin deja o versiune românească. La acestea se adaugă numărul apreciabil de studii şi articole publicate în româneşte în ultimii treizeci de ani, în reviste de specialitate din Romăna şi Republica Moldova. Sunt la curent cu faptul că, la Cluj, sub îndrumarea dlui Borcilă, urmează să apară un volum masiv de studii şi articole ale lui Coseriu şi că, la Suceava, colegul Dorel Fînaru pregăteşte şi el o culegere cuprinzătoare din textele coseriene de filosofia limbajului. În ce mă priveşte, ajutat de doi tineri colaboratori cunoscători de limbă germană, pregătesc versiunile în româneşte ale celorlalte două cărţi de importanţă majoră, *Geschichte der Sprachphilosophie* şi *Textlinguistik.* Cineva ar trebui, poate, să se gândească şi să întreprindă demersurile necesare traducerii în română a recent apărutei *Geschichte der romanischen Sprachwissenschaft*, elaborată după manuscrisele coseriene şi adusă la zi de Reinhard Meisterfeld.

La întrebarea d-voastră directă, încerc să răspund la fel de direct. Nu, la Iaşi nu există în mod formal un centru de studii coseriene echivalent celui de la Cluj. Putem însă spune că la Iaşi a început procesul de „recuperare" sistematică a lui Eugenio Coseriu, prin organizarea, la iniţiativa profesorului D. Irimia, în 1992, a unui colocviu internaţional «Eugenio Coseriu», ale cărui lucrări s-au concretizat într-un consistent volum. Cu acea ocazie, Coseriu a venit la Iaşi însoţit de un grup masiv de discipoli din Germania, Spania, Franţa şi Portugalia şi a revenit ulterior pentru a ţine o serie completă de conferinţe (publicate, de asemenea, de noi la Iaşi). Tot noi, ieşenii, cu „complicitatea" profesorului Gheorghe Popa şi a unor ofiţeri de graniţă, i-am organizat prima sa întoarcere acasă, la Chişinău. Proiectul de a-l avea pe Coseriu un an întreg la Iaşi, în calitate de „visiting professor", proiect acceptat în principiu de el, a eşuat din păcate datorită

neputinţei noastre de a învinge inerţiile administrative... Dincolo de această anecdotică istorică, în cercul specialiştilor ieşeni ideile şi teoriile lui Coseriu se simt „la ele acasă". Fiecare după disponibilităţile şi puterile noastre încercăm să asimilăm şi să dezvoltăm doctrina coseriană atât în spiritul care îi este propriu, cât şi în conexiune cu tradiţia locală a „Şcolii Philippide", pe care am preluat-o de la înaintaşii noştri Gh. Ivănescu şi Iorgu Iordan. De unele dintre virtuţile acestei tradiţii locale, cum sunt spiritul critic, preocuparea pentru o bună fundamentare filosofică şi teoretică a cercetărilor empirice, perspectiva istorică şi comparatistă, respectul pentru documentul filologic, nu a fost străin Coseriu însuşi, prin anii săi de formaţie primară, ca student, la Iaşi. Mai vizibilă este componenta coseriană a acestei sinteze la dl Stelian Dumistrăcel, care a explorat, împreună cu unii dintre doctoranzii d-sale, în special teoria coseriană despre varietăţile limbii şi despre tehnica „discursului repetat" – d-voastră, dle Cristinel Munteanu, prin monografia despre sinonimia frazeologică, sunteţi un asemenea „produs" al „clasei Dumistrăcel" din „Şcoala Coseriu"! La rândul ei, colega mea Lucia Cifor încearcă o cât mai profitabilă integrare a ideilor-forţă ale coserianismului în sfera hermeneuticii literare. În ceea ce mă priveşte, mă străduiesc să transmit doctoranzilor mei convingerea că o lectură integrală şi atentă, „cu creionul în mână", a scrierilor lui Coseriu este calea cea mai directă şi mai sigură către profesionalizare. În măsura în care vor reuşi să dea măsura optimă a capacităţii lor creatoare, sper ca unii dintre doctoranzii mei să aplice în mod adecvat una sau mai multe din căile de cercetare deschise de Coseriu şi să-şi finalizeze cu succes cercetarea doctorală. Menţionez mai întâi studiul monografic despre E. Coseriu – lingvist, la care lucrează Cătălina Tărcăoanu; odată finalizată, am avea prima încercare de sinteză a gândirii coseriene. Alţi tineri doctoranzi explorează în spirit coserian chestiuni de semantică istorică (Alina Bursuc şi Dinu Moscal), contacte interlingvistice româno-germane (Anamaria Prisecaru), onomastică istorică (Anamaria Gînsac şi Sabina Savu), lingvistică a textului (Ioana Repciuc), frazeologie comparată (Maria Husarciuc) sau tipologia discursului jurnalistic (Adrian Hazaparu).

C.M.: *Aţi învăţat atât de bine germana, din dorinţa de a-l citi pe Coseriu, încât aţi ajuns să-l traduceţi pe Wilhelm von Humboldt*[1]*, căruia i s-a reproşat că are un limbaj foarte dificil, aproape obscur. Apariţia recentă a cărţii* Despre diversitatea structurală a limbilor*... în româneşte marchează un moment la fel de important ca cel prilejuit de publicarea versiunii româneşti, din 1998, a* Cursului *lui Saussure. Ştim că E. Coşeriu îşi propusese să-i împace în lingvistica sa pe cei doi titani, pe Saussure cu Humboldt. Sunteţi acum cel mai în măsură să*

[1] Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, Versiune românească, introducere, notă asupra ediţiei, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Humanitas, Bucureşti, 2008.

ne spuneţi cât îi datorează Coşeriu lui Humboldt (Coşeriu recunoscând în Humboldt pe unul dintre marii săi maeştri).

E.M.: Într-o primă instanţă, m-am apropiat de Humboldt din nevoia de a-l înţelege mai bine pe Coseriu! După cum am menţionat în nota asupra traducerii la versiunea românească recentă pe care am dat-o celei mai importante scrieri humboldtiene, o discuţie cu Coseriu a fost decisivă în decizia pe care am luat-o de a mă angaja în acest dificil proiect. În introducere arătam că „înţelegerea «energetică» a limbii, cu corolarul ei, primatul acordat vorbirii ca tehnică şi creaţie continuă, definirea tripartită a nivelurilor formei lingvistice (normă, sistem, tip lingvistic), stabilirea unei juste proporţii între structură şi funcţiune, între întrebuinţarea limbii şi schimbarea ei, între istorie şi descriere, între sistem şi schimbarea lingvistică, distingerea corectă a tipurilor de conţinut lingvistic (desemnare, semnificaţie, sens) ca premize ale unei semantici funcţionale coerente şi eficiente" ar fi componentele centrale ale lingvisticii integrale coseriene, în care „«filigranul» humboldtian este recognoscibil". Tema aceasta a aportului ideilor humboldtiene la constituirea concepţiei lingvistice a lui Coseriu este însă mult mai amplă şi mai complexă şi aşteaptă a fi explorată în continuare. Există, pe de altă parte, concepte, distincţii şi disocieri importante, formulate de Humboldt doar în treacăt sau în felul său fulgurant, care nu au fost exploatate nici de Coseriu şi care pot fi valorificate chiar în spiritul şi în completarea doctrinei coseriene. Pe de altă parte, după cum arată o lectură atentă a unor manuscrise saussuriene inedite recent publicate şi traduse deja şi în limba română[1], Saussure însuşi era mult mai humboldtian decât ni-l prezintă „vulgata" structuralismului ortodox dezvoltat în secolul al XX-lea. Aşa încât o re-lectură atentă, însoţită de confruntarea sistematică a textelor celor trei mari teoreticieni, poate fi una dintre căile de dezvoltare ale lingvisticii integrale.

C.M.: *Semnificativ mi se pare faptul că, deşi cu o întârziere de aproape patru decenii, cartea fundamentală a lui Coşeriu,* Sincronie, diacronie şi istorie *(1958), a apărut în versiune românească în… 1997 (aşadar, cu un an înaintea publicării* Cursului *saussurian). Coşeriu îi admira, de asemenea, pentru coerenţa lor, pe Bloomfield şi pe Hjelmslev. V-aş ruga, în încheiere, de vreme ce sunteţi şi autorul unei foarte utile introduceri în lingvistica generală*[2]*, să ordonaţi valoric următoarele cărţi de referinţă (aranjate de mine după criteriul cronologic):* Despre diversitatea structurală a limbilor *(Humboldt),* Curs de lingvistică generală *(Saussure),* Language *(Bloomfield),* Prolegomena to a Theory of Language *(Hjelmslev*)*,* Sincronie, diacronie şi istorie *(Coşeriu). După cum vedeţi, nu l-am luat în calcul pe Chomsky. Ar fi trebuit?*

[1] Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*. Text stabilit şi editat de Simon Bouquet şi Rudolf Engler, cu colaborarea lui Antoinette Weil, traducere de Luminiţa Botoşineanu, Polirom, Iaşi, 2004.

[2] Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Polirom, Iaşi, 2005.

E.M.: În primul cerc, cel al „titanilor" lingvisticii moderne, ale căror nume le-aţi citat, ar trebui inclus, după părerea mea, şi André Martinet, a cărui concepţie generală, în fundamentele sale, este apropiată de cea a lui Coseriu. Numai că, în domeniul ştiinţei, ca şi în cel al filosofiei şi al artei, ierarhizările clare şi rigide sunt întotdeauna riscante şi nedrepte. Cât îl priveşte acum pe Noam Chomsky, scrierile sale nu pot fi nicidecum ignorate, fie doar şi datorită marii lor popularităţi. Tot aşa nici aportul altor importanţi lingvişti din secolele al XIX-lea şi al XX-lea (Hermann Paul, G. von der Gabelentz, A. Meillet, Charles Bally, Alan Gardiner, N. S. Trubetzkoy, R. Jakobson, É. Benveniste ş.a.) la ampla dezbatere care a condus la constituirea lingvisticii moderne nu trebuie minimalizat sau trecut sub tăcere. Să ne amintim că însuşi Coseriu spunea deseori că nicio doctrină lingvistică nu este integral greşită! Singura problemă în acest cadru evaluativ este de a nu confunda, din neştiinţă sau din comoditate, „calea regală" a lingvisticii moderne, trasată şi urmată, pe urmele înaintaşilor (Humboldt, Saussure, Hjelmslev), de un Eugenio Coseriu, cu unele „cărări" sau „drumeaguri" lăturalnice cum ar fi, de exemplu, generativismul chomskyan. Ideea de bază a lui Chomsky, cea a generării infinite de enunţuri posibile pe baza unui set de reguli determinate în fiecare limbă, idee validă şi valoroasă din moştenirea humboldtiană, nu poate fi totuşi transformată în „piatra unghiulară" a unei teorii lingvistice complete şi se află, pe de altă parte, integrată, acolo unde îi este locul, în ansamblul teoriei coseriene. Un alt exemplu de asemenea „confuzie metodologică metonimică" (*pars pro toto*) se constată la foarte mulţi „pragmaticieni" care absolutizează dimensiunea dialogală a vorbirii şi prezintă „intenţionalitatea" şi „implicaturile" drept factori determinanţi exclusivi ai actelor de vorbire, ignorând astfel adevărul elementar, enunţat de Coseriu încă în *Determinación y entorno*, că „determinarea" prin limbă şi „cadrul" pragmatic sunt componente complementare şi indisociabile ale „universului semantic" manifestat în şi prin limbaj.

C.M.: *Vă mulţumesc pentru amabilitatea cu care mi-aţi răspuns la întrebări!*

[S-a publicat, cu titlu identic, în „Limba română", Chişinău, anul XVIII, nr. 9-10, 2008, pp. 55-66.]

XXII. „Pentru noi, romanistica a fost, aşa cum am învăţat-o de la Coseriu, catalizatorul care ne-a dezvăluit problemele şi metodologia lingvisticii romanice şi generale”

Interviu cu Rudolf Windisch, realizat de Cristinel Munteanu

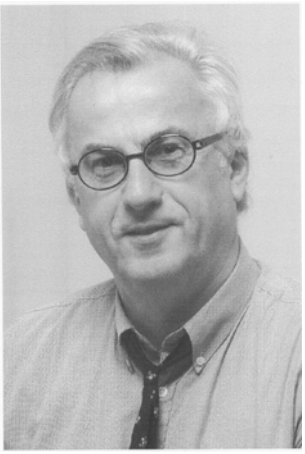

Prof. dr. phil. habil. dres. h.c. Rudolf Windisch (născut în 1940), profesor de Lingvistică romanică la Universitatea din Rostock (Germania), face parte din prima generaţie a Şcolii lingvistice de la Tübingen, întemeiată de Eugeniu Coşeriu. În perioada 1967-1972 a fost asistent la Seminarul de lingvistică romanică al Universităţii din Tübingen, condus de Coşeriu, unde şi-a susţinut şi teza de doctorat. Între 1972-1974 a funcţionat ca lector DAAD la Facultatea de Litere a Universităţii „Babeş-Bolyai” din Cluj. Din 1975 şi până în 1985, când şi-a luat al doilea doctorat, a fost colaborator la Seminarul de Romanistică al Universităţii din Freiburg. A predat filologie romanică, istoria limbii franceze, lingvistica textului la mai multe universităţi din Germania. În prezent este şi Gastprofessor la Universitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca (la Catedra de Limba Germană). Problematica studiilor publicate de R. Windisch cuprinde istoria lingvisticii, filologia romanică, gramatica comparată, romanistica balcanică şi limba română. Cărţile sale reprezentative sunt: *Genusprobleme im Romanischen. Das Neutrum im Rumänischen* (1973), *Einführung in die Romanische Sprachwissenschaft* (1981), *Zum Sprachwandel - von Junggrammatikern zu Labov* (1988) şi *Studii de lingvistică şi filologie românească* (2006). Ca romanist, după cum remarcă şi Eugen Munteanu în prefaţa cărţii din 2006, „partea cea mai consistentă a activităţii sale publicistice este dedicată limbii şi culturii româneşti”; mai mult decât atât, „prin repetate şi îndelungate răstimpuri petrecute în România, el a ajuns la o cunoaştere intimă a felului nostru de a fi, a mentalităţilor şi obiceiurilor româneşti, devenind aproape «unul dintre noi»” [C.M.].

C.M.: *Stimate Domnule Profesor Rudolf Windisch, într-un excelent interviu pe care i l-aţi acordat Eugeniei Bojoga în 2001, pentru revista „Contrafort", mărturiseaţi că Eugeniu Coşeriu a ştiut să aprindă în Dvs. – ca şi în cazul celorlalţi discipoli – „flacăra cunoaşterii". Mulţi dintre cei care l-au cunoscut au subliniat că Gigantul de la Tübingen avea un talent înnăscut de a-i învăţa pe ceilalţi: cercetătorul de geniu era în permanenţă dublat de profesor. Având în vedere faptul că în acelaşi interview aţi afirmat că, încă de la prima întâlnire cu Magistrul, aţi avut sentimentul că el era profesorul de care aveaţi nevoie pentru a vă forma, întrebarea mea de început este întreită: Ce v-a învăţat* omul *Coşeriu (ca metodă de lucru şi ca atitudine în ştiinţă)? Ce v-a învăţat* lingvistul *Coşeriu (dată fiind coerenta şi unitara sa teorie lingvistică – denumită* lingvistica integrală*)? Ce v-a învăţat* romanistul *Coşeriu (de vreme ce romanistica reprezintă domeniul în care v-aţi specializat sub îndrumarea sa)? [Evident că toate aceste dimensiuni sunt cuprinse într-o singură personalitate, dar am simţit nevoia unor distincţii.]*

R.W.: Stimate dle Cristinel Munteanu, în primul rând aş dori să vă mulţumesc pentru interesul dumneavoastră faţă de profesorul Coseriu şi faţă de perioada studiilor mele de la Tübingen, precum şi pentru posibilitatea, legată de acestea, de a privi înapoi la timpuri demult trecute. Sunteţi foarte bine informat, dacă-mi pot permite această observaţie, fiindcă vă amintiţi de un interviu pe care i l-am acordat în anul 2001 doamnei Eugenia Bojoga (înrudită cu profesorul Coseriu) pentru revista „Contrafort". Desigur, vreau să încerc, pe cât posibil, să nu mă repet, cu toate că este vorba de aceeaşi temă şi de aceeaşi persoană.

Prima întrebare a dumneavoastră ţinteşte într-o altă direcţie: „ce v-a învăţat *omul* Coseriu…?"; această întrebare mă nedumereşte… trebuie să mă gândesc aici dacă puneţi accentul pe *omul Coseriu*. Pentru noi, studenţii de romanistică de la Tübingen, Coseriu a fost în primul rând un profesor, un romanist, un lingvist din străinătate; că era român prin naştere, asta s-a aflat repede. De asemenea, şi că venea din America de Sud, unde fusese profesor la Montevideo, că a studiat în Italia – cam asta era tot ce se aflase despre „omul Coseriu", mai multe nu, poate şi pentru că pe noi ne-a interesat latura „umană" mai puţin decât progresul în învăţare. Aceste informaţii au stimulat însă imaginaţia noastră, dat fiind că noul profesor, cum am descoperit repede, era iniţiat în domeniul tuturor limbilor (literare) romanice. Respectul nostru (ca tineri studenţi cărora li se cerea cunoaşterea a cel puţin două limbi romanice pentru studiu), faţă de un profesor care se simţea ca acasă peste tot în lumea limbilor romanice, a crescut semnificativ.

La întrebarea dumneavoastră faţă de „metoda de lucru" a lui Coseriu (el insista asupra acestei ortografii, fără **ş**) este greu să dau un răspuns. Poate va suna ca un paradox, dar metoda lui poate fi, privind retrospectiv, caracterizată la fel de tautologic prin noţiunile «muncă» şi «disciplină». Desigur, aceasta nu înseamnă că noi am fi lucrat la o temă oricum, fără observarea unei metode

stringente; pentru a face acest punct mai inteligibil, ajung la a doua parte a întrebării dumneavoastră: se înţelege că alegerea temelor noastre pentru prezentări în seminarii sau pentru lucrările scrise, pe care le pregăteam pentru examene şi apoi pentru licenţă, au fost stabilite prin tipul analizei lingvistice prezentate şi învăţate la seminariile şi la cursurile lui Coseriu. În cele din urmă, metodologia cercetării lingvistice şi a punerii problemelor, moştenită din secolul al XIX-lea în domeniul romanisticii, al lingvisticii istorice şi comparative sau în cel al filosofiei lingvistice, erau, de asemenea, prestabilite în mod „imanent".

Cu referire la termenul folosit de dumneavoastră, acela de „lingvistică integrală": această noţiune nu era uzuală pentru noi studenţii, la începutul activităţii didactice a profesorului Coseriu la Tübingen; poate că învăţătura sa, publicaţiile sale nu avuseseră încă această pretenţie la începutul activităţii sale la Tübingen; în orice caz, îmi amintesc bine că el a spus, într-un cerc restrâns – aceasta se întâmpla însă mai târziu, în anii '80 – că concepţia sa lingvistică s-a consolidat încă devreme, similar cu sistematica timpurie a edificiului filosofic al lui Hegel. Aici nu aş dori nici să apreciez comparaţia aleasă de însuşi Coseriu, nici să estimez din ce moment sistematica sa lingvistică a devenit integrală. Deci, nu pot spune, aşa, din amintiri, când s-a răspândit în Germania cunoaşterea pretenţiei lui Coseriu de a promova o „lingvistică integrală", aceasta devenind un „mot cléf" al muncii sale. Însă pot să mă bucur astăzi, aflându-mă după aproape 30 de ani din nou la Cluj, de faptul că tot aici, de exemplu la catedra colegului meu, profesorul universitar dr. Mircea Borcilă, sunt promovate cu rezultate notabile receptarea lui Coseriu, precum şi cercetarea lingvistică sub acest aspect „global-integral".

Referitor la a treia parte a primei întrebări, privitoare la „*romanistul* Coseriu": pentru noi studenţii, romanistica a fost, aşa cum am învăţat-o de la Coseriu, împreună cu limba franceză pentru examenul de licenţă, în fond, catalizatorul care ne-a dezvăluit problemele şi metodologia lingvisticii romanice şi generale şi care ni le-a făcut inteligibile în dependenţa lor reciprocă. În măsura în care puteam dovedi destulă înţelegere şi în care aceasta se putea împăca cu înclinaţiile noastre – noi eram, prin prisma condiţionărilor şi a talentului intelectual, un grup chiar eterogen de studenţi permanenţi ai lui Coseriu – am lucrat pe arii mai mult sau mai puţin întinse, fiind însă conştienţi că putem percepe întotdeauna numai o parte a romanităţii, o parte a aspectelor analizei lingvistice.

C.M.: *Un bun prieten al Dvs., Profesorul Nicolae Saramandu, declara undeva că îl consideră pe Coşeriu „un lingvist* clasic*, în sensul* clasicismului *aşa cum l-a definit Călinescu într-un faimos articol, adică trainic, durabil şi care*

este în afara modelor, nu devine vetust”[1]*. Dacă în privinţa teoriei limbajului şi a lingvisticii generale lucrul acesta este evident, ce ne puteţi spune, în schimb, despre contribuţiile lui Coşeriu ca romanist. V-aş ruga să vă referiţi şi la intuiţiile sale, argumentate apoi riguros, privind explicarea genezei viitorului romanic sau legate de modul în care a rediscutat, pe alte principii, tipologia limbilor romanice [a se vedea, în acest sens, ale sale* Estudios de lingüistica románica*, Editorial Gredos, Madrid, 1977] ori chiar cu privire la aspecte particulare, cum ar fi interpretarea celebrei sintagme „*torna, torna, fratre*”. Aşadar, în acest domeniu al romanisticii, în ce ar consta „clasicitatea” lui Coşeriu?*

R.W.: La a doua întrebare a dumneavoastră: Fără îndoială, colegul şi prietenul meu Nicolae Saramandu (spun cu mare plăcere, conform rostirii paleoromâneşti, *Niculae*) – pe care nu l-am văzut, din păcate, de mult – are dreptate când îl numeşte pe Coseriu un „lingvist *clasic*”; în orice caz, nu-l pot urma pe Călinescu, la care se referă Saramandu, fiindcă îl cunosc prea puţin pe Călinescu. Pentru mine „clasic” este – fără des inclusa critică de a fi „de modă veche” – o noţiune pozitivă, pentru mine înseamnă ceva exemplar în formă şi prezentare, ceva nedepăşit, care se bazează deja pe ceva moştenit, care nu mai are nevoie de justificări estetice, pe care le oferă prin sine şi pentru sine. Însă întrebarea mea este retorică: Ce are aceasta de-a face cu Coseriu ? Aş dori, şi prin aceasta mă repet, să caracterizez disciplina de muncă a lui Coseriu şi pretenţia sa la o interpretare competentă a limbii ca fiind „clasică” în construcţia sa funcţională şi în forma sa literar-estetică. Ar trebui doar să mă întrebaţi: nu aţi fost dumneavoastră, colegii din Tübingen, suprasolicitaţi cu aceste pretenţii? Pentru mine însumi trebuie să o spun: într-adevăr. Ce a fost deci „clasic” la Coseriu? Pot face doar o mică parafrază, amintind faptul că el a fost, conform dreptului funcţionarilor, un funcţionar german, însă un străin, un român! Imaginaţi-vă numai aceasta – pot să ironizez – ne cerea nouă, studenţilor germani o disciplină de muncă, lăudată şi astăzi de către românii politicoşi ca fiind o calitate tipic germană; poate că şi aceasta a fost „clasică”, cel puţin acest punct mi-a devenit clar mult mai târziu, când predam deja de ceva timp la universitate.

Ar mai fi un alt punct pe care Saramandu se va fi concentrat: Coseriu ne-a făcut cunoştinţă cu clasicii cercetării germane, fie cu Hegel, fie cu fraţii Grimm, fie cu filologia secolului al XIX-lea, ca de exemplu cu Hermann Paul şi cu Şcoala neogramatică, cu cei din Italia – idealismul filologic al lui Karl Vossler provenind de la Benedetto Croce; apoi cu aventura incursiunii în filosofia (lingvistică) grecească, Platon şi Aristotel, sau cunoaşterea timpului arabo-

[1] *Eugeniu Coşeriu – 85 de ani de la naştere (interviu cu Nicolae Saramandu, realizat de Cristinel Munteanu)*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, t. XLIV-XVI (2004-2006), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007, pp. 323-328 [vezi, aici, XXIII].

mauric al unui Maimonides şi a multor altora, cu toţii „clasici". Pentru mine a devenit important faptul că E. Coseriu, provenind din străinătate, ne-a introdus în mare măsură în cercetarea clasică germană, la care noi înşine încă nu ajunsesem. Dacă îmi permiteţi, pot da un exemplu pentru referirea lui Coseriu la opere (lingvistice) pe care noi le considerăm astăzi „clasice" în Germania (spun aceasta fără ironie, dar şi fără fals patriotism). Mi-a rămas o amintire vie, pentru a da doar un exemplu între numeroase altele, numele Hans Georg von der Gabelentz cu cartea sa cuprinzătoare *Die Sprachwissenschaft* (*Lingvistica*, 1891; acesta a scris şi o *Gramatică a limbii chineze*), în care apar, de pildă, dihotomiile atât de importante mai târziu la Ferdinand de Saussure, ca *sincronie – diacronie* sau *langue – parole* (în orice caz, în terminologie germană), aplicate deja la analiza lingvistică, pe baza cărora Saussure, în al său *Cours de linguistique générale*, a introdus cotitura copernicianã în lingvistica sistematică. Gabelentz a rămas în mare măsură necunoscut. Cu siguranţă, nu a fost numai un act simbolic faptul că Gunter Narr a deschis seria „Tübinger Beiträge zur Linguistik" (*TBL*) cu editarea „lingvisticii" lui Gabelentz împreună cu studiul lui Coseriu despre acesta ca un precursor al lui Saussure.

În acest sens, îl putem numi pe Coseriu un clasic, după mine chiar un „conservator", un cunoscător foarte bun al „filologiei clasice" din Germania, mai ales al celei din secolul al XIX-lea, şi care ne şi putea împărtăşi aceste cunoştinţe.

La întrebarea dumneavoastră privind romanistica: desigur, cursurile lui Coseriu privind „gramatica istorico-comparativă a limbilor romanice" (în semestrul de iarnă, de 3 ori pe săptămână, dimineaţa între orele 8-10) sau cursul despre „latina vulgară", care acopereau atunci pentru noi domenii interesante şi a căror prezentare, ca teme centrale ale romanisticii, a fost privită ca ceva de la sine înţeles în viziunea lui Coseriu – toate apar în retrospectiva de astăzi ca *high-light*-uri ale cercetării şi ale învăţăturii romanistice. Mă întreb, câţi dintre colegii mai în vârstă nu şi-au construit înşişi mai târziu prelegerile academice pe aceste experienţe?

Nici nu aş putea enumera aici contribuţiile lui Coseriu în planul romanisticii, însă aş dori, selectiv, să amintesc, de exemplu, prelegerea inaugurală după chemarea sa la catedra marelui Ernst Gamillscheg (decedat în 1967). Aceasta se întâmpla cam în anul 1964, când a prezentat o „tipologie sintagmatic-paradigmatică a limbilor romanice" (titlul exact l-am uitat), pe care cei mai mulţi dintre noi am înţeles-o numai ca un început, o tipologie care astăzi ţine de fundamentele sintaxei sau ale tipologiei romanice. Coseriu nu a fost însă numai un clasic sau un cercetător cu orientare conservatoare: când în Germania se învăţa doar silabisirea cuvântului „structuralism", sau se auzea poate ceva despre o nouă metodă a analizei literare din Franţa, Coseriu ţinuse deja o prelegere fundamentală despre structuralism, care a avut un ecou important şi la germaniştii din Tübingen şi în mod sigur – mă aventurez pe un teritoriu străin – poate a contribuit acolo la destinderea unor concepţii depăşite privind cercetarea.

Ce merite a mai avut Coseriu pentru romanistica din Germania? Aici aş aminti activităţile sale în favoarea limbii române: pe lângă prelegerile de limba franceză (văzute ca un centru de greutate al cercetării şi al învăţăturii romanistice din Germania), multe dintre numeroasele prelegeri organizate de Coseriu au fost dedicate limbilor spaniolă, italiană, dar şi portugheză şi română, desigur în limbile respective, astfel încât Tübingen a devenit unul dintre puţinele seminarii din Germania care acoperea întreaga arie a romanităţii. Nu a fost numai – cum zicea de curând, ironic, Luminiţa Fassel despre situaţia actuală din Germania – un institut „vest"-romanic, ci tocmai faptul că E. Coseriu a atras prin lectoratul românesc, la care activau atunci ambii profesori clujeni, Octavian Şchiau şi Gavril Neamţu, şi romanitatea răsăriteană în cercetare şi predare. Aşa am învăţat noi, pe lângă rolul pe care l-a avut, de exemplu, Ramón Menéndez Pidal pentru cultura spaniolă, şi însemnătatea unui Sextil Puşcariu pentru istoria limbii şi culturii române, pentru ca în final să-i putem compara pe cei doi, din ambele „capete" ale romanităţii.

„Romanistica" înseamnă, deci, la Tübingen continuarea unei tradiţii de cercetare, care s-a dezvoltat în Germania, de la principiile „pozitivismului", prin neogramaticieni, prin fondatorii romanisticii, prin Friedrich Diez şi Wilhelm Meyer-Lübke, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până la o disciplină recunoscută în cadrul ştiinţelor culturii (şi Puşcariu şi-a făcut ucenicia la Leipzig, la Gustav Weigand, în romanistică, nu-i aşa?). Coincidenţa a făcut ca, în timpul studiilor noastre, să mai activeze doi reprezentanţi însemnaţi ai acestei metodici neogramatice ca profesori emeriţi la Tübingen, la Seminarul de romanistică – Ernst Gamillscheg şi Gerhard Rohlfs. Pentru noi studenţii, care mai participam la prelegerile lor, chiar dacă participarea nu se mai lua în consideraţie ca performanţă de studiu, era de la sine înţeles să profităm de aceşti mari maeştri. Împreună cu activitatea lui Coseriu (şi a unui alt profesor ordinar pentru franceză, Mario Wandruszka), romanistica de la Tübingen se bucura – dacă pot fi puţin sentimental în retrospectivă – de o constelaţie strălucitoare, de o pleiadă a cerului romanisticii peste Germania. Ce influenţă au avut aceşti profesori asupra pregătirii noastre, am ajuns să apreciem deplin doar mai târziu. Aşa că nu-mi rămâne decât să recomand tinerilor filologi să-i citească pe aceşti „clasici", de exemplu *Geschichte der Romanischen Sprachwissenschaft, Teil I: Von den Anfängen bis 1492* (*Istoria lingvisticii romanice*, partea I, de la începuturi până la 1492), scrisă de Coseriu, apărută în anul 2003 la editura Gunter Narr din Tübingen, din care am publicat încă de timpuriu unele cursuri ale lui Coseriu.

În ceea ce priveşte ultima parte a întrebării dumneavoastră, „propoziţia" mult discutată *torna, torna, fratre*, pot numai să presupun că studiul de atunci al lui Coseriu la această temă a „citit" corect, când a interpretat *torna* ca fiind o formă a aromânei, cu semnificaţia „alunecă", însă ce „alunecă"? Şaua de pe calul unui camarad de luptă, înţeleasă de aliaţii greco-bizantini într-un mod presupus greşit, ca o chemare la întoarcere (latină-greacă (?) TORNARE), poate la

fugă – probabil, însă atunci de ce un imperativ doar în forma singularului la atâţia fugari? Ar fi interesant dacă cel mai timpuriu certificat de limbă romanică ar fi, totodată, o dovadă pentru dialectul aromânesc. Colegul meu, profesorul Christian Schmidt din Bonn, a adus contraargumente fundamentale (într-un studiu încă nepublicat) cu privire la posibilitatea acestei prime datări. Să lăsăm atunci acest mini-text să fie pentru studenţii tineri un exemplu didactic pentru multitudinea de niveluri ale încercărilor de explicare în domeniul istoriei limbilor. De altminteri, Nicolae Saramandu a scris o sinteză cvasi-exhaustivă a diferitelor puncte de vedere legate de acest subiect[1].

C.M.: *Se ştie că E. Coşeriu era preocupat de teorie, de metodologie. Aşa se face că a stabilit principiile pentru diverse sectoare ale lingvisticii (de altfel, cuvântul* principii *apare şi în titlul unor lucrări fundamentale:* Principii de semantică structurală*,* Principii de sintaxă funcţională *etc.), lăsându-i pe ceilalţi, în special pe discipoli, să-i dezvolte ideile, să le aplice, să le nuanţeze sau chiar să le corecteze – dacă era cazul. Ce anume aţi preluat şi dezvoltat Dvs. din gândirea coşeriană pentru domeniul de care vă ocupaţi?*

Observaţia dumneavoastră este adevărată, şi anume că E. Coseriu era preocupat în mod prioritar de metoda descrierii lingvistice, de metodologie, şi că a stabilit „principiile" descrierii în domenii diverse, ca de exemplu pentru „semantica structurală" sau pentru „sintaxa funcţională" ş.a.m.d., şi a lăsat elevilor săi elaborarea şi dezvoltarea în continuare a tezelor sale; e o posibilitate, pe care dumneavoastră o sugeraţi aici, care îmi aminteşte de şcolile medievale de pictură, unde maestrul dădea contururile şi cromatica, iar elevii făceau lucrările mai „simple" de pictură, dar este posibil numai într-o măsură restrânsă. Cine ar fi putut completa structura de idei a lui Coseriu şi cui i-ar fi încredinţat el această muncă? Desigur, erau colegi talentaţi în „trupa" noastră, de pildă regretatul Horst Geckeler, care a exemplificat tocmai „principiile de semantică structurală" amintite de dumneavoastră, pe baza exemplelor franceze, într-o formă de nedepăşit, însă aceasta nu era împărţirea normală a sarcinilor de la o catedră; de subliniat ar fi, din contră, libertatea pe care ne-o acorda Coseriu în selectarea temelor alese/propuse de noi; dacă accepta o temă, atunci puteam fi siguri de sprijinul său însoţitor. El însuşi ne-a amintit odată, când, de altfel, a abordat asemenea puncte, cum a lăsat fiecăruia dintre noi mână liberă în alegerea temelor de lucru – în mod sigur, un gest pe care nici astăzi nu ştie oricare profesor obişnuit să-l accepte şi, totodată, să-l şi coordoneze. Şi această „libertate a cercetării", pe care el ne-a conferit-o atunci, am conştientizat-o doar mai târziu, când profitasem deja de ea.

[1] Vezi articolul lui Nicolae Saramandu, *Torna, torna, fratre* [dedicat lui E. Coşeriu], în „Fonetică şi dialectologie", Bucureşti, 2001-2002, pp. 233-251.

Evident, am înţeles şi elaborat ideile sale – ce altceva am fi putut face, cel puţin la începutul pregătirii noastre? Mai vine aici şi un moment psihologic: din perspectiva de astăzi nu mai pot aprecia în ce măsură Coseriu ştia deja răspunsul la întrebările puse nouă spre elaborare şi ne lăsa mărinimos în presupusa libertate a propriei căutări. Pentru mine personal, acesta a fost un punct – în ce măsură e valabil şi pentru colegii mei, nu pot aprecia – care putea întotdeauna conduce la un sentiment permanent al descurajării. Eu însumi am înregistrat acest sentiment permanent al inferiorităţii faţă de marele maestru, ştiam însă ce mă aştepta şi ceea ce ceream eu însumi de la mine când l-am urmat ca tânăr student de la Bonn la Tübingen. Libertatea noastră consta, în fapt, în aceea că de la el puteam recupera tot ce încă nu ştiam, şi despre care ştiam prin el că ar trebui să cunoaştem.

În mod serios: fiecare dintre noi lucra după capacităţile sale; graţie prestigiului său la administraţia universitară din Tübingen putea da unui întreg şir dintre noi acorduri de muncă, ce ne permiteau să ne dedicăm fără excepţie muncii noastre în biblioteci, fără a trebui să ne luăm slujbe în vacanţele dintre semestre.

Mai departe, la întrebarea dumneavoastră: pe mine mă interesa în mod prioritar geneza limbilor romanice din latina vulgară, istoria unor limbi romanice, ca de exemplu franceza; ca punere generală a problemei lingvistice, m-am ocupat în lucrarea mea de habilitare de dezvoltarea limbii, pe baza vestitei *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico* a lui Coseriu.

C.M.: *Există şi puncte în care vă despărţiţi de Magistru, aspecte despre care aveţi păreri diferite ori pe care le soluţionaţi altfel?*

R.W.: Întrebarea dumneavoastră mă uimeşte: nu pot spune, *cum* şi în *care* domeniu m-aş fi putut îndepărta de învăţătorul meu din tinereţe; nu ar presupune aceasta că am citit *tot* ce a scris acesta şi *am şi înţeles*, pentru a-l depăşi? Desigur, am şi eu gândurile proprii, însă nu aş putea spune nici astăzi în ce măsură m-aş fi putut distanţa în mod conştient de el sau dacă ar fi trebuit să fac aceasta.

C.M.: *Aţi acordat o atenţie deosebită şi aromânilor, respectiv aromânei. În studiul Dvs.,* Clasificarea istorică a limbilor romanice. II. Balcano-romanica*, cereaţi re-analizarea statutului aromânei, ce „prezintă o serie de particularităţi care vorbesc în favoarea unei surprinzătoare autonomii”*[1]*. Că aromâna (sau macedoromâna) ar fi o altă limbă romanică şi nu un dialect al limbii române reprezintă o idee care a fost susţinută în trecut şi de lingviştii Al. Graur şi I. Coteanu. V-aş ruga să vă explicaţi punctul de vedere, raportându-vă, dacă se poate, şi la următorul citat amplu din Coşeriu: „Dialectele romanice de la sud*

[1] Rudolf Windisch, *Studii de lingvistică şi filologie românească* (editori: Eugen Munteanu şi Oana Panaite), Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2006, p. 187.

de Dunăre sunt incluse în interiorul sistemului dialectal român din cauza asemănării lor intrinsece cu româna ca limbă comună; dar, chiar şi fără aceasta, ele au o asemenea afinitate specifică cu dacoromâna, încât, oricum, ar putea fi atribuite limbii istorice române în virtutea unei delimitări negative faţă de restul limbilor romanice. Dar este limpede că, dacă ar fi apărut o limbă comună macedoromână, am fi putut vorbi de altă limbă istorică (deşi foarte asemănătoare cu dacoromâna) şi am fi avut oarecare dificultăţi în a atribui meglenoromâna uneia din aceste două limbi"[1]. *Pe de altă parte, şi Coşeriu observă deosebiri notabile între dacoromână şi dialectele sud-dunărene: „Din punct de vedere tipologic, toate dialectele româneşti ţin de acelaşi tip lingvistic. Dar, în cadrul acestui tip romanic general (cu excepţia francezei moderne), dialectul dacoromân a dezvoltat un subtip caracterizat prin hipertrofia determinării, mai ales a determinării nominale"*[2].

R.W.: Cu întrebarea dumneavoastră despre dialectul aromân mă duceţi pe un „gheţuş" al istoriei lingvistice, la un punct controversat al istoriei limbii române, şi anume la discuţia legată de o formă străveche a acestei limbi – nedovedită istoric – a unei „limbi române comune", din care s-ar fi desprins „dacoromâna", precum şi cele trei „subdialecte" – „istroromâna", „meglenoromâna" şi „aromâna" (sau „macedoromâna") – ca în uzitata viziune a lui Al. Rosetti. Viziunea actuală a vorbitorilor acestui „subdialect", a aromânilor, nu se potriveşte neapărat cu cea a lingviştilor, fiindcă pentru primii aromâna nu este un „dialect", ci o „limbă". În aceasta se reflectă concepţia ştiinţei populare, că un „dialect" ar fi ceva de o valoare mai scăzută, inferior „limbii". Desigur, fiecare „limbă" se bucură de o formă scrisă, mai mult sau mai puţin valoroasă din punct de vedere estetic, pe care aromâna nu a putut-o dezvolta. În aceste declaraţii ale *vorbitorilor nativi* (native speakers) se exprimă – de înţeles dacă ne uităm la condiţiile social-politice – o apreciere patriotică exagerată, asupra căreia vorbitorii simpli, neavând o pregătire filologică, insistă cu o reacţie deseori îndărătnică. Această viziune am căpătat-o la un congres al „Uniunii pentru limba şi cultura aromânească" din Freiburg, la începutul anilor '90, pe care l-a organizat preşedintele Uniunii, decedat nu de multă vreme, profesorul dr. Vasile Barba. Prin Vasile Barba, el însuşi aromân, şi, desigur, şi prin profesorul Coseriu, am ajuns la aromâni şi la întrebarea privind coordonatele tipologice, comparativ cu normele de scriere daco-româneşti. Fireşte, aşa cum îl citaţi pe Coseriu, „afinitatea specifică cu dacoromâna" este uşor de descoperit, dar speculaţia sa,

[1] E. Coşeriu, *Obiectul şi problemele dialectologiei* [*Sentido y tareas de la dialectologia* (1982)], în Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1994, p. 119, nota nr. 10.

[2] Eugeniu Coşeriu, *Latinitatea orientală* [1994], în vol. *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente* (ediţia a II-a), Casa Limbii Române, Chişinău, 2007, p. 25.

„…dacă ar fi apărut o limbă comună macedoromână, am fi putut vorbi de altă limbă istorică (deşi foarte asemănătoare cu dacoromâna)…" nu ne ajută mai departe, fiindcă aromâna, dacă acceptăm separarea de dacoromână ca pe un proces istoric, a avut o altă dezvoltare în sud şi – aceasta este părerea mea – a continuat latinitatea (romană târzie) a sudului, prin aceasta prezentând o „latină vulgară" mai veche decât dacoromâna; aici mă gândesc înainte de toate la particularităţi lexical-semantice pe care le are numai aromâna (între toate celelalte limbi romanice).

Acum îmi este şi mie clar că certitudinile lexicale nu pot prezenta o garanţie suficientă pentru o clasificare tipologică a „dialectelor" sau a „limbilor" romanice, cel puţin după clasificarea lor pe o bază lexicală, cum o cunoaştem de la Gerhard Rohlfs (1954), şi anume că implicarea vocabularului şi a semanticii este nu numai legitimă, ci permite şi conturarea unei imagini revelatoare despre diferenţele specifice.

De la românii din „nord" se auzea până acum argumentul – când aceştia se pronunţau asupra aromânei – că aromâna nu are o literatură proprie şi de aceea nu ar fi o limbă propriu-zisă, ci „numai" un dialect românesc. În mod cert, referirea la o cultură scrisă a avut în istoria timpurie a romanisticii la Friedrich Diez, care se sprijinea pe „expresia literară" în împărţirea limbilor romanice, un rol însemnat. Acest criteriu nu se mai doreşte a se aplica astăzi în mod exclusiv. Prin referirea la o normă de scriere existentă ori absentă se apelează la o apreciere simplă, care nu este acceptabilă din punct de vedere lingvistic. Poate ar trebui, în discuţia privind statutul aromânei, făcută încă o dată cunoştinţă şi cu literatura de specialitate. Aici îmi permit să mă refer la profesoara Caragiu-Marioţeanu şi, iarăşi, la Nicolae Saramandu, care au depus o muncă de pionierat în acest domeniu, sau ar trebui aruncată o privire în „Lexiconul lingvisticii romanice" (mă refer la volumul III, 1989, la articolul lui Johannes Kramer privind aromâna), care ar putea contribui la clarificarea chestiunii (din nou se pune problema *germanicum est, non legitur*). O asemenea lectură nu era, desigur, de aşteptat de la o parte dintre vigilenţii patrioţi aromâni de la acel congres din Freiburg, care nu erau filologi. În mod esenţial, au fost două puncte, care au avut importanţă pentru aceştia: 1. constatarea faptului că aromâna este o limbă şi nu un dialect ; 2. pronunţia „corectă" a etnonimului lor, deci dacă ar trebui spus [arrmâni] sau [rrmâni]? Nu trebuie să zâmbim la citirea acestora, ci să ne gândim că conştiinţa etimologic-lingvistică a unui *native speaker* este alta decât cea a filologului, chiar dacă amândoi se referă la acelaşi obiect.

Eu am putut aduna la acest congres experienţe interesante, nu numai cum vorbitorii, luaţi individual, se desemnau – fonetic – în funcţie de provenienţa lor locală, ci şi o experienţă care mi s-a părut mai importantă decât această discuţie fonetică, decurgând din situaţia vorbirii concrete: cei mai mulţi dintre aromânii prezenţi nu se osteneau să se înţeleagă cu confraţii lor „nordici" (prezenţi, de

asemenea, la Freiburg), deci cu dacoromânii; în mod invers, aceştia din urmă nu puteau urmări discuţia purtată în aromână; deci, nu s-au vorbit aici două limbi? Sau nu ar trebui lăsat să funcţioneze criteriul comunicativ simplu „a putea să te înţelegi" în discuţia aprinsă privind chestiunea „uneia sau a două limbi"?

Pentru a încheia problema pusă de dumneavoastră, fără a o rezolva – ceea ce are avantajul că viitoarele generaţii de romanişti nu vor pierde un obiect interesant al silinţei lor în cercetare – îmi permit să urez acestei „mici" limbi aromâneşti (care multor romanişti nici nu le este cunoscută), o lungă (supra)vieţuire în mediul limbii sale naţionale dominante.

C.M.: *În acest context, de pe poziţia obiectivă a „celui din afară", cum caracterizaţi aşa-zisa „limbă moldovenească" din Republica Moldova?*

R.W.: Şi această întrebare este – din punctul de vedere al politicii faţă de limbă – „brizantă"; iarăşi o pot aprecia doar „din afară", aşa cum aţi formulat dumneavoastră, fiindcă am cunoscut un număr de colegi din Republica Moldova, mai ales din Chişinău, însă eu însumi nu am fost încă acolo. La întrebarea dumneavoastră, răspund: moldovenească este pentru mine, aşa cum am auzit în emisiunile de radio şi televiziune – româna. Nu am o experienţă suficientă pentru a aprecia în ce măsură colegii din Republica Moldova, cu care am putut vorbi, au conversat cu mine, ca străin, în limba română standard, cu evitarea voită a „moldovenismelor", pentru ca eu să îi înţeleg mai bine, sau dacă această limbă română reprezenta varianta generală moldovenească. Eu cred că cea din urmă presupunere este cea adevărată şi că nu trebuie să pornesc de la premisa că aceşti moldoveni s-ar fi prefăcut pentru a nu folosi un dialect de neînţeles. De altfel, eu am – pe temeiul variatelor situaţii de contact pe baza a două sau mai multe limbi, la care am fost de faţă, şi pe care le-am notat din curiozitate lingvistică – o poziţie oarecum sceptică faţă de mult citatul principiu al *code-switching*-ului pe care colegii mei moldoveni l-ar fi aplicat faţă de mine; nu sunt sigur că acest *code-switching* este atât de uşor de pronunţat între două variante ale uneia şi aceleiaşi limbi. Aici ar trebui ascultat, de exemplu, un vorbitor obişnuit al dialectului şvăbesc (nu am nimic contra şvabilor!), care încearcă să vorbească germana literară – în acest caz nu se poate face nimic cu „switching"-ul. În mod similar, am auzit vorbitori din Republica Moldova cu un accent rusesc mai mult sau mai puţin puternic, uşor de recunoscut pentru mine. Deci este vorba de o română moldovenească influenţată de rusă sau româna ca limbă străină din gura unui rus? Cum se consideră însăşi media vorbitorilor? Vorbeşte această română, moldovenească sau moldovenească/română colorată ruseşte sau altceva?

Nu trebuie să subliniez faptul că E. Coseriu a abordat în mod decis aspectul politic al chestiunii apartenenţei acestei limbi moldoveneşti şi a trimis pe tărâmul

fanteziilor teoria lansată după război privind o limbă romanică nouă, proprie, cu influenţe ruseşti – teorie care bântuie şi astăzi în mod evident în cercurile rusofile. Avea această limbă romanică nouă (mi se pare că a fost catalogată ca fiind cea de-a 11-a de lingvistica sovietică) un caracter latin-roman atât de puternic, încât trebuia să fie scrisă cu caractere chirilice?

Am întâmplător în mână studiul Eugeniei Bojoga, *Ofensiva limbii 'moldoveneşti'* (în „Contrafort", Anul XIV, nr. 8, 2007), în care aceasta abordează, într-o recenzie tăioasă, un „Verriss" cum am spune în germană, un dicţionar moldovenesc al lui Vasile Stati, în care apare o confuzie între „limba moldovenească" şi „româna moldovenească", care nu are numai motive terminologice. Pe baza originii şi a competenţei lingvistice a doamnei Bojoga, îmi permit s-o citez: „Exprimându-mă în termeni de sociolingvistică, aş afirma că astăzi conflictul lingvistic în Republica Moldova se manifestă nu doar între cele două limbi ce îşi dispută întâietatea – româna şi rusa –, ci inclusiv în cadrul aceleiaşi comunităţi, între vorbitorii de română şi cei de «moldovenească»". Acestui citat – plasat sub un semn sociolingvistic – nu mai am ce-i adăuga. Aş putea menţiona că această situaţie permite o comparaţie cu un alt domeniu al „romanităţii de margine", de exemplu cu cea din Alsacia, unde germana este vorbită ca dialect alemanic. În funcţie de competenţa vorbitorilor, este însă îndepărtată de normele limbii germane literare de dincolo de graniţa franceză, deci în folosirea sa zilnică nu este o limbă germană „literară". În schimb, influenţa acestui dialect german asupra vorbitorului, cetăţean francez, în funcţie de competenţele acestuia în domeniul limbii franceze, îi trădează „germanofonia" – un câmp de tensiune diaglosic în contactul diferitelor limbi. În orice caz, existenţa limbii române-moldoveneşti în Republica Moldova este asigurată legal, fiindcă în mod oficial (citez iarăşi din Bojoga): „«Limba moldovenească» sau «româna moldovenească» (...) este numele oficial al limbii române din Republica Moldova".

Se pune aici şi întrebarea în ce măsură este promovat contactul lingvistic cu „limba maternă" română de dincolo de graniţă, de exemplu la Iaşi, şi în ce măsură este prin aceasta asigurată întărirea limbii moldoveneşti ca limbă romanică-românească, aflată sub influenţă rusească.

C.M.: *Într-un articol,* Începutul scrisului şi constituirea unei identităţi naţionale: exemplul românei*, declaraţi următoarele: „Aportul cultural al fiecăreia dintre provinciile româneşti,* dintre care eu consider Moldova ca fiind cea mai «românească» *[s.n. C.M.], atestă multiplicitatea curentelor culturale până în a doua jumătate a secolului trecut, moment în care România accede la*

unitatea naţională”[1]*. În ce sens consideraţi Moldova (din stânga şi/sau dreapta Prutului?) ca fiind „cea mai «românească»”?*

R.W.: Aici citaţi o frază de-a mea, pe care am notat-o, recunosc, mai puţin din raţionament lingvistic şi mai mult din ceea ce am simţit pe baza contactelor personale: Când vorbesc despre Moldova ca fiind „cea mai românească”, mă refer la Moldova din dreapta Prutului, la cea „românească” – aşa mă gândesc la centrul dumneavoastră, la Iaşi, şi, pe cât sunt informat, la cultura şi istoria voastră cu personalităţi marcante, ca domnitorul Ştefan cel Mare, care, înainte de toate prin victoriile sale contra turcilor la sfârşitul secolului al XV-lea, a garantat Moldovei o anume independenţă politică şi prin aceasta a avantajat dezvoltarea ei culturală; în acest context, îmi permit să-i amintesc pe mitropolitul Dosoftei, pe cronicari ca Miron Costin sau pe învăţatul principe Dimitrie Cantemir, membru al Academiei Prusace de Ştiinţe din Berlin – care toţi au contribuit la dezvoltarea politico-culturală şi la stabilitatea Moldovei – dat fiind că atunci nu exista încă o Românie unită. Desigur, şi aportul exponenţilor ulteriori ai acestei culturi moldoveneşti m-a condus la aprecierea mea: mă gândesc aici la Mihai Eminescu, dar mai întâi de toate la interesantul Ion Creangă, creatorul unei limbi literare moldoveneşti cu totul speciale. Aceste nume îmi sunt cunoscute din amintirea celor citite, însă, pentru mine, de fiecare dată fost mai importantă, cu ocazia călătoriilor mele numeroase la Iaşi, „realitatea trăită”, întâlnirile cu colegii şi prietenii de acolo; îmi permit să enumăr câteva nume, ca, de exemplu, Adrian Poruciuc, Stelian Dumistrăcel, Ioan Lobiuc, Dan Manucă sau Eugen Munteanu, care a editat „Studiile de lingvistică” ale mele, cărora dumneavoastră, stimate domnule Munteanu, le-aţi dedicat o recenzie exhaustivă şi frumoasă[2].

O întrebare retorică: ce este în acestea atât de expres „moldovenesc”? Eu aş dori să argumentez iarăşi afectiv, prin aceea că încerc să fac înţeles că aici am învăţat să preţuiesc incursiunile în modul de viaţă cotidian care se deosebeşte în mod plăcut de agitaţia generală din vestul Europei, cu un echilibru perceptibil sau timp pentru discuţii la un vin bun. În mod normal, găsesc astfel de virtuţi şi în Transilvania, unde trăiesc în prezent, însă tocmai la Iaşi iese în evidenţă pentru un străin în mod deosebit această calitate a vieţii. Este posibil ca să mi se fi întipărit în minte o altă imagine, o vizită de acum câţiva ani la reşedinţa mitropolitului Moldovei şi Bucovinei de Sud de atunci şi participarea, după aceea, la o slujbă în biserica „Trei Ierarhi”, care a fost pentru mine o incursiune în viaţa religioasă a românilor ortodocşi din Moldova ce diferă de cea din Transilvania, din Cluj, marcată mult mai puternic de catolicism şi de caracterul multicultural-

[1] R. Windisch, *op. cit*., p. 139.

[2] Vezi Cristinel Munteanu, *Rudolf Windisch* – ***Ad maiorem linguae nostrae gloriam***, în „Limba română”, Chişinău, anul XVIII, nr. 3-4, 2008, pp. 175-181.

multilingvistic. Pentru mine şi această atmosferă ortodox-orientală, care în exterior îşi primeşte expresia simbolică prin numeroasele biserici monumentale, precum Cetăţuia sau Golia, sau prin catedrala ortodoxă din centrul oraşului, a fost determinantă să confer Moldovei tocmai atributul de „cea mai românească" (fapt care, desigur, nu îngustează ataşamentul meu afectiv faţă de Transilvania).

C.M.: *Revenind la E. Coşeriu, se ştie că, alături de Gunter Narr, aţi editat primele cursuri coşeriene de la Tübingen, acum patru decenii. În ce relaţii vă aflaţi în prezent cu cei de la Arhiva Coşeriu (condusă de J. Kabatek)? Vi s-a solicitat colaborarea (bunăoară, de către Reinhard Meisterfeld, custodele arhivei) pentru pregătirea manuscriselor având ca subiect romanistica, în speţă* Istoria lingvisticii romanice*?*

R.W.: Din păcate, nu am niciun contact cu arhiva Coseriu din Tübingen. În timpul studiilor mele la Coseriu am dactilografiat aproape toate cursurile sale. Acestea ar putea, probabil, completa acele pasaje pe care maestrul le-a prezentat doar verbal şi care la el, eventual, nu sunt fixate în scris. Într-un caz am trimis o transcriere dactilografiată la Tübingen, dar nu am primit nici măcar confirmarea primirii acesteia. Într-un alt caz, un coleg mai tânăr, care a editat cursul lui Coseriu despre latina vulgară, a preluat cu mare plăcere textul meu pentru control. Eu sper că acest volum privind latina vulgară va apărea în curând[1] la editura colegului nostru de mai demult, Gunter Narr.

Desigur, aş colabora şi la continuarea editării *Istoriei lingvisticii romanice*, care este proiectată a avea patru volume (primul volum a apărut deja); şi aici am găsit încă transcrieri dactilografiate de mine.

C.M.: *Cum vedeţi viitorul lingvisticii coşeriene în Germania? Dar în România?*

R.W.: Un răspuns scurt: în Germania unde, pe baza reglementării studiilor în fiecare land federal, studiul de dinainte al romanisticii a fost în mare măsură limitat la materia de liceu „limba franceză", filologii tineri de astăzi ajung să cunoască tot mai rar lucrările lui Coseriu. În România însă, conform experienţelor mele – şi chiar dumneavoastră, stimate domnule Munteanu, sunteţi, dacă mă gândesc la frumoasa dumneavoastră disertaţie[2], cea mai bună dovadă pentru aceasta –, Coseriu este cunoscut fiecărui lingvist.

[1] Care chiar a apărut între timp. Vezi Eugenio Coseriu, *Lateinisch - Romanisch Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Bearbeitet und herausgegeben von Hansbert Bertsch, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2008.

[2] Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Editura Independenţa Economică, Piteşti, 2007.

C.M.: *Dacă E. Coşeriu ar mai fi trăit, la ce proiect v-ar fi plăcut să lucraţi împreună?*

R.W.: La două teme aş mai fi colaborat cu plăcere: 1. la elaborarea, în continuare, a „istoriei lingvisticii romanice"; 2. la o istorie a influenţei arabe asupra limbilor romanice din romanitatea iberică şi a filosofiei arabe asupra dezvoltării lumii spirituale europene.

C.M.: *Vă mulţumesc pentru amabilitatea cu care mi-aţi răspuns la întrebări!*

[Publicat, cu acelaşi titlu, în „Limba română", Chişinău, anul XIX, nr. 5-6, 2009, pp. 65-77.]

XXIII. „Eu îl consider pe Coşeriu un lingvist clasic, în sensul clasicismului aşa cum l-a definit Călinescu într-un faimos articol”

Interviu cu Nicolae Saramandu, realizat de Cristinel Munteanu

Prof. univ. dr. Nicolae Saramandu (născut în 1941), cercetător pe probleme de dialectologie, fonetică şi lingvistică balcanică, este director adjunct al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din Bucureşti. În perioada 1972-1973 şi 1974 a fost bursier Humboldt, sub îndrumarea lui Eugeniu Coşeriu. Dintre cărţile scrise (ca autor unic sau în colaborare) ori editate, amintim: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, ediţia a II-a, Wiesbaden, 1985-1988 (în colaborare); *Glosar dialectal. Oltenia*, Editura Academiei, Bucureşti, 1967 (în colaborare); *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Editura Academiei, Bucureşti 1972; *Folclor aromân grămoştean*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972; *„Mioriţa” la daco-români şi aromâni*, I, Editura Minerva, Bucureşti, 1992 (în colaborare); *Atlas linguistique Roman*, I, Istituto Poligrafico di Roma, Grenoble-Rome, 1994 (în colaborare) ş.a. A tradus şi îngrijit o serie de opere fundamentale ale lui Eugeniu Coşeriu (*Sincronie, diacronie şi istorie* [1997]; *Teoria limbajului şi lingvistică generală* [2004]) şi a editat volume de prelegeri, conferinţe şi manuscrise ale marelui savant. [C.M.]

C.M.: *Stimate domnule profesor Nicolae Saramandu, aţi avut şansa de a-l cunoaşte personal pe Eugeniu Coşeriu încă de la începutul carierei ştiinţifice şi undeva evocaţi cu emoţie aceste întâlniri*[1]*. Ce impact a avut omul Coşeriu şi, mai ales, teoria sa asupra dezvoltării dumneavoastră ca lingvist?*

[1] Nicolae Saramandu, *Întâlniri cu Eugeniu Coşeriu*, în volumul *In memoriam Eugeniu Coşeriu*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2004, pp. 19-30.

N.S.: E adevărat că l-am cunoscut pe Coşeriu la începutul carierei mele ştiinţifice, când am obţinut o bursă Humboldt în Germania şi domnul profesor Coşeriu a acceptat să fie conducătorul meu ştiinţific la Universitatea din Tübingen. Contactul cu el a avut un impact extraordinar asupra mea din mai multe puncte de vedere. În primul rând, m-a pus să citesc în domeniul romanisticii şi al lingvisticii generale, am urmat cursurile şi seminariile lui. La cursuri vorbea liber în mai multe limbi, fără să facă greşeli în niciuna din limbile pe care le folosea! M-a învăţat două lucruri: (1) că *la baza oricărei investigaţii sau interpretări a faptelor trebuie să stea o concepţie teoretică pe care ţi-o însuşeşti în prealabil şi, ulterior, vezi dacă se verifică sau dacă trebuie corectată, nuanţată prin fapte*. În primul interviu, pe care i l-am luat atunci, în 1974[1], chiar a fost o întrebare – care este raportul între teorie şi fapte – pentru că există tendinţa, sau exista atunci tendinţa, de a pune foarte mare bază pe teorii făcute în altă parte. Şi el dădea exemplul gramaticilor generativ-transformaţionale, în care autorii noştri români nu aduceau, practic, o contribuţie la teorie, ci prezentau ideile lui Chomsky şi le ilustrau cu exemple româneşti, foarte sumar, sau adaptau propoziţiile englezeşti la limba română. Or, nu aşa trebuie să se facă, trebuie să se pornească de la fapte şi trebuie să ai o concepţie teoretică întemeiată pe cunoştinţe foarte largi, nu numai din domeniul lingvisticii. Coşeriu n-a fost numai lingvist, a fost şi filozof al limbii, filozof în general. A făcut două teze de doctorat; în afară de cea în lingvistică, a făcut o teză în filozofie şi logică. Desigur, nimeni nu poate să pretindă să aibă orizontul de cunoştinţe al lui Coşeriu, dar am învăţat de la el ca, alături de teorie, să pui şi faptele la bază şi, un al doilea lucru, în ceea ce priveşte limba română, (2) *întotdeauna să plasezi limba română într-un cadru romanic şi dialectele româneşti în cadrul istoric de dezvoltare a românei, de la latină până în vremea noastră*, pentru că, aşa cum spune [Coşeriu] în repetate rânduri, nu se poate înţelege bine nimic din niciunul din dialecte, de pildă din daco-română, dacă nu ai cunoştinţe despre celelalte dialecte, cum s-au dezvoltat, cadrul istoric ş.a.m.d. El, personal, avea cunoştinţe extraordinare în domeniul aromânei, avea o memorie extraordinară: îmi recita versuri din autorii aromâni, de exemplu, ştia pe dinafară citate din toate lucrările de lingvistică românească şi putea în orice moment să te corecteze dacă greşeai. Deci, în această perspectivă a plasării faptelor în domeniul romanic şi a faptelor din dialectele româneşti la nivelul istoric al limbii române, am încercat şi în lucrările mele (în unele din ele am dezvoltat unele din ideile lui, de pildă în ceea ce priveşte tipul lingvistic), să aplic tipologia limbilor romanice la tipul

[1] Este vorba despre un interviu pe care Nicolae Saramandu i l-a luat lui E. Coşeriu în luna august, 1974, la Tübingen, şi care a fost publicat în două părţi, în „România literară" din 29 aprilie 1975 şi în „Cronica" (Iaşi) din 17 iulie 1981. A fost republicat în întregime în „Limbă şi literatură", 1991, nr. 3-4, pp. 320-327. Ample fragmente din acelaşi interviu au fost preluate, ca *Anexă*, în *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996, pp. 161-171.

lingvistic balcanic, să vedem dacă există, în primul rând, un tip lingvistic balcanic şi în ce măsură acest tip balcanic este determinat de influenţa exercitată de latină în sud-estul Europei în timpul stăpânirii romane, până în secolul al VII-lea, cât limba latină a fost limba oficială a Imperiului Roman de Răsărit.

C.M.: *Nu cu mulţi ani în urmă, E. Coşeriu constata, cu vădită nemulţumire, că în România este „mai mult citat decât citit". În ce măsură apreciaţi că este asimilată, aplicată sau măcar cunoscută ideologia sa lingvistică în ţara noastră? La Cluj există o şcoală coşeriană* (Lingvistica integrală)*, sub conducerea profesorului Mircea Borcilă, iar la Iaşi o alta, mai recentă* (Tehnica liberă a limbajului şi discursul repetat), *sub îndrumarea profesorului Stelian Dumistrăcel. Se poate vorbi de o astfel de şcoală şi la Bucureşti?*

N. S.: La Bucureşti probabil că nu am fost aşa de vrednici să-i zicem *şcoală*, dar, de la o vreme, şi la Bucureşti foarte multe din tezele de doctorat care se susţin la Universitate şi chiar aici, la Institutul de Lingvistică, cele din domeniul semioticii, de pildă, sau al romanisticii, pornesc de la lucrări de bază ale lui E. Coşeriu privind sistemul, privind raportul dintre normă, sistem şi vorbire, contextul lingvistic, lingvistica textului ş.a.m.d. S-a zis, de către mulţi (şi nu numai în România, chiar în Germania), „De ce nu se aplică sau nu se folosesc lucrările lui Coşeriu?". Motivaţia care s-a adus acolo (ca şi în România) a fost că nu sunt cunoscute, în sensul că nu sunt traduse. E adevărat că lucrările lui Coşeriu au circulat în România foarte puţin, pentru că foarte puţini aveau lucrările lui. Unul era Iorgu Iordan, de pildă, altul era Al. Rosetti şi ei împrumutau ediţiile în limba spaniolă diverşilor cercetători (şi eu am profitat de acele lucrări în tinereţe). După aceea s-a făcut acel reviriment, în sensul interesului manifestat pentru traducerea în româneşte a lucrărilor lui Coşeriu, ca să nu existe motivul că nu se cunosc sau nu se află în biblioteci. Aşa s-a făcut că eu am tradus cele două lucrări importante, *Sincronie, diacronie şi istorie* [Bucureşti, 1997] şi *Teoria limbajului şi lingvistica generală* [Bucureşti, 2004], şi, în plus, am publicat manuscrisele lui Coşeriu la Editura Academiei, acum un an [2005][1], sub titlul *Limba română – limbă romanică*, pentru că E. Coşeriu nu a avut timp să valorifice tot ceea ce scrisese şi rămăsese doar schiţat. În interviul pe care i l-am luat, al doilea după *Lingvistica integrală* [Bucureşti, 1996], el a dezvoltat ideile despre limba română şi le-am publicat. În felul acesta, în prezent, şi prin alte traduceri (nu numai ale mele – s-au făcut la Cluj, la Chişinău, la Iaşi, s-au publicat conferinţele lui, şi eu am publicat o serie din conferinţele lui), nu se poate spune că nu este cunoscut sau nu există un acces la lucrările lui Coşeriu. Revirimentul s-a putut constata, practic, la *Dicţionarul de ştiinţe ale limbii* [Bucureşti, 1997], care a apărut cu câţiva ani în urmă, în care Coşeriu este foarte prezent şi foarte citat, la foarte multe articole, de către autoarele acestui dicţionar.

[1] Reamintim că acest interviu datează din 2006.

Eu, personal, consider că nu s-a făcut suficient şi mă bucur că la Cluj, şi la Iaşi, şi la Galaţi există interes pentru ideologia lingvistică a lui Eugeniu Coşeriu, care este cunoscută la noi sub titlul de *lingvistică integrală* (în referatul pe care l-am făcut[1] am şi spus povestea acestui titlu al cărţii: oscilam între două titluri, între *Realismul lingvistic* şi *Lingvistica integrală* şi, împreună cu domnul Dumistrăcel şi cu Coşeriu, care era de faţă la o reuniune lingvistică la Barcelona, am căzut de acord să-i dăm acest titlu de *Lingvistică integrală*, care – şi eu şi Domnia Sa – am considerat că este cel mai potrivit ca să ilustreze ideologia sa lingvistică, ce s-a cristalizat şi s-a dezvoltat în timp. Nu este o ideologie care a pornit din capul locului. Ea s-a cristalizat în acest fel, în sensul că, pentru Coşeriu, folosind un dicton latinesc, „nimic din ceea ce priveşte limbajul nu este străin pentru lingvist" şi trebuie să porneşti de la fapte şi să spui lucrurile aşa cum sunt. Deci, în acest sens „lingvistica integrală", în sensul că, parafrazându-l pe Terenţiu [*Homo sum, humani nihil a me alienum puto*], „Nimic din ceea ce este uman (în cazul de faţă, nimic din ceea ce este *lingvistic*) nu este străin de mine". Asta înseamnă *lingvistica integrală*: introducerea tuturor fenomenelor care privesc limba, ca limbă vorbită în primul rând, dar şi ca sistem, într-o concepţie de ansamblu, căreia să nu-i scape nimic din ceea ce este lingvistic, adică din ceea ce este limbaj, mai întâi ca activitate şi apoi ca produs, pentru că limba există în primul rând ca activitate, ca *enérgeia*, şi nu ca *érgon*, ca produs. Aici vreau să subliniez faptul că ideile lingvistice ale lui Coşeriu au rădăcini în Antichitate. Foarte puţini dintre lingvişti contemporani au avut o asemenea curiozitate şi o asemenea cultură, care porneşte de la primele lucrări în care apar preocupări de lingvistică: la Aristotel, la Platón (aşa pronunţa el: Platón, noi îi zicem Pláton), ulterior la Sf. Augustin şi, foarte mult, a fost influenţat de şcoala lingvistică [?] italiană (Giambattista Vico) şi de şcoala lingvistică germană (W. von Humboldt, Leibniz ş.a.m.d.). A fost un investigator extraordinar a tot ceea ce s-a scris şi a tuturor contribuţiilor privind filozofia limbajului şi a ţinut cursuri la Universitatea din Tübingen; le-a şi publicat în 3 sau 4 volume: *Geschichte der Sprachphilosophie* [*Istoria filozofiei limbajului*], care, chiar aşa, sub formă de cursuri, sunt foarte utile întrucât, foarte concentrat, prezintă evoluţia conceptelor privind filozofia limbii şi teoria limbajului pentru toate epocile importante: Antichitate, Evul Mediu, Renaştere, Iluminism, perioada premodernă – până în zilele noastre. Era foarte bun cunoscător al tuturor teoriilor, inclusiv al celor actuale, pe care le combătea atunci când nu aveau un fundament teoretic serios şi, în primul rând, era împotriva formalismului gratuit, nu avea o părere foarte bună (aş spune [că avea una] chiar proastă!) despre Chomsky, care, practic, nu are o concepţie teoretică la bază, ceea ce şi explică de ce, în ultima vreme, nu mai există aşa

[1] Asupra tezei noastre de doctorat, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, susţinută public la Iaşi, în luna iunie, 2006.

mulţi adepţi care să[-l] aplice. Cred că nici nu mai există interes pentru generativism sau pentru lingvisticile generativ-transformaţionale.

C.M.: *Sunteţi unul dintre puţinii lingvişti români preocupaţi de traducerea şi editarea unor volume ale operei coşeriene. Ce proiecte mai aveţi, în acest sens?*

N.S.: Aici ar fi un proiect la care m-am gândit de foarte multă vreme şi, la o întâlnire de la Iaşi, unde au venit şi colegi din Republica Moldova, domnul Gh. Popa din Bălţi, care era rector (nu ştiu dacă mai este şi acuma)[1], a avut această idee, pe care o am şi eu, de a face o ediţie integrală cu operele lui Coşeriu. Acest lucru nu este imposibil de făcut, mai ales că o foarte bună parte din aceste lucrări ale lui Coşeriu s-au tradus deja în româneşte, dar, bineînţeles, ca să faci o ediţie integrală nu e uşor. O merită pe deplin Coşeriu: opere complete, luate cronologic sau tematic. Eu, personal, am aproape toate articolele lui în extras. Trebuie să găsim un colectiv de traducători, căci eu nu am timp să traduc din germană, din spaniolă, din italiană, din franceză – a scris în foarte multe limbi. Este un proiect care aş dori să se realizeze şi m-aş angaja la un asemenea proiect. Am nevoie de colaboratori. S-ar putea ca, în timp, să reuşesc să fac un colectiv de lingvistică coşeriană şi aici, la Bucureşti. Nu mă grăbesc, pentru că eu îl concep altfel, îl concep, la început, ca un fel de pregătire a tinerilor; ei trebuie să citească opera lui Coşeriu, s-o înţeleagă şi să traducem ceea ce nu s-a tradus şi, apoi, bineînţeles că se poate organiza materia în volume. Este o datorie pentru lingvistica românească, pentru lingviştii români, pentru mine, care consider că l-am cunoscut cel mai bine pe Coşeriu şi personal, într-o perioadă de 30 de ani, până pe patul morţii. Rămâne un obiectiv de realizat şi aş fi bucuros să se realizeze. Eu regret că nu s-a putut face până acum, dar e ceva realizabil. Poate că prin unirea forţelor noastre, de la Bucureşti, de la Cluj, de la Iaşi, a celor care se interesează, să facem acest început măcar şi să ne prezentăm la următoarele aniversări ale lui Coşeriu, de 90 (că deja 85 se împlinesc anul acesta [2006]), dar, măcar până la centenarul naşterii lui, dacă am pune în şantier editarea operei lui, ar fi un lucru extraordinar. Odată începutul făcut, să sperăm că se va şi încheia, prin entuziasm mai mult decât prin alte mijloace de atracţie, pentru că, din punct de vedere financiar, nu există un interes (tot ce am publicat eu ca traducere sau editare din Coşeriu nu am făcut-o pentru vreun interes bănesc; ceea ce plătesc editurile este absolut nimic faţă de costurile şi timpul pe care-l consumi ca să faci aceste cărţi).

[1] În realitate, pe atunci prof. Gheorghe Popa era doar decan. Dar, între timp, a devenit rectorul Universităţii din Bălţi.

C.M.: *Într-un articol afirmam, parafrazând, că „lingvistica românească a secolului XXI va fi (şi) coşeriană sau nu va fi deloc”*[1]. *Credeţi că este o exagerare?*

N.S.: Este posibil ca una din direcţiile lingvisticii secolului XXI să meargă pe această concepţie integralistă. Trebuie să avem însă în vedere că tot timpul apar concepţii noi şi cei care le formulează nu au toţi cunoştinţă de opera lui Coşeriu; şi pot apărea şi alte concepţii, nimic nu este oprit în lingvistică. Dar eu îl consider pe Coşeriu un lingvist *clasic*, în sensul *clasicismului* aşa cum l-a definit Călinescu într-un faimos articol, adică trainic, durabil şi care este în afara modelor, nu devine vetust[2]. Întotdeauna vom găsi la Coşeriu – de acest lucru sunt absolut sigur – idei fecunde, utile. Şi ar mai fi ceva aici de făcut, poate înainte de a se face acea ediţie completă din operele lui Coşeriu, să se facă un dicţionar al termenilor şi al ideilor [sale]. Dacă iei cărţile lui Coşeriu, aproape fiecare propoziţie poate fi extrasă ca o maximă sau ca o axiomă sau ca un lucru deja dovedit. Dacă s-ar lua, s-ar putea face un foarte interesant dicţionar de concepte coşeriene…

C.M.: *Am înţeles că se lucrează deja unul la Cluj, în baza unui grant*[3].

N.S.: Ar fi foarte bine, ar fi o idee extraordinară, fiindcă pentru asta n-ai nevoie să ai toate operele traduse, mai ales că trebuie citat după primele lucrări, după cele originale. Ar însemna un pas mult mai avansat faţă de interviul acela maraton [*Lingvistica integrală*], pe care i l-am luat tot în această idee: nefiind cunoscute toate lucrările lui Coşeriu în România, m-am gândit că este bine ca el însuşi să-şi prezinte ideile principalelor lucrări şi să fie această *Lingvistică integrală*, această carte-interviu, un stimulent şi un îndemn pentru cercetători, pentru lingvişti de a le stârni curiozitatea faţă de opera lui Coşeriu, care, încă o dată, nu este suficient de bine cunoscută, nu este încă suficient de bine înţeleasă şi aplicată în România. Dar timpul va lămuri lucrurile.

În încheiere, vreau să mai spun că ideologia lui Coşeriu nu-i o tehnică, nu te învaţă cum să faci sau cum să aplici; tu trebuie să te gândeşti cum foloseşti ideile lui şi cum pot fi ilustrate, confruntate, verificate sau, eventual, amendate şi nuanţate. De aceea, e şi greu să se spună, de pildă, că în Germania există o şcoală Coşeriu. Există discipoli ai lui Coşeriu, care au aplicat unele din ideile lui

[1] Cristinel Munteanu, *Nu există sinonimie interlingvistică (cu referire la sinonimia frazeologică)*, în „Limba română”, Chişinău, anul XVI, nr. 4-6, 2006, pp. 106-111 (citatul, la p. 106).

[2] Şi pentru Donatella Di Cesare, ilustră discipolă coşeriană, Coşeriu este un „classico”, înţeles în felul următor: „E, nel senso in cui l’hanno inteso Hegel e poi Gadamer, «classico» non è un modello soprastorico, ma è un modo «eminente dell’essere storico», perché nel trascorrere del tempo conserva del passato un «non-passato» che lo rende contemporaneo ad ogni tempo.” (*Coseriu e la domanda filosofica sul linguaggio* [ca prefaţă], în Coseriu 2010: 15).

[3] Respectivul dicţionar nu a fost încă, din câte ştim, publicat.

– nu pe toate, că nici nu se putea –, dar nu există o şcoală Coşeriu, cum ar fi, de exemplu, o şcoală structuralistă: iei principiile lui Saussure, conceptul de «sistem» şi faci descrierea la nivelul morfologiei sau al foneticii, chiar al sintaxei sau poate chiar al lexicului, pornind de la preceptele lingvisticii structurale, care este o concepţie, dar este şi un fel de tehnică. Eu am o mare încredere că ideile lui Coşeriu vor rămâne.

C.M.: *Vă mulţumesc pentru amabilitatea cu care mi-aţi răspuns la întrebări.*

[Publicat iniţial sub titlul *Eugeniu Coşeriu – 85 de ani de la naştere (interviu cu Nicolae Saramandu, realizat de Cristinel Munteanu)*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", T. XLIV-XVI (2004-2006), Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" din Iaşi, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007, pp. 323-328; republicat, sub prezentul titlu, în „Limba română", Chişinău, anul XX, nr. 11-12, 2010, pp. 103-109.]

XXIV. „Limbajul, ne spune Eugeniu Coşeriu, nu poate fi identificat cu gândirea logică”

Interviu cu Ioan S. Cârâc, realizat de Cristinel Munteanu

Ioan S. Cârâc (născut la Brăila, 1941) este profesor universitar la Catedra de lingvistică a Facultăţii de Litere din cadrul Universităţii „Dunărea de Jos”, Galaţi, unde a predat, de-a lungul timpului, logică, semiotică, semantică şi limba română contemporană. Beneficiind de o dublă specializare (filologică şi filosofică), Ioan S. Cârâc este interesat îndeosebi de cercetarea interdisciplinară valorificată în studii, articole şi comunicări ştiinţifice având ca punct de plecare fie domeniul lingvisticii, fie cel al logicii sau metalogicii (în acest sens, precizăm că s-a numărat printre discipolii marelui logician român Petre Botezatu). Printre lucrările publicate, se remarcă, mai ales, *Teoria şi practica semnului* (Institutul European, Iaşi, 2003, 590 p.), un veritabil tratat de semiotică în care descoperim, cu încântare, o puternică influenţă a gândirii coşeriene. Reputat profesor, Domnia Sa cultivă la Galaţi, printre studenţi, ideile lui Eugeniu Coşeriu şi o concepţie sănătoasă despre gramatică, în special, şi despre lingvistică, în general. Faptul acesta se vădeşte şi din interviul următor, pe care, cu generozitate, ni l-a acordat în anul 2007 [C.M.].

C.M.: *Stimate Domnule Profesor univ. dr. Ioan S. Cârâc, l-aţi cunoscut personal pe Eugeniu Coşeriu în luna mai, 2001, când Universitatea „Dunărea de Jos” din Galaţi i-a conferit titlul de* doctor honoris causa. *În octombrie, în acelaşi an, l-aţi reîntâlnit pe Coşeriu la* Colocviile Filologice Gălăţene *(consacrate savantului), unde, de altfel, aţi şi susţinut o comunicare privind părerile sale referitoare la formalizarea în lingvistică, ce s-a bucurat de aprecierile „Gigantului de la Tübingen”. Când aţi venit întâia oară în contact cu ideile Magistrului?*

I.C.: Din păcate, primul contact cu ideile lui Eugeniu Coşeriu a survenit foarte târziu, în 1991, deşi numele său şi câteva dintre ideile sale îmi erau cunoscute încă din anii ’80 ai secolului trecut. Nu aveam relaţii în afara ţării şi, chiar dacă le-aş fi avut, nu sunt sigur că mi-ar fi parvenit un colet cu reviste sau cărţi trimise din Occident. În 1991, într-o vizită la Iaşi, am cumpărat şi un număr al revistei „Cronica”, revistă pe care o citeam cu plăcere, în studenţie mai ales. Aici am descoperit un articol tradus de fostul meu asistent din ultimii ani de facultate, Dumitru Irimia. Articolul se intitula *Omul şi limbajul său*. Ceea ce m-a impresionat la prima lectură a articolului a fost perspectiva interdisciplinară asupra limbajului de care, preocupat de problemele semioticii, mă simţeam foarte apropiat.

Un prim contact substanţial cu lingvistica integrală coşeriană l-a constituit însă lectura prelegerilor şi conferinţelor ţinute de Eugeniu Coşeriu la Iaşi, în primăvara anului 1992. A urmat apoi întâlnirea, în 1997, cu o capodoperă coşeriană, *Sincronie, diacronie şi istorie*, o sinteză a lingvisticii sale, care, scrisă şi publicată în 1957, poate fi considerată o carte-program care deschide marile teme ale lingvisticii coşeriene şi schiţează rezolvările. Acum am început să devin ceea ce s-ar putea numi astăzi un coşerian, interesat fiind îndeosebi de relaţionarea ideilor semioticii cu coşerianismul. Pentru semiotică, lingvistica integrală coşeriană poate constitui un model. În concluziile cărţii mele din 2003, *Teoria şi practica semnului*, spuneam că în lingvistica lui Eugeniu Coşeriu am putea găsi ideea-forţă care să ducă, în viitor, la idealul unei semiotici integrale.

C.M.: *Aveţi o dublă specializare, filologică şi filosofică. Sunteţi deopotrivă pasionat de gramatică şi de logică (lucru rar printre lingviştii români şi nu numai). Mai mult decât atât, sunteţi un bun cunoscător al teoriei lingvistice coşeriene (iarăşi, un lucru rar pe la noi!). Împărtăşiţi şi concepţia lui Coşeriu asupra gramaticii? Este obligatoriu ca un gramatician să cunoască logică?*

I.C.: Orice gramatician este un lingvist, lingvistica este o ştiinţă şi ca ştiinţă ea nu poate neglija în niciun fel logica, este, cu necesitate, logică. De aceea un lingvist trebuie să aibă o pregătire logică şi nu numai logică, dar şi filosofică şi, în general, o bună pregătire de cultură generală.

În ceea ce priveşte raportul dintre gramatică şi logică, atât de des invocat din antichitate şi până astăzi, mă situez într-adevăr pe poziţia lui Eugeniu Coşeriu care, încă din 1956 – în studiul *Logicism şi antilogicism în gramatică* –, făcea distincţii magistrale între limbaj şi logică şi între gramatică şi logică. Limbajul, ne spune Eugeniu Coşeriu, nu poate fi identificat cu gândirea logică. În primul rând, obiectul gândirii, cu excepţia filosofiei limbajului, adică a gândirii despre limbaj, nu sunt semnificaţiile şi categoriile limbii, ci realitatea. În al doilea rând, limbajul nu este nici logic, nici ilogic, ci este anterior logicului, fiind doar expresie semnificativă. Gândirea logică nu este anterioară, ci posterioară limbajului. Ea se bazează pe limbaj, care este forma de manifestare nu numai a

gândirii logice, ci şi a gândirii practice şi a gândirii poetice. Acest *logos semantic* care este limbajul conţine în sine, ca nediferenţiat şi virtual, *logosul apofantic*, expresia logică, aceea care poate fi adevărată sau falsă, existentă ca atare numai în actele de vorbire. Singura existenţă reală o are textul şi procesul creării acestuia, discursul.

În ce priveşte relaţia dintre gramatică şi logică, dincolo de observaţia iniţială că, fiind o teorie, orice gramatică trebuie să fie logică, trebuie să observăm că în lingvistica integrală coşeriană e vorba de mai multe gramatici corespunzând nivelurilor limbajului. La nivelul vorbirii în general avem o *gramatică generală* în cadrul căreia definim categoriile, funcţiile şi procedeele gramaticale. Gramatica generală trebuie să studieze competenţa de a vorbi în general, *competenţa elocuţională*, care are la bază nu numai o *competenţă extralingvistică*, o anumită cunoaştere a lucrurilor, ci şi o competenţă logică, o cunoaştere a principiilor gândirii, a modului corect de a raţiona, a normelor gândirii care se aplică la vorbirea în orice limbă. De aceea gramatica generală a mai fost numită, în lingvistica tradiţională, şi *gramatică logică*. Dacă avem în vedere nivelul limbii istorice, a limbii ca sistem, atunci vom face *gramatică descriptivă*. În sens larg, gramatica descriptivă a unei limbi cuprinde nu numai morfosintaxa, ci şi semantica structurală şi fonologia, cuprinde adică descrierea structurilor unei anumite limbi funcţionale, ceea ce o face echivalentă cu lingvistica structurală. Sensul restrâns al termenului *gramatică descriptivă* ne trimite la două operaţii autonome: identificarea categoriilor verbale proprii limbii studiate, a părţilor de vorbire din care este alcătuită o propoziţie, şi stabilirea schemelor materiale prin care se exprimă aceste categorii verbale. O gramatică descriptivă „completă" trebuie să fie atât o *gramatică constituţională*, o morfologie în sens larg, incluzând şi morfologia construcţiilor sintactice, cât şi o *gramatică funcţională*, studiul paradigmelor ce pot fi stabilite în ceea ce priveşte funcţiile gramaticale, şi o *gramatică relaţională*, studiu al relaţiilor între aceste paradigme. Limba ca sistem, limba funcţională este o abstracţie, nu conţine semnificaţii reale, ci numai semnificaţii potenţiale şi nu poate fi pusă în corelaţie cu logica. Nici *analiza gramaticală*, abordare gramaticală a textului, nu are o legătură directă, reală cu logica. Analiza gramaticală este preocupată de identificarea funcţiilor gramaticale într-un text anume, având în vedere că acestea sunt, deseori, identificabile numai la nivelul textului sau pot avea nuanţe determinate în cadrul unui text. Actele de vorbire care alcătuiesc un text sunt logice sau ilogice nu în calitatea lor de limbaj, ci ca manifestări ale gândirilor particulare.

C.M.: *Aţi citit cu atenţie (cu creionul în mână), în întregime, ediţia recentă (2006) a* Gramaticii Academiei. *Ce impresie v-a făcut?*

I.C.: La o primă impresie, noua Gramatică a Academiei este impresionantă şi pentru specialist şi pentru nespecialist.

Nespecialistul – om de cultură, care se aşteaptă ca noua Gramatică să fie o nouă ediţie, revăzută şi adăugită a Gramaticii Academiei din 1963 – rămâne descumpănit: aceasta este o altă gramatică, pentru înţelegerea căreia nu dispune de cunoştinţele de lingvistică necesare. Cititorii GALR – siglă prin care este diferenţiată noua gramatică de ediţia a doua a Gramaticii Academiei (GA) – sunt îndemnaţi să apeleze la *Dicţionarul de ştiinţe ale limbii* (DŞL) apărut în două ediţii până acum, în 1997 şi în 2001. Dar respectivul dicţionar este mai degrabă adresat specialiştilor decât nespecialiştilor şi nici nu prea mai este de găsit prin librării. În plus, GALR aduce uneori altă perspectivă decât DŞL asupra unor concepte punctuale, fapt explicabil prin accepţiile fluctuante ale multor termeni moderni.

Pentru un specialist, impresionant rămâne efortul de a realiza o lucrare modernă armonizată cu cercetările ultimilor cincizeci de ani, chiar dacă alegerea soluţiilor sau chiar a metodologiei cercetării nu corespunde integral punctelor sale de vedere. Ca orice lucrare elaborată de un colectiv numeros, GALR este inegală valoric. Alături de pagini magistrale există şi capitole care trădează oarecum superficialitatea, insuficienţa cercetării, ceea ce probabil că i-a creat mari probleme coordonatoarei lucrării, doamna Valeria Guţu Romalo.

Dar o Gramatică a Academiei trebuie să se convertească într-un manual şcolar, desigur simplificată şi accesibilă vârstei şcolare. Nu mi se pare că acest eveniment va avea loc prea curând. GALR aduce o concepţie nouă asupra gramaticii, care ar trebui în primul rând popularizată în cadrul activităţilor de perfecţionare cu profesorii de limba română. În al doilea rând, cineva ar trebui să elaboreze un manual şcolar sau măcar o gramatică „pentru toţi” care să se afle, faţă de GALR, în aceeaşi poziţie în care s-a aflat *Gramatica practică a limbii române*, din 1971, a Ştefaniei Popescu, faţă de GA (1963).

C.M.: *Făcând o prezentare a acestei gramatici, pe care a şi coordonat-o, Doamna Profesoară Valeria Guţu-Romalo afirma (la Conferinţa Naţională de Filologie,* Limba română azi*, Iaşi-Chişinău, 3-7 noiembrie 2006) că, în abordare, s-a ţinut seama şi de conceptul de* sistem *în sens coşerian. În opinia Dvs., care este aportul doctrinei lui Coşeriu în economia acestei gramatici? Am în vedere şi observaţia Dvs., făcută într-o discuţie anterioară, şi anume că în bibliografia generală a acestei gramatici Coşeriu apare cu 12 titluri, dar în cea specială, pe capitole, nu este prezent nicăieri…*

I.C.: Punctual poate că am putea descoperi şi alte idei ale lui Eugeniu Coşeriu, dar cea mai importantă idee coşeriană pe care o întâlnim şi în GALR este aceea de *sistem dinamic*. Depăşind antinomia saussuriană dintre sincronie şi diacronie, Coşeriu afirma explicit, încă din 1957, în *Sincronie, diacronie şi istorie*, sistematicitatea dinamică a limbii într-un enunţ memorabil: „Limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic”.

Nici concepţia lingvistică, nici metodologia implicate în GALR nu sunt însă coşeriene. Cele două personalităţi care şi-au adus contribuţiile esenţiale la elaborarea noii gramatici, doamna Valeria Guţu Romalo, coordonatoarea lucrării, şi doamna Gabriela Pană Dindelegan împărtăşesc alte concepţii lingvistice, aparţin altor şcoli lingvistice. Doamna Guţu Romalo s-a format la şcoala structuralismului clasic, dacă putem spune aşa, iar doamna Pană Dindelegan aparţine şcolii chomskyene din a treia fază a evoluţiei gramaticii chomskyene, când gramatica generativ-transformaţională asimilase nu numai semantica interpretativă a lui Katz şi Fodor, ci şi semantica fillmoriană a cazurilor. Ambele cultivă astăzi un funcţionalism care se revendică nu numai din structuralism, ci şi din semiotică, o semiotică pe linia Peirce-Morris. Încercarea de a asocia o gramatică descriptivă cu una funcţională care să aibă în vedere funcţia de comunicare a limbii, influenţa situaţiei de comunicare asupra organizării structurale a limbii este principalul aspect „revoluţionar" al GALR.

Lingvistica integrală coşeriană nu se înscrie în niciuna dintre variantele structuralismului – sau este varianta coşeriană, profund originală, a acestuia – şi este adversara declarată a tuturor doctrinelor generativiste. Să amintim doar nivelurile coşeriene ale limbajului, tipurile de competenţă lingvistică sau tipurile de gramatică în concepţia lui Eugeniu Coşeriu.

C.M.: *Cum ar trebui să fie o gramatică (a limbii române, bunăoară) în viziunea Dvs.? Ştiu că aveţi în minte proiectul unei gramatici semiotice. V-aş ruga să dezvoltaţi puţin.*

I.C.: E bine spus: am în minte un asemenea proiect. Pentru a valora ceva, proiectul trebuie pus însă în practică.

Dacă acceptăm tripartiţia morrisiană a semioticii – în sintaxă, semantică şi pragmatică – probleme ridică, mai ales, perspectiva pragmatică. O gramatică nu descrie vorbirea, ci limba sau, cu termenul lui Eugeniu Coşeriu, limba funcţională, cea care este imediat realizată în texte şi este omogenă, adică un singur dialect, un singur nivel de limbă şi un singur stil de limbă. Sistemul nu poate fi descris decât în limba funcţională şi disciplina care îl descrie, stabilind care sunt structurile, este gramatica, identificată de Eugeniu Coşeriu cu sintaxa funcţională şi definită ca „paradigmatica semnificaţiei gramaticale". Stabilind care sunt distincţiile şi opoziţiile gramaticale într-o limbă, sintaxa funcţională stabileşte structura sintactico-semantică a unei limbi funcţionale concentrându-se numai asupra acestor structuri.

O descriere pragmatică a limbii funcţionale nu e posibilă pentru că limba funcţională nu este „reală", ci „ideală". O limbă reală este limba istorică în care întâlnim nu numai omogenitatea limbii funcţionale, sau, mai bine zis, a limbilor funcţionale – pentru că într-o limbă istorică „funcţionează" mai multe limbi funcţionale –, ci şi varietatea, adică o colecţie, de complexitate variabilă, de dialecte, niveluri şi stiluri de limbă, unde nu putem observa sistemul, ci doar

norma de realizare. În cadrul utilizării de către vorbitori, în acte de limbaj, a unei limbi istorice sunt implicate o serie foarte mare de variabile care stau sub dominaţia situaţiei de comunicare, a contextelor sau a *cadrelor*, termen coşerian mai complex decât cel uzual de *context*. Cu toate acestea ar trebui să se ocupe pragmatica şi cu altele încă, având ca finalitate identificarea sau, mai bine spus, interpretarea sensului într-un discurs, într-un text.

Dacă vorbim de o gramatică semiotică, ar trebui să avem în vedere că la nivel sintactico-semantic ne ocupăm cu studiul sistemului, în timp ce la nivel pragmatic nu ne putem opri decât cel mult la nivelul normelor. Sistemul poate fi descris, prezentat ca o structură, norma priveşte uzajul unei limbi anumite unde vorbitorii operează o selecţie în cadrul sistemului limbii care este un sistem de opoziţii posibile şi de funcţii posibile.

Pragmatica are cea mai mare arie de cuprindere şi, de aceea, cea mai mică doză de exactitate. Ea domină semantica fiindcă, într-o anumită măsură, înţelesul este [în] funcţie de poziţia persoanelor care dialoghează. La rândul ei, semantica domină sintaxa care – prin intermediul semanticii? – este dominată de asemenea de pragmatică, fiindcă organizarea sintactică este condiţionată de intenţia comunicativă a unui enunţ prin care vorbitorul îşi poate marca personalitatea în manieră colectivă sau chiar individuală. Pe de altă parte, în fiecare limbă există reguli sintactice care limitează posibilităţile de exprimare a variaţiilor pragmatice.

Sunt convins că maniera individuală de a marca personalitatea unui vorbitor nu-şi are locul într-o lucrare de gramatică, dar maniera colectivă, da. Problema este cât din această manieră colectivă de a marca personalitatea vorbitorilor trebuie să intre sub incidenţa unei pragmatici pentru gramatică. Normal ar fi să ne orientăm doar către acele aspecte pragmatice pentru care există în enunţ mărci lingvistice, adică acele aspecte pragmatice codificabile lingvistic.

GALR, despre care se poate spune că este o gramatică semiotică a limbii române, plecând probabil de la tipul de gramatică funcţională propus de lingvistul american Simon C. Dik, face o caracterizare sintactică, una semantică şi, cu destule excepţii, o caracterizare pragmatică a fiecărei funcţii, unele autoare părând că se îndoiesc chiar de necesitatea delimitării între semantică şi pragmatică, altele evitând orice caracterizare sau interpretare pragmatică a funcţiei sintactice. Când nu lipseşte, caracterizarea pragmatică are în vedere doar conţinutul informaţional repartizat în *temă* şi *remă* sau *comentariu*, în cazul circumstanţialelor adăugându-se posibilitatea de a funcţiona *discursiv*, ca circumstanţiale prototipice vizând universul discursului, sau posibilitatea de a funcţiona *metadiscursiv*, raportându-se la actul enunţării în mod direct sau în mod indirect.

Mi se pare puţin. E drept că perspectiva pragmatică intervine masiv în cea de-a doua secţiune, *Organizarea discursivă*, a volumului al doilea al GALR, cu intenţia declarată de a face din GALR nu numai o gramatică a sistemului limbii,

ci şi o gramatică a uzului literar al limbii române de astăzi. Dar corelarea rolului gramatical şi al celui pragmatic rămâne, în bună măsură, un deziderat şi nu o realizare a GALR.

Întrebarea pe care mi-o pun eu şi la care sper să răspund, dacă voi avea puterea intelectuală şi… fizică necesare, prin elaborări concrete, este dacă nu cumva mai multe concepte ale pragmaticii – şi care sunt acelea? – ar putea intra în descrierea sau interpretarea pragmatică a funcţiilor sintactice sau a categoriilor gramaticale şi lexico-gramaticale din limba română.

C.M.: *Vă mulţumesc pentru amabilitatea cu care mi-aţi răspuns la întrebări!*

Notă: Între timp, am descoperit un interviu în spaniolă acordat de către E. Coşeriu lingviştilor Ricardo Mairal şi Pedro Santana, în care este discutată, printre altele, şi problema „pragmaticii". Pentru completarea celor spuse, cu pătrundere, de dl profesor Ioan S. Cârâc (care nu avea ştiinţă de acest interviu), îmi permit să citez un amplu fragment din respectivul dialog:

> „[E.C.:] En cuanto a la pragmática es poco razonable hacer una gramática de una lengua que sea al mismo tiempo pragmática, porque ésta no concierne a la lengua sino al empleo de la lengua. Quien intenta una concepción integrativa como Dik, al llegar a hacer distinciones en la pragmática sólo establece dos funciones… [R.M./P.S.: – *Sí, tópico y foco*.][1] E.C.: – Sí, efectivamente es reducir la pragmática a casi nada. Lo que es una confesión de la imposibilidad de integrarla. Por otra parte, desde el punto [de] vista de la teoría no hay objeto propio de la pragmática. La pragmática es una parte de la lingüística de texto… [R.M./P.S.: – *¿No debe considerarse dentro de la teoría como un componente más al lado del sintáctico, etc.?*] E.C.: – No, porque las lenguas son sistemas léxicos y gramaticales pero no pragmáticos. Las funciones pragmáticas son siempre textuales, del hablar, y estas funciones entonces podrían estar organizadas de modo que habría que hacer para cada lengua una gramática del empleo, pero esto significa no sólo con respecto a lo que se llama pragmática, que nunca está muy bien definida, sino con respecto a todos los factores del hablar: lo que se habla, a quién, dónde se habla, etc. En general, yo soy contrario por razones muy particulares a la noción misma de pragmática, porque se trata de uno de estos engendros del positivismo que distingue las tres disciplinas por las relaciones del signo: el signo y las cosas designadas, el signo con otros signos y el signo con el usuario. Esto no es aplicable a las lenguas llamadas naturales, que son las únicas que existen. Las otras no son lenguas, sino códigos. Esto es una falsificación de las lenguas [[2]]. Las lenguas no tienen signos que se relacionen con signos – significantes con significantes –, sino siempre contenidos que se relacionan con contenidos y no se relacionan los signos con las cosas, sino los significantes con significados dentro de la lengua misma. La cosa, lo designado, queda fuera. Lo

[1] În interviu nu s-a consemnat cui aparţin, în această parte, întrebările sau intervenţiile.

[2] Pentru lămuriri suplimentare referitoare la *semn* în general şi la *semn* în limbă, vezi Coşeriu 1968d/2009: 46.

> designado es lo no semántico. La lengua tiene significado para virtualidades. En ese sentido, los problemas son problemas reales, pero colocarlos en una disciplina y pensar que esa disciplina está coordinada con la sintaxis y la semántica, eso no es nada cierto." (Coseriu 1990e: 166).

În acelaşi timp, semnalăm apariţia unei cărţi, Carmen Păduraru, *Eugeniu Coşeriu. Contribuţii la pragmatica lingvistică* (Editura Lumen, Iaşi, 2009), o încercare, pe ansamblu, destul de modestă de circumscriere a aportului coşerian la o astfel de disciplină[1], dar în care – lăsând la o parte preluarea/întrebuinţarea neadecvată a unor concepte ale lingvisticii coşeriene – sunt indicate totuşi (pornindu-se de la Coseriu 1997b: 254 şi Cârâc 2003), la p. 14, dificultăţile de delimitare a obiectului pragmaticii precizate de Coşeriu şi în fragmentul de mai sus.

[Fără nota finală, adăugată pentru această reeditare, dialogul a fost publicat sub titlul *Lingvistica şi idealul unei semiotici integrale (interviu cu Ioan S. Cârâc, realizat de Cristinel Munteanu)* în „Limba română", Chişinău, anul XVII, nr. 4-6, 2007, pp. 25-30.]

[1] O consecinţă, probabil, a lecturii lui Andreas Gardt (prezent în bibliografia autoarei), în a cărui istorie a lingvisticii Coşeriu este reţinut doar în secţiunea finală dedicată pragmaticii (Gardt 1999). Pentru superioritatea lingvisticii textuale coşeriene în raport cu pragmatica şi cu analiza discursului (pe care le integrează), vezi cele spuse de Óscar Loureda într-un interviu acordat Eugeniei Bojoga (în „Texto!", juillet 2007, vol. XII, n° 3, http://www.revue-texto.net).

XXV. „Cred însă că, peste toate, am învăţat o lecţie de bază Coşeriu: cercetarea trebuie să fie critică, recuperatoare şi integratoare”

Interviu cu Stelian Dumistrăcel, realizat de Cristinel Munteanu

Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel (născut în 1937) este cercetător ştiinţific (principal) la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iaşi a Academiei Române. Cercetări în domeniul dialectologiei române şi generale, al romanisticii, al lexicologiei, al etnostilisticii şi al pragmaticii comunicării. Profesor invitat la „Friedrich Schiller Universität Jena” (1996/1997). Conferinţe ca invitat la Universităţile din Jena (1995, 1996) şi Heidelberg (1996); ciclul de lecţii „Frazeologia românească şi «discursul repetat»” la Universitatea „Alecu Russo” din Bălţi, Republica Moldova (mai, 2003). Autor a 8 volume: *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului* (1978 – Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române); *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* (1980); *Lupta în jurul literei* â *şi demnitatea Academiei Române* (1993); *Sate dispărute – sate ameninţate* (1995); *Expresii româneşti. Biografii-motivaţii* (1997); *Până-n pânzele albe* (2001); *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale* (2006); *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media* (2006). A editat (în colaborare cu Silviu Berejan) antologia de studii coşeriene, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică* (1994). A aplicat şi a dezvoltat, printre altele, ideile lui Coşeriu referitoare la problema «discursului repetat» (pe linia unor mai vechi preocupări legate de frazeologia românească) şi cu privire la varietatea internă a limbii (diatopie, diastratie şi diafazie) [C.M.].

S.D.: […] Dat fiind faptul că la alte idei de schimbare în domeniile cercetate (elementele autohtone, expresiile idiomatice) m-am referit anterior, vreau, în sfârşit, să mă opresc puţin la modele, la „maeştri". Pornesc de la câteva cărţi, adevărate „lecţii de gândire" pentru mine: Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală* (în anii studenţiei era la „Fondul S" şi am citit-o abia după ce am devenit cercetător la Institut), sau Vendryes, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*; au mai fost şi operele lui Ovid Densusianu şi Iorgu Iordan, sau *La Dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, a lui Sever Pop, şi *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument*, a lui Karl Jaberg şi Jakob Jud. Iar, apoi, fireşte, Coşeriu, scrierile, dintr-o altă optică, despre (un alt fel de) dialectologie sau socio- şi etnolingvistică, despre geografia lingvistică (cele editate în volumul *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*, Chişinău, 1994). Fireşte, m-am referit mai întâi la lecturile de informare generală, dar au fost cărţi citite cu uimire şi plăcere şi la care revin cu aceleaşi trăiri (Puşcariu, Vendryes); apoi au urmat cele de formare profesională propriu-zisă, în funcţie de temele la care lucram şi în funcţie de posibilităţile de dezvoltare pe care (credeam că) mi le descoperisem sau îmi erau recunoscute (Densusianu, Pop, Jud şi Jaberg; acesta din urmă m-a atras şi printr-o deosebit de interesantă introducere în domeniu, *Aspects géographiques du langage*).

C.M.: *Ce au reprezentat, din acest punct de vedere, contactele cu Eugeniu Coşeriu?*

S.D.: Am avut şansa, obţinând, în 1975, o bursă DAAD, şi cu recomandarea Magistrului Eugeniu Coşeriu, să-i audiez, la Tübingen, un număr de cursuri de romanistică (trata, atunci, istoria limbii portugheze) şi de teoria limbii, am avut privilegiul de a mă fi bucurat de încrederea şi de a mă fi acceptat în preajma sa în mod repetat, în special începând din 1990, la numeroase manifestări ştiinţifice, din străinătate (München, 1993, Barcelona, 1994), din România, de la Bălţi şi Chişinău, mi-a orientat proiectarea volumului *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică* şi am o bogată corespondenţă şi în legătură cu editarea unui alt volum, la care mă voi referi în continuare. Îmi sunt de neuitat zilele petrecute în compania sa, împreună cu alţi lingvişti, din mai multe ţări, în adevăratul „turneu" ştiinţific din mai 2001, pe traseul Bălţi, Mihăileni, Chişinău, Galaţi, ultimul oraş fiind şi gazda ceremoniei de acordare a titlului de „doctor honoris causa" al Universităţii „Dunărea de Jos".

Să-mi fie permis să amintesc două aprecieri de care m-am bucurat enorm (în pofida vârstei, destul de înaintate, la care le-am primit, dar faţă de un astfel de Profesor te simţeai mereu ca un elev ce-şi aşteaptă nota!): după ce a citit, într-o noapte, la Tübingen, *Expresii româneşti*, m-a gratulat (am martori!) prin cuvintele „frumoasă carte ai scris!" (ca semn de preţuire, mi-a sugerat, fireşte, mai multe completări şi corectări, de care am ţinut seama în ediţia a doua a dicţionarului, aducându-i, şi în *Prefaţă*, îndatorate mulţumiri). Când, la

„Colocviile filologice gălăţene”, ediţia din octombrie 2001, ce i-a fost dedicată, am prezentat o primă comunicare având ca obiect modificarea enunţului aparţinând discursului repetat din perspectiva „quadripartita ratio”, prin care am stabilit că, în ciuda multitudinii de variante la care se ajunge prin cultura, îndemânarea şi fantezia vorbitorilor, a scriitorilor şi gazetarilor, toate acestea pot fi ordonate şi analizate după regulile lui Quintilian, la discuţii, subliniind esenţialul abordării, Magistrul m-a felicitat: „Domnule Dumistrăcel, ne-ai copleşit!” (în tezele doctoranzilor săi acest aspect privind modificarea EDR nu a fost luat în consideraţie).

Cred însă că, peste toate, am învăţat o lecţie de bază Coşeriu: cercetarea trebuie să fie critică, recuperatoare şi integratoare; dacă n-am aflat lecţia chiar de la început, am încercat măcar să mă regăsesc într-o astfel de evaluare şi, după aceea, m-am condus după ea. Şi, mai ales, am ţinut s-o transmit, împreună cu „principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii”, studenţilor şi doctoranzilor mei, cu speranţa că vor şti să le folosească (speranţă devenită deja, în unele cazuri, certitudine).

C.M.: *Că tot veni vorba de maeştri, Dumneavoastră, în calitate de îndrumător de doctorate şi apreciat profesor universitar, aţi pus la Iaşi bazele unei şcoli de orientare coşeriană, preocupată de analiza discursului repetat. V-aş ruga să o caracterizaţi.*

S.D.: Iată o problemă destul de complicată! O „şcoală” propriu-zisă înseamnă, de obicei, şi posibilitatea de a lucra mai mult timp, zi de zi, cu „elevii”, de a avea certitudinea că ei îţi vor urma „lecţiile”, iar eu nu m-am prea bucurat de aşa ceva: la Litere, la Iaşi, am ţinut şi ţin cursuri doar pasager, chiar în cadrul actualei „Şcoli doctorale”; ca profesor la Jurnalistică, cursurile mele sunt de „pregătire fundamentală”, specializarea studenţilor fiind însă în alte direcţii, iar ca cercetător la Academie mă ocup preponderent de geografie lingvistică (un domeniu de cercetare cu din ce în ce mai puţini adepţi). Aşadar, în nici una din aceste situaţii profesionale nu m-am putut concentra pe frumuseţea analizei, extinse, a „discursului repetat”. Am făcut-o însă la Universităţile de la Galaţi (1997 – 2001) şi de la Bacău (2004 – 2005), de unde s-au „recrutat” şi unii dintre doctoranzii mei (nu puţini!) cu teze pe tema respectivă.

Am avut şi satisfacţia de a îndruma (şi urmări) aplicarea unor alte aspecte ale teoriei coşeriene, în ceea ce priveşte „norma” lingvistică şi „terminologiile”, în teza Teodorei Irinescu (Iaşi), *Normă şi abatere de la normă în terminologia juridică penală şi civilă*, respectiv sociolingvistica, dar şi problematica aşa-zisei „limbi moldoveneşti”, în teza de doctorat a unei mai tinere colege de la Universitatea de Stat din Izmail, Polina Kiseolar, *Statutul sociolingvistic al*

graiurilor moldoveneşti din regiunea Odesa (Ucraina), cu interesante constatări privind manifestarea, în condiţii de bilingvism, a variaţiei diastratice şi diafazice.

În sfera cea mai largă de investigare a conceptului de „discurs repetat", se plasează tezele având ca principal obiect de studiu sau ca parte componentă a tratării, frazeologia românească, mai întâi din perspectivă contrastivă, prilej pentru a urmări exprimarea (din optică etnolingvistică) a diferite mentalităţi: Gina Măciucă (Suceava), *Valori stilistice şi semantice ale verbului în limbile germană, engleză şi română. Consonanţe şi disonanţe*, Casia Zaharia (Iaşi), *Semantica expresiilor idiomatice în procesul comunicării. Studiu comparativ* (frazeologie română şi germană).

În cele mai multe cazuri, însă, proiectând o temă generală „Tehnica liberă a discursului şi discursul repetat", am urmărit în mod special utilizarea EDR, cu intenţii de performanţă discursivă, în formă „canonică" sau restructurată, după regula „quadripartita ratio", în domenii ale persuasiunii şi manipulării, de la publicistică (Ştefana-Oana Ciortea-Neamţiu, Timişoara, *Funcţiile discursului în stilul publicistic*, o abordare preponderant teoretică; Constantin Mărcuşan, Braşov, *„Limba de lemn" în mass-media românească actuală*: abuzându-se de EDR, acesta se transformă în simplu clişeu, în *kitsch*) la publicitate (Brînduşa Amălăncei, Bacău, *Retorica şi pragmatica discursului publicitar*, de respingere a exegezelor encomiastice la adresa virtuozităţii tehnice a „publicitarilor"), sau ca singulară modalitate de contestaţie, mai mult sau mai puţin gravă sau numai ludică, în planul vieţii spirituale (Monica Bilaucă, Suceava, *Termeni referitori la cult în frazeologia românească. Reflexe în textul jurnalistic şi în discursul public*).

Printre cele mai „coşeriene" subiecte de teză îl consider, mai întâi, pe cel abordat (şi rezolvat) de Cristinel Munteanu (Galaţi), *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, temă de profundă înţelegere a ansamblului viziunii Magistrului şi de implicare a acesteia pentru analiza, *in vivo*, a variaţiei de expresie. Îmi face plăcere să adaug faptul că Dl Munteanu nu a dat aici curs pentru prima dată sugestiei Magistrului Eugen Coşeriu de a fi studiat „el discurso repetido"; a mai făcut-o, într-o lucrare de seminar, ocupându-se de „wellerisme" şi, într-un studiu temeinic, disertaţia de masterand, în care a analizat folosirea, în texte de exegeză literară şi de eseistică, a dictonului latinesc, modificat după „figurile de construcţie" ale lui Quintilian. De altfel, el îmi este „elev" în sensul întreg al cuvântului: mi-a fost student, mi-a audiat cursurile ca masterand, şi-a pregătit doctoratul cu mine şi este un cercetător neliniştit, dotat şi productiv (cititorii se vor putea convinge de acestea, întrucât teza lui de doctorat a ieşit de sub tipar de curând [în 2007]; vreau să precizez că aceste afirmaţii le-aş fi făcut indiferent de persoana ce mi-ar fi pus întrebarea privitoare la doctoranzii mei!).

Un alt aspect tipic coşerian îl reprezintă analiza utilizării EDR în beletristică; mă refer la faptul că o doctorandă a Profesorului (cu o teză privind traducerea metalimbajului), Mioriţa Ulrich, a studiat de-acum celebra „wiederholte Rede" în romanul *Berlin Alexanderplatz*..., al lui Alfred Döblin. Aşadar, teza de doctorat a Ilenei Alexandrescu (tot de la Galaţi, şi ea elevă a mea), *Discursul repetat, cod al literaturii postmoderne. Aplicaţie pe* Levantul, *de Mircea Cărtărescu*, deja tipărită şi care demitizează pretinsa originalitate stilistică a diferitelor curente „post-", este şi ea, prin optica analizei, de orientare direct coşeriană. Tot aici aş plasa teza unei alte eleve gălăţence, Gina Necula, *Reflectarea limbii de lemn în proza literară românească din deceniile al VI-lea şi al VII-lea* [din secolul al XX-lea], cu preocuparea de a identifica, la unii scriitori ai epocii (Preda, Sorescu, Buzura), invitaţia la o receptare „ironico-parodică" a clişeului politic, dar şi a parimiei convocată stângaci didacticist, făcând „cu ochiul" unui cititor complice!

În sfârşit, îmi pun mari speranţe într-o lucrare pe care Petronela Savin (Bacău) urmează să o finalizeze în curând, *Frazeologia românească privitoare la alimentaţia omului*, un domeniu lingvistic în care pot fi recunoscute urme sensibile de manifestare a animalităţii primordiale şi în care, ca rezultat, fantezia şi afectul au provocat cele mai puternice şi mai colorate expresii ale alterităţii negative. Am în curs de elaborare (cu statutul, în această fază, de… oponent al doctoranzilor!) şi alte teze care se circumscriu preocupărilor deja amintite, discursul public şi publicistica: discursul repetat în campaniile electorale (Ionel Iloae, Iaşi), clişeistica violenţei de limbaj (Amalia Popescu, Suceava), locul şi statutul EDR în presa românească în raport cu cea italiană (Harieta Topoliceanu, Iaşi).

Dat fiind faptul că la Institut colaborez cu foşti studenţi, dialectologi afirmaţi, dar mai ales că, şi prin tezele de doctorat amintite, s-a conturat o direcţie de cercetare a discursului repetat în raport cu tehnica liberă a discursului, îmi pot nuanţa scepticismul de la începutul răspunsului. Iar recunoaşterea „Şcolii" aş putea-o descifra chiar şi din invitarea mea ca referent oficial în comisii de doctorat pentru susţinerea unor lucrări pe teme de frazeologie: de exemplu, teza de „habilitare" a prof. Gheorghe Colţun, la Universitatea de Stat din Chişinău, teze de doctorat conduse de prof. Lucia Wald, Valeria Guţu Romalo şi Paul Miclău, la Universitatea Bucureşti, sau Elena Dragoş, la Universitatea „Babeş-Bolyai", din Cluj Napoca. Aşadar, această „Şcoală" a pornit de la Iaşi, însă „funcţionează" (ori poate să se extindă) cam în întreaga ţară şi, parţial, chiar dincolo de hotare. Şi poate că este mai bine aşa…

C.M.: *Spunea undeva Coşeriu că magistrul este cel care nu-şi lasă discipolii să repete greşelile pe care el le-a comis. Dumneavoastră ce sfaturi aţi da acum cercetătorilor aflaţi la început de drum?*

S.D.: Consider că este întrebarea cea mai grea şi abia mă încumet să răspund! Cred că fiecare face greşelile de care sunt răspunzătoare caracteristicile lui umane, stilul de viaţă, pregătirea şi capacitatea lui de muncă şi de integrare socioculturală. La ce i-ar putea servi cuiva, deosebit de mine, (re)cunoaşterea slăbiciunilor mele? Totuşi, să încerc. Să tindă spre o destul de timpurie afirmare pe care o dă identificarea cu un *anumit domeniu*, cu o anumită preocupare, să se „împrăştie" (mai) cu măsură! (Dar eu, dacă aş lua-o de la început, ce aş face? Mi-aş putea pune frână păcatului curiozităţii şi al îndrăznelii de a încerca să înţeleg cât mai mult din mai multe?). Ar mai fi ceva: să nu neglijeze, ba chiar să ia foarte în serios puterea mediocrităţii fără speranţe, coalizată!

C.M.: *Sunteţi un neobosit truditor, veşnic lucrând la câte ceva, fie că-i un curs pentru studenţi, un articol sau o comunicare, fie că-i o nouă carte. Ne puteţi dezvălui unele dintre proiectele care vă preocupă?*

S.D.: Vreau (şi trebuie) să fiu circumspect (*et pour cause*!) cu planurile de viitor. Nu m-a părăsit gândul de a aduna în volume tematice studiile şi articolele consacrate elementelor autohtone din vocabularul limbii române, ca şi pe cele privind matricea stilistică a debutului lui Marin Preda... Dar mai importantă este, după *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică* şi după volumul de *Prelegeri şi conferinţe* (apărut ca supliment la seria A, Lingvistică, a „Anuarului de lingvistică şi istorie literară"), o nouă antologie Coşeriu, proiectată şi aceasta sub îndrumarea Magistrului, *Etimologie, semantică şi frazeologie românească din perspectivă romanică*, cuprinzând articole şi studii traduse din limbile germană, franceză şi spaniolă, volum pentru realizarea căruia mi-am asigurat colaborarea unor foşti doctoranzi şi a unor colegi de la Institut (pentru comentariile de actualizare bibliografică, lexicologică şi lexicografică).

Ar putea fi şi altele, dacă mi-ar permite obligaţiile curente (dincolo de cele strict profesionale, de la Facultate şi de la Institut): analiza tezelor în curs de elaborare, activitatea în redacţia „Anuarului de lingvistică şi istorie literară", referate şi comunicări cărora nu mă pot sustrage, articolele de la rubrici săptămânale, la diferite periodice, de comentarii şi de cultivare a limbii (ce constituie, într-un fel, aplicaţii de tip „laborator" pentru studenţii de la Jurnalistică), o sarcină căreia îi fac faţă, supus, dar şi cu plăcere, începând din 1997.

Şi, în sfârşit, un secret: cea mai presantă, pentru mine, este scoaterea unui alt tiraj, revizuit, din *Discursul repetat în textul jurnalistic*...; varianta tipărită, din motive asupra cărora nu insist, a apărut fără un control tehnic final al textului, fără sumarul propriu-zis (analitic) şi fără indici!

C.M.: *Vă mulţumesc pentru amabilitatea cu care mi-aţi răspuns la întrebări!*

S.D.: Cu emoţie, eu ţin să aduc mulţumiri revistei „Limba română” şi tuturor... „complicilor” ei, pentru bucuria ce mi-o fac sărbătorindu-mă cu binevoitoare deschidere sufletească şi caldă prietenie, chiar şi prin spaţiul acordat pentru aceste gânduri şi rememorări, ce reflectă un scurt (şi, de aceea, deloc uşor) examen al vieţii...

[Fragment dintr-un dialog mai amplu, *„Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conştientizare, pe diferite planuri, a înseşi condiţiei umane” (interviu cu Stelian-Traian Dumistrăcel, realizat de Cristinel Munteanu”)*, publicat în „Limba română”, Chişinău, anul XVII, nr. 7-9, 2007 pp. 99-112 şi republicat în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate*. *Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Editura Institutul European, Iaşi, 2008, pp. 241-255.]

Când Coşeriu (pare că) greşeşte
(în loc de *Postfaţă* sau Pagini pseudo-cârcotaşe)

…τὰ ὄντα ὡς ἔστιν λέγειν „să spui lucrurile aşa cum sunt” (cf. Platon, *Sofistul*, 263b)

1. Într-un articol comemorativ, Johannes Kabatek – unul dintre cei mai apropiaţi discipoli ai lui Coşeriu – evidenţia trei trăsături ale savantului de origine română, calităţi pe care le lua şi ca axe pentru dezvoltarea unei caracterizări a acestuia: *memoria*, *logica* şi *puterea de muncă* (Kabatek 2004: 43).

1.1. *Memoria* era, probabil, în bună parte moştenită, dar şi o consecinţă a antrenamentului. Mai mult decât atât, Coşeriu nu avea o simplă memorie fotografică, ci o memorie foarte selectivă, ce funcţiona după criterii rafinate: reţinea mai ales lucrurile importante. Atât Kabatek, cât şi cei care au avut şansa de-al avea în preajmă pe Coşeriu măcar o vreme au fost impresionaţi de memoria sa fabuloasă: recita pagini întregi de proză sau de versuri din scriitorii favoriţi (în limba originală!), ştia numeroase limbi, împreună cu contextul lor cultural şi istoric, trecând uşor, într-o conversaţie, de la o limbă la alta; cunoştea în amănunt planul oraşelor mari pe care le vizitase cu ani în urmă, putând reproduce din memorie nu doar numele străzilor şi al locurilor principale (din México, bunăoară), ci şi denumirea cartierelor de la periferie, de parcă ar fi avut o hartă în faţa ochilor (*ibid*.: 44-45).

Kabatek nu exagerează câtuşi de puţin. Într-adevăr, şi Tullio de Mauro (într-o *Prefazione* la Coseriu 2007b) recunoaşte că, însoţindu-l în anii ’60 pe Coşeriu prin Roma, s-a convins că acesta cunoştea oraşul mai bine decât el: „Coseriu la conosceva assai meglio, andava lui a lunghi passi veloci verso chiese, monumenti, palazzi storici che voleva rivedere e di cui sapeva tutto.” (*op*. *cit*.: 13). Şi B. García-Hernández a trebuit să admită că, în ceea ce priveşte istoria Portugaliei şi a Spaniei, „prof. Coseriu ştie mai multe lucruri decât mine, care sunt spaniol get-beget. E uluitor. Are o minte impresionantă şi o memorie

fenomenală." (García-Hernández 2002: 81). Şi oare câţi alţii, asemeni acestora, nu ar fi putut depune mărturii similare?

Însă Coşeriu – observă tot Kabatek – îşi cunoştea şi propria operă pe de rost. În diferite ocazii, la aceleaşi întrebări sau probleme (în conferinţe, interviuri, discuţii etc.) oferea răspunsuri (ample şi elaborate) identice sau cvasi-identice. Lucrul nu trebuie să mire prea mult: după îndelungi reflecţii (ce au avut loc încă din perioada uruguyană), Coşeriu ajunsese la formulările cele mai mulţumitoare pentru el, cele care meritau să fie reproduse de el şi reţinute apoi de cei care îl ascultau. Chiar dacă unii îl criticau spunând că deja, de la 60 de ani încolo, nu mai spunea nimic nou, „discursul său făcea parte dintr-un sistem complet şi complex de memorare" (Kabatek 2004: 45). Şi aici observaţia lui Kabatek este corectă. Cei care au citit scurtele interviuri (numeroase, vezi şi bibliografia acestui volum) pe care Coşeriu le-a acordat în româneşte în ultimii ani ai vieţii, vor descoperi în ele, repetându-se, de la unul la altul, paragrafe identice sau aproape identice, fie că se referă la chestiuni lingvistice, fie că se referă la aspecte ce ţin de trecutul său[1]. Cât despre faptul că – potrivit unor persoane maliţioase, cu siguranţă – Coşeriu nu mai spunea, de la o vreme, nimic nou[2], aici ar trebui să lămurim ce înseamnă „noul" într-un asemenea domeniu. Ştim prea bine care era părerea lui Coşeriu despre noutatea absolută în ştiinţă (mai ales când vine vorba de ştiinţele umaniste!). Noutatea apare doar în cadrul tradiţiei. Şi-apoi, tratând chestiuni noi sau fapte pe care nu le mai abordase anterior, savantul ajungea la rezolvări inedite, pentru că punea problema altfel decât procedaseră predecesorii. Ceea ce nu schimba Coşeriu însă erau principiile şi distincţiile fundamentale ale teoriei sale de la care pleca neabătut întotdeauna. Or, lucrul acesta este, neîndoielnic, cel puţin în istoria lingvisticii, formidabil, lăudabil şi rarisim. Spre deosebire de N. Chomsky, care şi-a modificat de mai

[1] Să se compare, de pildă, următoarele două fragmente pe care le-am extras din două interviuri: „Eu cred că dacă este ceva de imitat în ceea ce am făcut eu, poate nu sunt exact faptele pe care le-am stabilit şi poate, uneori, nici ideile, în sensul în care le-am formulat eu, ci această atitudine etică în raport cu ştiinţa: să spui întotdeauna adevărul, chiar dacă acest adevăr este periculos şi plin de riscuri. Să respecţi totdeauna părerile celorlalţi, în măsura în care sunt păreri sincere; să vezi până şi în fiecare greşeală, care este sâmburele de adevăr ş.a.m.d. Deci, această atitudine etică este, cred, lucrul cel mai important" (Coşeriu 2001c – în dialog cu Eugenia Guzun); „Eu cred că dacă este ceva de imitat în ceea ce am făcut eu, poate nu sunt exact faptele pe care le-am stabilit şi, poate, uneori, nici ideile, în sensul în care le-am formulat eu, ci această atitudine etică în raport cu ştiinţa: să spui întotdeauna adevărul, numai adevărul chiar dacă acest adevăr este periculos şi plin de riscuri. Să respecţi întotdeauna părerile celorlalţi, aşa cum v-am mai arătat, în măsura în care sunt păreri sincere şi fundamentate; să vezi, până şi în fiecare eroare, care este sâmburele de adevăr, să nu asupreşti pe nimeni cu adevărul tău, ci să stai de vorbă şi cu adevărul celuilalt ş.a.m.d. Deci, această atitudine etică este, cred, lucrul cel mai important." (Coşeriu 2006: 16 – într-un dialog [din 2001] cu Angela Furtună).

[2] În fond, nimic mai neadevărat. A se vedea, de pildă, ultimul său articol publicat în timpul vieţii (de fapt, o conferinţă din 2000, un veritabil „testament" coşerian), ***Orationis fundamenta***. *La preghiera come testo* (Coseriu 2002c ori 2002c/2010 sau 2003a).

multe ori concepţia despre limbaj în cursul activităţii sale, ajungând în final, practic, să-şi contrazică propria teorie iniţială, Coşeriu a avut revelaţia teoriei sale – în acord cu realitatea limbajului – încă de la primele studii, în care găsim schiţat edificiul coerent şi unitar al acesteia, ceea ce a urmat nefiind altceva decât dezvoltări şi completări, niciodată corijări majore.

Rareori ai prilejul să găseşti la Coşeriu uşoare „amendări" făcute afirmaţiilor din lucrările timpurii. Semnalez două asemenea locuri: [a] În studiul *Sistema, norma y habla* (1952), savantul face trimitere la una dintre primele sale încercări lingvistice, *La lingua di Ion Barbu* (dec. 1948, publicată în 1949), ca loc al intuirii unor aspecte esenţiale: „Adică făceam, deşi în termeni oarecum imprecişi (mai ales în ceea ce priveşte aşa-numitul «simţ lingvistic», pe care îl consideram de natură cauzală, şi nu ca efect al sistemului), distincţia între sistem funcţional şi convenţie (realizare) normală." (Coşeriu 1952/2004: 65; vezi Coseriu 1967g: 63); [b] Într-o notă de subsol din *Sincronía, diacronía e historia* (1958), Coşeriu îşi reproşa o formulare nu tocmai potrivită, pe care o exprimase în *Sistem, normă şi vorbire*: „În această lucrare se vorbea despre «impuneri sociale şi culturale». Dar era o expresie mai puţin fericită, căci limba nu se «impune» vorbitorilor." (Coşeriu 1997a: 50; vezi Coseriu 1958: 31). În consecinţă, avem de-a face, mai degrabă, cu unele „retuşuri" ale exprimării – foarte rare însă: republicându-şi, în ediţii succesive, anumite cărţi, Coşeriu – conform propriilor afirmaţii – a lăsat neschimbat conţinutul acestora (adică tezele şi aspectele esenţiale, pentru a nu le altera sensul), mulţumindu-se cu amplificarea sau adăugarea unor note şi cu mici modificări de natură stilistică. Cine va avea curiozitatea să compare, bunăoară, prima ediţie, din 1958, a cărţii *Sincronía, diacronía e historia* cu cea de-a treia, din 1978, va observa că diferenţele sunt minime, aproape insesizabile în toate privinţele. Important şi semnificativ este, deci, faptul că, în ceea ce priveşte teoria, Coşeriu nu-şi contrazice punctele de vedere exprimate anterior[1]. De altfel, o declară chiar el, în nota preliminară de la volumul *El hombre y su lenguaje* (1977):

> „Claro está que, por el tiempo tan largo al que estos estudios corresponden (más de veinticinco años), no puedo estar hoy de acuerdo con todas y cada una de las formulaciones que aparecen en los más antiguos. Pero lo esencial corresponde a la misma actitud y a una concepción unitaria que no he modificado desde el lejano 1952 y que sólo he ampliado, profundizado, aclarado y ajustado en los detalles. En este sentido, puedo subscribir también hoy lo escrito en 1952." (Coseriu 1977/1991:10-11; cf. şi Coseriu 1997b: 167-168).

[1] Chiar şi în cazul unei afirmaţii surprinzătoare cum este cea pe care o face revenind, după patru decenii, la conceptul de «univers de discurs», pe care îl definise şi îl tratase succint, mai întâi, în *Determinación y entorno* („Astăzi, după mai bine de patruzeci de ani şi după o nouă reflectare asupra subiectului, aş adăuga acestei caracterizări câteva precizări şi chiar câteva modificări, în parte esenţiale." [Coseriu 2002c/2010: 7]), avem de-a face, în realitate, cu dezvoltări şi precizări suplimentare, şi nu cu renunţări sau contraziceri ale concepţiei iniţiale.

1.2. Kabatek întrebuinţează termenul general de *logică* pentru a caracteriza o altă dimensiune complexă a personalităţii coşeriene: „o enormă capacitate de abstractizare şi de ordonare" (Kabatek 2004: 46), o *logică* înţeleasă „în sensul unei dialectici aproape medievale, combinată, în procesul de realizare şi de prezentare, cu profunda cunoaştere a principiilor retorice, deprinse încă din îndepărtata perioadă românească" (*ibid*.). Este vorba despre o retorică aflată întotdeauna în serviciul înfăţişării clare a gândirii, cu un dispreţ puternic faţă de sofişti. Logica – apreciază pe bună dreptate Kabatek – caracterizează întregul edificiu al teoriei lingvistice coşeriene: o logică tradiţională, de sorginte aristotelică, însă îmbogăţită cu principii împrumutate de la Leibniz, Hegel[1], Humboldt şi de la unii dintre magiştrii italieni frecventaţi la Roma şi Milano. Kabatek mai aminteşte şi modul în care Coşeriu obişnuia să facă distincţiile, precum şi preferinţa sa pentru cele tripartite (spre deosebire de înclinaţia lui Saussure – şi a lui Jakobson, aş adăuga eu – pentru dihotomii). Dar, acolo unde realitatea limbajului o impunea, fidel crezului că în ştiinţă trebuie „să spui lucrurile aşa cum sunt" (Platon), Coşeriu introducea şi a patra distincţie (de pildă, delimitarea celor patru universuri de discurs sau adăugarea noţiunii de *tip* lingvistic – aflată la un nivel de abstractizare superior – la triada formată din conceptele *sistem*, *normă* şi *vorbire*).

1.3. În fine, cea de-a treia trăsătură frapantă a lui Coşeriu pe care o aduce în atenţie Kabatek este *puterea de muncă*. Toţi cei care l-au cunoscut sunt de acord că exista ceva supraomenesc în felul de a lucra al lui Coşeriu. Era o forţă a naturii. Energia pe care o dovedea sau o degaja era de invidiat, dar, în acelaşi timp, îi şi epuiza pe cei din jur, care încercau să ţină pasul cu el. Acelaşi discipol al său rememorează un moment în care, recuperând un curs, Coşeriu le-a vorbit studenţilor, în plină vară, pe o căldură insuportabilă, timp de patru ore fără nicio pauză! Ca şi cum – crede Kabatek – îndeplinea o misiune „motivată de ardoarea de a duce o luptă, văzută ca o datorie, împotriva ignoranţei" (*ibid*.: 49).

Portretul pe care Kabatek i-l face lui Coşeriu este unul echilibrat, fără excese[2]. Aşa era omul: excepţional, impresionant, copleşitor… Cu toate acestea,

[1] Recent, Dorel Fînaru, amintind „logica impecabilă a mecanismelor argumentative" la Coşeriu, observă că, de pildă, „capodopera intitulată *Teze despre tema «limbaj şi poezie»* este structurată formal pe etapele *dialecticii* hegeliene, un proces logico-ontologic în care determinarea abstractă este întâi afirmată («teza»), apoi negată («antiteza»), pentru ca în final să fie reabilitată într-o unitate mai profundă («sinteza»)" (în *Argument* la Coşeriu 2009: 15).

[2] Portretul se încheie şi cu o creionare a laturii „omeneşti". Aşa cum notează şi N. Saramandu (în Coşeriu 2004a: 26-27), şi Kabatek semnalează că lui Coşeriu îi plăcea să trăiască: să bea un vin bun (de preferinţă, roşu), să fumeze mult (nelipsitele ţigări tari Dunhill), să bea cafea (neapărat italiană), să joace la loterie (mai mult în pagubă, desigur), să urmărească mersul politicii, să asculte muzică de calitate. Şi – curios, s-ar zice – savantul era superstiţios, deşi nu era dispus să recunoască aceasta. Articolele sale nu trebuiau în niciun chip să aibă 13 pagini: dacă se întâmpla aşa, fie scurta, fie (mai curând) adăuga ceva (Kabatek 2004: 49-50). Într-adevăr, o dovedeşte şi o scrisoare adresată lui Stelian Dumistrăcel, în care se arăta de acord cu realizarea unei antologii româneşti de studii coşeriene: „Numai că, dacă includem şi *Gr*.[*aeca*] *R*.[*omanica*], bucăţile

fostul discipol se fereşte să utilizeze superlative, conştient de oroarea lui Coşeriu faţă de epitetele atribuite inutil personalităţilor istorice. Este suficient să spunem, pur şi simplu, „Coşeriu", după cum, rostind „Dante" sau „Shakespeare", nu este necesar să însoţim numele cu adjective sau sintagme de tipul „genialul…", „marele scriitor…".

2. Ar fi cu totul nepotrivit să susţinem infailibilitatea lui Coşeriu în orişice privinţă. În felul acesta nu i-am face niciun serviciu. Dimpotrivă! Şi Coşeriu mai aţipeşte uneori? Fără îndoială! Coşeriu nu este un zeu. Şi Coşeriu mai greşeşte din când în când, numai că – aşa cum o spune chiar el despre Aristotel – o face foarte rar, mult mai rar decât alţii. Vreau să atrag atenţia însă asupra altui aspect: că este foarte posibil *să greşim noi* când afirmăm că, în cutare sau cutare loc, *Coşeriu greşeşte*. Trebuie să arătăm multă prudenţă când declarăm aşa ceva.

2.1. Ţine de domeniul evidenţei că – în pofida înzestrărilor şi a condiţiei fizice excelente de care se bucură unii oameni – calităţi precum memoria şi puterea de muncă au anumite limite[1]. Într-un fel, cele două trăsături sunt interrelaţionate: scăderea puterii de muncă atrage după sine şi slăbirea memoriei; când intervine oboseala, se poate întâmpla ca memoria să joace feste. Ajutat de o sănătate de fier (până aproape de sfârşitul vieţii), Coşeriu era cunoscut pentru neobişnuita sa capacitate de efort. La Montevideo ajunsese să lucreze[2] 48 de ore: „Obligaţiile profesionale erau însă foarte mari: săptămânal erau prevăzute 24 de ore de lucru la Departament[ul de Lingvistică al Facultăţii de Umanistică, n.m. C.M.] şi aveam alte 24 de ore de curs la Universitate." (Coşeriu 1991: 336). Desigur, acest ritm nu a fost menţinut întotdeauna ca în timpul perioadei fecunde din Uruguay, dar rezistenţa a fost deseori demonstrată ulterior. De altfel, după o serie de prelegeri la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, el însuşi afirma la finalul discuţiilor: „Şi eu vă mulţumesc pentru răbdare, fiindcă eu sunt ca un ceasornic, pe care – dacă-l întorci – merge cel puţin 48 de ore." (Coşeriu 2004a: 130). Întrebat (într-un interviu, de către E. Munteanu) despre modul concret în care şi-a organizat viaţa, Coşeriu a răspuns: „Concret, asta înseamnă să înveţi

cuprinse în volum ar fi 13 şi, deşi nu suntem superstiţioşi, cred că nu e bine să zgândărim zeităţile mitice. Vorba lui Eduardo de Filippo: «Non è vero, ma ci credo». Ergo, soluţia pe care v-o propun e să mai includem încă două bucăţi…" (reprodusă în Munteanu C. (ed.) 2008: 365). Nu pierd ocazia de a preciza că Stelian Dumistrăcel a observat, mai târziu, că replica în cauză (de fapt, titlul unei comedii din 1942) nu îi aparţine lui Eduardo de Filippo, ci fratelui acestuia, Peppino de Filippo...

[1] În ciuda libertăţii (şi a finalităţii) care îi caracterizează acţiunile, omul este constrâns în ceea ce face şi în ceea ce este de lumea cauzalităţii şi a necesităţii în care trăieşte: „Însă toată cultura este realizată în lume, în lumea materială, în lumea naturală a necesităţii. Deci, aici libertatea trebuie să ţină seama de posibilităţile materiale, de posibilităţile din lumea necesităţii. Adică, poţi, de exemplu, dansa cu un anumit ritm, însă atâta cât te ţin picioarele şi cât te ţin nervii, altfel nu ai putea să dansezi ca cineva care ar avea – să zicem – zece picioare şi nu două. Adică, totdeauna, utilizezi posibilităţile pe care le ai." (Coşeriu 1996a: 97).

[2] Obligat şi de împrejurări „profane": o familie de întreţinut în Uruguay, în condiţiile unei inflaţii galopante.

mereu, să dormi cât mai puţin, să lucrezi cât mai mult, să stai de dimineaţa de la 9 până seara la 4 să vorbeşti cu profesorii de la Universitatea din Iaşi…" (Coşeriu 1992e [II]: 12). După turul de forţă de la Iaşi, când, timp de două săptămâni, a susţinut mai multe conferinţe, Coşeriu a ţinut, totuşi, să precizeze: „Se înţelege că este o excepţie. În Germania, când sunt la Universitate, am un program mai redus, nu ca aici. Eu am vrut, într-adevăr, să dau cât mai mult." (*ibid*).

2.1.1. Nu este exclus ca oboseala să-l fi făcut pe marele lingvist să aibă în timpul expunerilor sale (de la Iaşi îndeosebi) unele scăpări de memorie. Jucând aici rolul „cârcotaşului", îmi permit să semnalez câteva dintre ele, nu tocmai uşor de sesizat.

[a] De pildă, într-o prelegere referitoare la principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii, Coşeriu vorbeşte despre motivul pentru care B. Croce a elaborat un celebru compendiu de estetică:

> „Spunea Benedetto Croce la începutului *Breviarului de estetică* tocmai aşa (şi este interesant că o spune acolo, fiindcă *Breviarul* fusese pregătit pentru *Enciclopedia britanică*, pentru un mediu în care aceste lucruri nu se înţeleg în mod imediat), spunea: «a la domanda che cosa sía l'arte si potrebbe rispondere celiando che l'arte e quello che tutti sanno che cosa sía, che non sarebbe una celia sciocca», anume: la întrebarea ce este arta s-ar putea răspunde cu o glumă, spunând că arta este ceea ce toţi ştiu că este, că n-ar fi o glumă de prost gust – fiindcă, într-un sens, toţi ştim ce este arta." (Coşeriu 1992f: 20).

În realitate, în *Introducere* la al său *Breviar de estetică*, B. Croce afirmă că această lucrare a rezultat în urma invitaţiei făcute de rectorul unei universităţi din Houston – Texas de a ţine câteva prelegeri de estetică pentru inaugurarea solemnă a Institutului Rice, ce trebuia să aibă loc în anul 1912. În cele din urmă, întrucât nu a mai putut să se deplaseze până în Golful Mexic, lui Croce i s-a cerut „doar «manuscrisul» conferinţelor, pentru a fi tradus în englezeşte (cum s-a şi făcut ulterior) şi pentru a fi cuprins într-unul din volumele comemorative ale serbării de inaugurare." (Croce 1971: 59)[1].

[b] Amintindu-l – într-o prelegere de filozofia limbajului – pe Juan Luis Vives, un important umanist spaniol din secolul al XVI-lea, Coşeriu citează (din memorie) teza fundamentală a acestuia: „*lingua est speculum hominis universi, et rationis, et affectus, et voluntatis* – «limbajul este oglinda omului întreg, şi a raţiunii, şi a afectivităţii, şi a voinţei»; avem deci indicate limpede cele trei dimensiuni esenţiale ale conştiinţei." (Coşeriu 1994c: 21).

[1] Şi totuşi… Coşeriu nu era prea departe de adevăr: T.M. Knox, cel care a îngrijit lucrarea postumă a lui R.G. Collingwood, *The Idea of History*, menţionează faptul că filozoful şi istoricul britanic tradusese şi publicase în *Encyclopedia Britannica* (ediţia a XIV-a), în 1928, articolul *Estetica* (*Aesthetic*) al prietenului său, B. Croce (vezi *Editor's Preface*, în Collingwood 1956: VII).

De fapt, citatul în cauză este inexact. În studiul *Acerca de la teoría del lenguaje de Juan Luis Vives*, Coşeriu reproduce fragmentul originar (din lucrarea *De anima et vita*), de unde se şi vede – dincolo de formularea sensibil diferită – că Vives avea în vedere patru dimensiuni ale conştiinţei: „*voces in homine signa sunt animi universi, et phantasiae, et affectuum, et intelligentiae, et voluntatis, in belluis autem tantummodo affectionum, quemadmodum in nobis voces inconditae, quaeque a Grammaticis interjectiones nominantur*" (*apud* Coseriu 1971a: 65).

Fără îndoială, chiar dacă *fantezia* şi *afectul* se pot reduce la o singură dimensiune, ar fi fost mai bine, pentru Vives, să fi afirmat aceste lucruri exact cum o spune Coşeriu, pentru că, în felul acesta, s-ar fi putut stabili direct corelaţii cu alte distincţii tripartite: cele trei tipuri de *logos* la Aristotel ori „împărţirea trinitară a psihologiei": „inteligenţă – sensibilitate – voinţă" (observată de D. Caracostea ca reflex în concepţia lui K. Bühler, aspect ce a dus la deosebirea celor trei funcţii ale limbajului) ori cele trei „limbaje" („logic sau intelectual", „afectiv" şi „activ") la J. Vendryes etc.[1]. Dar suntem nevoiţi să admitem că nu a spus-o întocmai[2].

[c] Altă dată, ilustrând o particularitate tipologică a limbilor romanice, Coşeriu se referă – tot într-o prelegere ţinută la Iaşi, *Tipologia limbilor romanice* – şi la superlativul latinesc în *-issimus* şi la reflexele acestuia în limba italiană[3]. În plus, aduce ca argument şi o întâmplare personală:

> „Călătoream odată pe un vapor, spre Grecia de Sud, şi am cunoscut un grec, care vorbea foarte bine italieneşte, cu un accent perfect ş.a.m.d. Mi se tot părea totuşi ceva nefiresc, nenatural în vorbirea acestui grec şi mă-ntrebam ce nu era italieneşte în vorbirea lui. Mi-am dat seama apoi. Când ne despărţeam, ca să ne reîntâlnim după masă, eu îi spuneam: «Allora seriamo con rituo», iar el îmi răspundea: «Benissimo».

[1] Despre toate acestea şi încă altele, ca argumente pentru delimitarea a [numai] trei stiluri funcţionale, vezi Dumistrăcel 2006a: 37-44. Să se remarce că în cazul lui Vives nu este încă vorba de *lógos* (ca discurs), ci de cuvinte izolate (*voces*, ca semne [*signa*] ale dimensiunilor conştiinţei); referindu-se la *phantasia* şi *affectus*, umanistul spaniol va fi avut în vedere, probabil, aşa-numitele „cuvinte expresive". El anticipa, astfel, stilistica lui Iorgu Iordan (ce încerca să împace stilistica lui Ch. Bally cu cea a lui L. Spitzer), având ca obiect de cercetare „cuvintele şi construcţiile expresive, înţelegând prin aceasta elemente lingvistice produse ale *afectului* şi *fantaziei* [sic!] subiectelor vorbitoare [subl. m. – C.M.]" (Iordan 1975: 16).

[2] Nu cred că are sens să-i reproşăm acelaşi lucru în următorul caz. Undeva, Coşeriu citează exact o frază din Antonino Pagliaro: „«Poiché è sempre utile richiamare quello che pensavano gli antichi su questioni che allora si presentavano in una luce più chiara e non annebbiata dai residui di troppe esperienze speculative.»" (Coseriu 1999b: 9). La Sibiu, savantul citează iarăşi – din memorie – fraza respectivă a lui Pagliaro, de data aceasta într-o traducere românească mai explicită (cu minime modificări): „E bine şi potrivit ca, din când în când, să ne întoarcem la ce spuneau cei vechi în naivitatea lor, fiindcă vedeau lucrurile ceva mai limpede şi mai direct decât le putem vedea noi astăzi când s-a adunat deasupra lor atâta zgură speculativă şi nu se mai văd aşa de bine." (Coşeriu 2004c: 92).

[3] Pentru circumscrierea teoretică riguroasă a problemei, vezi Coseriu 1968e: 186-200.

> Nu se spune aşa în italiană; se poate spune, la fel ca în română, adică «Bene, bene, molto bene», însă, dacă nu-s italian, încerc să spun ori *bene* ori direct *benissimo*, nu *molto bene*. Deci numai dac-ar fi spus: «Bene, bene, molto bene», atuncea ar fi fost perfect, însă aşa nu." (Coşeriu 1994c: 138-139).

Aceeaşi întâmplare este povestită într-un context similar, câţiva ani mai târziu, în 2001, într-o altă prelegere (ţinută la o filială a Universităţii din Piteşti), doar că, de data aceasta, este considerat greşit, în vorbirea grecului, chiar răspunsul recomandat ca fiind corect prima oară. Iată fragmentul:

> „Această formă în *-issimo* denumeşte gradul cel mai înalt fără a trece peste gradul pozitiv, pe când forma cu *molto* înseamnă totdeauna trecere peste gradul pozitiv, mai mult decât gradul pozitiv. Cândva, în trecut, călătoream cu un grec pe un vapor şi vorbeam italieneşte. El vorbea foarte bine italieneşte şi, la un moment dat, m-am întrebat ce mă supără în vorbirea italiană a acestui grec. Şi mi-am dat seama. Ne despărţeam, de exemplu, şi spuneam: «Allora ci vediamo questo pomeriggio», şi el răspundea: «Molto bene!». Un italian nu spune: «Molto bene!» în acest caz, spune: «Benissimo!», fiindcă nu e vorba de trecere peste pozitiv. Însă, dacă într-adevăr sunt mai multe grade, atuncea da, se spune: «Bene, bene, molto bene!», adică trecem peste aceste grade." (Coşeriu 2004a: 176).

[d] Este neîndoielnic că şi E. Coşeriu poate greşi uneori, dar mai trebuie să ţinem seama şi de faptul că – mai ales atunci când avem de-a face cu prelegeri şi conferinţe, înregistrate şi transcrise apoi de pe bandă – se pot strecura în textele coşeriene şi erori care nu-i aparţin conferenţiarului. Găsesc aici prilejul de mărturisi (*mea culpa*) că şi eu, în teza mea de doctorat, am săvârşit o nedreptate faţă de savant, strecurând într-un comentariu formula *Quandoque bonus dormitat Coseriu*… Crezusem că, referindu-se la «funcţiile de evocare», Coşeriu atribuise conceptul respectiv unui alt teoretician decât cel real. Îl citam acolo pe Coşeriu cu următorul fragment, dintr-o altă prelegere ieşeană, astfel: „Toate acestea sunt numite de către E. Coşeriu *funcţii de evocare*: «putem să spunem că în jurul *reprezentării* există un mănunchi de funcţiuni de evocare, avem de-a face – după o formulă întrebuinţată de un filosof american, Marshall Oliver [sic!] – cu acea bogată ambiguitate a cuvântului care poate denota cu precizie ceva, fără a renunţa în acelaşi timp şi la alte denotări» (Coşeriu 1994c: 153)" (Munteanu C. 2007: 74)[1]. După care, „satisfăcut" de mica mea descoperire, precizam:

> „Într-o prelegere de la Sibiu, tratând aceeaşi temă, Coşeriu îl menţionează, de data aceasta, pe «filosoful american W.M. Urban» (Coşeriu 2004c: 74) şi nu pe Marshall Oliver. *Quandoque bonus dormitat Coseriu*… Cu siguranţă, este vorba de W. M. Urban, după cum aflăm în *Linguistica del testo*: «Il teorico del linguaggio Urban ha rilevato questa ricchezza in modo particolarmente incisivo, una ricchezza fondata su tale funzione evocativa del linguaggio, ovvero sulla possibilità di riferirsi a qualcosa

[1] În cadrul citatelor mele, am refăcut trimiterile bibliografice după normele cerute de prezenta redactare a întregului material.

con l'aiuto del linguaggio, senza propriarmente parlarne» (Coseriu 2002a: 132), unde se face trimitere şi la lucrarea lui W. M. Urban din 1939, *Language and reality*)." (*ibid*.).

Este, probabil, de prisos să mai adaug că E. Coşeriu n-a făcut niciodată „greşeala" pe care i-o imputam eu, în nicio altă lucrare. Eroarea îi aparţine persoanei care a transcris textul conferinţei. Însă există şi unele „circumstanţe atenuante": numele complet al filozofului american este Wilbur Marshall Urban. Or, se vede că *Marshall* a fost consemnat exact, iar, într-o pronunţie corectă, se observă că *Wilbur* se apropie destul de mult de *Oliver*…

2.1.2. Incontestabil, Coşeriu era persoana cea mai informată din lumea ştiinţei lingvistice[1]. Aşa că este firesc să te întrebi dacă ştia sau nu ştia cutare amănunt din teoria lingvistică a cuiva, dacă observase sau nu un anume aspect sau fapt lingvistic şi dacă îl tratase, dacă luase în consideraţie şi el acea problemă care ne preocupă pe noi ş.a.m.d. Dar este evident că nici Coşeriu – în pofida impresiei de omniscienţă pe care o răspândea – nu avea cum să cunoască totul sau să se ocupe de toate. Desigur, dacă vrem neapărat să descoperim scăpări (fireşti) şi în această privinţă, o putem face. De pildă, într-o conferinţă din 1991, *Periodismo e historia* (Coseriu 1992b), savantul a analizat *in extenso*, pe câteva pagini, prima teză de doctorat din lume dedicată jurnalismului, *De relationibus novellis* (Leipzig, 1690), susţinută de Tobias Peucer[2], arătând meritele deosebite ale acestui tânăr medic german. Dat fiind faptul că ştiam de importanţa teoretică pe care o acorda Coşeriu celor patru cauze aristotelice (*eficientă*, *materială*, *formală* şi *finală*) – mai ales că într-un text anterior, *Información y literatura* (Coseriu 1990b), lingvistul român invocase «cauzele» (în special, pe cea *finală*) pentru a determina specificul discursului jurnalistic – am fost surprins să constat că E. Coşeriu nu a sesizat şi nu a comentat în niciun fel faptul lăudabil (vizibil chiar din planul acelei teze de doctorat) că textul lui Peucer era organizat în bună măsură (cam două treimi), cu raportare la subiect, pe discuţia acelor cauze [vezi aici, XIV, 4, notă de subsol].

Mai pot fi identificate, pesemne, şi alte asemenea locuri menite să producă satisfacţie copilărească unui cârcotaş. Eu aş da însă câteva exemple din propriami experienţă, din experienţa contactului treptat cu unele părţi ale operei lui Coşeriu. După lectura unor texte coşeriene fundamentale, pe măsură ce citeam tot mai multe studii sau lucrări „marginale" (ca importanţă) ale marelui lingvist,

[1] Lăsând falsa modestie la o parte, chiar el o admite într-un interviu (datând din 1993) acordat lui Mircea Borcilă şi Carmen Vlad, interviu în care, după mai bine de 20 de ani de la publicarea lucrării *Die Lage in der Linguistik* (vezi Coseriu 1971d), revine asupra „situaţiei actuale din lingvistică".

[2] Subliniez că am aflat de concisul text al lui Peucer – text fondator pentru teoria jurnalismului – chiar din lucrarea lui Coşeriu. Când am editat, în 2008, disertaţia (foarte actuală!) a lui Peucer, am constatat că niciun specialist ori profesor de jurnalism de la noi încă nu auzise de el şi de teza sa.

descopeream, cu o *ciudă* ce trebuie luată în sens etimologic (ca *mirare*/*uimire*), lucruri despre care credeam, în primă instanţă, că-i scăpaseră Magistrului sau la care (bănuiam că) mă gândisem doar eu[1]. Teribilism juvenil! Şi, tocmai de aceea, poate, scuzabil[2].

[a] Bunăoară, tot în teza mea de doctorat, prezentând concepţia generală a lui Coşeriu despre conţinutul lingvistic, semnalam şi intuiţia lui Hasdeu referitoare la ceea ce în doctrina coşeriană se numeşte *sens*:

> „Numai limbajul «are aceste două dimensiuni semiotice, adică ceea ce este semn cu semnificaţie, adică cu *signifiant* şi *signifié*, devine din nou un *signifiant* pentru altă expresie» (Coşeriu 1996a: 58), reprezentând, practic, *conţinutul textului.* Ideea nu este chiar nouă. B. P. Hasdeu observa că «o înţelegere mutuală se operă însă nu numai prin sensul cel expres care constituă obiectul semasiologiei, ci mai mult încă printr-un *sens ascuns, lăsat fără expresiune, sub-înţeles* (s.n. C.M.), care se manifestă mai cu deosebire în sintaxă»[3]. El propunea şi o disciplină, *noematologia* (de la νόημα «cugetare intenţională», termen cu atât mai potrivit cu cât a dat în română, prin neogreacă, cuvântul *noimă*[4]), care să se ocupe tocmai de aceste «idei latente».” (Munteanu C. 2007: 40).

Fireşte că E. Coşeriu ştia de propunerile genialului său precursor, numai că eu nu o ştiam pe atunci… Astfel, în *Bréal: su linguistica y su semántica*, poate fi citită, la un moment dat, următoarea notă de subsol: „Así, en Rumanía, B. P. Hasdeu, al discutir el modelo de Schleicher, propone un modelo con siete disciplinas, cuatro para lo «físico-psíquico» del lenguaje (*fonología*, *morfología*, *lexiología* [sic] y *onomatología*) y tres para lo «psíquico-físico» (*semasiologia*, *sintaxis* y *noematología*). La «noematología» sería la disciplina correspondiente a las «ideas latentes» de Bréal.” (Coseriu 2000b: 27, nota 22).

[b] O altă întâmplare personală. Când am citit prelegerea ieşeană *Semantica cognitivă şi semantica structurală*, ştiam deja că *Struţocămila* lui Cantemir nu

---

[1] Şi Coşeriu avusese, la rându-i, astfel de „surprize” citindu-i pe clasici, dar îşi însuşise apoi o idee de-a lui Croce, potrivit căreia trebuie să ne facă plăcere dacă descoperim că ceea ce am gândit noi a gândit, bunăoară, şi Platon.

[2] De pildă, J. Kabatek a povestit la Congresul de la Cluj (Coseclus 2009) o întâmplare (pe care, de altfel, a relatat-o şi într-un interviu acordat Eugeniei Bojoga) plină de învăţăminte în această privinţă. Abordând, în lucrarea de licenţă, problema interferenţei lingvistice, tânărul discipol a neglijat să citească (deşi îi fusese indicat) şi articolul lui Coşeriu despre chestiunea în cauză (vezi Coseriu 1977e). Fiind în criză de timp, a predat lucrarea, dar, în urma referatului lui Coşeriu, a trebuit să meargă, totuşi, la bibliotecă să citească articolul cu pricina, constatând, cu ruşine, că ceea ce credea a fi propria „teorie” despre interferenţa lingvistică se găsea deja întocmai la Coşeriu.

[3] B. P. Hasdeu, *Studie de sciinţa limbei. Gramatica comparativă*, în „Columna lui Traian”, 1882, I, p. 28.

[4] Termenul νόημα se găseşte şi la Quintilian, desemnând o figură de sens (*Arta oratorică*, II, 11, 1). Quintilian revine, peste câteva sute de pagini, mai explicit asupra acestui termen precizând că „sub această denumire se poate înţelege orice cugetare, însă ei [retorii moderni, n.n. C.M.] înţeleg cugetările neexprimate şi numai sugerate” (*ibid*., VIII, 5, 12).

este nicidecum un „animal himeric” (G. Călinescu), cum s-a crezut şi încă se mai crede, ci chiar struţul, uriaşa pasăre africană numită pe greceşte *Strouthokamelos*, adică „Vrabiocămila” – de vreme ce *strouthos* însemna în vechea elină ‘vrabie’ (cf. Cornea 2002: 42). Va să zică, „O vrabie mare cât o cămilă”! În consecinţă, m-am mirat că E. Coşeriu nu face nicio trimitere la etimologia cuvântului *struţ* (punându-l în legătură cu ʻvrabie’), atunci când critică teoria prototipului elaborată de Eleonor Rosch. După cum se ştie, cercetătoarea în cauză (psiholog, şi nu lingvist, ca pregătire) considera că speciile nu se formează (din punct de vedere cognitiv) prin abstracţie (din abstragerea trăsăturilor comune), ci prin asociaţii cu un prototip sau plecând de la un prototip. Astfel, spune Coşeriu:

> „…specia «pasăre», după exemplul ei, *bird* ‘pasăre’ în limba engleză, nu se formează – ca specie mentală, categorie, şi deci înţelesul cuvântului – prin extragerea trăsăturilor comune ale tuturor păsărilor, ci prin asociaţie cu un anumit tip de păsări, din experienţă; de exemplu, plecând de la «vrabie», de la «rândunică», s-a dat şi acest exemplu, de la «vultur». Deci, întâi vrabia, apoi rândunica, care e asemănătoare cu vrabia, apoi tot mai departe, până ce se ajunge şi la pinguin şi la struţ, care sunt cu totul altfel şi care, de exemplu, nici nu zboară, cum zboară vrăbiile.” (Coşeriu 1994c: 93-94).

Mărturisesc că am rămas în acel moment puţin contrariat de ceea ce spunea Coşeriu *à propos* de asocierile prototipice. Cum se explica, totuşi, faptul că grecii făcuseră tocmai asocierea dintre vrabie şi struţ? Oare Coşeriu nu se gândise la aşa ceva? Mai mult decât atât, aflasem de multă vreme – din primul an de studenţie – că, prin lărgirea sensului, lat. *passer* ʻvrabie’, în evoluţia sa pe teren românesc (> *pasăre*), căpătase semnificaţia de ʻpasăre (în general)’! Oare şi asta îi scăpase lui Coşeriu? Ei bine, desigur că E. Coşeriu se gândise la toate acestea, dar eu nu aveam de unde s-o ştiu, fiindcă încă nu citisem studiul coşerian *Semántica estructural y semántica «cognitiva»*, redactat anterior prelegerii de la Iaşi şi având de trei ori dimensiunea acesteia… În spaţiul limitat al unei prelegeri, savantul nu avea cum să prezinte toate informaţiile sau dovezile, mulţumindu-se să comunice esenţialul. Însă, dacă vom merge la studiul menţionat, vom descoperi următoarele:

> „Por otra parte, los prototipos no son prototipos de significados y no valen como tales *en* las lenguas y para las comunidades lingüísticas; son prototipos de «cosas», que corresponden a ámbitos culturales y de experiencia extralingüística, y pueden ser los mismos en varias comunidades lingüísticas, pero también, incluso para hablantes de la misma lengua, muy diferentes en ámbitos y en épocas culturales diferentes. Así, los romanos llamaron *boves*, o sea, «buyes», a los elefantes de Pirro y de Aníbal. Es probable que, para los romanos (o para mucho romanos) de cierta época, el ejemplo típico de *avis* fuera, precisamente, el gorrión, ya que la palabra latina *passer*, «gorrión», ha dado esp. *pájaro*, port. *pássaro*, y rum. *pasăre* «ave (en general)». Y lo mismo valdría para los griegos antiguos que llamaban a los gorriones *στρουθοί* y a los avestruces *στρουθοί μεγάλοι*, «gorriones grandes». Pero para los griegos de la

> Edad Media parece que el ave por excelencia llegó a ser la gallina: en efecto, la palabra *ὀρνίθι*, que continua el gr. ant. *ὄρνις*, «ave», significa en griego moderna «gallina». Finalmente, aun existiendo en el ámbito de la experiencia corriente los «candidatos» aptos para convertirse en ejemplos típicos, éstos no llegan a constituirse en prototipos de una «especie» si la categoría correspondiente no se constituye lingüísticamente; así, el macedorrumano tiene *pul'*, aproximadamente para esp. «pájaro», port. «pássaro», pero no tiene ningún término para «ave en general», ni para las aves que no se incluyen en la clase «*pul'*».” (Coseriu 1990a: 279)[1].

[c] Cea mai recentă întâmplare de acest gen este cea legată de pregătirea unei comunicări (pentru un viitor simpozion ce vizează lexicul politic) al cărei titlu este *Tema „limbaj şi politică” la Platon (cu o privire specială asupra conceptului de «oikeiopragie»)*. În acest scop, am citit operele complete ale lui Platon, descoperind, printre altele, un paragraf interesant în dialogul *Alcibiade*, paragraf care – credeam eu – îi scăpase lui Coşeriu, fiindcă nu-l găsisem discutat în capitolul dedicat lui Platon din *Geschichte der Sprachphilosophie* (ediţia din 2003). În fragmentul 111a, Alcibiade, într-o discuţie cu Socrate, pune problema cunoaşterii limbii greceşti ca *téchne* (apare aici, aşadar, ideea competenţei idiomatice). Iată însă că un manuscris coşerian din 1970 (prilejuit de un colocviu organizat la Tübingen în acelaşi an, având ca subiect problemele de limbă în filozofia lui Platon) semnalează paragraful în cauză şi problema cu pricina (vezi Coseriu 1970/2004: 54). Graţie eforturilor lui R. Meisterfeld, materialul respectiv, *Die sprachphilosophische Thematik bei Platon*, a văzut lumina tiparului într-o antologie de articole coşeriene în 2004.

2.2. Ceea ce impresionează la Coşeriu, încă de la început, este, într-adevăr, logica sigură a argumentărilor şi a luărilor sale de poziţie împotriva raţionamentelor greşite produse de unii titani ai lingvisticii de atunci şi de întotdeauna. Cred că se poate lesne alcătui o antologie aparte adunând numeroasele locuri în care Coşeriu critică logica defectuoasă a partenerilor săi de dialog (peste timp) întru cele ale ştiinţei lingvistice. Şi s-ar putea intitula o asemenea carte, aristotelic, *Respingeri sofistice în lingvistică*. Pe această linie, Coşeriu dezarmează orice adversar; stăpâneşte atât de bine istoria şi teoria logicii, încât îşi permite să corecteze sau să contrazică uneori chiar logicieni celebri precum Łukasiewicz sau Russell (vezi, de pildă, Coseriu 2010: 107, 112, 204 etc.).

2.2.1. Pentru ceea ce îmi propun aici, câteva exemple sunt suficiente. Bunăoară, în *Sincronie, diacronie şi istorie*, întrebându-se „dacă conceptul

[1] Pentru a arăta concepţia lui Aristotel despre esenţa limbajului (ca *lógos semantikós*), Coşeriu reia frecvent exemplul Stagiritului (din *Despre interpretare*) referitor la *tragélaphos*, ca animal fantastic (literal, un ‘ţapo-cerb’), menit să demonstreze că limbajul semantic este anterior distincţiei dintre existenţă şi non-existenţă. Mai apoi aveam să aflu că *tragélaphos* însemna (probabil într-o accepţie târzie) şi ‘gazelă’ (vezi Dumitriu 1969: 151). Evident, Coşeriu ştia şi el acest lucru (după cum aveam să aflu dintr-o conferinţă [încă nepublicată] ţinută la Cluj), dar susţinea, cu argumente, că Aristotel avusese în vedere, în respectivul paragraf, un animal fabulos.

durkheimian de «fapt social» poate constitui un fundament solid" pentru lingvistică (îndeosebi pentru cea saussuriană [1]), Coşeriu răspunde tranşant: „Adevărul este că *nu* poate, căci este un produs în întregime sofistic" (Coşeriu 1997a: 31). Urmează o critică amplă şi severă, pe câteva pagini, în care, cu argumente logice zdrobitoare, sunt respinse punct cu punct greşelile şi confuziile lui Durkheim. Se simt, pe alocuri, în discursul coşerian, atât nuanţe de indignare, cât şi de fină ironie faţă de cineva (un om de ştiinţă!) care a fost în stare să săvârşească aşa de multe greşeli de gândire în legătură cu un singur aspect. Într-un loc, Coşeriu se arată mirat de faptul că „acest raţionament a fost considerat adesea ca de la sine evident – un fel de ou al lui Columb în sociologie (Durkheim însuşi era convins de aceasta) –, dar este, în mod evident, fals" (*ibid*.). În altă parte, notează că „lipsa de rigoare logică a pretinsei demonstraţii sare în ochi" (*ibid*.: 32). Într-o eroare vede „vechiul sofism al grămezii" (*ibid*.), în alta, un paralogism, „căci, implicit, se atribuie o valoare absolută unei constatări *sub conditione*" (*ibid*.: 33). În final, după o veritabilă lecţie de logică aplicată, constată că „Durkheim nu pare să fi observat vreodată slăbiciunea intrinsecă a paradoxalelor sale deducţii" (*ibid*.: 34). Nu avem posibilitatea să redăm aici întreaga discuţie, dar modul în care este respinsă, pe baze exclusiv logice, teoria durkheimiană a faptului social este exemplar şi, de aceea, merită semnalat[2].

2.2.2. În ştiinţă, Coşeriu nu se abate niciodată de la principiul obiectivităţii. Adevărul trebuie afirmat mereu, cu atât mai mult în cazul lingviştilor apreciaţi sau agreaţi. Astfel, respingând critica formulată de J. Lyons la adresa analizei semice[3], Coşeriu declară (în *Pour et contre l'analyse sémique*) că va porni de la criteriile stabilite de lingvistul britanic nu „pentru a face «critica criticii», ci pentru a preciza şi justifica propria noastră concepţie despre analiza semică şi fundamentele sale" (Coseriu 1983a: 357). Simptomatic este tocmai că (lăsând la o parte opinia diferită a celor doi lingvişti despre semnificat) Coşeriu combate criteriile lui Lyons, dovedind că avem de-a face în critica acestuia mai degrabă cu erori de natură logică şi mai puţin cu chestiuni de lingvistică.

Printre altele, esenţial mi se pare modul în care este respinsă şi demontată o analogie („total inadecvată") pe care Lyons o făcuse cu privire la natura relaţională a semnificatului (vezi Lyons 1968/1995: 496-497), pornind de la ceea

[1] Critica este îndreptată, în definitiv, şi împotriva lingvistului elveţian, întrucât, „în domeniul lingvisticii, Saussure – în ciuda faptului că numele lui Durkheim nu apare niciodată în CLG – a acceptat şi a urmat până în detalii şi în frazeologie doctrina durkheimiană a faptului social" (Coşeriu 1997a: 35).

[2] După cum merită amintite şi amplele răspunsuri (uneori, şi ironice) punctând erorile logice, pe care Coşeriu le-a dat celor care au încercat să-i critice unele studii de istorie a lingvisticii (vezi, bunăoară, Coseriu 1967b: 59-61 şi 1967e: 245-250).

[3] Lyons s-a referit la analiza semică, cunoscută şi sub numele de *analiză componenţială*. Coşeriu are însă grijă să precizeze că „notre analyse sémique ne coïncide pas, en ce qui concerne son statut et son sens, avec l'analyse «componentielle» répandue parmi nos collègues nord-américains" (Coseriu 1983a: 357).

ce spusese B. Russell despre noţiunea de «lungime»: „Ainsi, la «longueur de *x*» ne serait que le résultat de l'appréciation d'une propriété de *x* par rapport à la même propriété d'un autre objet, prise en tant qu'unité de mesure: de la même façon, le «signifié de *x*» ne serait que le rapport entre une propriété de *x* et la même propriété dans *y*, *z*, etc." (Coseriu 1983a: 358)[1].

Este adevărat, spune Coşeriu, că „lungimea lui *x*" nu-i altceva decât raportul proporţional între lungimea acestui *x* şi o lungime luată ca unitate de măsură, însă această analogie nu spune nimic cu privire la natura semnificatului, fiind în întregime inadecvată. Şi, de fapt, observă Coşeriu, în exemplul originar al lui Russell era vorba despre noţiunea de „lungime a lui *x*", şi nu de noţiunea de „lungime" în sine, ca tip de dimensiune diferită de cele numite *lărgime*, *înălţime*, *adâncime* etc. În acelaşi timp, se arată că „semnificatul unui semn al limbii este delimitat de semnificatul altor semne ale aceleiaşi limbi, dar este delimitat tocmai ca semnificat, altfel spus, ca fapt de o natură determinată: *semnificat* nu este pur şi simplu numele ansamblului acestor raporturi" (*ibid*). Pe de altă parte, „semnificatul nu este o proprietate «adjectivă» de tipul lungimii: chiar dacă se spune că un semn material sau un «semnificant» *are* un semnificat (mod de a zice discutabil în logică şi în epistemologie, însă consacrat prin uz în limbile noastre), nu se spune că prezintă din punct de vedere fizic o proprietate – «semnificativitatea» –, ci că el corespunde sau se referă la un fapt mental, la un conţinut de conştiinţă, neconstatabil ca atare în «lumea» exterioară." (*ibid*.).

2.2.3. Intervenţiile lui Coşeriu, din timpul discuţiilor ce urmau comunicărilor de la congrese, erau neiertătoare[2] şi se desfăşurau *ad hoc* după aceeaşi logică fără greş. Audiind, bunăoară, comunicarea lui Hans-Martin Gauger (un coleg mai tânăr de-al său, cu care se afla, de altfel, în relaţii amicale) în care se vorbea despre structurarea semantică a lexicului şi, într-o bună măsură, despre lexematica sa (Gauger 1973: 145-159), Coşeriu susţine, la rându-i, în cadrul discuţiilor, o contra-expunere. Mărturisind că a urmărit „avec beaucoup d'intérêt l'exposé de M. Gauger" pentru a vedea ce gândeşte despre semantica structurală

[1] Intrigat, oarecum, de faptul că fenomenul sinonimiei a fost neglijat de Coşeriu (care, atunci când întrebuinţează termenii „sinonim" şi „sinonimie", îi plasează între ghilimele; de altfel, sinonimia chiar este exclusă din lexematica sa) şi întrucât susţineam punctul de vedere potrivit căruia sinonimia este o relaţie semantică ce se stabileşte între cuvinte şi nu doar între sensurile [= semnificaţiile] acestora, am apelat în teza mea de doctorat (vezi Munteanu C. 2007: 50-51), în sprijinul acestei idei, şi la analogia referitoare la lungime utilizată de J. Lyons: „După cum relaţia de «a avea aceeaşi lungime» se stabileşte între două obiecte (şi nu între lungimile inerente lor), tot aşa relaţia de «a avea acelaşi sens» – sinonimia – este o relaţie care se stabileşte între două unităţi lexicale (şi nu între «sensurile» asociate lor în mintea vorbitorilor)" (Lyons 1968/1995: 497). În realitate, nu era nevoie să invoc analogia lui Lyons în ajutorul părerii mele. Sinonimia, după cum o văd eu, nu se poate studia în cadrul lexematicii, ci în cadrul onomasiologiei, aşa cum a fost aceasta delimitată de Coşeriu ca una dintre cele patru discipline lexicologice (vezi, aici, III, 2.1.), lucru deja dovedit de un discipol coşerian spaniol, B. García-Hernández (vezi VII, 2.2.1.).

[2] Despre vehemenţa cu care Coşeriu îi critica pe alţii ori cu care îşi susţinea opiniile ştiinţifice la astfel de manifestări, vezi şi evocările lui N. Saramandu (în Coşeriu 2004a: 19-20).

un lingvist din rândul celor care nu s-au ocupat niciodată de semantica structurală, Coşeriu se lansează într-o critică amplă, din care ne permitem să citãm aici o parte[1] destul de consistentă:

> „Quant aux difficultés qu'il a signalées, ces difficultés peuvent être interprétées dans deux sens différents. Ou bien il s'agit des difficultés que les linguistes appartenant à ce milieu imputent aux structuralistes, ou bien il s'agit des difficultés que ces linguistes ont eux-mêmes à déchiffrer en sémantique structurale. Dans le premier cas, l'on peut rassurer M. Gauger, ces difficultés sont inexistantes parce que le structuralisme sérieux s'occupe du fonctionnement effectif du langage, il n'impose pas de structures au langage, il constate les structures qui sont là effectivement et, dans ce sens, le structuralisme est une constatation, il n'est pas une hypothèse. Ce qui M. Gauger a soutenu constitue une hypothèse et une hypothèse invérifiable, elle est en réalité absurde. Si on interprète ces difficultés dans le deuxième sens, alors oui, il faut bien admettre que ces difficultés existent effectivement. Mais dans ce cas, ces difficultés sont hélas subjectives; on n'a pas de raison de les attribuer à l'objet. Je voudrais ajouter encore trois observations concernant des points particuliers. Cela n'est pas vrais tout simplement que la distinction entre signification et désignation se fonde sur une prétendue hypothèse structurale et qu'elle constitue par là une *petitio principii*. La distinction, on le sait bien, est beaucoup plus ancienne que la reconnaissance des structures et l'on constate tout d'abord qu'il y a une différence entre la signification et la désignation et ensuite l'on constate que la signification est en partie structurée et structurable tandis que la désignation ne l'est pas. Par conséquent, la *petitio principii* n'existe que dans l'interprétation et non pas dans la notion même et dans la distinction même entre signification et désignation. C'était une *petitio principii* très étrange parce qu'elle implique en même temps une *ignoratio hellenchi*, ceci pour ceux qui ont des oreilles grecques pour entendre." (în Gauger 1973: 159).

Răspunsul lui Hans-Martin Gauger (care se declară şi el un elev al lui Coşeriu, însă unul „un pic contestatar"; de fapt, el a fost discipolul lui Mario Wandruszka) este unul frumos, dar necorespunzând realităţii: „La position de M. Coseriu, vous l'avez vu, est extrêmement claire; il dit: de deux choses l'une, ou vous acceptez la théorie que je défends ou vous cessez, s'il vous plaît, de faire de la linguistique. Cette alternative me paraît simplement un peu exagérée." (*ibid*.: 160). Ceea ce a cultivat întotdeauna Coşeriu la elevii săi a fost independenţa în gândire. Dar, ca orice libertate care se conduce după norme intrinseci, şi

[1] Discursul lui Coşeriu, consemnat la sfârşitul articolului publicat al lui Gauger, se construieşte pe trei observaţii majore: prima priveşte dificultăţile cu care se confruntă semantica structurală (vezi *supra*, fragmentul citat); a doua se referă la teoria limbajului elaborată de Freud, invocată de Gauger, dar despre care savantul român afirmă că este „une théorie péniblement pauvre, péniblement élémentaire, il n'y a absolument rien à utiliser dans cette théorie"; a treia observaţie atacă preluarea şi utilizarea improprie a conceptului de «competenţă comunicativă» teoretizat de Habermas, îndeosebi fiindcă se crede că este o noţiune superioară, înglobând competenţa lingvistică (or, nu acesta era sensul în care utilizase conceptul Habermas).

libertatea de gândire trebuie să respecte nişte reguli, reguli pe care ni le furnizează logica. Coşeriu nu voia să i te supui, voia să polemizezi cu el (cf. şi J. Trabant, în prologul de la Coseriu 2010: 27), şi este demn de remarcat faptul că nu a impus vreodată anumite teme de cercetare discipolilor săi. Însă este adevărat că avea un mod foarte convingător de a-şi prezenta punctele de vedere. Şi, chiar dacă pare paradoxal, tocmai din acest motiv un alt strălucit elev al lui Coşeriu, Manfred Ringmacher (editor al operelor postume ale lui W. von Humboldt), mărturisea la Congresul Coşeriu de la Cluj (Coseclus 2009) că, încercând să-l înţeleagă pe Humboldt, a renunţat să mai citească interpretările pe care Coşeriu le-a dat textelor savantului german, din teama de a nu fi complet influenţat în gândire de Coşeriu! Aici ar mai putea fi vorba şi de acea *forma mentis* pe care o semnala undeva Ioan S. Cârâc[1]: asimilezi uşor (de parcă ar fi a ta) teoria cuiva care are, ca şi tine, aceeaşi structură de gândire. „M-ai convins, deci eram de acord." notează şi marele logician român Petre Botezatu[2].

3. Teoria coşeriană în întregul ei este articulată – s-a văzut bine aceasta – conform unei logici impresionante (impecabile, am zice). Însă o teorie poate fi perfect logică şi coerentă întrutotul (condiţia fiind aceea de a nu contrazice apoi axiomele necontradictorii alese) şi, totuşi, să nu se poată aplica ori să se îndepărteze de adevărul lucrurilor. Este, bunăoară, şi cazul tratatului *Despre cer* (*De caelo*) al lui Aristotel, în care metoda practicată de Stagirit este una sigură şi admirabilă prin rigoarea şi coerenţa ei, dar care, vai, are în vedere un cer care nu există! Ar fi injust să-l învinovăţim pe Aristotel de o denaturare a realităţii: stadiul ştiinţei de atunci şi „aparatura" de care dispunea el pentru observarea spaţiului sideral împiedecau obţinerea unor rezultate mai „rezonabile".

3.1. Cu totul alta este, în schimb, situaţia teoriei lui Coşeriu, a cărui năzuinţă a fost întotdeauna aceea de a fi în acord cu realitatea limbajului. Or, limbajul este un „lucru" (mai bine zis, o *activitate*) de care omul nu este deloc străin. Mai mult, limbajul reprezintă/exprimă esenţa umanului, aşa că lingvistul este ferit de riscurile majore la care se expunea pe vremuri filozoful elen când cerceta bolta înstelată. Lingvistul are posibilitatea de a porni oricând de la „cunoaşterea originară" (Husserl) ce priveşte obiectele pe care, ca om, le produce. Coşeriu sublinia, în mod repetat, că toţi oamenii de ştiinţă (mai ales cei care se ocupă de ştiinţele umaniste/ale culturii) trebuie consideraţi oameni de bună credinţă, care au surprins aspecte esenţiale ori au avut intuiţii excelente referitoare la obiectul investigaţiei lor, chiar dacă s-au abătut la un moment dat de la realitatea fenomenului studiat. Iar sfatul său (de fapt, un principiu al cercetării) era acela de a încerca să-i înţelegem pe savanţii respectivi din interiorul teoriei lor, ca nu cumva să cădem în păcatul dogmatismului, interpretându-i în mod eronat.

[1] Într-o *Recomandare* privind acordarea titlului de *doctor honoris causa* dlui Prof. Stelian Dumistrăcel de către Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi.

[2] Într-un *Fals tratat de logică* (vezi Botezatu 1997: 275).

3.2. Acestea fiind zise, devine legitimă întrebarea: Oare există şi în ansamblul teoriei lingvistice coşeriene locuri în care Magistrul se contrazice ori deviază de la realitatea limbajului? Probabil că s-a observat deja că – în interviuri – i-am întrebat pe doi dintre coşerieni dacă au identificat în opera lui Coşeriu puncte de vedere cu care nu sunt de acord, pe care nu le împărtăşesc etc. Discipolii, surprinşi întrucâtva de curiozitatea mea, au dat răspunsuri ce pot fi catalogate drept negative. Eu, unul, mărturisesc că nu am găsit încă – în ceea ce priveşte teoria – vreo incoerenţă majoră sau vreo eroare de logică în lingvistica integrală coşeriană. Este posibil ca asta să ţină şi de o neputinţă a mea. Dar poate că se află printre discipolii însemnaţi ai Profesorului cineva care a descoperit aşa ceva…

3.3. Aşadar, în continuare, nu-mi vor sta în atenţie criticile „necoşerienilor", adică, în general, ale acelor lingvişti care fie nu au înţeles ideile lui Coşeriu, fie le-au interpretat în mod arbitrar, propunând anumite „corecţii" de pe alte poziţii teoretice[1]. Cei familiarizaţi cu lingvistica lui Coşeriu le vor găsi pe acestea, de cele mai multe ori, uşor de respins sau de demontat. Şi, *à propos* de „neînţelegeri" (exceptându-i pe cei care afirmă despre teoria lui Coşeriu că este dificilă şi că „nu se înţelege" – ceea ce este, de fapt, cum observă Coşeriu [2004a: 91] o propoziţie autocritică, pentru că, în realitate, *ei* nu înţeleg), trebuie spus că, în lipsa contactului cu maestrul, şi adepţii teoriei coşeriene pot greşi interpretând în alt sens un concept de-al său ori o distincţie de-a sa: „Fiindcă, de multe ori, când scrii, chiar dacă eşti foarte atent şi vrei să explici totul, de multe ori crezi că ceea ce îţi este ţie cu totul clar, fiindcă ai gândit mult la asta, e clar pentru oricine. Dar asta nu e chiar aşa. Alţii nu înţeleg exact, sau folosesc o terminologie pe care ei o interpretează în sensul lor, fără să ştie că această terminologie a fost explicată în lucrări anterioare. Pe când cine e aici cu mine şi are contact cu mine ştie asta şi ştie unde se îndepărtează ş.a.m.d." (Coşeriu 1996a: 37).

3.4. Pe această linie, cel mai interesant caz mi se pare a fi cel al lui Gregorio Salvador, „aplicatorul" cel mai fidel şi cel mai consecvent al semanticii structurale coşeriene (al lexematicii) din Spania. Deşi lingvistul spaniol nu i-a fost elev direct lui Coşeriu, totuşi el poate fi considerat un veritabil discipol al acestuia (fie şi indirect), despre ale cărui cercetări semantice Magistrul însuşi declara că au condus la „efectivos progresos también en la teoría y metodología de la lexematica, a una serie de oportunas precisiones conceptuales y a algunas importantes correcciones del modelo adoptado para la descripción" (Coseriu 1995b: 122). Printre contribuţiile teoretico-metodologice, Coşeriu consemna distincţia dintre *lexemas puente* şi *lexemas sincréticos*, câteva clarificări cu privire la *sinonime* şi, mai presus de toate, delimitările făcute în privinţa *solidarităţilor* (*lexicale*, dar şi *semantice*).

[1] Pentru unele replici ale lui Coşeriu la adresa celor care au „atacat" concepţia sa despre terminologie, vezi Coseriu 1987b (cf., aici, III, 3.), iar pentru „apărarea lexematicii", vezi Coseriu 1995b sau 1999c.

3.4.1. Toate acestea nu ar fi fost posibile dacă G. Salvador nu ar fi avut, încă de la început, o atitudine sănătoasă, pe care Coşeriu a recomandat-o întotdeauna, adică „aplicar primero y teoretizar después, sobre la base de la experiencia descriptiva, o sea, descubrir a través de la aplicación las eventuales deficiencias del modelo aplicado" (*ibid*.: 121). Ca dovadă a preţuirii sale, Coşeriu îi dedică lui Salvador trei pagini din articolul său, *Defensa de la Lexemática*, subliniind îndeosebi aportul acestuia la problema celor două tipuri de lexeme şi la problema solidarităţilor. Semnificativ este însă că, în aproape toate punctele discuţiei, Coşeriu arată că şi el intuise distincţiile respective în lucrări mai vechi, dar că nu fusese la fel de clar, uneori tocmai pentru că îi lipsiseră exemplele „sigure şi evidente" (pe care Salvador, dialectolog de profesie, reuşise să le găsească între timp). În marea lor majoritate, argumentele specialistului spaniol i se par „pe deplin convingătoare", mai ales cele cu privire la solidarităţi, ceea ce nu înseamnă însă că E. Coşeriu, mereu vigilent, nu ridică şi unele obiecţii de ordin teoretic sau că nu-şi exprimă îndoiala referitoare la relevanţa unor exemple alese de Salvador.

În legătură cu contribuţia aceluiaşi lingvist la clarificarea situaţiei sinonimelor, Coşeriu se mărgineşte să formuleze o caracterizare într-o singură frază, completată de o precizare făcută imediat într-o paranteză. Voi cita, deocamdată, fraza în cauză fără paranteza menţionată (pe care o voi reproduce la momentul oportun):

> „En cuanto a los sinónimos, Salvador ha desbrozado el camino para su estudio adecuado y coherente, distinguiendo claramente los falsos sinónimos (o «sinónimos parciales») de los sinónimos «perfectos» y demonstrando la existencia de éstos aun en una misma lengua funcional, precisamente desde el punto de vista lexemático, es decir, en cuanto a su estructura sémica y a nivel del sistema de oposiciones" (Coseriu 1995b: 123).

3.4.2. Ca să revin acum la tema pe care mi-am propus-o aici, trebuie să specific faptul că G. Salvador a tratat chestiunea sinonimelor într-un studiu foarte critic, în prima sa parte, la adresa înaintaşilor (semanticieni, mai cu seamă) care nu admiseseră existenţa sinonimelor *in genere* ori a sinonimelor absolute. Printre cei vizaţi de critica desfăşurată în articolul cu pricina (*Sí hay sinónimos*, publicat în anul 1983) se află şi E. Coşeriu[1]. Să vedem la ce se referă critica îndreptată împotriva lui Coşeriu şi dacă este ea, într-adevăr, îndreptăţită, mai ales că provine din partea unui discipol (indirect) care, deşi nu i-a stat în preajmă la Tübingen, a avut şansa de a veni frecvent în contact cu maestrul său[2] în timpul repetatelor sale vizite în Spania.

[1] Despre relaţia lui Coşeriu cu sinonimele şi sinonimia am vorbit deja (vezi, aici, VII, 1.).

[2] G. Salvador îl caracterizează pe Coşeriu ca fiind „paladín y maestro indiscutido de la nueva tendencia, de quien casi siempre hay que partir y con quien casi siempre hay que estar de acuerdo" (Salvador 1983: 56).

3.4.2.1. Mai întâi, Salvador este surprins de faptul că nici măcar Coşeriu nu acceptă sinonimia. Ca atare, specialistul spaniol oferă un amplu citat dintr-un articol în care, ocupându-se de structurile lexematice, Coşeriu lasă de înţeles că problema sinonimelor revine onomasiologiei[1], şi nu lexematicii:

> „En la onomasiología, el punto de partida es un *significado* y se estudian las relaciones entre este significado y los diferentes *significantes* que lo expresan. A nuestro entender, si se excluyen las paráfrasis, las definiciones y el caso particular de los significados archilexemáticos, estas relaciones son siempre de naturaleza «interiodiomática»: se trata de significantes pertenecientes a lenguas diferentes. Estos lenguas diferentes pueden ser «lenguas históricas» (par ejemplo, español, francés, italiano, etc.), o bien «lenguas funcionales» dentro de la misma lengua histórica (dialectos, niveles, estilos de lengua).” (*Las estructuras lexemáticos* - Coseriu 1968a: 163).

Neîndoindu-se de justeţea opiniei că locul sinonimelor se află, în general, în limba istorică (pe acestea se pare că nu le neagă nimeni), Salvador încearcă să demonstreze că există sinonime şi în limba funcţională. Şi se pare că reuşeşte să facă acest lucru, întrucât oferă exemple convingătoare (vezi Salvador 1983: 57-60 şi 62-65); or – după cum postulează Coşeriu –, tocmai faptele concrete descoperite ne ajută să ne corectăm sau să ne nuanţăm teoriile.

3.4.2.2. Numai că modul în care G. Salvador se străduieşte apoi să justifice teoretic existenţa sinonimelor în limba funcţională plecând de la o critică – şi chiar de la o reinterpretare în manieră proprie – a unor concepte coşeriene nu mi se pare demn de un adevărat discipol, obligat să cunoască foarte bine elementele „modelului” pe care pretinde că îl aplică. Astfel, amintind ce înseamnă *limba funcţională* în viziunea lui Coşeriu („la lengua en cuanto «sistema», una lengua más o menos unitaria dentro de una lengua histórica, y no en lo que se refiere a una *lengua histórica* («francés», «inglés», «alemán», etc.) tomada en su conjuncto que, normalmente, abarca toda una serie de «lenguas funcionales», a veces bastante diferentes.” [*Para una semántica diacrónica estructural* - Coseriu 1964: 12]), Salvador susţine că în paragraful citat anterior (cel în care Coşeriu discuta despre relaţiile onomasiologice) ne-am afla în faţa unei *contradicţii* referitoare la conceptul de «limbă funcţională» aşa cum l-a definit Coşeriu iniţial, şi aceasta pentru că în acel paragraf se vorbeşte fără deosebire despre dialecte, niveluri şi stiluri de limbă ca posibile limbi funcţionale[2].

---

[1] Acest lucru este perfect adevărat şi a fost justificat de B. García-Hernández (1997b: 384-386 şi 392-393) şi chiar şi de mine (pentru sinonimia varietăţii interne a limbii române, vezi Munteanu C. 2007: 79-86, pe vremea când încă nu aflasem de studiul lui B. García-Hernández). Sinonimia este o relaţie onomasiologică, şi nu una structurală (cum, de altfel, a arătat şi J. Lyons, cu mult timp în urmă).

[2] În original: „en el páraffo que citamos antes a próposito de su punto de vista sobre la sinonimia, [Coseriu] habla indistintamente de dialectos, niveles y estilos de lengua como posibles

Pe moment, să remarcăm că a identifica o contradicţie la Coşeriu ar fi, într-adevăr, o performanţă, dar să vedem ce spune Salvador mai departe:

> „…niveles o estilos de lengua corresponden, a mi modo de ver, a la norma, pero no al sistema – otra distinción esencial y fecunda de la lingüística contemporánea que debemos igualmente a COSERIU –, y si la lengua funcional «es la lengua en cuanto sistema» podrá hablarse de la variedades dialectales, sociales o geográficas, o de los estados anteriores de una lengua a lo largo del tiempo, como lenguas funcionales dentro de esa lengua histórica, pero niveles de elocución o estilos de lengua no parece que puedan considerarse sistemas. Creo, como ya he dicho, que la lengua funcional en su unidad más simple está constituida por el idiolecto, o sea, por el sistema lingüístico tal como lo posee un individuo y le permite entender a otros hablantes de la misma lengua y hacerse entender por ellos." (Salvador 1983: 61).

Prin urmare, Salvador îşi propune să arate că „dacă există sinonime într-un idiolect, adică [acele] cuvinte ce pot fi întrebuinţate de posesorul lor în mod indistinct – independent de convenienţe contextuale sau de intenţii momentane – nu pentru a desemna, ci pentru a semnifica un lucru, altfel spus, semnificante care corespund în toate cazurile aceluiaşi semnificat lingvistic, nu stilistic, atunci există sinonime în limba funcţională" (*ibid*.: 61).

Faţă de toate acestea, se cuvine să formulăm o serie de observaţii:

[a] În primul rând, firesc ar fi fost ca Salvador să fi spus – *à propos* de citatul referitor la relaţiile onomasiologice – că *unora* (adică unor „necoşerieni") *li s-ar putea părea o contradicţie* (legată de conceptul de «limbă funcţională»), şi nu că „*mie mi* se pare o contradicţie". Într-adevăr, Coşeriu vorbeşte indistinct în paragraful cu pricina despre „«limbi funcţionale» din cadrul aceleiaşi limbi istorice (dialecte, niveluri, stiluri de limbă)", însă cred că o face, probabil, ca şi cum se adresează cuiva care ştie deja despre ce este vorba (vezi *supra*, 3.3.). Este, desigur, o scăpare de-a sa, dar aceasta nu îl scuză pe G. Salvador, care ar fi trebuit să se informeze dacă nu cumva conceptele de «limbă funcţională» şi de «limbă istorică» sunt tratate *in extenso* şi mai clar în altă parte. Deosebirea dintre *limbă istorică* şi *limbă funcţională* a fost făcută de Coşeriu (după propriile mărturisiri[1]) încă din anii '50 şi prezentată public la un congres de dialectologie desfăşurat în 1958 în comunicarea *Sentido y tareas de la dialectología*. Atunci definiţia *limbii funcţionale* suna astfel:

> „Un sistem lingvistic unitar din cele trei puncte de vedere sau o limbă «sintopică», «sinstratică» şi «sinfatică» (adică o unitate sintopică considerată la un singur nivel şi la un singur stil de limbă) poate fi numit *limbă funcţională*. […] În acest sens, o

---

lenguas funcionales, lo que a mí *me parece una contradicción* [s.n. C.M.] con el concepto de lengua funcional tal como inicialmente lo había formulado" (Salvador 1983: 61).

[1] „Această distincţie am făcut-o într-o comunicare despre dialectologie (la Congresul de dialectologie de la Porto Alegre, din 1958), care s-a publicat mult mai târziu (în 1981) într-o revistă spaniolă, *Lingüística española actual*, şi s-a publicat şi separat, în 1982 (în Mexic: *Sentido y tareas de la dialectología*)." (Coşeriu 1996a: 22).

limbă funcţională este, în cadrul unei limbi istorice, un sistem autosuficient minim." (Coşeriu 1994b: 102)[1].

Să presupunem că Salvador (reamintim: specialist în dialectologie) nu a avut posibilitatea să citească, până în 1983, articolul coşerian *Sentido y tareas de la dialectología*, publicat într-o revistă spaniolă în 1981; de asemenea, că nu a citit *La socio- y la etnolingüística. Sus fundamentos y sus tareas* (publicat în 1981) sau că nu a răsfoit măcar celebrele *Lecciones de lingüística general* (apărute în spaniolă tot în 1981), unde aceste chestiuni sunt discutate pe larg într-un capitol intitulat chiar *Limba funcţională* (vezi, în special, Coseriu 2000a: 263-268). Se pare că lingvistul spaniol (dacă judecăm după trimiterile făcute) cunoştea cel mai bine cartea *Principios de semántica estructural* (1977). În acest caz, este de mirare de ce nu apelează şi la studiul coşerian (inclus acolo) *Introducción al estudio estructural del léxico*. Ar fi găsit aici (vezi Coseriu 1966: 118-123) suficiente date lămuritoare privind limba istorică în calitate de «diasistem» sau de colecţie de limbi funcţionale care interferează, precum şi privind locul pe care îl ocupă dialectele, nivelurile şi stilurile de limbă în acest ansamblu (*ibid*.: 118-119).

[b] Salvador consideră că „la lengua funcional en su unidad más simple está constituida por el idiolecto". Dacă ar fi citit *Sentido y tareas de la dialectología*, ar fi aflat dintr-o notă (referitoare la acel „sistem autosuficient minim", vezi *supra*) că:

> „În această privinţă nu este nici necesar şi nici oportun să se ajungă la «limba individuală» (nici la aşa-numitul «idiolect» al unor lingvişti nord-americani). Pe de o parte, nu există propriu-zis o limbă strict «individuală», adică o limbă nevorbită cu alţii. Până şi o limbă redusă la un singur individ vorbitor, dacă este vorbită, este vorbită cel puţin *ca şi cum* ar fi vorbită cu alţii. Pe de altă parte, orice individ vorbitor cunoaşte într-o oarecare măsură mai multe limbi funcţionale (şi poate să le folosească în «discursurile» sale). Până şi stilurile de limbă (lăsând chiar la o parte stilurile care sunt «limbaje de grupuri») nu se disting ca atare în interiorul aşa-numitei «limbi individuale». Pot exista la acelaşi individ vorbitor, în sensul că orice individ poate cunoaşte (şi în mod normal cunoaşte) mai multe stiluri; dar, ca stiluri de limbă, nu sunt «individuale»: nu sunt forme ale «limbii individuale» (sau «idiolect»)." (Coşeriu 1994b: 120).

[c] Salvador apreciază că doar „varietăţile dialectale, sociale sau geografice" pot fi considerate limbi funcţionale, în calitatea lor de „sisteme". A susţinut oare Coşeriu altceva? El precizează chiar de la început că:

[1] Definiţia este identică celei extrase de Óscar Loureda din manuscrisul coşerian (datând din 1957) consacrat corectitudinii idiomatice: „Un sistema lingüístico unitario desde los tres puntos de vista, o sea, una lengua 'sintópica', 'sinstrática' y 'sinfática' [= sinfásica] (es decir, una unidad tomada en un solo nivel y en un solo estilo de lengua) puede llamarse *lengua funcional*." (Coseriu 2007a: 197, nota de subsol nr. 90).

„În primul rând, în comunităţile noastre (şi chiar în general) dialectele «spaţiale» – în măsura în care sunt omogene – sunt de obicei sisteme «complete» din punct de vedere fonic, gramatical şi lexical, în timp ce nivelurile şi stilurile de limbă (dacă nu sunt în acelaşi timp «dialecte» diferite: cf. 3.3.2.[[1]]) sunt, îndeobşte, sisteme «incomplete»: iar ceea ce le caracterizează şi distinge ca atare sunt, în fiecare caz, doar forme parţial divergente ale aceluiaşi «dialect». Cu alte cuvinte, ceea ce este specific «dialectal» caracterizează în mod integral un mod de a vorbi, în vreme ce faptele ce caracterizează nivelurile şi stilurile de limbă se referă de obicei numai la aspecte parţiale (deşi uneori cu foarte amplă valabilitate intrinsecă).” (Coşeriu 1994b: 104).

Pe de altă parte, să mai observăm că Salvador nu a înţeles ce are în vedere Coşeriu atunci când vorbeşte despre „niveluri [de limbă]” (evident, confuzia nu ar fi fost făcută dacă ar lecturat atent Coseriu 1966: 118-119). El grupează la un loc dialectele sociale şi cele geografice, opunându-le nivelurilor de „elocuţie” şi stilurilor de limbă, când, de fapt, Coşeriu înţelege prin *niveluri* [*de limbă*] chiar „dialectele sociale” (vezi Coşeriu 2000a: 266), adică unităţile sinstratice[2].

În consecinţă, am convingerea că suntem departe de a putea accepta că, în citatele coşeriene prezentate de Salvador, Coşeriu ar comite vreo contradicţie. Iar, cu referire la problema sinonimelor, acceptând – pe baza exemplelor convingătoare – existenţa sinonimelor absolute în sistem, savantul român nu renunţă, totuşi, la vechile idei pe care le avea despre „sinonime” (vezi, aici, VII,

[1] Paragraful 3.3.2. este următorul: „Pe de altă parte, în interiorul unei limbi istorice (sau a unei comunităţi idiomatice) relaţia între dialecte, niveluri şi stiluri de limbă este o relaţie «orientată» exact în acest sens: dialect → nivel → stil de limbă. Aceasta înseamnă că un dialect, la fel ca şi un idiom, poate funcţiona într-o comunitate ca nivel de limbă (de exemplu ca «nivel popular» dacă la celelalte niveluri se vorbeşte limba comună, alt dialect sau altă limbă), iar un nivel poate, la rândul său, să funcţioneze ca stil de limbă (aşa de pildă, «nivelul popular» poate fi în acelaşi timp «stil familiar» în alte niveluri); aceasta înseamnă implicit că un dialect poate chiar să funcţioneze ca stil de limbă (să constituie, de pildă, acel «stil familiar»). În schimb, contrariul nu este adevărat: un stil de limbă nu poate funcţiona ca nivel, iar un nivel nu poate funcţiona ca dialect.” (Coşeriu 1994b: 104). Acest citat (evident, în spaniolă) se găseşte în formă identică în cartea despre problema corectitudinii idiomatice, lăsată de Coşeriu în manuscris în 1957 (vezi nota nr. 89 a editorului Óscar Loureda, în Coseriu 2007a: 196-197). Acelaşi lucru, referitor la relaţia dintre dialecte, niveluri şi stiluri de limbă, îl spune Coşeriu şi în *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor* (comunicare redactată iniţial în portugheză, susţinută în 1978, dar publicată în spaniolă în 1981 (Coşeriu 1994b: 142).

[2] Deci, stilurile de limbă nu trebuie confundate cu nivelurile de limbă, deşi pot fi deosebite şi în cadrul acestora din urmă: „De stilurile de limbă ţin şi «limbajele grupurilor» care se pot distinge la acelaşi nivel sociocultural (sau independent de niveluri): pe de o parte, «limbajele» marilor grupuri «biologice» («limbajul bărbaţilor», «limbajul femeilor», foarte diferite în unele comunităţi) şi limbajul generaţiilor («limbajul adulţilor», «limbajul copiilor») şi, pe de altă parte, «limbajele» grupurilor sociale şi profesionale.” (Coşeriu 1994b: 101). Desigur, şi acest amănunt a fost precizat întocmai încă de la început: „En los niveles pueden distinguirse, además, lenguas ‘de grupos’; por un lado, de los grandes grupos ‘biológicos’ (‘lenguaje de los varones’, ‘lenguaje de los mujeres’, muy diferentes en ciertas comunidades); por otro, de los grupos sociales y profesionales.” (în *El problema de la corrección idiomática*, cap. III, § 2.2.1., cf. Coseriu 2007a: 196).

1.2. şi 3.2.). De aceea, după caracterizarea contribuţiei lui Salvador la această chestiune, Coşeriu adaugă paranteza pe care o menţionam mai sus (vezi 3.4.1.): „(lo cual, por supuesto, no implica necesariamente existencia [de los sinónimos, n.m. C.M.] también a nivel de las normas individuales y sociales ni, mucho menos, en cuanto a los valores «estilísticos» añadidos)" (Coseriu 1995b: 123).

4. Ce am încercat să dovedesc aici? Că şi Coşeriu poate greşi în interpretarea unor fapte istorice sau a unor etimologii[1], că şi memoria sa extraordinară poate avea scăpări uneori. Dar, în acelaşi timp, am atras şi atenţia asupra riscului la care ne expunem când căutăm să demonstrăm că la Coşeriu există incoerenţe sau contradicţii teoretice (ceea ce nu înseamnă că trebuie exclusă complet o asemenea posibilitate). Ce înseamnă câteva „greşeli" pe lângă multitudinea problemelor de lingvistică soluţionate, pe lângă numeroasele fapte interpretate magistral (cum este, de pildă, contribuţia la clarificarea formulei *torna, torna, fratre* – vezi Coseriu 1992d), pe lângă excelentele lecţii de hermeneutică textuală (cum este, de exemplu, cazul unei poezii de Kavafis [Coseriu 2000d] sau a uneia de Sapho etc.), pe lângă grandiosul edificiu teoretic construit? Pur şi simplu nişte nimicuri, nişte „accidente". Ceea ce trebuie să ne intereseze cu adevărat în ştiinţă, după cum ne învaţă Coşeriu (pe urmele lui Aristotel şi ale lui Hegel), este surprinderea universalului în realitatea concretă şi apoi justificarea reflexivă a acestuia. Or, în această privinţă, Coşeriu este neîntrecut, pătrunzând în adâncime fiinţa limbajului. Aşadar, dacă suntem preocupaţi de ştiinţa autentică, trebuie să preluăm de la Coşeriu, în primul rând, principiile, distincţiile şi conceptele fundamentale, altfel spus, să ne însuşim teoria sa, cu scopul de a o pune efectiv la lucru.

Fireşte, bine spune Anton Dumitriu că „libertatea absolută a gândirii nu poate fi concepută fără o doză oarecare de scepticism" (1987: 136), şi că în ştiinţă nu există adevăr definitiv, şi că „fiecare adevăr conţine un element de îndoială în propria sa fiinţă, ceea ce îi îngăduie să se completeze în timp" (*ibid*.: 141). Este însă necesar să facem deosebire între profitabila îndoială metodică de tip cartezian (de care vorbeşte Dumitriu) şi păgubosul „spirit critic cârcotaş" de care se pare că noi, românii, nu scăpăm prea uşor. Cea dintâi urmăreşte cu înfrigurare universalul (*tò kathólou*), cel de-al doilea vânează cu obstinaţie „accident[al]ul" (*tò symbebekós*).

[Articol ce va aparea în curând în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", Fascicula XXIV, *Lexic comun / Lexic specializat*, Anul IV, Nr. 2 (6), 2011.]

[1] De pildă, în legătură cu evoluţia semantică a cuvântului italian *palazzo*, Tullio de Mauro era convins că E. Coşeriu susţinea – într-o discuţie particulară pe străzile Romei – o ipoteză greşită, dar nu şi-a permis să-l contrazică: „Ma non osai contraddirlo. Contraddirlo non era mai agevole. In questo era diverso da altri grandi studiosi che ho avuto la fortuna di incontrare, più disposti a concedere spazio sul campo a punti di vista diversi, così Jakobson, così, sempre gentili e pensosi, Godel e Engler, così Luis Prieto, magari infuriato nella discussione, o Emilio Garroni." (în Coseriu 2007b: 13).

Abstract

The Coserian Integral Linguistics. Theory, Applications and Interviews

The most of the studies included in this volume were written in the last five years, although we have shown great interest in Coseriu's linguistic theory for more than ten years. They are either papers presented at various scientific events or articles published in journals. Apart from these, there are also included some interviews we took to some of Coseriu' (direct and indirect) disciples. They all illustrate the same effort to restore and turn to good account, in a unitary and coherent approach, the scientific thinking of the Romanian scholar, starting from the idea that his linguistics offers the best method of analysis of some difficult language aspects.

A. The first part, ***Coserian Theory and Exegesis***, includes five studies that refer to either the ability of integral linguistics to ensure the epistemological frame of reference with a view to efficiently studying various language aspects or the way in which certain linguistic issues are dealt with by Coseriu in his work, as a whole: either mother tongue or foreign language learning, the nature and typology of signification, terminology in general and linguistic terminology in particular, repeated discourse and the collage technique (including the history of all these concepts):

I. *Integral Linguistics as* Organon *for Language Research*;
II. *How Can a Language Be Acquired (According to Eugenio Coseriu)?*;
III. *The Problem of* Terminology *in Eugenio Coseriu's Linguistic Conception*;
IV. *On Eugenio Coseriu's Linguistic Terminology (Principles, Distinctions, Concepts)*;
V. *Tradition and Innovation Regarding Repeated Discourse: (Pseudo) Hermogenes of Tarsus and Eugenio Coseriu on the "collage technique"*.

B. The second part, the lengthiest, ***Applications of Coserian Linguistics***, includes fifteen applications of Coseriu's ideas. If one considers E. Coseriu's famous tripartite distinction, referring to language levels (*universal*, *historical* and *individual*), s/he will observe that some contributions touch upon all three levels (the studies on synonyms, neologisms, "stylistic virtues" of the journalistic text, for instance), only the historical level (the issue concerning the name of the language in the Republic of Moldova, synonymisative variation in the case of phraseological units, for example) or mainly the individual level (in studies of text linguistics: proper names in literature, poetry and prose translations, the use of repeated discourse, etc.):

VI. *On the "Term"* Romanian Language *and Its Relation with the Scientific Truth*;
VII. *Approaching Synonymy from the Integral Linguistics Point of View*;
VIII. *Phraseological Synonyms Obtained through the Technique of Synonymisative Variation*;
IX. *The Problem of Neologisms (as Borrowings) from the Cultural Policies Perspective*;
X. *The Technique of Using Expressive Phraseological Units*;
XI. *The Variation of Latin Repeated Discourse in the Grave Register of Science and Philosophy*;
XII. *Observations on Fănuş Neagu's Style*;
XIII. *Exercises in Style on Repeated Discourse*;
XIV. *On the "Stylistic Virtues" of the Journalistic Text*;
XV. *On the Motivated Nature of Proper Names in Literary Works*;
XVI. *Observations and Suggestions on the Translation of English Fixed Form Poetry*;
XVII. *Translating Wellerisms in the Romanian Versions of Charles Dickens'* ***The Pickwick Papers***;
XVIII. *A Case of (Con)text Analysis*;
XIX. *Meditations on the Cryptic Function of Medical Language*;
XX. ***A vărsa apă în mare*** *('to cast water into the sea') – between Mere Translation and Phraseological Translation Loan*.

It is true that most of these applications refer to stylistics, with a special reference to aspects linked to phraseology/repeated discourse, which may lead to the conclusion that integral linguistics can be best applied to these aspects. In fact, as we have already stated in the preliminary note of this volume, these applications are only a part of the articles we have written so far or of those about to be produced. A second volume will include research on terminology, lexicology and grammar, as well as linguistic correctness in which Coseriu's ideas on linguistic *skeology* (which studies the contribution of knowledge of "things" to speech) and also his concepts of *system*, *norm* and *speech*, etc. are applied.

C. The third section, ***Interviews about Coseriu and His Linguistics***, includes five dialogues I had with five persons who master Coseriu's linguistics, all professors and researchers; some of them are even Coseriu's direct disciples. The aim of these interviews was to better outline the personality of the scholar from Tübingen (as well as his profoundly humane nature) and mark his most important ideas, the places where their application is necessary and further aspects that should be developed in this ample programme entitled *integral linguistics*:

> XXI. Eugen Munteanu – *"Integral and thorough reading, with pencil in hand, of Coseriu's work is the most direct and sure way to professionalism"*;
> XXII. Rudolf Windisch – *"To us, Romanistics was, as Coseriu had taught us, the catalyser which revealed the problems and methodology of Romance and General Linguistics"*;
> XXIII. Nicolae Saramandu – *"I think Coseriu is a classic linguist, taking the term* classicism *as Călinescu defined it in a famous article"*;
> XXIV. Ioan S. Cârâc – *"Language, according to Eugenio Coseriu, cannot be identified with logical thinking"*;
> XXV. Stelian Dumistrăcel – *"I think that, most of all, I have learnt a fundamental Coserian lesson: research should criticize, recover and integrate ideas"*.

The last article of this book, ***When Coseriu is (seems to be) wrong (instead of Afterword or Pseudo-Critical Pages)***, aims at drawing attention, through the use of examples, at the danger of considering some theoretical aspects of Coseriu's linguistics as being wrong. In many cases, the so-called "mistakes" are not in fact "errors" made by Coseriu in theory, but misunderstandings or misinterpretations made by the ones who criticized the great linguist's ideas with no real reason. What is more, we think it appropriate that – in the case of mistakes – one has to differentiate between mistakes like memory blanks (*lapsus memoriae*) and mistakes in theory. Those from the second category – the only ones which should really matter – are rarely found at Coseriu, given his impeccable logic and his amazing thirst for information/knowledge.

Bibliografie generală*

ALR, s.n., I-VII = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I, 1956; vol. II, 1956; vol. III, 1961; vol. IV, 1965; vol. V, 1966; vol. VI, 1969; vol. VII, 1972.

ALRM, s.n., I-III = *Micul atlas lingvistic român*, serie nouă, sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I, 1956; vol. II, 1957; vol. III, 1967.

Álvarez Castro 2006 = Natalia Álvarez Castro, *Consideraciones metalingüísticas sobre el entorno 'universo del discurso' de Eugenio Coseriu*, în Ramón Gonzáles Ruiz, Manuel Casado Velarde, Miguel Ángel Esparza Torres (edd.), *Discurso, lengua y metalenguaje. Balance y perspectivas*, Helmut Buske Verlag GmbH, Hamburg, 2006, pp. 21-35.

Apperson 1993 = G. L. Apperson, *Dictionary of Proverbs*, Wordsworth Editions Ltd., 1993.

Aristotel, *Poetica* (traducere de C. Balmuş), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957.

Aristotel, *Poetica*, Studiu introductiv, traducere şi comentarii de D.M. Pippidi (ediţia a III-a îngrijită de Stella Petecel), Editura Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2011.

Aristotel, *Retorica* (ediţie bilingvă), Traducere, studiu introductiv şi index de Maria-Cristina Andrieş, Note şi comentarii de Ştefan-Sebastian Maftei, Editura Iri, Bucureşti, 2004.

* În cazul bibliografiei coşeriene au fost oferite o serie de informaţii suplimentare: pentru o datare mai precisă, am notat între paranteze drepte [] anul publicării versiunii originare (fie anul primei publicări a unui studiu/articol, fie anul susţinerii unei conferinţe, publicată ulterior) şi, uneori, chiar titlul originar; de asemenea, sunt prezente frecvent atât versiunile străine (de obicei, traducerile sau originalele spaniole, dar şi cele în italiană, franceză, germană etc., apărute, în general, sub controlul lui Coşeriu), cât şi traducerile româneşti ale unor lucrări coşeriene, întrucât le-am consultat pe toate, în special atunci când am vrut să verific dacă există o terminologie coşeriană unitară în toate aceste texte. În acelaşi timp, chiar dacă ar putea părea redundant, am redat în întregime numele autorului în dreptul fiecărui titlu, deoarece au fost vehiculate mai multe variante: Eugenio Coseriu, Eugen Coşeriu, Eugeniu Coşeriu şi chiar Eugenio Coşeriu.

Aristotel, *Metafizica*, Traducere, comentariu şi note de Andrei Cornea (ediţia a II-a revăzută şi adăugită), Editura Humanitas, Bucureşti, 2007.

Arvinte 2004 = Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic* (ediţia a II-a, revizuită şi adăugită), Editura „Egal", Bacău, 2004.

Aubenque 1962/1998 = Pierre Aubenque, *Problema fiinţei la Aristotel* [1962], traducere de Daniela Gheorghe, Editura Teora, Bucureşti, 1998.

Avădanei 2000 = Constanţa Avădanei, *Construcţii idiomatice în limbile română şi engleză*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2000.

Ax 1986 = Wolfram Ax, ***Quadripertita ratio***: *Bemerkungen zur Geschichte eines aktuellen Kategoriensystems* (***adiectio – detractio – transmutatio – immutatio***) [1986], în Idem, *Lexis und Logos. Studien zur antiken Grammatik und Rhetorik*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000, pp. 190-208.

Baciu Got 2006 = Mioriţa Baciu Got, *Argoul românesc. Expresivitate şi abatere de la normă*, Editura Corint, Bucureşti, 2006.

Baylon, Mignot 2000 = Christian Baylon, Xavier Mignot, *Comunicarea*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2000.

Bălan-Mihailovici 2003 = Aurelia Bălan Mihailovici, *Dicţionar onomastic creştin*, Editura Minerva, Bucureşti, 2003.

Bârsănescu 1937/2003 = Ştefan Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană. Studiu de pedagogie* [ediţia I – 1937] (ediţia a II-a), Editura Polirom, Iaşi, 2003.

Benveniste 2000 = Émile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, vol. I şi II, Editura Teora, Bucureşti, 2000.

Berejan 2007 = Silviu Berejan, *Itinerar sociolingvistic*, Antologie de texte. Selecţie, notă asupra ediţiei şi prefaţă de Alexandru Bantoş, Casa Limbii Române, Chişinău, 2007.

Berg 2003 = I. Berg, *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Editura Vestala, Bucureşti, 2003.

Bernard Shaw 1983 = George Bernard Shaw, *Aforisme, paradoxuri, cugetări*, Editura Albatros, Bucureşti, 1983.

Bîrsănescu 1957 = Ştefan Bîrsănescu, *„Schola latina" de la Cotnari. Biblioteca de curte şi proiectul de academie al lui Despot Vodă*, Litografia şi tipografia învăţământului, Bucureşti, 1957.

Blaga 1969 = Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969.

Bloomfield 1935/2005 = Leonard Bloomfield, *Language* [reproducere anastatică a ediţiei londoneze din 1935], Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, New Delhi, 2005.

Boc 2007 = Oana Boc, *Textualitatea literară şi lingvistica integrală. O abordare funcţional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi şi Apollinaire*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2007.

Bolinger 1975 = Dwight Bolinger, *Aspects of Language* (second edition), Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1975.

Borcilă 2003 = Mircea Borcilă [interviu acordat lui Vitalie Ciobanu], *Opera lui Coşeriu a învins deja veacurile*, în „Contrafort" (supliment), Chişinău, nr. 10-11, 2003 (http://www.contrafort.md/2003/108-109/616.html).

Borş 2007 = Monica Borş, *Numele proprii în proza mitică a lui Mircea Eliade*, în „Transilvania" (Sibiu), nr. 7, 2007, pp. 74-77.
Botezatu 1997 = Petre Botezatu, *Introducere în logică* (ediţia a II-a), Editura Polirom, Iaşi, 1997.
Bréal 1897 = Michel Bréal, *Essai de sémantique (Science des significations)*, Librairie Hachette, Paris, 1897.
Breton 2006 = Philippe Breton, *Manipularea cuvântului*, Editura Institutul European, Iaşi, 2006.
Bucă, Evseev 1976 = Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timişoara, 1976.
Caracostea 2000 = D. Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.
Carlyle 1834 = Thomas Carlyle, *Lumea făcută din vestminte*, în Nemoianu 1975.
Cassirer 2008 = Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I – *Limbajul* [1923], Editura Paralela 45, Piteşti, 2008.
Cazimir 2002 = Ştefan Cazimir, *Amicus Marius, sed magis amica… Sala*, în Peţan 2002: 130-131.
Cârâc 2003 = Ioan S. Cârâc, *Teoria şi practica semnului*, Editura Institutul European, Iaşi, 2003.
Cerda 2004 = Ramon Cerda, *Encara alguns comentaris sobre la nociô de sinonîmia (A propôsit d'un article de G. Salvador)*, în "Revista española de lingüística", vol. 34, n°2, 2004, pp. 397-420.
Ciorănescu 2001 = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum, Bucureşti, 2001.
Coja 2003 = Ion Coja, *Îndreptarea îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Editura Junimea, Iaşi, 2003.
Collingwood 1956 = R.G. Collingwood, *The Idea of History* [1946], Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1956.
Colţun 2000 = Gheorghe Colţun, *Frazeologia limbii române*, Editura Arc, Chişinău, 2000.
Condrea 2006 = Irina Condrea, *Traducerea din perspectivă semiotică*, Editura Cartdidact, Chişinău, 2006.
Constantinescu 1967 = Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, I, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1967.
Constantinescu N.A. 1963 = Constantinescu 1963 = N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Editura Academiei, Bucureşti, 1963.
Cornea 1984/1998 = Andrei Cornea, *Ecclesiocraţia. Mentalităţi culturale şi forme artistice în epoca romano-bizantină (300-800)* [1984], Editura Teora, Bucureşti, 1998.
Cornea 2002 = Andrei Cornea, *Cuvintelnic fără frontiere*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
Cornea 2008 = Andrei Cornea, *Noul – o veche poveste*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.
Coseriu 1949 = E. Coseriu, *La lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue "imparate")* [1948], în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese", I, 2, 1948, pp. 47-53.

Coseriu 1950a = Eugenio Coseriu, *Lingua e regime in Romania* [1949], în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese", II, 1, 1949, pp. 18-21.
Coseriu 1950b = Eugenio Coseriu, *Glottologia e marxismo* [1949], în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese", II, 1, 1949, pp. 25-29.
Coşeriu 1952/2004 = Eugeniu Coşeriu, *Sistem, normă şi vorbire* [1952], în Coşeriu 2004b: 11-114.
Coseriu 1953a = Eugenio Coseriu, *Amado Alonso (1896-1952)* [1953], în Coseriu 1977b: 251-263.
Coseriu 1953b = Eugenio Coseriu, *Estilística y estilísticas* [1953], în Coseriu 1977/1991: 208-213.
Coseriu 1954 = Eugenio Coseriu, *Raíces humboldtianas de la lingüística moderna* [1954], în Coseriu 1977b: 138-141.
Coşeriu 1954/2004 = Eugeniu Coşeriu, *Formă şi substanţă în sunetele limbii* [1954], în Coşeriu 2004b: 115-237.
Coşeriu 1955/2004 = Eugeniu Coşeriu, *Pluralul numelor proprii* [1955], în Coşeriu 2004b: 265-285.
Coseriu 1956a = Eugenio Coseriu, *La geografía lingüística* [1954], în Coseriu 1977/1991: 103-158.
Coşeriu 1956a/1994 = Eugen Coşeriu, *Geografia lingvistică*, în Coşeriu 1994b: 35-78.
Coseriu 1956b = Eugenio Coseriu, *La creación metafórica en el lenguaje* [1952], în Coseriu 1977/1991: 66-102.
Coşeriu 1956b/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Creaţia metaforică în limbaj*, în Coşeriu 2009: 167-197.
Coseriu 1957 = Eugenio Coseriu, *Sobre el futuro romance* [1957], în Coseriu 1977c: 15-39.
Coşeriu 1957a/2004 = Eugeniu Coşeriu, *Logicism şi antilogicism în gramatică* [1957], în Coşeriu 2004b: 239-264.
Coşeriu 1957b/2004 = Eugeniu Coşeriu, *Determinare şi cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii*, în Coşeriu 2004b: 287-329.
Coseriu 1958 = Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* [1957], Universidad de la Republica. Facultad de Humanidades y Ciencias, Montevideo, 1958.
Coseriu 1958/1973 = Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* [1958], Segunda edición, revisada y corregida, Editorial Gredos, Madrid, 1973.
Coseriu 1961 = Eugenio Coseriu, *¿Arabismos o romanismos?* [1961], în Coseriu 1977c: 40-69.
Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Para una semántica diacrónica estructural* [1964], în Coseriu 1977a: 11-86.
Coseriu 1966 = Eugenio Coseriu, *Introducción al estudio estructural del léxico* [1964], în Coseriu 1977a: 87-142.
Coseriu 1967a = Eugenio Coseriu, *Las solidaridades léxicas* [1967], în Coseriu 1977a: 143-161.
Coseriu 1967b = Eugenio Coseriu, *L'arbitraire du signe. Sobre la historia tardía de un concepto aristotélico* [1967], în Coseriu 1977b: 13-61.
Coseriu 1967c = Eugenio Coseriu, *François Thurot* [1967], în Coseriu 1977b: 131-137.

Coseriu 1967d = Eugenio Coseriu, *Para la prehistoria de la semántica estructural: Heyse y su análisis del campo léxico* ***Shall*** [1967], în Coseriu 1977b: 185-199.
Coşeriu 1967d/2004 = Eugeniu Coşeriu, *Din preistoria semanticii structurale: Analiza lui Heyse privind câmpul semantic al termenului* ***sunet***, în Coşeriu 2004a: 183-191.
Coseriu 1967e = Eugenio Coseriu, *Georg von der Gabelentz y la lingüística sincrónica* [1967], în Coseriu 1977b: 200-250.
Coseriu 1967f = Eugenio Coseriu, *El lenguaje y la comprensión de la existencia del hombre actual* [1966], în Coseriu 1977/1991: 34-65.
Coşeriu 1967f/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual*, în Coşeriu 2009: 135-160.
Coseriu 1967g = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios* [1962], Secunda edición, Editorial Gredos, Madrid, 1967.
Coseriu 1968a = Eugenio Coseriu, *Las estructuras lexemáticos* [1968], în Coseriu 1977a: 162-184.
Coseriu 1968b = Eugenio Coseriu, *Adam Smith y los comienzos de la tipología lingüística* [1968], în Coseriu 1977b: 117-130.
Coseriu 1968c = Eugenio Coseriu, *Panorama de la lingüística iberoamericana (1940-1965)* [1968], în Coseriu 1977b: 264-364.
Coseriu 1968d = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje* [1966], în Coseriu 1977/1991: 13-33.
Coşeriu 1968d/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, în Coşeriu 2009: 36-52.
Coseriu 1968e = Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía y tipología* [1965], în Coseriu 1977/1991: 186-200.
Coseriu 1970/2004 = Eugenio Coseriu, *Die sprachphilosophische Thematik bei Platon*, în Coseriu 2004f: 37-62.
Coseriu 1970a = Eugenio Coseriu, *Significado y designación a la luz de la semántica estructural* [1970], în Coseriu 1977a: 185-209.
Coseriu 1970b = Eugenio Coseriu, *Alcances y límites de la gramática contrastiva* [1969], în Coseriu 1978/1987: 80-111.
Coseriu 1970c = Eugenio Coseriu, *Semántica, forma interior del lenguaje y estructura profunda* [1969], în Coseriu 1978/1987: 112-127.
Coşeriu 1970c/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Semantica, forma interioară a limbajului şi structura profundă*, în Coşeriu 2009: 282-293.
Coseriu 1971a = Eugenio Coseriu, *Acerca de la teoría del lenguaje de Juan Luis Vives* [1971], în Coseriu 1977b: 62-85.
Coseriu 1971b = Eugenio Coseriu, *Vives y el problema de la traducción* [1971], în Coseriu 1977b: 86-102.
Coseriu 1971c = Eugenio Coseriu, *Tesis sobre el tema «lenguaje y poesía»* [1968], în Coseriu 1977/1991: 201-207.
Coşeriu 1971c/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Teze despre tema „limbaj şi poezie”*, în Coşeriu 2009: 161-166.
Coseriu 1971d = Eugenio Coseriu, *La «situación» en la lingüística* [1971], în Coseriu 1977/1991: 240-256.
Coseriu 1972a = Eugenio Coseriu, *Las etimologías de Giambullari* [1972], în Coseriu 1977b: 103-116.

Coseriu 1972b = Eugenio Coseriu, *Sobre la tipología lingüística de Wilhelm von Humboldt. Contribución a la crítica de lo tradicional en la historia de la lingüística* [1972], în Coseriu 1977b: 142-184.
Coseriu 1972c = Eugenio Coseriu, *Sobre el desarrollo de la lingüística* [1972], în Coseriu 1977/1991: 257-263.
Coseriu 1972d = Eugenio Coseriu, *Sobre las categorías verbales («partes de la oración»*) [1955], în Coseriu 1978/1987: 50-79.
Coseriu 1973a = Eugenio Coseriu, *Semántica y gramática* [1971], în Coseriu 1978/1987: 128-147.
Coseriu 1973b = Eugenio Coseriu, *Lezioni di linguistica generale*, Editore Boringhieri, Torino, 1973.
Coseriu 1974 = Eugenio Coseriu, *Los universales del lenguaje (y los otros)* [1972], în Coseriu 1978/1987: 148-205.
Coşeriu 1974/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii*, în Coşeriu 2009: 73-111.
Coseriu 1976a = Eugenio Coseriu, *Hacia una tipología de los campos léxicos* [1975], în Coseriu 1977a: 210-242.
Coseriu 1976b = Eugenio Coseriu, *Lógica del lenguaje y lógica de la gramática* [1974], în Coseriu 1978/1987: 15-49.
Coşeriu 1976b/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Logica limbajului şi logica gramaticii*, în Coşeriu 2009: 255-281.
Coseriu 1976c = Eugenio Coseriu, *El estudio funcional del vocabulario (compedio de lexemática)* [1975], în Coseriu 1978/1987: 206-238.
Coseriu 1976d = Eugenio Coseriu, *Das romanische Verbalsystem*, Herausgegeben und bearbeitet von Hansbert Bertsch, Verlag Gunter Narr, Tübingen, 1976.
Coseriu 1977a = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Editorial Gredos, Madrid, 1977.
Coseriu 1977b = Eugenio Coseriu, *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de historia de la lingüística*, Editorial Gredos, Madrid, 1977.
Coseriu 1977c = Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Editorial Gredos, Madrid, 1977.
Coseriu 1977d = Eugenio Coseriu, *La formación de palabras desde el punto de vista del contenido (A propósito del tipo «coupe-papier»)* [1976], în Coseriu 1978/1987: 239-264.
Coseriu 1977e = Eugenio Coseriu, *Sprachliche Interferenz bei Hochgebildeten*, în *Sprachliche Interferenz. Festschrift für W. Betz*, Tübingen, 1977, pp. 77-100.
Coseriu 1977/1991 = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metología lingüística* [1977], Segunda edición, revisada, Editorial Gredos, Madrid, 1991.
Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción* [1976], în Coseriu 1977/1991: 214-239.
Coseriu 1978/1987 = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales*. *Estudios de lingüística funcional* [1978], Segunda edición revisada, Editorial Gredos, Madrid, 1987.

Coseriu 1979 = Eugenio Coseriu, *Tenir Dieu par les pieds*, în *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal* („Revue romane", numéro spécial 18, 1979), pp. 34-44.
Coseriu 1980a = Eugenio Coseriu, *Interdisciplinarità e linguaggio* [1980], în Coseriu 2007b: 243-268.
Coseriu 1980b = Eugenio Coseriu, *Sibi in sinum spuere*, în *Romania cantat. G. Rohlfs zum 85. Geburtstag gewidmet*, vol. II: *Interpretationen*, Tübingen, 1980, pp. 679-681.
Coseriu 1981 = Eugenio Coseriu, *Lecciones de lingüística general*, Editorial Gredos, Madrid, 1981.
Coşeriu 1981/1994 = Eugen Coşeriu, *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor* [1981], în Coşeriu 1994b: 129-149.
Coşeriu 1982/1994 = Eugen Coşeriu, *Obiectul şi problemele dialectologiei* [1982], în Coşeriu 1994b: 91-122.
Coşeriu 1982/2005 = Eugeniu Coşeriu, *Balcanisme sau romanisme? Chestiuni metodologice privind aşa-numita „uniune lingvistică balcanică"* [1982], în Coşeriu 2005: 169-176.
Coseriu 1982/2007 = Eugenio Coseriu, *Immagine della natura e linguaggio* [1982], în Coseriu 2007b: 167-196.
Coşeriu 1982/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Dincolo de structuralism* [1982], în Coşeriu 2009: 294-300.
Coseriu 1983a = Eugenio Coseriu, *Pour et contre l'analyse sémique* [1982], în Coseriu 2001a: 355-369.
Coseriu 1983b = Eugenio Coseriu, *Linguistic Change Does not Exist* [1983], republicat în *Energeia und Ergon. Sprachliche Variation – Sprachgeschichte – Sprachtypologie. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, editat de J. Albrecht, J. Lüdtke şi H. Thun, vol. I: *Schriften von Eugenio Coseriu (1965-1987)*, Tübingen, 1988, pp. 147-157.
Coşeriu 1983b/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Nu există schimbare lingvistică*, în Coşeriu 2009: 317-332.
Coseriu 1985 = Eugenio Coseriu, *Linguistic Competence: What is it Really?* [1985], The Presidential Address of the Modern Humanities Research Association, în „The Modern Language Review", vol. 80, part 4, 1985, pp. XXV-XXXV.
Coşeriu 1985/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Competenţa lingvistică. Ce este ea în realitate?*, în Coşeriu 2009: 301-316.
Coseriu 1987a = Eugenio Coseriu, *Lenguaje y política* [1987], în Coseriu, Loureda 2006: 35-56.
Coseriu 1987b = Eugenio Coseriu, *Palabras, cosas y términos* [1987], în *In Memoriam Inmaculada Corrales*, „Estudios lingüísticos", I, Universidad de La Laguna, Santa Cruz de Tenerife, 1987, pp. 175-185.
Coseriu 1987c = Eugenio Coseriu, *Acerca del sentido de la enseñanza de la lengua y literatura* [1987], în *Innovación en la enseñanza de la lengua y literatura*, editat de Subdirección General de Formación del Profesorado, Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 1987, pp. 13-32.
Coşeriu 1987c/2005 = Eugenio [sic!] Coşeriu, *Despre temeiul studiului limbii şi al literaturii* [1987], în „Cercetări de limbă şi literatură", Tomul XII, Universitatea

„Lucian Blaga" din Sibiu, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 2005, pp. 399-416 [traducere din spaniolă de Carmen Popa].

Coseriu 1988a = Eugenio Coseriu, *Tempo e linguaggio* [1988], în Coseriu 2007b: 197-217.

Coseriu 1988b = Eugenio Coseriu, *Einführung in die Allgemeine Sprachwissenschaft*, Francke Verlag, Tübingen, 1988.

Coseriu 1988c = Eugenio Coseriu, *Die Ebenen des sprachlichen Wissens. Der Ort des 'Korrekten' in der Bewertungsskala des Gesprochenen*, deutsche Übersetzung eines spanischen Manuskripts, în *Energeia und Ergon*, Bd. I, Schriften von Eugenio Coseriu (hrsg. Von J. Albrecht, J. Lüdtke und H. Thun), Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1988, pp. 327-375.

Coşeriu 1988a/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Timp şi limbaj*, în Coşeriu 2009: 333-354.

Coseriu 1989a = Eugenio Coseriu, *Principes de syntaxe fonctionnelle* [1989], în Coseriu 2001a: 165-211.

Coseriu 1989b = Eugenio Coseriu, *El lenguaje entre **φύσει** y **θέσει*** [1989], în Coseriu, Loureda 2006: 17-33.

Coşeriu 1989b/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Limbajul între **φύσει** şi **θέσει***, în Coşeriu 2009: 53-72.

Coseriu 1989c = Eugenio Coseriu, *Sobre la enseñanza del idioma nacional. Problemas, propuestas y perspectivas* [1989], în „Philologica" , II, Salamanca, 1989, pp. 33-37.

Coseriu 1990a = Eugenio Coseriu, *Semántica estructural y semántica cognitiva* [1990], în „Jornadas de Filología" [Homenaje al Prof. Francisco Marsá], Barcelona, 1990, pp. 239-282.

Coseriu 1990b = Eugenio Coseriu, *Información y literatura* [1990], în Coseriu, Loureda 2006: 85-99.

Coseriu 1990c = Eugenio Coseriu, *El español de América y la unidad del idioma* [I Simposio de Filología Iberoamericana (Sevilla, 1990)], Libros Pórtico, Zaragoza, 1990, pp. 43-75.

Coseriu 1990d = Eugenio Coseriu, *Science de la traduction et grammaire contrastive* [1989], în „Linguistica Antverpiensia", XXIV, 1990, pp. 29-40.

Coseriu 1990e = Ricardo Mairal, Pedro Santana, *Entrevista a Eugenio Coseriu*, în „Cuadernos de investigación filológica", T. XVI, fas. I y II, 1990, pp. 159-170.

Coşeriu 1991 = *„Cu speranţă şi teamă…"*, Interviu acordat de E. Coşeriu lui V. Spinei [1990], republicat în Victor Spinei, *Reprezentanţi de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi mondiale*, Muzeul Brăilei – Editura Istros, Braila, 1996, pp. 332-340.

Coşeriu 1992/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Semn, simbol, cuvânt* [1992], în Coşeriu 2009: 112-134.

Coseriu 1992a = Eugenio Coseriu, [*La*] *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar* [vers. germ. orig.: *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*, 1988], Editorial Gredos, Madrid, 1992.

Coseriu 1992b = Eugenio Coseriu, *Periodismo e historia* [1991], în Coseriu, Loureda 2006: 101-111.

Coseriu 1992c = Eugenio Coseriu, *Linguistica storica e storia delle lingue* [1991], republicat în „Paradigma" (Constanţa), Anul 2, nr. 4-6, 1994, pp. 13.

Coseriu 1992d = Eugenio Coseriu, ***Theophylactus, II, 15***. *O contribuţie la clarificarea* ***lui τόρνα, τόρνα, φράτρε*** [1983], în „Limba română" (Chişinău), Anul II, nr. 1, 1992, pp. 51-62 [traducere din germană de Eugen Munteanu].

Coşeriu 1992e = Eugen Coşeriu, *„A gândi independent este cel mai preţios lucru pentru un tânăr". Un dialog cu Eugen Coşeriu despre idealul paidetic*, realizat de Eugen Munteanu", în „Cronica", 1992, nr. 11, pp. 6-7 (I) şi nr. 12, pp. 12, 15 (II).

Coşeriu 1992f = Eugen[iu] Coşeriu, *Principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii* [1992], republicat în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate*. *Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Editura Institutul European, Iaşi, 2008, pp. 17-27.

Coseriu 1992g = Eugenio Coseriu, *Sp.* ***No cabe duda****. Rom.* ***Nu încape îndoială****. Pentru utilitatea unei frazeologii a romanisticii comparate*, în „Forum", XXXIV, 5-6, Bucureşti, 1992, pp. 69-75 [traducere din germană de Gina Ienceanu].

Coseriu 1992h = Eugenio Coseriu, *Linguistique historique et histoire des langues*, în Coseriu 2001a: 431-437.

Coseriu 1993 = *Discurso pronunciado por el Doctor Don Eugenio Coseriu con motivo de la investidura como* ***Doctor Honoris Causa*** [1993], în *Discursos pronunciados en el acto de investidura de Doctor "Honoris Causa" del Excelentísimo Señor Eugenio Coseriu* (Universidad de Granada, MCMXCIII), Servicio de la Publicaciones de la Universidad de Granada, Campus Universitario de Cartuja, Granada, 1993, pp. 23-35.

Coseriu 1994a = Eugenio Coseriu, *Limba română în faţa Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuţii la istoria cunoaşterii limbii române în Europa occidentală* [vers. germ. orig.: *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*, 1981], În româneşte de Andrei A. Avram, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994.

Coşeriu 1994b = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii* [conţine vers. rom. ale studiilor: *La geografía lingüística* (1954); *Sentido y tareas de la dialectología* (1958); *La socio- y la etnolingüística. Sus fundamentos y sus tareas* (1978)], Cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1994.

Coşeriu 1994c = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, ca supliment al publicaţiei „Anuar de lingvistică şi istorie literară", T. XXXIII, 1992-1993, Seria A, Lingvistică, Iaşi, 1994.

Coşeriu 1994d = Eugeniu Coşeriu, *Latinitatea orientală* [1994], reprodus în Coşeriu 2005: 113-129.

Coseriu 1995a = Eugenio Coseriu, *La lingüística del texto como hermenéutica del sentido* [1995], în Coseriu, Loureda 2006: 57-60.

Coseriu 1995b = Eugenio Coseriu, *Defensa de la lexemática. Lo acertado y lo erróneo en las discusiones acerca de la semántica estructural en España* [1992], în *Panorama der lexikalischen Semantik. Thematische Festschrift aus Anlaß des 60. Geburtstags von Horst Geckeler*, editat de U. Hoinkes, Tübingen, 1995, pp. 113-124.

Coşeriu 1996a = *Lingvistica integrală* [1993], Interviu cu Eugeniu Coşeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996.

Coseriu 1996b = Eugenio Coseriu, *El sistema verbal románico* [vers. germ. orig.: *Das romanische Verbalsystem*, 1976], Siglo XXI editores, México [sic!], 1996.

Coşeriu 1997a = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice* [vers. sp. orig.: *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, 1958/1973], Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Coseriu 1997b = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *«Die Sachen sagen, wie sie sind…». Eugenio Coseriu im Gespräch* [1994-1995], Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1997.

Coseriu 1998a = Eugenio Coseriu, *Textos, valores, enseñanza* [1998], în Coseriu, Loureda: 113-126.

Coseriu 1998b = Eugenio Coseriu, *Sobre ejemplaridad idiomática y lengua literaria*, în „Boletín de la Academia Peruana de la Lengua" (Lima), 28, 1997, pp. 9-14.

Coşeriu 1998c = Eugeniu Coşeriu, *Relaţia dintre lingvistica contrastivă şi traducere* [1978/1981], „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", Secţiunea Limbi şi literaturi străine, Tomul I, 1998, pp. 5-20 [traducere din germană de Casia Cujbă].

Coseriu 1998d = Eugenio Coseriu, *Editorial. Le double problème des unités "dia-s"*, în „Les Cahiers δια. Etudes sur la diachronie et la variation linguistique", I, Gent, 1998, pp. 9-16.

Coseriu 1998e = Eugenio Coseriu, *Portée et limites de la traduction* [1996], „Cahiers de l'Ecole de Traduction et d'Interprétation", 19 (1997-98), Genève, 1998, pp. 19-34.

Coseriu 1999a = Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică* [vers. sp. orig.: *Introducción a la lingüística*, 1951/1983], Traducere de Elena Ardeleanu şi Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Ediţia a II-a, Editura Echinocţiu, Cluj, 1999.

Coseriu 1999b = Eugenio Coseriu, *Un libro classico* [1999], Cuvânt înainte la Antonino Pagliaro, *La parola e l'immagine* [ediţie nouă], Novecento, Palermo, 1999, pp. 5-10.

Coseriu 1999c = Eugenio Coseriu, *La semántica estructural en España* [1992], în „Analecta Malacitana", XXI, 2, 1998, pp. 455-482; cu o *Nota de presentación* şi mai multe indicaţii bibliografice de José Polo [la pp. 462-475 conţine şi Coseriu 1995b].

Coşeriu 1999/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei* [1999], în Coşeriu 2009: 9-13.

Coşeriu 2000a = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală* [vers. it. orig.: 1973, vers. sp.: *Lecciones de lingüística general*, 1981/1999], Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura Arc, Chişinău, 2000.

Coseriu 2000b = Eugenio Coseriu, *Bréal: su lingüística y su semántica* [1997], în *Cien años de investigación semántica: de Michel Bréal a la actualidad*, în „Actas del Congreso Internacional de Semántica (Universidad de La Laguna, 1997)", I, Madrid, 2000, pp. 21-43.

Coseriu 2000c = Eugenio Coseriu, *Sobre el aprendizaje y la enseñanza de las lenguas* [1995], în „Moenia. Revista lucence de lingüística & literatura", Lingüística, vol. 5, 1999, pp. 127-134.

Coseriu 2000d = Eugenio Coseriu, *Lipsa de exprimare ca mijloc de exprimare (exerciţiu lingvistic* [= *de lingvistică textuală*, n.m. C.M.] *pe marginea unei poezii de Kavafis)* [1987], în „Studii culturale" (Fundaţia Culturală Română, Bucureşti), nr. 1, 2000, pp. 133-146 [traducere din germană de Raluca Truşcanu].

Coseriu 2000e = Eugenio Coseriu, *The Principles of Linguistics as a Cultural Science* [1992], în „Transylvanian Review", Vol. IX, No. 1, 2000, pp. 108-115 [translated by Liviu Bleoca].

Coseriu 2001a = Eugenio Coseriu, *L'homme et son langage*, Éditions Peeters, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, 2001.

Coseriu 2001b = Eugenio Coseriu, *La estructura del saber lingüístico* (ordenado y dispuesto para la imprenta por José Polo), în „Analecta Malacitana", XIII, 2, 2000, pp. 437-452.

Coşeriu 2001c = Eugeniu Coşeriu, *„Există o etică particulară a ştiinţei şi a omului de ştiinţă"* [interviu cu Eugen Coşeriu, realizat de Eugenia Guzun], în „Sud-Est", 3/2001 (http://www.sud-est.md/numere/20010922/ecoseriu/).

Coşeriu 2001d = *Politici lingvistice. Conferinţa susţinută de Profesor Doctor Eugen Coşeriu la Colocviul Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului, ediţia a VI-a, Suceava, 20 octombrie 2001*, în „Limba română" (Chişinău), nr. 10, 2002, pp. 139-145.

Coseriu 2002a = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso* [1997; vers. germ. orig.: *Textlinguistik. Eine Einführung*, 1980], Edizione italiana a cura di Donatella di Cesare, Carocci editore, Roma, 2002.

Coşeriu 2002b = *O şcoală extraordinară cu absolvenţi pe potrivă. Ani de liceu*, Dialog Nicolae Cazacu – Eugen Coşeriu [1997], în „Limba română" (Chişinău), nr. 10, 2002, pp. 65-68.

Coseriu 2002c = Eugenio Coseriu, ***Orationis fundamenta**. La preghiera come testo* [2000], în Giuseppe de Gennaro (ed.), *I Quattro Universi di Discorso. Atti del Congresso Internazionale Orationis Millennium*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2002, pp. 24-47.

Coseriu 2002c/2010 = Eugenio Coseriu, ***Orationes fundamenta**. Rugăciunea ca text*, în „Transilvania" (Sibiu), serie nouă, anul XXXIX (CXV), nr. 7-8, 2010, pp. 1-12 [traducere din italiană de Andreea Grinea].

Coseriu 2003a = Eugenio Coseriu, ***Orationis fundamenta**. La plegaria como texto* [2000], în Coseriu, Loureda 2006: 61-83.

Coşeriu 2003b = *Intuiţia lui Jakobson* [2000], Interviu cu Eugeniu Coşeriu, realizat de Ioana-Narcisa Creţu, în „Transilvania" (Sibiu), serie nouă, anul XXXII (CVIII) nr. 3, 2003, pp. 51-53.

Coşeriu 2003/2009 = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica generală, teoria limbajului şi filozofia limbajului* [fragment din *Geschichte der Sprachphilosophie*. *Von den Anfängen bis Rousseau*, 2003], în Coşeriu 2009: 28-35.

Coşeriu 2004a = *In memoriam Eugeniu Coşeriu*, Extras din „Fonetică şi Dialectologie", XX-XXI, 2001-2002, pp. 5-192, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2004.

Coşeriu 2004b = Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii* [vers. sp. orig.: *Teoría del lenguaje y lingüística general*, 1962; conţine studiile *Sistema, norma y habla* (1952); *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954); *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957); *El plural en los nombres propios* (1955); *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar* (1957)], Ediţie în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.

Coşeriu 2004c = Eugenio [sic!] Coşeriu, *Prelegeri şi seminarii la Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu* [1998-1999], Texte consemnate, cuvânt înainte şi anexă de Doina Constantinescu, Editura Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu, 2004.

Coşeriu 2004d = Eugeniu Coşeriu, *Universul din scoică* [1998 şi 2001], Interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Şleahtiţchi şi Nicolae Leahu, Editura Ştiinţa, Chişinău, 2004.

Coseriu 2004e = Eugenio Coseriu, *Mon Saussure* [1995], în Van Deyck, R.; Sornicola, R. & Kabatek, J., *La variabilité en langue*, Communication & Cognition, 2004, pp. 17-24.

Coseriu 2004f = Eugenio Coseriu, *Der Physei-Thesei-Streit. Sechs Beiträge zur Geschichte der Sprachphilosophie*, Herausgegeben von Reinhard Meisterfeld, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2004.

Coşeriu 2005 = Eugeniu Coşeriu, *Limba română – limbă romanică. Texte manuscrise* editate de Nicolae Saramandu, Editura Academiei, Bucureşti, 2005.

Coşeriu 2006 = Eugeniu Coşeriu, *„Trebuie să cunoaştem toată tradiţia şi să mergem mai departe de tradiţia limitată pe care o poate avea cultura unei ţări"* [interviu acordat în 2001 Angelei Furtună], în „Limba română" (Chişinău), XVI, nr. 10, 2006, pp. 7-21.

Coseriu 1980/2007 = Eugenio Coseriu, *Textlinguistik. Eine Einführung* [1980], Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2007.

Coseriu 2007a = Eugenio Coseriu, *Lingüística del texto. Introducción a la hermenéutica del sentido*, Edición, anotación y estudio previo de Óscar Loureda Lamas, Arco/Libros, Madrid, 2007.

Coseriu 2007b = Eugenio Coseriu, *Il linguaggio e l'uomo attuale. Saggi di filosofia del linguaggio*, a cura di Cristian Bota e Massimo Schiavi con la collaborazione di Giuseppe di Salvatore e Lidia Gasperoni, Prefazione di Tullio De Mauro, Edizioni Centro Studi Campostrini, Verona, 2007.

Coseriu 2007c = Eugenio Coseriu, [*Pautas conceptuales, terminológicas y estilísticas para la traducción de mis obras: esbozo*], dispuesta para la imprenta por José Polo, în „TRANS: revista de traductología", núm. II, 2007, pp. 247-257.

Coşeriu 2008a = Eugeniu Coşeriu, *„Am făcut distincţia între sistem şi normă în limbă"*, Interviu realizat [în 1995] de George Bogdan Ţâra, în „Limba română" (Chişinău), Anul XVIII, nr. 5-6, 2008, pp. 33-49.

Coşeriu 2008b = *Întoarcerea fiului risipitor* [1992], interviu cu Eugen[iu] Coşeriu realizat de Constantin Coroiu, în „SAECULUM", nr. 4, 2008, pp. 90-91.

Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, Antologie, argument, note, bibliografie şi indici de Dorel Fînaru, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2009.

Coseriu 2010 = Eugenio Coseriu, *Storia della filosofia del linguaggio* [vers. germ.: *Geschichte der Sprachphilosophie*. *Von den Anfängen bis Rousseau*, 2003 (vers. germ. orig.: vol. I – 1969, vol. II – 1972)], Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Carocci editore, Roma, 2010.

Coşeriu 2011 = Eugeniu Coşeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, Ediţie nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, Versiune românească şi indice de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, Cu o prefaţă la ediţia românească de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011.

Coseriu, Geckeler 1981 = Eugenio Coseriu, Horst Geckeler, *Trends in Structural Semantics* [1974], Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1981.

Coseriu, Loureda 2006 = Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, EUNSA, Pamplona, 2006.

Coteanu 1973 = I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973.

Croce 1971 = Benedetto Croce, *Breviar de estetică. Estetica* ***in nuce***, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

Cuddon 1999 = J. A. Cuddon, *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* [fourth edition], Penguin Books, 1999.

Deeley 1997 = John Deely, *Bazele semioticii*, Editura All, Bucureşti, 1997.

DeFleur, Ball-Rokeach 1999 = Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rokeach, *Teorii ale comunicării de masă*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Dewey 1938 = John Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, Henry Holt and Company, New York, 1938.

Dima 2000 = Sofia Dima, *Lectura literară*, Editura Ars Longa, Iaşi, 2000.

Dimitrescu 1958 = Florica Dimitrescu, *Locuţiunile verbale în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1958.

Dominte 2003 = Constantin Dominte, *Funcţiunile şi caracteristicile definitorii ale limbajului*, în Mihail 2003: 83-103.

Dragomirescu 1995 = Gh. N. Dragomirescu, *Dicţionarul figurilor de stil*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1995.

DŞL 1997 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1997.

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.

Dumistrăcel 1988 = Stelian Dumistrăcel, *Cercetarea dialectologică şi analiza stilistică în procesul de învăţământ*, în „Limbă şi literatură", Bucureşti, vol. II, 1988, pp. 282-295.

Dumistrăcel 1989 = Stelian Dumistrăcel, *Variabila geografică şi variaţie semantică în răspunsurile din ancheta dialectală*, în „Limba română", nr. 1, XXXVIII, 1989, pp. 17-29.

Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Pînă-n pînzele albe. Expresii româneşti* (ediţia a II-a revăzută şi augmentată), Editura Institutul European, Iaşi, 2001.

Dumistrăcel 2002 = Stelian Dumistrăcel, *Textul jurnalistic: un teren experimental de ambiguitate*, în *Identitatea limbii şi literaturii române în perspectiva*

globalizării (volum îngrijit de Ofelia Ichim şi Florin-Teodor Olariu), Editura Trinitas, Iaşi, 2002, pp. 135-150.

Dumistrăcel 2006a = Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale*, Editura Institutul European, Iaşi, 2006.

Dumistrăcel 2006b = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2006.

Dumitriu 1969 = Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969.

Dumitriu 1986 = Anton Dumitriu, *Eseuri: Ştiinţă şi cunoaştere. Alétheia. Cartea întâlnirilor memorabile*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1986.

Dumitriu 1987 = Anton Dumitriu, *Culturi eleate şi culturi heracleitice*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1987.

Dumitriu 1990 = Anton Dumitriu, *Homo universalis. Încercare asupra naturii realităţii umane*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1990.

Dumitriu 1992 = Anton Dumitriu, *Philosophia mirabilis. Încercare asupra unei dimensiuni necunoscute a filosofiei greceşti* [1974] (ediţia a II-a), Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1992.

Eco 1982 = Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.

Eco 2006 = Umberto Eco, *Cum se face o teză de licenţă*, Editura Polirom, Iaşi, 2006.

Eretescu 2004 = Constantin Eretescu, *Folclorul literar al românilor. O privire contemporană*, Editura Compania, Bucureşti, 2004.

Evseev A. 1969 = Ametista Evseev, *Contribuţii la studiul variantelor unităţilor frazeologice*, în „Analele Universităţii din Timişoara", seria ştiinţe filologice, VII, 1969, pp. 246-252.

Fînaru S. 2006 = Sabina Fînaru, *Eliade prin Eliade* (ediţia a III-a, revăzută şi adăugită), Editura Univers, Bucureşti, 2006.

Forăscu 2007 = Narcisa Forăscu, *Sinonimia. Teorie şi practică*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2007.

François 1969 = Denise François, *Fonctions du langage*, în André Martinet, *Fonctions du langage et linguistique appliquée*, în „Communication et langages", 1969, vol. 1, nr. 1, pp. 9-18.

Frâncu 2007 = Constantin Frâncu, *O nouă posibilitate lexicală a limbii române: formarea de verbe şi substantive postverbale din nume proprii de persoană*, în Luminiţa Hoarţă Cărăuşu (coord.), *Rezultate şi perspective actuale ale lingvisticii româneşti şi străine*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2007 pp. 131-140.

García-Hernández 1997a = Benjamín García-Hernández, *Sinonimia y diferencia de significad*, în "Revista española de lingüística", 27/1, 1997, pp. 1-31.

García-Hernández 1997b = Benjamín García-Hernández, *La sinonimia, relación onomasiológica en la antesala de la semántica*, în "Revista española de lingüística", 27/2, 1997, pp. 381-407.

García-Hernández 2002 = „*Eugeniu Coşeriu este un om universal, a cărui ştiinţă o împărtăşim multe popoare şi, prin urmare, fiecare îl consideră ca fiind «al său»*"

[interviu cu B. García-Hernández, realizat de Eugenia Bojoga], în „Limba română” (Chişinău), nr. 10, 2002, pp. 75-86.
García Jurado 2003 = Francisco García Jurado, *Introducción a la semántica latina (De la semántica tradicional al cognitivismo)*, Servicio de Publicaciones, Universidad Complutense, Madrid, 2003.
Gardiner 1951 = Sir Alan Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1951.
Gardt 1999 = Andreas Gardt, *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland: vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*, De Gruyter, Berlin – New York, 1999.
Gauger 1970 = Hans-Martin Gauger, *Apport au problème de la synonymie*, în “Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators’ Journal”, vol. 15, n°3, 1970, pp. 147-160.
Gauger 1973 = Hans-Martin Gauger, *Les difficultés de la structuration sémantique du lexique*, în “Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators’ Journal”, vol. 18, n°1-2, 1973, pp. 145-160.
Geckeler 1981 = Horst Geckeler, *Structural Semantics*, în *Words, Worlds, and Contexts. New Approaches in Word Semantics* (Ed. by Hans J. Eikmeyer and Hannes Rieser), Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1981, pp. 381-413.
Geckeler 1989 = Horst Geckeler, *Considérations sur les relations entre la synonymie et l’antonymie*, în *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Trier, 1986), 4*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1989, pp. 254-263.
Georgescu 2000 = N. Georgescu, *Eminescu şi editorii săi*, vol. II, Editura Floare albastră, Bucureşti, 2000.
Gheorghe 1986 = Gabriel Gheorghe, *Proverbele româneşti şi proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, Editura Albatros, Bucureşti, 1986.
Goia 2002 = Vistian Goia, *Didactica limbii şi literaturii române pentru gimnaziu şi liceu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
Gourmont 1938 = Remy de Gourmont, *Problème du style*, Mercure de France, Paris, 1938.
Graur 1968 = Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
Graur, Wald 1961 = Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.
Greciano 1983 = Gertrud Greciano, *Signification et denotation en allemand. La sémantique des expressions idiomatiques*, Université de Metz, Paris, 1983.
Grigor 2001 = Andrei Grigor, *Fănuş Neagu. Monografie, antologie comentată, receptare critică*, Editura Aula, Braşov, 2001.
Groza 2005 = Liviu Groza, *Dinamica unităţilor frazeologice în limba română contemporană*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2005.
Guendouz 2003 = Caroline Guendouz, *La philosophie de la sensation de Maurice Pradines. Espace et genèse de l’esprit*, Georg Olms Verlag, Hildesheim, 2003.
Guţu 2003 = Gh. Guţu, *Dicţionar latin – român*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2003.
Hegel 1962 = G. W. F. Hegel, *Enciclopedia ştiinţelor filozofice. Partea întâi. Logica*, traducere de Constantin Floru, Editura Academiei, Bucureşti, 1962.

Hegel 1845/1996 = Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enciclopedia ştiinţelor filozofice. Partea a treia – Filozofia spiritului*, traducere de Constantin Floru, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.

Heidegger 1988 = Martin Heidegger, *Repere pe drumul gândirii*, Editura Politică, Bucureşti, 1988.

Hermogène 1997 = Hermogène, *L'art rhétorique*, Traduction française intégrale, introduction et notes par Michel Patillon, Editions L'Age d'Homme, Paris, 1997.

Hjelmslev 1963 = Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Translated by Francis J. Whitfield, The University of Wisconsin Press, Madison, 1963.

Hristea 1984 = Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română* (ediţia a III-a), Editura Albatros, Bucureşti, 1984.

Hristea 2003 = Theodor Hristea, *Latina şi importanţa ei pentru realizarea unei exprimări literare*, în Pană Dindelegan 2003: 263-289.

Huizinga 2002 = Johan Huizinga, *Homo ludens*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002.

Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii* [1836], Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.

Husserl 1913/2011 = Edmund Husserl, *Idei privitoare la o fenomenologie pură şi la o filozofie fenomenologică. Cartea întâi: Introducere generală în fenomenologia pură* [1913], traducere din germană de Christian Ferencz-Flatz, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011.

Iliasa-Frigură 1980 = Doina Iliasa-Frigură, *Stilistica sinonimelor în opera lui Mihail Sadoveanu*, Editura Litere, Bucureşti 1980.

Ionescu 2001 = Cristian Ionescu, *Dicţionar de onomastică*, Editura Ellion [s.l.], 2001.

Ionescu-Ruxăndoiu 1999 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversaţia. Structuri şi strategii* (ediţia a II-a), Editura All, Bucureşti, 1999.

Iordan 1948 = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ediţia a II-a [ediţia I – 1943], Editura Socec & Co., S.A.R., Bucureşti [1948].

Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, ediţie nouă [ediţia I – 1954], Editura Ministerului Învăţământului [Bucureşti], 1956.

Iordan 1962 = Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1962.

Iordan 1975 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române* (ediţia a II-a), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975.

Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Istrate G. 1970 = Gavril Istrate, *Limba română literară. Studii şi articole*, Editura Minerva, Bucureşti, 1970.

Istrate M. 2000 = Mariana Istrate, *Numele propriu în textul narativ. Aspecte ale onomasticii literare*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2000.

Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, (ediţia a II-a), Editura Junimea, Iaşi, 2000.

Jakobson 1953 = Roman Jakobson, *Results of the Conference of Anthropologists and Linguists*, Supplement to IJAL, XIX, 2, Baltimore, 1953, pp. 11-21.

Joja 1967 = Athanase Joja, *Logos şi ethos*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.

Joly 1974/1983 = Henri Joly, *Scriere şi vorbire*, fragment din Idem, *Le renversement platonicien. Logos, episteme, polis*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1974, pp. 111-127, reprodus, în traducere românească, în Platon, *Opere*, IV, Ediţie îngrijită de Petru Creţia, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, pp. 394-415.

Kabatek 2004 = Johannes Kabatek, *Eugenio Coseriu: Memoria, lógica y fuerza de trabajo*, în María Luisa Calero/Fernando Rivera Cárdenas (Coords.) *Estudios lingüísticos y literarios In memoriam Eugenio Coseriu*, Universidad de Córdoba, Córdoba, 2004, pp. 43-50.

Kennedy 2005 = *Invention and Method. Two Rhetorical Treatises from the Hermogenic Corpus*, the Greek text, edited by Hugo Rabe, translated with introduction and notes by George A. Kennedy, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2005, pp. 201-267.

Kernbach 1995 = Victor Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Editura Albatros, Bucureşti, 1995.

Lausberg 1998 = Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation for Literary Study* (trans. by D. F. Orton and R. D. Anderson), Brill, Leiden - Boston – Cologne, 1998.

Leibniz 1684/1972 = G.W. Leibniz, *Meditaţii cu privire la cunoaştere, adevăr şi idei* [1684], în G.W. Leibniz, *Opere filozofice*, vol. I, traducere de Constantin Floru, studiu introductiv de Dan Bădărău, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, pp. 23-38.

Liddell & Scott, *Lexicon* = Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, Clarendon Press, Oxford, 1940.

Lyons 1968 = John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, 1968.

Lyons 1968/1995 = John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică* [1968], Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1995.

Manolescu 1999 = Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, Editura Gramar, Bucureşti, 1999.

Manolescu 2003 = Nicolae Manolescu, *Lectura pe înţelesul tuturor*, Editura Aula, Braşov, 2003.

Mareş 1973 = Lucreţia Mareş, *Cuvinte regionale în locuţiuni şi expresii literare*, în „Limba română”, nr. 2, XXII, 1973, pp. 149-154.

Marin-Omer 2003 = Ioana Marin-Omer, *The Role of Medical Special Code and Slang in Communication between Doctor and Patient in Oncology Departments*, în volumul *Limba şi vorbitorii* (editat de Tatiana Slama-Cazacu), Editura Arvin-Press, Bucureşti, 2003, pp. 272-287.

Martínez del Castillo 2004 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *La lingüística del decir. El logos semántico y el logos apofántico*, Granada Lingvistica, Granada, 2004.

Martínez del Castillo 2005 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *El significado en Coseriu: fundamentación teórica y estudio*, în *Eugenio Coseriu in memoriam*, II, (Ed. Jesús G. Martínez del Castillo), Granada Lingvistica, Granada, 2005, pp. 67-89.

Martínez del Castillo 2006 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *Los fundamentos de la teoría de Chomsky. Revisión crítica*, Editorial Biblioteca Nueva, Madrid, 2006.

Martínez del Castillo 2008 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *La lingüística cognitiva. Análisis y revisión*, Editorial Biblioteca Nueva, Madrid, 2008.

Martínez del Castillo 2010 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *Las relaciones lenguaje – pensamiento o el problema del logos*, Editorial Biblioteca Nueva, Madrid, 2010.

Matei 1980 = Horia C. Matei, *Civilizaţia Romei antice. Mic dicţionar biografic*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980.

MDA = *Micul dicţionar academic*, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, vol. I (A-C), 2001; vol. II (D-H), 2002; vol. III (I-Pr), 2003; vol. IV (Pr-Z), 2003.

Mihail 2003 = Zamfira Mihail (coord.), *Lingvistică generală*, Editura Fundaţiei „România de Mâine", Bucureşti, 2003.

Mihoc 2001 = Pr. Prof. dr. Vasile Mihoc, *Labor omnia. Sfânta Scriptură în versiunea Bartolomeu Valeriu Anania*, în *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Editura Renaşterea, Cluj-Napoca, 2001.

Miron, Roşca 2000 = Suzana Miron, Elisabeta Roşca, *Prozatori români din perioada interbelică*, Editura All, Bucureşti, 2000.

Moeschler, Auchlin 2005 = Jacques Moeschler, Antoine Auchlin, *Introducere în lingvistica contemporană*, Editura Echinox, Cluj, 2005.

Morani 2003 = Moreno Morani, *Sensum de sensu, Verbum e Verbo. Riflessioni su teoria e storia della traduzione in margine a uno scritto di Eugenio Coseriu*, în Vincenzo Orioles (ed.), *Studi in memoria di Eugenio Coseriu*, Udine, 2003, pp. 317-336.

Mounin 1999 = Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, Bucureşti, 1999.

Munteanu C. 2001 = Cristinel Munteanu, *Cuvântul **sâmbătă** în expresii idiomatice româneşti*, în *Analele Universităţii „Dunărea de Jos"*, Galaţi, fascicula XIII, 2001, pp. 114-118.

Munteanu C. 2005a = *O expresie regională rară: **a-i coace în guşă** (cuiva)*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2005, pp. 389-395.

Munteanu C. 2005b = Cristinel Munteanu, *Observaţii asupra funcţiilor sinonimelor*, în *Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi" (serie nouă), secţiunea III e, Lingvistică, tomul LI, 2005, pp. 291-298.

Munteanu C. 2006a = Cristinel Munteanu, *O perspectivă integrală asupra sinonimiei*, în *Limba şi literatura română. Regional – naţional – european*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2006, pp. 295-304.

Munteanu C. 2006b = Cristinel Munteanu, *Nu există sinonimie interlingvistică (cu referire la sinonimia frazeologică)*, în „Limba română" (Chişinău), nr. 4-6, 2006, pp. 106-111.

Munteanu C. 2007 = Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Editura Independenţa Economică, Piteşti, 2007.

Munteanu C. 2008 = Cristinel Munteanu, *Aristotel, Quintilian* et alii *despre sinonime şi sinonimie*, în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", Fascicula XXIV, An 1, Nr. 1, Galaţi University Press, 2008, pp. 81-91.

Munteanu C. (ed.) 2008 = Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate*. *Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Editura Institutul European, Iaşi, 2008.

Munteanu E. 1993 = Eugen Munteanu, *Componenta aristotelică a gândirii lingvistice coseriene*, în vol. *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, număr special din AUI, lingvistică, tom. XXXVII-XXXVIII (1991-1992), Iaşi, 1993, pp. 73-81.

Munteanu E. 2005a = Eugen Munteanu, *Eugenio Coseriu. Fundamentele filosofice ale unei «lingvistici integrale»*, în Ştefan Afloroaei (coord.), *Ideea europeană în filosofia românească* (I), revista „Hermeneia" (număr special), 2005, pp. 126-135.

Munteanu E. 2005b = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Editura Polirom, Iaşi, 2005.

Munteanu E., Munteanu L.G. 1996 = Eugen Munteanu, Lucia Gabriela Munteanu, *Aeterna latinitas. Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, Iaşi, Editura Polirom, 1996.

Munteanu Şt. 1972 = Ştefan Munteanu, *Stil şi expresivitate poetică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.

Murguía 2011 = „*Eugeniu Coşeriu a devenit din întâmplare lingvist, la fel de bine putea să devină şi filosof...*" [interviu cu Adolfo Murguía, realizat de Eugenia Bojoga], în „Contrafort", Anul XVII, nr. 3-4, 2011, pp. 12-13 şi 15.

Neculce, LM = Ion Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei şi O samă de cuvinte* (ediţie îngrijită, cu glosar, indice şi o introducere de Iorgu Iordan), ESPLA, Bucureşti, 1955.

Nemoianu 1975 = *Eseul englez* (antologie de Virgil Nemoianu), Editura Minerva, Bucureşti, 1975.

Nicolescu 1999 = Adrian Nicolescu, *Istoria civilizaţiei britanice*, vol. I, Institutul European, Iaşi, 1999.

Niculescu 1982 = Alexandru Niculescu, *Prime rezultate*, în „România literară", 18 noiembrie, 1982, p. 8.

Noica 1978 = Constantin Noica, *Spiritul românesc în cumpătul vremii*, Editura Univers, Bucureşti, 1978.

Núñez 2006 = Luis Pablo Núñez, *Aproximación bibliográfica a los estudios de semántica estructural en España: tesis defendidas en universidades españolas (1968-2002)*, în "Hesperia. Anuario de filología hispánica", IX, 2006, pp. 163-181.

Oancea 1988 = Ileana Oancea, *Istoria stilisticii româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988.

Paleologu 1978 = Al. Paleologu, *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1978.

Pană Dindelegan 2003 = Gabriela Pană Dindelegan, *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale* (II), Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2003.

Pânzaru 1999 = Ioan Pânzaru, *Practici ale interpretării de text*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Permyakov 1979 = G.L. Permyakov, *From Proverb to Folk-Tale. Notes on the General Theory of Cliché*, "Nauka" Publishing House, Moscow, 1979.

Peters 1997 = Francis E. Peters, *Termenii filozofiei greceşti*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.

Peţan 2002 = Aurora Peţan (coord.), ***Marius Sala**. Contemporanul lor, contemporanii lui*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2002.

Peucer 1690/2008 = Tobias Peucer, *De relationibus novellis/Despre relatările jurnalistice* [Leipzig, 1690 – prima teză de doctorat din lume dedicată jurnalismului], prologul editorului, studiu introductiv şi postfaţă de Cristinel Munteanu, text latin stabilit, versiune românească şi note de Cristian Bejan (ediţie bilingvă), Editura „Independenţa Economică", Piteşti, 2008.

Plett 1983 = Heinrich F. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Editura Univers, Bucureşti, 1983.

Poghirc 1971 = Elisabeta Poghirc, *Problema citatului în antichitate (cu privire specială la Homer)*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Limbi clasice şi orientale, XX, 1971, pp. 89-100.

Polo 2006 = José Polo, *Estudios de Eugenio Coseriu, en lengua española, sobre aprendizaje/enseñanza de idiomas y gramática contrastiva*, în „TRANS", núm. 10, 2006, pp. 85-98.

Popa 1980 = Marian Popa, *Viscolul şi carnavalul*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980.

Pop 1999 = Ion Pop (coord.), *Dicţionar analitic de opere literare româneşti* (vol. II), Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, 1999.

Popescu 2002 = Mihaela Popescu, *Dicţionar de stilistică*, Editura All Educational, Bucureşti, 2002.

Preda 2006a = Sorin Preda, *Tehnici de redactare în presa scrisă*, Editura Polirom, Iaşi, 2006.

Preda 2006b = Sorin Preda, *Jurnalismul cultural şi de opinie*, Editura Polirom, Iaşi, 2006.

Puşcariu 1940/1976 = Sextil Puşcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1976 [1940].

Quintilian, *Arta oratorică* = M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică* (traducere de Maria Hetco), vol. I-III, Editura Minerva, Bucureşti, 1974.

Randall 2007 = David Randall, *Jurnalistul universal* (ediţia a II-a), Traducere de Al. Brăduţ Ulmanu, Editura Polirom, Iaşi, 2007.

Robins 2003 = R. H. Robins, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iaşi, 2003.

Rotaru 1996 = Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, vol. III, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1996.

Regueiro Rodríguez 2002 = María Luisa Regueiro Rodríguez, *Lexicografía sinonímica española y sinonimia*, în An. 2. Congr. Bras. Hispanistas Oct. 2002 http://www.proceedings.scielo.br/scielo.php?pid.

Rosetti 1946 = Al. Rosetti, *Filosofia cuvântului*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1946.

Rosetti 1978 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea* [ediţia a doua revăzută şi adăugită], Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

Roşca 2004 = Luminiţa Roşca, *Producţia textului jurnalistic*, Editura Polirom, Iaşi, 2004.
Sala 2001 = Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001.
Sala 2006 = Marius Sala, *Discurs de recepţie la Academia Română* (6 ianuarie 2006), în „România literară", 8-14 februarie 2006, p. 16.
Salvador 1983 = Gregorio Salvador, *Sí hay sinónimos* [1983], în Gregorio Salvador, *Semántica y lexicología del español. Estudios y lecciones*, Paraninfo, Madrid, 1985, pp. 51-66.
Sapir 1921 = Edward Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt Brace & Company, San Diego – New York – London, 1921.
Saussure 1916/1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iaşi, 1998.
Sartori 2005 = Giovanni Sartori, ***Homo videns**. Imbecilizarea prin televiziune şi post-gândirea*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005.
Seche 1966-1969 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, vol. I, 1966, vol. II, 1969.
Seche, Seche 1982 = Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicţionarul de sinonime al limbii române* [= Seche, DSLR], Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1982.
Seppänen 1988 = Lauri Seppänen, ***Indivisibilium intelligentia**. Zum aristotelisch-scholastischen Begriff und zu dessen Rolle in der Sprachtheorie Coserius*, în *Energeia und Ergon* (hrsg. von J. Albrecht, J. Lüdtke und H. Thun), Bd. II (hrsg. von Harald Thun), Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1988, pp. 19-27.
Severin, Tankard 2004 = Werner J. Severin; James W. Tankard Jr., *Perspective asupra teoriilor comunicării de masă. Originile, metodele şi utilizarea lor în mass media*, Editura Polirom, Iaşi, 2004.
Simion 1985 = Eugen Simion, *Sfidarea retoricii*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1985.
Simion 1998 = Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, vol. III, Editura David-Litera, Bucureşti – Chişinău, 1998.
Skeat 1993 = Walter W. Skeat, *The Concise Dictionary of English Etymology*, Wordsworth Editions Ltd., 1993.
Slama-Cazacu 1999 = Tatiana Slama-Cazacu, *Psiholingvistica. O ştiinţă a comunicării*, Editura All, Bucureşti, 1999.
Stahl 1998 = H. Stahl, *Satele devălmaşe*, vol. II, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1998.
Stoichiţoiu 2001 = Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale*, Editura All, Bucureşti, 2001.
Şăineanu 1900 = Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, vol. I şi II, Editura Librăriei Socecŭ & Comp., Bucureşti, 1900.
Şeicaru 2007 = Pamfil Şeicaru, *Istoria presei*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2007.
Şerban, Evseev 1978 = Vasile Şerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timişoara, 1978.
Tămâianu-Morita 2002 = Emma Tămâianu-Morita, *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni – Impact – Perspective*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2002.
Tănase 1985 = Al. Tănase, *Filosofia ca poesis sau dialogul artelor*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985.

Thom 2005 = Françoise Thom, *Limba de lemn*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005.
Tiktin, DRG = Dr. H. Tiktin, *Dicţionar Român-German*, vol. I (A-C) şi II (D-L), ediţie anastatică, Editura Paideia, Bucureşti, 1998.
Tohăneanu 1969 = G. I. Tohăneanu, *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969.
Tohăneanu 1976 = G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.
Ullmann 1965 = S. Ullmann, *Précis de sémantique française* (troisième édition), Éditions A. Franche S. A. Berne, 1965.
Ulrich 1997 = Miorita Ulrich, *Die Sprache als Sache: Primärsprache, Metasprache, Übersetzung: Untersuchungen zum Übersetzen und zur Übersetzbarkeit anhand von deutschen, englischen und vor allem romanischen Materialen*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1997.
Uritescu 1993 = Dorin N. Uritescu, *De la **chioşcari** la **vesternizare**. Mic dicţionar de termeni actuali*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.
Vianu 1968 = Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1968.
Vilarnovo 1993 = Antonio Vilarnovo Caamaño, *Lógica y lenguaje en Eugenio Coseriu*, Editorial Gredos, Madrid, 1993.
Villalba 1999 = Xavier Villalba, *Nihil est in LF quod prius non fuerit in SS*, în „Catalan Working Papers in Linguistics", Barcelona, 1999, vol. 7, pp. 239-252.
Vinţeler 1983 = Onufrie Vinţeler, *Probleme de sinonimie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.
Vişinescu 2003 = Victor Vişinescu, *Stilistica presei*, Editura Victor, Bucureşti, 2003.
Vîlcu 2010 = Dumitru Cornel Vîlcu, *Orizontul problematic al integralismului* [*Integralism şi fenomenologie* – volumul I], Editura Argonaut & Scriptor, Cluj-Napoca, 2010.
Volceanov, DAEF = Anca Volceanov, George Volceanov, *Dicţionar de argou şi expresii familiare*, Editura Livpress, Bucureşti, 1998.
Whitney 1875/1979 = William Dwight Whitney, *The Life and Growth of Language* [1875], With a New Introduction by Charles F. Hockett, Dover Publications, Inc., New York, 1979.
Windisch 1980 = Rudolf Windisch, *Cele mai vechi menţionări ale românilor şi ale strămoşilor lor în izvoare antice, bizantine, medievale şi renascentiste*, în Windisch 2006: 11-33.
Windisch 1981 = Rudolf Windisch, *Teza lui Robert Rösler – O sută de ani mai târziu*, în Windisch 2006: 34-42.
Windisch 1982 = Rudolf Windisch, *Originea românilor în lumina cercetărilor germane*, în Windisch 2006: 43-66.
Windisch 1999 = Rudolf Windisch, *Persistenţa prejudecăţilor: Gustav Weigand (1860-1930) şi geografia dialectală românească*, în Windisch 2006: 245-249.
Windisch 2005 = Rudolf Windisch, *Viaţa şi formaţia cronicarului moldovean Miron Costin (1633-1691)*, în Windisch 2006: 343-349.
Windisch 2006 = Rudolf Windisch, *Studii de lingvistică şi filologie românească* (editori: Eugen Munteanu, Oana Panaite), Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2006.

Wooten 1987 = *Hermogenes' On Types of Style*, translated by Cecil W. Wooten, The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London, 1987.

Zafiu 1998 = Rodica Zafiu, *I nomi dei personaggi come indici delle strategie testuali nella narrativa di I.L. Caragiale*, în Maria Giovanna Arcamone, Bruno Porcelli, Davide De Camilli, Donatella Bremer (a cura di), O&L - III *Incontro di studio di Onomastica & Letteratura*. Atti, Mauro Baroni, Viareggio, 1998, pp. 191-207.

Zafiu 1999 = Rodica Zafiu, *Giochi onomastici nella letteratura romena d'oggi*, în „Il Nome nel testo. Rivista internazionale di onomastica letteraria", I, 1999, pp. 191-208.

Zafiu 2000 = Rodica Zafiu, *Naraţiune şi poezie*, Editura All, Bucureşti, 2000.

Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2001.

Zanne, *Proverbele* = Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I-X, Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1895-1912.

Zăbavă 2007 = Camelia Zăbavă, *Marin Sorescu – **La lilieci**: nume şi poreclă*, în „Philologica Jassyensia", An III, Nr. 1, 2007, pp. 81-85.

Zorman 2000 = Marina Zorman, *O sinonimiji*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete), Ljubljana, 2000.

Zorman 2007 = Marina Zorman, *La synonymie du point de vue de la pensée linguistique de Coseriu* [lucrare prezentată la "The International Congress Coseriu: Réceptions contemporaines (Cosaix 2007)"] – citită în manuscris.

Zugun 2000 = Petru Zugun, *Lexicologia limbii române*, Editura Tehnopress, Iaşi, 2000.